

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**YAKINÇAĞDA AFGANİSTAN VE
OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ**

FAZIL AHMAD BURGET

**TARİH ANABİLİM DALI
YAKIN ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

MAYIS 2017

**YAKINÇAĞDA AFGANİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ İLE
İLİŞKİLERİ**

Fazıl Ahmad BURGET

DOKTORA TEZİ

**TARİH ANABİLİM
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

MAYIS 2017

Fazıl Ahmad BURGET tarafından hazırlanan “YAKINÇAĞDA AFGANİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUCU~~ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı ve Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

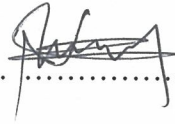
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Prof. Dr. Mustafa TURAN

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Prof. Dr. Sadettin Yağmur GÖMEÇ

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Şennur ŞENEL

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 09/ 05 /2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fazıl Ahmad BURGUT

09/05/2011

YAKINÇAĞDA AFGANİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ
(Doktora Tezi)

Fazıl Ahmad BURGET

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Mayıs 2017

ÖZET

Afganistan coğrafyası özellikle 19. Yüzyılda, araştırmacıların “Büyük Oyun” diye nitelendirdikleri dönem itibarı ile bir yandan İngiltere ve diğer taraftan da Rusya arasında büyük bir güç mücadelesi sahnesine dönüşmüştür. Bugünkü coğrafi hudutları ile Afganistan'ın şekillenmesi de bu güç mücadelelerinin sonucunda gerçekleşmiştir. Bu coğrafya, kendi içinde barındırdığı farklı etnik ve kültürel kimlikleri ile Anadolu coğrafyasına benzemektedir. Bu yüzden Afgan liderleri tarih boyunca Osmanlı Devletini ve daha sonraki dönemlerde Türkiye Cumhuriyetini kendilerine bir model olarak almıştır. Nitekim eski Afgan liderlerinden Abdurrahman Han kendi kalemı ile yazdığı risalede, Osmanlı Devletinin bunca kültürel ve dinî farklılıkları bir araya tutması bakımından Afganistan için bir model teşkil ettiğini açıkça dile getirmiştir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Hilafet sebebi ile her daim İslam toplumu arasında manevi bir lider olarak görülmüştür. Bu sebepten Afganistan Osmanlı Devleti ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışmıştır. Ancak bu ilişkilerin resmi boyutlar çerçevesinde gelişmesi, 19. Yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. 1877’de Osmanlı Devleti, Ruslara karşı Afganistan’ı İngilizler ile işbirliği yapması için bir heyeti bu ülkeye göndermiştir. Bu tarihlerden sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin dostluk ve manevi değerler çerçevesinde geliştiği görülmektedir. Özellikle 20. Yüzyılın başlarında, farklı alandaki Osmanlı uzmanlarının Afganistan’a gidip bu ülkede çalıştığı görülmektedir. Bu dönemde Afganistan dış politika açısından tamamen İngilizlere bağlı olmasına rağmen, Osmanlı Devletinden farklı alanlarda uzmanlar talep etmiş ve Afganistan’da uzman yetiştirmeye çalışmıştır. Buna karşılık Osmanlı Devletinin giriştiği Trablusgarp ve Balkan savaşlarında Afganistan’dan çok sayıda insanın gönüllü olarak Osmanlı Devletine katıldığı ve Afganistan’da da Osmanlı’ya yardım kampanyalarının başlatıldığı görülmektedir. Nitekim Ağustos 1920’de Afganistan temsilciliğine atanan Abdurrahman Bey’in Afganistan asıllı olduğu ve Balkan Savaşları döneminde gönüllü olarak Osmanlı ordusuna katıldığı bilinmektedir.

Bilim Kodu	: 1161
Anahtar Kelimeler	: Afganistan, Osmanlı – Afganistan, Durrani Devleti, Hotakiler, Galciler, Abdaliler, Türk – Afgan İlişkileri, Afşar Devleti.
Sayfa Sayısı	: 448
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN

THE RELATIONSHIPS BETWEEN AFGHANISTAN AND OTTOMAN EMPIRE IN THE
MODERN AGE
(Ph. D. Thesis)

Fazıl Ahmad BURGET

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES
2017 May

ABSTRACT

Afghanistan and its geography especially during the 19th century which is called "The Great Game" as well by researchers have become the field / spot between main power rivalry between Russia and England. The establishment of today's Afghanistan is also affected by this power rivalry. This geography with its different ethno-cultural identities look similar to Anatolia. Therefore, Afghan leaders historically took Ottoman and later the Republic of Turkey as models. Thus, one of the Afghan leaders Abdurrahman Khan in his pamphlet clearly indicated that with cultural and religious differences Ottoman would be a model for Afghanistan. On the other hand, Ottoman state because of Khilafat has been accepted as a spiritual leading power among the Muslim society. Therefore, Afghanistan has always attempted to have good relationship with the Ottoman. However, their relationship got official in the late 19th century. In 1877 Ottoman sent a delegation to this country to make them agree in an alliance with England against Russia. Afterwards the friendly and spiritual relationship between the both states has been improved. At this stage although the foreign policy of Afghanistan was under the influence of England, Afghanistan was asking the Ottoman state to help them in training and educating Afghans in different areas. The Ottoman was sending specialists to Afghanistan to assist them. On the other hand many people voluntarily took the Ottoman side during the Tripoli and Balkan fights. Afghanistan has also mobilized campaigns to help Ottoman in that time. Therefore in 1920, it is known that an Afghan origin Abdulrahman Bey who was appointed as a special representative to Afghanistan, has voluntarily attended the Ottoman army during the Balkan battles. This person was lately appointed as chief of mission in Kabul by the Ankara Government. While Afghanistan announced its independence from The Great Britain in 1919, the war of independence started in Anatolia as well. Over this period both states have helped each other and improved their relationship. In March 1st, 1921 the representatives of both states signed an official agreement in Moscow and then they renewed it over the following decades. Today we can see the continuous improvement of the both state's friendly and political relationships in a spiritual frame.

Science Code : 1161

Key words : Afghanistan, Ottoman – Afghanistan, Durrani State, Hotakis, Ghalzais, Abdalies, Turk-Afghan relationships, Afshar state.

Page Numbers : 448

Supervisor : Professor Dr. Konuralp ERCİLASUN

ÖNSÖZ

Araştırmacıların “Büyük Oyun” diye nitelendirdikleri 19. Yüzyılda bugünkü Afganistan coğrafyası, İngiltere ve Rusya arasında büyük bir güç mücadelesine sahne olmuştur. Bugünkü coğrafi hudutları ile Afganistan’ın şekillenmesi ve mevcut sınırlarının çizilmesi de bu mücadelelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden önce, Horasan ve Türkistan coğrafyaları arasında farklı isimler ile anılmıştır.

Bilindiği gibi bugünkü Afganistan, Orta Asya olarak bilinen Batı Türkistan, Ortadoğu ve Güney Asya ülkeleri arasında adeta bir kavşak niteliğindedir. Dolayısı ile sahip olduğu bu jeopolitik özelliğinden tarih boyunca farklı milletlerin istilasına uğramış ve çeşitli devletlerin idaresine girmiştir. Bu sebeple günümüzde “çok milletli” bir memleket görünümü kazanmış olan Afganistan, bu sebepten batılı araştırmacı George Arny’nin tabiri ile “insan bilimcilerinin kâbusu” olarak görülmektedir. Ancak kendi bünyesinde farklı etnik ve kültürel kimlikleri barındırmasına rağmen, bu ülkenin yakınçağ tarihi yine George Arny’nin deyiimi ile “sadece Peştun kavminin siyasî geçmişi” olarak görülmektedir.¹ Çünkü 18. Yüzyılın ortalarına doğru Afşar hükümdarı Nadir Şah’ın ölümünden sonra Peştun (Afgan) kabilelerinden Abdaliler bu bölgedeki siyasî iktidarı ele almışlar ve bu dönemden günümüze kadar “tek kavme dayalı bir hâkimiyet” zihniyeti ile bu ülkeyi yönetmeye çalışmışlardır. Bu dönemlerden önce bu coğrafya, bazı istisnalar dışında farklı Türk devletleri tarafından idare edilmiştir.

Dolayısı ile bu coğrafyayı “Büyük Türkistan” coğrafyasının önemli bir parçası olarak görmek mümkündür. Nitekim 1930'lara kadar bugünkü Afganistan’ın kuzey bölgeleri “Güney Türkistan” veya “Türkistan-i Afganî” adı ile bilinmekteydi. Bu çerçevede 19. Yüzyılın sonlarında İngilizler ile Ruslar arasında bugünkü Afganistan coğrafyası tampon bir bölge olarak kabul edilirken, resmî antlaşmalarda Emir Abdurrahman Han’dan “Türkistan ve Afganistan Emiri” olarak bahsedilmiştir.² Burada adı geçen Türkistan, kuşkusuz Amu Derya ile Hindukuş

¹ George Arny, **Afganistan Güzergâh-e Keşvar-güşâ-yân**, Said Muhammed Yusuf Elmi – Habibrahman Hâle (Fa. çev), 3. Bsk, Maiwand Yayınları, Kabil, 2004, ss. 4, 5.

² Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Mir Muhammed Seddiq Farhang, **Afganistan Dar Panc Qarn-e Akhir**, Dorekhsish Yayınları, Meşhed 1992, C. 1, s. 367, Muhammed İbrahim Atayî, **Negahî be Tarih-i**

dağlarının ortasındaki Türkistan'dır (bugünkü Afganistan'ın kuzey bölgeleri). Çünkü Amu Derya'nın kuzeyindeki Türkistan (Batı Türkistan bölgeleri), antlaşmalara göre Rus nüfus sahası içerisinde olup Abdurrahman Han'ın bu bölge ile hiç bir ilgisi yoktu. Bu sebepten bugünkü Afganistan coğrafyası, 19. Yüzyılda Rus ve İngiliz sömürge politikaları çerçevesinde "Büyük Türkistan" coğrafyasının paylaşımı ile Türk, Tacik ve Peştun gibi grupların parçalanması neticesinde oluşturulan bir memleketir.

19. Yüzyılın başlarında İngilizler, Hindistan topraklarını işgal ederek, bu dönemde Durrani Afgan devletinin hâkim olduğu bu coğrafyanın kapılarına dayanmıştır. Diğer taraftan aynı dönemlerde Çarlık Rusya da Batı Türkistan bölgelerini işgal ederek kuzeyden bu coğrafyaya yaklaşmıştır. İngiltere, bir yandan İran üzerinden Ortadoğu ile Hazar havzası ve diğer taraftan da Batı Türkistan üzerinden Hazar ve Kafkasya'nın tamamına hâkim olmak istemekteydi. Buna karşılık Rusya, İran ve Batı Türkistan üzerinden Hint Okyanusuna inmek istemekteydi. Her iki durumda da bugünkü Afganistan coğrafyası her iki devletin jeopolitik güzergâhı olarak kullanılacaktı. Bu sebepten Afganistan iki sömürgeci devletin büyük bir mücadele sahasına dönüşmüştür. Uzun mücadelelere rağmen bu coğrafyada her iki taraf da, kendi amaçlarını gerçekleştirebilme noktasında kayda değer bir ilerleme sağlayamamıştır. Bu dönemde Avrupa ve zayıflayan Osmanlı Devletinin hâkimiyet sahasındaki coğrafya, Rusya ve İngiltere açısından daha çok öneme sahipti. Bu yüzden İngiltere, Hazar ve Kafkas bölgesine hâkim olma amacından ve Rusya da sıcak denizlere inme amacından vazgeçmişlerdir. Böylece 19. Yüzyılın sonunda her iki taraf, bugünkü Afganistan topraklarını İngiliz kontrolünde tampon bir bölge olması yönünde antlaşmışlardır.³

Bu çerçevede ele alınan çalışmada, yakınçağda Afganistan coğrafyası üzerinde cereyan eden oyunlar, bu bölgenin iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar irdelenirken, Osmanlı Devletinin bu dönemler boyunca bu bölge ile ilişkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda, bugüne kadar Türk – Afgan ilişkileri konusunda yapılan çalışmalar daha çok kurtuluş savaşı veya cumhuriyet dönemi yıllarına dayandırılmaktadır. Dolayısı ile "Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı

Muasır-i Afganistan, (Y. H: Cemilurrahman Kamgar) Maiwand Yy. Kabil, 2010, s. 185. (Bu konuda s. 326 – 329'da detaylı bilgi verilmiştir.)

³ Konuya ilişkin III. ve IV. Bölüm'lerde detaylı bilgi verilmiştir.

Devleti İle İlişkileri” adı altında ele alınan bu çalışma ile bu ilişkilerin kurtuluş savaşından çok daha eskilere dayandığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Öte yandan, daha çok batılı araştırmacılara dayandırılan çalışmalarda, Afgan kimliği ve Afganistan ile ilgili verilen bilgilerin yetersizliği dikkat çekmektedir. Dolayısı ile birinci elden ve en muteber kaynaklardan yararlanılarak tamamlanan bu çalışmanın giriş bölümünde, etnik ve siyasî varsayımlar çerçevesinde Afgan kimliği irdelenirken, Afgan ve Peştun isimlerinin kaynağı, bir biri ile ilgisi ve Afganların menşei ele alınmıştır. Daha sonra tarih boyunca “Afganistan” adının kullanılıp kullanılmadığı ve coğrafi bir bölge olarak Afganistan adı tartışılmıştır. Ardından bugünkü Afganistan’ın coğrafi konumu, etnik ve sosyal yapısı incelenmiştir. Afgan Devletinin kuruluşundan önceki dönemlerde bu coğrafyanın tarihî gelişimi hakkında bir fikir verilmesi açısından önem taşıdığına inanıldığı için tarihî geçmişi ele alınmıştır. Daha sonra dört ana bölümde toplanan bu çalışmada yakınçağda Afganistan üzerinde oynanan oyunlar irdelenirken, Afganistan’ın Osmanlı Devleti ile ilişkileri de arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.

Bu çalışmanın, bu alandaki eksikliklerin bir kısmını giderebileceğini ümit ederken, beni bu konuya yönlendiren danışman hocam sayın Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN, çalışmalarımda yol gösteren tez izleme komitesi üyeleri sayın Prof. Dr. Mustafa TURAN ve sayın Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU’ya minnet duyduğumu bir kez daha belirtmek isterim. Özellikle İngilizce kaynak bulma konusunda yardımlarını esirgemeyen Atılım Üniversitesi Öğretim üyesi değerli dostum Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR ve Gazi Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Tümen SOMUNCUOĞLU’ya da şükranlarımı sunmak isterim.

Fazıl Ahmad BURGET

Mayıs 2017 – Ankara

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xv
METODOLOJİ VE KAYNAK BİLGİLERİ:.....	xvii
GİRİŞ.....	1
A. AFGAN KİMLİĞİ ÜZERİNDEKİ TARTIŞMALAR.....	1
1. Etnik Kimlik Varsayımı	2
2. Siyasi Kimlik Varsayımı.....	4
3. “Afgan” İsminin “Patan” (Pahtun / Peştun) İle İlgisi	7
4. Afganların Menşesine İlişkin Tartışmalar	9
B. COĞRAFÎ BİR BÖLGE OLARAK “AFGANİSTAN” ADI.....	12
C. BUGÜNKÜ AFGANİSTAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER:	14
1. Coğrafi Konumu ve Özellikleri.....	16
2. Etnik Yapı.....	18
2.1. Peştunlar	18
2.2. Tacikler	19
2.3. Türk Kavimleri.....	20
2.4. Diğer Etnik Gruplar	24
3. Sosyal Durum	24
D. AFGAN DEVLETİNİN KURULUŞUNDAN ÖNCEKİ TARİHÎ SÜREÇ	27
E. BÖLGEDEKİ SİYASİ MÜCADELEDE AFGAN KABİLELERİ	33
F. BABÜRİ VE SAFEVİLERE KARŞI AFGAN AYAKLANMALARI	38

G. NADİR AFŞAR'IN ZUHURU İLE AFGANLARIN DAĞILMASI	56

I. BÖLÜM

BAĞIMSIZ AFGAN DEVLETİNİN KURULUŞU VE YÜKSELİŞİ

A. AFGANLARDA “CİRGA” GELENEĞİ VE “LOYA CİRGA”	61
B. BAĞIMSIZ DURRANÎ (AFGAN) DEVLETİNİN KURULUŞU	65
1. Afgan Devletinin İdarî Yapısı.....	70
2. Afgan Devletinin Askerî Yapısı.....	72
C. AHMED ŞAH DURANÎ DÖNEMİ (1747 - 1772).....	74
1. Ahmed Şah'ın Seferleri ve Afgan Devletinin Yükselişi	77
1.1. Hindistan Seferleri	78
1.2. Horasan ve Güney Türkistan Seferleri.....	83
2. Ahmed Şah'ın Dış Politikası ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri	88
D. AHMED ŞAH DURANÎ SONRASINDA AFGAN DEVLETİ.....	91
1. Timur Şah Dönemi (1773 - 1793).....	93
2. Zaman Şah Dönemi (1793 - 1801).....	99
3. Şah Mahmut'un Birinci Dönemi (1801 - 1804)	103
4. Şah Şeca'nın İlk Dönemi (1804 - 1809) ve İstilaların Başlaması.....	107
5. Şah Mahmut'un İkinci Dönemi (1809 - 1818).....	110
E. BÜYÜK GÜÇLERİN ORTASINDA AFGANİSTAN	114
1. İngilizlerin Afganistan Sınırlarına Yaklaşması	117
2. Afgan Devletine Karşı İngiliz – İran Antlaşmaları	120
4. “Büyük Oyun”a Doğru Rusya'nın İlerlemesi	127
F. 18. YÜZYILDA “AVRUPA DEVLETLER SİSTEMİNDE” OSMANLI'NIN KONUMU VE AFGANİSTAN İLE İLİŞKİLERİ.....	130
1. Osmanlı - Afganistan İlişkilerinin Tarihî Arka Planı	133

2. 18. Yüzyılda Osmanlı'nın Afganistan ve Türkistan İle İlişkileri	136
3. Zaman Şah'ın Osmanlı Devletinden Sığınma Talebi	138

II. BÖLÜM

İSTİLALAR DÖNEMİNDE AFGANİSTAN

A. İNGİLİZ İSTİLASINA GİDEN SÜREÇ	141
1. İngiliz İstilasına Giden Süreçte Afganistan ve İngilizler	143
2. Barekzai Kardeşler Arasında Afganistan'ın Paylaşılması.....	145
3. Sedozai Ailesi İktidarının Sonu	148
3.1. Şah Mahmut'un Mukadderatı	149
4. Barekzai Ailesinin Kendi Arasındaki Mücadeleleri	153
B. BÂREKZAI KARDEŞLER, İNGİLİZ İLERLEMESİ VE DİRENİŞ	160
1. Dost Muhammed'in "Emirliği" (1836).....	161
2. Afganistan'ın İngilizler Tarafından İşgali (1839).....	164
3. İngilizlerin Şah Şeca'ı Yeniden Hükümdar İlan Etmesi	167
4. Emir'in "Cihat" Çağrısına Karşı Hilafetin Tepkisi	169
5. "Birinci İngiliz - Afgan Savaşları" (1839 - 1842)	171
5.1. İngiliz İşgaline Karşı Direnişin Başlaması (1840).....	172
5.2. Dost Muhammed'in İngilizlere Teslim Olması	173
5.3. Direnişin Devamı ve İngiliz Temsilcilerinin Öldürülmesi	175
5.4. Kabil Antlaşması ve Direnişçilerin Zaferi.....	179
6. Şah Şeca'nın Öldürülmesi ile Yaşanan İktidar Mücadelesi	182
C. YENİDEN İNGİLİZ İŞGALİNİN BAŞLAMASI.....	184
1. İngilizlerin Yeniden İlerlemesi (Ağustos 1842).....	184
2. Dost Muhammed'in İkinci Kez İş Başına Geçmesi (1843)	186
3. İngilizlerin Afganistan'ı Üç Ayrı Yönetime Bölmesi.....	190

Sayfa

4. Peşaver Antlaşmaları	193
5. Ülkenin Yeniden Birleşmesi ve Dost Muhammed'in Ölümü	197
D. İSTİLALAR DÖNEMİNDE OSMANLI – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ	198
1. Afganistan'daki Gelişmeler ve Osmanlı Devleti	200
2. Emir Dost Muhammed'in Osmanlı Devleti İle İlişkileri	202

III. BÖLÜM**TAMPON BİR BÖLGE OLMA SÜRECİNDE AFGANİSTAN**

A. DOST MUHAMMED OĞULLARI VE İNGİLİZLER (1863 - 1878).....	205
1. “Hanlar” Arasındaki Mücadele ve İngilizlerin Denge Politikası	207
2. Şir Ali Han Hâkimiyeti (1868 - 1879)	210
B. İKİNCİ İNGİLİZ – AFGAN SAVAŞLARINA GİDEN SÜREÇ.....	215
1. “Şark Meselesi” ve Afganistan’a Yansımaları.....	218
2. Rusların Batı Türkistan İşgali ve Afganistan.....	222
3. İlk Osmanlı Heyetinin Afganistan’a Gitmesi (1877 - 1878).....	227
C. İNGİLİZLERİN “SAVUNMA DUVARI” AFGANİSTAN	231
1. İkinci İngiliz – Afgan Savaşlarının Başlaması (21 Kasım 1878)	232
2. Şir Ali Han’ın Ölümü İle Yakup Han’ın Kısa Sürelik Hâkimiyeti	236
3. “Gandomak Antlaşması” (26 Mayıs 1879)	238
4. Kabil’de İngiliz Elçisinin Öldürülmesi (3 Eylül 1879).....	241
5. İngilizlerin Yeniden İlerlemesi ve Emir’in İstifası (Ekim 1879)	244
6. Direnişin Devamı ve Abdurrahman Han.....	246
D. İNGİLİZ VE RUS REKABETLERİNİN BİR SONUCU OLARAK BUGÜNKÜ AFGANİSTAN’IN ŞEKİLLENMESİ.....	251
1. Abdurrahman Han: “Türkistan ve Afganistan Emiri”	254
2. Direnişin Devamı ve İngilizlerin Yeni Stratejisi	257

3. Afganistan Sınırlarının Belirlenmesi	260
3.1. Kuzey Sınırları	261
3.2. Güney Sınırları.....	263
3.3. Batı Sınırları ve Elli Yıl Sonra Türkiye'nin Rolü	265
3.4. Doğu Sınırları.....	269

IV. BÖLÜM

SINIRLARIN BELİRLENMESİNDEN BAĞIMSIZLIĞA AFGANİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ

A. ABDURRAHMAN'IN MİRASI: OTORİTER BİR YÖNETİM	271
1. Abdurrahman Han'ın Reformları ve Ölümü (1880 - 1901)	272
2. Abdurrahman Han Döneminde Osmanlı Devleti ve Afganistan.....	274
B. HABİBULLAH HAN VE OSMANLI – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ.....	277
1. Habibullah Han Dönemi ve Faaliyetleri (1901 - 1919).....	279
2. Habibullah Döneminde Gelişen Osmanlı - Afganistan İlişkileri.....	283
2.1. Osmanlı Uzmanları Afganistan'da	286
2.2. Afganların Osmanlı'ya Yardımı	289
C. AFGANİSTAN'DAKİ FİKİR HAREKETLERİ VE OSMANLI ETKİSİ	294
1. Seyit Cemalüddin Afganî İle İlk Osmanlı Etkileri	296
2. Meşrutiyetçi Fikirlerin Oluşumunda Osmanlı Etkisi	298
3. Mahmut Tarzi ve Osmanlı Etkisinde Gelişen Afganistan Basını	302
D. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA OSMANLI – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ	307
1. Osmanlı'nın Cihat İlanı ve Afganistan'a Yansımaları	309
2. Afganistan'a Üst Düzey Bir Heyet'in Gönderilmesi Karar	312
3. Türk - Alman Heyeti'nin Afganistan'a Gitmesi ve Faaliyetleri	315
4. Afganistan Sarayındaki İhtilaf ve Habibullah Han'ın Sonu	320

Sayfa

E. AFGANİSTAN BAĞIMSIZLIK YOLUNDA	324
1. Amanullah Han ve Bağımsızlık İlanı (22 Şubat 1919).....	326
2. Üçüncü İngiliz – Afgan Savaşları (3 Mayıs – 8 Ağustos 1919).....	328
3. Rawalpindi Mütarekesi ile Afganların Diplomatik Atakları	331
4. Kabil’de İngiliz - Afgan Antlaşması (22 Kasım 1921)	335
5. Bağımsızlık İle Gelişen Türk – Afgan İlişkileri	337
5.1. Cemal Paşa’nın Afganistan’daki Faaliyetleri.....	338
5.2. Türk – Afgan Dostluk Temelinin Atılması.....	342
SONUÇ	349
BİBLİYOGRAFYA.....	359
EKLER.....	377
ÖZGEÇMİŞ.....	447

KISALTMALAR

a. g. bl.	: Adı geçen belge
a. g. d.	: Adı geçen dergi
a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. g.	: Adı geçen gazete
a. g. k.	: Adı geçen kurum
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. g. ş.	: Adı geçen şahıs
A.İ.C.A.Y.	: Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası
A.K.K.	: Afganistan Kamu Kütüphanesi (Milli Kütüphane)
A.M.A.	: Afganistan Milli Arşivi
A.R.G.	: Afganistan Resmi Gazetesi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADB	: Afganistan Dışişleri Bakanlığı
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz:	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bsk.	: Baskı
C.	: Cilt
Derl.	: Derleyen
Ds.	: Dosya
DTCF	: Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
ENA	: Encümen-i Nevisende-gân-i Afganistan (<i>Afganistan Yazarlar Birliği</i>)
Fa. çv.	: Farsçaya çeviren
h.t.	: Hicri takvim
K. Ü.	: Kabil Üniversitesi
km.	: kilometre
mt.	: metre
NJ	: New Jersey
Nu.	: Numara
NY	: New York

p.	: Page
Prnt.	: Printed
rak.	: rakım
s.	: sayfa
S.	: Sayı
ss.	: sayfalar
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ş.t.	: Şemsi takvim (Afganistan'da kullanılan takvim)
T.K.A.E.	: Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
TCKBEA	: Türkiye Cumhuriyeti Kabil Büyükelçiliği Arşivi
Tü. çv.	: Türkçeye çeviren
UK	: United Kingdom
USA	: United States of America
Y. H.	: Yayına Hazırlayan
Yy.	: Yayını

METODOLOJİ VE KAYNAK BİLGİLERİ:

1. Metodoloji:

Duygusal ve yanlı eğilimlerden olabildiğince kaçınılarak bilimsel araştırma metodu ve yöntemleri dışına çıkılmamaya özen gösterilmiş olan bu çalışma, “tarama modeline” dayandırılarak hazırlanmıştır. Olaylar var olduğu şekli ile kendi koşulları içinde ve olduğu gibi neden – sonuç ilişkisi çerçevesinde incelenmiştir.

Genel tarama modeline dayandırılan bu çalışmada, önceden tespit edilen konulara ilişkin çalışmalar, tutulmuş kayıtlar, yazılan tezler, kitaplar, makaleler ve diğer bulgular gibi tüm materyaller incelenerek konuları, dönemleri ve önem sırasına göre tasnif edildikten sonra, belli bir sistemde bütünleştirilmiştir. Daha sonra tarafsız verilere ve imkân dâhilinde Afganistan’daki birinci elden kaynaklara ve arşiv belgelerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Ardından da Türkiye’deki arşivlerde önceden katalog taraması yapılarak konu ve dönemlerine göre tasnif edilen belgeler incelenmiştir. Elde edilen tüm veriler ve karşılıklı tezler mukayese edilerek tahlil edilmiş ve güvenilir bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır. Konular üzerine yoğunlaşırken elde edilen bilgiler, tespit edilen tutarsızlık ve çelişkiler ya da karşılıklı tezlerin “bilgi kırılmasına” uğrayıp uğramadığı göz önünde tutularak, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünün tez yazım kılavuzuna uygun bir şekilde dipnot usulü ile belirtilmiştir.

Bu arada Afganistan en fazla rejim değişikliğine uğrayan bir memleket olmasının yanı sıra, aynı zamanda bir takım siyasi, sosyal ve etnik çıkar çelişkilerinin de en fazla yaşandığı bir ülke konumundadır. Bu nedenle yapılan tarih araştırmalarında yanlılık veya belli bir çıkar grubunun menfaatinin sağlanması ya da araştırmacının mensup olduğu siyasî, sosyal veya etnik grubu haklı çıkarma gibi bir kaygı içinde olması mümkündür. Dolayısı ile ilk bilgi herkesin kendine göre yorumlaması ile kasıtlı ya da kasıt dışı sebeplerle kırılmış veya değiştirilmiş olabilir. Dolayısı ile bu çalışmada söz konusu “bilgi kırılmaları” ile yanlı yorumlar ve saptırmalar karşılaştırma usulü ile tespit edilerek ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kapsam itibarı ile bu çalışma, Afgan Devletinin kurulduğu 1747’den İngilizlerden bağımsızlığını aldığı 1919’a kadarki zamanı kapsamaktadır. Ancak konuyu daha da netleştirmek maksadı ile zaman zaman daha eski tarihlerden de

yeri geldiğinde bahsedilmiştir. Konu olarak da bu dönemler içerisinde başta Afganistan olmak üzere bu coğrafyayı etkileyen bölgesel ve küresel olaylar ve Afganistan'ın Osmanlı Devleti ile ilişkileri incelenmiştir. Ancak olayların daha net bir tabloya gösterilmesi için, Afganların tarih sahnesine çıkmaları ve bölge devletleri ile olan ilişkileri de ayrıca irdelenmeye çalışılmıştır.

Bu arada Türkiye Türkçesinde olmayan Arapça, Farsça veya Peştunca sesleri taşıyan, Türkçede bugüne kadar kullanılmayan bazı kavramlar ile özel isimlerdeki orijinal sese sadık kalmak için İngilizce imla özelliği kullanılmıştır. Ancak Türkçede bilinen kavramalar veya özel isimlerin yazılışında Türkçe imla özelliğine sadık kalınmıştır. Örneğin “*Horasan*” veya “*Han*” isimlerindeki ilk harf Arapçadaki hı (ح) harfi ile yazılmasına rağmen, Türkçede bilinen isimler olduğu için Türkçe imla özelliği ile yazılmıştır. Ama aynı ses Türkçede kullanılmayan bir başka isimde (Hoşhal Hatak) ise “*kh*” ile (*Khoşhal Khatak*) şeklinde gösterilmiştir. Bunun bu şekilde gösterilmesinin temel sebebi, Afganistan’a yönelik çalışmalar yapan batılı araştırmacıların kullandıkları terminoloji ile bir tutarlılık sağlanmasıdır.

Açıklanması gereken bazı kavramlar ve bilgiler, dipnot sıralaması bozulmadan dipnotta açıklanmıştır. Ayrıca belli eserlere veya kaynaklara referans verilen dipnotlarda, aynı yazara ait birden fazla eser olduğunda, yapılan atıflarda bir karışıklık olmaması için parantez içinde eserin yayın yılı belirtildikten sonra, parantez kapatılmış, “a. g. e.” (Adı Geçen Eser) kısaltması ile sayfa numarası verilmiştir. Öte yandan, yararlanan Farsça eserlerin yayın tarihi İran ve Afganistan’da kullanılan şemsî takvim aslına sadık kalınmış ve bu takvime göre belirtilen yıldan sonra parantez içinde (ş.t.) [Şemsî Takvim] kısaltması kullanılmıştır.

2. Kaynak Bilgileri:

Türkiye’de genel olarak Afganistan’a yönelik ve özel anlamda Türkiye ile olan ilişkileri konusunda yapılan bilimsel çalışmaların yeterli olmadığı kanaatindeyiz. Genel anlamda Afganistan’a ilişkin yapılan çalışmaların daha çok, batıdaki istihbarat ve bazı haber kaynaklarına dayandırılması bu çalışmaların bilimsellikten uzaklaştırmıştır. Türkiye ile Afganistan ilişkilerine yönelik çalışmalar ise genellikle kurtuluş savaşı ve Atatürk dönemi ile sınırlandırılmıştır. Bu yönde

yapılan çalışmalar da adeta bir birinin kopyası niteliğindedir. Osmanlı arşivinde yüzlerce belgenin bulunmasına rağmen, günümüze kadar bu belgelerin çoğuna dokunulmamış olması ve Osmanlı döneminde Türkiye ile Afganistan ilişkileri konusunda bir çalışmanın yapılmamış olması akademik çevredeki eksikliğı açıkça ortaya koymaktadır. Fakat Mehmet Saray, Bilal şimşir ve Zeki Saruhan gibi araştırmacıların kurtuluş savaşı döneminde Türkiye ile Afganistan ilişkileri üzerindeki değerli çalışmaları, bu konuda yoğunlaşmak isteyenlere yol gösterebilir niteliktedir.

Son dönelerde Türkiye'deki üniversitelerde de bu yönde doktora ve yüksek lisans çalışmaları yaptırmıştır. Fakat daha çok siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümlerinde yapılan yüksek lisans çalışmaları daha çok batı gazeteleri ile diğer haber kaynaklarına dayandırıldığı için olaylara daha yüzeysel bakılmıştır. Bu sebepten ciddi eksiklikler görölmektedir. Ancak bu konuda Mehmet Köer tarafından "Türk – Afgan İlişkileri (Emanullah Dönemi 1919 – 1929)" adı altında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2004'te ve Süleyman Özmen tarafından "Mahmud Tarzi'nin Hayatı, İnkılâpılığı ve Faaliyetleri" adı altında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsünde 2008'de hazırlanan doktora tezleri kapsadığı dönem çerçevesinde önem taşımaktadır. Ancak tüm bu çalışmaların Türkiye ile Afganistan ilişkilerinin tüm boyutlarını ortaya koyma noktasında yeterli olamadığı kanaatindeyiz.

"Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri" adı altında yaptığımız bu çalışmada her şeyden önce, birinci elden kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Özellikle Osmanlı ile ilişkiler konusunda Türkiye'deki Osmanlı, Cumhuriyet, ATASE (Genel Kurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt), Dışışleri Bakanlığı ve Afganistan'ın Ankara Büyökeliliği Arşivleri ve Afganistan'daki Millî Arşiv ile kamu kütüphanesi (Millî Kütüphane) araştırılmıştır. Daha sonra veri toplama sürecinde, her iki ölke kütüphaneleri taranarak, daha önce yapılan çalışmalar, tutulmuş kayıtlar, yazılan tezler, kitaplar, makaleler ve diğer materyaller incelenmiş ve fişlenerek konuları, dönemleri ve önem sırasına göre tasnif edilmiştir. Belli bir sistemde bütünleştirilen bulgular kendi aralarında mukayese edilerek, varsa tutarsızlık ve çelişkileri ya da ilk bilgilerin "kırılmış" olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde güvenilir bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Afganistan ile ilgili batı ülkelerinde yapılan çalışmalarda olduğu gibi, bu ülke içerisindeki araştırmalarda veya bu ülkeye mensup kişilerin diğer ülkelerde yaptıkları çalışmalarda, bir takım çıkarların göz önünde tutulduğu ve bu nedenle olaylara yanlı bakıldığı görülmektedir. Özellikle Afganistan tarihçiliğinde farklı siyasî, ekonomik ve etnik çıkarların yansıdığını görmek mümkündür. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda çoğu zaman, araştırmacının siyasî görüşü, sosyal statüsü ve etnik kimliğine göre bir tutarsızlık sezilmektedir. Bu tutarsızlıkların tespiti için yine mukayese yöntemi kullanılarak “doğru bilgiye” ulaşılmaya çalışılmıştır. Fakat bazı verilerin arasında çok büyük farklar olduğundan ve resmî mercilerin de bu konudaki çalışmalarının eksikliğinden bazen “doğru bilgiye” ulaşma olanağı bulunmamıştır. Bu yüzden farklı veriler dipnotta atıfta bulunulmak sureti ile olduğu gibi verilmiştir. Örneğin, Afganistan’ın etnik yapısına ilişkin verilerin ciddi bir tutarsızlık içinde olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar daha çok batılı araştırmacıların tahminlerine dayandırılmaktadır. Ya da Afganistan’daki tarih araştırmalarında, bu ülkedeki Türklere ilişkin bilgilerde de ciddi çelişkilerin bulunduğu görülmektedir. Birçok Afgan araştırmacı, Afganistan Türklerine ilişkin bilgi verirken, özellikle Özbekler, Türkmenler ve Kırgızların 19. Yüzyılda Türkistan’ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra bu ülkeye geldiklerini öne sürmektedirler. Hâlbuki Akhunlardan itibaren bu coğrafyanın siyasî hâkimiyetinin bazı istisnalar dışında Türklerin kontrolünde olduğu bilinmektedir. Ayrıca İslamiyet sonrasında, Gazneliler bu coğrafyada kurulmuş ve bu coğrafyadan yayılmıştır. Büyük Selçukluların en önemli hâkimiyet sahalarından birini bu coğrafya teşkil etmiştir. Timur sülalesinden “Herat Timurîleri” adı ile bilinen Hüseyin Baykara idaresi bugünkü Afganistan’ın Herat kentinde gelişmiştir. Belh ve Herat en önemli bir Türk şehirlerinden olarak bilinmektedir. Tüm bunlara rağmen Türklerin, Afganistan’a gelişini 19. Yüzyıl Rus istilası dönemine bağlamak, bir çelişki olmaktan ziyade kasıtlı olarak tarihi saptırmak anlamına gelir. Hiç kuşkusuz 19. Yüzyıldaki Rus istilası döneminde de bir takım Türklerin Amu Nehri üzerinden bugünkü Afganistan’a geçmiş olması da mümkündür. Ancak bütün Türklerin bu dönemde gelmiş olduğunu iddia etmek, bütün bir tarihi inkâr etmek anlamına gelmektedir. Tüm bu “yanlı bilgiler” özellikle Türkiye’de Afganistan’a yönelik yapılan bilimsel çalışmaları da etkilemiştir. Bu çerçevede üniversitelerde yaptırılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları daha çok bu bilgiler çerçevesinde

tamamlanmıştır. Bu yüzden yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarındaki bilgilerin atıflarından yola çıkılarak söz konusu bilgilerin kaynağına ulaşılmaya çalışılmış ve bu kaynaktaki veriler diğerleri ile karşılaştırılarak bir sonuca ulaşılmıştır.

Öte yandan bazı araştırma eserlerinde verilen tarihlerde bir tutarsızlık bulunmaktadır. Bunun da temel nedeni olarak hicri takvimin miladi veya Afganistan ile İran'da kullanılmakta olan şemsi takvimine dönüştürme yöntemlerindeki hatalardan kaynaklanmış olabileceğidir. Bunu da asıl belgeleri edinerek kesin tarihe ulaşılmaya çalışılmıştır. Söz konusu bilginin kesin tarihine ulaşılmadığı takdirde ise farklı eserlerde verilen tarihlerin aslı (hicri veya şemsi takvime göre) dipnot olarak belirtilmiştir.

Bu arada, Afganistan'da arşiv sistemi modern teknolojik araçlardan bütünü ile yoksun ve tamamen eski sistem ile kataloglandırılmıştır. Fakat son dönemdeki iç savaşlar sebebi ile eski sistemin de gerektiği gibi işlemediği görülmektedir. Bu yüzden Afganistan arşivlerinde çalışılırken, ciddi zorluklar ile karşılaşmıştır. Bazı belgeler katalogda görüldüğü hâlde yerinde mevcut değildir. Ya da belgenin bulunması gereken Arşiv kutuları tamamen mevcut değildir. Katalogdan tespit edilen belge istendiğinde, belgeye ulaşmak en az bir hafta zaman alır. Ayrıca belgenin fotokopisini çekmek, "belge hırsızlığına" girer ve suçtur. Bu yüzden belgeyi orada (okuma salonunda) okuyup fişlemek gerekir. Diğer taraftan belgeyi okumak için, salonda gereken şartlar da müsait değildir. Kabil'in en işlek caddelerinden birinin üzerinde ve dolmuş duraklarının hemen yanı başında bulunan okuma salonunda konsantre olarak okunması da mümkün değildir. Bu yüzden Afganistan'da arşiv çalışması yapmak oldukça zordur. Dolayısı ile bu çalışmanın ekindeki Farsça belgelerin tamamına yakını Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığına bağlı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinden temin edilmiştir.

GİRİŞ

A. AFGAN KİMLİĞİ ÜZERİNDEKİ TARTIŞMALAR

Günümüzde “Afganların yaşadığı yer” anlamına gelen Afganistan, tarihin farklı dönemlerinde çeşitli isimlerle anılmış⁴, farklı devletlerin istilasına uğramış ve değişik milletlerin hâkimiyetine girmiştir. Bu da hali ile bu memleketin kültürel kimliğine etki yaratarak günümüzde “çok milletli” bir memleket görünümü kazandırmıştır. Dolayısı ile bazı batılı araştırmacılar bu memleketin kültürel açıdan oldukça karmaşık bir yapıya sahip olması ve burada yaşayan etnik gruplar arasında kültürel açıdan herhangi bir ortak paydanın bulunmaması sebebi ile “*insan bilimcilerinin kâbusu*” olarak nitelendirmiştir.⁵

Her ne kadar günümüzde Afgan kimliği uluslararası platformda Afganistan vatandaşlığını ifade etmekteyse de, ülke içerisinde tüm etnik grupları kapsayacak şekilde bu ülkenin ulusal kimliğini ifade etme noktasında, belli çevrelerde bu ismin kabul edilmediği görülmektedir. Günümüzde farklı kültürleri barındırarak etnik mozaïği ile dikkat çeken bu memleketin adının Afganistan yani Afganların yaşadığı yer anlamına gelmesi birçok tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu ülkede Afgan kimliği, Peştun olmayan kavimlerin birçoğu tarafından Peştunların geneline verilen bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ Dolayısı ile Afgan kimliğine ilişkin farklı anlayışların ortaya çıktığını görmek mümkündür:

⁴ İlk çağlarda bu ülkenin bazı bölgeleri “*Ariana*” adı ile bilinirken, bazı bölgeleri de “*Baktrian*” ve “*Tokharistan*” (günümüzde de Takhar adı ile bilinen kuzeydoğu bölgeleri) isimleri ile bilinmekteydi. Bazı bölgeleri için ise mevcut şehirlerinin adı kullanılmaktaydı (Kapisa ve Bedehşân gibi). 6. yüzyılın ikinci yarısında Sasanilerin bölgeye hâkim olmasından sonra, güney ve güneydoğu bölgeleri büyük şehirlerinin adı ile (Kabil, Gur vs. gibi) anılırken, bugünkü Afganistan’ın batı, kuzeybatı ve kuzey bölgelerinin büyük bir kısmının adı “*Horasan*”a dönüşmüştür. Bu isim bağımsız Afgan devletinin kuruluşundan sonra, hatta 19. Yüzyılda İngilizler tarafından “*Afganistan*” ismini resmen kullanmaya başlamasına kadar devam etmiştir. İslam coğrafyacılarından Ebu Zaid el Belhi, İslamiyet’ten sonra “*Horasan*” adı ile bilinen bölgeden bahsederken, doğusunda Sicistan ve Hint ülkesi, batısında Oğuz çölü ile Cürcan ve kuzeyinde Maveraünnehir’in bulunduğunu ifade etmiştir. Konuya ilişkin bkz: Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, 2. Bsk. T.K.A.E., Yy. (157), Seri: VII, S. A. 8, Ankara, 1998, ss. 160, 161. Yine aynı şekilde İslam coğrafyacılarından İbn Havkel, “*Sûret el ‘Araz*” isimli eserinde, Horasan bölgesinin, batısında Oğuz çölü ile Cürcan, kuzeyinde Mavera’ünnehir olduğunu ve Gur dağlarının da Horasan hudutlarında Bamyan’ın dışında uzandığını ve Benchir’e (bugünkü Pencşir hz.) ve oradan da Vahan’a girdiğini anlatmıştır. bkz: Şeşen, a. g. e. ss. 170, 171.

⁵ George Arny, **Afganistan Güzergâh-e Keşvar-güşâ-yân**, Said Muhammed Yusuf Elmi – Habibrahman Hâle (Fa. çv), 3. Bsk, Maiwand Yayınları, Kabil, 2004, s. 4

⁶ Afgan ismi bugünkü Afganistan’da sadece Peştunlar için kullanılmaktadır. Bkz: Basir Ahmad Devletabadî, **Şinas-nâme-yi Afganistan**, Kum 1371 (ş. t.) s. 204.

1. Etnik Kimlik Varsayımı

Her ne kadar Afganların yaşadığı yer anlamına gelen Afganistan ismi ilk defa 19. Yüzyılda İngilizler tarafından resmen kullanılmaya başlandıysa da, bu ismin bir kavim adı olarak kullanılmasının çok daha eskilere dayandığı bilinmektedir.⁷ Araştırmacılar Afgan isminin bugünkü Afganistan'ın kuruluşundan çok daha önce “*Peştun/Pahtun*” (*Paştan ve Patan*) kelimeleri ile paralel olarak kullanıldığına dikkat çekmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede Afgan kelimesinin ilk olarak M. S. 629'da bölgeyi dolaşan ünlü Çin seyyahı Hiun Tsang'ın seyahatnamelerinde Çince söylenişine bağlı olarak “*O-po-kien*” şeklinde yer aldığı bilinmektedir.⁸ Çin Seyyahından sonra, bölgeyi dolaşan birçok seyyahın seyahatnamelerinde yine bu kavimden “*Apakan*” veya “*Apkan*” adı ile söz edildiği bilinmektedir. İslamiyet'ten sonra bu ismin Arapça söylenişinin bazı harflerin (پ < و ve ق < غ) değişimi ile “*Avgan*” (اوغان) olduğu bilinirken, bugünkü Afgan kelimesinin de eski “*Avgan*”dan geldiği, zamanla v'nin f'ye dönüşmesi (ف < و) ile bugünkü şeklinin aldığı bazı araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir.⁹

İslam coğrafyacılarından Ebu'l Hasan Ali bin Hüseyin el Mesudi (öl. hicri 345 / miladi 956), “*Murûc el – zehb*” isimli eserinde, Belh'ten 20 günlük uzaklıkta el Ahşaban isimli bir bölgenin olduğunu, buranın hizasında “çeşitli cins kâfirlerin” yaşadığını, bunlara da “*Uhan*” ve “*Tübbet*” dendiğini belirtirken, bunların yanında ise “*Aygan*” (ایغان) isminde bir kabilenin yaşadığını ifade etmiştir. Ayrıca Mesudi, Ceyhun nehrinin (Amu derya) kaynağının da buradan olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Bazı araştırmacılar ise söz konusu “*Aygan*” kabilesinin bugünkü Afganlar olduğunu öne sürmektedir.¹¹ Ancak yine İslam coğrafyacılarından Ebu Said Abdülhay İbn Zahak bin Mahmud Gardizi (öl. 1053) “*Zeynülahbar*” isimli eserinde “*Aygan*” (ایغان) isminden sadece bir bölge adı olarak bahsetmektedir. Gardizi, İslam hükümdarlarından Elhamid Ebu Muhammed Nuh bin Nasır'a bağlı komutanlardan Ebu Ali'nin Merv'e gitmek için Nişapur'dan yola çıktığını ve “*Aygan*” bölgesine ulaştığını söylerken, bir süre burada konakladıktan sonra Ceyhun nehrini geçerek

⁷ Mir Muhammed Seddiq Farhang, *Afganistan Dar Panc Qarn-e Akhir*, Dorekhsish Yayınları, Meşhed 1992, C. 1, s. 38

⁸ Abdülhay Habibi, *Tarih-i Afganistan bed ez İslam*, 3. Bsk. Dünya-ye kitap Yy. Tahran, 1983, s. 6

⁹ Mir Gholam Muhammed Ghobar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Kabil 1967, C. 1, s. 9

¹⁰ Şeşen, a. g. e. s. 43.

¹¹ Şeşen, a. g. e. s. 18.

Buhara'ya gittiğini ifade etmiştir.¹² Onun verdiği bilgilere göre “Aygan” bölgesi Nişapur ile Merv'in ortasında ve Ceyhun nehrinin güney bölgelerindedir. Oysa Mesudi “Aygan”dan bir kabile olarak bahsederken, bunların Vahan (Uhan / Avhan - اوخان) yakınlarında (bugünkü Afganistan'ın daha doğusunda) olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Gardizi'nin “Aygan” isimli bir kableden söz etmemiş olması dikkat çekmektedir. Fakat daha sonra yazılan eserlerde “Avgan / Ugan” (اوغان) olarak bahsedilen kavmin yaşadıkları bölge ile Gardizi'nin belirttiği “Aygan” bölgesinin hemen hemen aynı coğrafya olması da dikkatlerden kaçmamaktadır.

İslamiyet'in ilk yıllarında yazıldığı tahmin edilen ve yazarı belli olmayan “Hudûdü'lâlem” isimli coğrafya eserinde “Avgan / Ugan” (اوغان) kabilelerinin büyük bir kısmının “Savel” (ساول) kasabası ve yakın çevresinde göçebe bir hayat yaşadığı kaydedilmiştir. Tarihi coğrafyacılar “Savel” kasabasının bugünkü Afganistan'ın güneyi ile güneybatısını kapsayan bölgelerde olduğunu tahmin etmişlerdir.¹³

Öte yandan ünlü İslam âlimi Ebureyhan el Biruni (öl. 1051) de Hindistan hakkında yazdığı eserinde, Hindistan'ın batısındaki dağlarda ve Sind nehri kıyılarında konar-göçer bir hayat süren “Avgan / Ugan” (اوغان) kabilelerinin yaşadığını belirtmiştir. Ayrıca Gazneliler dönemi vakanüvisleri de Gazne yakınlarındaki dağlarda ve Sind kıyılarında Sultan Mesud orduları ile “Avgan çobanları” arasındaki savaşlardan söz etmişlerdir.¹⁴

Avgan kelimesinin v > f (و < ف) değişimi ile Afgan şeklinde kullanılışı ilk defa Seyfi İbn Muhammed bin Yakub el Hirevi'nin “Tarih-nâme-yi Herat” isimli eserinde geniş yer tutmuştur. 13. Yüzyılın sonlarında yazıldığı tahmin edilen bu eserde, ayrıca “Afganistan” isimli bir yerden de söz edilmiştir. Seyfi Hirevi kendi eserinde Moğol hükümdarından Olcaytu döneminde Herat genel valisi olan Melik Şemseddin'den söz ederken, “Afgan” kabilesinden Sam isimli bir elçinin Herat sarayına geldiğini ifade etmiştir.¹⁵ Hirevi eserinin birçok yerinde “Afgan” kabilelerinden söz ederken, dağlarda eşkıyalık yaptıklarından bahsetmektedir.

¹² Ebu Said Abdülhay bin Zahak İbn Mahmud Gardizi, **Zeynülahbar (Tarih-i Gardizi)**, Y. H. Abdülhay Habibi, Dünya-yı Kitab Yy., Tahran, 1982, s. 341.

¹³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 39

¹⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 39

¹⁵ Seyfi bin Muhammed bin Yakub el Heravi, **Tarih-name-yi Herat**, Gholam Reza Tabatabai, (Y. Hazırlayan) Esatir Yy., Tebriz 2003, s. 198.

Özellikle Şuayb Afgan isimli kabile reisinin yaklaşık 1500 atlı süvarisinin bulunduğundan ve bu süvarilerin çok cesurca savaştıklarından söz etmiştir. Daha sonra Melik Şemseddin'in Şuayb Afgan'ı ortadan kaldırmak için Herat'tan yola çıkarak Ferah ve Gur üzerinden Afganistan'a ulaştığını belirterek bir Afganistan bölgesinden de söz etmektedir.¹⁶ Bu dönemlerden itibaren yazılan tüm coğrafya eserlerinde Afgan ve Afganistan isminin sıkça karşımıza çıktığını görmekteyiz. Araştırmacılar Afganların daha önce, tamamen göçebe bir hayat yaşadıklarını ve 14. Yüzyılın başlarından itibaren, bazı kabilelerinin tedricen yerleşik hayata geçmeye başladığını ifade etmiştir.¹⁷ Bu şekilde Afganistan isminin de muhtemelen, yerleşik hayata geçmeye başlayan Afganların yaşadıkları yer anlamına kullanılmaya başladığı güçlü bir ihtimaldir.

2. Siyasi Kimlik Varsayımı

Afganistan ve Afgan kimliği ile ilgili çalışan bazı araştırmacılar, ya bir takım siyasi amaçlar doğrultusunda, ya da bölgede görevli bazı istihbarat çalışanları veya gazetecilerin verdiği yüzeysel bilgilere dayanarak Afgan kimliğine ilişkin fikir yürütmüşlerdir. Bunlar, Afgan kelimesinin her hangi bir etnik kimliği ifade etmediğini ve bölgede yaşayan farklı etnik grupları tek bir kimlikte ifade etmek için başkaları tarafından bu ismin kullanıldığını öne sürmektedirler.¹⁸

Söz konusu araştırmacılara göre birçok kültürel farklılıklardan oluşan Afganistan coğrafyasında 18. Yüzyıldan itibaren Durrani hanedanı hâkimdi. 19. yüzyılda İngilizlerin bölgeye yerleşmesi ile İngilizler ile Ruslar, Durrani devletinin hâkimiyet sahasındaki tüm kavimleri ifade etmek için Afganistan ismini kullanmışlardır. Hâlbuki Durrani devletini oluşturan hâkim kitle kendilerine Peştun demeyi tercih etmekteydiler.¹⁹ Söz konusu araştırmacılar, İngilizler ile Rusların hangi gerekçelere bağlı olarak Afganistan kelimesini kullandıkları hususunda her hangi bir fikir yürütmezken, bazı araştırmacılar da Durranielerin başındaki hâkim tabakanın hiçbir zaman bütün Peştun kabilelerine Durrani adını vermediğini ve bunun yerine "Afgan" ismini kullandıklarını öne sürmektedir. Nitekim Durrani

¹⁶ Seyfi Hirevi, a. g. e. ss. 222, 241.

¹⁷ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 309.

¹⁸ Army, a. g. e. s. 4.

¹⁹ Army, a. g. e. s. 4.

devletinin kurucusu Ahmed Han Durrani'nin kendi evinde diktirmiş olduğu kitabede: *“burası Durrani veya Durrani olmayan bütün Afganların...”* şeklindeki ifade dikkat çekmektedir. Araştırmacılar, o günkü Durrani hâkimiyet sahasını ve Peştunlar arasındaki kabileler arası çatışmaları dikkate alarak, buradaki “Afgan” kelimesinin Peştun kabilelerini bir kimlik altında toplamak için kullanılan bir isim olduğuna dikkat çekmişlerdir.²⁰ Yine aynı şekilde bağımsız Afgan devletinin ilk hükümdarı Ahmed Şah Durrani'nin 1769'da Osmanlı Sultanı Üçüncü Mustafa'ya gönderdiği mektupta da “Afgan Ulusu” isminin kullanılması dikkat çekmektedir.²¹

Bu arada Peştunların birçok boy ve kabileye ayrıldığını görmek mümkündür. Hatta araştırmacılar Peştunların büyük ve küçük yaklaşık yüz kabilesinin bulunduğundan söz etmişlerdir. Bunlar arasında en büyük kabilelerinin de Galciler ile Abdaliler olduğu bilinmektedir.²² Sedozayi ailesine mensup olan Durrani devletinin kurucusu Ahmed Han Abdali'nin büyük dedesinin adının Sedo olduğu bilinmektedir. Sedozayi'nin kelime anlamı da Sedo oğulları demektir. Sedo'nun da Peştunların Abdali boyuna mensup olduğu ifade edilmektedir.²³

Bu arada şu noktayı da belirtmek lazım; Afganistan da özellikle Peştunlar arasında göçebeliliğin getirdiği zorluklar nedeni ile bireysel yaşam veya sadece kendi kendine yeterli olma eğilimi, daha üst kimlik olan toplum kimliğinden ziyade aile kimliği gibi daha alt kimliklerin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Bu da hali ile Peştun kabileleri arasında bir takım çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Nitekim George Arny Peştunlarla ilgili: *“...yabancılar karşı ehli olmayan bir kavimdir. Aynı özelliği kabileler arasındaki mücadelelerinde de görmek mümkün”* şeklinde bir tespitte bulunmuştur.²⁴ Peştun toplumunu bu parçalı durumdan kurtararak tek bir çatıda toplanmasını sağlamak için, tarihin farklı dönemlerinde onlara daha üst bir kimlik kazandırılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Ahmed Han Durrani'nin de onları “Afgan” kimliği etrafında birleşmesini sağlamak için böyle bir

²⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 309

²¹ Bkz: ikinci bölüm s. 193.

²² Bu arada Abdali kabilesi 1747'den sonra Durani ismini almıştır. Bu ismin almalarına ilişkin de araştırmacılar farklı fikirler yürütmektedir. Konu ile ilgili daha sonra detaylı bilgi verilecektir. (Bkz: II. Bölüm – Duarni Devletinin Kuruluşu)

²³ Mahmud el Husaini bin İbrahim Cami, **Tarih-i Ahmedşahi**, Muhammed Server Mavlâi, (Y. Hazırlayan), İrfan Yy. Tahran, 2003, s. 49.

²⁴ Arny, a. g. e. s. 5

çaba sarf ettiğini söylemek mümkün. Daha sonraki yıllarda ise, bu çabaları ülkede yaşayan tüm etnik gruplar üzerine gösterildiği görülmektedir.

Eskiden sadece Peştun kabileleri arasında görülen bu bölünmüşlüğü, son dönemlerde etnik ve hatta bölgesel boyutlar kazanarak devam ettiğini görmekteyiz. Bu ülkede tarih boyunca millî kimlik yerine kabile, aşiret ve boy gibi mikro kimlik bilincinin gereğinden fazla güçlü olması etnik değerlere dayalı bir siyasî anlayışın gelişmesine sebep olmuştur. Bu nedenle tarihin hiçbir döneminde üniter bir yapının hâkim olamadığı ve demokratik değerlerin yerini bir takım etnik eğilimlerin aldığı bu ülkede siyasî tercihlerin (kısmen ideolojik gruplaşmalar dışında) daha çok etnik değerlere göre belirlendiği görülmüştür. Bu da ülkedeki siyasal faaliyetlerin millî manada gelişmesine engel oluşturmakla beraber, etniksel seviyeye indirgenerek daha dar bir eksenle odaklanmasına sebep olmuştur. Bu yüzden Afganistan'da millî devlet anlayışı ve buna bağlı olarak da millî bilinç gelişmemiştir. Dolayısı ile hâkim kitle Afganistan halkına belli bir millî bilinç yerleştirebilmek maksadı ile farklı yöntemlere başvurmuştur. Bu yöntemlerden biri de millî kimlik olarak "Afgan" kimliği bilincini yerleştirmek olmuştur.

Bu arada tarih boyunca genellikle milletlerin millî devletler ekseninde gelişerek olgunlaştığı görülmektedir. Oysa Afganistan'da tarihin hiçbir döneminde millî bir devletin oluşmadığı gibi, belli bir ortak paydada buluşan bir milletin de varlığından söz etmek oldukça güçtür. Bilindiği gibi millet kültürel yanı ağır basan çeşitli ortak özelliğe sahip insan topluluğunu gösterir. Devlet ise toplumun kurumsallaşmış gücünü ifade eder. Dolayısı ile her iki kavram da bir birini tamamlayarak millî devletin ortaya çıkmasını sağlar. Böylece gücünü daha çok toplumun millî kimlik bilincinden alan millî devlet her şeyden önce tam egemen olmakla birlikte kendi nüfuz alanında hükümrancılık hakkının mutlak ve meşru sahibi haline gelir. Başka bir deyişle millî devlet anlayışı kendi hâkimiyet sahasında başka bir otoritenin olmadığı düşüncesidir.²⁵ Bu noktada Afganistan tek bir millete sahip olamadığı gibi, belli bir millî devletin oluşması noktasında da başarılı olamamıştır. Bu ülkede üst düzey kararların belli bir etnik eğilim çerçevesinde

²⁵ A. Nuri Yurdusev, "Uluslararası İlişkiler Öncesi", Atilla Eralp (Derl.), **Devlet, Sistem ve Kimlik; Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, 3. Bsk., İletişim Yy., İstanbul 2000, s. 20.

alınması ve buna karşı bir reaksiyon olarak bir takım etnik milliyetçik anlayışının gelişmesi, millî devlet anlayışının hâkim olabilmesine bir engel oluşturmuştur.²⁶

Bu çerçevede Afganistan toplumu arasındaki etnik temelli bir takım zihniyetlere karşı farklı dönemlerde değişik yöntemlerle bir üst kimlik oluşturma çabasına girilmiştir. Bir millî kimlik olarak “Afgan” kimliğinin öne çıkarılmaya çalışılması da bu çabaların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak 2003’te çıkartılan Afganistan’ın yeni Anayasasında, bu ülkede yaşayan bireylerin her birine “Afgan” denmesi mecburi kılınmıştır. Böylece yeni anayasada “Afgan” kelimesinin Afganistan vatandaşlığı anlamına gelmesi hükmü konmuştur.²⁷ Bu yöntem ile Afgan kimliğine siyasi bir nitelik kazandırıldığı görülmektedir. Böylece milli bir kimlik olarak Afgan kimliği yeniden öne çıkarılmaktadır. Ancak, her ne kadar Afgan kimliği uluslararası platformda, herhangi bir etnik grup gözetmeksizin Afganistan vatandaşı olan tüm bireyleri ifade etmek için kullanılsa da, ülke içerisinde Afgan kimliğinin milli kimlik olarak kullanılması hala belli çevrelerde rahatsızlık yaratmaktadır. Bu nedenle Afgan kimliği siyasileştirilmiş bir etnik kimlik olarak görülmektedir.

3. “Afgan” İsminin “Patan” (Pahtun / Peştun) İle İlgisi

Daha önce kısmen ifade edildiği gibi, Afganistan tarihi boyunca bir kavim adı olarak “Afgan” ile Peştun (Pahtun, Patan ve Pahtan) isimleri bir birine paralel olarak kullanılmıştır. Şimdiye kadar incelenen İslamî dönem tarih veya coğrafya eserlerinde Peştun, Pahtun, Patan veya Pahtan kelimelerine rastlanılmamıştır. Bunların yerine, bir kavim adı olarak, daha önce işaret edildiği gibi Avgan / Ugan (اوغان) ve son dönemlerde de Afgan (افغان) kelimelerine rastlanılmıştır. Her ne kadar bazı araştırmacılar Peştun kelimesinin daha çok bu kavmin kendilerine vermiş oldukları isim olduğunu öne sürmekteyse de, Peştunların 17. Yüzyıldaki ünlü şairi Khoşhal Han Kkatak’ın şiirlerinde Afgan ismini kullanması dikkat çekmektedir. Bir dörtlülüğünde: *“Afganlar kılıç kullanımında Moğollardan üstündür, eğer tüm kabileleri birleşirse, padişahlar önlerinde diz çöker”* şeklindeki ifade dikkatlerden

²⁶ Muhammed Cevad Mohsini, “Huvyet-i Millî-yi Afganî; Pendâr ya Vakiyet”, Abdulmacid Naserî Davudî (Der.), *Afganistan ve Nezam-i Siyâsî-yi Âyende*, Zelâl-e Kowser Yy., Kum, 2002, s. 38.

²⁷ Afganistan Adalet Bakanlığı, *Afganistan Anayasası*, Kabil, 2003, 4. Madde, 4. Paragraf, Afganistan Resmi Gazetesi, *Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası*, S. 103, Şemsi Tarih: 06. 11. 1382

kaçmamaktadır.²⁸ Yine daha önce işaret edildiği gibi, aynı şekilde bugünkü Afganistan'ın kurucusu olarak bilinen Ahmed Han Durrani tarafından kendi evinde diktirilen kitabede "Afgan" isminin kullanıldığı da bilinmektedir.²⁹

Bazı araştırmacılar İslamiyet öncesindeki dönemlere ait bir takım eserlerde Peştun kelimesinin farklı telaffuz şeklinin bulunduğunu iddia etmiştir. Afganistan'ın ünlü tarihçilerinden Abdülhay Habibi, Pers hükümdarı Darius tarafından Sind nehri civarına gönderilen bir öncünün buralarda "*Paktuike*" adı verilen bir bölge ile karşılaştığından söz etmektedir. Habibi bu bölge sakinlerinin bugünkü Peştunlar olduğunu ve bölgenin de söz konusu kavmin adı ile anıldığını öne sürmüştür.³⁰ Yine söz konusu yazar Herodot'un 7. kitabına dayanarak Gandarioi bölgesinde "Paktuan" isimli bir kabilenin varlığından söz etmektedir.³¹ Söz konusu yazar bir başka yerde de, yazarının Ser David olduğu "*İskender*" isimli esere dayanarak, Gogmal bölgesinde Pers hükümdarı Darius ile İskender arasında yapılan savaşta, "Paştana" isimli bir kabilenin İskender'in yanında savaştığını iddia etmiştir. Bahsi geçen yazara göre Gandarioi bölgesi bugünkü Kandahar olduğu gibi, Paktuike, Paktuan ve Paştana isimleri ile geçen kabile bugünkü Peştunlardan başkası değildir.³²

Her ne kadar İslamiyet öncesindeki dönemlerde bu isimlere rastlandıysa da, İslami dönem eserlerinde bu isimlerden bahsedilmemiştir. Fakat, kabile ismi olarak geçen bu isimlerin geçtiği bölgelerin coğrafi hududu dikkate alındığında, ünlü Çin seyyahı Hiun Tsang'ın "*O-po-kien*", *Hudûd el 'âlem* ile Ebureyhan el Biruni'nin "*Avgan / Ugan*" (اوغان) ve Seyfi Hirevi'nin de "*Afgan*" diye bahsettiği kabilelerin yaşadığı bölge ile aynı olması dikkat çekmektedir. Bu nedenle araştırmacılar Peştun ile Afgan'ın her zaman bir birine paralel olarak kullanıldığını öne sürerken bunun da mantığını aramaya çalışmışlardır. Bu kapsamda Afganistan'ın ünlü tarihçilerinden Molla Faiz Muhammed Katib, bu kavmin aslında Sind nehri civarındaki Pahtna /Patna bölgesinde yaşadıkları için bunlara Hindular

²⁸ Amy, a. g. e. ss. 5, 6.

²⁹ Bkz: s. 5, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 309.

³⁰ A. Habibi, **Tarih-i Mohtasar-i Afganistan**, Matbaa-ye Davlati Yy., Kabil, 1989, s. 36.

³¹ Habibi (1989), a. g. e. s. 36

³² Habibi (1989), a. g. e. s. 39.

tarafından Patan /Pahtan isminin verildiğini öne sürmektedir.³³ Ayrıca Katib, Patna bölgesinin dağlık bir bölge olmasından dolayı bu kavimin yaşam tarzına uygun olarak diğer kavimler tarafından bir takım isimlerin takılmış olabileceğini öne sürmektedir. Örneğin, “*püşta*” kelimesinin özellikle Herat ve Gur bölgelerindeki Taciklerin lehçesinde tepe anlamına geldiğini ve Gur’un yakınlarında bir yerin ismi olarak da bilindiğini ifade ederken, Peştunlara da dağlı veya tepede yaşayan anlamına gelen “*Püştaney*” isminin takıldığını öne sürmektedir. Ayrıca Katib, Gur yakınlarındaki Püşta bölgesinin Peştun kavimlerinin ilk yerleştikleri bölgelerden biri olarak göstermektedir.³⁴

Diğer bir önemli husus da, Peştunların çoğu ش (ş) harfi yerinde h (خ) harfini kullanmaktadırlar. Bu yüzden de Peştunlar arasında çoğu zaman bu isim *Pakhtun* olarak da karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu lehçe farklılıkları ve diğer milletlerin, bu kavmin yaşam tarzına uygun olarak isim takmaları, “*Afgan*”, “*Patan*” (*Pakhtan*), “*Pakhtun*” ve “*Peştun*” gibi farklı isimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısı ile bu kavime Hindular, Patna bölgesinden dolayı “*Patan*” ismini verirken, Farslar ile Araplar daha çok “*Avgan*” veya “*Afgan*” ismini tercih etmişlerdir. Peştunların kendisi de lehçe özelliğine bağlı olarak “*Peştun*” veya “*Pahtun*” ve zaman zaman da “*Afgan*” ismini kullanmışlardır.³⁵ Bu arada son dönemlere kadar okullarda okutulan Peştu dili ders kitaplarının “*Afganî*” adının verilmesi ve Peştu diline “*Afganî*” denmesi de Peştun ve Afgan isimlerinin paralel kullanıldığına delalet etmektedir.³⁶

4. Afganların Menşesine İlişkin Tartışmalar

Peştun ya da Afgan kavimlerinin isminde olduğu gibi, hangi millete bağlı oldukları hususunda da belli bir fikir birliği mevcut değildir. Bunların menşei konusunda, kimi araştırmacılar Hint-Avrupa kökenli bir kavim olduklarını öne sürerken, kimi ise bunları Ari Irkına bağlamaya çalışmıştır. Kimi araştırmacılar da belli bir etnolojik çalışmaya bağlamaksızın bunların Türk olduklarını öne sürerken,

³³ Molla Faiz Muhammed Katib, *Nejad-nâme-yi Afganistan*, Y. H.: Hac Kazem Yezdani – Azizullah Rahimi, İsmailiyan Yy., Kum, 1993, s. 46.

³⁴ Katib, a. g. e. s. 47.

³⁵ Katib, a. g. e. s. 47

³⁶ Qazi Gul Ahmad Muhacir Peşaverî, (Muallim-i Afganî ve Urdu), *Evel Kitâb-i Afganî*, Kabil, Sene 1339 (h.), 1300 (ş. t.), Kapak sayfası, Muhammed Salih , (Müellif ve Muallim-i Afganî Medrese-yi Habibiye-yi Dâr’ül Satana-yi Kabil) *Lumlay Kitab Afganî*, Kabil, 1335 (ş. t.) ss. 7, 8, 9, vd.

kimi de bir Peştun kabilesi olan Galcilerden yola çıkarak bunları Türk olabileceği üzerine durmuştur. Fakat Peştunların kendi arasındaki hâkim fikir ise İsrail oğullarına mensup olduklarına inanmalarıdır.

7. yüzyılda bölgeyi dolaşan Çin Seyyahı Şüen Zang, Sind nehri kıyılarında yaşayan O-po-kien kabilesinden söz ederken, bunların yaşam tarzları ile dillerini kısmen Hintlilere benzediğini ve ancak kendilerinin Hintlilerden farklı bir kavim olduğunu ifade etmiştir.³⁷ Öte yandan Pers hükümdarı Darius tarafından Sind nehri etrafının keşfi için gönderilen heyetin raporunda yer alan ve bugünkü Peştun veya Pahtun (Patan) kelimelerinin ilk kullanım şekli olduğu iddia edilen Paktuik bölgesinde yaşayan kabilelerin Perslere çok benzediği iddia edilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak Afganistan'ın ünlü tarihçisi Abdülhay Habibi, Afganların Ari ırkına mensup olduğu sonucunu çıkarmaktadır.³⁸

İslam coğrafyacılarından Mesudi ise “Uhan” diye de bahsettiği “Aygan” kabilesinin bir Tük kavmi olduğunu öne sürerken, Türk araştırmacılarından Ramazan Şeşen da “Aygan” kabilesinin bugünkü Afganlar olduğunu iddia etmektedir.³⁹ Ayrıca bazı araştırmacılar Afganların en büyük kabilesi olduğu bilinen Galcileri, bir Türk kavmi olan Halaçlar ile bağlantısı olduğunu da öne sürmüşlerdir.

Bilindiği gibi Halaçlar veya Kalaçlar en eski Türk kavimlerinden biridir. Ünlü İslam âlimi Ebulgazi, Karluklar ile birlikte Halaçların da “Oğuzların 12 oymağından biri” olduğunu söylemiştir.⁴⁰ Ayrıca, yine İslam âlimlerinden Muhammed İstahri el Farsî (öl. 957) da Halaçların “Türklerden bir sınıf olup eski zamanlarda Hindistan ile Sicistan bölgeleri arasına gelip yerleştiklerini” söylemiştir.⁴¹ Bu kavim bu bölgelerde uzun yıllar Moğollara karşı savaştıktan sonra, 1290 – 1317 yılları arasında Hindistan'ın büyük bir bölümünü ele geçirerek Kalci /Kilci (Khalaci) adı ile bir devlet de kurmuşlardı.⁴²

Halaç (Khalaç - خَلَج) kelimesini *Galci* veya *Galzi* kelimeleri ile bağlantı kuranlar, dil, alfabedeki okunuş şekli ve lehçe farklılıklarını dikkate alarak etimoloji yapmaktadırlar. Onlara göre Halaç (خَلَج) kelimesi nispet bildiren ی (î) ile birleşince ç

³⁷ Habibi (1983), a. g. e. s. 6

³⁸ A. Habibi (1989), a. g. e. s. 36. Yine aynı yazar, **Sehm-i Afganistan Der İntiqal-e Farhang-i Asya-ye Merkezi**, 4. Bsk., Habibi Araştırma Merkezi Yy., Kabil, 2002, s. 9

³⁹ Şeşen, a. g. e. s. 18.

⁴⁰ Laszlo Rasony, **Tarihte Türklük**, 4. Bsk., T.K.A.E. Yy., Seri: III, S. A 38, Ankara, 1996, s. 163

⁴¹ Şeşen, a. g. e. s. 160

⁴² Rasony, a. g. e. s. 168.

(ج) sesi c (ج)'ye dönüşür ve *Halacî* (khalaç'a ait olan) halini alır. Ya da bu kavimle ilgili metinlerin ilk şekli eğer Arapça ise, Arap harflerinde ç (چ) sesinin olmaması nedeni ile bu harfin yerine c (ج) sesinin kullanılmış olması da mümkün. Öte yandan Türkçedeki mevcut alfabede olmayan Arapçadaki hı (خ) sesinin, dillerin özelliklerine bağlı olarak zamanla gayn (غ) veya farklı bir sese dönüşmesi dillerin genel kaidelerinde doğal karşılanması gerekir. Böylece Halaci > Galaci (غلقى < خلجى) şeklini alır. Ortadaki (Lam – ل - dan sonraki) harekenin düşmesi ya da zamanla okunmamaya başlanması da mümkün. Arap harflerinde, bazı istisnalar dışında tüm kelimelerin harekesiz yazılıp da, harekeli okunması mümkün. Galci (غلقى) kelimesinde olduğu gibi. Bu kelimenin şivelere bağlı olarak çoğu zaman lam'daki harekeyi cim üzerine getirilmek sureti ile Galcay (غلقى) şeklinde de okunduğu görülmüştür. Galci sözünün *Galzi* veya *Galzai* şeklinde karşımıza çıkmasının sebebi ise, Galzai kelimesinin yine yukarıda söz ettiğimiz hareketlerdeki yer değişimi ile ortaya çıktığını söylemek mümkün. Ancak, cim'in z'ye (ز < ج) dönüşmesinin iki farklı sebebi bulunmaktadır. Bunlardan biri, Peştunca'da z sesinin Arapça'daki h (ح) harfi ile gösterildiği dikkate alınırsa ortadaki cim'in h şeklinde; dolayısı ile z' okunmuş olabileceği (غلقى [Galci] غلقى [Galzi]) ve bunun da zamanla kalıplaşmış bir isim haline gelmiş olabileceği de ihtimallerden uzak değildir. Diğer taraftan da, -zi, -zai ve zoy gibi ekler Peştuncada mensubiyet bildirmektedir. Yani başka bir deyişle *oğlu* demektir. Bu görüş çerçevesinde fikir bildiren Peştun araştırmacılar de Gal-zi veya Gal-zai Gal kabilesine mensup veya Gal kabilesinin oğulları anlamını daha çok kullanmışlardır.⁴³

Bu arada Galciler Peştunların tek bir kabilesini oluşturmaktadır. Sadece Galcilerden yola çıkarak tüm Peştunların menşei hakkında genel fikir yürüterek belli bir hükme bağlamanın doğru olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim Profesör Laszlo Rasonyi de, 13. Yüzyılın sonu ile 14. Yüzyılın başında Hindistan'da hüküm süren *Galci* (غلقى) veya *Halaci* (خلجى) devletinden *Kilci* olarak söz ederken, bunların hükümdarı Alâeddin Muhammed'in "Afganlaşmış Türklerden" olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴

⁴³ Galcilere ilişkin yapılan tahlilin; özellikle de Arap harflerindeki okunuş şekilleri hazırlayana aittir. Ancak Halaçlardan geldiğine ilişkin fikirleri birçok araştırmacı desteklemektedir. Halaci'den Halci ve Galci'ye dönüşmesini ünlü Tarihçi Seddiq Farhang da ifade etmiştir. Bkz: Farhang, a. g. e. C. 1, s. 52.

⁴⁴ Rasonyi, a. g. e. s. 168. Bu arada, Profesör Rasonyi'nin *Kilci* şeklinde ifade etmesinin temel nedeni, muhtemelen Arap harflerindeki okunuş hatası ile ilgili olmalı. Çünkü Arap harflerindeki hı (خ) sesi, Batıda kullanılan Latin harflerinde *kh* ile gösterilmektedir. Halaç kelimesi Arap harflerindeki harekesiz yazılışı

Afganlar kendi menşelerine ilişkin bu fikirlere pek fazla itibar göstermemektedirler. Daha çok kendi menkıbelerine ve ağızdan ağza dolaşan bir takım hikâyelere daha fazla itibar göstermektedirler. Onlar bu hikâyelere dayanarak kendilerini İsrail oğullarına dayandırmaktadırlar. 7. Yüzyılda yazıldığı tahmin edilen “*Mahzen-i Afgani*” isimli eserde, Afganların Arami kabilesine dayandığı iddia edilmiştir. İddiaya göre bugünkü Afganlar, Arami kabilesine mensup ve Hz. Davud döneminde yaşayan *Afgana* (افغنه) isimli kişinin torunlarıdır.⁴⁵ Daha sonra İsrail oğullarının dağılması ile beraber *Afgana*’nın oğulları Gur dağları ile *Patna* bölgelerine çekilmişlerdir. Bu bölgeleri kendilerine vatan edinen *Afgana* oğulları İslam ordularının buralara gelmesi ile İslam Dinine büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde bunların reisi Kays isminde bir kişidir ve İslam ordusunun büyük bir komutanı haline gelmiştir. Daha sonra kendileri ile soydaş olan Halid bin Velid, bu kabilenin reisi Kays’ı Hz. Peygamber’in huzuruna çıkarmıştır. Hz. Peygamber, Kays’ı çok teşvik etmiş ve onun ismini de Abdurraşid’e değiştirmiştir. Ayrıca ona, “geminin altındaki direk anlamına gelen” *Pathan* lakabını da takmıştır. *Pathan* kelimesi zamanla Patan ve Peştun (Pahtun) halini almıştır.⁴⁶

Her ne kadar bu iddialar bir sürü çelişkilerle dolu ise de Afganlar arasında ciddi bir rağbet görmektedir. Böylece Afganların menşei hakkında da belli bir fikrin mevcut olmadığını ve farklı görüşlerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

B. COĞRAFÎ BİR BÖLGE OLARAK “AFGANİSTAN” ADI

Her ne kadar bugünkü adı ile Afganistan ismi 19. Yüzyılın ilk yarısında resmen kullanılmaya başlandıysa da, ilk defa 13. Yüzyılın sonlarına doğru “Afganların yaşadığı yer” anlamına gelen coğrafi bir bölge olarak bir Afganistan isminden bahsedilmiştir. Ancak o günkü Afganistan’ın coğrafi hudutlarının

nedeni ile farklı okunuşlara sebep olabilir. Yani خلع kelimesi *Khalac* okunduğu gibi, h’ harfi konmadan *Kalac*, k’ harfi konmadan *Halac* ve hatta *Khalec*, *Khılc* da okunabilir. Dolayısı ile söz konusu devlet ile ilgili Arapça metinleri ilk okuyanların harf aktarımında k’nin yanına h’yi getirmemiş olması ve nispet bildiren î sesinin etkisi ile ilk harekeyi de incelterek *Kilci* şeklinde okumuş olması da mümkündür. Çünkü Fars kaynaklarında bu devletten *Khalac* خلع veya *Khalaci* خلجي şeklinde bahsedildiği görülmektedir. Bkz: Farhang, a. g. e. C. 1, s. 52.

⁴⁵ Katib, a. g. e. s. 47

⁴⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 50. Burada, “geminin alt direği” anlamına geldiği ve Hz. Peygamber tarafından bir lakap olarak Kays (Abdurraşid)’a verildiği iddia edilen *Pathan* kelimsinin Arapça olmadığı çok açıktır. Çünkü bilindiği gibi Arapçada P’ sesi bulunmamaktadır. Günümüzde Arap harflerini kullanan ülkelerdeki P (پ) sesi Farsçadan geçmiştir.

şimdikinden daha küçük bir bölge olduğu bilinmektedir. Tüm İslam coğrafyacıları bugünkü Afganistan sınırlarının büyük bir bölümünden Horasan olarak bahsederken, 13. Yüzyılın sonlarında kısaca Seyfi Hirevi adı ile bilinen Seyfi İbn Muhammed bin Yakub el Hirevi'nin yazdığı *"Tarih-nâme-yi Herat"* isimli eserinde Horasan'ın dışında bir "Afganistan" bölgesinden söz edilmiştir. Hirevi kendi eserinde, Herat hükümdarı Melik Şeseddin'in hakimiyet sahasını, Faryab'dan Amu nehrine, Ferah ile Sicistan'dan Tekinabad ve oradan da "Afganistan" sınırlarına kadar olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Ayrıca bir başka yerde Melik Şemseddin'in "yol kesen Afgan eşkıyalarını ortadan kaldırmak için" Herat'tan yola çıktığını, Gur ile Ferah'ı geçerek 17 günde Afganistan'a ulaştığını ifade etmiştir.⁴⁸

Bilindiği gibi Herat bugünkü Afganistan'ın batısında yer almaktadır. Ferah ile Gur ise yine bugünkü Afganistan'ın güneybatısındaki iki ilinin ismidir. Görüldüğü gibi Hirevi Herat, Ferah, Gur ve Faryab gibi bölgeleri o günkü Afganistan'dan ayrı tutmuştur. 14. Yüzyılda, Timur dönemi tarihçilerinden Abdurrazak, *"Matla'ul Sa'deyn"* (مطلع السعدين) isimli eserinde, Timur'un "Afganistan" seferlerinden söz ederken: "...*Sahibkiran Emir Timur, Sistan ve Kandahar üzerinden Afganistan'a vardı*" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Yine 16. Yüzyıl coğrafyacılarından Emin Ahmad Razi, *"Coğrafya-yı heft iklim"* adlı eserinde bugünkü Afganistan başkenti Kabil'den bahsederken: "*Kabil'in doğusunda Peşaver ile Lağmanat ve Hindistan'ın bazı illeri, batısında Hazaraların yaşadığı Kuhistan, kuzeyinde Kunduz ve Enderab ve güneyinde ise Afganistan vardır*" şeklinde açıklamıştır.⁴⁹

Yukarıda verilen bilgiler çerçevesinde Afganların yaşadığı yer anlamına gelen o günkü "Afganistan" bölgesinin, coğrafi olarak şimdiki Afganistan'dan çok daha küçük olduğunu söylemek mümkün. Söz konusu bilgilere göre, o günkü Kandahar dâhil, Kabil, Kunduz ve Kuhistan bölgeleri "Afganistan'dan ayrı" gösterilmiştir. Dolayısı ile o günkü "Afganistan" bölgesini Badgis'ten başlayarak daha güneye uzandığını söylemek mümkündür. Çünkü araştırmacılar o günlerde Afganların yaşadığı bölgeyi Tekinabad'dan Bekir (بکر) bölgesi ile Sind nehri civarı

⁴⁷ Seyfi Hirevi, a. g. e. s. 203.

⁴⁸ Seyfi Hirevi, a. g. e. s. 222.

⁴⁹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 309.

şeklinde göstermekte ve Tekinabad bölgesini de bugünkü Kandahar yakınlarında olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁰

Görüldüğü gibi, belli bir kavmin (Afganların) yaşadığı yer anlamına gelen Afganistan ismi, daha önceden de belli bir coğrafya için kullanılmıştır. Ancak bu ismin resmi diplomatik belgelerde kullanılmasının, ilk defa 19. yüzyılın ilk yarısında Durrani Afgan devletinin hâkimiyet sahasını ifade etmek için İngilizler tarafından ortaya atıldığı bilinmektedir. Bu doğrultuda, 26 Haziran 1838'de İngiliz, Pencap ve Afganlar arasında imzalanan "Üçlü Lahor Antlaşması"ndan sonra, 16 Ağustos'ta İngilizler tarafından Afganların devrik hükümdarı Şah Şeca'a gönderilen mektupta ilk defa "Afganistan" ve "Afgan devleti" ibarelerinin kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra İngilizler Kandahar'ı işgal ettiklerinde 7 Mayıs 1839'da Şah Şeca ile İngilizler arasında yapılan antlaşma metninde, "Afganistan" ve "Afganistan Hükümeti" şeklindeki ifadeler resmen kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren "Afganistan" ismi tüm diplomatik belgelerde bu ülkenin resmi adı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹

Bu arada İngilizler muhtemelen kendi sömürgesindeki Hindistan coğrafyasında yaşayan Afganlar ile Durrani hâkimiyetindeki Afganları bir birinden ayrı tutmak için bu ismi kasıtlı olarak kullanmış olabilirler. Çünkü Hindistan coğrafyasında yaşayan Afganlara "Patan" ismini vermekteydiler.

C. BUGÜNKÜ AFGANİSTAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER:

Afganistan'ın bugünkü coğrafi hudutları bakımından mevcut şeklinin alınmasını 19. Yüzyılda cereyan eden Çarlık Rusya ile Britanya İmparatorlukları arasındaki nüfuz mücadelelerinin bir sonucu olarak görmek mümkündür. O dönemlerde İngilizler Hindistan yarımadasının kontrolünü tamamen sağladıktan sonra daha da kuzeye inmek istemişlerdir. Öte yandan diğer bir sömürgeci devlet olan Çarlık Rusya, Orta Asya Türk hanlıklarını yıkarak bugünkü Afganistan'ın kuzeyindeki Amu nehri (Ceyhun) kıyılarına yerleşmişti. Böylece bu coğrafya iki imparatorluk ortasında büyük bir mücadele sahasına dönüşmüştü. Bir yandan Ruslar bu bölge üzerinden Hindistan'a geçmek isterken, diğer taraftan da İngilizler bu coğrafya üzerinden Rusya'nın nüfus alanına girmeyi ve bu yoldan Rusya'yı

⁵⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 39

⁵¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 309, 310.

sıkıştırmayı amaçlamaktaydılar. Ancak her iki taraf da bu bölgeye uzun süreli hâkimiyet sağlayamamışlardı.⁵² Bu nedenle her iki taraf bu bölgenin tampon bir bölge olması hususunda müzakereye başlamışlardı.⁵³ Nihayetinde 1880’de bugünkü Afganistan coğrafyaları iki imparatorluk arasında İngiliz himayesinde tampon bir bölge olarak kabul edilmişti.⁵⁴ Ancak söz konusu bölgenin sınırları kesin çizgilerle belirlenmediği için, bir takım mahalli ayaklanmaların yanı sıra, her iki imparatorluk tarafından zaman zaman bu anlaşmanın ihlal edildiği görülmüştür. Bu nedenle bölgenin sınırlarının kesin çizgilerle belirlenmesi konusunda her iki devlet yeniden masaya oturmuş ve 1884’te Amu nehri boyunca bugünkü Afganistan’ın kuzey sınırları Rusya, İngiltere ve İngiliz himayesindeki Afgan devleti tarafından belirlenmiştir.⁵⁵ Daha sonra, İngiliz Dışişleri sekreteri Mortimer Durand tarafından 12 Kasım 1893’te bugünkü Afganistan’ın güneydoğusundan güneybatısına uzanan sınırları (Durand Line) Hindistan ile Afganistan sınırı olarak belirlenirken, 11 Mart 1895’te de doğudaki Pamir sınırı da Çin ile Afganistan sınırı olarak belirlenmiştir.⁵⁶ Bu şekilde batı sınırları dışında Afganistan’ın siyasi sınırları belirlenmiş ve mevcut coğrafi hudutları ile bugünkü Afganistan şekillenmiştir. Ancak batı sınırları ise uzun süre sorun teşkil etmeye devam etmiştir. 1872, 1888 ve 1902 olmak üzere üç kez İngilizler ile Ruslar tarafından belirlenmesine rağmen, İran ve Afganistan devletleri tarafından kabul edilmemiştir. Daha sonra 1933’te İran ve Afganistan devletlerinin isteği ile Türkiye Cumhuriyeti arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Daha sonra Fahrettin Altay başkanlığında Türkiye’den bir heyet bölgeye giderek her iki devletin hassasiyetlerini göz önünde tutmuş ve 14 aylık bir

⁵² Daha küçük çaptaki çatışmalar dışında İngiltere, Afganistan’da 1838, 1878 ve 1919 yılları olmak üzere üç büyük savaşa girmesine rağmen bölgeye tam anlamı ile hâkim olamamıştır. Bu konuda ilgili bölümlerde daha detaylı bilgi verilecektir.

⁵³ Sömürgeci devletler, aralarındaki sömürge anlaşmazlıklarını çözmek için bir “güvenlik kordonu” oluşturma yöntemine çok sık başvurmakta idiler. 1896’da Fransa ile İngiltere arasında yapılan bir sömürge anlaşmasında yine buna benzer bir yöntemle başvurulmuştu. Söz konusu sömürge anlaşması ile Siyam üç bölgeye ayrılırken, ortada hiçbir devletin müdahale etmediği tampon bir bölge kurulmuştu. Bu yıllarda Rusya ile İngiltere arasında Afganistan üzerinde de aynı yöntemi görmek mümkün. Bkz: Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e**, 10. Bsk.1, İmge Yy., Ankara, 2002 C. 1, ss. 230, 231.

⁵⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 331

⁵⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 399

⁵⁶ Özellikle güney sınırları hala sorunlu bir bölge olarak karşımıza çıkmaya devam etmektedir. Adını İngiliz Generali Mortimer Durand’dan alan bu sınır, bölgede yaşayan Peştunlar ile Beluçları tam ortadan ikiye bölmektedir. Her ne kadar uluslararası camiada 1947’de kurulan Pakistan ile Afganistan’ın resmi sınırı olarak tanınsa da, Afganistan devleti tarafından halen tanınmamaktadır. Bu konuda daha sonra ilgili bölümde detaylı bilgi verilecektir. Konuya ilişkin detaylı bilgi için Bkz: S. Mehdi Farrohi, **Tarih-i Siyasi Afganistan**, Tahran 1993, s. 337.

çalışma sonucunda 1935'te mevcut sınırı belirlemişlerdir. Günümüzde diplomatik literatürde bu sınır Fahraltay hattı olarak bilinmektedir.⁵⁷

1. Coğrafi Konumu ve Özellikleri

Bugünkü coğrafi konumu itibarı ile Orta Asya, Ortadoğu ve Güney Asya ülkeleri arasında önemli bir geçit oluşturan Afganistan, kuzeyde Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan, batıda İran, güneyde Pakistan ve doğuda ise Çin Halk Cumhuriyeti sınırlarında kalan Doğu Türkistan Özerk bölgesi ile aynı sınırları paylaşmaktadır. 647.500 km²'lik bir yüzölçümüne sahip olan bu memleket, batıdan doğuya yaklaşık 1.500 km. ve kuzeyden güneye 900 km boyunca uzanmıştır.

Dağlık bir memleket konumunda olan Afganistan'ın en yüksek yerlerinin 7.697 m. olduğu bilinmektedir. Bu ülke kuzey ve batıdan doğuya doğru gittikçe yükselen dağlarla ihata edilmiş olup ve bu dağ silsileleri dünyanın en yüksek dağlarından olan Himalyalara kavuşmaktadır.⁵⁸ Bu ülkenin en ünlü ve önemli dağ silsileleri Hindukuş dağlarıdır. Hindukuş dağlarının en yüksek tepesi 7.697 metre olup ülkenin güneybatısından kuzeydoğusuna uzanarak yükselir ve Pamir ile Himalyalara kavuşur. Ülkenin diğer bir önemli dağ silsilesi Vahan dağlarıdır. Büyük Pamir ile Küçük Pamir arasındaki bağlantıyı sağlayan Vahan dağları, aynı zamanda Pamir dağları ile Vahan vadisini bir birinden ayırmaktadır. Deniz seviyesinden 6.281 metre yükseklikteki bu dağ silsilesinin bir kısmı ülkenin kuzeydoğusunda Tacikistan ile Afganistan arasındaki sınırı da oluşturmaktadır.⁵⁹

Ülkenin bir başka dağ silsilesi de Küçük Pamir adı ile bilinen Pamir dağlarıdır. Bu dağlar Afganistan'daki Vahan vadisi ile Pakistan'ın Sind vadisini bir birinden ayırmaktadır. Doğu Türkistan, kısmen Keşmir, Pakistan'ın Çatral bölgesi ve Afganistan'ın Badahşan bölgelerinin kesişme noktasında yer almaktadır. Pamir dağlarının en önemli geçitleri Akcar (rak. 4.922 m.) ve Bargel (rak. 3.347 m.) geçitleridir. Özellikle Bargel geçidi tarihi bir öneme haizdir. Çünkü tarihi İpek yolunun bu geçitten geçtiği bilinmektedir.⁶⁰

⁵⁷ Muhammed İbrahim Atayi, *Negahî be Tarih-i Muasır-i Afganistan*, (Y. H: Cemilu'rahman Kamgar) Maiwand Yy. Kabil, 2010, s. 556

⁵⁸ Basir Ahmed Davlatabadi, *Şinasname-i Afganistan*, Kum, 1993, s. 166.

⁵⁹ Muhibulla Rahmeti, *İhtisar-i ez coğrafya-yı Afganistan*, Peşaver, 1999, s. 9. Davlatabadi, a. g. e. s. 178.

⁶⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 59.

Afganistan'ın bu üç büyük dağ silsilelerinin dalları konumunda olan Kuh-i Baba (rak.5.143 m.), Safid-kuh (rak. 4.755 m.), Siyah-kuh ve Tirbend-i Türkistan gibi başka dağ silsilelerinden de söz etmek mümkün. Bu dağ silsilelerin dışında bu ülkede deniz seviyesinden 1,000 m. ile 500 m. yükseklikte değişen küçük tepelere ve bu tepelerin eteklerinde nispeten geniş ovalara da rastlamak mümkün. Bu ülkenin en geniş ovaları Hindukuş dağlarının kuzey ve kuzeybatı kısımlarında bulunmaktadır.

Kuzeydeki Tacikistan sınırlarına yakın olan Tahar'ın Darkat, Yangikala, Khocabahauddin ve Daştıkala bölgelerinden başlayarak Türkmenistan sınırındaki Kaysar bölgelerine kadar uzanan Amu Nehri kıyıları tamamen düz ovalardan oluşmaktadır. Tarıma son derece elverişli olan bu ovaların su ihtiyaçları Pamir ve Vahan dağlarından kaynaklanan Amu, Kökçe ve Hindukuş dağlarından kaynaklanan Derya-yi Murgab ve Derya-yi Askalan gibi nehirlerden karşılanmaktadır.⁶¹

Bu ovaların dışında ülkenin güney ve güneybatı bölgelerinde de geniş ovalara rastlamak mümkün. Bu ovaların bir kısmı Pakistan sınırlarına yakın olan Candum bölgesinden başlayarak Helmend nehri kıyıları boyunca Emiran ve Çahansur bölgelerine kadar uzanırken, bir kısmı da Nangarhar ile Lapur arasındaki ovalardır. Bu ovalar ülkenin tarım ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılamaktadır.⁶²

Bu arada Afganistan akarsu açısından da dikkate değer nehirlerle sahiptir. Bu nehirlerin en önemlileri, Amu derya, Kökça derya, Derya-i Askalan, Derya-i Kunduz, Derya-i Helmend, Derya-i Balkh ve Derya-i Murgab gibi büyük nehirlerdir.⁶³

Ülke genelinde yer yer geniş ovaların bulunması ve akarsu açısından da dikkate değer bir zenginliğe sahip olmasına rağmen sulama sisteminin yetersizliği ve su dağılımının düzensizliği sebebi ile ülke toprağının çok az bir kısmından yararlanılmaktadır.

⁶¹ Rahmeti, a. g. e. s. 178.

⁶² Rahmeti, a. g. e. s. 188.

⁶³ Ghobar, a. g. e. ss. 31- 45, Rahmeti, a. g. e. ss. 51-73.

2. Etnik Yapı

Dünyanın en büyük istila yollarından birinin üzerinde bulunan bugünkü Afganistan, coğrafi konumu sebebi ile tarih boyunca pek çok devletin istilasına uğramış ve birçok medeniyetin egemenliğine girmiştir. Bu durum Afganistan'ın kültürel kimliğine büyük bir etki yaratmıştır. Bu nedenle Afganistan günümüz itibarı ile karmaşık bir etnik kimliğe bürünmüş ve çok kavimli bir memleket görünümü kazanmıştır.

Bu arada ülkenin etnik kimliği ile ilgili fikir yürüten araştırmacılar, bu ülkede daha çok ön planda tutulan alt kimlikleri esas alarak karmaşık göstermişlerdir. Bunun temel sebebi de bu ülkede yaşayan insanların mensup oldukları milli kimlikten ziyade, aşiret, kabile ve boy gibi daha alt kimlikleri ile kendilerini ifade ediyor olmalarıdır. Biz burada Afganistan'ın etnik kimliğini kısaca ele alırken, onların daha üst kimlikleri bağlamında mensup oldukları milletler çerçevesinde tasnif etmeye çalıştık. Bu çerçevede Afganistan'ın etnik kimliğini Peştunlar, Tacikler (Farıslar) ve Türk Boyları şeklinde ele almanın daha makul olabileceğine inanmaktayız. Ayrıca üzerlerinde şimdiye kadar herhangi bir etnografik çalışma yapılmayan bir takım küçük grupları da göz ardı etmemek için “diğer gruplar” şeklinde kısmen değinmeye çalıştık.

Bu arada ülke genelinde yaşayan etnik gruplar arasında güvenilir bir nüfus sayımı yapılmadığı için araştırmacılar Afganistan devletinin daha önce vermiş olduğu rakamlara dayanarak ve söz konusu grupların yaşadıkları coğrafyanın genişliği, bölgenin nüfus yoğunluğu ve dilsel çoğunluğunu esas alarak farklı tahminlerde bulunmaktadır.⁶⁴ Bu nedenle söz konusu etnik grupların sayıları ile ilgili verilen rakamların sağlamlığı tartışmaya açıktır. Dolayısı ile biz de söz konusu etnik grupların sayıları ile ilgili kesin bir rakam vermekten kaçınmaya çalıştık.

2.1. Peştunlar

Peştunlar hakkında daha önceki kısımlarda (Bkz: Afganlar ile ilgili kısımlara) detaylı bilgi verildiği gibi, onların siyasî hayatları ile ilgili sonraki

⁶⁴ Abdulfafur Arzu, *Çegunagi – yi Hüviyet-i Milli-yi Afganistan*, Tahran 2002, s. 15.

bölümlerde de, yeri geldiğinde bilgi verilecektir. Bu yüzden burada Peştunlar ile ilgili detaya girmemeye çalışırız.

Peştunların dünya üzerinde sadece iki ülkede; Pakistan ve Afganistan'da aynı isimle yaşadıkları bilinmektedir. 13. Yüzyılın sonları ile 14. Yüzyılın başlarına kadar tamamen göçebe bir hayat sürdükleri bilinen Peştunların, bugünkü Hindistan'ın batı bölgelerindeki Sind nehri ve Süleyman dağları etrafından farklı bölgelere dağıldıkları bilinmektedir. Yoğun olarak Afganistan'ın güney ve güneybatısında yaşayan Peştunlar, özellikle 1930'dan sonra dönemin kralı Muhammed Nadir Han tarafından yayınlanan bir ferman ile devlet tarafından ülkenin kuzey bölgelerine de yerleştirilmeye başlanmıştır.⁶⁵ Afganistan'da uzun yıllardan beri devam eden iktidar gücü ile devletin üst kademelerinde çalışan Peştunların bir kısmı ticaret ile uğraşırken, büyük bir kısmı da göçebe hayat sürerek hayvancılıkla uğraşmaktadırlar.⁶⁶ Günümüzde 30 milyon insanın yaşadığı tahmin edilen Afganistan nüfusunun yüzde 42'sinin Peştunların oluşturduğu öne sürülmektedir.⁶⁷

Aşiret ve kabile bağları oldukça güçlü olan Peştunlar, daha önce bölgeye hâkim olan devletlere karşı bir takım ayaklanmalar yaptılar da belli bir siyasal bütünlük sağlayabilmiş değillerdi. Ancak İran'daki Türk devleti Nadir Afşar hanedanının dağılması ile ilk defa Durani hanedanı etrafında belli bir siyasal bütünlük sağlayabilmişlerdir.

2.2. Tacikler

Afganistan'ın bir başka kalabalık etnik grubunu oluşturan Taciklerin menşei hakkında, kimi araştırmacılar Türk kökenli olduklarını ve sonradan dillerini kaybettiklerini söylerken,⁶⁸ kimi ise bunların Arap oldukları hususunda fikir yürütmektedir.⁶⁹ Fakat bazı araştırmacılar en eski kaynaklara dayanarak Tacik ismini aslında eski Pers kaynaklarında (Avesta vs.) "Thatagush" adıyla yer aldığını

⁶⁵ Peştun kabilelerinin Afganistan'ın kuzey bölgelerine yayılması ile ilgili Bkz. : M. Metin Andhoyi, **Andhoy ve Caygah-i an der Tarih**, Peşaver, 2000, ss. 34 -40, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 373. Asadullah Valvalici, **Der Safahat-i şemal-i Afganistan çe-megozeşt**, Peşaver 2000, s. 126

⁶⁶ Bernt Glatzer – Machael J. Casmir, **Damdari der Meyan-i Küç-nişinân-i Peştun: Afganistan, Akvam-i Kuçi**, Muhammed Hossein Popali Yazdi, (Fa. çv.) Tahran, 1993, ss. 87 – 114.

⁶⁷ CIA World Faktbook, **Afghanistan**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>, 19 Ocak 2013.

⁶⁸ Ergeş Uçkun, **Tacik mi, Tacik mi?** NJ. 1993, s. 18

⁶⁹ Mehmet Saray, **Dünden Bugüne Afganistan**, ASAM Yy, Ankara, 2002, s. 13

ve bunların da eski “Ari” ırkına mensup olduğunu öne sürmektedirler.⁷⁰ Taciklerin kendi araştırmacıları da kendilerini Fars kökenli bir kavim olduklarını kabul etmektedirler.⁷¹ Nitekim konuştukları dilin de tüm özellikleri bakımından İran ve Tacikistan'da konuşulan Farsça'dan bir farkı olmaması dikkat çekmektedir. Bunların Arap veya Türk olduğunu söyleyen araştırmacılar da neye dayandıklarını açıklamamaktadırlar.

Tacikler'in Afganistan'ın en eski yerleşik kavimlerinden biri oldukları bilinmektedir. Afganistan'daki diğer etnik gruplarda olduğu gibi Taciklerin de sayıları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Verilen rakamlar 4 ile 5 milyon arasında değişmektedir. Son araştırmalara göre Tacikler ülke nüfusunun yüzde 27'sini oluşturmaktadır.⁷²

Çoğunlukla Sünni olan Tacikler daha çok ülkenin başkenti Kabil, kuzeyi ile Afganistan'ın kuzeydoğusu ve batı bölgelerinde dağınık bir şekilde yaşamaktadır. Genelde ticaret, ziraat ve devlet memurluğu ile uğraşmaktadırlar. Tacikler, Taliban rejiminin yıkılması ile ülkenin siyasi hayatında önemli ölçüde etki edebilecek güce sahip olmuşlardır.

2.3. Türk Kavimleri

Afganistan bulunduğu bölge itibarı ile Türklerin de genel göç güzergâhlarından birinin üzerinde yer aldığı için Türk kavimlerinin doğudan batıya göç etmesindeki geçitlerden birini oluşturmuştur.⁷³ Bu nedenle neredeyse tüm Türk kavimlerinin bu coğrafyada yaşadığını görmek mümkündür.

Genel anlamda Afganistan Türklerine ilişkin şimdiye kadar Türkiye'de kayda değer bir bilimsel çalışmanın yapıldığından söz etmek zordur. Uzun süre Afganistan Türkleri deyince akla sadece Özbekler ile Türkmenler ve kısmen

⁷⁰ Habibi (2002), a. g. e. s. 10

⁷¹ Arzu, a. g. e. ss. 13- 19.

⁷² Emin Demirel, **Taliban, El-Kaide ve Paylaşılmayan ülke: Afganistan**, İstanbul 2002, s. 11, Saray, a. g. e. s. 14, CIA/Publication/Factbook, 2003.

⁷³ Bazı araştırmacılar Türk kavimlerinin doğudan batıya göçü sırasında iki önemli yolu kullandıklarını tespit etmişlerdir. Bunlardan biri Tanrı Dağları etekleri ile Seyhun civarı, bir diğeri de Ceyhun (Amu Derya) nehrinin kaynaklandığı bölgelerdeki Vahan vadisi üzerinden bugünkü kuzey Afganistan bölgeleridir. Türkler bu bölgelerden İran ve oradan da Anadolu'ya kadar ilerlemişlerdir. Konuya ilişkin Bkz: Karoly Czegledy, **Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri**, Erdal Şaban (Tü. çv.), İstanbul 1998, s. 57, Hamit Göktürk, “Tarih İçinde Doğu Türkistan’dan Göçler”, Ali Ahmetbeyoğlu (Der.) **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, 2002, ss. 193 – 203.

Kırgızlar gelmekteydi. Ancak, son dönemlerde yapılan bazı araştırmalar neticesinde Hazaraların da Türk olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat yine de Afganistan Türklüğünü ortaya koymak için yeterli olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Afganistan Türklüğü sadece bahsi geçen bu gruplardan ibaret değildir. Dolayısı ile biz bu ülkede yaşayan Türkleri, “kimliklerini muhafaza eden Türk kavimleri” ve “asimilasyona uğrayan Türk kavimler” şeklinde iki ana kategoride incelemeyi daha doğru olacağını düşünüyoruz. Ancak bahsimizi sınırlı tutmamız gerektiği için detaya girmemeye özen göstereceğiz.

a. Kimliklerini Muhafaza Eden Türk Kavimleri:

Hiç kuşkusuz bu gruba dâhil olanların en başında Özbekler, Türkmenler ve kısmen Kırgızlar gelmektedir. Fakat bu grupların da sadece Afganistan'ın kuzeyinde yaşadığı gibi genel bir kanaat mevcuttur. Oysa ülkenin güneybatısındaki Helmand'da ciddi sayıda bir Özbek nüfusunun yanı sıra batıdaki Herat'ta da ciddi sayıda Afşar Türklerinin yaşadığı ve hala kendi dillerini muhafaza ettiği bilinmektedir.⁷⁴ Kuzeydeki Türkler kendilerine has bölgelerde yaşayarak kendi varlıklarını göstermeye çalışmışlardır. Ayrıca bu gruplara ilişkin Türkiye’de, özel bir takım çalışmaların yanında, farklı üniversitelerde yüksek lisans ve doktora tezlerinin de hazırlandığı bilinmektedir.⁷⁵ Fakat diğer bölgelerdeki Türklere yönelik şimdiye kadar hiç bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir.

Yoğun bir şekilde Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Özbekler ile Türkmenler, ziraat, hayvancılık ve kısmen ticaret ile uğraşmaktadırlar.⁷⁶

Kuzeydeki Özbekler ve Türkmenlerin dışında, kendi kimliklerini muhafaza etmekle beraber, siyasal faaliyetlerde pek fazla göz önünde bulunmayan diğer bir

⁷⁴ Helmand'daki Özbekler, Türkistan Milli mücadelesi yıllarında Afganistan'a geçip dönemin Afgan hükümdarı Nadir Han tarafından sürgün edilen Lakay Özbekleridir. Bu Türk gurubu hakkında bugüne kadar hiç bir çalışma yapılmamıştır. Bu bilgiler, söz konusu bölgede akrabaları bulunan Tahar (Afganistan) Lakaylarından olup Tahar il meclisi üyesi olan Hacı Cemşid ve Helmand Özbeklerinden olup 1980'lerde ailesi ile Pakistan üzerinden Türkiye'ye gelip yerleşen Mirhamze Hatunoğlu'na dayanmaktadır. Herat'taki Afşar Türkleri Kabil'deki Afşarlardan farklı olarak kendi dillerini muhafaza etmektedir. Hala Anadolu Türkçesine yakın bir lehçe ile konuşmaktadırlar. Bu bilgiler Mayıs 2010'da Kabil'de bizzat tanıştığımız Herat'taki Afşar Türklerinden Hacı Abdulahad'a dayanmaktadır.

⁷⁵ Genel olarak Afganistan ve özel olarak Afganistan Türklerine ilişkin farklı üniversitelerde yapılan çalışmalar ile ilgili bkz: YÖK Web sayfası, Tezler bölümü, <http://tez2.yok.gov.tr/>, 16 Mart 2013

⁷⁶ Kuzey Afganistan Türklerine ilişkin detaylı bilgi için Bkz: Fazıl A. Burget, “Yeni Bir Tarihi Dönemekte Afganistan Türkleri: Kimlik Tartışmaları ve Sosyal Entegrasyon Kopukluğu” **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, Muzaffer Özdağ Armağanı, Ü. Özdağ, Y. Kalafat, M. S. Erol (Derleyenler), ASAM, Yy. Ankara, 2003, C. 3, s. 97.

Türk grubu da, Pamir dağlarında yaşayan Kırgızlardır. Hayvancılıkla uğraşan bu grup batı literatüründe “Pamiri” adıyla bilinmektedir. Oldukça zor iklim şartlarında yaşayan Pamir Kırgızlarının sayıları hakkında, diğer gruplarda olduğu gibi, kesin bir bilgi elimizde mevcut değildir. Ancak Özbeklerin ülke nüfusunun yüzde dokuzunu ve Türkmenlerin de yüzde üçünü oluşturduğu bilinmektedir.⁷⁷

b. Asimilasyona Uğrayan Türk Kavimleri:

Hiç kuşkusuz Afganistan’da asimilasyona uğrayan Türk kavimlerinin başında Hazaralar gelmektedir. Hazaralar kendi dillerini kaybederek Farsça’nın değişik bir lehçesi ile konuştukları için asimile edilmiş Türk kavimleri dâhilinde incelenmektedir. Fakat dillerinde hâlâ Türkçe kelimelerin fazlası ile kullanılması dikkat çekmektedir. Ayrıca, çoğunlukta Şii Caferi ve Şii İsmailî olan Hazaralar, Afganistan’daki diğer asimile edilmiş Türk kavimlerinden farklı olarak kendilerine has gelenek ve göreneklerini de korumuşlardır. Fakat bunun da mezhebin gölgesinde muhafaza edildiğini söylemek mümkün. Yani Şiilik Hazaraların Sünni Taciklerden ayrı tutulmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Afganistan’da Sünni Hazaraların daha çok Tacikleştiği görülmektedir. Oysa Şii Caferi ve Şii İsmailî Hazaralar Taciklerden farklılıklarını korumuşlardır.

Öte yandan mezhep faktörü Hazaraların diğer Türk grupları; özellikle Sünni Özbekler ve Türkmenler ile kaynaşmasına da engel teşkil etmiştir. Bu çerçevede mezhep faktörü bir yandan Hazaraların tamamen Tacikleşmesini engellerken, diğer taraftan da başka Türk grupları ile kaynaşmasını da zorlaştırmıştır. Böylece mezhep faktörü Afganistan’da Hazaralara tamamen bağımsız bir kültürel kimlik kazandırmıştır. Bu nedenle Hazaralar Afganistan’da farklı bir etnik grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan Hazaraların kendilerine ilişkin kabul ettikleri etnik kimlik yaklaşımları da ciddi ölçüde farklılık göstermektedir. Bunlardan bir kısmı kendilerinin Türk - Moğol karışımı bir kavim olduklarını öne sürerken mezhep olarak Şiilik etrafında birleşmeyi daha makul görmektedirler. İran ile ilişkilerini geliştirmekten yana olan bu grup daha çok sabit fikirli ve gelenekçi

⁷⁷ Özbekler ile ilgili Bkz: Saray, a. g. e. s. 13, Demirel, a. g. e. s. 15, CIA/Publication/Factbook, 2003, Türkmenler ile ilgili bkz: CIA/Publication/Factbook, 2003.

Hazaralardırlar.⁷⁸ Diğer bir grupsa, kendilerini Ari ırkına mensup olduklarını iddia ederek hem mezhep bakımından hem de soy bakımından kendilerini daha çok İran'a yakın görmektedirler. Bunlar son dönemlerde İran'da yaşayıp eğitim gören kimselerden ibarettir. Bir diğer grup ise mezhep konusunu bir kenara bırakıp, soy bakımından kendilerini Türk soyuna mensup olduklarını kabul etmektedirler. Ayrıca Hazaralar arasında, Türkmen Hazara ve Karluk Hazara şeklinde boy isimlerinin varlığı da dikkat çekmektedir.⁷⁹

Diğer gruplarda olduğu gibi Hazaraların da Afganistan'daki kesin sayıları belli değildir. Yapılan tahminlere göre Afganistan nüfusunun yüzde dokuzunu oluşturdıkları bilinmektedir.⁸⁰

Genellikle serbest ticaret ile uğraşan Hazaralar Kabil ve Afganistan'ın iç bölgelerinde yaşamaktadırlar. Aşiret yapıları nispeten güçlü olan Hazaralar arasında, çoğu zaman Şiilik bir üst kimlik olarak görülmektedir.

Afganistan'da asimilasyona uğrayarak kimliklerini tamamen kaybeden diğer Türk gruplar başlıca; Tatarlar, Aymaklar, Bayatlar ve Kızılbaşlar (Afşarlar) gibi gruplardır. Bunlar Afganistan'daki siyasal rekabetlerde yaşadıkları bölgeye hâkim olan örgütlerin yanına yer almışlardır. Bu nedenle daha çok söz konusu bölgeye hâkim olan etnik gruplar içinde değerlendirilmiştir. Bu da bölgede yüzeysel araştırma yapan bir takım gazeteciler ve istihbarat görevlilerini, bölgedeki etnik dengeleri değerlendirme konusunda yanıltmıştır.

Ağırlıklı olarak ülkenin kuzeyindeki Samangan vilayetinde yaşayan Tatarlar, Farsça konuşmalarına karşın uzun süre Tacik asıllı Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Cemiyet-i İslami örgütünü desteklemişlerdir. Bu nedenle buradaki Tatarlar Tacik kimliği ile anılmışlardır. Fakat son dönemlerde Tatarların bir takım aydın kesiminin kimlik arayışları bağlamında siyasal tercihlerini de değiştirerek Özbek asıllı General Dostum liderliğindeki Cünbeş-i Milli örgütünün yanına yer almaya başladıkları görülmektedir. Yine ülkenin kuzeydoğusunda Katagan adıyla

⁷⁸ Davlatabadi, a. g. e. s. 307.

⁷⁹ Bu bilgiler, farklı Hazara bilim adamları ve siyasetçileri ile yapılan kişisel görüşmelere dayanmaktadır. Ayrıca bkz.: Yaşar Kalafat – Pisarali Kayani, “İsmaili Hazara Türklerinde Halk İndnçları”, Yol (Drg.), S. 15, Ocak, Şubat 2002, ss. 106 – 111.

⁸⁰ Saray, a. g. e. s. 16, Demirel, a. g. e. s. 14, CIA/Publication/Factbook, 2003.

bilinen Kunduz ve Tahar bölgelerinde yaşayan Aymaklar tamamen Tacikleşmiştir. Siyasal rekabetlerde de daha çok Taciklerin yanında yer almaktadırlar. Bayatlar ve Kızılbaşlar ise başkent Kabil başta olmak üzere Afganistan'ın batısı ve güney bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bayatların çoğu Peştunlaşırken, Kabil ve Herat'ta yaşayan Kızılbaşların ise daha çok Tacikleştiği görülmektedir. Ayrıca bazı araştırmacılar Peştunların *Galci /Galcai (Galzi/Galzai)* adı ile bilinen kabilensin de Halaç Türklerinden olduğunu öne sürmektedir ki, bunlar hakkında yukarıda detaylı bilgi verilmiştir. (bkz: ss. 12, 13)

2.4. Diğer Etnik Gruplar

Yukarıda adı geçen etnik grupların dışında Afganistan'da azınlıkta olup kendilerine has bir bölgede yaşayan Nuristaniler, Beluçlar, Araplar, Paşailer ve Şıgniler gibi farklı etnik grupların da yaşadıkları bilinmektedir. Bunlar üzerinde bugüne kadar herhangi bir etnografik çalışma yapılmadığı için bunların hangi soydan geldikleri şimdiye kadar bilinmemektedir. Bunların büyük bir kısmı kendilerine has bölgelerde yaşamakla birlikte, az bir kısmı da ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayarak çoğunlukta olan kavimler arasında asimilasyona uğramışlardır.⁸¹

Bu arada Afganistan'da hiçbir kavim tek başına yüzde elliye tamamlamadığı için, bu ülkeyi tamamen etnik azınlıklardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Söz konusu etnik gruplar arasında belli bir sosyal bütünlüğün olmaması bu ülkede bir takım etnik çatışmaların da meydana gelmesine sebep olmaktadır.

3. Sosyal Durum

Afganistan bir tarım ülkesi olması sebebi ile nüfusun büyük bir bölümü tarım ve hayvancılıkla, az bir kısmı ise ticaret, esnafılık ve devlet memurluğu ile uğraşmaktadır. 1990'lı yıllarda yapılan bir araştırmaya göre ülke nüfusunun yüzde 75'i tarımla, yüzde 13'ü hayvancılıkla, yüzde 12'si ise ticaret, esnafılık, sanayi

⁸¹ Arzu, a. g. e. s. 18

işçiliği ve memurlukla uğraşmaktadır. Nüfusun yüzde 87'lik bir bölümü yerleşik hayat yaşarken, geri kalan yüzde 13'lük bölümü ise göçebe hayat yaşamaktadır.⁸²

Okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu Afganistan'ın sosyal yapısını şehirli ve köylü olarak iki ana gruba ayırmak mümkün. Ayrıca, bazı araştırmacılar bu iki ana grubu, sosyal statüleri açısından kendi arasında birçok alt kategoriye ayırmışlardır.⁸³

Ülkedeki şehirli insanların gelir düzeyi ve sosyal statüleri itibarı ile zengin, orta gelirli, işçi ve aydın olarak ayırmak mümkün. Oldukça az olan zengin kesim daha çok ithalat ve ihracat ile uğraşan büyük tüccarlardır. Bunların bir kısmı çok daha eskiden (babalarından) zengin olup ülkenin sanayileşmesinde de katkıda bulunmaktadır. Afganistan'da başlayan savaşlar sırasında bu kesimin büyük bir kısmı ülkeyi terk ederek komşu ve diğer ülkelere sığınmışlardır. Artık çoğu Avrupa ve diğer ülke vatandaşları olan bu kesim, Taliban yönetiminin yıkılması ile yeniden Afganistan'a dönerek bir takım yatırımlar yapmaya çalışmaktadırlar. Ancak ülkede mevcut olan güvenlik sorunları ile bir takım bürokratik zorluklar bunları yeniden ülkeyi terk etmeye zorlamıştır. Zengin tabakanın bir kısmı da Afganistan'daki savaş şartlarında illegal yollardan para kazanıp son dönemlerde büyük şirketler kuran kimselerdir. Bunların büyük bir kısmı Afganistan savaşlarına katılan mahalli komutanlardır. Bunlar daha önceleri; Afganistan savaşından önce sosyal statü bakımından orta halli ve sıradan bir vatandaş olarak yaşamaktaydılar. Savaş şartlarında illegal yollardan para kazanarak toplumun en üst seviyesine yükselmekle beraber, devlet içerisindeki bazı kesimler tarafından da büyük ölçüde desteklenmekte ve ülkedeki büyük devlet ihaleleri bunların kontrolünden geçmektedir. Bunlar ayrıca ülkeyi bir "mafya" düzenine sokulmasında da büyük pay sahibidirler.⁸⁴

Afganistan'da daha küçük çaptaki esnaf orta gelirli kesime dâhil edilirken, öğretmen, memur ve işçi kesim ise dar gelirliler kategorisine dahildir.⁸⁵

⁸² M. Louise Clifford, *Serzemin ve Mardom-i Afganistan*, M. Asadi (Fa. Çev.), Tahran, 1993, s. 69.

⁸³ A. Valvalici, *Muror-i ber Muşakhasat-i İctimaî-i Camia-yi Afganistan*, Peşaver, 1999, s. 19.

⁸⁴ Konuya ilişkin detaylı bilgi için Bkz: Fazıl A. Burget, "Afganistan'da Savaşın Asi Çocukları: Mahalli Komutanlar", 21. Yüzyıl, Mayıs 2012, S. 41, s. 20.

⁸⁵ Clifford, a. g. e. s. 75.

Köyde yaşayan insanlar ise daha çok tarımla uğraşmaktadırlar. Bunlar arasında daha çok feodal bir düzen hâkimdir. Bu bakımdan söz konusu kitlenin toplumdaki sosyal statüsüne göre mülk sahibi (mellak) ve çiftçi (dehkan) olarak sınıflandırmak daha makuldür.⁸⁶

Mülk sahibi olan kesim 100'den başlayarak 1000 dönüme kadar araziye sahiptir. Zaman zaman ticaret ile de uğraşan bu kesim toplum arasında önemli bir statüye sahip olup devletin mahalli idarelerinde de söz sahibidirler. Bunların çoğu ya aşiret reisler veya devlete yakın olan toprak ağalarıdır. Eskiden bu kesim devlet nezdindeki itibarları sebebi ile çoğu zaman toplum arasındaki ufak çatışmaların çözümüne de müdahale etmekteydiler. Bunların çözüm önerileri devlet tarafından da genelde kabul görülmekteydi.⁸⁷ Fakat son dönemlerde bunların rolü, ülkedeki savaş şartlarına bağlı olarak bir takım mahalli komutanlara verilmiştir.

Çiftçi kesim ise ya az mülke sahiptir, ya da hiç arazisi yoktur. Bunlar daha çok mülk sahiplerinin arazisinde belli bir bedel karşılığında çalışarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Köylü kesim arasında daha rahat yaşayabilmek için tarım arazisi büyük bir önem taşımaktadır.⁸⁸

Bu arada şu hususu da belirtmek lazım, Afganistan'da tüm etnik gruplar arasında; özellikle de kırsal kesimlerdeki tarım bölgelerinde feodal değerlerin oldukça güçlü olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle hemen hemen ülke genelinde, şehirli – köylü, mektepli – molla ve mellak – çiftçi gibi ayrımlar bulunmakta ve bu da bir takım toplumsal çatışmaları beraberinde getirmektedir. Hiç kuşkusuz Afganistan'daki mevcut sorunlara, farklı boyutların yanı sıra, bu çerçeveden de bakmak gerekir. Çünkü tarihin her safhasında sosyal sorunlar bir takım sosyal çatışmalara neden olmuş ve bu çatışmalar da savaşları kaçınılmaz kılan en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁸⁶ Valvalici, a. g. e. s. 19.

⁸⁷ Ghobar, a.g.e. ss. 15, 16

⁸⁸ Clifford, a. g. e. s. 79.

D. AFGAN DEVLETİNİN KURULUŞUNDAN ÖNCEKİ TARİHİ SÜRECİ

Yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda yaklaşık beş bin yıllık bir tarihi geçmişe sahip olduğu bilinen bugünkü Afganistan toprakları⁸⁹, sahip olduğu coğrafi konum sebebi ile tarihin farklı dönemlerinde farklı milletlerin ve çeşitli devletlerin istilasına uğramış ve birçok imparatorluğun hâkimiyetine girmiştir. Dolayısı ile bu bölgenin tarihi, kültürel ve siyasi ilişkileri bulunan Orta Asya ile Ortadoğu tarihinden ayrı olarak incelenemez. Orta Asya ve Ortadoğu’da zuhur eden veya bu bölgelere hâkim olan devletlerin güneye çıkma çabaları, doğal olarak bugünkü Afganistan topraklarını bir “jeopolitik güzergâh” olarak kullanmalarına sebep olmuştur. Bu da hali ile bölgenin kültürel ve tarihsel olarak büyük bir etkileşim içine girmesine sebep olmuştur. Bu çerçevede, bağımsız Afgan devletinin kuruluşuna kadar bölgeye hâkim olan devletler ve medeniyetleri, İslamiyet Öncesi ve Sonrası şeklinde kısaca ele almak daha makul görülmektedir.

I. İslamiyet Öncesindeki Dönem

Bugünkü Afganistan topraklarının İslamiyet ile tanışması 7. Yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Bundan önce bu bölgede, farklı devletlerin istilasına ile ortaya çıkan etkileşimler çerçevesinde, farklı dönemlerde farklı inanç türlerini görmek mümkündür. Bu doğrultuda ilk olarak Pers (M. Ö. 500 – M. Ö. 338), Büyük İskender (M. Ö. 334 – M. Ö. 325) ve Backtrian (M. Ö. 323 – M. Ö. 130) gibi devletlerin istilasına uğrayan bugünkü Afganistan coğrafyaları, daha sonraki yıllarda Türk olduğu tahmin edilen veya kendi bünyesinde Türk unsurlarının da barındırdığı bilinen devletlerinin hâkimiyetine girmiştir.⁹⁰

M. Ö. 130’da kuzeydeki Soğdyana üzerinden bugünkü Amu (Ceyhun) Nehrini geçerek bugünkü Afganistan’ın kuzeydoğusundaki Katagan (Takhar – o dönemki adı ile Tokharistan) bölgelerine yerleşmeye başlayan İskitler, uzun bir süreden beri bu toprakları elinde bulunduran ve Büyük İskender’in halefleri olduğu bilinen Baktrian devletine son vermiş ve bu bölgenin hâkimiyetini ele geçirmişlerdir.⁹¹ Miladın ilk yıllarına kadar Maverâünnehir’den Kuzey Hindistan’a

⁸⁹ Ülkede yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde bulunan en eski tarihi eserler ile ilgili bkz: Habibi (2002), a. g. e. s. 6

⁹⁰ Jean –Paul Rox, *Orta Asya – Tarih ve Uygarlık*, Lale Arslan (Tü. çv.), İstanbul, 1999, s. 72, Davlatabadi, a. g. e. s. 194, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 45.

⁹¹ Saray, a. g. e. s. 16 -21.

uzanan (bugünkü Afganistan topraklarının tamamı dâhil) coğrafyaya hâkim olan İskitler yine kuzeyden gelen ve bünyesinde büyük ölçüde Türk unsurlarının da barındırdığı bilinen Kuşan (Yüeçi) kabilelerince yıkılmıştır. M. S. 45 – 420 yılları arasında Seyhun kıyılarından başlayarak Hindistan'a kadar uzanan geniş coğrafyaya hüküm süren Kuşanlılar, bu dönemlerde bugünkü Afganistan coğrafyasının da mutlak hâkimi durumundaydılar.⁹²

Kuşanlılar M. S. 420'den itibaren bir taraftan batıdaki Sasani, diğer taraftan da kuzeyde eski Hun kabilelerini birleştirerek yeni bir devlet kuran Eftalitler (Akhun) ve güneyden de Hindistan'daki Gupta devletlerinin baskısı ile zayıflamaya başlamıştır. M. S. 425'li yıllardan itibaren bugünkü Afganistan coğrafyası kuzeyden gelen Eftalit kabilelerinin idaresine girmeye başlamıştır.⁹³

425 – 556 yılları arasında bugünkü Afganistan, Hindistan ve Orta Asya ülkelerinin tam hâkimiyetini elinde bulunduran Eftalitler, Hindistan'daki Gupta devletine de son vererek Seyhun Nehrinin güney kıyılarından Hindistan topraklarına kadar uzun yıllar hâkim olmuşlardır. Bu çerçevede tarihi İpek yolunun da kontrolünü elinde bulunduran Eftalitler ekonomik olarak da bölge devletlerine karşı ciddi bir üstünlük sağlamış durumdaydı. Bu nedenle Batı Göktürk ile İran'daki Sasani devletleri Eftalitlere karşı işbirliği yaparak iki taraftan saldırıya geçmişlerdir.⁹⁴

Eftalitlerin en büyük hükümdarlarından olan Mihrakula'nın ölümünden sonra zaten kabileler arasında büyük bir anlaşmazlık yaşayan Eftalitler, 556'da iki imparatorluğun saldırması sonucunda merkezi otoriteyi tamamen kaybederek Batı Göktürk ile Sasani devletlerine karşı mağlup olmuş ve Hindukuş dağlarının güneyine çekilmek zorunda kalmışlardır. Böylece Eftalit toprakları Sasani hükümdarı Anuşirvan ile Batı Göktürk hükümdarı İstemi Kağan arasında paylaştırılmıştır. Bu şekilde bugünkü Afganistan toprakları Sasani, Batı Göktürk ve Eftalit kalıntıları arasında üçe bölünmüştür. Bir süre sonra özellikle İpek yolunun

⁹² Kuşan veya Yüeçi hakimiyeti döneminde bugünkü Afganistan topraklarında Buda dini oldukça gelişmiş ve İslami dönemlere kadar varlığını sürdürmüştür. Buda mabetlerinin kalıntıları ülkenin iç kısımlarında hala mevcuttur. Konuya ilişkin Bkz: Ghobar, a. g. e. ss. 49-52, Enver Konukçu, **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Ankara 1973, ss. 5 -18, Habibi, 2002, a. g. e. ss. 12 – 17.

⁹³ Rasyonı, a. g. e. s. 73. Saray, a. g. e. s. 18.

⁹⁴ L. Nikolayeviçen Gumilov, **Eski Türkler**, D. Ahsen Batur (Tü. çv.), İstanbul 1999, s. 69. Saadettin Gömeç, **Kök-Türkler Tarihi**, Ankara 1998, ss. 13 – 21, Bayur, a. g. e. C. 1, ss. 88 – 99, Saray, a. g. e. s. 19, Rasyonı, a. g. e. s. 73, Konukçu, a. g. e. s.99, Ghobar, a. g. e. s. 57.

kontrolü üzerinde Sasani ile Batı Göktürk devletleri arasında yaşanan bir anlaşmazlık her iki müttefik devleti de savaşa sürüklemiştir. Yapılan savaşlar neticesinde bugünkü Afganistan'ın kuzey bölgeleri tamamen Batı Göktürk hanedanının kontrolüne geçerken, batı bölgelerine ise hâlâ Sasani devleti hâkimiyetini korumuştur. Bu durum İslam ordularının bölgeye hâkim olmasına kadar devam etmiştir.⁹⁵

Bu arada tüm bu istilalar ve farklı devletlerin hâkimiyeti bu dönemler itibarı ile bugünkü Afganistan coğrafyasının kültürel kimliğine de büyük etki yaratmıştır. Bu şekilde Zerdüş, Brahman ve Buda inançları ile birlikte bir takım mahalli inançlarının da bu coğrafyaya yayılmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemlerde, eski Pers ve Sanskrit dillerinin yanı sıra terkinde Türk dilinin de bulunduğu farklı dillerin bu bölgeye yayıldığı bilinmektedir. Son dönemlerde yapılan bir takım arkeolojik kazılarda bu kültürlerin tamamının izlerine rastladığı görülmektedir.⁹⁶ İslam orduların bu bölgeye hâkim olmasından sonra, söz konusu inançlar tedricen tarihe karışmış ve yerini İslam inancına bırakmaya başlamıştır.

II. İslamiyet Sonrası:

Bugünkü Afganistan topraklarının İslam orduları tarafından ele geçirilmesi Emeviler döneminde gerçekleşmiştir. Emeviler liderliğindeki İslam orduları, 665 yılında İran'daki Sasani devletini mağlup ederek, o dönemlerde büyük bir bölümünün Horasan adı ile anıldığı bilinen bugünkü Afganistan topraklarına ilerlemeye başlamıştır. O dönemlerde bugünkü Afganistan'ın büyük bir bölümü Horasan adı ile bilinmekteydi. 670 yılında bugünkü Afganistan'ın batı bölgeleri İslam ordularının idaresine geçerken, Hindukuş dağlarının güney kısımları Eftalit haleflerinin ve kuzeydoğu bölgeleri de Göktürklerin idaresindeydi. Bu durum uzun yıllar boyunca devam etmiştir.⁹⁷ Daha sonraları 746'da Emevilerin Hindukuş'un güneyinde savaşmakla meşgul oldukları bir sırada Ebu Müslim Horasani isimli bir kişi Emevilere karşı isyan ederek, bağımsız bir devlet kurma yolunda hareket etmiştir. Ebu Müslim Horasani'nin hareketi, bu sıralarda yeni gelişmeye başlayan

⁹⁵ Bayur, a. g. e. C. 1, s. 88, Konukçu, a. g. e. s. 100, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 59

⁹⁶ Habibi (2002), a. g. e. ss. 14, 15.

⁹⁷ Abdurrahman bin Haldun, **Tarih-i İbn-i Haldun** (Fa. çv: Parvin Ganabadi), Y. H.: Alireza Kayani, Entişarat-e İlmi ve Farhangi Yy., Tahran, 1996, C. 1, s. 553. **Tarih-i Fütûhât-i İslam**, (1930'lu yıllarda Afganistan Kralı Muhammed Nadir Han tarafından yazdırılan el yazması ve Taş Baskılı kitap – Yazarı belli değil), Herat Fecir Matbaasında basılmış, h.t. 1351 (1930), C. 1, s. 146.

ve Emeviler ile sorun yaşayan Abbasi Halifeliği tarafından da desteklenmiştir. Böylece bir süre sonra Ebu Müslim, Emevi ordularını bölgeden uzaklaştırarak o günkü Horasan'da (bugünkü Afganistan'ın büyük bir bölümü) bağımsız bir devlet kurmuştur.⁹⁸ 748 yılında bugünkü Afganistan'ın kuzey ve kuzeydoğu bölgelerine hâkim olan Ebu Müslim Horasani devleti tedricen bölgenin büyük bir bölümünün Müslümanlaşmasını sağlamıştır. Bu dönemlerde Ebu Müslim liderliğindeki Horasan devleti, İran'ın doğu bölgeleri dâhil, bugünkü Afganistan'ın batı, kuzeybatı ve kuzey bölgelerine hüküm sürmekteydi. Bugünkü Afganistan topraklarının tamamına hâkim değildi. Daha sonra 759'da Ebu Müslim Horasani, gittiği Hac ziyaretini sırasında Abbasi Halifesi Mansur tarafından öldürülmüş ve bu yıllardan sora bölgeye Abbasiler hâkim olmuştur.⁹⁹

Ebu Müslim Horasani'nin ölümünden sonra bölgede güçlü bir merkezî otorite mevcut değildi. Bölge daha küçük çaptaki bir takım bölgesel idareler tarafından yönetilmeye başlanmıştı. 819 yılında Tahir İbn Hüseyin isimli bir komutan, bölgedeki Abbasilerden ayrılarak Tahirî adı ile kendi devletini kurmuştur. Bundan sonra bölgenin hâkimiyeti, Tahirî (819 - 827) ve Saffarî (827 - 874) ailelerine intikal etmiştir. 874 – 998 yılları arasında da bu bölgeler, bugünkü Tacikistan'da Saman Hüda oğulları tarafından kurulan Samani devletinin kontrolüne geçmiştir.¹⁰⁰

Bu dönemlerden başlayarak Gazneli devletinin zuhuruna kadar bugünkü Afganistan toprakları küçük çaptaki bir takım "mahalli devletler" tarafından idare edilmiş ve Müslümanlaşma sürecini de tamamlayamamıştır. Ancak Gazneliler döneminde bu bölgelerde güçlü bir merkezi otorite kurulmuştur. Daha önce Samanilerin bir komutanı olan Alp Tekin, Samani devletinden ayrılarak bugünkü Afganistan'ın orta bölgelerindeki Gazne'ye yerleşmiş ve burada bağımsız bir devlet kurmuştur. Alp Tekin'den sonra İbrahim, Belka ve Peri Tekin isimli oğulları tarafından idare edilen bu devlet, 977'de Alp Tekin'in damadı Sübük Tekin tarafından genişletilmeye başlamıştır. Sübük Tekin döneminde bugünkü Kabil, Peşaver ve Kapisa gibi bölgeler Gazneli devletinin idaresine girerken bu bölgelerin Müslümanlaşma süreci de tamamlanmıştır.¹⁰¹ Sübük Tekin'in ölümünden sonra bir

⁹⁸ Gardizi, a. g. e. s. 117, Haldun, a. g. e. C. 2, s. 198

⁹⁹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 80.

¹⁰⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 80, Davlatabadi, a. g. e. s. 200, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 28, 29.

¹⁰¹ Tarih-i Fütûhât-i İslam, C. 1, s. 335

süre taht kavgası yaşanarak bu devlet kısmen zayıflamaya başlasa da, Nişapur'da bulunan Sultan Mahmut, M. S. 998'de Gazneli devletini yeniden toparlamıştır. Gazneli Mahmut döneminde bugünkü Afganistan toprakları, Gazneli devleti ile birlikte yeniden bir merkezi otoriteye kavuşmuştur. Gazneli devleti, Sultan Mahmut döneminde bugünkü Afganistan topraklarının tamamı başta olmak üzere, Maveraünnehir'den Hindistan'a, Bedehşan'dan İran ve hatta Bağdat'a kadar geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur.¹⁰²

Gazneli Devletin son dönemlerinde, bugünkü Afganistan topraklarının büyük bir kısmı, 1040'ta kurulup hızla büyüyen Büyük Selçuklu ve 1088'de yine bugünkü Afganistan'ın güneybatı bölgelerinde kurulan Gur devletlerinin idaresine girmeye başlamıştı. 1157'de Büyük Selçuklu Hükümdarlarından Sultan Sencer'in ölümünden sonra, Harezmşahlılar da bu bölgeye nüfuz etmeye başlamıştı. Dolayısı ile bu dönemlerde bugünkü Afganistan topraklarının kuzey kısımları Harezmşahlılar, batı bölgeleri de yine büyük Selçuklu halefleri, güney bölgeler ise Gur devletinin idaresine girmişti. Bu durum Moğol istilasına kadar devam etmiştir.¹⁰³

Cengiz Han idaresindeki Moğollar 1221'de Harezmşahlıları mağlup ederek Amu nehrini geçmiş ve bugünkü Afganistan topraklarını istila etmeye başlamıştır.¹⁰⁴ Moğol ordularına karşı yenilgiye uğrayan Harezmşahlılar hükümdarı savaşta ölürken, Selçuklu halefleri, İran üzerinden Anadolu'ya ve Gurlular ise İndüs vadisine çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁵

Moğol devletinin kurucusu Cengiz Han'ın oğullarından Çağatay Han'ın idaresinde olan bugünkü Afganistan topraklarının büyük bir kısmı, Çağatay Han'ın ölümünden sonra, bir süre Kuhin ailesine intikal ettiyse de, Timur'un ortaya çıkıp bölgeye hâkim olması ile Kuhin ailesi de dağılmış ve Timur devleti bugünkü Afganistan topraklarına hâkim olmuştur.¹⁰⁶

¹⁰² Bu dönemlerle ilgili daha detaylı bilgi için bakz: V. V. Barthold, **Moğol İstilasına kadar Türkistan**, H. Dursun Yıldız (Tü. çev.) Ankara 1990, s. 280, Osman Turan, **Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 7. Bsk., Boğaziçi Yy., İstanbul, 1998, s. 103, Ali Sevim – Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara 1996, s. 18, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 104, Tarih-i Fütûhât-i İslam, C. 1, ss. 336, 337, 338.

¹⁰³ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, 5. Bsk., İstanbul, 1999, ss.100 – 105, Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 112 – 126, Barthold, a. g. e. ss. 274 – 280, Sevim – Merçil, a. g. e. s. 18 -24.

¹⁰⁴ Moğol istilası ile ilgili bkz: Seyfi Heravi, a. g. e. ss. 106 – 111, Haldun, a. g. e. C. 4, s. 242.

¹⁰⁵ Jawaharlal Nehru, **Negâh-i be Tarikh-i Jahan**, Mahmud Tafazzoli (Fa. çev.), Emir-i Kabir Yy. Tahran, 1959, C. 1, s. 532, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 193 – 196.

¹⁰⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 188.

Bugünkü Afganistan toprakları Timur'dan başlayarak (1369), bazı mahallî ayaklanmalar ve bölgesel idareler dışında, Sultan Hüseyin Baykara (1468 - 1505)'nin ölümüne kadar Timur ailesine mensup (Küregani) kişilerce yönetilmeye devam etmiştir.¹⁰⁷ 1505'te Timur'un torunlarından olan Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümü üzerinde, onun oğulları arasında ciddi bir taht mücadelesi yaşanmıştır.¹⁰⁸

Bu sıralarda Türkistan'da Özbekler Şibani Han liderliğinde yeni bir devlet oluşturmuşlardı. Orta Asya'da, yine Timur ailesine mensup olduğu bilinen Babür'ü mağlup ederek tüm bölgeye hâkim olan Şibani Han, Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümü üzerinde, onun oğulları arasında yaşanan taht kavgasından yararlanarak Merv üzerinden Herat üzerine yürümüş ve kenti işgal etmiştir. Ancak bu yıllarda İran'da hüküm süren Şah İsmail liderliğindeki Safevi devleti ile Şibani arasında kısa bir süre sonra yaşanan savaşta, Şibani savaş alanında hayatını kaybederken, bugünkü Afganistan'ın batı bölgeleri ile birlikte Herat da Safevi devletinin eline geçmiştir.¹⁰⁹

Bu dönemlerde bugünkü Afganistan'ın kuzeydoğu bölgelerinden, doğu ve güney bölgelerinin büyük bir kısmı Babür devletinin idaresindeydi. Timur ailesine mensup olduğu bilinen Zahirüddin Muhammed Babür, Türkistan'da Şibani'ye karşı mağlup olunca, bugünkü Afganistan'ın kuzey bölgelerine geçmişti. Bir süre sonra kuzeydoğu bölgelerinden Kabil'e geçen Babür, kısa zamanda bu coğrafyanın birçok bölgesini ele geçmiştir.¹¹⁰ 1519'da Sind Nehrini geçerek Hindistan'a hâkim olan Babür, 1526'da Hindistan'daki Lodi hanedanına son vererek kendi adına yeni bir imparatorluk kurmuştu. 1529'da Hindistan'da vefat eden Babür, kendi vasiyeti ile Kabil'e getirilerek burada defnedilmiştir. Kabri hala Kabil'de kendi adına yapılan bağın içindedir.

Bu dönemlerde bugünkü Afganistan toprakları, Babüriler ile Safeviler'in kontrolündeydi. Kuzeydoğu, doğu, güneydoğu ve güney bölgelerinin bir kısmı ile Kabil ve merkezi kesimlerin büyük bir bölümü Babür hanedanının

¹⁰⁷ Timur ailesi döneminde bugünkü Afganistan toprakları ilim, kültür ve sanat bakımından en parlak dönemini yaşamıştır. Özellikle Şahrüh Mirza (1404 - 1446), Uluğ Bek ve Hüseyin Baykara (1468 - 1505) dönemlerinde, bugünkü Afganistan'ın batısında yer alıp Küregani (Timur ailesi)'nin başkenti olan Herat dünyanın en büyük kültür merkezlerinden biri sayılmaktaydı. Konuya ilişkin detaylı bilgisi için bkz: Aqa Halil Afghan, *Âsâr-e Herat*, (El yazma) Herat, Şemsi yıl 1309, ss. 25 – 67. Çari Avaz, *Emir Timur Cengnaması*, Taşkent 1990, s. 155. Nehru, a. g. e. C. 1, s. 532, Rasonyi, a. g. e. s. 187, Ghobar, a. g. e. s. 266.

¹⁰⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 273

¹⁰⁹ Andkhoyi, a. g. e. s. 37

¹¹⁰ Abdülhey Habibi, *Tarih-i Afganistan der Asr-i Küreganiyan-i Hend*, 11. Bsk. Kültür ve Basın Başkanlığı Yy., Kandahar, 2010, s. 21.

kontrolündeyken, kuzey ile kuzeybatı bölgelerinden, batı ve güneybatı bölgelerinin bir kısmı ise Safevi devletinin hâkimiyetindeydi. Bir takım mahalli ayaklanmalar dışında 18. yüzyılın ilk yarısına kadar bu durum devam etmiştir.¹¹¹

18. yüzyılda bağımsız Afgan devletinin kuruluşundan önce, uzun yıllardan beri bugünkü Afganistan topraklarını kontrol altında tutan Babüri ve Safevi devletleri çökme sürecine girmişti. Bu dönemlerde Afganistan topraklarında büyük bir otorite boşluğu yaşandığı gibi, İran ve Türkistan bölgelerinde de bu boşluğu doldurabilecek güce sahip bir devletin varlığından söz edilemezdi. Öte yandan 18. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Hindistan'daki Babüri devleti, iki asırdan fazla süren ihtişamının son günlerini yaşamaktaydı. Özellikle Evrengzib'in ölümünden sonra (1706), çökme sürecine giren Babüri devleti bir daha toparlanamazken, Hindistan'dan Afganistan'a kadar tüm bölgelerde bir takım yerel hükümetler ortaya çıkmıştır. Bu durum daha çok Afganların işine yaramış ve daha önceden beri hayalini kurdukları bir devletin teşekkülü için koşullar hazırlanmış görünüyordu. Dolayısı ile bundan sonra Afganlar bağımsız bir devlet kurma yolunda emin adımlarla ilerlemeye başlamıştır. Bir ara Nadir Afşar'ın ortaya çıkması ile Afganların önü kesilmiş olsa da, Nadir Afşar'ın ölümü ile yeniden toparlanarak Durrani devletini kurmuşlardır. Hemen hemen yakınçağın başlarına denk gelen Durrani devletinin kuruluşundan bugüne kadar, bugünkü Afganistan'a Peştun adı ile bilinen Afgan kabilelerinin hâkimiyetini görmekteyiz. Bu nedenle yakınçağ'da Afganistan'ın siyasi tarihini George Arny, *"Peştunların siyasi geçmişi"* olarak değerlendirmiştir.¹¹²

E. BÖLGEDEKİ SİYASİ MÜCADELEDE AFGAN KABİLELERİ

Daha önce tamamen göçebe bir hayat sürdürdükleri bilinen Afgan kabileleri hayat şartları gereği hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Dolayısı ile hayvanlarını rahat yetiştirmek ve onlara yiyecek bulabilmek için daha çok otlak bölgelerde konar-göçer bir şekilde yaşadıkları bilinmektedir. Araştırmacılar, Sind nehri sahilleri, Süleyman dağları etekleri ile Hindistan'ın bazı otlak bölgelerini, bu kavmin daha çok dolaştığı yerler olarak göstermektedirler. 13. ve 14. Yüzyıllarda bugünkü Afganistan'ın güneyi ile güneydoğusundaki bazı bölgelere yerleşmeye

¹¹¹ A. Habibi (1989), a. e. e. s. 190, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 300, Davlatabadi, a. g. e. s. 203.

¹¹² Arni, a. g. e. s. 5

başladıkları bilinmektedir.¹¹³ Sayısız aşiret ve kabileden oluşan bu kavmin kabileleri arasında pek fazla sosyal bütünlüğü olmadığı için devlet kurma bakımından da pek başarılı oldukları söylenemez. Afganların ilk bağımsız devlet tecrübelerinin de Hindistan topraklarında yaşadıkları bilinmektedir. Hindistan'da kurdukları devletlerin de nüfusunun Hindistan yerlilerinden olduğu ve ancak hükümdarlarının bu kavim mensubu olduğu bilinmektedir. Bu yüzden de kurdukları devletlerin uzun ömürlü olmaması da dikkat çekmektedir.

Galciler [Galzi /Galzailar]:

Peştunca deyişi ile Galci veya Galzai olarak bilinen bu kabile isminin İslamî dönem tarih ve coğrafya eserlerinde *Halaçi / Khalaci* (خلجی) olarak geçtiği bilinmektedir.¹¹⁴ Bunların “çok eski zamanlardan beri” Hindistan ile Sicistan (bugünkü Sistan) bölgelerinde yerleşmeye başladıkları bazı araştırmacılarca ifade edilmektedir.¹¹⁵ Yoğun olarak bugünkü Hindistan'ın batı bölgelerinde (Sind kıyıları) yaşadıkları bilinen bu kabilenin aslında Halaçlar olduğu ve daha sonraki yıllarda yerel dillerdeki telaffuz farklarına bağlı olarak isimlerinin Galci veya Galzi'ye dönüştüğü öne sürülmektedir.¹¹⁶ Nitekim Prof. Dr. Laszlo Rasonyi'nin da iddiaları buna yakındır. Söz konusu araştırmacı: “*Afganlaşan Türk Kalaç oymağına mensup “Kilci” sülalesinden olan Alaeddin Mahmud (1296 - 1317) Moğolları Hindistan'dan çıkarma ve uzak tutma hususunda yararlılık gösterir*”¹¹⁷ şeklindeki ifade ile bunların “Afganlaşan Türk” kavmi olduğunu öne sürmektedir.

Moğol istilalarına denk gelen 13. Yüzyılın sonu ile 14. Yüzyılın başında Hindistan'ın batı bölgelerinde “*Khalaci*” (خلجی) adı ile bir devlet kuran Galci kabilesinin bir süre güney Hindistan'ın da bazı bölgelerine hâkim oldukları bilinmektedir. Bu dönemlerde kültürel açıdan Hindistan'daki yerel kabileler ile kaynaşmış olan bu topluluğun, özellikle Afgan araştırmacıları tarafından “Hindistan'da kurulan ilk Peştun devleti” olarak iddia edilmektedir. 1290'da Cemaleddin Firuz Şah tarafından kurulmuş bu devletin 1317'de kabileler arasındaki

¹¹³ Sahebazar Moradi, *Paydayesh-e Qabail-e Afghan (Pashtun) Dar Khorasan (Afghanistan)*, (e- kitap, s. 13) <http://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=955>, 15 Aralık 2011.

¹¹⁴ Halaç-i (Khalac -i) kelimesinin Galci veya Galzi /Galzai'ye dönüşme şekli daha önce açıklanmıştır. (bkz: s. 12, 13.)

¹¹⁵ Şeşen, a. g. e. s. 160

¹¹⁶ Detaylı bilgi için bkz: Farhang, a. g. e. C. 1, s. 52.

¹¹⁷ Rasonyi, a. g. e. s. 168. (Khalacilerin Profesör Rasonyi tarafından “*Kilci*” olarak adlandırması daha önce açıklanmıştır. bkz: Giriş bölümü 37 numaralı dipnot)

çekişmeler sonucunda yıkıldığı bilinmektedir.¹¹⁸ Celaledin Firuz Şah (1290 - 1296) ve Alâeddin Muhammed (1296 - 1317) Galci kabilesi tarafından kurulan “Khalaci” devletinin hükümdarları olarak bilinmektedir.

Lodiler:

Galcilerden uzun bir süre sonra yine Hindistan topraklarında “*Lodi*” isimli bir başka Afgan kabilesi yeni bir devletin temelini atmıştır. Afganların en eski yerleşik kabilelerinden olduğu bilinen “*Lodi*” kabilesinin Gazneliler döneminde Multan bölgesine hâkim olduğu bilinmektedir. Gazneli Mahmut’un bölgeyi ele geçirmesi ile bu kabilenin reisi Ebu’l Fatih Davud esir düşmüş ve daha sonra zindanda hayatını kaybetmişti. Böylece kabile dağılmış ve Hindistan’ın batısındaki farklı bölgelerde yaşamaya başlamıştı.¹¹⁹

15. yüzyılın ortalarında Hindistan’da yaşanan otorite boşluğundan yararlanan “*Lodi*” kabilesinin reisi Behlül 1456’da tüm kabileyi bir araya toplayarak düzenli bir ordu kurmuş ve Hindistan’ın batı bölgelerinde yaşayan diğer kabileleri de tedricen kendine bağlamıştır. Kısa bir sürede “*Lodi devleti*” olarak sahneye çıkan bu devletin Hindistan’ın birçok bölgesine de hâkim olduğu bilinmektedir. “*Lodi*” devletinin hükümdarı Behlül başlangıçtan itibaren tüm Afgan kabilelerini birleştirerek daha büyük bir devlet kurma hayalindeydi. Bu yüzden o günlerde Horasan adı ile bilinen bugünkü Afganistan’da konargöçer bir hayat süren Afgan kabilelerine bir mektup göndererek, “Hindistan’a gelip kendi hizmetine girmelerini” talep etmiştir. Anacak Afgan kabileleri arasında; özellikle de göçebe hayat süren kabileler arasında, daha fazla otlak bölgeyi sahiplenmek için uzun zamandan beri düşmanlık derecesine varan bir takım çekişmeler mevcuttu. Bu yüzden de Behlül’ün çağrısına istenen cevap alınamamıştır.¹²⁰

Yaklaşık 70 yıl Hindistan’da hüküm sürdüğü bilinen “*Lodi*” devleti 16. Yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, kabileler arası savaşlar ve aile arasındaki çekişmeler yüzünden oldukça zayıflamaya başlamıştır. Bu çekişmeler ile birlikte Afgan kabileleri arasındaki rekabet Babür’ün Hindistan’a nüfuz etmesini de kolaylaştırmıştır.

¹¹⁸ Detaylı bilgi için bkz: Farhang, a. g. e. C. 1, s. 52.

¹¹⁹ Detaylı bilgi için bkz: Muhammed Hüseyin Ruhani, **Tarih-i Umumi**, Gholamullah Nabavi(Fa. çv.), Mayhan Yy. Peşaver, 1386 (ş.t.), s. 116.

¹²⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 53

Bu arada Babür'ün Hindistan'a sefere çıktığı dönemlerde (1518 - 1524), Kabil ile Delhi arasında, kendi aralarında belli bir bütünlüğü olmayan ve herhangi bir merkezi otoriteyi tanımayan birçok Afgan (Peştun) kabilesinin hâkim olduğu ve kendilerine “şah” unvanı vererek bağımsız birer devlet gibi davrandıkları bilinmektedir. Nitekim Babür 1518'de ilk defa çıktığı Hindistan seferi sırasında, yol üstünde Afganların Yusufzai kabilesi ile karşılaşmış ve Şah Mensur liderliğindeki bu kabileyi Lahor'da mağlup etmişti. Üstün bir stratejik zekâya sahip olduğu bilinen Babür, bölgede ciddi bir nüfusa sahip olup, Hindistan'daki Lodi kabilesi ile bir çatışma içinde olan bu kabileyi kendi yanına çekmek ve başka kabilelere karşı kullanmak için Şah Mensur'un kızı Bibi Mübareke ile evlenmişti.¹²¹ 1519'da Afganların Seyidpur kabilesi tarafından idare edilen Pencab'ı ele geçirdiğinde, Yusufzai kabilesinin Babür'ün yanında yer aldıkları bilinmektedir. Daha sonra 1425'te Lodi devleti ile girişilen savaşta da söz konusu kabile Babür'ün yanında savaşmıştır.¹²²

Bu arada 16. Yüzyılın ilk yarısında Hindistan'da hüküm süren Lodi kabilesi, kabileler arasında yaşanan çatışmaların yanında, aile içinde yaşanan ciddi sorunlar ile zayıflamaya başlamıştı. Lodi hükümdarı İbrahim Lodi'nin amcası Alâeddin Âlem Han bu dönemlerde Kabil'e gelerek Babür devletine sığınmıştı. Daha sonra Babür, 1519'da Pencab bölgesini ele geçirince bu kişiyi Pencab “emiri” (valisi) olarak tayin etmişti.¹²³

Sonuç itibarı ile Afganların (Peştunların) “Lodi” kabilesini temsil ettiği bilinen bu devlet 15. Yüzyılın sonunda Behlül tarafından kurulup, 16. Yüzyılın başında Babür'ün Hindistan'a girmesi ile yıkılmıştır. Son hükümdarı olarak bilinen İbrahim Lodi de 1525'teki “Paniput” savaşında hayatını kaybetmiştir. Böylece “Lodi” kabilesinin Hindistan'daki yaklaşık yetmiş yıllık hâkimiyetinin de son bulduğu bilinmektedir.¹²⁴

Suriler:

Hindistan topraklarında Afganların devlet kurmaya yönelik diğer bir hareketleri de, Babür'ün ölümü (1529) ile Hümayun, Kâmran ve Hendal gibi

¹²¹ Daha geniş bilgi için bkz: Habibi (2010), a. g. e. s. 34

¹²² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 294.

¹²³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 295.

¹²⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 53.

şehzadeler arasında yaşanan taht mücadelesi sırasında “*Suri*” kabilesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Asıl adının Farid Han olduğu ve daha sonra da Şir Şah lakabını aldığı bilinen “*Suri*” kabilesinin reisi, gençliğinde “*Lodi*” hükümdarı İbrahim Lodi’nin hizmetine girmişti. Babür’ün Hindistan seferleri sırasında kabileler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden Babür saflarına geçtiği bilinmektedir. Babür’ün ölümünden sonra Hindistan hükümdarı olan Hümayun Mirza ile anlaşamayan Şir Şah’ın Bengal bölgesine giderek o civardaki Afgan kabilelerini “bağımsızlık yoluna” örgütlemeye başlamıştı. Şir Şah’ın bu hareketlerini engellemek için Bengal hakimi ona saldırmış, fakat Şir Şah onu yaralayarak Bengal kalesini bir süre kuşattıktan sonra aynı yılda (1529) ele geçirmiştir.¹²⁵

Öte yandan bu sıralarda başlayan şehzadeler arası taht mücadelesi de şiddetlenerek devam etmektedir. Bir taraftan şehzade Hendal, Agra’ya gelerek kendi hükümdarlığını ilan etmiş ve Delhi’yi de kuşatmıştır. Diğer taraftan Afganistan hükümdarı şehzade Kamran da Lahor üzerinden Delhi’ye gelerek şehzade Hümayun’a karşı Hendal’a yardım etmeye çalışmıştır. Kardeşler ve Şir Şah ordularına karşı ağır yenilgiye uğrayan şehzade Hümayun ise Hindistan’ı terk ederek İran’daki Safevilere sığınmak zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra (1530), Şir Şah Kamran ve Hendal’a karşı da büyük bir galibiyet elde etmiş ve Hindistan’ın büyük bir bölümüne hâkim olmuştur. Aynı yılda Delhi’yi de ele geçirerek “*Suri*” devletinin temelini atmış ve kendisi de “Şir Şah Suri” adıyla bu devletin hükümdarı olmuştur. Bunun üzerinde Kamran Kabil’e ve Hendal da Kandahar’a çekilmek zorunda kalmışlardır. Hümayun ise rakiplerine karşı galip gelmek için Safevilerden yardım alarak bazı bölgelerde mücadelelerini sürdürmektedir.¹²⁶

Hindistan’ın büyük bir bölümüne hâkim olan “*Suri*” devleti hükümdarı Şir Şah Suri, yaklaşık onbeş yıllık hükümdarlığının ardından 1545’te barut fıçısının patlaması sonucunda ağır yaralanmış ve bu yaraların etkisi ile aynı yılda hayatını kaybetmiştir. Şir Şah’ın ölümü ile Delhi tahtına oturacak kişi hususunda kabileler arasında büyük anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştır. Kabile reislerinin sözünü dinlemeden Adil Han isimli kardeşi zorla tahta oturduysa da kabile reislerinin yardımı ile aynı yılda (1545) Şir Şah’ın oğlu Celal Han, Selim Şah Suri adı ile Delhi tahtına oturmuştur. Sekiz yıl boyunca Şir Şah’ın kurmuş olduğu devletin

¹²⁵ Habibi (2010), a. g. e. s. 51.

¹²⁶ Habibi (2010), a. g. e. s. 54.

hudutlarını koruyabilen Selim Şah Suri, 1553'te hastalıktan hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerinde kabileler arasında yeniden anlaşmalık çıkmaya başlamış ve kabile reisleri on iki yaşındaki oğlu Firuz Şah Suri'yi tahta oturtmuşlardır. Ancak üç gün sonra Firuz Şah, babası tarafından öldürülen Adil Han'ın oğlu tarafından öldürülmüştür. Böylece kısa bir süre “*Suri*” hanedanının hâkimiyeti “*Adil Şahlar*” adı ile devam etse de Hümayun'un yeniden Hindistan'a dönmesi ile son bulmuştur.¹²⁷

Safevi hükümdarı Şah Tahmasıp'tan istenen desteği alan Hümayun, Selim Şah Suri döneminde (1545 - 1553) birkaç defa Hindistan'a sefer düzenlemesine rağmen, belli bir sonuç elde edememişti. 1553'te Selim Şah'ın ölümünden sonra kabileler arasında yaşanan anlaşmazlık ve “*Suri*” ile “*Adil Şahlar*” arasında yaşanan çatışmalardan yararlanarak Safeviler'in desteği ile 1555'te yeniden Hindistan'a saldırmış ve daha önce kaybettiği tüm bölgeleri yeniden ele geçirmiştir. Böylece babasının kurduğu imparatorluğu ihya eden Hümayun, Afgan isyancılarını da tamamen ortadan kaldırmıştır.¹²⁸ Bu şekilde yaklaşık 25 yıl hayat süren “*Suri*” kabilesinin hakimiyeti de son bulmuştur.

Bu arada Afgan (Peştun) kabilelerinin, ilk olarak bugünkü Hindistan topraklarında yerleşik hayata geçmeye başladıkları bilinmektedir. Bu yüzden ilk devlet kurma teşebbüslerinin Hindistan'da olduğu söylenebilir. Fakat, daha çok kabileler arasındaki anlaşmazlıklar bunların kurmuş olduğu devletin çok uzun ömürlü olmasına büyük bir engel teşkil etmiştir. Aynı sorunu bugünkü Afganistan topraklarında da görmek mümkündür. Ancak Afganistan'da bunların devlet kurma teşebbüsleri Babüri ve Safevi devletlerinin çökmeye yüz tuttuğu 18. Yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Bundan önce de bağımsız devlet kurma yolunda bir takım küçük isyanları olmuştur, ancak Babüri ve Safevilerin çökme sürecine girmesi ile ilk devletlerini kurmayı başarmışlardır. Fakat kurdukları bu devlet de diğerleri gibi kısa ömürlü olmuştur.

F. BABÜRİ VE SAFEVİLERE KARŞI AFGAN AYAKLANMALARI

Afgan kabileleri bugünkü Hindistan topraklarında çok önceden yerleşik hayata geçmelerine karşın, Afganistan topraklarında ise sonraları yerleşmeye

¹²⁷ Ruhani, a. g. e. s. 118.

¹²⁸ Kafesoğlu, a. g. m. s. 610.

başlamışlardır. Ayrıca Hindistan topraklarında bölgede yaşanan her boşluktan yararlanarak kısa ömürlü de olsa bir takım devletlerin kuruluşunda imzaları bulunan bu kabileler, Afganistan topraklarında ise 18. Yüzyıla kadar farklı devletlerin ordularında, o günkü tabirle “*ecir*” (milis) olarak çalışmışlardır.¹²⁹ Bunun yanında kabileler içinde saygın bir yere sahip olan kimseler de tarih boyunca her iki memlekette kurulan veya bu memleketleri kontrolünde bulunduran farklı devletlerin en üst kademelerinde görev almışlardır. Gazneliler, Gurlular, Büyük Selçuklu devleti ve hatta Timur döneminde olduğu gibi Babüri ve Safevi devletlerinde de, bölgede etkin bir role sahip olan bu kavimin önde gelenleri devletin üst düzey memurları arasında yerlerini almışlardır. Örneğin Babür oğullarından Evrengzib döneminde (1657 - 1706) Afganların “*Tokhi*” kabilesinin reisi Malakhi’nin Kelat hâkimi olduğu bilinmektedir. Daha sonra söz konusu kişinin Evrengzib tarafından “*Sultan*” unvanı verilerek tüm Galci kabilesinin “sultanı” olarak atandığı ve böylece Afganistan tarihinde adının “*Sulatan Malakhi*” olarak geçtiği bilinmektedir.¹³⁰

Daha önce bahsedildiği üzere Afgan (Peştun) kabileleri arasında belli bir sosyal bütünlük olmadığına binaen, tarih boyunca kendi aralarında bir takım sorunlar yaşamışlardır. Bu sorunlar kabileler arası rekabeti daha da şiddetlendirmiştir. Bölgeye hâkim olan devletlerin himayesindeki veya bu devletlerde belli bir siyasi statüye sahip olan kabile reisi, eskiden kalma husumetler yüzünden diğer kabilelere karşı daha baskıcı bir yönetim sergilemişlerdir. Bu da daha alttaki kabilelerin tepkileri ile karşılaşınca bir takım isyanlar ve ayaklanmalara sebep olmuştur. Olaylara merkezi yönetimin de karışması ile ayaklanmalar merkezi yönetime karşı bir boyut kazanarak daha da büyümüştür.¹³¹ Bu kapsamda bugünkü Afganistan topraklarında Babüri ve Safevi devletlerine karşı birçok ayaklanmanın yaşandığını görmekteyiz. Her iki devletin de güçlü olduğu dönemlerdeki ayaklanmaların bastırılmasına karşılık 18. yüzyılın başında meydana gelen ayaklanmalar, her iki devletin de çökme sürecine girdiği döneme denk geldiği için bastırılamamıştır.

¹²⁹ Arny, a. g. e. s. 5

¹³⁰ Habibi (1989), a. g. e. s. 232.

¹³¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 312.

Ruşani “Dini” Hareketi:

Bugünkü Afganistan topraklarında Peştun (Afgan) kabilelerinin yerleşik hayata geçtikten sonra, bağımsız bir devlet kurma yolundaki ilk hareketleri, 16. Yüzyılın sonlarında başlayıp 17. Yüzyılın ortalarına kadar devam eden “*Ruşani*” hareketidir. Bayezid Ensarî isimli bir tarikat lideri tarafından başlatılan bu harekete “*Ruşani*” denmesinin temel sebebi, müritlerinin Bayezid’e “ermiş aydın” anlamına gelen “Pir-i Ruşan” demesidir. Bu tarikata bağlı olanlara da “*Ruşani*” adı verilmiştir.¹³²

Başlangıçta Babürilerin Kandahar hâkimi Bayram Han idaresine karşı tamamen mahalli bir isyan olarak görülen bu hareket, bir süre sonra, Bayezid’in halka konuşmaları ve Peşaver ile Kabil’de de isyanların başlaması ile isyancıların halka hitap şekli bu isyanın daha büyük amaçlı bir hareket olduğunu ortaya çıkartmıştır.¹³³

İlk olarak Kandahar civarında mahalli bir hareket olduğu zannedilen “*Ruşani*” hareketi, özellikle 1570’lerden sonra dini bir nitelik taşımaya başlamıştır. Daha doğrusu insanların en hassas oldukları din olgusu bu harekette daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönemlerde Celaleddin Ekber Hindistan’da inanç farklılıklarından meydana gelen bir takım çatışmaları önlemek adına, tüm inanç mensuplarının önde gelen âlimlerini bir araya getirerek yeni bir inanç sistemi oluşturmaya çalışmıştı. Bu da özellikle çevredeki Müslüman halk arasında olumsuz bir tepki yaratmıştı. “Pir-i Ruşan” (Bayezid) da halkın bu hassasiyetini kullanarak insanları kendi amaçları doğrultusunda ikna edip onları daha kolay örgütlemek için bu harekete daha çok dinî bir meşruiyet vermeye çalışmıştır. Bu yüzden bu harekete “dinî” hareket denmiştir.¹³⁴

Bayezid Ensari Afganların Baraki kabilesine mensup ve aslen Pencaplı bir şeyhti. Babası Pencap’ta kabileler arasındaki sorunları çözmek için görevli bir kadıydı ve sosyal statü olarak kabile reislerine denkti. Bölge Babür tarafından ele geçirildiğinde, bölgedeki kabile hâkimiyeti de sona ermişti. Tüm devlet idarelerinde olduğu gibi hukuki işler de ya merkeze bağlanmış veya merkezî bir hukuk sistemi çerçevesinde bölge valiliği tarafından yürütülmekteydi. Bu nedenle Bayezid’in

¹³² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 61

¹³³ Habibi (1989), a. g. e. s. 118

¹³⁴ Ruhani, a. g. e. s. 122

babası da işsiz kalmıştı. Ayrıca eski görevi nedeni ile zaman zaman mahallî idare tarafından bir takım baskılara da maruz kalmıştı. Öte yandan kadılık döneminde cezalandırdığı bazı insanların ailesi tarafından da tehdit edilmekteydi. Bu sebepten Pencab'ı terk ederek, Kandahar'a yerleşmişti. Bayezid'in babası Kandahar'a yerleşince, annesi Bayezid'i küçük yaşta bırakarak Pencab'a geri dönmüş ve Bayezid'in babası da yeniden evlenmişti. Bu nedenle Bayezid küçüklükten itibaren çok büyük acılar çekmeye başlamıştı. Daha sonra yazdığı kitaplarda, çektikleri tüm acılardan Babür hanedanını; özellikle de 1556 -1605 yıllarında hükümdar olan Celaleddin Akbar'ı sorumlu tutmuştur.¹³⁵

Bayezid büyüdüktan sonra kendini tamamen tasavvufa vermişti. Çok keskin bir dili ve ikna kabiliyeti olduğu bilinmektedir. Bu ikna kabiliyeti tüm Afgan kabilelerini örgütlemesinde büyük bir rol oynamıştır. 1565'lerden sonra Kabil ile Hindistan arasında dolaşarak Afgan kabilelerini tanımaya ve kabile reislerini kendi yanına çekmeye başlamıştı. Kabileler arasında dolaşmasında ve farklı toplantılar yapmasında onun tasavvufi kişiliği asıl amacını gizlemiştir.¹³⁶

Bayezid, bazı kabile reislerinin "sırtını Babür devletine vererek kendi kavmine baskı uygulamasını üzülecek bir durum" olarak dile getirmiştir.¹³⁷ Bayezid, kabileler arasında dolaşırken, insanları örgütlemeye daha çok Babür devletindeki bazı yerel hâkimlerin alt tabakadaki insanlara karşı uyguladıkları baskıcı yönetim ile Babürlerin din politikasını en önemli propaganda araçları olarak kullandığı bilinmektedir. Tüm bunlara karşı Hindistan'da daha önce kurulan Afgan devletlerinin adalet anlayışları bakımından Babürlerden "daha üstün olduğu" ideaları da özellikle Afgan kabilelerinin duygularını kabartarak onları kendi amaçları etrafında örgütlenmesinde etkili birer propaganda malzemesi olduğu bilinmektedir.¹³⁸

Kısa bir sürede Kandahar, Kabil ve Peşaver gibi önemli kentler ile onların yakın çevresinde büyük takipçi ve "mürit" toplamayı başaran Bayezit "Ruşan" adı ile Babür devletine karşı siyasi faaliyetler başlamış ve tüm müritlerine silahlanma emri vermiştir. 1570'ten sonra hızla silahlanıp, tüm Afgan kabileleri arasında ciddi bir saygınlık kazanan "Pir-i Ruşan"ın asıl amacı belli olunca, Celaleddin Akbar da

¹³⁵ Bayezid Ensari (Ruşan), **Hayrül -bayan**, M. A. Quddus Qasimi (Y. H.), Peşaver, 1967, s. 14.

¹³⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 62

¹³⁷ Ensari (Ruşan), a. g. e. s. 16.

¹³⁸ Habibi (1989), a. g. e. s. 220

onun tutuklaması için ferman vermiştir. Ancak, onun takipçilerinin Afganistan ve Hindistan'da çok güçlü olmalarının yanında artık silahlı oldukları için onu yakalamak kolay olmamıştır.¹³⁹

Bayezid Ruşan uzun süre Kabil, Kandahar ve Peşaver bölgelerinde, "Ruşaniler" adı verilen yandaşları ile birlikte Babür devletine karşı savaşmış ve tüm Afgan kabilelerini de bağımsız bir devlet kurma yolunda birleşmelerini istemeye devam etmiştir. "Ruşanilerin" bu çağrısına cevap veren bölgedeki Afgan kabileleri de onlara 10.000 asker tahsis etmişlerdir. 1578'de Bayezid Ruşan kabile orduları ile birlikte Celalabad'a saldırmak istemişti. Babürilerin Kabil Hâkimi Muhsin Han da Bayezid'in kabile ordusunun önünü kesmek için Celalabad'a hareket etmiştir. Celalabad ile Peşaver ortasındaki Şinvar bölgesinde karşılaşan iki ordu arasında savaş başlamış ve bu savaşta Bayezid hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁰

Bayezid Ruşan'ın ölümü ile "*Ruşani*" hareketinin bitmesi beklenirken, bu olay ters tepki yaratmış ve tüm Afgan kabileleri Babürilere karşı birleşmiştir. Birkaç gün içinde 20.000 gönüllü piyade ile 5 bin süvari birlik farklı kabilelerden Bayezid'in oğlu Celaleddin'in etrafına toplanmışlardır. Bundan sonra Celaleddin de "Celaleddin Ruşani" adı ile bu harekete liderlik etmeye başlamıştır. Celaleddin liderliğindeki "Ruşaniler" 1579'da Peşaver'e saldırarak Babüriler tarafından Peşaver hazine sorumlusu olarak atanan Hamid Han Buhari'yi öldürmüşlerdir.¹⁴¹

Her geçen gün yeni katılan birlikler ile daha da güçlenen isyancılar Hindistan ile Kabil arasındaki ulaşım yolunu kapatmışlardır. Hindistan hükümdarı Celaleddin Akbar yıllarca bu yolun yeniden açılması için uğraşmasına rağmen isyancılara galip gelememiştir. 1585'te Hindistan'dan gelen yeni takviye birlikler, Hayber yakınlarında "Ruşani" isyancılarla karşılaşmıştır. İki yıl süren savaşın ardından ancak "Ruşani" isyancıları mağlup ederek yolu açmayı başarmışlardır. Dağlara çekilen "Ruşani" isyancıları 1590'da yeniden ortaya çıkarak Peşaver bölgesindeki bazı kalelere saldırmaya başlamışlardır. Uzun süreden beri isyancıların; özellikle de Celaleddin Ruşan'ın peşinde olan Babüri beylerinden Cafer Bek, Asif Han ve Qasım Han Peşaver'e gelerek "Ruşani" isyancılarını yeniden sıkıştırmışlar. Uzun çatışmaların ardından Celaleddin Ruşani'nin Ali ve

¹³⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 61

¹⁴⁰ Ghobar, a. e. e. C. 1, s. 313.

¹⁴¹ Habibi (1989), a. g. e. s. 221

Kemaleddin isimli iki kardeşini ele geçirmişlerdir. Öte yandan Babür devletinin hükümdarı Celaledin Akbar, Afganların tüm kabile reislerini toplayarak isyanın bastırılması için onlardan yardım talep etmiş ve buna karşılık olarak da söz konusu kabilelere toprak ve para verileceğine dair söz vermiştir. Bunun üzerinde bazı kabilelerin Babüri devleti ile işbirliği yaptığı bilinmektedir. Özellikle de Alokozai, Efridi ve Orukuzai kabilelerinin reisleri ile dönemin en ünlü din âlimlerinden Molla Darvize gibi kişilerin isyancılara karşı imparatorlukla işbirliğine girdiği bilinmektedir.¹⁴²

Peşaver savaşından sonra dağlara çekilen “*Ruşani*” isyancıları, 1598’de yeniden ortaya çıkarak Gazne’ye saldırmışlardır. Ancak bu saldırı sırasında isyancıların lideri Celaledin Ruşan ağır yaralanmış ve daha sonra 1599’da hayatını kaybetmiştir. Uzun süre lidersiz kalan isyancılar, 1605’te Celaledin Ruşani’nin yeğenini Ehdad Ruşani’yi kendilerine lider olarak seçmişlerdir. Ehdad 1610’da Kabil’e saldırmış ve mağlup olarak yeniden dağlara çekilmiştir. Bu dönemlerde “*Ruşaniler*” belli bir bölgeye hâkim değillerdi, tamamen dağlara sığınarak vur kaç taktiği ile Babürileri yıpratmaya çalışmıştır. 1614’te Kabil dağlarından kovulan Ehdad Kandahar bölgesine çekilmişti, ancak 1625’te Kandahar ile Kabil arasında pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Ehdad’ın ölümünden sonra artık zayıflamaya başlayan “*Ruşani*” liderliğine onun oğlu Abdulkadir getirilmişti. Fakat daha önce Celaledin Ekber döneminden beri Hindistan hükümeti ile işbirliği yapan kabile reislerinin girişimi ile 1628’de Abdulkadir, Şah Cihan’a teslim olmuştur. Bir süreliğine Kerimdad isimli bir kişi tarafından liderliği üstlenen “*Ruşani*” hareketi kabileler arasındaki dayanışma ile 1636’da Kerimdad’ın yakalanarak öldürülmesi ile son bulmuştur.¹⁴³

Sonuç itibarı ile Bayezid Ruşan tarafından mahalli bir isyan şeklinde başlatılan “*Ruşani*” hareketi daha sonraları dini söylemler ve ardından da milliyetçi propagandalar ile büyüyerek önüne geçilmez bir harekete dönüşmüştür. Bu hareket, bugünkü Afganistan topraklarında bağımsız bir “*Afgan*” devleti kurma yolunda Afgan kabileleri tarafından başlatılan ilk ayaklanma niteliği taşımaktadır. Yarım asırdan fazla süren bu hareket, ancak yine Afgan kabilelerinin yardımı ile yatıştırılabilmektedir.

¹⁴² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 314.

¹⁴³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 314.

Khoşhal Han Khatak İsyanı:

“Ruşani” hareketinin bastırılmasından uzun bir süre sonra, Afgan kabileleri Babüri devletine karşı yeni bir ayaklanmaya başlamışlardır. Bu ayaklanmaya liderlik eden yine bir Afgan şairi Khoşhal Han Khatak’tır.

Afganların “Khatak” kabilesine mensup olduğu için “Khatak” lakabı ile tanınan Khoşhal Han, aslında sülalece uzun yıllar Babüri devletinin en üst düzey yöneticileri arasında yer almıştır. Babüri imparatorluğunun hükümdarı Celaledin Akbar, 1581’de Hindistan ile Kabil yolunun güvenliğini ve bu yolun tüm gelirlerini söz konusu kabilenin reisi ve aynı zamanda Khoşhal Khan’ın dedesi olan Melik Akura’ya vermişti. Bu zat aynı zamanda Sind nehri üzerinde kurulan Cesri köprüsünün de muhafızı olarak, söz konusu yol ve köprünün tüm gelirlerini toplamaktaydı. Bu yoldan ve köprüden geçen tüccarlardan “*hak’ül-ubur*” (*geçiş hakkı*) adı verilen bir vergi alınmaktaydı.¹⁴⁴ Bu yolun Horasan ve Ortadoğu ülkeleri ile Hindistan arasında ticaret yapan tüccarlar tarafından kullanıldığı dikkate alınırsa, en fazla gelir getiren yollardan biri olduğu bilinmektedir.

Babüri devleti ile Khatak kabilesi arasında yapılan gayri resmi bir antlaşmaya göre bu yolun ve köprünün tüm geliri İmparatorluk ile bu kabilenin reisi arasında paylaştırılacaktır. Bu nedenle Melik Akura’nın ölümünden sonra bu imtiyaz, bu kabilenin başına geçen onun oğulları ve torunlarına kalmaktaydı. Bu imtiyaz en son Şehnevaz Han’dan oğlu Khoşhal Han’a geçmişti.¹⁴⁵

1652’de Babüri devleti hükümdarlarından Şah Cihan Kabil’e giderken yol üzerinde Afgan kabile reisleri tarafından karşılanmış ve bunlar arasında Khatak kabilesinin reisi Khoşhal Han ile onun can düşmanı Yusufzai kabilesinin reisi Bahaku Han da bulunmaktaydı. Bu arada Yusufzai ve Khatak kabileleri arasında toprak davası yüzünden uzun zamandan beri bir düşmanlık mevcuttu. Bu düşmanlık sebebi ile 1641’de iki kabile arasında çıkan çatışma yüzünden Khoşhal Han’ın babası Yusufzailer tarafından öldürülmüştü.¹⁴⁶ Şah Cihan’ın bu ziyareti sırasında Yusufzai kabilesinin reisi Bahaku Han, Şah Cihan’ın oğlu Dara Şükuh ile yakınlık kurmuş ve Dara Şükuh’un yardımı ile Khatak kabilesi ile davalı olan

¹⁴⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 66

¹⁴⁵ Muhammed Hayat, **Hayat-i Afgan**, Karaçi, 1972, s. 51. (A.K.K. - Kayıt No: 135 - 11).

¹⁴⁶ Hayat, a. e. s. 49.

toprakların tamamını elde etmiştir. Bu da Khatak kabilesinin reisi Khoşhal Han'ı ciddi anlamda rahatsız etmesine rağmen itirazını dile getirmemiştir.¹⁴⁷

1658'de Evrengzib babası Şah Cihan'ı tahttan indirdikten sonra, "şariat hükümlerine aykırı olan" bazı vergileri kaldırmak istemişti. Bu çerçevede yol ve köprülerden elde edilen "*hak'ül-ubur*" vergisi de kaldırılan vergiler arasındaydı. Ancak Evrengzib'in fermanına rağmen Khoşhal Han Khatak kendi sorumluluğundaki yollardan vergi toplamaya devam etmişti. Bunun üzerinde Evrengzib'in emri ile Peşaver hâkimi tarafından yakalanarak hapse atılmıştı. Khoşhal Han iki yıl hapis hayatı geçirdikten sonra yeniden serbest bırakılmış ancak devletteki eski saygınlığını tamamen kaybetmişti.¹⁴⁸ Tüm bu gelişmeler Khoşhal Han'ın Babüri devletine karşı bir kin beslemesine sebep olmuştu.

1670'e gelindiğinde Kunar bölgesinde Babüri devletine bağlı yerel hükümetin askerleri tarafından bir kadına taciz edildiği bilinmektedir. Bunun üzerine, söz konusu askerlerin Safi kabilesinden bir grup genç tarafından öldürüldüğü bilinmektedir. Bölge komutanı öldürülen askerlerin katilini cezalandırmak üzere Kunar'a geldiğinde tüm Safi kabilesi askerlere saldırmıştır. Daha sonra yeni takviye birlikler gelince Safi kabilesi isyan etmiştir.¹⁴⁹

Safi kabilesinin isyanının bastırmak üzere Peşaver ve Kabil'den bölgeye takviye birlikler gelmeye başlayınca Emel Han liderliğindeki Momand kabilesi de Safilerin yanına yer almıştır. Babür askerlerinin şiddet yöntemi ile bu isyanı bastırmak istemesi, Afganların tüm kabilelerini birleştirmiştir. Khoşhal Han da kendi kabilesi ile birlikte bu isyana katılmakla beraber, diğer kabile liderleri tarafından isyanı organize etme sorumluluğu verilmiştir. Bu dönemlerde Khoşhal Han, can düşmanları olan Yusufzai kabilesinden yardım talebi için onların lideri ile görüşmüştür. Ancak Yusufzailer isyana katılmadığı için daha sonra yazdığı kitaplarda onları eleştirdiği bilinmektedir.¹⁵⁰

Safi kabilesinin başlatmış olduğu bu yerel isyan, Yusufzailerin dışında Afganların neredeyse tüm kabilelerinin katılımı ile kısa bir sürede büyük bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Bir süre sonra kabilelerin ortak kararı ile Khoşhal Han

¹⁴⁷ Geniş bilgi için bkz: Mir Ahmed Şah Rezvani, **Baharestan-i Afganî**, (el yazması), Kabil, 1905, s. 13, (A.K.K. Kayıt No: 134 - 11), Farhang, a. g. e. C. 1, s. 67. Habibi (2010), a. g. e. s. 192.

¹⁴⁸ Geniş bilgi için bkz: Rezvani, a. g. e. s. 16. Hayat, a. g. e. s. 51.

¹⁴⁹ Ebu Zafer, a. g. e. s. 68.

¹⁵⁰ Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Qazi Ataullah, **Tarih-i Peştun**, Peşaver, 1947, s. 43. Farhang, a. g. e. C. 1, s. 67

Khatak bu ayaklanmaya liderlik etmiş ve tüm kabilelerin katılmasını sağlamıştır. Bu nedenle söz konusu ayaklanma Afganistan tarihinde “Khoşhal Han hareketi” olarak geçmektedir.

Khoşhal Han liderliğindeki isyancılar kısa bir sürede, Khoşhal Han’ın girişimleri ile Efridi Kabilesini de yanlarına alarak Neşar kalesine saldırmış ve orayı ele geçirmişlerdir. Daha sonra Evrengzib’in gönderdiği takviye birlikleri Peşaver yakınındaki Karpa geçidinde pusuya düşürerek onlara ağır kayıplar verdirmişlerdir.¹⁵¹

Artık neredeyse kontrolden çıkmak üzere olan bu isyanı bastırmak için, 1674’te Evrengzib’in kendisi bizzat Pencap’a gelmiş ve bir taraftan isyancılara karşı yeni takviye birlik gönderirken diğer taraftan da, daha önce 1590’de dedesi Cemaleddin Akbar’ın Ruşanilere karşı uyguladığı yöntemi uygulamaya çalışmıştır. Bu kapsamda Afganların tüm kabile reislerini davet ederek onlara toprak ve para teklif etmiştir. Evrengzib tarafından davet edilen kabile reisleri arasında Khoşhal Han’ın da bulunmasına rağmen, Khoşhal Han bu davete gitmemiş ve bunun yerine kendi arasında birçok sorunu olan Afgan kabileleri arasında dolaşarak onları örgütlemeye çalışmıştır. Evrengzib’in yanına giden kabile reisleri kısa zamanda isyandan çekilmeye başlamışlardır. Bundan sonra isyanın devamı hususunda kabileler arasında bir takım anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştır. Aynı zamanda Evrengzib’in bölgeye gelmesi ile Khoşhal Han’ın ailesi yakalanarak rehin olarak Hindistan’a gönderilmiştir. Bunun üzerinde umudunu kaybeden Khoşhal Han yakın arkadaşı olan Peşaver hâkiminin yanına giderek teslim olmuştur. Daha sonra 1689’da kendi eceli ile hayatını kaybetmiştir. Böylece Khoşhal Han ayaklanması da son bulmuştur.¹⁵²

Sonuç itibarı ile söylemek gerekirse, Babür devletine bağlı yerel hükümetin askerinin bir kadını taciz etmesi ile ilk olarak Afganların Safi kabilesi tarafından başlatılan bu isyan, kısa sürede tüm kabilelerin katılımı ile büyük bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Daha sonra tüm kabile liderlerinin kararı ile Khatak kabilesinin reisi ve aynı zamanda Afganların ünlü şairi Khoşhal Han bu ayaklanmaya liderlik etmiştir. Bu nedenle bu ayaklanma “*Khoşhal Han Khatak hareketi*” olarak tarihe

¹⁵¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 315

¹⁵² Detaylı bilgi için bkz: Habibi (2010), a. g. e. s. 194. Farhang, a. g. e. C. 1, s. 68. Ebu Zafer, a. g. e. s. 71, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 315.

geçmiştir. Bu hareketi yatıştırmak için Babür devleti, Afgan kabilelerinden yardım almış ve kabileler arasındaki çatışmalardan yararlanarak bu ayaklanmayı da bastırmıştır.

Kandahar'da Hotaki Devletinin Kuruluşu:

Bugünkü Afganistan'ın güneyinde yer alan Kandahar 14. Yüzyıldan sonra Afganların Galci ve Durrani (Abdali) kabilelerinin yerleşmeye başladığı bir bölge olarak bilinmektedir. Kentin kuzey bölgelerinde Galciler ve batı ile güneybatı bölgelerinde ise Durrani kabileleri yaşamaya başlamışlardı. Şehrin en verimli toprakları olan Argandab vadisi ise bu dönemlerde her iki kabilenin de mutlak anlamda sahiplenemedikleri bölge olarak bilinmekteydi. Dolayısı ile söz konusu vadi üzerine her iki kabile tarih boyunca savaşmış ve bu vadi iki kabilenin neredeyse düşmanlık sebebi olarak bilinmiştir.¹⁵³

Bu arada kabile ilişkileri çok güçlü olan Afganlarda, tüm kabile bireylerinin reislerine tartışmasız itaat ettiği bilinmektedir. Kabile reislerinin aldığı tüm kararlar tartışılmaz birer “kanun” hükmündeydi. Bu sebepten tarih boyunca kabilelerin devlet ile bağlantısı tamamen kabile reislerince sağlanmaktaydı. İnsanların sorunları da kabile reisleri tarafından belli bir çözüme kavuşturulmaktaydı. Dolayısı ile kabile reisleri halk ile devlet arasında bir köprü niteliğindedi. Devlet de söz konusu kabile reislerine belli alanlarda yetkiler vererek kendi hizmetine almaktaydılar. 1647'den sonra Kandahar'a hâkim olan Safevi devleti iki büyük kabile arasındaki dengeyi sağlamak için her iki kabile reisine de belli yetki ve sorumluluk vererek kendine bağlamıştı. Böylece her kabilenin kendine göre “Han” adı verilen bir reisinin yanı sıra, tüm kabilelerin devlet ile bağlantısını sağlayan bir de “kelanter” bulunmaktaydı. “Kelanter” Safevi devleti tarafından tüm kabilelerin başına atanan ve resmî hiyerarşide valinin bir altı (yardımcısı niteliğinde) olan kişiydi. “Kelanter” de bölgedeki kabilelerin ağırlığına göre birer yardımcı kendisine alma yetkisine sahipti. “Kelanterler” genellikle devlete yakın olan ve daha büyük kabilelerden seçilmekteydi. Safevi devleti özellikle Afganların yaşadığı bölgelerde uyguladığı bu yapı ile kabileler arasındaki dengeyi sağlamıştı. Bu da Safevi

¹⁵³ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 73, 74.

devletinin mezhep farklılıklarına rağmen uzun yıllar Kandahar'a hâkim olmasını kolaylaştırmıştı.¹⁵⁴

1694'te Safevi devletinin başına geçen Şah Hüseyin, daha önce kısmen işaret edildiği gibi, devletin tüm yetkilerini tarikat önderleri ile bazı dini liderlere devretmişti.¹⁵⁵ Ayrıca Şah Hüseyin, Afgan kabilelerinin yoğun olarak yaşadığı Sünni bölgelerdeki; özellikle de Kandahar'daki sosyal yapı ve kabileler arasındaki ilişkiyi pek fazla dikkate almadan, merkezden atadığı bir genel vali aracılığı ile bölgedeki idari işleri yürütme kararı almıştı. Şah Hüseyin'in bu kararına karşı çıkan Durrani (Abdali) kabilesine mensup "kelanter" Devlet Han Sadozai, Şah Hüseyin'in gönderdiği Kandahar valisine itaat etmemişti. Bunu "devlete karşı bir isyan" olarak nitelendiren Şah Hüseyin, Devlet Han'ı "cezalandırarak Kandahar'daki işleri yoluna koymak" maksadı ile sonradan Müslüman olan Gürcü asıllı George'yi büyük yetkiler ile Kandahar genel valisi olarak atamıştı. Afganlar adını telaffuz edemedikleri için bu kişiye "Gargin" adını vermişlerdi. Bu yüzden Afganistan tarihinde bu zatın ismi "Gargin" olarak geçmektedir.¹⁵⁶

"Şah" unvanını alarak 20 bin Gürcü ve Azeri asker ile 1704'te Kandahar'a gelen "Gargin" kabile reislerinin tüm yetkilerini ellerinden almış ve karşı çıkanları da şiddetle cezalandırmaya başlamıştır. Ancak hızla artan muhalefetin önüne geçemediği için, eski yönetime geri dönmek istemiştir. Fakat eskiden beri Safevi devleti ile işbirliği içinde olan ve son dönemlerde "kelanterleri" Şah Hüseyin'in kararına karşı çıktığı için hain ilan edilen Durrani kabilesi bu sefer saf dışı bırakılmıştır. Daha önceki dönemlerde "kelanter" Durranilerden seçilmesine rağmen, diğer büyük bir kabile olan Galciler de saf dışı edilmemekteydi ve kendi kabileleri arasında bunların da reislerine belli yetkiler tanınmaktaydı. Ancak, bu sefer ihanet ile suçlanan Durranilere herhangi bir yetki tanınmamıştır. Böylece Gargin, Durrani kabilesini saf dışı bıraktıktan sonra Galci kabilesinin Hotak ailesine mensup ve Kandahar'daki Galci hanlarından Mirvais Hotak adı ile bilinen Emir Han Hotak'ı her iki kabilenin de "kelanteri" olarak tayin etmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Ahmed Ali Kohzad, **Tarih-i Afganistan**, Kabil, 1946, C. 1, s. 138, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 75

¹⁵⁵ Gömeç, a. g. m. s. 466.

¹⁵⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 75.

¹⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz: Abdurrauf Bineva, **Mirvais Nike**, Kabil, 1326 (ş. t.), s. 12. Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 316. Habibi (1989), a. g. e. s. 243. Farhang, 76.

Mirvais Hotak her ne kadar Galcilere mensup olsa da, anne taraftan soyu Durranilerin de “hanzadelerine” dayanmaktaydı. Mirvais’in babası Şah Alim Han Hotak isminde Galci kabilesinin reisiydi. Annesi ise Durranilerin “*Tokhi*” ailesine mensup, Babüriler tarafından Kelat hâkimi olarak atanan ve daha sonra Evrengzib tarafından “Sultan” unvanı verilerek tüm Afgan kabilelerinin “sultanı” olarak tayin edilen Sultan Malakhi’nin kızıydı. Ayrıca Mirvais’in karısı da Durrani kabilesine mensup bir aileden gelmekteydi. Bu şekilde Mirvais sadece Galciler arasında değil, aynı zamanda Durraniler arasında da sevilen bir kişiydi ve ciddi ölçüde bir taraftarı bulunmaktaydı.¹⁵⁸

Mirvais Hotak, Kandahar’da iki büyük kabile arsında sahip olduğu taraftar potansiyeli ve kendi konumundan yararlanarak her iki kabile büyükleri ile temas kurarak kendi nüfuz alanını genişletmeye çalışmıştır. Ancak Mirvais’in yetkileri “Gargin” tarafından kısıtlanmıştı, eski “kelanterler” kadar büyük yetkilere sahip değildi ve tüm hareketleri de “Gargin” tarafından izlenmekteydi. “Gargin”e karşı bir ara isyan etmeyi düşünse de onu yenebilecek kadar güçlü olmadığını düşünmekteydi. Çünkü Kandahar’daki Afgan kabileleri arasında her zamanki gibi büyük bir bölünmüşlük hâkimdi. Kabile reislerinin bazıları “Gargin”in hizmetindeydi, bazıları da kendi aralarındaki çatışmalar ile meşguldü. Kabile reislerinin dışında halkı örgütleyebilecek diğer bir tabaka da mollalardı, ancak onlar da “Müslüman kardeşlerine karşı kılıç kullanmanın haram” olduğu düşüncesindeydiler.¹⁵⁹

Gargin, Kandahar’da bazı kabileleri baskı ile bazılarını da para ve belli yetkiler vermek sureti ile kendi yanına çekmeye çalışırken, Mirvais Hotak ise ona muhalefetini gizliden gizliye yürütmekteydi. Bu sıralarda Mirvais, Şah Hüseyin’e bir mektup yazarak bir grup heyeti Safevilerin başkenti olan İsfahan’a göndermişti, ancak heyet Şah Hüseyin ile görüşmeden geri dönmüş ve kabile arasındaki Gargin’in casusları konuyu Gargin’e iletmişti. Bunun üzerine Gargin muhtemel bir ayaklanmanın önünü almak için, 1706’da Mirvais’i “kelanterlik” görevinden azlederek İsfahan’a sürgün etmişti.¹⁶⁰

İsfahan’a sürülen Mirvais, orada Gargin’in muhalifleri ile görüşmüş ve onlar aracılığı ile kendini Şah Hüseyin sarayına ulaştırmıştı. Öte yandan Mirvais burada Şah Hüseyin’in idaresinin çok zayıf olduğunu Gargin’in kendi başına buyruk

¹⁵⁸ Abdurrauf Bineva, **Hotaki-hâ**, Kabil, 1335 (ş. t.), s. 10.

¹⁵⁹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 318

¹⁶⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 318.

hareket etmesinin de Şah Hüseyin'in zayıf idaresinden kaynaklandığını ve Safevi devletinin de artık bir çökme sürecine girdiğini fark etmiştir. Bundan sonra Mirvais, Gargin'i devirerek Kandahar idaresini kendi eline almayı hedeflemeye başlamıştır. Fakat bunun da Kandahar'daki kabile reisleri ile mollaların yardımı olmadan yapamayacağını anlamıştı.¹⁶¹

Safevi sarayında Gargin'e karşı bir takım lobi faaliyetlerine başlayan Mirvais, diğer taraftan da Kandahar'a geri dönme yollarını aramaktaydı. Öte yandan Safevi devleti ile Kandahar halkı arasındaki mezhep farklılığını kendi amaçları doğrultusunda nasıl kullanabileceğinin de yollarını aramıştır. Bu doğrultuda, zaten Safevi sarayında ciddi anlamda nüfuz etmeyi başaran Mirvais, Hacca gitme bahanesi ile Safevi sarayından izin almış ve Arabistan'a gitmiştir. Arabistan yetkililerini Gargin'in Müslüman olmadığı ve Şii Safevi devleti adına genel vali olarak oradaki Sünni halka çok baskı uyguladığı yönünde ikna etmiştir. Bunun üzerine Sünni âlimlerden, Gargin'e karşı "cihat etmenin vacip" olduğuna dair yazılı bir fetva alarak İsfahan'a geri dönmüştür.¹⁶²

Mirvais, Safevi sarayında Gargin'e muhalif olan bağlantılarını yeniden kullanarak Şah Hüseyin'e ulaşmış ve Suudi Arabistan âlimlerinin ona karşı olan tutumlarını anlatarak, onlardan aldığı fetvayı Şah Hüseyin'e göstermiştir. Bunun üzerine Şah Hüseyin bir ferman ile Mirvais'i yeniden Kandahar "kelanteri" olarak atamış ve aynı zamanda onu Gargin'in baş danışmanı olarak tayin etmiştir.¹⁶³

Öte yandan Mirvais'in Safeviler tarafından yeniden Kandahar "kelanterliğine" atanmasına Rus Çarı tarafından İsrail isimli bir Ermeni'nin İsfahan'a elçi olarak göndermesi ve bu elçinin Gargin ile olan yakınlığının da sebep olduğu söylenmektedir. Uzun süre Avrupa'da Rus Çarı için çalıştığı bilinen İsrail'in İran Ermenileri ile Ermenistan'ı birleştirerek Rusya'ya bağlı bir Ermeni devleti kurma peşinde olduğu bilinmekteydi. Bu kişinin Gürcü asıllı olan Gargin ile yakın ilişkisi olduğu için, muhtemel bir ayaklanmada Gargin'in İsrail ile birleşebileceği düşünülmüştür. Bu sebepten dengeyi kurabilmek için onun en büyük rakibi olan Mirvais'in Kandahar'da bulunması gerektiğine inanılmıştır. Ancak Mirvais'in kendine göre belli amaçlarının olduğu düşünülmemiştir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Bineva, a. g. e. s. 14.

¹⁶² Geniş bilgi için bkz: Bineva (1335), a. g. e. s. 15. Farhang, a. g. e. C. 1, s. 76.

¹⁶³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 77. Bineva (1335), a. g. e. s. 39. Habibi (1989), a. g. e. s. 225.

¹⁶⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 319

Arabistan din âlimlerinin fetvası ve Şah Hüseyin'in fermanı ile yeniden Kandahar'a gelen Mirvais Hotak asıl amacına yönelik çalışmalara başlamıştır. Afgan kabileleri ve din âlimleri ile gizli toplantılar yaparak, Gargin'e karşı tüm kabileleri örgütlemeye çalışmıştır. Zaten Mirvais'in Hacca giderek Arabistan'daki Sünni din âlimlerinden yazılı fetva almasındaki asıl amacı da, Kandahar'daki din âlimlerini Gargin'e karşı ayaklanmaya ikna etmektir. İsfahan'da Safevi devletinin durumunu yakından görünce de bu amacına daha emin adımlarla ilerlemeye başlamıştır. Çünkü Safevi devleti muhtemel bir ayaklanmada, tüm Afgan kabilelerinin birleşmesi halinde bunların üstüne yürüyecek güce sahip değildi.¹⁶⁵

Mirvais, Kandahar'da tüm kabile reisleri, din âlimleri ve halkın önde gelenleri ile görüşerek onların zihnini Gargin'e karşı bir ayaklanmaya hazırlamıştır. Nisan 1709'da tüm kabile reisleri ve din âlimlerinin katılımı ile yapılan toplantı sonucunda Mirvais tüm kabilelerin lideri ve Safevilere karşı yürütülecek mücadelenin öncüsü olarak seçilmiştir. Tüm kabile üyeleri Mirvais'e itaat edeceğine dair söz vermişlerdi. Böylece Mirvais kansız bir darbe ile Gargin'in işini bitirmek için fırsat kollamaya başlamıştır. Tam bu sırada Beluçlar ile Afganların bir başka kabilesi olan Kakerler, Beluçistan bölgesinde isyan etmişlerdir Bu isyanı bastırmak için Gargin 1000 kişilik Gürcü süvari birliği ile yola çıkmış ve Mirvais'in de kendilerine katılmasını istemiştir. Mirvais üç bin asker ile takip ederek Kandahar yakınlarındaki Manca bölgesinde onları dinlenirken yakalamış ve saldırmıştır. İki taraf arasında çıkan savaşta Gargin ile beraber tüm askerleri öldürülmüştür.¹⁶⁶ Bu olayın ardından hemen şehir merkezine dönen Mirvais "*cirga*" adı verilen meclisi toplamış ve bu toplantıda ilk bağımsız Afgan Devleti olarak bilinen "Hotaki" Devletinin temelini atmıştır.¹⁶⁷

Mirvais'in Kandahar'da bağımsızlık ilan ettiği 1709'da, Safevi devleti zaten bir çökme sürecine girmişti. Uzun zamandan beri kendi amaçları doğrultusunda çalışan Mirvais, Safevi devletinin muhtemel bir saldırısına karşı tüm kabileleri birleştirmiş ve bir ordu da kurmuştu. Safevi devleti Kandahar'ı geri almak için, Gargin'den geri kalan Gürcü askerler ile Herat'taki Safevi birliklerini

¹⁶⁵ Şah Hüseyin döneminde Safevi devletinin durumu hakkında geniş bilgi için bkz: Gömeç, a. g. m. s. 466. Barekzai, a. g. e. s. 124.

¹⁶⁶ Seyit Cemalüddin Afgani, **Tetmet'ül Beyan fî Tarih-i Afgan**, Muhammed Emin Hugyani (Fa. çv.), Kabil, 1308 (ş. t.), s. 77.

¹⁶⁷ Barekzai, a. g. e. ss. 70, 73.

görevlendirmiştir. Bu birlikler birkaç defa Kandahar'a saldırmasına rağmen başarılı olamadan geri dönmüşlerdi.¹⁶⁸

1709'da Mirvais Hotak tarafından kurulan Hotaki Devleti 1729'a kadar bölgenin hâkimiyetini elinde bulundurmuştur. 1715'e kadar Mirvais Hotak tarafından yönetilen bu devletin "Hotaki" denmesinin sebebi de kurucusu Mirvais'in Hotak kabilesine mensup olmasıdır.

Afganların Galci kabilesinin reisi Mirvais Hotak'ın akıllı mücadeleleri sonucunda Safevilerden bağımsızlıklarını almış olan bu devlet kısa sürede tüm Afgan kabilelerini kendi bünyesinde toplayarak Kandahar yakınlarındaki bölgeleri de ele geçirmiştir. 1715'te Mirvais'in ölümünden sonra bu devlet 1716 – 1725 yılları arasında oğlu Şah Mahmut Hotaki ve 1725 – 1729 yılları arasında da Mirvais'in yeğeni Şah Eşref Hotaki tarafından yönetilmiştir. Hotaki devleti bir süre sonra kendi coğrafi hudutlarındaki siyasi istikrarı sağladıktan sonra, özellikle Şah Mahmut döneminde (1725 – 1729) İran topraklarına ilerleyerek Safevilerin başkenti olan İsfahan ve yakın çevrelerini de zapt etmiştir (22 Ekim 1722'de). Bir süre sonra Safevi hükümdarı Şah Hüseyin'i öldürerek Osmanlı ve Rus devletleri ile de kısa süreli ilişkiler kurmaya da çalışmıştır.

Bu dönemlerde Hotaki Afganlarının İran'a yerleşmesi Osmanlı Devletinde de yakından takip edilmiştir. Hatta Afganların daha fazla ilerlemesini engellemek için Osmanlı Padişahı Üçüncü Ahmet'in fermanı ile sınır bölgelerdeki güvenlik artırılmıştır. Bu çerçevede Üçüncü Ahmet tarafından bu dönemlerde "Kirmanşah Muhafızı" Hasan Paşa'ya gönderilen fermana: *"İranlılar ile Afganlılar beyninde muharebe vukuuna mebni Hudûd-ı Osmaniye'ye sarkıntılık vukua gelmemesi için ihtiyatlı ve tedbirli olun"* şeklindeki ifade dikkat çekmektedir.¹⁶⁹

Herat'ta Abdali Yerel Hâkimiyeti:

Afganların Durani ve Galci kabilelerinin daha fazla toprağı sahiplenmek için tarih boyunca kendi aralarında savaştığını ve bu nedenle büyük bir rekabet içinde olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu rekabetler yüzünden her zaman daha güçlü olan kabile diğer kabileyi yerlerinden etmiş ve onun topraklarını sahiplenmiştir. Safevilerin bölgeye hâkim olmasından sonra her iki kabile reislerine

¹⁶⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 321.

¹⁶⁹ BOA, FK: C..HR, Dosya No: 99, Gömlek No: 4934, Tarih: 29 Ca. 1142 (hicrî)

de kısmî imtiyazlar vermek sureti ile iki kabile arasındaki rekabet kısmen kontrol altına alınmıştı. Daha sonra Abdali reislerinin Safevi hükümdarı Şah Hüseyin'in tüm idareyi merkezileştirmeye yönelik kararlarına karşı çıkması ile Abdaliler ile Safevi devleti arasında sorunlar çıkmıştı. Daha önce kısmen işaret edildiği gibi, 1704'te Safevi devleti tarafından Kandahar'a genel vali olarak atanan Gargin, Abdali kabilesini yoğun bir baskı altına almış ve aynı yılda, Devlet Han, Nazar Muhammed Han ve Rüstem Han gibi kabilenin önde gelenlerini öldürmüştü. Bunun üzerine söz konusu kabile, Herat civarındaki dağlar ile Gereşk ve Ferah bölgelerinde Hayat Han liderliğinde sürgün hayatı yaşamaktaydılar.¹⁷⁰ Bu dönemlerde Mirvais Hotak, ikinci defa Kandahar "kelanteri" olarak atandığında, Abdalilerin lideri Hayat Han ölmüş ve onun yerine oğlu Abdullah Han kabile büyükleri tarafından lider olarak seçilmişti. Mirvais Hotak kendi amaçlarına ulaşmak için, uzun yıllardan beri devam eden Abdali – Galci arasındaki sorunları bir kenara atarak iki büyük kabilenin de işbirliği içinde hareket etmesi için Abdullah Han ile görüşmüştür. Böylece bu dönemlerde her iki kavim birlikte hareket etme kararı almışlardır. Mirvais'in Abdaliler ile olan bağlantısı ve Abdalilerin Safevilere karşı olan kinleri bu iki kabileyi birleşmesinde önemli etken olarak görülmektedir.¹⁷¹

1709'da Mirvais Hotak Kandahar'da bağımsızlığını ilan ettikten sonra Abdali kabilesi de Mirvais ile işbirliği içindeydi. Fakat 1715'te Mirvais Hotak'ın ölümünün ardından iki büyük kabile arasındaki rekabet yeniden başlamıştır. Bu kapsamda Mirvais'in yerine geçen kardeşi Abdülaziz, bir yandan yeniden Safevi devletine bir elçi göndererek onlarla anlaşma yoluna gitmeye çalışırken, öte yandan da Abdali Durani kabilesi ile eski rekabetleri yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Abdullah Han liderliğindeki Abdali kabilesi Kandahar'ı terk ederek Herat'a gitmişlerdir.¹⁷²

Herat bu dönemlerde görünüş itibarı ile hâlâ Safevi devletinin idaresindeydi. Zaten içten içe çökmeye yüz tutan Safevi devleti Herat bölgelerini bazı derebeyleri vasıtası ile idare etmekteydi. Görünürde Safevi devleti Herat'a hâkimse de, kent hâkimi Abbaskuli çoğu zaman İsfahan yönetiminden bağımsız hareket etmekteydi ve halk Abbaskuli'ye karşı gizliden gizliye örgütlenmeye çalışmaktaydı. Ancak tüm halkı birleştirebilecek tek bir otorite olmadığı için,

¹⁷⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 338.

¹⁷¹ Daha geniş bilgi için bkz: Barekzai, a. g. e. ss. 76. Bineva (1335), a. g. e. s. 16.

¹⁷² Detaylı bilgi için bkz: Farhang, a. g. e. C. 1, s. 84

örgütlenmeler daha çok dağınık muhalefetler ile sınırlı kalmaktaydı. Durani lideri Abdullah Han da Herat'ın bu durumundan faydalanarak, dağınık olan kabilesini toplamak ve burada bağımsız bir devlet kurmak istemiştir. Fakat Herat hâkimi Abbaskuli, Kandahar'daki ayaklanmadan sonra daha dikkatli davranmış, Abdullah Han ile Herat'a gelen oğlu Asadullah ve Abdalilerin "kelanteri" Devlet Han'ın oğlu Zaman Han'ı yakalatarak hapse atmıştır.¹⁷³

İsmen Safevilere bağlı olan Abbaskuli Herat'ta şiddet yöntemi ile halkı yönetmeye çalışmakta ve ağır vergiler yüzünden halk da ona karşı ayaklanmak için bir fırsat kollamaktaydı. Abdali kabilesinin liderlerini hapse atınca, Herat'ta Abdaliler hükümet konağına saldırmıştı. Bunu fırsat bilen Herat halkı da saldırganların safına geçerek Abbaskuli'yi Herat'tan kovmuşlardır. Bu olaylar sırasında Safevi devleti Cafer Usta isimli bir kişiyi Herat valisi olarak atamıştır. Cafer Usta Herat'a ulaşmadan, bu kargaşadan yararlanan Abdullah Han ile yanındakiler hapisten kaçarak şehir yakınlarındaki dağlara sığınmıştır.¹⁷⁴ Kısa bir sürede Herat civarındaki tüm Abdali kabilesini toplayan Abdullah Han kendi kabilesi ve alt gruplardan oluşan bir ordu kurmuştur. Mart 1716'da Esefzar kalesini kuşatmış ve kısa sürede kaleyi ele geçirmiştir. Bundan sonraki faaliyetlerinde Esefzar kalesi Abdalilerin merkezi haline gelmiştir. Böylece Herat dağlarından Ferah bölgelerine kadar dağınık bir şekilde yaşayan Abdaliler Esefzar'a akın etmiştir.¹⁷⁵

Esefzar kalesi ve bölgesini merkez tutan Abdali lideri Abdullah Han bir süre burada asker toplamaya ve acemi askerleri eğitmek için uğraşmaya devam etmiştir. Mayıs 1717'de Herat'ı kuşatmış ve iki günlük kuşatmanın ardından şehir içindeki Abdalilerin yardımı ile kenti işgal etmiştir.¹⁷⁶ Böylece şehre giren Abdaliler hemen tüm kabile büyüklerini toplayarak bağımsız bir devlet kurma konusunu tartışmışlardır. Ancak devletin idaresi konusunda kabile büyükleri arasında belli bir anlaşma sağlanamamıştır. Bu yüzden Herat'taki Abdali yerel hükümeti, Abdali kabilesinin Sedozai ailesi tarafından idare edilmekteydi. 1731'e kadar devam eden bu yerel hükümet, bir taraftan Safeviler, diğer tarafta da Hotakiler ile devamlı bir çatışma içindeydi.

¹⁷³ Mehdi Astrabadi, *Cihangüşah-i Naderi*, Tahran, 1973, s. 9.

¹⁷⁴ Azizuddin V. Popalzai, *Timurşah Durani*, Kabil, 1346, C. 1, s. 23. Farhang, a. g. e. C. 1, s. 84.

¹⁷⁵ Astrabadi, a. g. e. s. 14.

¹⁷⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 339.

Daha önce kısmen işaret edildiği üzere, Abdali Durrani ile Galci kabileleri arasından tarih boyunca sürekli bir çatışma yaşanmıştır. Mirvais Hotak döneminde bu iki kabile arasındaki rekabet kısmen yatıştıysa da, onun ölümünden sonra yeniden alevlenmiştir. Özellikle Kandahar bölgesindeki Argandab vadisini elde etmek için bir taraftan Abdaliler, Hotaki ailesinden intikam alarak zengin Argandab vadisini elde etmeye çalışırken, diğer taraftan da Hotakiler uzun mücadelelerden sonra ele geçirdikleri bu vadiyi kimseye kaptırmak istememektedirler. Bu yüzden her iki kabile arasında amansız mücadeleler yaşanmıştır.¹⁷⁷

Bu arada Abdalilerin lideri Abdullah Han 1717'de Herat'ta yerel Abdali hükümetini kurduktan sonra hemen ertesi yıl vefat etmiş ve onun yerine kabile büyükleri oğlu Esadullah'ı liderlik koltuğuna oturtmuşlardır. Asadullah Han Abdali yerel hükümetinin başına geçer geçmez Kandahar'daki Hotakilere saldırmıştır. Hotaki tahtına geçen Mirvais'in kardeşi Abdulaziz, Safeviler ile işbirliği yapmak isteyince Mirvais'in büyük oğlu Mahmut 1716'da amcasını öldürerek kendisi tahta çıkmıştır. Şah Mahmut adı ile Hotakilerin başına geçmiştir.¹⁷⁸

Abdali lideri Asadullah Han hükümdarlık koltuğuna oturduğu 1718'den itibaren ezeli rakipleri olan Hotakiler üzerine yürümeye başlamıştır. Ancak hiçbir saldırısında da kayda değer bir başarı sağlayamamıştır. 1719'da Ferah bölgesine saldırmış ve kenti işgal etmeyi başarmıştır. Fakat Şah Mahmut'un bölgeye gelmesi ile Asadullah Han savaşı kaybetmiş ve geri çekilirken ağır yaralanmıştır. Aldığı yara yüzünden aynı gün hayatını kaybetmiştir. Asadullah Han'dan sonra Abdali kabilesi onun yerine eski Abdali "kelanteri" Devlet Han'ın oğlu Zaman Han'ı Abdali liderliğine getirmişlerdir. Bu dönemlerden sonra Abdaliler'in Kandahar'ı ele geçirme hayalinden vazgeçtiği görülmüştür.¹⁷⁹

Safevi ve Babür devletlerinin çökmeye yüz tuttuğu dönemde Kandahar'daki Hotakiler ile Herat'taki Abdaliler bugünkü Afganistan topraklarında Afgan kabileleri tarafından kurulan ilk Afgan devletleri olarak bilinmektedir. Kandahar'daki Hotakilerden sonra kurulan Herat Abdali yerel hükümeti, kabileler arasındaki çatışmalar yüzünden uzun süre yaşamamıştır. Nadir Şah'ın ortaya çıkarak 1731'de Herat'a saldırması ile son bulan Abdali yerel hükümeti geniş bir

¹⁷⁷ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 340

¹⁷⁸ Astrabadi, a. g. e. s. 21.

¹⁷⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 85

coğrafyaya da hâkim olamamıştır. Sadece Herat ve çevresi ile sınırlı kalmıştır. Bu yüzden Abdali yerel hükümeti olarak geçmektedir. Kandahar'daki Hotakiler ise Mirvais Hotak'ın ölümünden sonra, onun oğlu Şah Mahmut döneminde İran'a kadar ilerleyerek nispeten geniş coğrafyaya hâkim olmuştur. Ancak her iki kabilenin de hâkimiyeti Nadir Şah Afşar'ın ortaya çıkması ile son bulmuştur.

G. NADİR AFŞAR'IN ZUHURU İLE AFGANLARIN DAĞILMASI

Nadir Han, Türkmenlerin Afşar soyundan olan ve çobanlıkla uğraşan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Nadir'in özellikle savaş taktikleri konusunda yetenekli ve çok cesur biri olduğu bilinmektedir. Cesareti, zekâsı ve savaş taktikleri konusundaki kabiliyeti ile kısa bir sürede kendini göstermeye başlayan Nadir, bir grup Afşar gönüllü gencini de yanına alarak Afşar kavminin mallarını bir takım yabancı askerlerin saldırılardan koruma görevini üstlenmiştir. Günden güne şöhret olmaya başlayan Nadir, yabancılara pusu kurarak onların mallarını kendi askerlerine dağıtarak kısa sürede asker sayısını da artırmayı başarmıştır.¹⁸⁰ Bu özelliğinden dolayı birçok araştırmacı Nadir'in Tahmasb'ın hizmetine girmeden önce eşkıyalık yaptığını söylemektedirler.¹⁸¹

Nadir bir süre sonra Afşarlar arasında yükselerek Afşar beylerinden birinin kızı ile evlenmiş ve böylece kabile arasındaki yerin daha da güçlendirmiştir. Günden güne savaş kabiliyetindeki ünü yayılmaya başlayan Nadir, Afganlar ile Tahmasib çatışmaları sırasında Tahmasib'in yanında yer almıştır. Daha sonra Tahmasib 1727'de Nadir'i Sistan, Mazendaran ve Kirman gibi kuzey İran bölgelerinin genel valisi olarak atamış ve aynı zamanda ona “*serleşkerlik*” (başkomutanlık) unvanını vermiştir. Nadir bundan sonra “*Nadir Afşar Tahmasib Kulu*” adı ile resmen Tahmasib'in hizmetine girmiştir.¹⁸²

Üstün bir askeri yeteneğe sahip olan Nadir Afşar, Şehzade Tahmasib'in aksine her şeyden önce kendisine güvenli bir merkezin sağlanmasını ve buradan da askeri harekâtın idare edilmesini istemiştir. Bu nedenle her şeyden önce diğer bölgelere nazaran kendi taraftarlarının nispeten daha fazla olduğu Horasan bölgelerinin tam güvenliğinin sağlanması için harekete geçmiştir. Bu dönemlerde

¹⁸⁰ Mirza Mehdi Khan Monşe Asterabadi, *Cehan-güşâ-ye Nadirî*, Tahran, 1341 (ş. t.), s. 45.

¹⁸¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 98.

¹⁸² Detaylı bilgi için bkz: Razi, a. g. e. s. 189, Gömeç, a. g. m. s. 468.

Horasan bölgesi Şah Eşref ile ihtilafta bulunarak kendi bağımsızlığını ilan eden Melik Mahmut isminde yine bir Galcai hanının kontrolündeydi. Nadir Afşar Tahmasb'ın başkomutanı sıfatı ile 1727'de Melik Mahmut'a karşı yürüyerek Meşhed'e kadar ilerlemiştir. Melik Mahmut, Nadir Afşar'ın eline esir düşerek öldürülmüştür.¹⁸³

Bu arada şu noktanın da altını çizmekte fayda vardır: Daha önce kısmen bahsedildiği gibi Afgan kabileleri başlangıçtan beri kendi aralarındaki kabile hayatına bağlı olarak kabileler arasındaki rekabetlerden dolayı belli bir birlik kuramamışlardır. Mirvais Hotak gibi nispeten üstün liderlik kabiliyetine sahip bazı liderler kısa süreliğine bunlar arasında belli bir birliği sağlayabilmişse de bir süre sonra kabileler arasındaki bölünmüşlük yeniden alevlenmiştir. Horasan'da Şah Eşref Hotaki'ye karşı kendi bağımsızlığını ilan eden Melik Mahmut, Kandahar'daki Hüseyin Şah ve Herat'a hâkim olan Abdaliler gibi Afgan kabileleri arasındaki parçalı yapıyı bu kapsamda incelemek mümkündür. Bu noktada Afganlar arasındaki bu parçalı yapıdan faydalanmak isteyen Nadir Afşar, ilk başta bölgedeki Afgan hâkimiyetlerine son vermek istemiştir.

Nadir Afşar Horasan bölgesini ele geçirdikten sonra Herat'a doğru harekete geçmiştir. Bilindiği gibi Herat 1717'den beri Afganların bir diğer büyük kabilesi olan Abdalilerin kontrolündeydi. Daha önce ayrıntılı bir şekilde bahsedildiği gibi Abdaliler ile Galciler arasında eskiden beri büyük bir rekabet mevcuttu. Bu nedenle Mirvais Hotak dönemi dışında Herat'taki Abdaliler, Galcilere mensup olan Hotakileri idaresini kabul etmemişlerdir. Nadir Afşar'ın Herat'a sefer düzenlediği 1729'da Herat, Allahyar Han isimli Abdali liderinin hâkimiyetindeydi. Ancak Allahyar Han kısa bir savaşın ardından Nadir Afşar'a teslim olmuştur (29 Eylül 1729). Allahyar Han, Safevi Hükümdarı Tahmasb'ın isteği ile Nadir Afşar tarafından yeniden Safeviler adına Herat valisi olarak atanmıştır.¹⁸⁴

Nadir Afşar, Herat'taki Abdali hâkimiyetine de son verdikten sonra, Herat'tan başlayarak tüm Horasan bölgesinin yanı sıra İran'ın kuzey bölgelerini de Safevi topraklarına katmıştır. Ancak araştırmacılara göre bu dönemlerde Nadir Afşar'ın ünü fazlası ile artmış ve kendisi bir hükümdar gibi davranmaya başlamıştır. Bu nedenle de Tahmasb'ın Nadir Afşar'dan ciddi anlamda çekindiği

¹⁸³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 342

¹⁸⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 99

bilinmektedir. Yaptığı hiçbir seferden ve plandan da Tahmasb'ın haberinin olmadığı bilinmektedir.¹⁸⁵

Nadir Afşar, Herat'ı ele geçirir geçirmez İsfahan'a doğru hareket etmiştir. Hotaki hükümdarı Şah Eşref büyük bir ordu ile Nadir Afşar'ı İsfahan dışında karşılamak istemiştir. Bu kapsamda Nadir Afşar Herat'tan ve Şah Eşref de İsfahan'dan hareket etmişlerdir. İki ordu Tahran ile Meşhed ortasındaki Damgan bölgesinde karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta galip gelen Nadir Afşar, zaman kaybetmeden Tahran'ı da ele geçirerek Şah Eşref'i takip etmeye başlamıştır. Nadir Afşar tam İsfahan yakınlarında Şah Eşref'in yeni birlikleri ile karşılaşmıştır. İddialara göre Osmanlı devletinden küçük bir askeri birlik de bu savaşta Şah Eşref'e yardım için gelmişti.¹⁸⁶ Ancak tüm çabalara rağmen Nadir Afşar'ın güçlü ve moralli olan askerleri karşısında tutunamamışlardır. Kısa bir süre sonra Şah Eşref İsfahan'ı terk etmek mecburiyetinde kalmış ve on bin askeri ile birlikte Şiraz'a çekilmiştir.¹⁸⁷

16 Kasım 1729'da İsfahan'ı ele geçirerek büyük bir zafer kazanan Nadir Afşar, zaman kaybetmeden güçlü bir ordu ile Şiraz'a doğru hareket etmiştir. Aralık sonlarında Şiraz kapılarına dayanan Nadir Afşar ordusuna karşı Afganlar kısa bir direniş gösterdiyseler de, Afşar ordularının ağır top ateşlerine karşı koyamamışlardır. Şiraz'ı kuşatan Nadir Afşar, kent sakinlerine bir mesaj göndererek Afganları kendilerine teslim etmelerini istemiştir. Bunun üzerine Şah Eşref'e karşı şehir içinde bir takım muhalefetler başlayınca, Şah Eşref iki yüz atlı ile birlikte gizlice şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Şiraz'da da tutunamayan Şah Eşref, uzun zamandan beri Kandahar'da bağımsızlık ilan eden amcaoğlu Hüseyin Şah'ın yakınlarını da yanına alarak Kandahar'a doğru yola çıkmıştır. Ancak Mart 1730'da Kandahar'a ulaşmadan yolda bir asker tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. Böylece İran'daki Hotaki hâkimiyeti son bulmuştur.¹⁸⁸

Nadir Afşar bölgedeki Afgan hâkimiyetine son verdikten sonra, Safevilerin kuruluşundan beri büyük bir rekabet içinde oldukları Osmanlı topraklarına göz dikmeye başlamıştır. Böylece Batı İran bölgelerini elinde bulunduran Osmanlı

¹⁸⁵ Lockhart, a. g. e. s. 289

¹⁸⁶ Gandapor, a. g. e. s. 144, Lockhart, a. g. e. s. 332.

¹⁸⁷ Asterabadi, a. g. e. s. 160, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 100.

¹⁸⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 101.

birliklerine saldırmıştır. Hatta bir ara Irak topraklarına kadar ilerlediği de bilinmektedir.¹⁸⁹

Nadir Afşar Osmanlı birlikleri ile savaşmakla meşgul olduğu bir sırada, daha önce Tahmasıb'ın isteği ile Herat valisi olarak atanan Abdali Afganlarına mensup Allahyar Han 1731'de yeniden isyan etmiştir. Bu sebepten zaman kaybetmeden Herat'a doğru yola çıkmış ve Osmanlı ile devam eden savaşın sorumluluğunu da Tahmasıb'ın kendisine vermiştir. Nadir Afşar 1732'de bir günlük kuşatma sonrasında Herat'ı yeniden ele geçirmiştir.¹⁹⁰

1736'da Tahmasıb ölünce Mogan ovasında tüm komutanları toplayarak kendisini "şah" ilan etmiş olan Nadir Afşar, komutanlarının da biatini aldıktan sonra¹⁹¹ seksen bin kişilik bir ordu ile Kandahar'a doğru yola çıkmıştır. O dönemlerde, daha önce Şah Eşref'e karşı bağımsızlığını ilan eden amcaoğlu Hüseyin Şah Hotaki, Kandahar'ın kontrolünü elinde bulundurmaktaydı. Hüseyin Şah Hotaki kendi ordularını Afşar ordularına karşı zayıf olduğunu farkındaydı, bu nedenle meydan savaşlarına çıkmaktansa kaleleri koruyarak savunma pozisyonuna girmiştir. Afşar orduları yol üzerindeki Ferah'a ulaştığında, tüm Hotaki askerlerini kaleleri savunduğunu görmüş ve bu nedenle ağır topları ön plana çıkarmıştır. Ağır top ateşlerine daha fazla dayanamayan Hotaki Afganları kaleyi terk ederek Kandahar'a çekilmiştir. Girişk Kalesini ele geçiren Afşar orduları zaman kaybetmeden Hermand nehrini geçerek Kandahar'a yol almaya devam etmiştir.¹⁹² Nadir Afşar, Kandahar'ı kuşatmakla meşgul olmuş ve Fatih Alihan Afşar isimli komutanını da Kalat bölgesini ele geçirmekle görevlendirmiştir. Kalat, Kandahar ile Kabil ortasında bulunmakta ve bu bölgeyi ele geçirince iki önemli kentin yolu tamamen kesilmiş olurdu.¹⁹³ Nadir Afşar, bir diğer askeri birliği, bu dönemlerde Kandahar Hotakileri ile iyi ilişkide olduğu bilinen Beluçlar üzerine gönderdiği de bilinmektedir. Diğer taraftan Herat'ta olan oğlu Reza Kulu'yu Maymana ve Belh üzerine görevlendirirken bir grubu da Hazaracat bölgelerine göndermiştir.¹⁹⁴ Böylece bugünkü Afganistan coğrafyasına birçok taraftan

¹⁸⁹ Gömeç, a. g. m. s. 468.

¹⁹⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 103.

¹⁹¹ Gömeç, a. g. m. s. 468, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 103.

¹⁹² Asterabadi, a. g. e. s. 286.

¹⁹³ Gandapor, a. g. e. s. 142.

¹⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz: Farhang, a. g. e. C. 1, s. 105, Gandapor, a. g. e. s. 142.

saldırmış ve tedricen 1738'e kadar bugünkü bu coğrafyaya hâkim olmaya başlamıştır.¹⁹⁵

Hayatının çoğunu at sırtında fetihler ile geçirdiği bilinen Nadir Afşar, 1739'da Hindistan'daki son Babüri hanedanına son vererek bölgede yenir bir otorite kurmuştur. Ancak bu otorite, 1747'de kendisinin ölümü ile son bulmuştur. 1747'de Nadir Afşar'ın ölümü ile Afganların Abdali kabilesine mensup ve Nadir Afşar'ın hizmetinde olan Ahmed Han Durrani yeniden tüm Afganları birleştirerek bağımsız bir Durrani devletini kurmuştur. O günden itibaren bugünkü Afganistan coğrafyası Afganların hâkimiyetine kalmaya devam etmiştir.

¹⁹⁵ Geniş bilgi için bkz: Lockhart, a. g. e. s. 238, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 350, Asterabadi, a. g. e. s. 292

I. BÖLÜM

BAĞIMSIZ AFGAN DEVLETİNİN KURULUŞU VE YÜKSELİŞİ

A. AFGANLARDA “CİRGA” GELENEĞİ VE “LOYA CİRGA”

Afgan kavimlerinin 10. yüzyıla kadar Süleyman Dağları etrafında dağınık bir şekilde yaşadıkları bilinmektedir. Araştırmacılar bunların yüze yakın kabile ve aşiretten oluştuklarını ifade ederken, aşiretler arasında belli bir sosyal bütünlüğün bulunmadığı gibi, tamamen “bireysel yaşamın hâkim” olduğunu ve bu yüzden de sosyal gelişimlerinin çok yavaş olduğunu öne sürmektedirler.¹⁹⁶

Dolayısı ile Afgan toplumunun temelleri aşiret veya kabile değerleri üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda genellikle toplumsal haklar veya başka bir ifade ile sosyal düzen, kabile yapısındaki örf ve adetlere göre belirlenmiştir. Aşiret liderinin kararlarına karşı çıkabilecek itirazların önüne geçmek veya alınan kararlara toplumsal meşruiyet vermek için Cirga adı verilen bir sistem geliştirilmiştir. Cirga aşiret liderlerinin bir araya gelerek her hangi bir konuda istişare etme durumu demektir. Kısacası kelime anlamı bakımından günümüzde Cirga, şura demektir. Ancak yapı itibarı ile “etniksel bir örgütlenme” mahiyetindedir. Bu çerçevede her zaman aileler arasında çıkan kan davaları veya miras meseleleri dâhil aşiret veya kabileler arasındaki tüm sorunlar aşiret büyüklerince Cirgada konuşularak halledilmeye çalışılmıştır.

Bazı araştırmacılar Cirga kelimesinin Moğolca “*carga*” şeklinden gelen bir kelime olduğunu söylerken, Moğolların özellikle hayvanları ehlileştirmek için bir çember oluşturarak onların belli bir noktada toplanmalarını sağlamaya çalıştıklarını ve hayvanların toplanmış olduğu çemberin içine de “*carga*” adı verildiğini ifade etmektedirler. Daha sonra bu kelimenin bir hayvan sürüsü veya insan topluluğunun toplanma durumları şeklinde kullanılmaya başlandığı bilinmektedir.¹⁹⁷ Peştuncada ise bu kelime Cirga şeklinde bölge veya kabile temsilcilerinin bir araya geldiği toplantı için, günümüzde de kullanılmaktadır.

Cirga toplantıları tek bir aşiret arasında yaşanan bireysel sorunların çözümü için olduğu gibi birden fazla aşiret arasındaki sorunların çözümü için de

¹⁹⁶ Geniş bilgi için bkz: Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 310.

¹⁹⁷ Hasan Amid, **Ferheng-i Farsi-yi Amid**, Parmis Yy. Tahrân, 1389 (ş. t.), C. 1, s. 663, Muhammad Moin, **Ferheng-i Farsi**, (Ferheng-i Moin), Amir-i Kabir Yy. Tahrân, 1363 (ş. t.), C. 1, s. 1225.

yapılmaktadır. Cirga toplantısında taraflar yüzleştirilerek sorunları aşiret büyüklerince tartışılır. Daha sonra taraflardan hiç biri zarar görmeyecek şekilde belli bir çözüme kavuşturulur. Böylece Cirga kararları her bir aşiretin bireysel kararından daha üstün kararlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Cirga kararları hiçbir şekilde tartışılmaz ve kesindir. Bu bakımdan, daha çok ilkel toplumlarda görüldüğü gibi Afganlar arasında devletin olmadığı durumlarda Cirga, toplumun kurumsallaşmış gücünü ifade etmektedir.

Daha önceleri belli sorunların tartışılarak çözüm üretildiği bir meclis olarak bilinen Cirga, daha sonraları aşiretlerin temel ilke ve prensiplerinin belirlendiği bir mekanizma şeklinde işlemeye başlamıştır. Bu nedenle Cirga kararları bir kanun niteliği kazanmıştır. Cirga kararları hiçbir şekilde tartışılmadığı gibi değiştirilemeyecek yasalara dönüşmüştür. Değişmesi gereken kararlar yine bir Cirga ile mümkün olmuştur. Daha sonra bu sistem kabileler arası sorunlarda da uygulanmaya başlanmıştır.

Afganlar arasında 10. yüzyıldan sonra feodal düzenin tedricen yerleşmeye başladığı görülmektedir. Bundan sonra Cirkaların da mahiyeti kısmen değişmiştir. Eskiden Cirga üyeleri sadece aşiret temsilcilerinden oluşurken ve üyeler arasından en yaşlı ve en bilge kimseler Cirkalara başkanlık etmekteydi. Feodal düzenin yerleşmesi ile Cirkaların büyük ölçüde feodallerin ve eşrafın kontrolüne geçtiği görülmektedir. Böylece eskiden kabile hayatını kontrol eden Cirga, bundan sonra feodallerin kişisel menfaatleri ve istekleri doğrultusunda yönlendirilmeye başlamıştır.¹⁹⁸

Bu arada Afganların bireysel yaşamdan toplumsal yaşama geçmesi ile beraber, özellikle de feodalizmin gelişmesi ile birlikte aşiretler ve kabileler arasında kendi menfaatleri ve daha fazla toprağa sahip olma isteklerine bağlı olarak bir takım anlaşmazlıkların da yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bu anlaşmazlıkların daha barışçıl yollarla çözülmesi için bir takım yöntemlere başvurulmuştur. Fakat yaşanan sorunlar daha çok tek bir aşiret veya kabilenin kontrolünde gelişmediği için, bu sorunların çözümü doğrultusunda tüm Afgan kabilelerinin kapsayacak şekilde bir mekanizmanın yaratılması zorunlu hale gelmiştir. Bu çerçevede kontrol dışı yaşanan daha büyük siyasi veya sosyal olayların önlenmesi ya da yaşanan

¹⁹⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 310.

herhangi bir olaya karşı alınabilecek tedbirlerin tartışılarak belli bir sonuca kavuşturulması için “büyük meclis” veya “yüksek şura” anlamına gelen Loya Cirga toplantıları yapılmaya başlanmıştır.¹⁹⁹

Loya Cirga toplantılarında kabileler arasında yaşanan sorunların tartışıldığı gibi, zaman zaman feodallerin menfaatleri karşısındaki dış tehditlere karşı kabilelerin yönlendirilmesi ve bazen de herhangi bir durum karşısında tüm kabilelerin ortak tavrının belirlenmesi gibi konuların da tartışıldığını görmek mümkündür.²⁰⁰ Bu nedenle Loya Cirga toplantılarında aşiret ve kabile liderlerinden başlayarak feodal aristokratlara kadar toplumun tüm kesimlerinin temsil edildiğini görmekteyiz. Bu sebepten mahiyet itibarı ile Loya Cirga Afganların bir ulusal kongresi niteliğindedir. Bu özelliği ile Loya Cirga herhangi bir olay karşısında Afgan ulusunun genel iradesini belirleyen bir karar mercii olarak karşımıza çıkmıştır.²⁰¹

Bu kapsamda Afgan kabileleri arasında Cirga daha çok aşiretlerin kendi arasında herhangi bireysel veya daha küçük çaptaki sorunların çözümü için yapılırken, “büyük meclis” veya “yüksek şura” anlamına gelen “Loya Cirga” ise daha çok siyasî bir mahiyet kazanarak ulusal, yani aşiret veya kabileler üstü bir mercii olarak bilinmektedir.

Bu arada, yüksek veya büyük anlamına gelen “Loy” kelimesinin bazı dilciler Türkçedeki “uluğ” kelimesinden geldiğini öne sürerken sondaki –a sesinin de bu dildeki özelliğe bağlı olarak iki isimin birleşmesi veya sıfat halini alması durumunda sıfat olan ilk şeklin sonunda –a / -e ve bazen da – o / -u seslerinin geldiğine dikkat çekmektedirler. Örneğin “geran” tek başına değerli anlamındadır. Ama “Değerli vatandaşlar” dendiğinde “geran” kelimesinin sonunda bir sesli harfin gelmesi gerekir. (“geran – o vatanval”) gibi. Bu bağlamda “loy” kelimesi de şura anlamındaki “cirga” kelimesi ile birleştğinde bir sesli harf alarak “Loy-a” şeklinde kullanılmaktadır. Söz konusu araştırmacılara göre Türkçedeki “uluğ” (الوغ) kelimesinin sonundaki gayn (غ)’ın ya (ج)’ya dönüşmesi dildeki değişim kapsamında son derece doğal karşılandığı gibi baştaki elif’in (الف) de düşmesi

¹⁹⁹ Muhammed İbrahim Atayî, *Negah-i be Tarih-i Muasır- i Afganistan*, Cemilu’rahman Kamgar (Y. Hazırlayan), Maiwand Yy. Kabil, 2010, s. 41.

²⁰⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 310.

²⁰¹ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Pohanwal Mahbuba, *Loya Cirga-hâ Mazhar-i Demokrasi dar Afganistan*, Kabil, 1994, s. 6

mümkündür. Böylece söylenişteki farklılıklarla bugünkü şekli olan “loy” halini almıştır.²⁰² Bu şekilde yüksek veya büyük anlamındaki “loy”, şura veyahut meclis anlamındaki “cirga” ile birleşerek “Loy-a Cirga” şekli ile “yüksek şura” (büyük meclis) anlamında günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

Bazı araştırmacılar Cirga veya Loya Cirga geleneğini Afganistan’da çok eskilere dayandırmaktadır. Bunlar milattan önceki yıllardan itibaren Arı ırkının herhangi sosyal ve siyasî sorun karşısında bu yönteme başvurduklarını iddia etmektedirler.²⁰³

Hiç kuşkusuz bu yöntemi bir nevi toplumsal faaliyet olarak birçok millette görmek mümkündür. Nitekim Kurultay geleneğinin Türkler arasındaki tarihine bakacak olursak, destanlar devrine kadar uzadığını görmekteyiz. Ancak Afganlar arasındaki mevcut ismi ve yukarıda bahsi geçen işlevi bakımından özellikle Loya Cirga tarihinin 18. yüzyılın başına dayandığı görülmektedir. Bu kapsamda Afganlar arasındaki ilk Loya Cirga, Safevi devletine karşı Kandahar’da gerçekleştirilen isyanlar öncesinde 1709’da gizlice yapılmıştır. Afganların Galci /Galcai (Galzai) ile Abdali gibi iki büyük kabilesi arasında gerçekleştirilen bu Loya Cirga’da Mirvais Hotak oy çokluğu ile her iki kabilenin ve aynı zamanda Safevilere karşı yapılacak ayaklanmanın lideri olarak seçilmiştir.²⁰⁴ İkinci Loya Cirga da yine aynı yılda isyancılar Safevilere karşı galip olunca Kandahar’da tüm Afgan kabilelerinin birleşmesi ile kurulacak bağımsız devletin liderinin tayini hususunda toplanmış ve neticede yine oy birliği ile Mirvais Hotak, Kandahar’da kurulan ilk Afgan devletinin lideri olarak seçilmiştir.²⁰⁵

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi, Afganlar arasında Loya Cirga, devletin olmadığı durumlarda ulusal irade gücünün birleşerek adeta kurumsallaşmış bir şeklidir. Bu nedenle Loya Cirga, kabileler üstü olayların veya kontrol dışı meselelerin önlenmesi ve Afganların tüm kesiminin katılımı ile daha çok tüm Afganlara hükmedebilecek kapasiteye sahip yeni bir liderin tayini için toplanmaktaydı. Bu özelliği ile Loya Cirgayı Afganların bir nevi ulusal kongreleri

²⁰² Bu husustaki bilgiler, farklı dönemlerde Peştun ve Özbek dilcileri ile yapılan konuşmalara dayanmaktadır. Peştun dilcilerinin hemen hemen hepsi “loy” kelimesinin Türkçe veya Moğolca olduğuna inanırlar, fakat etimolojisi konusunda Türkçe bilmedikleri için bir fikir beyan etmemektedirler.

²⁰³ Mahbuba, a. g. e. s. 8.

²⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz: Nasir Saham, **Nazar-i Muhtasar be Peşîna-yi Loya Cirga-ha der Meyhan**, Matbaa-yi Devleti Yy. Kabil, 1366 (ş. t), s. 4. Atayî, a. g. e. s. 41, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 321.

²⁰⁵ Barekzai, a. g. e. s. 73.

olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu çerçevede Safevilere karşı yeni bir liderin tayininde olduğu gibi, Nadir Afşar'ın ölümünden sonra da tüm Afganlar kabileleri birleştirebilerek yeni bir liderin tayini için üçüncü kez toplanmışlardır. 1747'de toplanan bu Loya Cirga sonucunda kurulan Afgan devleti günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Bu yüzden araştırmacıların çoğu, bu devletin kuruluşunu “bugünkü Afganistan'ın kuruluşu” olarak görmektedir.²⁰⁶ Bu nedenle de George Arny, Afganistan'ın yakınçağ tarihini “*Peştunların siyasi geçmişi*” olarak nitelendirmiştir.²⁰⁷

19. ve 20. yüzyıllardan başlayarak yakın dönemlere kadar devam eden Loya Cirga toplantıları daha çok devletin kontrolünde olup, üyeler de devlet tarafından tayin edilmiştir. Ancak son dönemlerde bu kurumun yeniden millet iradesine dönüştürülmesi için bir takım anayasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir.²⁰⁸ Bu çerçevede 2003'te Afganistan'ın yeni Anayasasının onaylanması için toplanan Loya Cirgada söz konusu kurum “*Afganistan halkının en yüksek iradesi*” olarak ülke anayasasına yerleştirilmiştir.²⁰⁹ Öte yandan Loya Cirga üyeleri de Afganistan Parlamentosu ile Sena Meclisinin tüm üyeleri, il ve ilçe meclis başkanlarından oluşmaktadır. Ayrıca tüm kabine, Yargıtay başkanı ve üyeleri oy hakkı olmadan gözlemci olarak Loya Cirga toplantılarına katılma hakkına sahiptirler.²¹⁰ Böylece günümüzde Loya Cirga meclisine ulusal bir boyut kazandırılarak anayasal meşruiyet verilmiştir.

B. BAĞIMSIZ DURRANÎ (AFGAN) DEVLETİNİN KURULUŞU

Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesi ile İran ve bugünkü Afganistan toprakları başta olmak üzere bölgede bir otorite boşluğunun yaşandığını daha önce söylemiştik. Nadir Afşar'ın sağlığında onun hizmetinde olan Ahmed Han Abdalî

²⁰⁶ Mehmet Saray, **Dünden Bugüne Afganistan**, ASAM Yy. Anakara, 2002, s. 23, Shaista Wahab & Barry Youngerman, **A Brief History of Afghanistan**, Facts On File Publishing, NY 2006, p. 71

²⁰⁷ Arni, a. g. e. s. 5

²⁰⁸ Aslen Peştunların geleneksel bir meclisi olan Loya Cirga son dönemlerde Afganistan anayasasına da yerleştirilerek ülkenin tüm organlarının üzerinde en yüksek bir karar alma mercii şeklini almıştır. Buna göre: 1) İstiklal, ulusal egemenlik, sınır birliği ve ulusal meselelerdeki kararlar için, 2) Anyasanın herhangi bir maddesinin değişmesi için, 3) Cumhurbaşkanı'nın yargılanıp yargılanmayacağı konuları için Loya Cirga toplanır. Bkz: Afganistan Adalet Bakanlığı, **Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası**, Madde – 111, Kabil 2003.

²⁰⁹ Bkz: A. İ. C. A. Y. Madde – 110.

²¹⁰ Bkz: A. İ. C. A. Y. Madde – 110, 1. ve 2. Bentler.

liderliğinde tüm Afgan kabileleri birleşerek 1747'nin Ekim ayında Kandahar'da Afganların geleneksel meclisi olan Loya Cirga toplantısını gerçekleştirmişlerdir.²¹¹

Bu toplantının diğer Loya Cirga toplantılarından daha çekişmeli geçtiği bilinmektedir. Diğer toplantılarda geleneksel olarak toplantıyı organize eden kişi (ki genellikle tüm kabileler arasında büyük saygınlığı olan ve liderlik kapasitesi bulunan kişilerden oluşmaktaydı) başta olmak üzere bazı feodaller tüm Ciryayı yönlendirebilirdi. Ancak bu toplantıda Abdali lideri Ahmed Han Abdali'ye karşı gruplaşmaların da oluştuğu bilinmektedir. Ayrıca genellikle bir günde sonuçlanan Loya Ciryaların aksine bu toplantı tam dokuz gün sürmüştür.²¹²

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi Afganlar yüze yakın kabile ve aşiretten oluşmaktadır. Özellikle Loya Ciryalarda neredeyse tüm kabile ve aşiretlerin yanı sıra bir takım feodallerin de temsil edilmesi gerekir. Bu yüzden farklı çıkar çelişkileri bulunan bu insanların belli bir fikir etrafında birleşmesini sağlamak oldukça zor olmuştur. Başlangıçtan beri tek bir amaçta belli bir anlaşma sağlanmıştı; o da bu Loya Ciryasının toplanma amacı olan Mirvais Hotak modeli tüm Afganların birleşmesi ile kurulması gereken yeni bir devlettir. Ancak bu devletin başına hangi kabile liderinin geçmesi gerektiği konusunda büyük tartışmaların yaşandığı bilinmektedir. Bu noktada devletin başına geçmek için hiç kuşkusuz başlangıçtan beri kendi aralarında büyük bir rekabet yaşayan Galci ve Abdali kabileleri anlaşmazlığa düşmüştür. Galcilerin bazı aşiret liderleri Mir Afgan adıyla tanınan ve asıl adı Nur Muhammed Han Alizai olan kişiyi desteklerken, bazıları ise Hacı Cemal Han etrafında toplanmaya çalışmışlardır. Ahmed Han Abdali ise Abdali kabilesinin yanı sıra bazı feodaller ile birçok din adamı tarafından da desteklenmiştir.²¹³

Bu arada bazı araştırmacılar bu Loya Ciryaya diğer toplantılardan farklı olarak Kandahar civarındaki bazı Tacikler, Hazaralar ve hatta Özbeklerin de katıldığını ve kabileler arasındaki çekişmelerde bunların tarafsız kaldıklarını öne

²¹¹ Geniş bilgi için bkz: Mahmud el Hüseyinî bin İbrahim Cami, **Tarih-i Ahmedşahi**, Muhammed Server Mevlâî (Y. Hazırlayan), İrfan Yy. Tahran, 1386 (ş. t), C. 1, s. 58, Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, T.T.K. Yy. Ankara, 1987, C. III, s. 99, Atayî, a. g. e. s. 41, Farhang, a. g. e. C.1, s. 115, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 354.

²¹² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 355.

²¹³ Atayî, a. g. e. s. 42,

sürmektedirler.²¹⁴ Dokuz gün boyunca devam eden Loya Cirga meclisi kabileler arasındaki çekişmeler ve büyük tartışmalar iki kabileyi yeniden karşı karşıya getirmiştir. Uzun tartışmaların ardından tarafsız kişilerin de desteğini alan Ahmed Han Abdali Loya Cirga tarafından yeni kurulacak olan Afgan devletinin hükümdarı olarak tayin edilmiştir.²¹⁵

Bu arada Afganlar arasında kabile ve aşiret değerlerine bağlılık kadar ruhaniyete (Pir ve Mürit ilişkisi) de çok büyük önem verilmekteydi. Kabile reislerinden feodallere ve hatta en alt tabakadaki insanlara kadar mutlaka bir piri bulunmaktaydı. Müritleri de bu pirin ihtiyaçlarını karşılamak ve bütün dediklerini yapmakla mükellefti.²¹⁶ Bu kapsamda aslen Kabil'den olup Kandahar'da yaşadığı bilinen ve bilgeliği ile neredeyse tüm kabilelerin saygısını kazanıp bütün Kandahar'ın piri olarak bilinen Saber Şah isimli bir din adamı söz istemiş ve kısa bir konuşmanın ardından herkesi Ahmed Han Abdali'ye biat etmesini istemiştir. Toplantı yerinde büyük bir sessizlik hâkim olunca da Ahmed Han'ı yanına çağırmış ve başına taç niyetine buğday başağını takarak onu Şah ilan etmiştir.²¹⁷ Bunun üzerine yine de bir takım itirazlar kısmen devam ettiyse de eskisi kadar şiddetli olmamış ve neticede Loya Cirga üyelerinin oy çokluğu ile Ahmed Han, Ahmed Şah adı ile yeni kurulan Afgan devletinin ilk hükümdarı olmuştur.²¹⁸

²¹⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 355, Saham, a. g. e. ss. 5, 6.

²¹⁵ Yusuf Mutawalli Haqiqî, **Afganistan ve İran: Pejoheş-i Peramon-e Revâbet-i Siyasî ve Çaleş-hâ-ye Marzî Ez Ahmad Şah Durranî tâ Ahmed Şah-i Kacarî**, Bunyâd-i Pejoheş-hâ-ye İslamî Yy. Meşhet, 1383 (ş. t.), s. 124.

²¹⁶ Günümüzde dahi Pir kavramı Afganistan'da Seyit kavramı ile paralel olarak kullanılmaktadır. Pirlerin Peygamberler soyundan geldiklerine inanılmaktadır. Bu nedenle de onlara toplum arasında büyük bir ayrıcalık gösterilmektedir. Pir Soyundan gelen kimseler hiçbir şekilde ağır işlerde çalıştırılmaz. İhtiyacı olan ne varsa karşılanır. Pirlerin her köy veya kasabada birden fazla müridi bulunmakta ve her geldiğinde tüm ihtiyaçları müritleri tarafından karşılanmaktadır. Tüm bunların yanında Pirlerin her hangi bir konudaki fikirleri tartışılmaz ve kesin olarak kabul edilir. Günümüzde kısmen değerini kaybetmişse de yine bazı bölgelerde aynı gelenek devam etmektedir. 18. Yüzyılda bu geleneğin halk arasında çok güçlü olduğu bilinmektedir. Konuya ilişkin bkz: Atayî, a. g. e. s. 65.

²¹⁷ Bazı araştırmacılar, Ahmed Han'ın padişahlık için pek istekli olmadığını, ancak başta söz konusu din adamı Saber Şah olmak üzere diğer Kabile büyüklerinin ısrarı ile aday olduğunu öne sürmektedirler. Bazı araştırmacılar da Ahmed Han'ın aslen aday olmadığını ve söz konusu din adamı onu kürsüye çağırarak başına buğday başağını koymasına ile mecbur olduğunu iddia etmektedirler. Bkz: Farhang, a. g. e. C.1, s. 115. Bu arada buğday başağı o günden itibaren devlet nişanı olarak bilinmektedir. Günümüzde de o güne bir atıf olarak Afganistan devletinin resmi devlet nişanı olarak kullanılmaktadır. (Hazırlayan)

²¹⁸ Detaylı bilgi için bkz: Alikuli Mirza, **Tarih-i Veka'i ve Sevanih-i Afganistan**, (el yazma ve taş baskı - baskı yılı belli değil), Kitap-hane-i Meclis-i Şurâ-ye Milli-i İran (İran Milli Meclis Kütüphanesi), Kayıt No: 129371, s. 19, Shaista Wahab & Barry Youngerman, **A Brief History of Afghanistan**, Facts On File Publishing, NY 2006, p. 72, Martin McCauley, **Afghanistan and Central Asia: A Modern History**, Pearson Education Ltd, London, 2002, p. 5, Cami, a. g. e. C. 1, s. 59, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 355.

Araştırmacılar Ahmed Şah'ın seçilmesi konusunda farklı fikirler yürütmektedir. Kimi araştırmacılar Ahmed Şah'ın daha Kandahar'a gelmeden Nadir Şah'ın ölümünün hemen ardından askerleri ve Abdali kabilesi tarafından hükümdar olarak ilan edilmiş olduğunu ve daha sonra Kandahar Loya Cirga toplantısının gerçekleştirdiğini öne sürmektedir.²¹⁹ Diğer bir iddia ise; Nadir Afşar'ın öldürüldüğü gece Ahmed Han'ın onun çadırına giderek bütün mal varlığı ve mührünü ele geçirdiği ve Kandahar'a yola çıkmadan önce elindeki Nadir Şah mührünü kullanarak Afşar devletinin tüm hazinesine sahip olduğu ve böylece Ahmad Han'ın büyük bir servete kavuştuğu yönündedir. Bu iddiaya göre Kandahar Loya Cirkasında Ahmed Han tüm kabile liderleri ile din adamları ve bir takım feodallere para vererek onların desteğini almıştır.²²⁰ Diğer bazı araştırmacılar konuya kısmen yüzeysel bakarak Loya Cirga üyelerinin Ahmed Han'a biat etmesinin sebebini, Hacı Cemal Han'ın biat etmesine bağlamaktadır. Onlara göre o dönemlerde Hacı Cemal Han tüm kabilelerin en zengini ve en güçlüsüydü, Nadir Afşar ordusunda görev yapmaktaydı. Onun biat etmesi ile bütün kabileler de başka çare bulamamış ve tedricen Ahmed Han hükümdarlığını kabul etmişlerdir.²²¹

Sebebi ne olursa olsun, 1747'de Kandahar'da toplanan Loya Cirga ile Durranî devleti kurulmuştur ki bugünkü Afganistan'ın temelleri de bu devlete dayanmaktadır. Bu hususta şu noktayı da belirtmek lazım; her ne kadar Kandahar Loya Cirkası tamamen bir "formalite" gibi görünse ve Ahmed Han daha önce kendi yandaşları tarafından hükümdar olarak ilan edilmişse de yeni kurulan Afgan devletinin bölgedeki tüm kabileler arasında bir meşruiyet kazanması ve Abdali olamayan diğer kabilelerin de desteğini alması noktasında Kandahar Loya Cirkasının büyük bir önem taşıdığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan, Ahmed Han tüm kabileler arasında, Nadir Afşar devletinde üst düzey görevlerde çalışarak güçlü ve düzenli bir orduya sahip olması da onu diğer kabile liderlerine göre avantaj sağlaması noktasında en önemli faktörlerden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahmed Şah hükümdar olarak ilan edildikten hemen sonra tüm kabilelerin desteğini almak için, başkent Kandahar'da yeni bir konsey oluşturmuş ve Loya Cirkaya katılıp da kendisini destekleyen tüm kabile ve aşiret liderleri ile bazı

²¹⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 116, 117.

²²⁰ Atayî, a. g. e. s. 62.

²²¹ Mirza, a. g. e. s. 19.

komutanlar ve feodaller bu konseyin daimî üyesi olarak ilan edilmiştir. Ahmed Şah'ın en büyük rakibi olan Hacı Cemal Han da Ahmed Han'ın veziri olarak tayin edilmiştir.²²² Ayrıca kurulan yeni devletin tek bir kabileye nispet verilmemesi için Abdali kabilesinin lideri ve yeni kurulan devletin hükümdarı olan Ahmed Han Abdali'ye "inciler incisi" anlamına gelen "*durr-i durran*" lakabı ve yeni kurulan Afgan devletine de "Durrani" adı verilmiştir.²²³

Bu arada Ahmed Han Abdali'ye Durrani lakabının verilmesine ilişkin de farklı fikirler mevcuttur. Bazı araştırmacılar kurulan yeni devletin değerini vurgulamak ve bu devleti belli bir kabileye nispet verilmemesi için bu ismin verilmiş olduğunu öne sürerken, kimi araştırmalarda ise Ahmed Han'ın kulağına Nadir Şah tarafından kendisine hediye edilen bir inci takıldığı için buna "incili" anlamına gelen "durrani" dendiğini öne sürmektedirler.²²⁴ Bu çerçevede Afganistan'ın ünlü tarihçilerinden Faiz Muhammed Kâtib'in verdiği bilgiler kısmen bu iddiayı doğrulayacak şekildedir. Ona göre, 1746'da Mazenderan bölgesinde Nadir Afşar bazı komutanları tarafından pusuya düşürülmüş ve yaralanmıştır. Bu çatışma esnasında Nadir Şah'ın yanında olan Ahmed Han onun tüm ailesini kurtarmıştır. Bunun üzerine Nadir Şah, Ahmed Han'a büyük mükâfatların yanında, kendisine Babürî ailesinden hediye olarak gönderilen ve "Nur Dağı İncisi" olarak bilinen inciye hediye etmiştir. Ahmed Han da hükümdarı tarafından hediye edilen bu inciye her zaman başına takmaktaydı. O dönemlerden sonra Ahmed Han'ın lakabı "incili" anlamına gelen "Durrani" olmuştu. Saber Şah onu hükümdar olarak ilan ettiğinde de ona "Durrani Hükümdar" olarak hitap etmiştir. Bundan sonra onun Kabilesi de Durrani adı ile isimlendirilmeye başlanmıştır.²²⁵

Sebebi ne olursa olsun, Ahmed Şah'ın da mensubu olduğu ve daha önce Abdali adı ile bilinen Afgan kabilesinin 1747'de kurulan yeni Afgan devletinden sonra Durrani olarak isimlendirilmeye başlandığı bilinmektedir. Nitekim, Allikuli Mirza da, Abdali kabilesinin Sedozai ailesinden söz ederken, Ahmed Han'ın hükümdar olması ile "Durrani" adını aldığını ifade etmektedir.²²⁶

²²² Atayî, a. g. e. s. 42.

²²³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 121, Cami, a. g. e. C.1, ss. 49, 50.

²²⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 399.

²²⁵ Faiz Muhammed Kâtib, *Serâc'üt Tevârih*, Dâr'ül Saltana Baskısı, 1331 (ş. t), C. 1, s. 10.

²²⁶ Mirza, a. g. e. 16.

Bu arada Abdali kabilesi hakkında da araştırmacılar farklı bilgiler vermektedirler. Afgan araştırmacılar Abdalilerin bir Afgan (Peştun) kabilesi olduğunu ifade ederken, Türkiye’de yapılan bazı araştırmalarda ise onların aslında eski Eftalitler (Akhunlar)’in bir uzantısı olduğunu, dildeki değişime bağlı olarak zamanla “Abdali” şeklini alarak Afganlaşmış olduklarını iddia etmektedirler.²²⁷ Oysa Alikuli Mirza, Abdali isminin Hasan Abdal isimli bir kabile liderinden geldiğini öne sürmekte ve bu kabile liderine mensup kişilerin, nispet i’si alarak Abdalî şeklinde tanınmaya başladıklarını ifade etmektedir.²²⁸

Menşei ne olursa olsun, Afganların meşhur kurultayı olan Loya Cirga toplantısı ile 1747’de temelleri atılan bu devletin “Afganlık değerleri” üzerine kurulduğu daha sonraki dönemlerde açıkça görülmektedir. Nitekim bu devletin ilk hükümdarı olan Ahmed Şah Durrani (Abdali) tarafından kendi evinde diktirilen kitabede “*burası Durranî veya Durranî olmayan bütün Afganların...*” şeklindeki ifade dikkat çekmektedir.²²⁹ Bu da Durrani devletinin de Afgan kimliği üzerinde kurulduğunu açıkça göstermektedir.

Netice itibarı ile söylemek gerekirse Nadir Afşar’ın ölümü ile Kandahar’da toplanan geleneksel Afgan kurultayı Loya Cirga tarafından kurulan bağımsız Afgan devleti, Abdali ve Galcai gibi iki büyük kabilenin ortak koalisyonu ile kurulmuştur. Her iki kabilenin muhtelif aşiret liderlerinden oluşan bir konsey de devletin tüm işlerini takip etmek üzere oluşturulmuştur. Böylece hükümdarlığa Abdali kabilesinin lideri Ahmed Şah Durrani getirilmiş ve Galci kabilesinin lideri olduğu bilinen Hacı Cemal Han da vezir olarak tayin edilmiştir. Bundan sonra bu devlete tek bir kabileye nispet verilmemesi veya herhangi bir nedenden dolayı “Durrani Devleti” adı verilmeye başlanmıştır.

1. Afgan Devletinin İdarî Yapısı

Afgan devletinin kuruluşu ile hükümdar olan Ahmed Şah Durranî daha önceki yerel Afgan devletlerinden farklı olarak hemen devletin idari ve askerî yapısını düzenlemeye başlamıştır.

²²⁷ Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, İstanbul, 1997, s. 12, K. Rai Barlas, “Afgan Kabilelerinin Türklük İle Alakaları: Abdaliler, Eftalitler (Akhunlar)’in Torunu mu?” **Türk Kültürü**, S. XXIV, Haziran 1986, s. 367

²²⁸ Mirza, a. g. e. 16.

²²⁹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 309.

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi, Afgan toplumunun temelleri kabile ve aşiret değerlerine dayanmaktaydı. Aşiret liderlerinin bir kısmı son dönemlerdeki yerleşik hayatın getirdiği feodal düzen çerçevesinde daha çok menfaat esaslarına göre bir birleri veya herhangi bir merkezî otorite ile ilişki içindeyken, büyük bir kısmı da yine aşiret ve aile bağları dışındaki değerlere karşı nispeten asi yapılarını muhafaza etmekteydiler. Bu kapsamda Ahmed Şah Durranî kendi devletinin güçlenmesi ve hatta bekası için söz konusu dengeleri göz önünde bulundurmak zorundaydı. Aşiret liderlerini; özellikle de asıl gücünün dayandığı Abdali kabilesine mensup aşiret liderlerini kendi kontrolünde bulundurmak için çok güçlenmelerini istemediği gibi tamamen dışarıda da tutamazdı. Bu dengeyi sağlamak için onlara belli makamlar ve belli görevler vererek sürekli meşgul etmeye çalışmıştır. Bu sebepten Durranî devletinin başına geçtiği andan itibaren tüm kabile liderlerini farklı yöntemlerle yanında tutmaya çalışmıştır. Ayrıca Loya Cirkada kendisini destekleyen tüm kabile reisleri ile bütün feodalleri; “devlet idaresini kontrol etmek” adına belli bir konseyde toplamıştır. Konsey üyelerini de zaman zaman belli görevlerle başkent dışına göndermeye çalıştığı bilinmektedir.²³⁰

Daha önce bahsedildiği gibi Ahmed Şah Durranî, Nadir Afşar’ın idaresinde üst düzey yöneticilerden biri olarak çalışmakla beraber bölgedeki devlet idareleri hakkında da bilgi sahibiydi. Kendisi şair olan Ahmed Şah Durranî özellikle bölgedeki sosyal dengeleri göz önünde bulundurarak, yeni kurulan Afgan devletine yeni bir idarî düzenleme getirmek istemiştir. Bu kapsamda Safevi, Babürî ve Afşar devletlerinin idarî yapısını bir model olarak almakla beraber, Afgan kabileleri ile aşiret liderlerini kendi kontrolünde tutmaya çalışmıştır.²³¹

Bu doğrultuda Ahmed Şah Durranî’nin yeni düzenlemesine göre Afgan devletinin idarî yapısı sivil ve askerî olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktaydı. Sivil bölüm kendi arasında, kamu hizmeti ve istihbarat bölümleri olmak üzere yine iki kısımdan oluşmaktaydı. Bütün birimlerin başında da Şah’ın kendisinden sonra başbakan (Sadrazam) niteliğinde olan “Keşikçi Başı” bulunmaktaydı.²³² Bu arada yeni kurulan Afgan devletinin idarî birimlerinin neredeyse tamamının isminin

²³⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 151.

²³¹ Muhammed Ali Bahmanî Kacar, **İran ve Afganistan, Ez Yegânegi tâ Tayin-i Marzhâ-yi Siyâsî**, Merkez-i Esnâd ve Tarih-i Diplomasi Yy. Tahran, 1385 (ş. t.), s. 49

²³² Atayî, a. g. e. s. 62

Türkçe olması dikkat çekmektedir. Bu da bugünkü Afganistan'da uzun süre hâkim olan Türk devletlerinden kalan terimlerin hala kullanılmakta olduğunu göstermektedir.²³³

Yeni kurulan Afgan devletinin idarî yapısındaki sivil bölümlerin tamamı “Divan Begi” adı verilen bir bey tarafından kontrol edilmekteydi. Devlet içerisindeki tüm mahkemelerden başlayarak şehrin asayişine kadar divan beginin sorumluluğundaydı. Ayrıca istihbarat ve jandarma (polis) teşkilatı da divan beginin emri altında çalışmaktaydı. Keşikçi başından farklı olarak “divan begi” halka yakındı. Halk ile hükümdar arasında bir köprü niteliğindeydi. Divan Begi haftada en az iki gün kendi makamında halk temsilcileri, aşiret liderleri ve diğer sosyal kitle liderlerinin şikâyetlerini dinler ve alınacak önlemler konusunda hükümdar ve hükümdarın lüzum gördüğü kişilerle istişare ederdi.²³⁴

Divan beginin dışında bakan konumunda olan yine hükümdara en yakın kişiler, *sandıkçı başı*, *kapucı başı*, *kullar ağası* ve *zabt begi (arz begi)*, gibi beyler de sivil alanda faaliyet gösteren beylerdi. Sandıkçı başı, hazineden sorumluyken, kapucı başı ise şehrin tüm kapılarından sorumluydu. Şehre giren tüccarlar başta olmak üzere diğer yabancıların şehre girip çıkmalarının denetimi kapucı başının elindeydi.²³⁵ Kullar ağası özellikle saray içindeki tüm hizmetçileri denetlerken, zabt begi (arz begi) ise yazı işlerinden sorumluydu. Hükümdarın fermanlarından başlayarak yeni fetvaların yayınlanmasına kadar zabt begi tarafından düzenlenmekteydi.²³⁶

2. Afgan Devletinin Askerî Yapısı

Ahmed Şah Durranî devletin idarî yapısı ile birlikte askerî yapısında da bir düzenleme getirmiştir. Yine aynı şekilde askerî yapısının da, kendisinden önceki Safevi, Babürî ve Afşar Türk devletlerinden farklı olmadığı görülmektedir. Ordunun başında ise “*Ser-leşker*” (başkomutan) denen bir bey bulunmaktaydı. Ser-leşkerin

²³³ Afganistan'da başlangıçtan beri askerî ve idarî terimlerin (eşik ağası, keşikçi başı, topçu başı vs.) Türkçe olduğu görülmektedir. Ancak 4 Şubat 1923'te çıkan “Nizâm-nâme-yi Teşkilât-ı Esâsiye-yi Afganistan”dan sonra bu terimlerin yerine Peştunca ve Farsça terimler kullanılmaya başlanmıştır. Ama askerî alanın birçok yerlerinde Türkçe terimlerin kullanılması devam etmiştir. Bkz: Meclis-i ‘Âli-yı Vüzerâ, **Nizâm-nâme-yi Teşkilât-ı Esâsiye-yi Afganistan**, Meclis-i Vüzerâ Yy. Kabil 1302 (h. t.), farklı sayfalar

²³⁴ Mir Gholam Muhammed Ghobar, **Ahmad Şah Baba (Afgan)**, Eminullah Dariz (Y. Hazırlayan), Kabil, 1377 (ş. t.), s. 61.

²³⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 122.

²³⁶ Atayî, a. g. e. s. 63, Ghobar (1377 ş. t.), a. g. e. s. 64.

emrinde süvari, piyade ve topçu birlikleri olmak üzere üç ayrı birlikten oluşan bir ordu bulunmaktaydı. Bu ordu, hükümdarın emri ile başka yerlere görevlendirilmediği takdirde ser-leşker ile birlikte seferlerde her zaman Ahmed Şah Durranî'nin kendisi ile beraber hareket ederdi.²³⁷

Ahmed Şah Durranî liderliğindeki Afgan devletinin askerî yapısı, *süvari birlikleri*, *topçu ve kor-hane* olmak üzere üç ana birimden oluşmaktaydı. Süvari birlikleri, Süvari-başı adı verilen bir komutan tarafından idare edilmekteydi. Topçu birliklerinin komutanı da “*topçu-başı*” unvanına sahipti. Kor-hane denen birimin ise bütün cephanelikler, özellikle de top mermilerinin bulunduğu ve depolandığı birim olduğu bilinmektedir. Başındaki komutana da “*kor-başı*” adının verildiği söylenmektedir.²³⁸

Ahmed Şah Durranî tarafından kurulan Afgan devletinin ordu yapısı iki gruptan oluşmaktaydı. Bunlardan birini belli bir maaş karşılığında orduya katılıp üstün savaş kabiliyetlerine sahip olan ve adına da saray kulları anlamına gelen “*gulam-ân –i derbâr*” askerleri oluşturmaktaydı. Bunların çoğunun daha çok Nadir Afşar'ın ölümünden sonra Ahmed Şah ile birlikte çalışan Türkmen, Özbek, Tacik ve Hazara gibi Afgan olamayan diğer kavimlere mensup kişilerin teşkil ettiği bilinmektedir. Ancak içinde Abdalî ve Galcai kabilelerine mensup Afganlar da mevcuttur. Bir diğer grup ise belli miktar toprak karşılığında feodallerden temin edilen veya vergisini ödeyemeyen halktan alınan askerlerdi. Özellikle feodallerden temin edilen askerler sadece seferlere katılır ve sefer bitince de tekrar feodallerin hizmetine dönerlerdi.²³⁹

Bu arada Nadir Şah Afşar dönemindeki asker alım modelini uygulayan Durranî devleti, bölgedeki feodallere belli miktarda toprak vererek bunun karşılığında onlardan asker temin etmekteydi. Bu çerçevede Abdali kabilesi devletten aldıkları 5195 kulba (قلبه)²⁴⁰ arazi karşılığında 5710 kişilik süvari asker

²³⁷ Habibi (1989), a. g. e. s. 207.

²³⁸ Ghobar (1377 ş. t.), a. g. e. s. 74.

²³⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 124

²⁴⁰ Kulba (قلبه) o dönemlerde arazi için kullanılan bir ölçümdür. Ayrıca “istihkak” (استحقاق) da bir ölçüm olarak kullanılmıştır. Bir istihkakın 20 cerib (جريب) olduğu bilinmektedir. Cerib arazi için kullanılan bir ölçüm olarak hâlâ Afganistan'da kullanılmaktadır. Bir cerib günümüzdeki ölçüm ile 2000 m² (iki bin metre kare)dir. Her bir kulbanın da yaklaşık 5 cerib olduğu bilinmektedir. Buna göre bir kulba yaklaşık 10 bin metre kareden oluşmaktadır.

devlete verirken, Galcilerin de 110 kulbalık arazi karşılığında 2890 kişilik süvari asker verdiği bilinmektedir.²⁴¹

Yukarıda da görüldüğü gibi arazilerin fazlasını hükümdarın kendi kabilesi olan Abdalilerin kullanmasına rağmen, kullandıkları arazi miktarına göre Galcilerden daha fazla süvari asker vermesi dikkat çekmektedir. Ayrıca devletten toprak alamayıp vergisini ödeyemeyen kavimlerin de vergi karşılığında orduya asker göndermesi mecburî kılınmıştır.²⁴²

C. AHMED ŞAH DURRANİ DÖNEMİ (1747 - 1772)

Daha önce de belirtildiği gibi, Ahmed Şah Durranî'nin kurulan yeni Afgan devletinin başına getirilmesinde, hiç kuşkusuz onun uzun süre Nadir Şah Afşar'ın hizmetinde bulunup derin bir devlet disiplini ile tecrübe kazanmış olması ve sahip olduğu maddi ve askerî imkânların rolü büyüktür. Ancak bunların yanında, özellikle aşiret ve kabile bağlarına sınıksız bağlı olan Afganlar arasında onun ailevî geçmişi de göz ardı edilemez. Abdali kabilesinin lider ailesinden geldiği bilinen Ahmed Şah Durranî'nin Kandahar Loya Cırgasında bu özelliğinin daha çok ön plana çıktığı bilinmektedir.²⁴³

Hasan Abdal isimli din adamının soyundan geldiği öne sürülen Ahmed Şah Durrani aslında tüm Abdalî kabilesi tarafından saygı duyulan Sedo Han isminde bir din adamının torunlarındandı. Bu yüzden de Ahmed Şah Durrani ve aşiretine Sedo oğlu anlamına gelen “*Sedozai*” denmektedir.²⁴⁴ Sedo'nun torunlarından Devlet Han Safeviler adına bir süre Kandahar hâkimi olmuştu. Ancak Safevilerin bazı uygulamalarına karşı çıkan Devlet Han Sedozai, Safevi hükümdarı Şah Hüseyin'in 1704'te gönderdiği Gürcü asıllı George'yi (Gargin) tarafından öldürülmüştü.²⁴⁵ Bir süre sonra Herat'ta Abdalilerin yerel bir hükümet kurması ile onun oğlu Zaman Han Abdali (Ahmed Şah Durrani'nin babası), bu kabile tarafında Herat'taki yerel hükümetin başına getirilmişti. Fakat Zaman Han'ın ölümünden

²⁴¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 123.

²⁴² Ghobar (1377 ş. t.), a. g. e. s. 73, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 124

²⁴³ Muhammed Ali Bahmenî Kacar, *İhtilâfât-i Arzî-yi Afganistan ve Pakistan*, Tahran, 1382 (ş. t.), s. 11, Ghobar (1377 ş. t.), a. g. e. s. 44, Habibi (1989), a. g. e. s. 257, Mirza, a. g. e. s. 19.

²⁴⁴ Ahmed Şah'tan Sedo Han'a kadar olan soy kütüğü şu şekildedir: Ahmed Şah Durani < Zaman Han < Devlet Han < Serмест Han < Şir Han < Hazret Han < Sedo Han. Bkz: Cami a. g. e. C.1, s. 50. Bu arada, Peştun kabileleri arasında aşiret bağları oldukça güçlüdür. Her aşiret belli bir aileye mensup olması nedeni ile genellikle aile adının sonunda, “oğlu” anlamına gelen “-zai” eki kullanılmaktadır. Örneğin: Ahmad-zai, Mehmed-zai, Popal-zai, Sedo-zai, Alko-zai, Barek-zai vd. gibi. (Hazırlayan)

²⁴⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 75.

sonra, oğulları Zülfükar Han ile Ahmed Şah Herat'ta kabileler arasındaki anlaşmazlık yüzünden kenti terk etmişti. Horasan'ın değişik bölgeleri ve Multan'a giden iki kardeş bir süre sonra Kandahar'a gitmiş ve Kandahar'da hâkim olan Hotakiler tarafından hapse atılmıştı. Nadir Afşar'ın Kandahar'ı ele geçirmesi ile iki kardeş hapisten çıkartılmış ve tüm Abdali kabilesi ile birlikte Nadir Afşar'ın hizmetine girmişlerdi. Ahmed Şah'ın ağabeyi Zülfükar Han, Nadir Afşar adına Mazenderan hâkimiyken 1738'de hayatını kaybetmiştir. Ahmed Şah ise ağabeyinin ölümünden sonra Nadir Afşar'ın hizmetindeki Abdali ordularının komutanı olarak tayin edilmiştir.²⁴⁶ Özellikle Nadir Afşar'ın son dönemlerinde Ahmed Şah, Afşar hükümdarının en yakın adamlarından biri olarak bilinmekteydi. Nadir Afşar beyleri ile yaptığı tüm toplantılarında ve sefer planlarında Ahmed Şah'ı da yanında bulundurmaktaydı. Bu şekilde Ahmed Şah, devlet işleri ile bütün savaş stratejilerini Nadir Afşar'dan öğrenmişti.²⁴⁷

Ahmed Şah Durrani baba tarafından olduğu gibi anne tarafından da soylu bir aileye mensuptu. Annesi Zarghona, Abdalilerin Alkozai aşireti liderinin kızıydı. Ahmed Şah'ın dayısı Abdulgani Han bu dönemlerde Alkozailerin lideriydi. Nadir Afşar Kandahar'a hâkim olunca, Abdulgani Han Nadir Afşar tarafından Kandahar hâkimi olarak tayin edilmişti.²⁴⁸ Dolayısı ile bu dönemlerde Afganlar arasındaki aşiret ve kabile bağlarına oldukça büyük önem arz eden aile geçmişi Ahmed Şah Durrani'ye büyük bir potansiyel kazandırmıştı. Ayrıca Ahmed Han'ın gençliğinden itibaren Nadir Afşar'ın ordusunda yetişerek büyük bir askeri disiplin ve devlet idareciği konusunda tecrübe kazanmış olması da bunun potansiyelini arttıran en önemli etkenlerden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nadir Afşar'ın öldürülmesi ile bağımsız Durrani Afgan devletinin başına getirilen Ahmed Şah Durrani, büyük bir menfaat çatışması içinde olan tüm kabileler ile yerleşik hayata geçip daha fazla toprak ve paraya sahip olmak isteyen Afgan feodallerini birleştirmek sureti ile kendi otoritesini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Ahmed Şah Durrani, hükümdar olur olmaz, Nadir Şah tarafından Kabil, Celalabad ve Peşaver'den Hindistan'a kadar geniş bir bölgenin vergilerini toplamak üzere istihdam edilen Muhammed Taki Şirazi ve Nasir Han gibi beylerin geri dönmeye çalıştıklarını duymuş ve onlara pusu kurarak tüm mallara el koymak

²⁴⁶ Cami a. g. e. C. 1, s. 24. Wahab & Barry, a. g. e. s. 75.

²⁴⁷ Katib, a. g. e. C. 1, s. 10.

²⁴⁸ Atayî, a. g. e. s. 40, Cami, a. g. e. C. 1, s. 28.

istemiştir. Bu arada daha önce işaret edildiği gibi, Ahmed Şah Durrani, Nadir Afşar'ın öldürüldüğü gece onun çadırına girerek hükümdarlık mührünü aldığı öne sürülmektedir. Ayrıca bazı araştırmacılar Ahmed Şah'ın, Nadir Şah mührü ile kendisini Kandahar'a ulaştırmakla kalmayıp, Nadir Afşar'ın topçu birliğini de kandırarak yanına aldığını öne sürmektedirler.²⁴⁹ Şimdi ise Nadir Afşar'ın mühründen yararlanarak vergi toplamaya gönderilen beylere Afşar hükümdarının ağzından bir ferman yazmış ve onların Kandahar'a gelmelerini emretmiştir.²⁵⁰

Bazı araştırmacılar bu beylerin Kandahar'a ulaştığını ve yakalanarak tüm mallara el konduğunu söylerken,²⁵¹ bazı araştırmacılar ise farklı iddiada bulunmaktadır. Bunlara göre, Taki Şirazi ile Nasir Han Kandahar yakınlarındaki Kalat'a geldiğinde Nadir Afşar'ın öldürüldüğünü duymuşlardı, ancak Kalat bölgesinde çoktan pusu kuran Ahmed Şah Durrani askerlerine karşı kısa bir savaşın ardından yenilmiştir. Bu savaşta Taki Şirazi teslim olarak Ahmed Şah'ın hizmetine girerken, Babürî beylerine mensup olduğu bilinen Nasir Han yakalanmıştır. Daha sonra Ahmed Şah'a serbest bırakılması halinde beş yüz bin “rüpiye” göndereceğine dair söz vererek canını kurtarmıştır.²⁵²

Bu arada Ahmed Şah Durrani'nin vakanüvislerinden olan Mahmud'el Hüseyin bin İbrahim Cami de bu savaşın Kandahar yakınlarında olduğunu söylerken, şu şekilde devam etmektedir: *“devletin mallarını çalmak isteyenlere karşı galip gelindi. Daha sonra elde edilen tüm para ve diğer kıymetli malların adaletli hükümdarımız kendisini destekleyen Galci, Durrani, Kızılbaş ve hatta Kabillilere eşit şekilde dağıttı...”*²⁵³

Neticede Ahmed Şah Durrani Hindistan, Peşaver, Kabil ve Celalabad gibi bölgelerden Nadir Şah Afşar adına toplanan vergilere el koymuş ve böylece büyük bir maddi imkâna erişmiştir. Kendi gücünü yaymak ve kabileler arasındaki otoritesini sağlamlaştırmak için de buradan elde edilen tüm malları kabile reisleri ve komutanlara dağıtmıştır. Böylece kısa sürede Ahmed Şah Kandahar ve yakın

²⁴⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 114.

²⁵⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 114.

²⁵¹ Mirza, a. g. e. s. 20.

²⁵² O dönemlerde Hindistan'da kullanılan ve daha sonra da Afganistan'da da revaç bulan para biriminin adı. Günümüzde Afganistan'ın para biriminin adı “Afgani” olmasına rağmen, halk arasında hâlâ rüpiye ismi kullanılmaktadır. Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 120, 121.

²⁵³ Cami, a. g. e. C. 1, s. 60.

çevresindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmış ve daha güçlü bir devlet olma yolunda ilk adımlarını atmaya çalışmıştır.

1. Ahmed Şah'ın Seferleri ve Afgan Devletinin Yükselişi

Ahmed Şah Durranî hükümdarlık tahtına oturur oturmaz, başkent olarak ilan ettiği Kandahar'ın yakın çevrelerini ilk başta Afgan devletine bağlamıştır. Bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan Ahmed Şah, Kalat ve Gur bölgelerinden Herat'a kadar hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Hükümdarlığının ilk yılında (1747), Gazne'yi zapt ederek Kabil'e doğru ilerlemiştir. Kabil hâkimi ve daha önce Ahmed Şah Durranî'nin eline esir düşüp bir miktar para karşılığında canını kurtarmış olan Nasır Han kısa bir direnişin ardından Peşaver'e kaçmıştır. Onu takip eden Afgan hükümdarı Peşaver Kapılarına dayanmıştır.²⁵⁴

Bu arada bölgeye hâkim olan küçük hanlıkların kendi arasındaki çekişmelerden ve belli bir merkezî yönetimin yokluğundan yararlanarak hâkimiyet sahasını bir yıl içerisinde ciddi ölçüde genişleten Ahmed Şah Durranî kendi mutlak otoritesini sağlamak için devlet idaresine kendine yakın kişileri getirmiştir. Bu kapsamda, Abdalilerin Popalzai aşiretine mensup Begi Han Popalzai, Şah Veli Han lakabı ile keşikçi başı, yine Popalzailerden Abdullah Han, Şah Pisand lakabı ile divan begi olmuştur. Abdalilerin Alkozai aşiretinin lideri Newab Han Alkozai ise sandıkçı başı görevine getirilmiştir. Ayrıca bu dönemlerde ordunun başına da (serleşker) yine Popalzailerden Cahan Han getirilmiştir. Bu dönemlerde Beluçlardan bir kişinin (Muhabbet Han) zabt begi olarak istihdam edilmesi de ayrıca dikkat çekmektedir.²⁵⁵

Başlangıçta kabileler ve feodaller arasındaki dengeyi sağlamak için tüm bu görevlere, kabile ve aşiret liderlerinin önerisi ile farklı aşiret ve kabilelerden insanlar istihdam edilmişti. Ancak, Ahmed Şah Durranî bölgedeki otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra daha çok Abdali kabilesine mensup insanların farklı lakaplarla bu görevlere getirildiği görülmektedir. 1748'de gerçekleştirdiği bu değişiklikler hiç kuşkusuz kabileler arasında bir takım anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. Dolayısı ile Ahmed Şah'ın Peşaver'de olduğu sıralarda bazı kabile reisleri yeniden Loya Cingayı toplayarak onun karşısında yeni bir devlet

²⁵⁴ Kâtib, a. g. e. C. 1, s. 11, Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 124, 125.

²⁵⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 121, 122.

kurma teşebbüsünde bulunmaya çalışmışlardır. Bu haberi alan Ahmed Şah, muhtemel bir isyanı önlemek için Kandahar'a geri dönmek zorunda kalmıştır. 1748'de kendisine karşı bazı aşiretleri kışkırtmaya çalışan kabile liderlerini yakalayarak idam ettirmiştir. İdam edilen kabile liderlerinin çoğu bir yıl önce kendisini destekleyen kişilerdi. Bunlar arasında kendisi ile Nadir Şah ordusunda görev yapan ve onunla beraber Kandahar'a gelip hükümdar adaylarından biri olan Nur Muhammed Alizai (Mir Afgan) ile öz dayısı olan Kandahar'ın eski hâkimi, Alkozai aşiretinin lideri Abdulgani Han da bulunmaktaydı. Öldürülen diğer aşiret liderleri arasında ise yine uzun süre kendisi ile beraber Nadir Şah ordularında çalışan ve bir süre önce kendisi tarafından zabt begi olarak tayin edilen Muhabbet Han ile Kadu Han'ın da bulunduğu bilinmektedir.²⁵⁶

Bu arada Ahmed Şah Durranî'nin kendisinden önce Herat'ta kurulan Abdalî yerel hâkimiyeti veya Hotaki devletinin dayandığı kabile hâkimiyetinden farklı olarak, daha geniş bir coğrafyaya hâkim olan bir "Durranî imparatorluğu" kurma peşinde olduğu bilinmekteydi. Bu nedenle kabileye dayalı yerel hükümet kurma çabasında olan ve kendisi için bir engel olarak gördüğü bazı kabile liderlerini ortadan kaldırdıktan sonra yeni seferler için hazırlıklara başlamıştır. Bu dönemlerde Nadir Şah Afşar'dan boşalan bölgelerin hâkimiyetini ele geçirerek daha güçlü ve merkeziyetçi bir devlet kurmak için, kabile hâkimiyetini kırmak ve her bölgede kendi bağımsızlıklarını ilan eden mahallî hâkimlerin ortadan kaldırılması gerekirdi. Bu amaçla Ahmed Şah Durranî yeni kurduğu ordu ile harekete geçmiştir.²⁵⁷

1.1. Hindistan Seferleri

Ahmed Şah Durranî liderliğinde bağımsız Afgan devletinin kuruluş döneminde Hindistan topraklarında güçlü bir merkezî otorite mevcut değildi. Bir yandan Babüri hanedanı Nasruddin Muhammed Şah liderliğinde Delhi merkezinde varlığını korurken, diğer taraftan da birçok bölgedeki valiler kendi bağımsızlıklarını ilan etmişti. Öte yandan 16. yüzyılın sonlarında Hindistan'a yerleşmeye başlayan İngilizler²⁵⁸ sömürgeciliğin gelişmesi kapsamında Hindistan üzerinde Fransa,

²⁵⁶ Camî, a. g. e. C. 1, ss. 66, 67, Mirza, a. g. e. ss. 23, 24, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 121.

²⁵⁷ Ghobar (1377) a. g. e. s. 99.

²⁵⁸ 1591'de İngilizler, Portekizliler ile olan rekabetleri neticesinde bugünkü Malezya'ya yönelmeye başlamıştır. Bu tarihlerden sonra Hindistan'a yerleşmeye başlayan İngilizler, daha sonra "İngiliz Doğu

Hollanda ve Portekizlilerle büyük bir rekabete tutuşmuşlardır. Daha sonra bu rekabet 18. yüzyılın ortalarına doğru İngiliz – Portekiz rekabeti şeklinde hız kazanmış ve Afgan devletinin de kurulduğu bu dönemlerde özellikle batı Hindistan’da bazı Hindistan rajputlarının da İngiliz himayesine girdiği görülmüştür.²⁵⁹

Dolayısı ile Hindistan’daki bu boşluktan yararlanmak isteyen Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî 1747 – 1760 yılları arası farklı tarihlerde beş kez Hindistan’a saldırmış ve Delhi’yi zapt etmiştir. Bu kapsamda Afgan devletinin kurulduğu 1747’de bir “keşif seferi” niteliğinde olan seferinde her hangi bir direnişle karşılaşmadan Sind nehri kıyılarına kadar ilerlemesi, Afgan hükümdarını daha fazla cesaretlendirmiştir. Ayrıca bu dönemlerde mahalli hanların aşırı baskısı bölge halkını ciddi anlamda rahatsız etmekteydi. Ahmed Şah Durranî de bunu bir fırsat olarak değerlendirmek istemiştir.

Bu çerçevede 1748’de kalabalık bir ordu ile Hindistan’a doğru hareket eden Ahmed Şah Durranî hiçbir engelle karşılaşmadan Mutlan bölgesine ulaşmıştır. Kendisi ile aynı kabile mensubu olup Babürîler adına Multan valisi olan Zahid Han Abdali şehir dışında Ahmed Şah ordularını karşılayarak ona biat etmiştir. Böylece Zahid Han Abdali, Ahmed Şah Durranî’nin himayesinde yeniden Multan valisi olarak tayin edilmiştir.²⁶⁰

Ahmed Şah Durrani ele geçirdiği Kabil, Celalabad, Peşaver ve Multan gibi bölgelerden yeni asker alarak Hindistan’a doğru ilerlerken, Babürî sülâlesi adına Pencab valisi olan Şehnevaz Han kendi ordusu ile Çanab nehri kıyısında savaş hazırlıkları yapmaya başlamıştır. Ancak Ahmed Şah Durranî, Nadir Afşar’ın taktiklerini uygulayarak, ser-leşker Cahan Han Popalzai emrindeki birlikleri Şehnevaz Han’a karşı savaşmak üzere Çanab kıyısına göndermiş ve kendisi ise 10 bin kişilik özel muhafızları ile düşman ordusunun etrafından dolaşmak sureti ile Lahor kentine girmiştir. Lahor kenti kısa sürelik sokak çatışmalarının ardından

Hindistan Şirketini” kurarak bu ülkeye yerleşmeye başlamıştır. Geniş bilgi için bkz: Bayur, a. g. e. C. III, ss. 81, 82.

²⁵⁹ Mahmud, Hakimî, *Negâh-î be Tarih-i Muasır-ı Cehân yâ Bohran-hâ-yi Asr-ı Mâ*, Emir-i Kabir Yy. 1385 (ş. t.), s. 78.

²⁶⁰ Habibi (1989), a. g. e. s. 211, Ghobar (1967), a. g. e. ss. 361

Afgan devletinin eline düşmüştür. Şehir dışında kalan vali Şehnevaz Han ise Delhi'ye kaçmıştır.²⁶¹

Kısa bir sürede Lahor'a kadar ilerleyen Afgan ordularına karşı Hindistan'daki Babürî sülalesi ile kısmî bir bağımsızlığı bulunan Hindistan rajputları iş birliği yapmışlardır. Böylece Hindistan'ın birçok bölgesinden yeni askerler toplayarak Afgan ordularına saldırmışlardır. İki ordu arasında çıkan savaşta Hindistan'daki Babürî sadrazamının ölmesine rağmen, Hindistan orduları Afgan ordularının sol kanadına komuta eden Şah Pisand Han'ı mağlup ederek Afganları yenmiştir. Böylece 21 Şubat 1748'de Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî Lahor'u yeniden Hindistan'daki Babürî sülalesine bırakarak Kandahar'a dönmüştür.²⁶²

Ahmed Şah Durranî her ne kadar Lahor'da yenilgiye uğradıysa da Kabil ve Peşaver'e kadar Afgan devletinin sınırlarını genişletme hususunda kısmî bir başarı elde etmişti. Bu tarihlerden sonra 1751'e kadar Horasan ve Güney Türkistan²⁶³ bölgelerine bir takım seferlere çıkmış ve Hindistan'a yönelik yeni bir sefer düzenlemek için fırsat kollamaya başlamıştır.

1751'de Ahmed Şah Durranî, Delhi'deki Babürî hükümdarı Nasruddin Muhammed Şah'ın öldüğü ve yerine kendisi ile adaş olan ve II. Alemgir adı ile bilinen Ahmed Şah'ın tahta çıktığı, ancak bazı beylerle sorun yaşadığı haberini almıştır. Zaten başlangıçtan beri Hindistan'a hâkim olmak için fırsat kollayan Ahmed Şah Durranî vakit kaybetmeden ordusunu toplayarak Şubat 1751'de yeniden Hindistan'a hareket etmiştir. 6 Mart 1751'de Lahor kapılarına dayanınca, Delhi Babürîleri adına Pencab valisi olup II. Alemgir ile arası bozuk olan Afgan asıllı Mir Mano kent dışında Ahmed Şah'ı karşılayarak kentin anahtarını teslim etmiştir. Araştırmacılara göre Ahmed Şah Durranî Pencap'ı yıllık beş milyon rüpia

²⁶¹ Mirza, a. g. e. ss. 22.

²⁶² Detaylı bilgi için bkz: Ghobar (1967), a. g. e. s. 361, Mirza, a. g. e. s. 23.

²⁶³ Bilindiği gibi Büyük Türkistan bölgesi 19. yüzyıldan sonra, birçok bölgeye ayrılmıştır. Bunlar yakın zamana kadar üç ana grupta adlandırılmıştır. Bunlardan biri "Batı Türkistan" olup, 19. yüzyıldan sonra Rus egemenliği altına girmiş ve günümüzde de Bağımsız Türk Cumhuriyetlerini oluşturmaktadır. Bir diğeri ise "Doğu Türkistan" olup günümüzde Çin hâkimiyetinde özerk bir bölge olarak bilinmektedir. Bir başkası da "Güney Türkistan"dır ki, Amu (Ceyhun) nehrinin güney kıyılarından başlayarak Hindukuş dağlarının kuzey eteklerine kadarki bölgedir. Günümüzde Kuzey Afganistan olarak bilinen bu bölge, özellikle bugünkü Afganistan sınırlarının çizildiği 19. yüzyılın sonlarından itibaren "Türkistan-i Afgan" adı ile bilinmekteydi. "Türkistan-i Afgan" ile ilgili bkz: Muhtar Bekir, **Türkistan**, Said Reza Alizâde (Fa. çev) Lahor, 1927, ss. 13, 14, Lee Jonathan, **The "Ancient Supremacy" Bukhara, Afghanistan and the Battle for Balkh (1731 - 1901)**, Prnt. Netherland, NY 1923, p. xxxi, Kâtib, a. g. e. C. 1, s. 9.

vergiye bağlamış ve her sefer için istenen sayıda asker vermekle de mükellef kılmıştır.²⁶⁴

Yine aynı yılda kendisi Pencap'tayken Keşmir'de iki kardeş arasında çıkan taht mücadelesinden yararlanarak Divan Begi Abdullah Han'ı Keşmir'e göndermiş ve kısa bir savaşın ardından bölgeyi Afgan devletine bağlamayı başarmıştır. Ahmed Şah Durranî bölgenin biatini aldıktan sonra 1752'nin bahar aylarında Multan üzerinden Kandahar'a dönmüştür.²⁶⁵

Afganlar adına Pencap valisi olan Mir Mano 2 Kasım 1753'te Sihlerle giriştiği bir savaş sırasında hayatını kaybetmiş ve bunun üzerine Pencap hâkimiyeti için bir takım taht mücadeleleri başlamıştır. Delhi'deki Babürî hükümdarı II. Alemgir (Ahmed Şah) de bu boşluktan yararlanarak Pencab'a yeniden hakîm olmuştur. Bu sıralarda Horasan bölgelerindeki seferlere meşgul olan Afgan hükümdarı Hindistan'a hareket etme konusunda kısmi bir gecikme yapmıştır. Ancak yine de devletin en büyük finans kaynaklarından biri olan Pencab'ı tamamen gözden çıkaramamıştır. Bu sebepten Mir Cahan Han'ı 30 bin kişilik bir ordu ile Pencab'a göndermiştir. Ancak Mir Cahan Han, Pancab Sihlerine karşı kayda değer bir başarı elde edememiştir. Bunun üzerine Horasan'dan dönen Ahmed Şah 1756'da yeniden kalabalık bir ordu ile Hindistan'a hareket etmiştir.²⁶⁶ 15 Mart 1756'da Lahor kapılarına dayanan Ahmed Şah Durranî ciddi bir savaşla karşılaşmadan yeniden Pencap'a hâkim olmayı başarmış ve vakit kaybetmeden Delhi'ye doğru yola çıkmıştır.²⁶⁷

Delhi yönetimi özellikle Nasruddin Muhammed Şah'ın ölümünden sonra başlayan sorunlarla hâlâ boğuşmaktaydı. Ordu içerisinde de ciddi bir güvensizlik hâkimdi. Öte yandan Delhi yönetiminin İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ile olan yakın ilişkisi de bazı Müslümanları ciddi anlamda rahatsız etmekteydi. Bu sebepten bölgede tek güçlü devlet olan Afgan devletine Hindistan Müslümanları umutla bakmaktaydı. Dolayısı ile Hindistan Müslümanları birçok bölgeyi Ahmed Şah ordularına savaşmadan teslim etmekteydi. Bu kapsamda Afgan orduları Delhi yakınlarına ulaştığında ise Delhi Babürî yönetimine bağlı orduların çoğunun

²⁶⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 132

²⁶⁵ Ghobar (1967), a. g. e. C. 1, ss. 363, 364.

²⁶⁶ Habibi (1989), a. g. e. s. 261.

²⁶⁷ Ghobar (1377) a. g. e. s. 139.

Ahmed Şah Durranî saflarına geçtiği de bilinmektedir.²⁶⁸ Bu sebepten II. Alemgir, Afgan ordularına karşı koyabilecek güçte olmadığı içi Ahmed Şah Durranî yanına gelerek aman dilemiştir. Böylece Delhi'ye hâkim olan Afgan hükümdarı II. Alemgir'i yeniden Delhi hükümdarı olarak tayin ederken, onun kızını da oğlu Şehzade Timur Şah ile evlendirmiştir.²⁶⁹

Bu arada Afgan ordularının Delhi'de büyük bir katliam yaptığı Müslüman ve Hindu gözetmeksizin tüm evlere girerek talan ettikleri bilinmektedir. Bu doğrultuda Ahmed Şah Durranî'nin kendi vakanüvisi Mahmud el Hüseyinî bin İbrahim Cami de yapılan bu katliamları itiraf ederek şöyle izahat vermiştir: *"...her bir Mümin ve Müşrik büyük zararlar gördü. İyi ile kötü ayrıt edilmedi. Kentte yaşayan herkes esir alındı. Bazıları da öldürüldü. Ama adaletli padişahımız tüm zararların telafisi için nasakçılar görevlendirdi."*²⁷⁰

Delhi'nin yağmalanması ve insanların katliamı Ahmed Şah Durranî'ye olan güveni tamamen sarsmıştı. Özellikle de geri dönerken Pencab yakınlarında Ranjid Sing isimli Sih liderinin oğulları tarafından saldırıya uğradığında tüm Hindu mabetlerinin talan edilmesi emrinin Ahmed Şah Durranî tarafından bizzat verilmesi, Hinduların tüm Müslümanlara karşı kinlerini arttıran en önemli faktörlerden biri olarak bilinmektedir.²⁷¹

Netice itibarı ile Delhi ve Agra bölgelerini de ele geçirerek Hindistan'ın büyük bir bölümüne hâkim olan Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî, oğlu şehzade Timur Şah'ı Hindistan yarımadasında kendi naibi olarak Lahor'da bırakmış ve kendisi 21 Mart 1757'de tekrar Kandahar'a dönüşür. Araştırmacılara göre bu seferde Afgan devletinin elde ettiği ganimet tam 28 bin hayvana yüklenerken Kandahar'a getirilmiştir. O günkü para değerine göre 300 milyon rüpia olduğu tahmin edilen bu miktarın bölgedeki birçok küçük devletin toplam sermayesinden daha fazla olduğu bilinmektedir.²⁷²

Ahmed Şah Durranî'nin Kandahar'a dönmesi ile Pencab'daki Sihler yeniden isyan etmeye başlamıştır. Bunun üzerinde uzun süreden beri Hindistan'ın batısında Maratha adı ile bir devlet kurup Babürîler ile sürekli sorun yaşayan

²⁶⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 133

²⁶⁹ Habibi (1989), a. g. e. s. 261.

²⁷⁰ Camî, a. g. e. C. 2, s. 877.

²⁷¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 135.

²⁷² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 134.

Hindular, Pencab Sihlerine yardım etmekle kalmayıp aynı zamanda bölgeyi de zapt etmişlerdir. Şehzade Timur Şah ise Lahor'u terk ederek Peşaver'e çekilmek zorunda kalmıştır. Sihler, Marathalıların yardımı ile Delhi'ye yürümüşlerdir. II. Alemgir ise Ahmed Şah Durranî'ye acil Hindistan'a dönmesi için bir elçi göndermiştir. Ancak elçi Kandahar'a ulaşmadan, II. Alemgir bir veziri tarafından öldürülmüş ve yerine Babürî şehzadelerinden biri tahta geçmiştir. Fakat yaklaşan Marathalıları karşı koymayı göze alamadan teslim olmuştur.²⁷³

1760'ta Kandahar'dan yola çıkan Ahmed Şah Durranî, Lahor kapılarına geldiğinde Maratha orduları kenti terk etmişler, ancak Pencablı Sihler karşı koymak istemişlerdir. Fakat küçük bir çarpışmanın ardından Afgan ordularına karşı yenilmişlerdir. Böylece Ekim 1760'ta Lahor'u yeniden ele geçiren Ahmed Şah Durranî, beklemeden Delhi'ye doğru hareket etmiştir. Camna nehri civarındaki Paniput bölgesinde kalabalık bir Maratha ordusu ile karşılaşan Afgan orduları hemen savaş pozisyonu almışlardır. 29 Ekim 1760'ta iki ordu arasında çıkan savaşta Afgan orduları galip gelmiş ve Hinduları bozguna uğratmıştır. Böylece Paniput zaferinden sonra Afgan Hükümdarı yeniden Hindistan'ın büyük bir bölümüne hâkim olmuş ve II. Alemgir'in oğlu II. Şah Alem'i Delhi hükümdarı olarak tayin etmiştir. 22 Mart 1761'de Kandahar'a dönmek üzere Lahor'a gelmiştir. Mart ayını Lahor'da geçirdikten sonra 15 Nisan 1761'de Hindistan'dan elde ettiği büyük ganimetlerle yeniden Kandahar'a dönmüştür.²⁷⁴

1.2. Horasan ve Güney Türkistan Seferleri

Daha önce kısmen belirttiğimiz gibi Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî, Nadir Şah Afşar'dan boşalan bölgeleri ele geçirerek kendi imparatorluğunu kurma peşindeydi. Bu nedenle her fırsattan istifade ederek topraklarına toprak katmak üzere bölgede kendi bağımsızlığını kuran mahalli hanlıkların üzerine yürümeye başlamıştır. 1748'de Lahor yenilgisinden sonra Kandahar'a dönen Ahmed Şah Durranî, ordusunu yeniden toplayarak Horasan'da kendi aralarında savaşmakta olan mahalli hanlıklara karşı harekete geçmek istemiştir.

Nadir Afşar'ın öldürülmesi üzerine başlayan merkezî otorite boşluğu İran'da hâlâ devam etmekteydi. Her bir bölge küçük emirliklerin kontrolünde

²⁷³ Kâtib, 1331 (ş. t), C. ss. 19, 20.

²⁷⁴ Habibi (1989), a. g. e. ss. 261, 262.

bağımsız bir devlet gibi idare edilmekteydi. Bir tarafta Muhammed Hasan Han Kacar kendi hâkimiyetini kurarken, diğer tarafta da Kerim Han ve Azad Han gibi emirler kendi bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Batı Horasan'da ise Abbaskulu ile Cafer Han ve Emir Alem Han bağımsız bir devlet halinde faaliyet göstermekteydiler.²⁷⁵

Her ne kadar Nadir Şah Afşar'dan sonra yeğeni Alikuli Han "Adil Şah" adı ile kendisini Horasan Padişahı olarak ilan ettiyse de kardeşi Muhammed İbrahim Han tarafından öldürülmüştür. 1478'de İbrahim Han da Nadir Şah'ın torunu Şaroh Mirza tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Böylece bu dönemlerde tüm İran'da olduğu gibi Horasan'da da büyük bir taht kavgası hâkimdi.²⁷⁶

24 Aralık 1749'da Horasan'daki bazı beyler Emir Âlem Han liderliğinde birleşerek Şaroh Mirza'yı tahttan indirerek hapse atmış ve onun yerine Safevi ailesine mensup Süleyman Şah'ın torunu Seyit Muhammed'i tahta oturtmuşlardır. Seyit Muhammed ise II. Süleyman Şah lakabı ile yeniden Safevi devletini kurmak istemiştir. Ama araştırmacılar II. Süleyman Şah'ın bir sembolden ibaret olduğunu ve asıl devlet idaresinin Emir Âlem Han'ın elinde olduğunu ifade etmektedirler.²⁷⁷

II. Süleyman Şah, Emir Âlem Han'ın isteği ile Ekrem Han Galcai ile Salih Beg Afşar'ı bu sıralarda Lahor'da yenilerek Kandahar'a geri dönen Ahmed Şah Durrani'nin sarayına göndermiş ve Meşhet'e gelerek kendisine biat etmesini istemiştir. Ancak Afgan hükümdarı II. Süleyman Şah'ın bu isteğini sert bir dille reddettiği için II. Süleyman Şah 1749'de Herat'a saldırarak kenti işgal etmiştir.²⁷⁸ Bunun üzerine Ahmed Şah Durrani kalabalık bir ordu ile Herat'a doğru yola çıkmıştır. Tam bu sırada Şahruh Mirza taraftarları Meşhet sarayını basarak II. Süleyman Şah'ı öldürmüş ve Şahruh Mirza'yı yeniden tahta oturtmuşlardır. Böylece bölgede Şahruh Mirza ile Emir Âlem arasında yeniden savaşlar başlamıştır.²⁷⁹ Bu fırsattan yararlanan Afgan orduları Herat'ı geri almak için harekete geçmiştir. Uzun sürelik bir kuşatmanın ardından Herat'ı yeniden ele geçiren Afgan orduları, burada takviye birlikler topladıktan sonra 24 Ekim 1750'de Meşhet'e saldırmışlardır. Ancak Ahmed Şah Durrani Meşhet kapılarında

²⁷⁵ Fatihullah Taqi Saravi, **Tarih-i Muhammedi, Ehsen'el Tevarih**, Tahran 1371 (ş. t.), ss. 31 – 43.

²⁷⁶ Mehdi Saidî, **Tarih-i Şehr-i Meşhed**, Jamî Yy. Tahran 1378 (ş. t.), ss. 259, 260.

²⁷⁷ Peroz Mojtahedzâda, **Emir-ân-i Marz-dâr va Marz-hâ-yi Khawarî İran**, Şiraza Yy. Tahran, 1378 (ş. t.), s. 11.

²⁷⁸ B. Kacar (1385), a. g. e. s. 50, M. Haqîqî, a. g. e. s. 128.

²⁷⁹ Mojtahedzâda, a. g. e. s. 143.

beklenmedik bir direnişle karşılaşınca, Nişapur üzerine yürümüş, fakat burada da kayda değer bir başarı elde edememiş ve kışın yaklaşması üzerinde Herat'a dönmüştür.²⁸⁰

Bu arada Ahmed Şah Durrani batı Horasan'a sefere çıkmadan önce Herat'ta Güney Türkistan'dan gelen bir elçiyi huzuruna kabul etmiştir. Belh hanlığı adına gelen bu elçi Buhara Hanı Muhammed Rahim Han'ın kendilerine baskı yaptığını ve Buhara hanlığına karşı kendilerine yardım etmesini talep etmiştir.²⁸¹ Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Ahmed Şah Durranî, Şahveli Han komutasında büyük bir orduyu da Güney Türkistan bölgesine göndermiştir.

Bu dönemlerde Güney Türkistan bölgesinde birden fazla küçük hanlık mevcuttu. Bu hanlıkların kendi arasında belli bir siyasal ve sosyal bütünlüğü bulunmadığı bilinmekteydi. Bunlar zaman zaman kendi aralarında sorunlar yaşamakta ve Amu (Ceyhun) nehrinin kuzeyindeki batı Türkistan hanlıklarının da saldırılarına maruz kalmaktaydı. Bu durumdan yararlanarak kendi hâkimiyetini bu bölgelere de genişletmek isteyen Afgan devleti, Belh'ten gelen talebi değerlendirerek harekete geçmiştir.²⁸²

Bu çerçevede Afgan tarihçileri Şahveli Han'ın 1750 – 1752 yılları arasında Maymana, Andhoy, Belh, Cevizcan ve Katagan'dan Badahşan bölgelerine kadar olan geniş coğrafyayı Durranî Afgan devletine bağladığını öne sürmektedirler.²⁸³ Ancak batılı araştırmacılar, bu dönemde Şahveli Han'ın Maymana, Belh ve Taşkurgan gibi Güney Türkistan bölgesinde birer yerel hükümet kuran Özbekler ile bir protokol yaparak onlara kendi bölgelerinde birer “özerklik” verdiğini öne sürmektedirler. Bu araştırmacılara göre Şahveli Han söz konusu hanlıklar ile Ceyhun'un kuzeyinden gelebilecek tehditlere karşı Afgan devletinin onları koruyacağı ve buna karşılık da hanlıkların yıllık bir miktar vergi vermeye mükellef oldukları yönünde bir antlaşma yapmıştır. Ayrıca söz konusu araştırmacılar Güney Türkistan'daki bu hanlıkların kendi özerkliklerinin 1901'de bugünkü Afganistan'ın kuzey sınırlarının belirlenmesine kadar devam ettiğini öne sürmüşlerdir.²⁸⁴ Neticede bu sefer sırasında Şahveli Han'ın Güney Türkistan (bugünkü kuzey

²⁸⁰ Saidî, a. g. e. s. 266, Kacar (1385), a. g. e. s. 50.

²⁸¹ Camî, a. g. e. C. 1, ss. 154, 155.

²⁸² Ghobar (1967), a. g. e. C. 1, s. 363

²⁸³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 131, Ghobar (1967), a. g. e. C. 1, s. 362, Habibi (1989), a. g. e. s. 260.

²⁸⁴ Jonathan, a. g. e. s. 98

Afganistan) bölgesini dolaylı olarak da olsa Afgan devletine bağladığı bilinmektedir.

Batı Horasan seferlerinden eli boş dönülmesine rağmen, Şahveli Han ile Güney Türkistan bölgesinde nispeten kayda değer başarılar sağlanmıştır. Tam bu sıralarda (1751) Delhi hükümdarı Nasruddin Şah'ın ölümü ile ortaya çıkan boşluktan yararlanmak isteyen Ahmed Şah Durrani yeniden Hindistan'a hareket etmiş ve daha önce belirttiğimiz gibi, Lahor ile Keşmir'i Afgan devletine bağlamıştır. Bu sırada da Batı Horasan Bölgesinde Şahruh Mirza ile Emir Âlem Han arasındaki rekabete Emir Âlem Han, Şahruh karşısında ciddi galibiyetler elde etmiştir. Hatta Emir Âlem Han'ın bir ara Meşhet'i de işgal ederek kendi adına para bastırdığı da bilinmektedir.²⁸⁵

1752'de Lahor'dan Kandahar'a dönen Ahmed Şah Durranî, Emir Alem Han'ın Meşhet'i ele geçirerek Herat'ı tehdit etmeye başladığını görünce batı sınırların güvenliğinin sağlanması için İran'daki hanlıkların tamamen ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bu amaçla Nadir Şah Afşar'ın torunu Şahruh Mirzaya bir mektup yazarak, İran'daki emirliklere karşı kendisi ile işbirliği yapması halinde Batı Horasan hükümdarlığını kendisine vereceğini anlatmıştır. Yine aynı şekilde bu dönemlerde Osmanlı sarayına da bir elçi göndererek “Şiilere karşı kendisine yardım etmelerini” talep etmiştir. Birinci Mahmut'un son dönemlerine denk gelen bu talep, o dönemlerde yaşanan bir takım iç sorunlar sebebi ile karşılık bulamamıştır.²⁸⁶ Daha sonra Marahta zaferi ve Güney Türkistan ilhakından sonra Afgan hükümdarının yeniden İstanbul'a uzun bir mektup göndererek “İran'daki asileri cezalandırmak için” sefer düzenleyeceğini bildirmiştir.²⁸⁷

1752'nin sonlarına doğru Kandahar'dan kalabalık bir ordu ile yola çıkan Ahmed Şah Durrani, Meşhet'te Şahruh Mirza tarafından karşılanmıştır. Şahruh Mirza liderliğindeki Afşar orduları ile Afgan orduları karşısında yenilen Emir Âlem Han birlikleri bozguna uğramıştır. Şahruh Mirza, Ahmed Han Durrani himayesinde Batı Horasan hükümdarı olarak yeniden Meşhet tahtına çıkmıştır.²⁸⁸ 1753'te Nişapur'a doğru yola çıkan Ahmed Şah Durranî, aynı yılın ilkbaharında Nişapur

²⁸⁵ Saidî, a. g. e. s. 267, Mojtahedzâda, a. g. e. s. 143.

²⁸⁶ Kacar (1385), a. g. e. s. 51.

²⁸⁷ Osmanlı sarayına gönderilen mektup ile ilgili daha sonra bilgi verilecektir. bkz: “Ahmed Şah'ın Dış Politikası ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri” s. 138.

²⁸⁸ Haqîqî, a. g. e. s. 130.

kalesini kuşatmıştır. Bu dönemlerde Nişapur'da Abbaskuli liderliğinde Bayat kabilesi yerel bir hâkimiyet kurmuştu. Ahmed Şah Durranî kaleyi kuşattıktan sonra uzaktan top ateşleri ile Bayatları yıldırmaya çalışmıştır. Yaklaşık iki aylık bir kuşatma ve top ateşinin ardından Abbaskuli'nin Afgan hükümdarına teslim olduğu bilinmektedir. Ahmed Şah Durrani, Abbaskuli'yi yeniden kendi adına Nişapur valisi olarak tayin etmiştir.²⁸⁹

Ahmed Şah Durrani, Nişapur'u kuşattığında, Afgan devletinin en büyük finans kaynaklarından biri olan Pencab'da bir takım sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Daha önce bahsedildiği gibi Afgan devleti adına Pencab valisi olan Mir Mano, Sihlerle giriştiği savaş sırasında hayatını kaybetmiş ve Pencab üzerine yeni bir takım rekabetler başlamıştı. Delhi hükümdarı II. Alemgir bu rekabetlerden yararlanarak Pencab'ı ele geçirmişti. Ahmed Şah Durranî'nin kendisi Nişapur kuşatması ile meşgul olduğu için bir orduyu Pencab'a göndermişse de başarılı olamamıştı. Bu yüzden Afgan hükümdarı İran'a hâkim olma hayallerini yarıda bırakarak Pencab'a gitmek üzere 1754'te Kandahar'a geri dönmüştür. Daha sonra 1755'te Hindistan'a hareket eden Ahmed Şah Durranî neredeyse 1761'e kadar Hindistan topraklarında uğraşmıştır. Nişapur zaferinden sonra Hindistan'da da büyük zaferler elde eden Durranî, Pencab'ı geri almakla kalmayıp Delhi ve Agra bölgelerini de zapt ederek Babürî sülalesi ile akrabalık kurmuş ve 15 Nisan 1761'de yeniden Kandahar'a dönmüştür.

Hindistan'da zafer dolu bir seferden dönen Ahmed Şah Durranî, yarım bıraktığı İran seferine yeniden hazırlanırken, bir takım iç isyanların yanında Güney Türkistan bölgesinde de bazı sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Uzun bir süre kabileler arasındaki çatışmalar ve Kandahar yakınlarındaki ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalan Afgan hükümdarı, bu sebepten İran seferinden vazgeçmiş ve isyanları bastırdıktan sonra Güney Türkistan'a gitmeye karar vermiştir.

Bu sıralarda Güney Türkistan bölgesindeki Hanlıkların daha önce (1750) söz verilen vergilerini göndermediklerini ve Buhara Emirinin de bu bölgelere nüfuz etmeye çalıştığı haberi Ahmed Şah Durranî'ye gelmiştir. Bu nedenle Ahmed Şah Durranî iç isyanları bastırdıktan sonra, bizzat bölgeye hareket etmiştir. 1768'de Herat üzerinden Maymana'ya ulaşan Afgan hükümdarı burada bir gün dinlendikten

²⁸⁹ Habibi (1989), a. g. e. s. 251

sonra Belh'e doğru hareket etmiştir. Bu sırada Buhara Emiri²⁹⁰ de Amu nehrinin (Ceyhun) kuzeyindeki Karşı bölgesinde Ahmed Şah Durranî'yi karşılamıştır. Bu karşılaşmada her kes bir savaşın çıkabileceğini beklerken, her iki taraf Müslümanlar arasında kan dökülmemesi için barış yapmayı uygun görmüşlerdir. İki taraf arasında yapılan antlaşmada ise Amu nehri Buhara Emirliği ile Afgan devleti arasında sınır kabul edilmiştir.²⁹¹ Ayrıca bu antlaşmanın ve iki hükümdar dostluğunun nişanesi olarak Buhara Emiri, Hz. Peygamber'in hırkasını Ahmed Şah Durranî'ye teslim etmiştir.²⁹²

Ahmed Şah Durranî Buhara Emiri ile yaptığı sınır antlaşmasının ardından Amu nehrinin güney kıyılarından Delhi ve Agra'ya kadar ve Badahşan'dan Nişapur'a kadar geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Böylece Ahmed Şah Durranî, diğer Afgan kabilelerinden farklı olarak bölgedeki Türk, Tacik, Afgan, Fars ve Hindu tebadan oluşan ve Hindistan ile İran'ın büyük bir bölümü ve bugünkü Afganistan'ın tamamı üzerine hayal ettiği Durranî Afgan imparatorluğunu kurmuştur. Tam bu sıralarda (1769) "fetihname" niteliğinde uzun bir mektup yazarak Osmanlı Padişahı 3. Mustafa (1757 - 1774)'ya göndermiştir. Ancak hastalığının günden güne ağırlaşması ile İran seferi gerçekleşmemiştir.

2. Ahmed Şah'ın Dış Politikası ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri

Daha önce kısmen belirtildiği gibi Nadir Şah Afşar'ın ölümü ile İran'daki Afşar Türk devleti yıkılmış ve yerine birçok küçük ve büyük hanlıklar ortaya çıkmıştır. Bu noktada Afgan devleti de aslında Afşar Türk devletinin enkazı üzerinde kurulan ve daha sonra bölge çapında nispeten güçlü olmaya başlayan bir devlettir. Diğer taraftan da Hindistan'daki Babürî Türk devleti de tamamen merkezi otoriteyi kaybetmiş ve meşruiyeti nereden ise Delhi ile sınırlı kalmıştı. Kabil, Gazne, Peşaver ve Güney Türkistan bölgelerine de küçük beyliklerin idaresinde parçalı bir yapı hâkimdi. Bu noktada Ahmed Şah Durrani, kafasında tasarlamış olduğu yeni

²⁹⁰ Afgan tarihçileri bu dönemlerde Buhara Emirinin adını Murat Bey olarak belirtirken, (bkz: Farhang, a. g. e. C. 1, s. 143, Habibi (1989), a. g. e. s. 263) ünlü Türkistan tarihçisi merhum Baymirza Hayit ise 1758 – 1785 yılları arasında Buhara Emirinin Daniyal olduğunu yazmaktadır. Bkz: Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, TTK Yy. Ankara, 1995. s. 30.

²⁹¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 143, Habibi (1989), a. g. e. s. 263.

²⁹² Hala Kandahar'da bulunan bu hırkanın Timur tarafından Bağdat'tan Semerkant'a ve daha sonra Türkistan Hanlıkları arasındaki mücadeleler neticesinde Buhara'ya getirildiği bilinmektedir. Bkz: Azizuddin Vekili Popalzai, **Tarih-i Hırka-yi Şerife-yi Kandahar**, 2. Bsk. Merkez-i Tahkikat-i Ulûm-i İslâmî Yy. Kabil, 1367 (ş. t.), s. 8.

bir Afgan devleti kurmak için bölgedeki otorite boşluğundan yararlanmıştır. Bu çerçevede kurulan Afgan devleti de bölge genelinde parçalanmış olan bu yapıyı birleştirerek merkezî otoriteyi güçlendirmeye çalışmıştır.²⁹³ Dolayısı ile 1747’de hükümdar olmasından 1773’teki ölümüne kadar hayatının büyük bir bölümünü “at sırtında” geçiren Ahmed Şah Durrani özellikle küçük beylikler ile emirlikleri ortadan kaldırarak Kandahar merkezli Afgan devletine bağlama noktasında ciddi başarılar elde etmiştir.

Özellikle son dönemlerde Ahamed Şah Durrani’nin dış politikasını, yayılmacı bir politikadan ziyade belirlemiş olduğu Durrani Afgan devleti sınırları ile onun himayesindeki yerel hâkimiyetleri savunma ilkesine dayandığını görmek mümkündür. Fakat kuruluş yıllarındaki dönemlerde bir yayılma politikası izlediğini görmekteyiz. Son dönemlerinde ise tamamen savunmaya yönelik bir dış politika eğilimine girmiştir.

Ahmed Şah Durrani’nin özellikle son dönemlerinde Horasan bölgelerinden Pamir’e kadar ve Amu nehrinin güney kıyılarından Delhi’ye kadar olan coğrafyaya gelebilecek tehditlere karşı veya çıkan isyanların bastırmaya yönelik, savunma ilkesine dayalı bir dış politika izlediğini görmekteyiz. Nitekim Durrani Afgan devletinin kurulmasından sonraki seferlerinin çoğunun da hâkimiyet sahasının genişletilmesinden ziyade, söz konusu bölgelerin tehdit altına girmesi neticesinde gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda Ahmed Şah Durrani’nin ikinci kez Delhi’ye girip II. Şah Alem’in Delhi hükümdarı olarak tahta çıkardıktan sonra, 01 Mart 1761’de Bengal’daki “Doğu Hindistan İngiliz Şirketi”ne gönderdiği mektup bu fikri doğrulama hususunda dikkat çekmektedir. İlk defa İngilizleri muhatap alan Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durrani söz konusu mektubunda “II. Şah Âlem’i Delhi hükümdarı olarak kendisi tarafından tanındığını belirtirken, İngilizlerden de aynı beklenti içinde olduğunu, onun sınırlarına müdahale edilmemesi gerektiğini ve aksi takdirde Bengal’a sefer düzenlemek zorunda kalacağını” ifade etmiştir.²⁹⁴ Yine aynı şekilde 1768’deki Güney Türkistan seferi esnasında Buhara Hanlığı ile Durrani Afgan devleti arasında Amu nehrinin sınır olarak kabul edilmesi ve her iki tarafın da bu sınırları ihlal etmemesi konusundaki antlaşma, Ahmed Şah

²⁹³ Mirza, a. g. e. s. 8, Kacar, a. g. e. s. 49.

²⁹⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 139. B. Kacar, (1385), a. g. e. s. 52.

Durrani'nin belirlediği sınırların güvenliğinin sağlanması kapsamında incelenebilir.²⁹⁵

Diğer taraftan 1752 – 1753 yıllarında gerçekleştirilen Horasan seferlerinin Batı Horasan hâkimi Emir Âlem Han'ın Herat'a saldırması üzerinde gerçekleştirildiği görülmüştür. Ahmed Şah Durranî'nin II. Süleyman Şah'a biat etmesi için Âlem Han'ın baskıları onun Durranî Afgan devletine karşı niyetini açıkça göstermişti. Bu yüzden Afgan hükümdarı İran'daki yerel emirlikleri ortadan kaldırarak batı sınırlarının güvenliğini sağlamak istemiştir. Bu noktada İran'daki emirlikler karşısında Osmanlı devletinin de desteğini almak istemişse de, Osmanlı devleti kendi iç sorunları ve batı dünyası ile uğraşmakta olduğu için Afgan hükümdarının elçisi İstanbul'dan eli boş dönmek zorunda kalmıştır.

Ahmed Şah Durranî döneminde Afgan ve Osmanlı devletleri ilişkilerinin tek taraflı olduğu görülmektedir. Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî 1752- 1753 yılları arasında İran topraklarına yapmış olduğu sefer sırasında Osmanlı Padişahı Birinci Mahmut (1730 - 1754) sarayına bir elçi göndererek İran'daki emirliklere karşı destek istemiştir.²⁹⁶ Ancak, bu dönemlerde Osmanlı devleti Avrupa'daki gelişmelerin tam ortasında kendini bulduğu için İran'a yönelik bir seferi göze alamamıştır. Ayrıca bu dönemde Osmanlı devleti mecbur kalmadıkça genel temayül olarak "barışçı" bir dış politikayı benimsemiş ve eski "gaza" anlayışından kısmen uzaklaşmıştı.²⁹⁷ Belki bu yüzden Afgan devletinin talebi Osmanlı Sarayında karşılık bulmamıştır.

Ahmed Şah Durranî daha sonra Hindistan'da Marahtalılara karşı kazandığı zaferler ve Güney Türkistan'daki seferlerinin ardından 1769'da Osmanlı Padişahı Üçüncü Mustafa'ya uzun bir mektup göndermiştir.²⁹⁸ "Fetihname" niteliğinde olan bu mektubun üç ana bölümden oluştuğu bilinmektedir.²⁹⁹ Birinci bölümde Hilafete olan bağlılığı ve saygısının ifadesinden sonra Safevi ile Afşar devletleri, Osmanlı devleti ile olan olumsuz ilişkilerinden dolayı sert bir dille tenkit

²⁹⁵ Habibi (1989), a. g. e. s. 263, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 143,

²⁹⁶ BOA, FK: C..HR, Dosya No: 29, Gömlek No: 1448

²⁹⁷ E. İhsanoğlu, a. g. e. C. 1, s. 62.

²⁹⁸ B. Kacar, a. g. e. s. 51.

²⁹⁹ Söz konusu mektup, şemsi 1346 (miladi 1967)'da Gholam Ceylanî Celalî'nin önsözü ve sadeleştirmesi ile Afganistan Tarih Encümeni tarafından Peştu dilinde yayınlanmıştır. Bu mektubun orijinalinin Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunduğu ifade edilirken (bkz: Gholam Ceylanî Celalî, **Nâme-i Alâ Hazret Ahmed Şah Baba, Be-nâm-i Alâ Hazret Sultan Mustafa-i Sales-i Osmanî, -Ki az rû-yi Noskha-i Hatî Arşiv-i Saltanatî-yi İstanbul Tertib Şoda ast-** Encümen-i Tarih-i Afganistan Yy. Kabil, 1346,) ciddi uğraşlara rağmen söz konusu arşivde bu mektuba rastlanmamıştır.

edilmiş ve Hilafete saygısızlıkları için onların Allah tarafından cezalandırıldığı ifade edilmiştir. İkinci bölümde ise Afgan milleti diye adlandırdığı Peştunların kısa tarihinden ve Hindistan'da kurmuş olduğu devletlerden söz edilmiştir. Mektubun son bölümü olan üçüncü bölümde de, Hindistan'da elde ettiği zaferlerden gururla söz ederken, İran'ın genel durumunu, orada belli bir merkezi otoritenin bulunmadığını ve "asiler" diye hitap ettiği İran'daki emirliklere karşı harekete geçeceğini ve elde edeceği "başarılar" hakkında daha sonra bilgi vereceğini açıklamıştır.³⁰⁰

Yukarıda da kısmen bahsettiğimiz gibi, Ahmed Şah Durranî dönemi Afgan ve Osmanlı devletleri ilişkisi tek taraflı olup dostluk ilişkisine dayanmaktadır. Birinci Mahmut'a gönderilen elçinin cevapsız bırakılması gibi, bu dönemlerde Avrupa'daki gelişmeler nedeni ile Üçüncü Mustafa da Ahmed Şah Durranî'nin mektubunu cevapsız bırakmıştır.³⁰¹

Ahmed Şah Durranî'nin bu dönemlerde burnuna bir yara çıktığı ve bu yaranın etkisi ile hastalandığı bilinmektedir. Zaten şeker hastalığı bulunan Afgan hükümdarı hastalığının artması yüzünden hedeflemiş olduğu İran seferine de çıkamamıştır. Bu dönemlerde hasta olmasına rağmen Kandahar ve yakın çevresinde çıkan bir takım isyanları bastırmakla meşgul olan Afgan hükümdarı hastalığının artması sonucunda bir süre yatalak olmuş ve ardından 23 Ekim 1772'de hayatını kaybetmiştir.³⁰² Ahmed Şah Durrani'nin ölümü ile şehzadeler arasında yaşanan taht kavgası uzun yıllar devam etmiştir. Ahmed Şah Durrani'nin fetih harekâtı da bu dönem itibarı ile durmuş ve bir süre sonra da Afgan devleti için bir gerileme süreci başlamıştır. Daha sonra bu gerileme süreci İngiliz işgali ile sonuçlanmıştır.

D. AHMED ŞAH DURANİ SONRASINDA AFGAN DEVLETİ

Ahemd Şah Durranî kendisinden sonra Afgan devletinin başına kimin geçeceği konusunda net bir şey söylemeden hayatını kaybetmişti. Bu yüzden veliahtlık konusu özellikle büyük oğulları Şehzade Süleyman ile Şehzade Timur

³⁰⁰ Ayrıca bu mektubun geniş bir özeti Muhammed İbrahim Atâî tarafından da yayınlanmıştır. Bkz: Atâî, a. g. e. ss. 57 – 61.

³⁰¹ B. Kacar, a. g. e. s. 51.

³⁰² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 144.

arasında bir takım sorunlara sebep olmuştur. Afgan hükümdarının, Timur ile Süleyman'ın dışında Parvez, İskender, Darab, Şehab ve Sancer isimlerinde beş oğlu daha bulunmaktaydı. Ancak hepsinden büyük olan Timur ile Süleyman veliahtlık iddiasında bulunmaktaydılar.³⁰³

Bir tarafta gençliğinden itibaren sürekli Ahmed Şah Durrani'nin kendisi ile beraber olan ve bazı önemli görevlerde bulunarak devlet idareciliği konusunda yetiştirilen Timur, bir tarafta da ser-leşker Şahveli Han'ın kızı ile evlenerek onun desteğini alan Süleyman tahta çıkma konusunda kendi aralarında bir takım çekişmelere girmiştir. Ancak bazı araştırmacılar Ahmed Şah'ın hayatta olduğu sıralarda hâkimiyet sahasındaki toprakları oğulları arasında paylaştırıldığını ve veliahdın da bu dönemlerde belli olduğunu iddia etmektedir. Buna göre Herat Timur'a, Kandahar Süleyman'a, Kabil Parviz'e ve Hindistan toprakları da diğer oğulları arasında paylaştırılırken, Şehzade İskender ise veliaht olarak tayin edilmişti.³⁰⁴ Fakat, Ahmed Şah'ın ölümü sırasında Timur'un Herat, Süleyman'ın da Kandahar ve Parviz'in ise Kabil valisi olmasına karşın İskender'in böyle bir iddia ile ortaya çıkmaması dikkat çekmektedir. Bunun da temel sebebini araştırmacılar İskender'in yaşının küçük olmasının yanında güçlü bir hamisinin bulunmadığına bağlamaktadırlar. Timur ise küçüklükten beri önemli görevlerin yanında babası ile beraber seferlere katılarak ordu ve devlet erkânı içinde önemli ölçüde taraftar edinmişti. Hatta son dönemlerde ser-leşker Şahveli Han'ın veliahtlık için damadı Süleyman'ı desteklemesi üzerine onunla düşmanlık derecesine varan rekabette olduğu da bilinmektedir.³⁰⁵

Bu çerçevede Ahmed Şah'ın vakanüvisi Mahmud el Hüseyin bin İbrahim Camî, Timur ve Şahveli Han rekabeti hususunda bir şey söylemezse de Afgan hükümdarının hastalığının ağırlaşması üzerine Kandahar'a gelen Timur'un Şahveli Han tarafından kente girmesine izin verilmediğinin söylemesi dikkatlerden kaçmamaktadır. İbrahim Camî'ye göre, Ahmed Şah'ın hastalığının ağırlaşması üzerine Şehzade Timur Herat'tan Kandahar'a gelmiş, ancak ser-leşker Şahveli Han onun kente girmesine müsaade etmemiştir. Daha sonra bazı hanların arabuluculuğu ile şehzade askerlerini kent dışında bırakarak tek başına kente

³⁰³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 154.

³⁰⁴ Ebul Hasan bn Muhammed Gulistane, **Mücmelüttevarih Pes Ez Nadir**, Muhammed Taqi Mudarris Razavi (Y. Hazırlayan), Tahran 1320 (ş. t.) s. 114.

³⁰⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 160.

girmiş ve babasını ziyaret edebilmiştir.³⁰⁶ Diğer taraftan yine Afganistan'ın ünlü tarihçilerinden biri olan Mir Gholam Muhammed Ghobar ise, Şehzade Timur'un aslında veliaht olarak babası tarafından tayin edildiğini, ancak Şahveli Han'ın ise kendi damadını tahta çıkarmak için Timur ile aralarının bozulduğunu ifade etmektedir.³⁰⁷

Neticede Ahmed Şah Durranî'nin ölümü ile iki şehzade arasında çıkan taht mücadelesinde özellikle de Durranîlerin de mensubu olduğu Abdali kabileleri arasında ciddi çekişmeler yaşanmıştır. Şehzade Timur Herat'ta olduğu sırada ser-leşker Şahveli Han kendi damadı olan şehzade Süleyman'ı hükümdarlık tahtına oturtmak için harekete geçmiştir.³⁰⁸ Bunun üzerine Herat'tan hareket eden Timur, Kandahar'daki bazı kabile liderlerine haber yollayarak kendisini desteklemelerini talep etmiştir. Timur'un bu talebi üzerine Abdalilerin en güçlü kabile lideri olan Medet Han İshakzai başta olmak üzere bazı beyler ve komutanların hemen Timur'un saflarına geçtiği bilinmektedir.³⁰⁹ Uzun süre ser-leşkerlik yaparak ordu içerisinde ciddi bir taraftarı bulunan Şahveli Han, ordu üzerindeki yetkisinden yararlanarak küçük bir birlikle Timur'u karşılamak üzere yola çıkmıştır. Ayrıca şehzade Timur'a haber yollayarak hükümdarlık sorununu yeni bir Loya Cirga ile halledilmesini önermiştir. Ancak şehzade Timur bu öneriyi kabul etmemiş ve Şahveli Han'a rakip olan bazı komutanların yardımı ile onu iki oğlu ile beraber yakalayarak idam etmiştir. Bunun üzerine artık hamisiz kalan şehzade Süleyman, kent dışında Şehzade Timur'u karşılayarak ona biat ettiğini açıklamıştır. Böylece şehzade Timur 1773'te Timur Şah adı ile Durranî Afgan devletinin hükümdarı olarak tahta çıkmıştır.³¹⁰

1. Timur Şah Dönemi (1773 - 1793)

Ahmed Şah Durranî'nin tabanını oluşturan Abdali kabilesinin, Ahmed Şah'tan sonra lider konumunda olan Şah Veli Han'ın öldürülmesi ile Timur Şah'a karşı güvenleri sarsılmıştı. Abdalî kabilesinin Timur Şah'a karşı olan bu güvensizliği neredeyse Timur Şah'ın hayatı boyunca devam etmiştir. Bu nedenle

³⁰⁶ Camî, a. g. e. C. 2, s. 1266.

³⁰⁷ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 373.

³⁰⁸ Habibi (1989), a. g. e. s. 271.

³⁰⁹ Azizuddin Vekili Popalzai, **Timurşah Durani**, Kabil, 1346 (ş. t.) C. 1, s. 55.

³¹⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 160.

Timur Şah hükümdarlık hayatı boyunca yaşanan isyanları bastırmaya çalışmak ve Abdali kabileleri ile yaşanan sorunları çözmekle meşgul olmuştur.

Diğer taraftan Ahmed Şah Durranî döneminden itibaren Afgan kabile liderleri ile bürokrat niteliğinde olan devlet adamları arasında bir takım çekişmeler yaşanmaktaydı. Ahmed Şah Durranî, Afganlar arasındaki kabile ve aşiret değerlerine bağlılık gibi hassasiyetleri göz önünde bulundurarak, onlara vermiş olduğu büyük imtiyazlarla iki kutup arasındaki dengeyi sağlayabilmişti. Ancak Timur Şah'ın bu dengeyi sağlama noktasında başarılı olamadığı görülmektedir. Timur Şah kabile liderlerinin gücünü hiçe saymak pahasına daha çok bürokratlara dayanan bir devlet idaresi anlayışını benimsemeye çalışmış, buna karşın kabile liderlerinin yetki ve imtiyazlarını kısıtlamıştır. Bu nedenle de Timur Şah'ın söz konusu kabile liderlerince yönlendirilen halk arasındaki tabanı zayıflamaya başlamıştır.³¹¹

Bu doğrultuda Ahmed Şah Durranî'nin ölümü üzerinde, Timur Şah'ın halk arasındaki konumunun zayıfladığını gören bazı mahalli hanlar ona karşı bağımsızlık ilan etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede hiç kuşkusuz bağımsızlık için Ahmed Şah Durranî döneminden beri fırsat kollayan Pencab Sihleri 1774'te Afgan devletine verilen vergileri kesmişler ve bağımsızlık ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Timur Şah Pencab'a yürümek üzere Kabil'e gelmiştir. Fakat aynı yıl Güney Türkistan'ın Katagan bölgesinde³¹² bazı küçük hanlar Kubat Han etrafında birleşerek bağımsızlık iddiası ile ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bu nedenle Timur Şah Pencab seferinden vazgeçerek Hindukuş dağlarının kuzeyine doğru yola çıkmıştır. 24 Ekim 1774'de Kunduz civarında yapılan ilk savaşta Timur Şah orduları yenilmiştir. Ancak savaş alanından dönerken Kubat Han yerel rakiplerinin kurduğu pusuya düşerek hayatını kaybetmiştir.³¹³ Bu sırada da Afgan ordularına yeni takviye birlikler katılmış ve yeniden saldırmışlardır. Kubat Han'ın da ölümü ile büyük bir moral kaybına uğrayan isyancılar mağlup olmuşlardır.³¹⁴

³¹¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 162.

³¹² Bugünkü Afganistan'ın kuzey bölgelerini oluşturan Güney Türkistan toprakları kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. Herat'tan başlayarak doğuya inen Faryab (Maymana), Cuzcan (Şebirgan), Serpol, Belh ve Samangan (Aybek) bölgeleri "Türkistan" adı ile bilinirken, bugünkü Afganistan'ın kuzeydoğusunu oluşturan, Güney Türkistan'ın da doğusunda Ceyhun nehrinin güney kıyılarından yukarıya uzanan bölgeler (Bağlan, Kunduz, Takhar ve Bedahşan illeri) ise "Katagan" adı ile bilinmektedir (Hazırlayan).

³¹³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 161.

³¹⁴ Popalzaî, a. g. e. s. 163, Gulistane, a. g. e. s. 118.

Timur Şah, Güney Türkistan'da Kubat Han'a karşı kazanmış olduğu zaferin verdiği yüksek moral ile yeniden Pencab seferine hazırlanmak üzere Kabil'e gelmiş ve sefer hazırlıkları kapsamında kalan vergilerin toplanması için devlet adamlarına emir vermiştir.

Bu arada Ahmed Şah Durranî döneminden beri daha güçlü kabile liderlerine belli bir bölgenin vergisinin toplanarak düzenli olarak devlet hazinesine gönderilmesi görevi verilmişti. Çoğu zaman kabile liderleri toplanan verginin belli bir yüzdesini devlet hazinesine gönderirken, büyük bir bölümünü de kendisi almaktaydı. Söz konusu kabile liderleri bu yoldan büyük bir servet kazanmakla beraber kayıtsız olarak merkezi yönetime bağılılıklarını korumaktaydı. Ancak Timur Şah bu sistemi değiştirerek mali kaynakları tamamen merkezîleştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla merkezden görevlendirilen "mustûfîler" bahis konusu kabile reislerinden hesap almaktaydı.³¹⁵

Timur Şah'ın merkeziyetçi siyaseti özellikle kabileler arasında ciddi bir takım tartışmalar sebep olmaktadır. Bu kapsamda Ahmed Şah Durranî'nin özellikle vergi temini hususunda merkeziyetçi olmayan sisteminden büyük servetlere ulaşan kabile liderleri, Timur Şah'a karşı halkı kışkırtmaya çalışmıştır. Özellikle Şahveli Han başta olmak üzere bazı Kabile liderlerinin idam edilmesi onların değirmenine dökülen bir su niteliğinde olmuş ve daha güçlü propagandalar ile Timur Şah'a karşı olan cephelerini güçlendirmişlerdir. Bu amaçla Timur Şah tarafından vergileri toplamak için görevlendirilen devlet adamları, Timur Şah'ın da mensubu olduğu Abdali kabilesinin Sedozai aşireti lideri olan Abdulhaluk Han'ın yanına gittiğinde, söz konusu aşiret lideri bu görevlileri öldürerek Kandahar'a kaçmıştır.³¹⁶

Araştırmacılar, Abdulhaluk Han'ın sadece Sedozai aşireti arasında değil tüm Abdali kabilesi arasında çok büyük bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedirler. Abdulhaluk Han, sahip olduğu bu potansiyelden yararlanarak Afgan Devletinin başkenti olan Kandahar'da tüm kabile liderlerini toplayarak bir cirma oluşturmuştur. Timur Şah'a karşı olan kabilelerin bu cirmada Abdulhaluk'u "şah" olarak ilan ettikleri ve Timur Şah liderliğindeki Afgan devletini tanımadıklarını ilan

³¹⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 373.

³¹⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 163.

ettikleri bilinmektedir.³¹⁷ Abdulhaluk liderliğindeki kabileler Timur Şah'a karşı bağımsız bir devlet kurmaya çalışmakla yetinmeyip, Kandahar valisi olan Timur Şah'ın oğlunu zindana atmışlar ve kalabalık bir ordu ile Kabil'de bulunan Timur Şah'a karşı yürümeye başlamışlardır.

Kabile ordularını Kandahar'dan yola çıktığı haberini alan Timur Şah onlara karşı Kabil, Celalabat ve Peşaver bölgelerindeki Abdali kabilelerinden yardım istemiştir. Ancak söz konusu bölgelerdeki Abdaliler kendi soydaşları olan Abdulhaluk liderliğindeki Abdali kabile ordusuna karşı yardım etmeyi göze alamamıştır. Bunun üzerinde Timur Şah, Kabil ve yakın çevresindeki Kızılbaşlardan³¹⁸ yardım istemiştir. Bunun üzerinde Ahmed Şah Durrani'nin en güvenilir askerlerini oluşturan Kızılbaşlar yaklaşık 10 bin asker ile Timur Şah'ın yanında yer almışlardır.³¹⁹

Kızılbaş ve kendisine sadık olan Abdali askerleri ile birlikte, Abdulhaluk Han'a karşı Kabil'den yola çıkan Timur Şah 1775'te Gazne'nin Şeşgav bölgesinde isyancı kabile orduları ile karşılaşmıştır. Kabile orduları sayısal olarak Timur Şah ordularına üstün olsa da, Timur Şah'ın orduları savaş kabiliyeti ve teçhizat bakımından kabile ordularına üstünlük sağlamaktaydı. Ayrıca Timur Şah'ın kendisini bizzat savaşa katıldığını gören kabile ordularının bir kısmı savaştan vazgeçmiştir. Bu kapsamda Barekzai aşiretinin lideri Payenda Han ile İshakzai aşiretinin lideri Dildar Han tüm askerleri ile birlikte saf değiştirerek Timur Şah'ın yanına geçmiştir. Bunun üzerinde yapılan ilk savaşta kabile ordularının mağlup olarak dağıldığı bilinmektedir.³²⁰ Bazı araştırmacılar bu savaşta Abdulhaluk Han ile onu destekleyen bazı kabile liderlerinin savaş alanında yakalanarak idam edildiğini öne sürmektedirler.³²¹

Timur Şah, Şeşgav bölgesinde kabile ordularını yenerek bazı kabile liderlerini idam etmesine rağmen Abdali kabilesinin kendisine karşı olan husumeti daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Bu yüzden kendisine karşı yeni bir isyanın

³¹⁷ Kâtib, a. g. e. C. 1, s. 36.

³¹⁸ Kızılbaş adı ile bilinen kavim Safeviler ve Nadir Şah Afşar dönemlerinde tedricen bugünkü Afganistan topraklarına gelip yerleşen Şii Türkmenlerdir. Bunlar daha sonra Ahmed Şah Durrani döneminde saray muhafızları olarak görev yapmış ve Ahmed Şah Durrani'nin en güvenilir özel kuvvetleri haline gelmişlerdir. Bunlar günümüzde de Kabil ve Gazne başta olmak üzere ülkenin iç bölgelerinde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. (Hazırlayan)

³¹⁹ Gulistane, a. g. e. s. 120, Popalzaî, a. g. e. C. 1, s. 173.

³²⁰ Popalzaî, a. g. e. C. 1, s. 173.

³²¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 164.

başlayabileceği ihtimaline binaen başkent Kandahar'a gitme riskini göze alamamıştır. Dolayısı ile başkenti Kandahar'dan Kabil'e taşımayı en makul bir fikir olarak kabul etmiş ve 1778'de Kandahar yerine Kabil'i başkent olarak ilan etmiştir.³²²

Daha önce de kısmen işaret edildiği gibi, Timur Şah hükümdarlık hayatı boyunca bir taraftan kabileler arasında kendisine karşı yapılan provokasyonlar ve isyan ihtimalleri ile Afgan devleti sınırları içerisinde meydana gelen bağımsızlık iddiaları karşısında mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yine de babası Ahmed Şah Durranî dönemindeki sınırları kısmen muhafaza etse de, sınırlar içerisinde devletin mutlak otoritesini sağlama hususunda pek başarılı olamamıştır. Çoğu bölgelerde isyanlar devam etmiştir. Bu kapsamda Ahmed Şah Durranî'nin ölümü ile Pencab'da başlayan Sih isyanları, 1779'da Timur Şah'ın seferi ile kısmen yatıştırılarak, Multan, Lahor ve Keşmir yeniden Afgan devletine tabi olduysa da, Sind nehri civarındaki birçok bölgelerinde yerel hâkimiyetler ortaya çıkmıştır.³²³ Ayrıca Ahmed Şah Durranî döneminde Nadir Şah Afşar'ın torunu Şahruh Mirza, Batı Horasan bölgesinde Afgan devletinin himayesinde hâkimiyeti kurarken onun ölümü ile bir taraftan Kacariler ilerlemiş, bir taraftan da yerel emirlikleri güçlenerek bölgeyi işgal etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Timur Şah 1785'te Herat üzerinden Meşhet'e kadar ilerlemiş ve belli bölgeleri yeniden Afgan devletine bağlamıştır. Ancak babası dönemindeki mutlak hâkimiyeti sağlama noktasında başarılı olamamıştır.³²⁴

Bu dönemlerde Timur Şah liderliğindeki Afgan devleti kendi iç sorunları ile uğraşırken, Buhara Emiri 1769'da Ahmed Şah Durranî ile yapılan sınır antlaşmasını ihlal ederek Merv ve Kerki üzerinden Cuzcan'ı ele geçirmiş ve Belh'e doğru ilerlemiştir. Buhara Emirinin ilerlemesini engellemek için Timur Şah 1789'da kalabalık bir ordu ile Kabil'den hareket ederek Belh üzerinden Akça'ya ulaşmıştır. İki ordu arasında yapılan savaşta Buhara Emirinin orduları yenilmiş ve yeniden iki taraf arasında 1769'daki sınır antlaşmasına bağlı kalınacağı yönünde yeni bir antlaşma imzalanmıştır.³²⁵

³²² Atâî, a. g. e. ss. 70, 71.

³²³ Basir Ahmad Devletabadî, *Şinas-nâme-yi Afganistan*, Şehit Yy. Kum 1371 (ş. t.), s. 207.

³²⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 168.

³²⁵ Popalzaî, a. g. e. C. 1, s. 177, Habibi (1989), a. g. e. s. 272.

Buhara Emiri ile belli bir antlaşma sağlandıktan sonra 1790'da Kabil'e dönen Timur Şah hayatının sonuna kadar farklı bölgelerdeki isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Her bir isyan sonrasında kabile liderlerinin idam edilmesi kendisine karşı olan düşmanlığın daha da büyümesine sebep olmuştur. Timur Şah babasının kabile liderlerine karşı gösterdiği toleransı gösterememiş ve tamamen merkeziyetçi bir sistem geliştirmeye çalışmıştır. Ancak Afganlar arasındaki kabile ve aşiret bağlarının güçlü olması Timur Şah'ın bu siyasetinin başarısız olmasına sebep olmuştur.³²⁶

Araştırmacılar Timur Şah'ın babasının aksine rahatına çok düşkün biri olduğunu söylerken bu nedenle de kış mevsimlerini Celalabat ve Peşaver gibi daha sıcak iklime sahip bölgelerde geçirdiğini öne sürmektedirler. Bu amaçla 1793 kışını geçirdiği Peşaver'de midesi rahatsızlanmış ve acele ile Kabil'e getirilirken 19 Mayıs 1793'te yolda vefat etmiştir.³²⁷

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, babası Ahmed Şah Durranî'nin aksine Timur Şah Durranî'nin aşırı derecede kendi rahatına düşkün biri olduğu bilinmektedir. Hatta onun eş ve çocuk sayısı hakkında araştırmacılar farklı rakamlar vermektedir. Kimi araştırmacılar Timur Şah'ın eşlerinin sayısını bilinmediğini ifade ederken sadece erkek çocuk sayısının da 35'e yakın olduğunu tahmin etmektedir.³²⁸ Ancak bunlar arasında en meşhurları babalarının hayatta olduğu sıralarda da birer büyük kentin valisi olarak görev yapmaktaydı. Bu çerçevede şehzade Hümayun Kandahar valisi, şehzade Mahmut Herat valisi, şehzade Abbas Peşaver valisi, şehzade Zaman Kabil valisi ve şehzade Şeca'ülmülk (Şeca) ise Gazne valisi olarak görev yapmaktaydı. Babalarının ölümü ile bunların her biri saltanat iddiasında bulunmaya başlamıştır.³²⁹ Bu yüzden de Timur Şah'ın ölümünden sonra büyük bir taht mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelelerde sırası ile şehzade Zaman, Mahmut ve Şeca gibi oğullarının kendi amaçlarına ulaştığı görülmektedir.

³²⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 373.

³²⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 170.

³²⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 180.

³²⁹ Devletabadî, a. g. e. s. 207.

2. Zaman Şah Dönemi (1793 - 1801)

Timur Şah'ın ölümü ile saltanat iddiasında bulunan bütün şehzadeler toplanmıştır. Kabil'de Timur Şah'ın cenaze merasiminin bitmesinin hemen ardından Kabil valisi şehzade Zaman'ın ev sahipliği ile gerçekleşen cirkaya şehzade Hümayun ve şehzade Mahmut katılmamış ve kendi hâkimiyet sahalarındaki Herat ve Kandahar'da yerel hâkimiyetlerini kurmaya çalışmıştır. Bazı kabile liderleri ile şehzadelerin çoğunun katıldığı bu cirkada şehzade Abbas bazı kabile liderleri ve şehzadeler tarafından hükümdarlık için aday gösterilmiştir. Ancak saltanata meyli olan şehzade Zaman onun adaylığını kabul etmeyerek kendisini aday göstermiştir.³³⁰

Bu arada bazı araştırmacılar Timur Şah'ın hayatta olduğu sıralarda beşinci oğlu şehzade Zaman'ı veliaht olarak gördüğünü, ancak kabile liderleri ile yaşanan sorunlar ve bu sorunların şehzadeler arasındaki rekabete yansımaları engellemek maksadı ile açıklayamadığını ifade etmektedirler.³³¹ Her halde saltanat iddiası ile Kabil'de topladığı Loya Cirkada kendi isminin telaffuz edilmemesi üzerine bazı devlet adamları ve kabile liderleri aracılığı ile kendisini hükümdar ilan eden şehzade Zaman, kendi öz kardeşi Şeca'ülmülk dışında tüm şehzadeler ile birlikte kendisini desteklemeyen devlet adamları ve kabile liderlerinin hepsini hapse atmıştır.³³² Beş gün aç bırakılan şehzadeler de nihayetinde ona biat etmişlerdir. Diğer taraftan, şehzade Zaman muhtemelen dedesi Ahmed Şah Durranî'den taklit ederek, saray çevresinde çok saygı duyulan din adamı Hac Muhammed Safiullah Mucaddadi'yi çağırarak "hükümdarlık sarığını" onun başına koymasını istemiştir. Söz konusu din adamı da şehzade Zaman'ın bu emrine itaat ederek onu Zaman Şah, olarak ilan etmiştir.³³³ Böylece tüm şehzadelerin karşı çıkmasına rağmen, ordu ve bazı devlet adamları ile kabile liderlerinin desteği ile Zaman Şah Afgan devletinin hükümdarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmacılara göre Zaman Şah'ın hükümdar olmasında en önemli rolü Abdali kabilesinin lideri Payende Han ve Kabil'de yaşayan Kızılbaşlar ile birlikte

³³⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 379.

³³¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 184.

³³² Kâtib, a. g. e. C. 1, s. 45, Wahab & Youngerman, a. g. e. ss. 75, 76.

³³³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 185.

yine Kabil'deki Kalmuklar oynamıştır.³³⁴ Payende Han kabile arasındaki potansiyeli ve devlet içindeki taraftarlarını Zaman Şah lehine yönlendirirken, orduda hizmet eden Kalmuklar ile Kızılbaşlar da Zaman Şah'ın arkasında durarak onun rakiplerine gözdağı vermeye çalışmışlar ve böylece şehzade Zaman'a karşı kurulabilecek her türlü komployu engellemeye çalışmışlardır.³³⁵

Neredeyse Ahmed Şah Durranî'nin ölümünden sonra başlayan iç sorunlar, Timur Şah döneminde bazı kabile liderlerinin öncülüğü ile devam ederken, Zaman Şah döneminde ise tamamen şehzadeler arasındaki çatışmaya dönüşmüş ve gittikçe Afgan devletinin de zayıflamasına sebep olmuştur. Hatta Hindistan'daki işgal sürecini tamamlayan İngilizlerin Afgan devleti içindeki bu çatışmalardan yararlanarak bölgeye daha rahat nüfuz ettiğini söylemek de mümkündür.

Bu çerçevede Timur Şah döneminde Kandahar hâkimi (valisi) olarak tayin edilen şehzade Hümayun, Kabil'deki Loya Cingayı reddetmiş, Zaman Şah hâkimiyetini kabul etmemiş ve Kandahar'daki bazı Abdali kabile liderlerinin desteği ile kendi hükümdarlığını ilan etmiştir. Bunun üzerine Zaman Şah, diğer kardeşlerini hapse atarak kendi hükümdarlığını ilan ettikten sonra, ser-leşker Payende Han'ın komutasında kalabalık bir orduyu 1794'te Kandahar'a göndermiştir. Kalat civarında karşılaşan iki ordu arasında hiçbir savaş çıkmadan Hümayun'un bazı komutanları Zaman Şah ordularının saflarına geçmiş ve şehzade Hümayun'un kendisi Kandahar'ı terk ederek Belucistan'a kaçmıştır.³³⁶ Kandahar'ı ele geçiren Zaman Şah orduları yine Zaman Şah hükümdarlığını kabul etmeyen Herat hakimi şehzade Mahmut üzerine yürümüştür. Kardeşi Hümayun'un akıbetini duyan şehzade Mahmut kendisinden yaşça küçük olan kardeşi Zaman Şah'a bir mektup göndererek, Herat'ın yeniden kendisine bırakılması halinde ona biat edeceğini açıklamıştır. Zaman Şah ağabeyini isteğini kabul ederek onu yeniden Herat valiliğinde bırakmıştır.³³⁷

³³⁴ Bu dönemlerde Kabil'de yaşayan Kalmuklar, daha önce Doğu Türkistan (Kaşgar) bölgelerinden Pamir dağlarını geçerek Badahşan bölgesine geçmiştir. Ahmed Şah Durranî'nin ölümünden sonra 1774'te Kubat Han'ın Timur Şah'a karşı isyan etmesi sırasında Kubat Han'a karşı Afgan ordularını desteklemişlerdir. Bunun üzerinde Timur Şah'ın serleşkeri Berhordar Han bu Kalmukları yanına alarak orduya istihdam etmiş ve Kabil'e getirmiştir. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Popalzai, a. g. e. C. 1, s. 183, Gülistane, a. g. e. s. 120.

³³⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 184

³³⁶ Kâtib, a. g. e. C. 1, s. 46

³³⁷ Wahab & Youngerman, a. g. e. s. 76, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 185.

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi Zaman Şah, devlet idaresindeki otoritesi ve bölgede mutlak hâkimiyet kurma çabaları ile dedesi Ahmed Şah Durranî'yi taklit etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, özellikle dedesinin hâkim olduğu coğrafyanın mutlak hâkimiyeti için uğraşmıştır. Fakat şehzadeler arasında yaşanan iktidar mücadeleleri Zaman Şah'ın bölge hâkimiyeti mefkuresini olumsuz yönde etkilemiştir. Yine de Zaman Şah her fırsatta babası Timur Şah döneminden beri Sihler ile sürekli sorun yaşanan Pencab bölgesinin hâkimiyetini yeniden ele geçirmek için uğraşmıştır. Fakat bu dönemlerde bir taraftan İngilizlerin bölgeyi işgal etme sürecini hızlandırması ve diğer taraftan da şehzadeler ile yerel feodallerin tehdidi Zaman Şah'ın bu amacına ulaşması konusunda büyük bir engel teşkil etmiştir.³³⁸

Zaman Şah Pencap bölgesine yönelik sefer hazırlıkları kapsamında Peşaver'deyken, 1794'te ağabeyi şehzade Hümayun Belucistan'dan Kandahar'a dönerek kenti işgal etmiş ve Zaman Şah'ın yedi yaşındaki oğlu şehzade Kayser'i kendi kılıcı ile yaralamıştır. Bunun üzerine Zaman Şah acele ile Kandahar'a doğru yola çıkmıştır. Kent dışında karşı karşıya gelen iki kardeş orduları kısa bir savaşın ardından Hümayun birlikleri dağılmıştır. Savaş alanından kaçan şehzade Hümayun Keşmir'e doğru giderken Zaman Şah birlikleri tarafından yakalanmış ve Zaman Şah'ın emri ile gözlerine mil çekilerek hapse atılmıştır.³³⁹

Şehzade Hümayun tehdidini kaldırdıktan sonra Zaman Şah tekrar Hindistan topraklarına sefer hazırlıklarına başlamış ve bu amaçla Peşaver'e gitmişti. Ekim 1795'te Pencab yakınlarına ulaştığında bir başka kardeşi Herat valisi şehzade Mahmut'un yeniden kendisinin hâkimiyetine karşı çıkarak Kandahar'a saldırdığını duymuştur. Bunun üzerine Hindistan seferini bırakarak Kandahar'a hareket etmiştir.³⁴⁰ Ancak Kandahar'a ulaşmadan öncü kuvvetleri Kandahar'ı şehzade Mahmut'tan geri almıştır. Bunun üzerine şehzade Mahmut, Zaman Şah'tan yeniden aman dilemiş ve Zaman Şah da onun canını bağışlamıştır. Fakat yeni bir isyan başlatma ihtimaline karşı Herat'ı valiliğinden onu almış yerine yedi yaşındaki oğlu şehzade Kayser'i vali olarak atamıştır. Bunun üzerine Zaman Şah'a karşı açıkça cephe almaya başlayan şehzade Mahmut'un Herat'ı terk ederek İran

³³⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 382.

³³⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 186.

³⁴⁰ Kâtib, a. g. e. C. 1, s. 50.

topraklarına gittiği ve oradan kardeşine karşı mücadeleye devam ettiği bilinmektedir.³⁴¹

1796'da Zaman Şah üçüncü kez Hindistan'a doğru yola çıktığında bu defa sınır ötesindeki yeni bir tehdit nedeni ile tekrar geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu dönemlerde İran topraklarında rakiplerine karşı galip gelerek bir devlet olma yolunda hızla ilerleyen Aka Muhammed Kacar birlikleri, Meşhet'i ele geçirerek Durranî Afgan devletinin himayesinde olan Şahruh Mirzayı öldürmüş ve Herat'a ilerlemeye başlamıştır. Şahruh'un oğlu Nadir ise Herat'a gelerek Afgan devletine sığınmış ve Zaman Şah'tan yardım talebinde bulunmuştur. Zaman Şah Hindistan seferini yarıda bırakarak Herat'a gelmiş ve 1796'da Şahruh'un oğlu Nadir'i yeniden Meşhet hükümdarı olarak tayin etmiştir.³⁴²

Her fırsatta Hindistan'a yönelik sefer düzenlemeyi adeta bir alışkanlığa dönüştüren Zaman Şah batıdan gelebilecek tehdidi kısmen engelledikten sonra dördüncü kez Hindistan yolunu tutmuştur. Ancak kardeşi şehzade Mahmut ile bazı kabile liderlerinin ve Kacarilerin tehdidi devam edince uzun bir süre Hindistan seferini ertelemek zorunda kalmıştır. Nihayetinde 1798'de beşinci kez bu amaçla Peşaver'e doğru yola çıkmıştır. Hatta bu sefer esnasında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (*The East India Company*) başkanı Marcus Wesley'ye bir mektup göndererek kuzey Hindistan bölgesine sefer düzenleyeceğini ve Marahtalılara karşı kendisine yardım etmelerini talep etmiştir. Ancak artık Hindistan'da büyük bir güç haline gelen İngilizler, Zaman Şah'ın bu seferini tasvip etmemekteydi.³⁴³ Tam bu sıralarda, bazı kabile liderlerinin kendisine karşı isyan edeceklerini ve onun yerine öz kardeşi Şeca'ülmülk'ü iktidara getireceklerini duymuştur. Bu kabile liderleri arasında 1793'te kendisini destekleyen Abdali liderlerinden Payende Muhammed Han'ın da bulunduğu iddia edilmiştir. Zaman Şah bu iddialar üzerinde 1799'da başta ser-leşker Payende Muhammed Han olmak üzere söz konusu kabile liderlerinin tamamını idam etmiştir.³⁴⁴ Bunun üzerine Abdali kabilesi başta olmak üzere idam edilen tüm kabile liderlerinin yakınları o dönemlerde İran'da

³⁴¹ Habibi (1989), a. g. e. s. 273

³⁴² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 385. Farhang, a. g. e. C. 1, s. 187.

³⁴³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 188.

³⁴⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 196.

bulunan şehzade Mahmut'un yanına giderek onu Zaman Şah'a karşı savaşa teşvik etmeye başlamışlardır.³⁴⁵

Bu arada bu dönemlerde şehzade Mahmut kardeşi Zaman Şah'a karşı yenilerek İran'daki Kacar devletine sığınmıştı. Yine bu dönemlerde Kacar hükümdarı Aka Muhammed ölmüş (1799) yerine oğlu Fetihali Kacar geçmişti. Fetihali Kacar da şehzade Mahmut'u kendi himayesine alarak Sistan bölgesinde ona bir yer de tahsis etmişti. Zaman Şah tarafından öldürülen Afgan kabile liderlerinin varisleri şehzade Mahmut'un yanına gidince şehzade Mahmut da vakit kaybetmeden Kacarilerin de yardımı ile kardeşi Zaman Şah'a karşı Sistan'dan yola çıkmıştır. Bu sıralarda yine Hindistan yolunda olan Zaman Şah ordusunun büyük bir bölümünü Peşaver'de bırakarak Kabil'e gelmiştir. Kabil'den Kandahar'a hareket eden Zaman Şah, Gazne civarında şehzade Mahmut birlikleri ile karşılaşmıştır. Bu sırada idam edilen kabile büyüklerinin taraftarları da teker teker Zaman Şah'tan saflarını ayırarak şehzade Mahmut saflarına geçmeye başlamıştır. Bunun üzerinde yenilgiye uğrayan Zaman Şah, Peşaver'e kaçmak zorunda kalmıştır.³⁴⁶

Peşaver'e giden Zaman Şah'ın yanından kısa sürede tüm ordularının ayrıldığı ve tek başına bir evde saklanmak zorunda kaldığı bilinmektedir. Daha sonra saklandığı evin sahibinin haber vermesi ile yakalanarak Kabil'e getirilmiştir. 1801'de şehzade Mahmut'un emri ile Zaman Şah'ın gözlerine mil çekilerek hapse atıldığı bilinmektedir.³⁴⁷

3. Şah Mahmut'un Birinci Dönemi (1801 - 1804)

Timur Şah'ın oğulları arasındaki taht mücadelesi 1801'de şehzade Mahmut'un lehine sonuçlanmıştı. Kardeşi Zaman Şah'ı yakalayarak gözlerine mil çektilerip hapse attıktan sonra şehzade Mahmut, Kabil'de Şah Mahmut adı ile Durranî Afgan devleti tahtına oturmuştur.³⁴⁸ Ancak Şah Mahmut'un üç yıllık iktidarı boyunca bir yandan kardeşler arasındaki taht mücadelesi devam ederken, diğer taraftan da bir takım mezhep çatışmaları ve kabileler arasındaki rekabet hız

³⁴⁵ Kâtib, a. g. e. C.1, s. 61.

³⁴⁶ Habibi (1989), a. g. e. s. 274

³⁴⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 198, Kâtib, a. g. e. C.1, s. 62.

³⁴⁸ Wahab & Youngerman, a. g. e. s. 78

kazanmıştır. Dolayısı ile Şah Mahmut'un birinci dönemi tamamen iç sorunlar ile geçmiştir.³⁴⁹

Bu arada daha önce kısmen işaret edildiği gibi Şah Mahmut bazı kabile liderlerinin yardımı ile siyasal iktidarı ele geçirmişti. Bu liderler arasında özellikle Abdali kabile lideri Fetih Han büyük rol oynamıştı. Çok cesur olduğu kadar büyük bir taraftar kitlesi bulunan Fetih Han, Ahmed Şah Durranî'nin sadrazamı Hacı Cemal Han'ın torunuydu. Cemal Han'dan sonra Abdali kabilesinin lideri olan Rahimdad Han, Ahmed Şah Durranî'den sonra Timur Şah'a itaatsizlik yaptığı için onun yerine kardeşi Payende Han getirilmiştir. Payende Han'ın oğlu olan Fetih Han, aile geçmişi ve Şah Mahmut'un iktidara gelmesinde oynadığı rol nedeni ile kendisini sadrazamlığa layık görmekteydi. Öte yandan diğer kabile liderleri ise Fetih Han'ın bu iddiasını ve Şah Mahmut'a olan yakınlığını kıskanmaktaydılar.³⁵⁰ Şah Mahmut'un dünyevi zevklere düşkün ve zayıf bir kişiliğe sahip olması Fetih Han'ın işini kolaylaştırmıştır. Araştırmacılara göre, Şah Mahmut devletin tüm işlerini Fetih Han'a bırakarak kendisi hoşça vakit geçirmekle meşguldü ve Fetih Han "*Şah Dost*" unvanı ile adeta ikinci bir sultan haline gelmiştir.³⁵¹

Bu dönemde Şah Mahmut'a karşı olan şehzadeler de kendi bölgelerinde hükümdarlık iddiası ile Kabil yönetimine karşı mücadelelerini sürdürmüştür. Zaman Şah'ın oğlu şehzade Kayser, valisi olduğu Herat'ta bağımsızlık iddia ederken, Zaman Şah'ın öz ve Şah Mahmut'un da üvey kardeşi Şeca'ülmülk Peşavar'de saltanat iddiası ile Şah Mahmut'u devirmek için fırsat kollamaktaydı. Bu sorunları çözmek üzere Şah Dost Fetih Han 1802'de Herat'a saldırmış ve şehzade Kayser'i devirerek onun yerine Şah Mahmut'un öz kardeşi şehzade Firuz'u Herat valiliğine tayin etmiştir. Şehzade Kayser ise İran'a kaçarak Fetihali Han Kacar'a sığınmıştır.³⁵²

Herat sorunu halledildikten sonra Peşaver'deki şehzade Şeca'ülmülk'e karşı hareket edilmiştir. Şah Mahmut orduları Peşaver kentini ele geçirmesine rağmen, Şeca'ülmülkü tamamen ortadan kaldırmakta başarılı olamamışlardır. Şeca'ülmülk, Peşaver ve Celalabat bölgelerinde Şah Mahmut birliklerine karşı

³⁴⁹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 392.

³⁵⁰ Habibi (1989), a. g. e. s. 274

³⁵¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 201

³⁵² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 392

mücadele etmeye devam etmiştir. Tam bu sıralarda uzun süreden beri Durranî devleti ile bir ittifak halinde olan Galci kabilesinin isyan ettiği bilinmektedir.³⁵³

Bilindiği gibi Afganların iki büyük kabilesi olan Galciler ile Abdaliler uzun yıllardan beri farklı nedenler ile kendi arasında büyük bir rekabet içerisindeydi ve bu rekabetler zaman zaman büyük çatışmalar da sebep olmaktaydı. Ahmed Şah Durranî döneminden beri iki kabile arasındaki rekabet pek fazla görülmemektedir. Bunun temel nedeni de, Ahmed Şah Durranî yönetiminde Galciler, Abdalilerden sonra en fazla yönetimde yer alan kabile olarak görülmektedir. Galci kabile liderleri İran ve Hindistan seferlerine katılır ve elde ettiği büyük ganimetleri merkezi yönetim ile birebir paylaşırdı. Ayrıca onlara bazı bölgelerde geniş araziler verilmek sureti ile devlete karşı dostlukları kazanılmıştı. Fakat Ahmed Şah'tan sonraki merkeziyetçi politikalar onların devlete karşı husumetini alevlendirmiştir.³⁵⁴ Bu yüzden Durranî Afgan devletine karşı fırsat kollayan Galciler, Şah Mahmut'un zayıf otoritesinden yararlanarak kendi hâkimiyetlerini kurmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede 1803'te Galci kabile liderleri Kandahar'da birleşerek Abdurrahim Han'ı tüm kabilenin lideri olarak seçmiş ve Kabil yönetimini devirmeyi planlamışlardır. Bu amaçla kalabalık bir Galci ordusu Kabil'e hareket etmiştir. Ancak Kabil yakınlarında Şah Dost Fetih Han liderliğindeki Şah Mahmut ordularına karşı yenilmişlerdir.³⁵⁵

Galcilerin yenilmesi de ülkedeki istikrarı sağlamaya yetmemiştir. Bir taraftan Galciler, Kandahar ve yakın çevresinde mücadelelerini sürdürürken, diğer taraftan da şehzade Şeca'ülmülk de güney bölgelerdeki faaliyetlerine devam etmekte ve Kabil yönetimini ele geçirmek için fırsat kollamaktaydı. Bu dönemlerde Şah Mahmut yönetiminde komutanlar ve kabile liderleri arasındaki itimatsızlık devlet otoritesini tamamen kaybolmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede devletin en güçlü adamı olarak bilinen Şah Dost Fetih Han, başkent Kabil dışındaki isyanlar ve bir takım komutanların yarattığı sorunlarla uğraşırken Kabil'de beklenmedik bir şekilde Şii – Sünni çatışması meydana gelmiş ve bu çatışma Şah Mahmut yönetiminin de sonunu getirmiştir.

³⁵³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 202

³⁵⁴ Wahab & Youngerman, a. g. e. ss. 69, 70.

³⁵⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 392

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi Nadir Şah Afşar, özellikle Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması için kendine yakın olan Afşar, Türkmen ve diğer kavimlerden büyük bir Şii topluluğunu Kabil, Gazne ve Herat bölgelerine getirip yerleştirmişti. O dönemlerde genel olarak Kızılbaş adı ile bilinen bu topluluğun üstün bir savaş kabiliyetine sahip olduğu da bilinmekteydi. Bu sebepten daha sonra Ahmed Şah Durranî “saray köleleri” anlamına gelen “*gulamân-i derbar*” ismini verdiği bu kitleyi özel muhafızları arasına almıştır. Ahmed Şah’tan itibaren devlet idaresinde çok etkin olan bu kitle Herat ve Gazne’de olduğu gibi Kabil’de de ciddi bir nüfusa sahipti.³⁵⁶

Araştırmacılara göre 1804’te Kabil’de meydana gelen Şii – Sünni çatışması iki genç arasındaki ahlaksız bir tartışmadan kaynaklanmaktadır. İddiaya göre Sünni genç bir çocuk bazı Kızılbaşların tecavüzüne uğramıştır. Çocuğun babası Cuma günü camide bu konuyu ünlü imamlardan olan ve sarayda da ciddi bir nüfuzu olan Mir Vâiz’e söylemiştir. Mir Vâiz ise hemen bir fetva vererek nerede Şii Kızılbaş görülürse öldürülmesini söylemiştir.³⁵⁷ Bunun üzerine Sünni ahali Şiilerin evlerine girerek onları katletmeye başlamıştır. Devlet içerisinde en önemli konumda olan ve Padişah ordularının en önemli bölümünü oluşturan Kızılbaşlar da Sünnilere karşı harekete geçmiştir. Bu sırada Şah Mahmut’un idaresinden memnun olmayan bazı kabile liderleri Sünni hareketinin öncülüğünü yaparak bu sorunu büyük bir isyana dönüştürmüşlerdir.³⁵⁸

Kabil’de Şii – Sünni çatışması devam ederken, Şir Muhammed Han, Ahmed Han Nurzai ve Nevab Han gibi kabile liderleri toplanarak Şah Mahmut’u tahttan indirmiş ve Şeca’ülmülk’ü tahta çıkarmak için ona haber yollamışlardır. Celalabat’ta bulunan Şeca’ülmülk acele ile Kabil’e gelmiştir. Sarayda mahsur kalan Şah Mahmut, bu dönemde Kandahar’daki Galci isyanları ile meşgul olan Fetih Han’ı yardıma çağırmıştır. Kabil kapılarına gelen Fetih Han savaş hazırlıklarına başlarken bütün Sünni askerler Şeca’ülmülk saflarına geçmiştir. Yanına kimse kalmayan Fetih Han da savaş alanını terk ederek Kandahar’a kaçmıştır. Bunun üzerine Şah Mahmut, kardeşi Şeca’ülmülk’ten aman dilemiş ve Şeca’ülmülk de onu yakalayarak hapse atmıştır. Daha önce Şah Mahmut tarafından gözlerine mil

³⁵⁶ M. Hasan Kaker, **Afganistan**, Kabil, 1971, s. 178, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 203

³⁵⁷ Kâtib, a. g. e. C. 1, s. 66.

³⁵⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 204

çekilerek hapse atılan öz ağabeyi Zaman Şah'ı hapisten çıkaran Şeca'ülmülk, 1804'te "Şah Şeca" adı ile Afgan devleti tahtına oturmuştur.³⁵⁹

4. Şah Şeca'nın İlk Dönemi (1804 - 1809) ve İstilaların Başlaması

Şah Şeca her ne kadar Şah Mahmut'a göre daha otoriter ve idareci bir kişiliğe sahip olsa da yine de ülkedeki güvenliği sağlamakta başarılı olamamıştır. Ayrıca yeri geldiğinde üzerinde durulacağı gibi, Şah Şeca ilk defa İngilizler ile yaptığı antlaşmalar neticesinde İngilizlerin bölgedeki işgal sürecinin hızlandıran kişi olarak da bilinmektedir. Bu nedenle Afganistan'ın yakınçağ tarihinde Şah Şeca, 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesini sağlayan Babrak Karmel ile karşılaştırılmakta ve her ikisi de ülkenin en büyük hainleri olarak görülmektedir.³⁶⁰

Bölgedeki İngiliz ve Rus istilalarının hız kazandığı döneme denk gelen Şah Şeca hâkimiyeti boyunca bugünkü Afganistan topraklarında bir yandan şehzadeler arasındaki taht mücadelesi devam ederken, diğer taraftan kabile liderleri arasındaki nüfuz ve çıkar çatışmaları da tüm hızı ile sürmekteydi. Merkezî otoritenin oldukça zayıf olması ile birlikte ülke genelinde adeta "derebeylik" yapısı hüküm sürmüş ve birçok mahalli hükümrânlıklar ortaya çıkmıştır. Bu dönem itibarı ile batı Horasan bölgeleri (bugünkü İran'ın doğu sınırı içerisinde) Kacarilerin idaresine girerken, doğu Horasan'da (bugünkü Afganistan'ın batı sınırları içinde kalan Herat ve Ferah bölgeleri) eski Afgan hükümdarı Şah Mahmut'un öz kardeşi şehzade Firuz hâkimiyet kurmuştur. Şehzade Firuz her ne kadar teorik olarak merkezî yönetime bağlı olsa da Şah Şeca liderliğindeki merkezi yönetimden tamamen bağımsız hareket etmekteydi. Nitekim 1807'de Kacariler, Herat'ı kırk gün kuşatmış ve Kabil'den Herat'a herhangi bir yardım gitmemişti. Şehzade Firuz Kacarilere cizye vererek kuşatmayı kaldırmıştı.³⁶¹

Diğer taraftan Şah Şeca'nın öz yeğeni ve Zaman Şah'ın oğlu şehzade Kayser her ne kadar Şah Şeca tarafından Kandahar valiliğine atanmışsa da, taht iddiası ile Şah Şeca'ya karşı mücadeleye tutuşmuştu.³⁶² Öte yanda Şah Mahmut'un veziri olan Fetih Han da Ferah bölgesinde yeniden kendi kabilesini

³⁵⁹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 393, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 205, Habibi (1989), a. g. e. s. 275.

³⁶⁰ Habibullah Rafi, *Şah Şecâ, Av Babrak: Da Tarih Pa Talaki (Caleba Mukayese Av Ecib Müşabehat)*, Kabil, 1985, ss. 9 – 19.

³⁶¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 395

³⁶² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 206.

toplayarak Şah Şeca'ya karşı mücadelesine devam etmekteydi. Ayrıca bu sıralarda hapiste olan eski Afgan hükümdarı Şah Mahmut, Şah Şeca'nın Peşaver'de olmasından yararlanarak kendi taraftarları tarafından hapisten kaçırılmıştı. Şah Mahmut da Ferah ve Kandahar bölgelerinde Fetih Han ile birlikte yeniden kardeşine karşı mücadeleye başlamıştı.³⁶³ Bu arada Şah Şeca, ağabeyi Zaman Şah'ın da yaptığı gibi dedesi Ahmed Şah usulünce "Hindistan fatihi" olma havasına girmiş ve Hindistan topraklarına hâkim olmayı bir takıntı haline getirmişti. Bu yüzden ülke içerisinde büyük sorunlar devam ederken mevcut sorunları halletmeden veya şehzadelerin bağımsız birer devlet halinde kendi bölgelerinde kurdukları mahalli idareleri umursamadan Hindistan topraklarına yönelik saldırmaya çalışmıştır. Bu amaçla birçok kez Sind kıyılarına yönelik sefer düzenlemiş ve kısmî başarılar elde etmişse de, Kabil'e döndüğünde bölge yeniden Sihlerin kontrolüne geçmiştir.³⁶⁴

Bu kapsamda Şah Şeca son olarak Keşmir'e saldırdığı 1809'da İlk defa İngiliz heyeti ile karşılaşmış ve onlarla bir antlaşma da yapmıştır. Bu antlaşma daha çok İngiltere'nin Fransa ile Rusya'nın kendisine karşı muhtemel bir ittifak kurmasına karşı yapılmıştır. Bu çerçevede İngiliz heyeti ile Şah Şeca Peşaver'de bir görüşme gerçekleştirmiştir. 17 Haziran 1809'da gerçekleşen bu görüşme sırasında, Ruslara karşı İngilizler ile işbirliği yapacağı ve Pencap bölgesine saldırmayacağı yönünde belli bir miktar para ve silah karşılığında İngilizler ile bir antlaşma imzalamıştır.³⁶⁵

Bu arada bu dönemde Napolyon'un Avrupa'da sağladığı başarılar, denizler hâkimi olan İngiltere'yi ciddi manada endişelendirmiştir. Napolyon Avrupa'da sağladığı üstünlüğü sürdürebilmek ve hatta genişletmek için denizlere açılmak veya hiç olmazsa buradan gelebilecek tehditleri önleyerek Avrupa'daki hâkimiyetini sürdürebilmek için İngiltere'yi yenmek zorundaydı.³⁶⁶ Durumun hassasiyetini çok iyi kavrayan İngiltere, Napolyon ile Rusların muhtemel bir ittifak kurarak Hindistan'a saldırılarından ciddi endişe duymaktaydı. Çünkü bu dönemlerde Rusya, İngiltere ile Osmanlı topraklarında olduğu gibi Güney Asya coğrafyasında da sömürgeci politikalar kapsamında ciddi bir rekabet içindeydi. Bu

³⁶³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 395.

³⁶⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 207

³⁶⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 396.

³⁶⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789 - 2010)**, 8. Bsk. Der Yy. İstanbul, 2010, s. 24.

yüzden Rusya, Fransa'nın desteğini arayabilirdi. Öte yandan Fransa da hem Almanya'da hem Akdeniz bölgesinde çatışmakta olduğu İngiltere'ye karşı Rusya ile doğal bir müttefik hâline gelebilirdi.³⁶⁷ Nitekim Rusya ile Fransa arasında 9 Temmuz 1807 ile 28 Eylül 1807'de iki önemli antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşmalar Osmanlı topraklarının paylaşımının yanında İngiltere'ye karşı yapılan bir ittifak antlaşması niteliği de taşımaktaydı. Bu arada her ne kadar Varşova'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesinden sonra Fransa ile Rusya arasında 8 Şubat 1807'de Eylau ve 14 Haziran 1807'de Friedland gibi ciddi savaşlar yaşandıysa da, her iki devlet için daha büyük tehdit olan İngiltere'ye karşı kısa bir süreliğine de olsa belli bir ittifak kurmaya çalışmışlardır. Bu ittifak 1812'de bozulana kadar İngiltere'yi ciddi anlamda endişelendirmişti.³⁶⁸ Bu yüzden İngiltere, Rusya ile Fransa'nın doğudan bir cephe açarak Hindistan'a saldırma ihtimaline karşı, bölgedeki küçük devletlerle bir takım diplomatik temaslar kurmuş ve onlara sağladığı silah ve para yardımı ile bu devletleri kendi yanına almaya çalışmıştır. Bu arada zaten kendi aralarında ciddi sorunlar yaşayan bu devletler, Rusya ve Fransa gibi büyük devletlere karşı koymakta zayıf kalabilirdi. Ancak bölgedeki araziye yabancılardan daha iyi bilen bu devletler, İngiltere'nin parası ve silahı ile çok daha büyük işler yapabilme potansiyeline sahiptiler. Muhtemelen İngiltere de bu yüzden söz konusu devletlerin desteğini aramıştır. Bu çerçevede İngiltere Londra'dan İran ile antlaşmak üzere görevlendirilen Sir Hare Ford Johns ile birlikte İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (*East India Company*) yetkilisi ve meşhur doğu tarihçilerinden biri olarak görülen Mount Stewart Elphinstone'u da Afganlarla görüşmek için görevlendirilmiştir. Daha sonra üzerinde durulacağı gibi, Sir Hare Ford Johns, İran temaslarını tamamladıktan sonra, Elphinstone da Peşaver'de 17 Haziran'da görüştüğü Afgan hükümdarı Şah Şeca ile bir antlaşma imzalamıştır.³⁶⁹

Şah Şeca ve İngiliz heyeti Peşaver'deyken ülke içerisindeki sorunlar tüm hızı ile devam etmekteydi. Bir yandan bazı mahalli beylikler kendi bölgelerinde bağımsızlık iddiası ile Kabil'le tüm ilişkilerini keserken, bazı şehzadeler de kendi taraftarları ile bazı bölgelerde hükümlanlık iddia etmekteydi. Öte yandan eski hükümdar Şah Mahmut kendi taraftarlarını toplayarak Kandahar ve Ferah bölgelerini ele geçirmiş ve Kabil'e doğru hareket etmiştir. Zaten Keşmir'de yenilen

³⁶⁷ Oral Sander, *Siyasi Tari, İlk Çağlardan 1918'e*, 10. Bsk. İmge Yy. İstanbul, 2002, s. 258.

³⁶⁸ Uçarol, a. g. e. s. 27.

³⁶⁹ Mahmud Mahmudî, *Tarih-i Revabet-i İran ve İngiliz der qarn-e nozda*, Tahran, 1328, s. 71.

Şah Şeca az sayıdaki ordusu ile birlikte Peşaver'den Kabil'e yola çıktıysa da, Şah Mahmut birlikleri ondan önce davranarak Kabil'i ele geçirmiş ve Peşaver'e doğru hareket etmiştir. İki kardeşin orduları Kasım 1809'da Nemle bölgesinde karşı karşıya gelmiş ve yapılan savaşta Şah Şeca yenilmiş ve ordusu da dağılmıştır. Şah Şeca savaş alanından kendisini zor kurtarıken, iki milyon sterlin pound değerinde olduğu bilinen hazinesi, kardeşi Şah Mamut'un eline geçmiştir.³⁷⁰

1809'da Afganistan ikinci kez Şah Mahmut'un hâkimiyetine girerken, Nemle bölgesinde kardeşi karşısında ağır yenilgi alan Şah Şeca, Peşaver'e kaçmış ve oradan da Kandahar'a geçmiştir. Ancak Kandahar'da da tutunamayan Şah Şeca, 1810'da Rawalpindi bölgesine giderek İngiliz himayesindeki Sih hükümdarı Ranjitsing'e sığınmıştır. Oradan kardeşi Şah Mahmut'a karşı mücadelesine devam etse de, olumlu bir netice alamamıştır.³⁷¹

Şah Şeca 1839'da İngiliz askerlerinin yardımı ile Kandahar'ı işgal edene kadar Hindistan'daki İngilizler ile Pancap Sihlerinin himayesi altında hayat sürdürmeye devam etmiştir. Bu şekilde Afganistan topraklarında Şah Mahmut'un ikinci dönem hâkimiyeti başlamıştır.

5. Şah Mahmut'un İkinci Dönemi (1809 - 1818)

Daha önce işaret edildiği gibi Kabil'de Şah Şeca tarafından zindana atılan eski Hükümdar Şah Mahmut, kardeşi Şah Şeca'nın 1807'de Keşmir'deki bazı isyanlarla uğraşmak için Peşaver'de bulunduğu sırada bazı taraftarları tarafından zindandan kaçırılmıştı. Ferah ve Kandahar yakınlarında faaliyete başlayan Şah Mahmut, 1809'da Şah Şeca'nın İngiliz heyeti ile görüşmek üzere Peşaver'de olduğu bir sırada Kabil'e doğru hareket etmiştir. Şah Şeca Peşaver'den Kabil'e yola çıktıysa da, Şah Mahmut birlikleri çoktan Kabil'i ele geçirmiş ve Peşaver'e doğru hareket etmişti. Kasım 1809'da Nemle bölgesinde iki kardeş orduları arasında çıkan savaşta Şah Şeca yenilerek savaş alanından kaçmış ve tüm hazinesi Şah Mahmut'un eline geçmiştir. Böylece Afgan devletinin idaresi ikinci kez Şah Mahmut'un eline geçerken, kardeşi Şah Şeca ise önce Peşaver'e ve oradan da Kandahar'a geçmiştir. Fakat burada da tutunamayıp 1810'da Ravalpindi'ye giderek İngiliz himayesindeki Sih hükümdarı Ranjitsing'e sığınmış ve

³⁷⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 213.

³⁷¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 213.

oradan kardeşi Şah Mahmut'a karşı bir süre mücadelesine devam etmeye çalışmıştır.³⁷²

Şah Mahmut'un dünyevi zevklere oldukça düşkün biri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle devlet işlerini tamamen vezirine bırakarak kendisini devletin yorucu işlerinden feragat ettirmeye çalışmıştır. Nitekim birinci dönem hükümdarlığında devletin bütün işlerini Barekzai kabilesinin lideri Fetih Han ile Popalzai kabilesinin lideri Şir Muhammed Han arasında paylaştırmıştı. Ancak, daha önce işaret edildiği gibi Şir Muhammed Han ile Fetih Han arasındaki rekabet sebebi ile Şir Muhammed Han'ın saf değiştirerek Şah Şeca'nın yanına geçmesi sonucunda Şah Mahmut tahtından edilerek hapse atılmıştı. İkinci dönem hükümdarlığında da Şah Mahmut, devletin tüm sorumlulukları ile bütün yetkisini başlangıçtan beri kendisine sadık olan Fetih Han'a devretmişti.³⁷³

Otoriter bir kişiliğe sahip olarak tanınan Fetih Han, kısa bir sürede bugünkü Afganistan topraklarındaki karmaşaya son vermekle kalmamış, Keşmir ve Pencap'ın büyük bir bölümü ile Belucistan gibi uzak bölgeleri de merkezî yönetime bağlamayı başarmıştır. Ayrıca Fetih Han'ın otoriter olduğu kadar cömert bir kişiliğe sahip olduğu ve vergilerden kabile liderlerine daha fazla hak verdiği de bilinmekteydi. Bu nedenle kabile liderleri arasında da büyük bir taraftarı bulunmaktaydı. Ancak Fetih Han, Şah Mahmut'un zayıf idare şekli ve devlet işlerine müdahale etmemesinden faydalanarak tüm ülkeyi 20 kardeşi arasında paylaştırmıştı. Kardeşlerini ülkenin en önemli kentlerine vali veya yerel hâkim olarak atamıştı. Bu yüzden Şah Mahmut'un ikinci dönemini araştırmacılar aslında "Fetih Han iktidarı" olarak değerlendirmektedirler.³⁷⁴

1817'de İran'daki Kacar devleti Herat'ı kuşatmıştı. Bu dönemde Şah Mahmut'un kardeşi Firuzeddin, Herat valisiydi. Firuzeddin, Fetih Han'dan yardım istemesine rağmen yardım gelmemişti. Bunun üzerine Firuzeddin, Kacarilere Guriyan kalesi ile birlikte bir miktar para cizye vererek kuşatmadan kurtulmuştu. Daha sonra Firuzeddin, ağabeyi Şah Mahmut'tan Guriyan kalesinin geri alınması için yardım istemiştir. Şah Mahmut da Fetih Han'ı görevlendirmişti. 1817'de Herata giden Fetih Han, Firuzeddin'i Herat valiliğinden azlederek Kabil'e göndermişti.

³⁷² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 213.

³⁷³ Habibi (1986), a. g. e. s. 276

³⁷⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 213, 214.

Guriyan kalesinde Kacarilere saldıran Fetih Han, Guriyan kalesi ile birlikte Herat'ı da işgal etmişti.³⁷⁵

Herat'a giren Fetih Han'ın kardeşi Dost Muhammed Han, Şah Mahmut'un öz kardeşinin haremine girerek kadınlara el atmış ve onların tüm ziynet eşyalarını çalmıştır. Bu kadınlar arasında Şah Mahmut'un kızı Rukiye Begüm'ün de bulunduğu ifade edilmektedir.³⁷⁶

Bu haber üzerinde sinirlenen Şah Mahmut, kardeşi Firuzeddin ve oğlu Kâmran ile birlikte acele ile Herat'a hareket etmiştir. Ferah'ta kalan Mahmut, Fetih Han'ı cezalandırmak üzere Kâmran'ı görevlendirmiştir. Herat'a ulaşan Kâmran, Kacar hükümdarı Fetihali Şah'a bir mektup yazarak, İran ile yapılan son savaşın Şah Mahmut bilgisi dâhilinde olmadığını, bu savaş ile İran'a verilen zarardan dolayı özür dilediğini ve bu savaşın Şah Mahmut ile "İran Şehinşahi" arasındaki dostluk ilişkisine zarar gelmemesini dilediğini ifade etmiştir. Bunu üzerine Kacar hükümdarı Fetihali Şah gönderdiği mektupta, bu savaşın sorumlusu olan Fetih Han'ın yakalanarak İran'a verilmesini veya orada gözlerine mil çekilmesini istemiştir.³⁷⁷

Bu dönemlerde Afgan devleti, Fetih Han gibi güçlü ve otoriter bir komutanı yakalamaktan acizdi. Bu sebepten Kamran, Fetihali Şah'ın isteği ve Şah Mahmut'un emrini yerine getirmek için üç ay fırsat kollamıştır. Nihayet Şah Mahmut tarafından Herat valisi olarak atanan Kamran, Aralık 1817'de korumasız olarak Herat sarayına gelen Fetih Han'ı yakalayarak gözlerine mil çektirmiştir.³⁷⁸

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi Timur Şah'ın veziri olan Abdali Kabilesinin lideri Payende Han'ın 20 oğlu bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Payende Han'ın ölümünden sonra Abdali liderliğine getirilen, aynı zamanda Şah Mahmut'u iktidara taşıyıp daha sonra onun veziri olan Fetih Han'dı. Fetih Han, Şah Mahmut'un ikinci dönem hükümdarlığı sırasında tüm kardeşlerini devletin üst makamlarına getirerek mutlak iktidarını temin etmişti. Fetih Han'ın gözlerine mil çekilmesi ile tüm kardeşleri intikam almak üzere hareket geçmişlerdir. Bu kapsamda ağabeylerinin gözlerine mil çekildiğinde Herat'ta bulunan Şirdil Han ile

³⁷⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 402

³⁷⁶ Habibi (1986), a. g. e. s. 277

³⁷⁷ Mahmudi, a. g. e. s. 183.

³⁷⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 402.

Kuhandil Han Kandahar'a gelerek bir yandan Berekzai kabilesinin liderlerini Şah Mahmut'a karşı örgütlemeye başlamışlar, diğer taraftan da tüm kardeşlerine haberci göndererek ağabeylerinin başına gelenlerden haberdar etmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine Keşmir hükümranı olan Muhammed Azim Han ile Herat'tan Keşmir'e giden Dost Muhammed Han kalabalık bir ordu ile harekete geçmiştir. Böylece Kandahar ve Keşmir fiilen Şah Mahmut yönetiminden ayrılmıştır. Bu ayaklanma kısa bir sürede ülke çapına yayılmış ve Şah Mahmut'tan razı olmayan diğer kabileler de bu ayaklanmayı desteklemeye başlamıştır. Bu arada Afgan töreleri gereği devletin başında bulunacak kişinin Ahmed Şah Durranî ailesine mensup olması gerektiği için, Barekzailerin Ahmed Şah Durrani ile kan bağı bulunmamasından dolayı başlangıçta saltanat iddiasında bulunmamışlardır. Ancak bu aileden bir başkasını tahta çıkarmak için harekete geçmişlerdir. Bu amaçla, Muhammed Azim Han Hindistan'da İngilizlerin himayesinde bulunan Şah Şeca ile temas kurarak onu davet etmiştir.³⁷⁹

Bu sıralarda Herat'tan Kabil'e hareket eden Şah Mahmut, Gazne'ye ulaştığında Muhammed Azim Han ve kardeşi Dost Muhammed Han orduları ile karşılaşmıştır. İki ordu arasında çıkan savaşta Şah Mahmut yenilmiştir. Bunun üzerine Şah Mahmut, gözlerine mil çekilerek kör edilmiş olan Fetih Han'ı, kardeşlerini barışa ikna etmesi için zorlamıştır. Ancak Fetih Han bu teklifi reddedince onu öldürmüştür. Herat'a geri dönen Şah Mahmut ile oğlu Kâmrân ve kardeşi Firuzeddin Herat yerel hâkimiyetini ellerinde bulundurmaya çalışmışlardır.³⁸⁰

Daha sonra yeri geldiğinde bu konu üzerinde durulacağı gibi, bu dönemden itibaren Herat hâkimiyeti ile yetinmek zorunda kalan Şah Mahmut, bir süre oğlu Kamran ve kardeşi Firuzeddin ile de taht mücadelesine girişmiştir. Neticede Şah Mahmut, Herat hakimiyetini elinde tutarken, ülkenin diğer bölgeleri de Barekzai kardeşler arasında paylaştırılarak büyük bir mücadeleye sahne olmuştur.

Sonuç itibarı ile söylemek gerekirse, Ahmed Şah Durranî liderliğinde 1747'de kurulan Afgan devleti, Ahmed Şah'ın ölümünden sora bir duraklama dönemine girmiştir. Ahmed Şah'ın başarılı fetihlerini bir kez daha yaşayamamıştır.

³⁷⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 220.

³⁸⁰ Habibi (1986), a. g. e. s. 277

Ahmed Şah'ın oğlu Timur Şah'ın ölümü ile yaşanan taht mücadelesi Afgan devletini oldukça yıpratmış ve zaman zaman İngilizlerin kucağına itmiştir. 1818'de Timur Şah'ın oğlu Şah Mahmut'un Herat'a çekilmesi ile ülke birçok mahallî idareler elinde bölünmüştür.

E. BÜYÜK GÜÇLERİN ORTASINDA AFGANİSTAN

Bilindiği gibi savaş teknolojilerinin gelişmesi ile ihtiyaçlar da artmıştır. Bu sebepten büyük devletler devlete gelir sağlayan verimli bir ekonomik tabana ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaçlar endüstriyel maden işletmeciliğini ortaya çıkarmış ve ardından da endüstri devrimine yol açmıştır. Dolayısı ile büyük askerî kuruluşlar ve büyük savaş filolarına sahip olan devletler, söz konusu ekonomik tabanı bulmak üzere sömürge politikaları kapsamında bir takım denizaşırı seferlere başlamış ve doğunun zengin topraklarına göz dikmişlerdir. Bu arada kuşkusuz sömürge politikaları ve askerî harcamaların giderilmesi hususunda coğrafya etkeni de büyük bir önem kazanmıştır. Sömürgeye uğrayan ülkelerin iklimi, hammadde zenginliği, tarıma elverişliliği ve ticaret yollarına yakınlığı kadar, o ülkenin, özellikle çok taraflı savaşlardaki stratejik konumu da ayrı bir öneme sahip olmuştur.³⁸¹ Bu noktada Osmanlı coğrafyası tüm bu özelliklere sahip olma hasebi ile neredeyse tüm Avrupa ülkelerinin dikkatini üzerine çektiği gibi, Güney Asya'da Hindistan da birçok sömürgeci devletin iştahını kabartmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan sonra Hindistan'ın neredeyse kapısı konumunda olan, Orta Asya (Batı Türkistan) ile İran üzerinden Ortadoğu gibi üç bölgenin tam ortasında bulunan bugünkü Afganistan coğrafyası da bu dönemde bölgeye hâkim olan Rusya ile İngiltere'nin mücadele sahalarından biri hâline gelmiştir.

Bu arada şu noktanın da altını çizmekte fayda vardır: Bugünkü Afganistan coğrafyası, tarihî İpek yolu üzerinde bulunması nedeni ile uzun yıllar dünya ticaret yollarından birinde yer almaktaydı. Deniz ticaretinin gelişmesi ile Afganistan üzerinden İran da özellikle Avrupa ile Asya mallarının birbirine ulaşmasını sağlayan en önemli bölgelerden biri olarak öne çıkmıştır. Özellikle 16. yüzyıldan sonra uzun süre Çin malları Batı Türkistan ve Afganistan üzerinden Basra Körfezi'ne ve Karadeniz, Dicle ve Fırat yolları ile Kızıldenize, bu yoldan da Avrupa

³⁸¹ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Birtane Karanakçı (Tü. çv.), 6. Bsk. Türkiye İş Bankası Kültür Yy. Ankara, 1996, ss. 91, 103.

lkelerine kadar ulaşmaktaydı. Dolayısı ile bu bölgeler tarih boyunca bir takım sömürgeci devletlerin dikkatini çekmiş ve uzun yıllar İngiltere, Fransa, Portekiz ve Hollanda gibi devletlerin mücadele sahasına dönüşmüştür. Ama bu devletlerarasında Güney Afrika boğazından geçerek Hint Okyanusu ile Basra Körfezini “keşfeden” Portekizliler, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar Hint denizi ile Basra körfezini kendi kontrolünde tutmuşlardır.³⁸²

Bu arada İngilizler de bu dönemler itibarı ile bir takım deniz aşırı keşif harekâtına başlamıştır. Bu ereve de 1551’de Richard Chancellor, Laponie bölgelerine gitmek için yola çıktığında fırtına nedeni ile yolunu kaybetmiş Rusya kontrolünde olan Arhangelsk adasına çıkmıştır. Bir süre Moskova’da kalan Chancellor, Rus imparatoru Korkunç İvan’ın özel izni ile Moskova şirketini (the Company of Merchant Adventurers - Muscovy Company) kurmuştur. Daha sonra Antony Jenkinson bu şirketin başına geçtiğinde Mazenderan zerinden Rusya ile Orta Asya ve Hindistan ticaretini geliştirmek ve bu yol ile İngiltere’nin ticaret sahasını genişletmek görevini üstlenmiştir. 1562’de Jenkinson, İngiltere kraliçesinin özel elçisi olarak Safevi sarayına gitmiş ve şah Tahmasıp ile de görüşmüştür. Böylece Rusların da desteği ile Jenkinson ipek merkezlerinden biri olan İran’ın kuzey bölgesindeki Hazar kıyılarında faaliyetlere başlamış ve böylece Portekiz ve Hollanda şirketleri ile ciddi bir rekabete girişmiştir. Hatta bu dönemlerden sonra İngilizler, Safevi devletinin de himayesini alarak İran’ın tüm bölgelerinde “ticarî” faaliyet yapma serbestliğini de kazanmıştır.³⁸³

Bu arada İngilizlerle İspanyollar arasındaki mücadelelerde İspanyollar yenilgiye uğramış ve bunun zerine İngilizler, “Portekiz lkesi” olarak bilinen İspanya’nın uzak doğudaki üslerine saldırmıştır. 1592’ye kadar Malezya bölgelerine ilerleyen İngilizler bu dönem itibarı ile Güney Asya’daki en verimli topraklar olan Hindistan coğrafyasına yerleşmeye başlamıştır. Daha sonra İngilizler, Babürî Türk devleti hükümdarının da himayesini alarak Portekizlilere karşı “korunmak maksadı” ile Hindistan’ın birçok bölgesinde bazı kaleler de inşa etmiştir.³⁸⁴ Kısa bir süre sonra (1600) İngilizler, Hindistan’da kurdukları “İngiliz

³⁸² Ahmad Tajbakhş, **Tarih-i Revabet-i İran ve Rusya dar nima-yi Aval-i Qarn-i Nozdahom Miladi**, şafaq Yy. Tabriz, 1359 (ř. t.), ss. 7, 8.

³⁸³ Ali Akbar Bina, **Tarih-i Revabet-i Siyasî ve Diplomasi- yi İran Ba İngilizistan, Ez Nima-yi Dowum-i Qarni Sezdahom-i Miladi Ta Mah-e March 1857**, Sobh-i Emroz Yy. Tahrán, 1352 (ř. t.), ss. 8, 9.

³⁸⁴ Geniş bilgi için bkz: Fernand Grinard, **Asya’nın Yükselişi ve Düşüşü**, O. Yüksel (T. v.), İstanbul, 1992, ss. 123, 124.

Doğu Hindistan Şirketi" (*East India Company*) ile sömürge sürecini resmen başlatmışlardır.³⁸⁵

Bu dönemlerde Hindistan'da cereyan eden Portekiz, Hollanda ve son olarak da İngilizlerin "ticarete dayalı" nüfuz mücadeleleri uzun yıllar Portekiz üstünlüğü ile devam etmişse de, özellikle 16. yüzyılın sonlarına doğru üstünlüğü Hollanda elde etmiştir. 17. yüzyılın başlarında İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin kurulması ile İngilizler "ticarî kontrolü" ele almaya çalışmışlardır. 1614'te İngiliz Kralı Birinci James, Hindistan'daki Bubürî hükümdarı Cihangir Mirza (1605 - 1627) sarayına Sir Thomas isminde bir elçi göndererek "Hindistan ile ticari ilişkilerinin geliştirilmesini" talep etmiştir. Yapılan ticarî antlaşma ile Cihangir Mirza, İngilizlerin serbest ticaret yapmasına müsaade etmiştir. Bu dönemlerde İngilizler, Portekiz ve Hollandalılardan farklı olarak, "ticaret güvenliğini sağlamak" maksadı ile her bölgede kale inşa etmeye veya bazı mahalli beylerden yeni kaleler satın almaya başlamıştır. 1640'ta Şah Cihan (1627 - 1658)'ın kraliçesi hastalanınca tedavisi İngilizler tarafından yapılmıştır. Bunun üzerine Şah Cihan, İngilizlerin yapmış olduğu bu iyilik karşılığında birçok kaleyi İngilizlere vermiş ve Hindistan ticaretini İngilizlerin tekeline bırakmıştır. Böylece İngilizler, Portekiz ve Hollandalılara karşı mutlak üstünlük elde etmiştir.³⁸⁶

Kısacası ifade etmek gerekirse Hindistan'da başlayan İngiliz, Portekiz ve Hollanda'nın nüfuz mücadeleleri 17. yüzyılın başlarından itibaren İngiliz üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. 17. yüzyılda "ticarî maksat" ile sürdürülen İngilizlerin sömürge faaliyetleri 18. yüzyılda "ticarî güvenliğin sağlanması" adına kısmî askeri faaliyete dönüşmeye başlamıştır. Ancak 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında Hindistan'daki İngiliz varlığı artık tamamen askerî bir işgal süreci şeklini almıştır.

Batılılar tarafından "büyük oyun" (*the great game*) diye nitelendirilen 19. yüzyıldaki Rus ve İngiliz mücadelelerinde, Rusya Avrupa'da ve özellikle de "Osmanlı topraklarının paylaşımı" hususunda İngilizler ile ciddi bir rekabet halindeydi. Bu dönemlerde Rusya ayrıca sıcak denizlere ulaşmak ve zengin Hindistan topraklarına hâkim olmak için bugünkü Afganistan topraklarını da bir nevi jeopolitik güzergâh şeklinde kullanmak ve İngilizlere karşı bu yönde bir cephe açmak istemiştir. Diğer taraftan İngilizlerin de Orta Asya, Ortadoğu ve Kafkasya

³⁸⁵ Bayur, a. g. e. C. 2, ss. 81, 82.

³⁸⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 416.

bölgelerine hâkim olmak sureti ile Rusları doğudan sıkıştırmak istemesi ile bugünkü Afganistan coğrafyasının önemi daha da artmıştır. Dönemin iki “süper gücünün” bu mücadeleleri, bölgedeki tarihi gelişimi etkilemiş olması ve yeni siyasal sınırların çizilerek yeni küçük devletlerin ortaya çıkması bakımından tarihi bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁷

1. İngilizlerin Afganistan Sınırlarına Yaklaşması

Araştırmacılar 1760'ta Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî'nin Paniput bölgesinde Marathalıları yenerek Delhi hükümdarlığına II. Şah Alem gibi zayıf bir kişiyi getirmekle, aslında İngiliz istilasının önünü açtığını ifade etmektedirler. Bu araştırmacılara göre İngilizler Hindistan'daki bazı yerel hükümdarlara sağladığı para yardımı ile ancak bazı kaleleri satın alarak sömürge sürecini yavaş yavaş ilerletirken, Delhi hükümdarlığı ile Marathalıları onlara kısmi bir engel teşkil etmekteydi. Bu nedenle Paniput savaşında Marathalıların yenilmesi ve Delhi hükümdarlığına zayıf bir kişinin gelmesi ile İngilizler Hindistan'daki işgal sürecini hızlandırmıştır. Hemen hemen her gün en az bir kale satın almış ve Hindistan'ın her bölgesinde paralı asker de istihdam etmeye başlamışlardır.³⁸⁸

İngilizlerin işgal sürecinin hızlanmasına karşı bir süre Delhi hükümdarı ile Bengal ve diğer bazı bölgelerdeki yerel hükümdarlar bir ittifak kurarak mücadele etme kararı aldılar da, bu karar uzun sürmemiştir. Ayrıca bu dönemlerde Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî'nin hastalanması ve Horasan bölgesindeki bir takım ayaklanmalar ile uğraşmak zorunda kalması da Hindistan'ın İngilizlere karşı yalnız kalmasına sebep olmuştur. Öte yandan 1764'te Bengal yakınlarında girişilen bir savaşta İngiliz karşıtı ittifak güçlerinin orduları İngilizlerin modern silahlarına karşı ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise İngilizler sahip oldukları ekonomik gücün verdiği avantajla Hindistan'daki ittifakın dağılmasını sağlamışlardır. 1766'da Bengal yerel hükümdarlarından Mir Kasım, bir takım mahalli rekabetler neticesinde hayatını kaybedince, ittifak da dağılmaya yüz tutmuştur. Bu dönemlerde yerel hükümdarlar kendi bekalarını korumak maksadı ile İngilizlere yanaşmak zorunda kalmışlardır. Hiç kuşkusuz Hindistan'daki yerel hükümetlerin İngilizlerle anlaşmasında Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî'nin

³⁸⁷ Peter Hopkirk, **Bazi – yi Bozurg**, Muhammed İshaq Tokhî, (Fa. çev.), Peşaver, 2000, s. 25.

³⁸⁸ Seyid Saduddin Haşimî, **Tarih-i Muasır-i Afganistan**, Kabil Ü. Yy. Kabil, 1361 (ş. t.), ss. 16, 17.

hastalanması ve kendi iç sorunu ile uğraşmaktan Hindistan'ı yalnız bırakması da en büyük etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁹

1766'da Bengal hükümdarlarından Mir Kasım'ın ölümü ile İngiliz karşıtı ittifak dağılmaya başlayınca, Babüri ailesine mensup Delhi hükümdarına yıllık 2,5 milyon rüpiye ödeme karşılığında 1767'de İngilizler Bengal bölgesinin kontrolünü tamamen ele geçirmiştir. Bu dönemlerde zaten zayıf bir durumda olan Batı Hindistan'daki Maratha devleti de 1784'te belli bir miktar para karşılığında İngilizlere biat etmiş ve böylece Batı Hindistan bölgesi de tamamen İngilizlerin kontrolüne geçmiştir. Bazı Maratha beyleri 1818'e kadar İngilizlere karşı mücadelelerini sürdürdüyse de belli bir sonuç elde edememişlerdir. 1786'da İngilizler Mysorlara saldırmış, Mysor hükümdarı Tipo'yu antlaşmaya zorlamışlardır. Daha sonra Tipo, Fransızlardan yardım istediği gerekçesi ile İngilizler tarafından öldürülmüştür. 1798'de Ud bölgesini ele geçiren İngilizler, 18. yüzyılın sonlarında artık neredeyse Hindistan'daki işgal sürecini resmen başlatmışlar ve böylece Afgan devletinin kontrolünde olan Sind bölgesi ile sınır haline gelmişlerdir.³⁹⁰

Afgan Devletinin kontrolünde olan Sind bölgesi, deniz kıyısında yer alması ve İran yolunun üzerinde olması nedeni ile başlangıçtan beri İngilizlerin dikkatini çekmiştir. 1758'de Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî'nin hayatta olduğu yıllarda Sind yerel hükümdarı Gholam Şah, Ahmed Şah Durranî'nin bilgisi dâhilinde İngilizlere bir ticaret merkezi açma iznini de vermişti. Bu tarihten itibaren İngilizler Sind bölgesinde bir takım ticarî faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. Ancak Afgan devleti bölgede etkili olduğu için İngilizlerin Sind bölgelerindeki faaliyetleri kısıtlıydı. Daha sonra Afgan devleti şehzadeler elinde zayıflamaya başlayınca 1803'te Sind'in yerel hükümdarı, Bombai'daki İngilizleri resmen Sind bölgesine davet etmiştir. 24 Temmuz 1808'de İngiliz temsilcisi Kaptan Davit, Sind'in merkezi olan Haydarabad bölgesine yerleşerek faaliyetlerine resmen başlamıştır. Daha sonra Kasım 1820'de neredeyse Hindistan'daki tüm yerel hükümetler ile İngilizler belli antlaşmalar yaparak, Hindistan'da İngilizler dışındaki tüm Avrupalıların faaliyetlerini yasaklamıştır. Böylece zaten oldukça zayıf olan

³⁸⁹ Haşimî, a. g. e. s. 24

³⁹⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 427.

Hollanda ile Portekizlilerin faaliyetleri tamamen bitmiş ve İngilizler Hindistan'ın "mutlak sahibi olarak" karşımıza çıkmıştır.³⁹¹

İngilizler Sind bölgesinin de kontrolünü ele geçirince, bu dönemlerde şehzadeler arasında ciddi bir taht mücadelesi yaşanan Afgan devleti ile güney sınırlardan komşu olmuştur. İngilizler zengin Hindistan topraklarına mutlak hâkimiyet sağladıktan sonra, Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için Afganistan'a saldırmaktansa bölgeyi karıştırarak kendi iç sorunları ile boğuşmak zorunda bırakmıştır. Çünkü Afganistan coğrafyası sahip olduğu geçit vermez dağları nedeni ile araziyi bilmeyen ve bölgeye tamamen yabancı olan İngilizlere ağır kayıplar verdirebilirdi. Bu nedenle bu coğrafyayı zapt ederek büyük bir gücünü buralara harcamaktansa, bazı şehzadelere sağladığı para ve silah yardımı ile bu bölgeyi kendi kontrolünde tutmak istemiştir. Çünkü Afganistan coğrafyası sahip olduğu jeopolitik konumu ile birlikte geçit vermez dağları sebebi ile Hindistan'ın olduğu gibi Batı Türkistan ve İran'ın da en güçlü kale duvarlarından biri olarak görülmüştür. Bu yüzden Asgar Hasan Belgramî, Afganistan coğrafyasını "*Asya'nın kalbinde olup yayılmakta olan Rusya ile Britanya gibi iki imparatorluk ortasında bir duvar niteliği taşıdığını ve Hindistan barışını tehdit edebilecek konumda*" olduğunu ifade etmiştir.³⁹² Ayrıca bu dönemlerdeki İngiliz strateji uzmanlarının da yayınladıkları raporlarda, "*Hindistan'ın güvenliği, Hindukuş dağları ile Amu Nehri kıyılarındaki vadilerin kontrol derecesine bağlıdır*" şeklindeki ifadeler ile bugünkü Afganistan coğrafyasının önemini vurgulamaya çalışmışlardır.³⁹³

Diğer taraftan bu dönemlerde İran'daki Kacariler sarayına İngiliz elçisi olarak gelen Sir John Malcolm, İngiliz Doğu Hindistan şirketine gönderdiği raporda bu dönemlerdeki Afgan hükümdarı Zaman Şah'ı (1793 - 1801), "*İngilizlerin Hindistan'daki menfaatleri için tehlikeli biri*" olduğunu söylerken, ancak Hindistan'a saldırma fırsatı bulamayacağını ifade etmiştir.³⁹⁴ Nitekim Hindistan'daki bazı mahallî hükümdarların talebi ile ne zaman ki Hindistan'a yürüme hazırlığı yaparsa, ya batıdaki Kacarilerin saldırısına uğramış ya da yine İngilizlerin desteği ile çıkan yerel isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Örneğin 1793'te Zaman Şah

³⁹¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 427.

³⁹² Asgar Hasan Belgramî, **Afganistan ve Hind-i Britanyavi (1793 - 1907)**, Abdulvehab Ferâî (Fa. çv.), Kabil, 1361 (ş. t.), s. 21.

³⁹³ Muhammed Akbar Şormaç, **Vaқиât-i Simâ-yi Siyasi-yi Afganistan**, Kabil, 1367 (ş. t.), s. 119.

³⁹⁴ Qazi Ataullah, **Da Peştu Tarih**, Peşaver, 1947, C. 1, s. 203.

Hindistan'a gitmek üzere Peşaver'e gittiğinde şehzade Hümayun İngilizlerin desteği ile Kandahar'ı ele geçirmiştir. Yine aynı şekilde 1800'de Zaman Şah Lahor'a kadar ilerlediğinde Kacar hükümdarı Fetihali Şah ile şehzade Mahmut, Horasan bölgesi ile Herat'ı kuşatmışlardır. Zaman Şah tekrar geri dönmek zorunda kalmıştır.³⁹⁵

Netice itibarı ile söylemek gerekirse İngilizlerin Afgan devletinin sınırına dayanması, Afgan devleti sınırları dâhilinde her geçen gün isyanların artmasına ve şehzadeler ile bir takım kabile liderlerinin merkezi yönetime daha çok karşı çıkmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan İngilizler de bugünkü Afganistan gibi zor bir coğrafyaya hâkim olmaktansa bu coğrafyayı karıştırarak kendi iç sorunları ile uğraşmak zorunda kalmasını sağlamıştır. İngiliz elçisi Kaptan Malcolm'un "Afgan hükümdarının Hindistan'a saldırma fırsatı bulamayacağını" ifade etmesi de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan İngilizlerin Afgan halkının dini hassasiyetlerini de kendi menfaatleri için kullandıkları bilinmektedir. Bu çerçevede Miya Gholam Muhammed isminde Hindistanlı bir Müslüman'ın Kandahar, Herat, Gazne ve Kabil'de "din âlimi" kimliği ile dolaşarak bazı kabile reislerini merkezi yönetime karşı kışkırttığı da bilinmektedir.³⁹⁶ İngilizlerin tüm bu faaliyetlerinin neticesinde Zaman Şah'tan sonra bu ülke istikrar yüzü görmemiş ve şehzadeler ile kabileler arasındaki çatışmalar bu ülkenin İngilizler tarafından işgal edilmesine sebep olmuştur.

2. Afgan Devletine Karşı İngiliz – İran Antlaşmaları

Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra bugünkü İran toprakları birçok mahalli liderin elinde parçalanmış bir durumdaydı. Bunlar arasında Muhammed Hasan Kacar liderliğindeki Kacariler İran'ın kuzey bölgelerini kontrol etmekteydi. 1792'de Muhammed Hasan, Zend yerel hükümdarı Kerim Han tarafından öldürülmüş ve oğlu Aka Muhammed de esir alınmıştı. Şiraz'da zindanda olan Aka Muhammed 1793'te Kerim Han'ın rakipleri tarafından öldürülmesi ile zindandan kaçmış ve kendi taraftarlarını toplayarak kısa bir sürede İran'ın büyük bir bölümüne hâkim olmuştu. 1795'te batı Horasan bölgesini Afgan devleti himayesindeki Şaroh Mirza'nın elinden almış ve Nadir Şah Afşar'ın torunu olan

³⁹⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 388

³⁹⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 386.

Şaroh'u da öldürmüştü. Batı Horasan bölgesi bir ara yeniden Afgan devletinin idaresine geçtiyse de bazı bölgeler yine Aka Muhammed Kacar'ın kontrolünde kalmaya devam etmiştir.³⁹⁷

Aka Muhammed Kacar daha sonra 1797'de Kafkasya'da Ruslara karşı mücadele ederken, yerel rakipleri tarafından öldürülmüş ve onun yerine de yeğeni Fetihali Şah Kacar geçmiştir.³⁹⁸

Öte yandan bu dönemlerde Fransa ile Rusya'nın bir ittifak kurarak Hindistan'a saldırma planları gündeme gelmeye başlamıştı. Diğer taraftan ise Afganların da sürekli Hindistan'a saldırmaya çalışması, Horasan üzerinde Afganlar ile ciddi bir rekabette olan Kacarileri Hindistan'daki İngilizler ile müttefik haline getirmiştir. Bu yüzden İngilizler hem Ruslar ile Fransızların muhtemel saldırısına karşı Hindistan dışında bir duvar oluşturmak maksadı ile hem de Afganları batıdan sıkıştırarak kendi güvenliklerini sağlamak için İran'daki Kacar devleti ile bir takım diplomatik temaslar kurarak ilişkilerini geliştirmek istemişlerdir. Bu bağlamda Hindistan'da yaşayıp İngilizler ile iyi ilişkileri olan İran asıllı Mehdi Ali Han'ı İran'a göndererek, Fransa ile Rusya'ya karşı işbirliği yapmasını talep etmişlerdir. Ayrıca, İran'da bulunan Afgan şehzadesi Mahmut'un Kandahar ve Herat'a saldırmak için görevlendirilmesi gerektiğini ve tüm masraflarını da İngilizler tarafından karşılanacağı vaadinde bulunmuştur.³⁹⁹ Fakat bazı araştırmacılar aslında Mehdi Ali'nin bir İngiliz elçisinin Kacar sarayına kabulü konusunda Fetihali Şah'ı ikna etmesi için görevlendirildiğini ifade etmektedir. Bu nedenle Mehdi Ali, Fetihali Şah'ı İngiliz heyetini kabulü konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Daha sonra da İngiliz heyeti Kacar sarayına doğru yola çıkmıştır.⁴⁰⁰

Aralık 1800'de Tahran'a ulaşan İngiliz elçisi Sir John Malcolm, Kacar hükümdarı Fetihali Şah ile görüşerek bir antlaşma imzalamıştır. Daha önce Fransa ile yapılan tüm antlaşmalar tek taraflı olarak Fetihali Şah tarafından feshedilmiş ve Ocak 1801'de İngilizler temsilcisi Malcolm ile yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Aslında bu antlaşma İngilizler ile Kacar devletinin Fransa'ya karşı yapılan bir ittifak antlaşması niteliğindeydi. Fakat Afganların hem Hindistan'da İngilizleri devamlı rahatsız etmekte ve hem de Batı Horasan'da Kacar devleti ile sürekli sorun

³⁹⁷ Mahmudî, a. g. e. s. 147.

³⁹⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 191.

³⁹⁹ Mahmudî, a. g. e. s. 10

⁴⁰⁰ Hafızullah Ghaştalay, **Pa Muasır Afganistan ki Bahrany Sergari**, Kabil, 1386 (ş. t.), s. 20.

yaşamakta olduğu için bu antlaşma muhtevasının dışında bırakılmamıştır. Bu kapsamda antlaşma metninin en başında Afganlar bulunmuştur. Söz konusu antlaşma metninin Afganlara ilişkin maddeleri şu şekildedir:

Madde -2: “Afgan hükümdarı Britanya Büyük Krallığının doğal sınırları olan Hindistan’a saldırmak istediğinde, İran Şehinşahlığı tüm gücü ile Afganlara saldıracaktır...”

Madde -3: “...eğer Afgan hükümdarı İran Şehinşahlığı ile dostluk yapmak isterse, İran Şehinşahlığı ona Hindistan topraklarına saldırmamayı değişmez bir ön koşul olarak sunacaktır..”

Madde - 4: “Afgan hükümdarı veya Fransa İran Şehinşahlığına savaş açarsa Büyük Britanya Krallığı, İran Şehinşahlığına askerî yardım yapacaktır...”⁴⁰¹

Özellikle Fransa’yı “ortak düşman” olarak tanımlayan bu antlaşma ile birlikte İngilizler hem Fransızların İran üzerinden kendilerine saldırma ihtimalini azaltmış ve hem de Afganları batıdan sıkıştırmaya çalışmıştır. Nitekim Fetihali Şah İngilizlerle imzaladığı antlaşmaya sadakatini göstermek için, daha İngiliz heyeti İran’dan çıkmadan Afgan hükümdarı Zaman Şah’ın Hindistan’a saldıracağı haberi üzerine 1800’de Batı Horasan bölgesine saldırmış ve Afgan emirlerini esir almıştır.⁴⁰²

Bu arada 2 Haziran 1801’de Sir John Malcolm’un Hindistan’daki İngiliz Genel valisine gönderdiği raporda, Kacariler ile Afganların aralarının gittikçe açıldığından bahsedilirken: “...Zaman Şah’ın sadrazamı Serdar Rahmetullah Han ile Fetihali Şah sadrazamı Hacı İbrahim arasında birbirine karşı küfürlü sözler içeren mektuplaşmalar devam etmekte. Kacariler Şehzade Mahmut’a destek vermekte. Zaman Şah’a Hindistan’a saldırma fırsatı verilmemekte, ayrıca Afgan devleti içerisindeki muhbirlerin de kendi görevlerini gerektiği gibi yerine getirmekte olduğundan sizi temin ederim...” şeklindeki ifadeler, bu dönemlerde Afgan devleti içerisindeki tüm karmaşanın ardında İngilizlerin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁰³ Zaten bundan sonra bugünkü Afganistan toprakları istikrar yüzünü

⁴⁰¹ Mahmudî, a. g. e. s. 19, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 194, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 389.

⁴⁰² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 191.

⁴⁰³ Azizuddin Vekili Fofalzai, **Darat’ül-zaman fi Tarih-i Şah Zaman**, (El yazma ve taş baskılı eser) Dar’ülsaltana Yy. Kabil, 1338 (ş. t.), ss. 167 – 169.

görmemiş ve kısa bir süre sonra tedricen İngiliz istilasına uğramıştır. Ancak bir süre sonra Kacar hükümdarı Fetihali Şah'ın İngilizler ile olan antlaşmalarını tek taraflı olarak feshettiği ve Fransızların elçisini kabul Tahran'a kabul ettiği bilinmektedir.

İngilizler ile Kacar devletinin “*işbirliği antlaşması*” imzaladığı yıl Rusya, o güne kadar İran'a bağlı olan Gürcistan'a saldırarak bölgeyi işgal etmiştir. Ruslara karşı koyamayan Kacar devleti bunu kabul edince Ruslar Kafkasya bölgesine ilerlemeye devam etmişlerdir. Bu çerçevede Ruslar 1805'te Erivan ve Bakü'yü işgal edince Fetihali Şah, Ruslara karşı İngilizlerden 1801'deki antlaşmaya dayanarak yardım istemiştir. Fakat İngilizler söz konusu “*antlaşmada Rusya'ya karşı hiçbir madenin bulunmadığı*” gerekçesi ile Kacarilerin bu isteğini reddetmiştir.⁴⁰⁴ Fakat muhtemelen İngiltere'nin İran'a yardım etmemesinin temel nedeni iddia edildiği gibi İran ve İngiltere arasındaki antlaşmada “*Rusya'ya karşı bir madenin bulunmamasından*” ziyade, asıl neden bu dönemlerde Avrupa'da Rusya ile İngiltere arasında imzalanan ittifak antlaşmasıydı.

Mayıs 1803'te Fransa'ya karşı, Avusturya, İngiltere ve Rusya arasında imzalanan ittifak antlaşmasının yanında, Napolyon'un Cenova'yı işgal etmesi ile Rusya, Avusturya ve İngiltere Temmuz 1805'te yeniden bir ittifak antlaşması imzalamışlardı.⁴⁰⁵ Bu nedenle İngiltere, Kacariler gibi zayıf bir devlete yardım ederek Avrupa'da Rusya ve Avusturya gibi güçlü ittifakına zarar vermek istememiştir.

İran ile İngiltere arasındaki bu soğukluğu gören Fransa, doğudan hem Rusya ve hem de İngiltere'ye karşı bir cephe açabilme umudu ile Kacar devleti ile diplomatik temaslarda bulunmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Fransa 1805 ve 1806'da iki kez Tahran'a elçi göndererek Rusya'ya karşı İran'a yardım edeceği sözünü vermiştir. Fetihali Şah Kafkasya bölgesinden hızla İran topraklarına ilerleyen Ruslara karşı Avrupa'nın en büyük devletlerinden birinin yardım önerisini memnuniyetle kabul etmiş ve mesajını Napolyon'a iletmesi için Mirza Muhammed Reza isimli bir elçiyi Fransa'ya göndermiştir. 1807'de Fransa ile yapılan antlaşmada Ruslara karşı işbirliği ve İngiltere'ye karşı da İran'ın Fransa'nın yanında yer alacağı ve Hindistan'a yapılacak saldırıda İran'ın da asker

⁴⁰⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 207.

⁴⁰⁵ Uçarol, a. g. e. s. 24.

göndereceği yer almıştır. Ayrıca bu antlaşmada Afganlar konusu da unutulmamış ve İran elçisi Afganlarla olan sorunlarına rağmen İngilizlere karşı yapılacak savaşlarda Afganların da İran ile Fransa'nın yanında yer alacağı sözünü vermiştir. Çünkü İran Afganların İngilizlere karşı olan husumetinin bilincindeydi ve İngilizlere karşı yapılacak muhtemel bir savaşa katılacaklarını bilmekteydi. Fakat bu dönemlerde Afgan devleti, şehzadeler ve bir takım kabile liderleri arasındaki çatışmalar yüzünden böyle bir ittifaka katılma gücüne sahip değildi.⁴⁰⁶

Fransa ile İran arasında yapılan bu antlaşmanın hemen ardından Napolyon, 10 Mayıs 1807'de bir "*emirname*" yayımlayarak İran'a yapılacak yardımlar ile birlikte İran üzerinden Hindistan'a yapılacak bir saldırının mümkün olup olmayacağını araştırılmasını ve bölgeden (Hindistan ile birlikte Moğolistan'dan) istihbarat bilgilerinin tamamlanmasını acilen talep etmiştir. Tüm bunlar için de General Garden isimli bir Fransız generali görevlendirilmiş ve Garden vakit kaybetmeden İran'a gelmiş ve Kacarî askerlerini eğitmeye başlamıştır. Bu gelişmelerden tedirgin olan İngiltere yeniden İran ile diplomatik temaslarda bulunduysa da, Kacar hükümdarı İngiliz elçisini İran'a girmesine müsaade etmemiştir.⁴⁰⁷ Fakat tam bu sıralarda Avrupa'da yaşanan gelişmeler yeniden İran ile İngilizleri bir araya gelmesini sağlamış ve İran – Fransa antlaşmasının tek taraflı (İran tarafından) olarak feshine sebep olmuştur.

Bilindiği gibi Fransızlar 14 Haziran 1807'de Friedland'da yapılan savaşta Rusları yenmiş ve Rus Çarı Birinci Aleksander barış istemek zorunda kalmıştır. Daha sonra iki devlet arasında 9 Temmuz 1807'de Tilist'te barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma aslında Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda iki devlet arasında yapılan bir antlaşma mahiyetindeydi. Ancak İstanbul'un hangi devlete bırakılacağı konusu hala tartışılmaktaydı.⁴⁰⁸

Rusya ile Fransa arasında yapılan Tilist antlaşmasının ardından Fransa, Rusya'yı Kafkasya'da serbest bırakmıştı. Bu yüzden bölgede yeniden Ruslara karşı yalnız kalan Kacar hükümdarı Fetihali Şah, İngilizlere yeşil ışık yakmaya çalışmıştır. Bunun üzerine bu sefer Hindistan genel valiliği tarafından değil de, Londra'dan direk İngiltere kralını temsilen Sir Hare Ford Johns isimli bir elçi İran'a gelerek 13 Mart 1809'da Kacar hükümdarı Fetihali Şah ile yeni bir antlaşma

⁴⁰⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 210.

⁴⁰⁷ Mahmudî, a. g. e. s. 45.

⁴⁰⁸ Uçarol, a. g. e. s. 27.

imzalamıştır. 1801’de Sir John Malcolm ile imzalanan antlaşmadan bir farkı olmayan bu antlaşmada da Afganlar ile ilgili maddeler aynen korunurken, Fransızlar tamamen ülkeden sınır dışı edilmiştir.⁴⁰⁹

Ayrıca bazı araştırmacılar bu dönemlerde İngiliz heyetinin Kacar devletine birçok yardımda bulunduğunu ifade ederken, Fransa ile antlaşmasının feshedilmesi karşılığında 250 bin rüpie değerinde iki parça elmas ile birlikte, 3 milyon rüpiye nakit para ve 30 tüfeğin İngilizler tarafından Kacar hükümdarına verildiğinin altını çizmişlerdir. Ayrıca bu antlaşma ile birlikte 30 kişilik bir İngiliz askerî uzman heyetinin Kacar askerlerine eğitim vermek üzere Tahran’da bulunduğu da bilinmektedir.⁴¹⁰

3. Afganlar İle İngilizler Arasında Yapılan İlk Antlaşma

İngilizlerin her zaman “çok taraflı” bir dış politika stratejisi izlediği bilinmektedir. Bu doğrultuda İngilizler yeniden Fransa’nın İran üzerinden Hindistan’a saldırma tehdidini ortadan kaldırmak için bu defa sadece İran ile yetinmemişlerdir. İran’ın da yeniden taraf değiştirme ihtimaline karşı Hindistan’ın güvenliğini sağlamak için yeni setler oluşturmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Pencabîlerin yanında ilk defa Afganlarla da diplomatik temaslarda bulunmaya başlamıştır. Bu amaçla İran ile görüşmeleri sürdürmek için Londra’dan bir heyet gönderilirken, Hindistan’daki İngiliz genel valisi de Pencabi ve Afganlarla görüşmeler yapmak üzere iki ayrı heyet görevlendirmiştir.⁴¹¹

Pencap hükümdarı Ranjitsing ile 25 Şubat 1809’da görüşen birinci heyet, Ranjitsing’i Afganlar ile Pencabiler arasında Satlec Nehrinin sınır kabul edilmesi ve iki “devletin” de bir birine saldırmaması konusunda ikna etmiştir. Ayrıca İngilizlerin “doğal müttefiki” olarak kabul edilen Pencabiler ile İngilizler arasında, İngiliz menfaatine karşı yapılacak her türlü saldırıda Pencabilerin İngilizler ile birlikte savaşa katılacakları yönünde bir antlaşma da imzalamışlardır. Bu antlaşmada, İngiliz menfaati için yapılan savaşların tüm masraflarının İngilizler tarafından karşılanacağı hükmü de konmuştur.⁴¹²

⁴⁰⁹ Mahmudî, a. g. e. s. 71.

⁴¹⁰ N. K. S. Lambton, *Seyrî der Tarih-i İran bad –az İslam*, Yakub Ajend (Fa. çv.), Sipher Yy. Tahran 1363 (ş. t.), ss. 190, 191.

⁴¹¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 210.

⁴¹² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 210.

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi, Afganlar ile görüşmek üzere görevlendirilen ikinci heyetin başında, meşhur İngiliz doğu tarihçisi Mount Stewart Elphinstone bulunmaktaydı. Elphinstone'un Multan bölgesinde bir süre kalarak bir takım araştırmalar yaptığı ve daha sonra Hindistan'daki İngiliz genel valisine bölgenin stratejik önemini içeren ve bölge ile ilgili geniş bilgi veren uzun bir mektup yazdığı bilinmektedir. Ayrıca bu mektupta Afganların yaşadığı bölgede Fransa veya Rusya'nın yerleşmesi halinde Hindistan'da İngiliz menfaatinin tehlikeye düşebileceğinin altı çizilmiştir. Bu nedenle bölgenin İngilizler için çok önemli olduğu vurgulanmıştır.⁴¹³ Daha sonra Elphinstone, bu sıralarda Peşaver'de bulunan Afgan hükümdarı Şah Şeca (1804 - 1809) ile görüşmek için 25 Nisan 1809'da Peşaver'e gelerek Afgan hükümdarı ile görüşmüştür. Bazı araştırmacılara göre, Şah Şeca İngilizlerin kendisinden toprak talep etme ihtimaline karşı başlangıçta İngiliz heyeti ile görüşmeyi kabul etmemiştir. Fakat daha sonra İngiliz heyeti Afgan hükümdarını, Rusya ve Fransa'ya karşı bir savunma antlaşması yapmak üzere gelmiş olduğuna ikna edince bu görüşme gerçekleşmiştir.⁴¹⁴ İngiliz heyeti kral tarafından getirilen birkaç tane tüfek, tabanca, aynalı saat, bir tane de palto ve diğer hediyeleri Afgan hükümdarına takdim ettikten sonra, geliş sebebini açıklamıştır.⁴¹⁵

Daha sonra yazmış olduğu "Kabil Saltanatı Raporu" isimli eserde bu görüşmeyi anlatan Elphinstone, Şah Şeca'ya geliş sebebini açıklayınca, pek ilgilenmediğini ifade etmiştir. Daha sonra Elphinstone, "*Fransızlar ile İranlıların Afganlara karşı bir ittifak kurmaya çalıştığını*" söylediğini ve "*Fransızlar hakkında pek bir şey bilmediğini ve İranlıları da umursamadığını*" ifade etmiştir.⁴¹⁶ Bu da hiç kuşkusuz Şah Şeca'nın dünyadaki gelişmelere karşı ilgisiz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İngiliz heyeti ile uzun süre konuşulduktan sonra Şah Şeca, vezirleri ile danışmak üzere süre istemiştir. Yine Elphinstone'nın belirttiğine göre o dönemlerde Afgan devlet erkânı ile kabile liderlerinin hiç biri İngilizler ile işbirliğine yanaşmamaktaydı. Ancak uzun tartışmaların ardından Afganları antlaşmaya ikna edebilmişlerdir.⁴¹⁷

⁴¹³ Belgramî, a. g. e. s. 42.

⁴¹⁴ Edward A. Pierce, **Urûc-i Barekzaî**, Pajwak – Seddiqî (Fa. çv.), Kabil, 1333 (ş. t.), s. 57.

⁴¹⁵ Ghobar, a. g. e. C.1, s. 396.

⁴¹⁶ Mount Stewart Elphinstone, **Afghan-hâ: Gozareş-i Saltanat-i Kabul**, Muhammed Asef Fikret (Fa. çv.), Ustâni Quds Yy. Meşhet, 1379 (ş. t.), C. 1, s. 65.

⁴¹⁷ Elphinstone, a. g. e. C. 1, s. 67.

Bir aydan fazla süren tartışmalar neticesinde Haziran 1809'da nihayet bir karara varılan bu görüşmeler sonucunda, 17 Haziran'da İngilizler ile Afganlar arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, İran ve Fransa Hindistan'a saldırdığında Afganlar İngilizler ile birlikte savaşacaklar ve Afgan devleti sınırlarından İngiliz menfaatine karşı herhangi bir tehdit gelmeyecek ve İran, Rusya veya Fransa gibi yabancı devletlerden gelebilecek tehditlere karşı Afgan devleti İngilizler ile birlikte mücadele edeceklerdir. Buna karşı İngilizler kendi menfaatleri için Afganların yaptığı tüm masrafları karşılayacaktır.⁴¹⁸

Bu antlaşmalar ile birlikte İngilizler, Rus veya Fransızların muhtemel bir Hindistan saldırısına karşı üç ayrı savunma hattı (İran, Afgan ve Pencap) oluşturmuştur. Ayrıca Afganlar ile yapılan antlaşma neticesinde Afganların sürekli olarak Hindistan topraklarına saldırısını da önlemişlerdir. Böylece İngilizler doğudaki bu devletlerin de kendisine tabi olmalarını sağlamıştır. Zaten bundan kısa bir süre sonra Pencabiler tamamen İngilizlerin himayesine girerken, Afganlar da İngiliz istilasına uğramışlardır.

4. “Büyük Oyun”a Doğru Rusya’nın İlerlemesi

Daha önce dağınık bir yaşam süren Ruslar 1382’de Altın Orda hükümdarı Toktamış Han’ın Moskova’yı ele geçirmesi ile Altın Orda idaresine girmiştir. Toktamış Han, Orta İdil ve yakın çevrelerini I. Vasili liderliğindeki Ruslara bırakmıştı.⁴¹⁹ Altın Orda devletinin zayıflamaya başlaması ile I. Vasili’nin torunlarından olduğu bilinen ve Büyük İvan olarak tarihe geçen III. İvan 1472’de tüm Rus Knezliklerini kendine bağlayarak bağımsız bir devlet şeklinde tarih sahnesine çıkmıştır. 15. yüzyılın sonlarında Tatar hâkimiyetine son veren III. İvan, Rusya dışındaki zayıf hanlıkları da Rus topraklarına ilhak etmeye başlamıştır.⁴²⁰

Bu arada “ikinci Roma İmparatorluğu” iddiasında bulunan Bizans devleti Türkler tarafından yıkılınca, Rusya Ortodoks Hristiyanlığının merkezi olarak gündeme gelmiştir. III. İvan bu dönemlerde “tüm Rusların Çarı” ve “üçüncü Roma İmparatorluğu” iddiası ile kendisini “Bizans İmparatorluklarının sonuncusu” olarak görmekteydi. Üstelik Çarlığın alameti olarak da Bizans’ın çift başlı kartalını almıştı.

⁴¹⁸ Belgramî, a. g. e. ss. 44, 45, Ghobar, a. g. e. C.1, s. 397, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 212.

⁴¹⁹ Akdes Nimet Kurat, “Rus Hâkimiyeti Altında İdil – Ural Ülkesi” **DTCF**, S. XXIII, Mart ve Nisan 1965, ss. 91 – 126.

⁴²⁰ Nadir Devlet, **Türklerin Milli Mücadele Tarihi**, TTK Yy. Ankara, 1999, s. 59.

Öte yandan Kremlin'deki sarayının da Bizans İmparatorlarının İstanbul'daki saraylarının bir taklidi olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın Ortodoks Hristiyanlığını güney ve doğuya genişleterek İslamiyet'in güçlü olduğu sahalara hâkim olabileceği düşüncesini de taşımaktaydı.⁴²¹ Bu nedenle Rusya, Asya'daki Türk ve İslam devletlerine karşı Avrupa'dan temin ettiği top ve tüfeklerle kendini korumakla kalmayıp güney ve doğuya doğru yayılmaya başlamış ve daha sonra 16. yüzyılın ortalarında kendi hâkimiyet sahasını Hazar denizine kadar genişletmiştir.⁴²²

Bu arada "Batı ile Doğu özelliklerinin bir karşımı" olarak bilinen Rusya'nın bir Avrupa ülkesi olmasına rağmen, daha çok Asya kıtasına yayılma eğilimi göstermiş olması dikkat çekmektedir. Bu noktada Rusya'nın yayılmasını bir Rus tarihçi: *"Avrupa her ne kadar çekiciyse de Rus halkı için aşırı küçük ve aşırı karmaşıktı. Rusya'nın amacı Avrupa'yı almaktan ziyade, onu denetlemektir"* şeklinde değerlendirmiştir.⁴²³ Dolayısı ile Rusya'nın yayılma stratejisinin daha çok iki noktada odaklandığını görmek mümkündür. Bunlardan biri, "üçüncü Roma" iddiası ile Osmanlı topraklarına; özellikle de İstanbul'a hâkim olarak bu kentin stratejik konumundan faydalanıp Avrupa'yı kontrol etmektir. Nitekim 9 Temmuz 1807'de Fransa ile yaptığı Tilist barış antlaşmasında İstanbul'un kontrolü konusunda ciddi çaba sarf ettiği de bilinmektedir.⁴²⁴ Rusya'nın yayılma stratejisindeki ikinci husus da, özellikle endüstri devriminden sonra Avrupa'nın en fazla ihtiyaç duyduğu Asya'daki hammadde kaynaklarının kontrolünü ele geçirmektir. Bu yol ile Rusya Avrupa'yı tamamen denetleme imkânına sahip olacaktı. Dolayısı ile Rusya'yı daha çok Asya kıtasına doğru bir yayılma eğilimi gösterdiğini görmekteyiz.

Rusya IV. İvan döneminde Kazan (1552), Astrahan (1556) ve Sibirya (1582 - 1598) hanlıklarını Moskova idaresine bağlamıştır. Büyük Petro adı ile bilinen I. Petro (1682 - 1725) döneminde Rusya artık bölge çapında büyük bir imparatorluk haline gelerek 1699'da ittifak devletleriyle birlikte Osmanlı ile Karlofça antlaşmasını imzalamıştır. Ancak Osmanlı devleti ile sorunların devam etmesi

⁴²¹ Sander, a. g. e. s. 117

⁴²² Kennedy, a. g. e. s. 18.

⁴²³ René Cagnat – Michel Jan, **İmparatorluklar Beşiği: SSCB, Çin ve İslam'ın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı**, Alan Yy. İstanbul, 1992, ss. 103, 104.

⁴²⁴ Uçarol, a. g. e. s. 27.

nedeni ile 1700'de İstanbul antlaşmasını imzalayarak ele geçirdiği bazı Osmanlı kalelerinden çekilmiş ve İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma hakkı elde etmiştir.⁴²⁵

Hiç kuşkusuz “Avrupa’yı denetlemek” için Avrupa’dan daha geniş ve daha zengin topraklara sahip olmak, daha çok deniz üstünlüğünü elde etmek gerekirdi. Bu amacına ulaşmak için Rusya “Kuzey savaşları” adı ile bilinen 1700 – 1721 arasındaki savaşların neticesinde Letonya ve Estonya bölgelerini İsveç’ten alarak Baltık ülkelerine de yerleşmeye başlamıştır. Yine bu dönemlerde güney ve doğuya yönelerek Batı Türkistan coğrafyasına saldırmıştır. 1716 – 1719 yılları arasında Batı Türkistan bölgelerine saldıran Rusya bugünkü Kazakistan’ın kuzeydoğu bölgelerine yerleşmiş ve böylece İrtiş hattı kurulmuştur. Yine aynı dönemde Hazar denizi üzerinden Hive’ye saldıran Ruslar kayda değer bir sonuç alamamışlardır. Bunun üzerine 1722 ve 1723 yıllarında İran’ın hâkimiyet sahasındaki topraklara saldırarak Derbend, Bakü, Hazar’ın güneyindeki Geylan ve Mazenderan bölgelerini ele geçirmiştir.⁴²⁶

Büyük Petro’dan sonra Çariçe I. Katerina döneminde, 1768 – 1774 ve 1787 – 1792 yılları arasında Osmanlı devleti ile girişilen savaşlar neticesinde Rusya, Karadeniz’in kuzey bölgelerine de yerleşmeye başlamıştır. Daha sonra Küçük Kaynarca antlaşması neticesinde Kırım dâhil olmak üzere Karadeniz kuzeyine tamamen hâkim olan Rusya, 18. yüzyılın sonunda Baltık’tan Karadeniz ve oradan da Hazar kıyılarına kadar geniş coğrafyaya yayılmıştır. Böylece 19. ve 20. yüzyıllardaki “dünya devleti” olan Rusya’nın çerçevesi bu dönemlerde çizilmiştir.⁴²⁷ Daha sonra yeniden Kafkasya’ya Saldıran Ruslar, 25 Ekim 1813’te İran ile imzaladığı “Gulistan Antlaşması” (*Treaty of Golistan*) ile tüm Kafkasya’ya da hâkim olmuştur. Daha sonra Rusya, 19. yüzyılda Batı Türkistan bölgelerini de işgal ederek, Asya kıtasında İngilizler ile cereyan eden ve “Büyük Oyun” diye tabir edilen mücadelelere güçlü bir şekilde dâhil olmuştur. Bu şekilde bugünkü İran ile Afganistan coğrafyaları iki “dünya devleti” arasında büyük bir güç mücadelesine sahne olmaya başlamıştır.

⁴²⁵ Devlet, a. g. e. s. 59

⁴²⁶ Cagnat – Jan, a. g. e. ss. 103, 104.

⁴²⁷ Sander, a. g. e. s. 119.

F. 18. YÜZYILDA “AVRUPA DEVLETLER SİSTEMİNDE” OSMANLI’NIN KONUMU VE AFGANİSTAN İLE İLİŞKİLERİ

15. yüzyıldan başlayarak neredeyse 17. yüzyılın sonlarına kadar dünya hâkimiyetine oynayan Osmanlı Devletine rakip olabilecek bir başka devlet dünyada hemen hemen mevcut değildi. Osmanlı Devleti de yayıldığı coğrafyanın jeopolitik konumu ve tek büyük güç olma sorumluluğundan dolayı batı ile doğu toplumu ve Müslüman Dünyası ile Gayrimüslimler ortasında bir denge unsuru teşkil etme eğilimindeydi. 16. yüzyılda Hindistan ve Afganistan’da Babüri Türk Devleti ve İran’da ise Şah İsmail liderliğindeki Safevi Türk Devleti kurulmuştu. Ancak Osmanlı Devleti askeri gücü ve yayıldığı coğrafyanın sosyokültürel yapısı ile jeopolitik konumu sebebi ile söz konusu devletlerden daha üstün bir konumdaydı. Fakat 17. yüzyıldan sonra özellikle Avrupa’da Osmanlı Devletine rakip olabilecek devletler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu çerçevede özellikle 16. yüzyıldan başlayarak 17. yüzyıla kadar Avrupa’nın bazı ülkelerinde siyasi ve askeri otoritede bir merkezileşme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Bu merkezileşme ile birlikte, devletlerin meşruiyeti artmış, bu devletlerin bekası yönünde büyük bir önem arz eden vergi toplama kabiliyet ve yöntemleri gelişmiştir. Bununla beraber, “çok kutuplu” bir Avrupa devletler sisteminin olgunlaşmaya başladığı görülmüştür. Böylce daha önce belli kiliseler tarafından alınan askeri ve siyasi kararlar, daha önceki dönemlerden farklı olarak uluslar ötesi dinsel sebeplerden ziyade, ulusal çıkarlar temelinde alınmaya başlamıştır.⁴²⁸

Bu dönemler Avrupa’sında siyasal güçte bir merkezileşme sürecinin yaşanmaya başlaması dünyanın iki farklı kutba ayrılmasına sebep olmuştur. Bir tarafta, Hristiyanlığın farklı inanç sistemi ile bu kültürün en önemli temsilcileri olan Avrupa devletler sistemi, diğer tarafta ise İslam Dünyasının temsilciliğini yapan Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın siyasî, kültürel ve askerî mukadderatına yön vermeye başlamışlardır.

Böylece Avrupa’da 17. yüzyılda, İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya, Habsburg devletleri gibi güçlü devletler ortaya çıkmış ve topraklarına yeni toprak katmak, deniz üstünlüğü sağlayarak sömürge yönetimleri kurmak gibi kaygılarla

⁴²⁸ Kennedy, a. g. e. s. 87.

büyük bir rekabete girişmişlerdir. Osmanlı devletinin kendi arasında yaşanan bir takım iç sorunlarla boğuşarak gerileme sürecine girdiği 18. yüzyılda, Avrupa'da güç politikasının kendi içinde yarışmacı bir nitelik kazandığı görülmektedir. Söz konusu yarışmacı siyasetler hali ile zamanın en güçlü devleti olan Osmanlı devletine de direk tesirini koymuştur. Daha sonraki dönemlerde (19. yüzyılda) söz konusu Avrupalı güçler tarafından “*hasta adam*” diye nitelendirilen Osmanlı Devleti hudutlarında cereyan eden mücadeleler de “*şark sorunu*” olarak gündeme gelmeye başlamıştır.⁴²⁹

“Çok kutuplu” bir Avrupa devletler sisteminin olgunlaşmaya başladığı 17. yüzyılda İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya, Habsburg ve daha sonraları Fransa gibi güçlü devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu devletlerin kendi aralarında yaşadıkları çıkar çatışmaları bölgedeki güç dengelerini tamamen değiştirmiş ve daha sonraları bu devletlerin her birinin kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bir takım isyanları organize etmeye başlaması ile Osmanlı'nın çöküş süreci hızlanmıştır.

Özellikle 1699'da imzalanan Karlofça anlaşması ile ciddi ölçüde toprak kaybına uğrayan Osmanlı İmparatorluğu, başta İngiltere olmak üzere Prusya ve Avusturya – Macaristan gibi devletlerden gelen büyük bir tehdit altına girmiştir. Karlofça antlaşması ile bir duraklama devri yaşayan Osmanlı devleti, her ne kadar bazı dönemlerde Avrupalılara karşı kısmî başarılar elde ettiyse de eski ihtişamına kavuşamamıştır. Bu yüzden de 18. yüzyılda Osmanlı devletinin, gittikçe güçlenen Avrupa devletler sisteminde zayıf kaldığını söylemek mümkündür.

Rusya 17. yüzyılın sonlarında Avrupa'daki güçler arasında kendi yerini almıştır. 3. İvan döneminde bölgesel bir güç halini alan Rusya, 17. yüzyıl sonlarında, özellikle de I. Petro döneminde büyük bir devlet haline gelerek küresel bir güç olma yolunda ilerlemiştir. I. Petro'dan sonra Rus tahtına geçen Çariçe I. Katerina döneminde Avusturya ile birlikte Osmanlı devletine karşı açtığı savaşlar neticesinde Karadeniz'in kuzey bölgelerine kadar ilerlemiştir. Bu dönemlerde Rusya, Avrupa'ya ve Asya bozkırlarına genişleyerek küresel güç olma yolunda ilerleyerek, Karadeniz, Kafkaslar ve Balkanlar üzerinden Osmanlı devletini tehdit edebilecek güce sahip olmuştur. 18. yüzyılın sonlarında Karadeniz'den Hazar

⁴²⁹ Mantran, a. g. e. s. 7, Uçarol, a. g. e. ss. 49, 50.

kıyılarına, Baltık bölgesinden Kafkasya bölgesine kadar geniş bir coğrafyaya yayılarak dünyadaki siyasal dengeye damgasını vurmuş olan Rusya, Osmanlı devletinin en büyük düşmanı haline gelmiştir.⁴³⁰

Diğer taraftan 18. yüzyılın sonlarında, sadece Avrupa'ya değil, neredeyse dünya tarihine damgasını vurmuş olan Fransız ihtilali gerçekleşmiştir. Mayıs 1789'da örgütlenerek, 14 Temmuz'da Bastille hapisanesine saldırmakla başlayan ihtilal, aslında Avrupa'nın her bölgesine "ihraç edilebilecek evrensel bir felsefe biçiminde gelişmiştir". Çünkü ihtilal öğretisi zaman, yer, ırk veya ulus farkı gözetmeksizin insanların temel hak ve özgürlüklerinden söz etmekteydi. Bu da tüm Avrupa'daki aristokrat yönetim anlayışı için bir tehdit olabileceği gibi, sosyokültürel yapı bakımından farklı etnik, dil ve dinî gruplardan oluşan Osmanlı devleti için de büyük bir tehdit anlamını taşımaktaydı.⁴³¹

Bu arada Avrupa'da büyük askeri başarılar elde etmeye başlayan Napolyon, İtalya'da birçok bölgeyi ele geçirerek 1797'de Viyana'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Bunun üzerine 18 Ekim 1797'de Avusturya ile Fransa arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte Fransa, Kuzey İtalya'da bazı bölgeleri ele geçirmiş ve bununla ilk defa Dalmaçya bölgesinde, Osmanlı İmparatorluğu ile komşu olmuştur. Bu da Osmanlı devletinin yeni bir tehditle karşı karşıya kalması anlamına gelmekteydi. Nitekim bir süre sonra Balkanlar ve Dalmaçya kıyılarındaki Hristiyanları Osmanlı'ya karşı kışkırtmaya başlayan Napolyon, 1798'de Mısır'a saldırarak İskenderiye ve Kahire'yi işgal etmiştir. Daha sonra Osmanlı devleti 23 Aralık 1798'de Rusya ile ve 5 Ocak 1799'de de İngiltere ile ittifak kurarak Napolyon ordularını Mısır'dan çıkarmıştır.⁴³²

18. yüzyıldan başlayarak hatta 19. yüzyıl boyunca uluslararası güç merkezleri tarafından dışlanmaya ve denetlenmeye çalışılan Osmanlı Devleti, bu dönemler itibarı ile gittikçe zayıflamış ve özellikle Balkanlarda birçok sorun ile karşılaşmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı toprakları üzerinde başlayan rekabetin bir sonucu olarak 19. yüzyılın başlarında büyük isyanların meydana geldiği görülmektedir. Bu çerçevede Dalmaçya'da Osmanlı ile sınır olan Fransızlar, Bosna – Hersek, Karadağ ve Sırbistan'daki Hristiyan ahaliyi Osmanlı devletine karşı

⁴³⁰ Cagnat – Jan, a. g. e. ss. 93-99. P. Kennedy, a. g. e. s. 18.

⁴³¹ Sander, a. g. e. s. 164.

⁴³² Uçarol, a. g. e. ss. 91, 94.

isyana teşvik etmeye başlamıştı. Bu teşviklerin sonucu olarak 1804'te Kara Yorgi isyanı çıkmıştır. Bu isyanın temel amacı “büyük Sırbistan” kurma hayalidir. Bu isyanlar henüz bastırılmadan Osmanlı – Rusya savaşları (1806 -1812) başlamıştı. Bu durumdan faydalanan isyancı Sırlar, Belgrad kalesi başta olmak üzere birçok bölgeyi ele geçirmiştir. Tüm bu isyanların sonucu olarak Balkanlarda büyük güçlerin teşviki ile bağımsızlık iddiaları ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴³³

Sonuç itibarı ile söylemek gerekirse, Osmanlı Devletinde 18. yüzyılın başlarında başlayan duraklama devri, bu yüzyılın sonlarına doğru bir çöküş sürecine dönüşmüştür. Bu dönemlerde Osmanlı devleti, kendi topraklarına göz dikmiş olan Avrupa'daki büyük devletlerle uğraşmak zorunda kalmış olmasına rağmen, doğudaki Müslüman devletler ile olan ilişkilerini muhafaza etmiştir.

Öte yandan 18. yüzyılda Osmanlı devlet idaresi ile askerî yapısında batıya yönelik bir eğilim mevcuttu. Ama buna rağmen, kendisi ile inanç ve kültürel bağları bulunan doğu devletlerini de göz ardı etmediği görülmektedir. Çünkü Osmanlı devleti İslam dünyasının doğal lideri olan hilafetin vermiş olduğu sorumluluk çerçevesinde İslam dünyası ile ilişkilerini güçlü tutmaya çalışmıştır. Ayrıca bu dönemlerde İran'a hâkim olan Safeviler ve ardından Nadir Şah Afşar bir takım mezhep propagandaları ile Osmanlı toprakları içerisinde bazı emellere başlamıştır. Osmanlı devleti de bir savunma refleksi olarak ister istemez bu olaylara müdahale etmiştir.

1. Osmanlı - Afganistan İlişkilerinin Tarihî Arka Planı

Daha önce belirtildiği gibi bugünkü Afganistan coğrafyası, Türklerin genel göç güzergâhlarından birinin üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle ülke coğrafi konumu sebebi ile tarih boyunca çeşitli Türk hanedanlarının idaresine girmiş ve farklı Türk toplumunun bir nevi jeopolitik güzergâhı olarak kullanılmıştır. Kuşanilerden Akhunlar ve Göktürklerle kadar İslam öncesindeki Türk devletlerinde olduğu gibi, Gazneli, Selçuklu ve nihayetinde Timur sülalesi gibi İslam sonrası Türk devletlerinin hâkimiyet sahalarından biri de bugünkü Afganistan sahası olmuştur. Dolayısı ile Afganistan coğrafyasını da Türk devletlerinin stratejik alakalarından biri olarak kabul etmek mümkündür.

⁴³³ Devlet Arşivleri Gen. Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Bosna – Heseck ile ilgili Arşiv Belgeleri (1516 - 1919)**, Ankara 1992, Y. No: 7, s. 40.

Tüm İslam dünyasında olduğu gibi, özellikle Afganistan tarihçiliğinin genel kanaati bağlamında, 1453'te İstanbul'un fethi ile Osmanlı devleti dünya Müslümanlarının da dikkatini ciddi anlamda üzerine çekmiş ve Osmanlı devleti İslam Dünyasının lideri olarak kabul edilmiştir.⁴³⁴ Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğunun da bu bölgeye karşı ilgisiz olmadığı görülmektedir. Her ne kadar araştırmacılar Osmanlı devletinin yüzünün batıya dönük olduğunu ifade etseler de bu bölgeyi tamamen göz ardı etmediği bilinmektedir.

Bilindiği gibi 16. yüzyılda Hindistan ile Afganistan'da Babüri Türk Devleti ve İran'da da Şah İsmail liderliğindeki Safevi Türk Devleti hâkim olmuştu. Ama askeri gücü, yayıldığı coğrafyanın genişliği ve bu coğrafyanın jeopolitik konumu ile sosyokültürel yapısı dikkate alınırsa Osmanlı devleti söz konusu Türk devletleri ile mukayese edilmeyecek bir güce sahipti. Osmanlı devleti de bu gücün sorumluluğunu yerine getirmek, doğu ile batı, Müslüman Dünyası ile Gayrimüslimler arasındaki dengeyi sağlama yükümlülüğünü üstlenmek adına İslam Dünyasının lideri konumundaydı. Öte yandan 1517'de Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı idaresine girmesi ile Hilafetin Osmanlıya geçişi Osmanlı Devletini İslam Dünyasının doğal lideri haline getirmişti. Fakat İran ve Kafkasya'ya hâkim olan Safeviler ve daha sonra Safevilerin yerini alan Afşarlar ile Osmanlı Devleti arasında bir takım sebeplerden dolayı bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Ama diğer Müslüman devletlerle genelde dostane bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Osmanlı Devleti İslam toplumunun liderliğini üstlenmiş olması hasebi ile bölgeye hâkim olan Müslüman devletlerin resmi talepleri ile her zaman bu devletlere yardım elini uzatmaya çalışmıştır.

Afganistan devleti kurulmadan önce bölge ile Osmanlı Devletinin ilk resmi ilişkisi Babüriler döneminde sağlanmıştır. Gerçi başlangıçta Babürilerin Safeviler ile olan dostluk ilişkilerinden dolayı Osmanlı ile ilişkilerinde kısmen mesafeli davranmıştır. Ancak gerektiğinde de Osmanlı'dan yardım talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı ile Babüri devleti arasındaki Osmanlı'nın yardımına dayalı ilk resmi ilişkinin Babür'ün oğlu Hümayun Mirza döneminde (1530 - 1555) gerçekleştiği bilinmektedir. Bu dönemde Hint okyanusuna giren Hristiyan Portekiz deniz kuvvetlerine karşı Osmanlı Devletinden yardım talebinde bulunulmuştur. Bu

⁴³⁴ **Tarih-i Fütûhât-i İslam**, (Yazarı belli olmayan ve 1930'lu yıllarda Afganistan Kralı Muhammed Nadir Han tarafından yazdırıldığı bilinen el yazması ve Taş Baskı), Herat Fecir Matbaasında basılmış, 1351 (ş. t.), C. 2, s. 106.

talep üzerine Kanuni Sultan Süleyman'ın talimatı ile 74 gemiden oluşan bir Osmanlı donanması 22 Haziran 1538'de Hindistan'a gitmek üzere Kızıldenize açılmış ve 19 günlük bir yolculuktan sonra Hindistan sahillerine ulaşmıştır.⁴³⁵ Ayrıca bu dönemlerde Osmanlı Devletinin bazı topçuları Babür Devletine hizmet vererek top döküm tekniğini ve tüfek yapımını öğrettiği ve Babür askerlerine savaşlarda top ve tüfek kullanma eğitimi verdiği de bilinmektedir.⁴³⁶

Muhtemelen sınır uzaklığı sebebi ile düzenli bir seyirde ilerlemeyen Babüri – Osmanlı ilişkilerinde, özellikle Şah Cihan döneminde (1627 – 1658) yeniden bir canlılık yaşanmıştır. Bunun temel nedenini de araştırmacılar Safeviler ile ilişkilerinin bozulması ve Safevilerin Kandahar'a saldırması şeklinde değerlendirmektedirler. Bu dönemde Kandahar'a saldıran Safevilere karşı Şah Cihan, Osmanlı Devletinden yardım isterken, Osmanlı Sulatani IV. Murad'a yazdığı mektup da dikkat çekmektedir. Şah Cihan söz konusu mektupta IV. Murad'ı *“Müslüman sultanlarının hanı, hilafet makamına Allah tarafından seçilmiş ve Müslüman krallıklar arasında birliğin sağlayıcısı”* olarak tanımlamıştır.⁴³⁷ Şah Cihan'ın bu talebine o günün şartlarına binaen yardım yapılmasa da, daha sonra Agra'da inşa edilen dünyanın en mükemmel mimarilerinden olan Tac Mahal'in inşasına yine Şah Cihan'ın isteği ile birçok mimarın gönderildiği bilinmektedir.⁴³⁸

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi Babüri - Osmanlı devletlerinin resmi ilişkileri zaman zaman ciddi dostluk değerlerine dayanmaktaysa da, Safevi – Babüri ilişkileri veya coğrafi uzaklığı sebebi ile seyrek olduğu görülmektedir. Fakat diplomatik ilişkiler her iki devlet arasındaki kültürel ve ticarî ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle Osmanlı himayesinde olan Hicaz'a düzenli olarak gidip gelen hacılar, iki Müslüman toplum arasında daha yakın bağların oluşmasına sebep olmuştur. Ayrıca İran'daki Safevilerin baskısından kaçıp Hindistan'daki Babürilere sığınan bir takım şair ve yazarların Hindistan'da geliştirdikleri *“Sebk-i Hindî”* edebi akımı İstanbul'da da takip edilmiş ve burayı da etkilemiştir. Aynı şekilde Mimar Sinan'ın öğrencisi olan Mimar Yusuf'un Hindistan'a giderek Babürilerin hizmetine girdiği ve Agra ile Delhi'de birçok bina inşa ettiği de

⁴³⁵ Halil İbrahim İnal, **Osmanlı Tarihi**, 3. Baskı, Nokta Yy. İstanbul, 2010, s. 254.

⁴³⁶ Konuya ilişkin için bkz: Azmi Özcan, **Babürlüler ve Babürlü – Osmanlı Devletler Arasındaki İlişkiler: XV ve XVI. Asrın Asrı Yapan Değerler**, 2. Baskı, İSAV Yy. İstanbul, 1999, s. 58.

⁴³⁷ Özcan, a. g. e. s. 59.

⁴³⁸ İbrahim Kafesoğlu, “Ondördüncü Yüzyıldan Sonra Orta Asya'da Kurulan Türk Devletleri” **Türk Dünyası El Kitabı**, 3. Bsk. T.K.A.E. Yy. (163), Seri: I, S. : A-32, C. 1, *Coğrafya – Tarih*, Ankara 2001, s. 610.

bilinmektedir. Öte yandan birçok Osmanlı askerî uzmanının da Hindistan'a yerleşerek bazı Babüri sultanlarının hizmetine girdiği ve onların yüksek rütbelerle istihdam edildiği bilinmektedir. Bunların etkisi ile daha sonra Hindistan'daki Babüri ordusunun Osmanlı savaş düzenine göre eğitilmiş olduğu da bilinmektedir.⁴³⁹

2. 18. Yüzyılda Osmanlı'nın Afganistan ve Türkistan İle İlişkileri

Daha önce bahsedildiği gibi, Babüri Devletinin zayıflaması ile bugünkü Afganistan toprakları birçok mahalli beyliklerin idaresine girmiştir. Kabil ve Celalabat bölgelerinde kendilerini Babür sülalesine nispet veren bazı kişiler hâkimiyet kurarken, Herat ve yakın çevresi Abdali Afganlarının kontrolündedir. Kuzey bölgeleri ise birçok mahalli beyler tarafından idare edilmektedir. Kandahar ve yakın bölgeleri de yukarıda bahsi geçen Hotakilerin hâkimiyetindeydi. Hotaki Afganları İran'a hâkim olduktan sonra Osmanlı ile komşu olmuşlardır. Böylece Hotakiler'in Osmanlı Devleti ile komşuluktan kaynaklanan bir takım inişli ve çıkışlı ilişkilerde bulunduğu daha önce ifade edilmişti. Ancak Osmanlı devleti bölgedeki mahalli idarelerin bir takım talepleri üzerinde yine onlara yardım etmeye devam etmiştir.

Hotaki Afganlarının İran'daki hâkimiyetine son vererek Afşar Devletini kuran Nadir Şah Afşar döneminde, Afşarlar ile Osmanlıların ilişkileri daha çok Afşarların Osmanlı topraklarına müdahalesinden dolayı genellikle soğuk ve sorunlu geçmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi 18. Yüzyılın ortalarında kurulan bağımsız Durrani Afgan devletinin İran'daki bazı mahalli hükümranlıklara karşı Osmanlı'dan yardım talebinde bulunması ve Osmanlı Devletinin de kendi işine yarayacak olmasına rağmen, bu talebi yanıtsız bırakması, Osmanlı'nın bu dönemlerde içinde bulunduğu sorunlarla açıklanabilir. Bu dönemlerde Osmanlı devleti Avrupa'daki gelişmelerin tam ortasında kendini bulduğu için İran'a yönelik bir seferi göze alamamıştır. Ayrıca bu dönemlerde Osmanlı devleti mecbur kalmadıkça genel temayül olarak "barışçı" bir dış politikayı benimsemiş ve eski "gaza" anlayışından uzaklaşmıştır.⁴⁴⁰ Belki bu yüzden Afgan devletinin talebi Osmanlı Sarayında karşılık bulmamıştır.

⁴³⁹ Azmi Özcan, **Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, İlaveli 2. Baskı, TDV Yayınları /41, Ankara 1997, s. 15.

⁴⁴⁰ İhsanoğlu, a. g. e. C. 1, s. 62.

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın sonlarına doğru askerî manevra kabiliyetini kısmen kaybetmiş olmakla beraber, kendisinden talep edilen askerî yardımlara yanıt vermediyse de, 18. yüzyıldaki ilişkiler daha çok kültürel boyutta devam etmiştir. Bu çerçevede bu dönemler itibarı ile Buhara emirliğinin de Osmanlı Devleti ile dostane ilişkileri dikkat çekmektedir. Bu kapsamda 18. yüzyılın başlarından itibaren Buhara Emirinin İstanbul'a birçok elçi gönderdiği ve buna karşı Osmanlı Devletinin de bölgedeki gelişmeleri takip etmek üzere bölgeye birçok görevli istihdam ettiği bilinmektedir.

Bu doğrultuda 1713'te Buhara emirliğinden İstanbul'a gelen bir elçinin bölgedeki gelişmelere ilişkin Osmanlı sultanını bilgilendirdiği ve daha sonra geri dönmek istediğinde de Osmanlı sultanı tarafından 750 kuruş "harcırah" olarak söz konusu elçiye verdiği bilinmektedir.⁴⁴¹ Yine aynı şekilde 1777'de Buhara'dan gelen elçinin hizmetine verilen aşçıya günlük 150 kuruş para tahsis edilmesi de bu dönemlerde o bölgelerde Osmanlı sarayına gelen elçilerin tüm masraflarını Osmanlı sultanı tarafından karşılandığı dikkatlerden kaçmamaktadır.⁴⁴² Yine aynı şekilde 1780'de Buhara'dan gelen Özü Beg isimli elçi ve "*mütallekat ve etba'ına miktarı muherrar*" harçlık verildiği bilinmektedir.⁴⁴³ Ayrıca 1785'te Buhara Emiri Seyit Gazi Han'ın veziri Muhammed Danyal'ın Osmanlı sultanına gönderdiği mektupta, "*Buhara ahalisinin Osmanlı tebaası gibi Halifenin hizmetinde*" olduğunu söylerken, Molla Mir Seyid Şüca ismindeki elçinin "*memâlik-i Turan*" olarak adlandırdığı Buhara ve Semerkant büyükleri tarafından seçilerek "*halifenin huzuruna*" gönderildiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁴

Bu dönemlerde Osmanlı Devleti sadece o bölgelerden gelen elçileri karşılamakla kalmayıp kendisi de bölgenin durumunu öğrenmek ve buna göre bölgeye yönelik stratejiler geliştirmek için bazı görevlileri istihdam etmiştir. Bu çerçevede 1777'de Şeyh Efendi isminde bir görevliyi bölgedeki genel durumu araştırmak ve geri döndüğünde bölge ile ilgili geniş bir rapor hazırlamak için Buhara'ya gönderildiği bilinmektedir.⁴⁴⁵ Ayrıca 1784'te Hoca Muhammed ismindeki kişinin Buhara'dan getirdiği raporda Rusya'nın Orta Asya ve Kafkaslardaki emelleri

⁴⁴¹ BOA, FK: C..HR., Dosya No: 185, Gömlek No: 9236, Tarih: 20 S. 1125 (h. t.)

⁴⁴² BOA, FK: C..HR., Dosya No: 117, Gömlek No: 5844, Tarih: 2 Ca. 1191 (h. t.)

⁴⁴³ BOA, FK: C..HR., Dosya No: 175, Gömlek No: 8714, Tarih: 24 Ca. 1194 (h. t.)

⁴⁴⁴ BOA, FK: HAT, Dosya No: 17, Gömlek No: 778, Tarih: 7 M. 1200 (h. t.)

⁴⁴⁵ BOA, FK: C..DH, Dosya No: 99, Gömlek No: 4909, Tarih: 21 Z. 1198 (h. t.)

ile ilgili geniş bilgilerin yer aldığı bilinmektedir. Bu raporda Rusya'nın Buhara sınırlarına yaklaştığı ve her an Buhara'ya saldırabileceği öngörülerini de mevcuttur.⁴⁴⁶

Tüm bu bilgiler ve belgeler çerçevesinde 18. yüzyılda her ne kadar Osmanlı devleti bir gerileme süreci yaşamış olsa da bölge ile yakından ilgili olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile Osmanlı Devletinin her ne kadar yüzü batıya dönükse de, kendisi ile aynı kültür ve dini taşıyan doğu toplumu ile de çok yakından ilgilendiğini görmek mümkündür. Ayrıca mevcut diplomatik ilişkilerin dışında kültürel ilişkilerin de bu dönemlerde devam ettiği bilinmektedir. Bu kapsamda Buhara Emirinin, Osmanlı sultanından tefsir ve fıkıh kitapları talep etmesi üzerine Osmanlı sultanının sadrazama vermiş olduğu fermanla, *“saray kütüphanesinden temin edebildiklerinin gönderilmesini ve bulunmayanlarının da yazarlarını bulup onlardan temin etmelerini”* emretmesi bölge emirlerini ciddiye aldığını açıkça göstermektedir.⁴⁴⁷

Tüm bu belge ve bilgiler çerçevesinde, bu dönemler itibarıyla devam eden ilişkilerin, siyasal ve askeri boyutların yanında daha çok kültürel bir boyut kazanarak devam etmiş olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim 1793'te Afganistan'dan İstanbul'a gelip yerleşen bazı Nakşibendî dervişlerine, dini ve kültürel faaliyetlerini sürdürmeleri için Üsküdar'daki Çinili Camii yakınında bir yer tahsis edildiği bilinmektedir. Daha sonra *“Afganî kalender-hanesi”* olarak bilinen bu tekkenin 1925'te kapatılarak vakıflara verildiği bilinmektedir.⁴⁴⁸

3. Zaman Şah'ın Osmanlı Devletinden Sığınma Talebi

Daha önce geniş bir şekilde değinildiği gibi, Ahmed Şah Durrani döneminde Afgan devleti ile Osmanlı atasında İran'daki sorunlar sebebi ile bir takım mektuplaşmaların yanında Afgan devletinin elçisinin İstanbul'a geldiği bilinmektedir.⁴⁴⁹ Ancak Timur Şah ile Zaman Şah dönemlerinde Afgan devleti kendi iç sorunları ile uğraştığı için, kendi sınırlarına uzak olan devletler ile pek ciddi bir ilişkide olmadığı görülmektedir. Durranî Afgan devletinin üçüncü hükümdarı ve

⁴⁴⁶ BOA, FK: C..ML, Dosya No: 706, Gömlek No: 28822, Tarih: 15 B. 1191 (h. t.)

⁴⁴⁷ BOA, Fon Kodu: HAT, Dosya No: 16200. (Belgenin Gömlek No'su ve Tarihi gösterilmemiştir)

⁴⁴⁸ BCA, Fon Kodu: 30.10, Dosya No: 192.318.16.

⁴⁴⁹ Bkz: “Ahmed Şah Durrani'nin Dış Politikası ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri” başlığı s. 134, “18.yüzyılda Osmanlı'nın Afganistan ve Türkistan ile ilişkileri” başlığı s. 188.

Timur Şah'ın oğlu Zaman Şah, tahttan indirilerek gözlerine mil çekilmesinden uzun bir süre sonra, sığınma talebinde bulunmak amacı ile Osmanlı devletine müracaat etmiştir.

1799'da veziriazamı Payende Han başta olmak üzere bir çok Afgan kabile liderlerini idam ettirince Kabile liderleri kendisine karşı cephe alarak kardeşi Şah Mamut'u desteklemeye başlamıştı. O sıralarda İran'daki Kacari devletinin himayesinde olan Mahmut, Zaman Şah'a karşı olan kabile liderlerinin desteği ile Kandahar'a saldırmış ve ardından da Kabil'i işgal etmişti. Peşaver'e kaçan Zaman Şah daha sonra saklandığı ev sahibinin Şah Mahmut taraftarlarına haber vermesi ile yakalanmıştı. 1801'de kardeşi Mahmut'un emri ile gözlerine mil çekilerek Kabil'de mahpus edilmiş olan Zaman Şah, 1084'te Kabil'i ele geçirerek Şah Şeca adı ile tahta oturan öz kardeşi Şeca'ülmülk tarafından serbest bırakılmıştı.⁴⁵⁰

Kardeşi Şah Mahmut tarafından gözlerine mil çekilerek zindana atılıp daha sonra diğer kardeşi Şah Şeca tarafından serbest bırakılan Zaman Şah bir süre Kabil'de kaldıktan sonra, dönemin devlet adamlarının isteği üzerine ülkeyi terk ederek Peşaver ve daha sonra oradan da Şah Şeca ailesinin bulunduğu Lahor'a gittiği bilinmektedir. Bu arada 1809'da Şah Şeca ile görüşmek üzere Peşaver'e gelen İngiliz heyetinin başındaki Elphinstone'un daha sonra Lahor'a giderek eski hükümdar Zaman Şah ile de görüştüğü bilinmektedir. Hatta Elphinstone daha sonra yayınladığı "Afganlar: Kabil Sultanlığı" isimli kitabında Zaman Şah'a geniş yer vererek bu görüşmenin çok iyi geçtiğinden de söz etmiştir.⁴⁵¹

Bu dönemlerde sürekli Hindistan, Afganistan ve hatta İran ile Buhara arasında dolaştığı bilinen Zaman Şah'ın daha sonra İran üzerinden hacca gittiği bilinmektedir.⁴⁵² Ancak Zaman Şah'ın hacdan sonraki hayatı ile ilgili Afgan araştırmacılar bir bilgi vermezlerken, Osmanlı Arşiv belgelerinde onun hacdan sonra Bağdat'a geldiği ve Osmanlı devletinden sığınma talebinde bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede 25 Nisan 1819'da Osmanlı Sultanı II. Mahmut (1808 - 1839) tarafından "*Afganistan hükümdarı Zaman Şah*" ile ilgili vermiş olduğu ferman ve daha sonra bu fermana istinaden sadrazamın dâhiliye

⁴⁵⁰ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 393, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 205, Habibi (1989), a. g. e. s. 275.

⁴⁵¹ Elphinstone, a. g. e. C. 1, s. 72.

⁴⁵² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 200.

nezaretine gönderdiği mektup dikkat çekmektedir. Söz konusu mektupta şu ifadeler yer almaktadır: *“Afganistan’da hükümdar iken iskat edilip bir müddet Buhara’da kaldıktan sonra Bağdat’a gelmiş, Hac ziyaretini yaptıktan sonra yine Bağdat’a dönmüş olan Zaman Şah memâlik-i Osmaniye’de kendisine bir mahal-ı ikamet tahsisini istid’â etmiş ve müşarünileyhin Kıbrıs’ta ikameti tensip kılınmış olduğundan müreffehen gönderilmesi hakkında yol üzerinde bulunan kazalara ve tayin olunan mihmandara tenbih olunması...”*⁴⁵³

Bu belgeye göre Zaman Şah’ın hac ziyaretinden sonra Osmanlı idaresindeki Bağdat kentine geldiği ve buradan Osmanlı topraklarında sığınma talebinde bulunduğu bilinmektedir. Kıbrıs’ta yerleştirilmesi kararlaştırılan Zaman Şah’ın güven ve refah içinde oraya kadar ulaştırılması Osmanlı sultanı II. Mamut tarafından verilen fermanla hükmedilmiştir. Ancak Zaman Şah’ın Kıbrıs’a gidip gitmediği veya Bağdat’tan ayrılıp ayrılmadığı konusunda Osmanlı Arşivlerinde bir belgeye rastlanmamıştır. Zaman Şah’ın devrildikten sonraki hayatı hakkındaki bilgiler de İngiliz elçisi Elphinstone tarafından kısmen ele alınmıştır. Onun dışında bir bilgiye rastlamak oldukça güçtür. Ancak bu belge ışığında Osmanlı devletinden sığınma talebinde bulunduğu da ortaya çıkmaktadır. Fakat Kıbrıs’a yerleştirilmesi kararlaştırılan Zaman Şah’ın Kıbrıs’a gidip gitmediği konusu da bilinmemektedir.

⁴⁵³ BOA, FK: C..HR, Dosya No: 79, Gömlek No: 4846, Tarih: 29 Ca. 1234 (h. t.)

II. BÖLÜM

İSTİLALAR DÖNEMİNDE AFGANİSTAN

A. İNGİLİZ İSTİLASINA GİDEN SÜREÇ

Daha önceki bölümde kısmen bahsedildiği gibi, Afganistan tarihinin en ünlü Sadrazamlarından biri olarak bilinen Fetih Han'ın gözlerine mil çekilerek kör edilmesi sonucunda, bu döneme kadar Afgan devletinin halk tabanını oluşturan Abdali kabilesi ile Fetih Han'ın kardeşleri birleşerek intikam almaya çalışmışlardır. Bu amaçla yola çıkan Fetih Han'ın kardeşleri Gazne yakınlarında Şah Mahmut ve oğlu Kamran ile savaşa tutuşmuş ve neticede Şah Mahmut yenilerek Herat'a çekilmiştir. Ayrıca bu savaş sırasında Şah Mahmut, Fetih Han'ın, kardeşlerini barışa zorlamasını istediye de Fetih Han kabul etmemiştir. Bunun üzerine Fetih Han, Şah Mahmut tarafından çok feci bir şekilde öldürülmüştür.⁴⁵⁴

Bu arada daha önce kardeşi Azim Han tarafından “ser-leşker” olarak tayin edilen Dost Muhammed Han, Gazne'den acele ile Peşaver'e dönerek Timur Şah'ın o güne kadar hiç tanınmayan oğlu şehzade Eyüp'ü Afgan hükümdarı ilan etmiştir. Şehzade Eyüp, “Eyüp Şah” adı ile Peşaver'de Afgan hükümdarı olarak tahta otururken, Dost Muhammed Han yine acele ile Kabil'e hareket etmiştir. Aynı yılda kenti işgal eden Dost Muhammed Han, Timur Şah'ın yine hiç tanınmayan Sultan Ali ismindeki bir başka oğlunu da Kabil'de “Afgan hükümdarı” olarak tahta oturtmuştur. Dost Muhammed kendisini de Sultan Ali'nin veziri olarak ilan etmiştir.⁴⁵⁵ Muhtemelen Dost Muhammed'in iki yerde iki ayrı hükümdar ilan etmesindeki temel sebep Durrani ailesi arasında yeniden bir kavga yaratarak kendi mutlak iktidarını sağlamak istemiş olmasıdır. Ama her iki hükümdarın da kendi saraylarında bile sözü geçmediği bilinmektedir.⁴⁵⁶

Fetih Han hayatta ve sadrazam olduğu sırada, Şah Mahmut'un zayıf otoritesinden yararlanarak bütün kardeşlerine devletin üst düzeylerinde görev vermişti. Hatta bazı kardeşlerini de ülkenin en önemli kentlerine yerel hâkim (vali) olarak tayin etmişti. Hâlbuki yerel hâkimler Afgan devleti geleneğinde daha çok şehzadelerden seçilmekteydi. Şah Mahmut'un ikinci döneminde ise Fetih Han devlet idaresindeki

⁴⁵⁴ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Sultan Muhammed Barekzaî, *Tarih-i Sultani*, Bombay, 1881, (A. K. K. No: 132), s. 203, A. Pierce, a. g. e. s. 109, Habibi (1986), a. g. e. s. 277

⁴⁵⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 510.

⁴⁵⁶ Ahmed Ali Kohzad, *Recâl ve Rûy-dâd-ha-yi Tarihî Afganistan*, Matbaa-yi Umumî Yy. Kabil, 1331 (ş. t.), s. 61

yetkisinden yararlanarak Herat ve Kabil dışındaki tüm önemli kentlerin yerel hâkimiyetini kendi kardeşleri arasında paylaştırmıştı.⁴⁵⁷ Bu sebepten Fetih Han'ın kardeşleri bu dönemde Afgan devleti içerisinde "kralları tayin ve azledebilecek" güce sahiptiler. Yine Afgan devlet geleneğinde bu döneme kadar, hükümdarın Durrani Afgan devletinin kurucusu Ahmed Şah Durrani soyundan gelmesi gerekmektedir. Bu sebeple Fetih Han'ın kardeşleri Ahmed Şah Durrani ile kan bağılı bulunup da devletçilik geleneğine tamamen yabancı olan kişileri saltanat tahtına oturtturarak, bir yandan geleneklere riayet etmek ve diğer taraftan da zayıf bir kişiyi hükümdar seçmek sureti ile kendi hâkimiyetlerini korumak istemişlerdir. Bu amaçla Dost Muhammed Han, Peşaver'de Eyüp ve Kabil'de de Sultan Ali gibi iki zayıf ve daha önce idarecilik konusunda herhangi bir tecrübesi olmayan kişileri hükümdar ilan etmiştir.

Bu sıralarda Fetih Han'ın daha önce Keşmir hâkimi olan diğer kardeşi Muhammed Azim Han ise Afgan hükümdarlığı için Hindistan'da İngiliz himayesinde olan Şah Şeca'yı davet etmişti. Ancak Dost Muhammed Han kardeşinin bu kararına şiddetle karşı çıkmıştı. Çünkü Şah Şeca en azından uzunca bir süre hükümdarlık yapıp devletçilik geleneğine vakıf olmakla birlikte, oldukça otoriter bir kişiliğe sahipti. Bu yüzden de kardeşlerin mutlak hâkimiyetine fırsat vermeyebilirdi. Dolayısı ile Muhammed Azim Han daha önce Şah Şeca'ya verdiği sözden caymış ve Peşaver'e gelen Şah Şeca'yı savaş hazırlıkları ile karşılamıştır. Durumun vahametini gören Şah Şeca savaşarak kendini savunmuş ve Hindistan'a geri dönmüştür. Böylece Şah Şeca'dan kurtulan Muhammed Azim Han 1819'da Kabil'e gelerek Sultan Ali'yi hükümdarlıktan ve kardeşi Dost Muhammed'i de veziriazamlıktan azletmiştir. Muhammed Azim Han, diğer kardeşi Nevap Cebbar Han'ı kendi yerine Keşmir yerel hâkimi olarak görevlendirirken kendisini de Eyüp Şah'ın veziriazamı olarak ilan etmiştir. Böylelikle Kabil'e getirilen Eyüp Şah, bugünkü Afganistan'da 1823'e kadar Afgan hükümdarı olarak kendi sarayından bile dışarı çıkmamış ve ülke Fetih Han'ın kardeşleri arasında paylaşılmıştır. Bu durum ülkeyi büyük bir felakete sürükleyerek daha sonra İngilizler tarafından işgal sürecini da kolaylaştırmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 214

⁴⁵⁸ Muhammed İbrahim Atayi, **Nega-hi Muhtasar be Tarih-i Muhtasar-i Afganistan**, Maiwand Yy. Kabil, 1362 (ş. t.), s. 90, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 510.

1. İngiliz İstilasına Giden Süreçte Afganistan ve İngilizler

Öncelikle şu hususun altını çizmekte fayda vardır: Daha önce de kısmen bahsedildiği gibi 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hint Okyanusuna yerleşerek dünya devletler sisteminde deniz üstünlüğünü sağlayan İngilizler, Hindistan'ı tüm deniz yollarından çevrelemiş ve bu ülkedeki deniz güvenliğini sağlamıştı. Kendisine karşı gelebilecek muhtemel tehdit ancak karadan söz konusu olabilirdi. Karadan ise bir tarafta geçit vermez Himalaya dağları bulunmaktaydı. Bu yol Himalaya dağları ile doğal bir duvardan ibaretti. Diğer bir kara yolunu da Afganistan coğrafyası oluşturmaktaydı. Nitekim tarih boyunca bakıldığında İslam orduları ile İngilizlerin dışında, Hindistan'a saldıran tüm büyük imparatorlukların bugünkü Afganistan coğrafyasını bir jeopolitik güzergâh olarak kullandıklarını görmek mümkündür. Bu sebeple İngilizler bu coğrafyadan Hindistan'a gelebilecek tehditlerden endişelenmekteydi. Dolayısı ile Afganistan coğrafyasının her zaman İngilizler tarafından "Hindistan'ın bir güvenlik duvarı" şeklinde kullanılmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu güvenlik duvarının sağlama alınması için çoğu zaman iç etkenlerin yanında dış faktörlerden de yararlanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede İran'daki Kacariler aracılığı ile Şah Mahmut'un desteklenmesi ve daha sonra da Sih hükümdarı aracılığı ile Şah Şeca'nın desteklenmesi ve zaman zaman bölgede istihdam edilen bir takım görevliler aracılığı ile bazı kabile liderlerinin merkezî yönetime karşı kışkırtılmasının söz konusu güvenlik duvarına İngilizlerin tam kontrol sağlama çabalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Bu dönemde İngilizlerin Afganistan politikasını iki aşamada incelemek mümkündür. Bunlardan biri "savunma ilkesine" dayalı olan dönemdir. Afgan devletinin oldukça güçlü olduğu Ahmed Şah Durrani'den başlayarak Zaman Şah'ın son dönemlerine kadar İngilizler, Hindistan'da oldukça zayıftılar. İngilizler, tamamen ticarî amaçlarını ön plana çıkararak, bölgedeki hanlıkların himayesinde faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Bu dönemde İngilizler bölgeye yönelik politikalarını büyük bir gizlilik içerisinde yürütmekteydiler. Özellikle Zaman Şah döneminde (1793 - 1801), İngilizler coğrafi olarak Afganistan sınırlarından uzak olmasına rağmen Afganistan'da daha da aktif olmaya başlamışlardır. Bu dönemlerde bölgeye gönderilen Sir John Malcolm, Sir Hare Ford Jones ve Sir John Kay gibi ünlü elçileri ile faaliyetlerine devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde bir yandan Zaman Şah'a karşı bir takım eylemleri bazı istihbarat görevlileri aracılığı ile desteklerken, diğer taraftan da Kaçarlılar aracılığı ile Şah Mahmut'u destekleyerek Zaman Şah'ı sıkıştırmaya çalışmışlardır. Bu dönemde

Kaçarlılar ile imzalamış oldukları bir antlaşma sonucu İran devletine yapmış olduğu silah ve para yardımı ile İran'ın Fransa ile antlaşmasını feshettirerek kendi yanına almıştı.⁴⁵⁹

İngilizlerin Afganistan'daki siyasetinin ikinci aşamasını da saldırıya geçtiği dönem oluşturmaktadır. Bu dönem 1801'den başlayarak işgal sürecinin başlamasına (1839) kadarki dönemi ihtiva etmektedir. Bu dönemde Afganların kendi aralarındaki iktidar mücadeleleri İngilizlerin saldırısına zemin hazırlamıştır. Nitekim daha sonra Sir John Kay, Afganistan ile ilgili yazmış olduğu kitabında bu hususta şöyle demiştir: *"Afganların kendi arasındaki anlaşmazlıklar ve iktidar mücadeleleri İngilizlerin Doğudaki bekası ve hatta sağlıklı bir şekilde ilerlemesine sebep olmuştur."*⁴⁶⁰ Bu dönemde kuzeyde hızla büyüyen Kafkasya üzerinden Batı Türkistan'ı tehdit etmeye başlayan ve daha sonra da işgal eden Rusya, İngilizlere karşı büyük bir tehlike arz etmekteydi. Bu da İngilizlerin bugünkü Afganistan üzerinde mutlak hâkimiyet sağlama eğilimine sebep olmuştur. Nitekim bu dönemde Lord Palmerston, Hindistan'daki İngiliz Genel valiliğine bir mektup göndererek şöyle demiştir: *"...Afganistan'a müdahale etme zamanı gelmiştir. Rusya'nın bölgeye nüfuzunu önlemek için Afganistan'da bir set oluşturulması gerektiğinin farkındayız."*⁴⁶¹ Ayrıca Palmerston Lordlar Kamarasında yaptığı konuşmada, *"...Afganistan'dan elimizi çekersek gelecekte daha büyük hasarlar ile yeniden müdahale etmek mecburiyetinde kalacağımızdan korkarım"* şeklindeki ifadesi ile bu ülkenin Hindistan güvenliğinin sağlanması hususundaki önemini vurgulamıştır.⁴⁶² Bu dönemlerde İngilizlerin Hindistan Genel valisi de Londra'ya göndermiş olduğu bir raporda, *"Hindistan'da güven içinde yaşamamız için Afganistan içindeki güvenlik birimlerimizin daha aktif olması şarttır"* şeklinde Hindistan'ın güvenliğinin sağlanması için Afganistan'ın stratejik öneminin altını çizmiştir.⁴⁶³ Ayrıca dönemin İngiliz Dışişleri yetkilisi Lord Robert Liston, Hindistan genel valiliğine göndermiş olduğu mektupta, bundan sonra Afganistan'ın bir bütün olarak varlığını koruyamaması gerektiğini yazmıştır.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ Bu antlaşmaya ilişkin detaylı bilgi için bkz. ss. 166, 167, ayrıca diğer eserler: Mahmudî, a. g. e. s. 19, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 194, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 389.

⁴⁶⁰ Konuya ilişkin bkz: Ataullah, a. g. e. C. 1, ss. 203, 204.

⁴⁶¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 445.

⁴⁶² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 446.

⁴⁶³ Ataullah, a. g. e. C. 1, s. 198.

⁴⁶⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 446

Bu dönem itibarı ile Sihler üzerinden Afganistan ile sınır olan İngilizler, Ruslara karşı kendi güvenliklerini sağlamak amacı ile bugünkü Afganistan topraklarını doğrudan kontrol etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede bu dönemde bir taraftan Şah Şeca'yı desteklerken, diğer taraftan da bu dönemlerde siyasal iktidarı ele geçiren Dost Muhammed Han ile de diplomatik temas kurmaya çalışmıştır. Tüm bunların bir neticesi olarak 1839'da Şah Şeca ile birlikte İngiliz orduları Afganistan'ı işgal etme sürecini resmen başlatmıştır. Böylelikle bugünkü Afganistan toprakları dönemin iki "süper gücü" olan İngilizler ile Ruslar arasında büyük bir güç mücadelesine sahne olmuştur.

2. Barekzai Kardeşler Arasında Afganistan'ın Paylaşılması

Barekzailer, Afganların Abdali kabilesinin en önemli ailelerinden biridir. Daha önce kısmen söz edildiği gibi Afganlar arasında aşiret ve aile bağları oldukça güçlü olduğu için kabileler belli aileler ile tanımlanmaktadır. Bu kapsamda Afgan devletinin kurucularına "*Sedozaï*" denmesinin de sebebi, 16. yüzyıllarda yaşayıp Abdali kabilesinin liderlerinden biri olan Melik Sedo isimli bir kabile liderinin oğulları olmalarındandır.⁴⁶⁵ Melik Sedo ile aynı dönemde yaşayan ve yine onun gibi Abdali kabilesinin liderlerinden biri de Melik Barek'ti. Melik Barek'in soyundan gelenlere de "*Barekzai*" adı verilmiştir. Barek'ten sonra kabile liderliğine Muhammed Nike isimli oğlu geldiği için Barekzailere çoğu zaman "*Muhammedzai*" ismi de verilmektedir.

Barekzailer Kandahar'da yerleşen ilk Abdali Afgan ailelerinden biri olup Sedozailer ile birlikte Argandab vadisi üzerinde Galcailere karşı savaşmışlardır. Daha sonra bu aile yine Sedozailer ile birlikte Nadir Şah Afşar'ın hizmetine girmiştir. Bu dönemlerde bu ailenin liderliğini Hacı Cemal Han isminde biri yapmaktaydı. 1747'deki Kandahar Loya Cirgasında Hacı Cemal Han, kurulacak olan Afgan devletinin hükümdarlığı için, Ahmed Şah Abdali'ye karşı kendisini aday göstermişti. Ahmed Şah Abdali hükümdar olduktan sonra Hacı Cemal Han'ı kendisine vezir yapmıştı. Hacı Cemal'in ölümünden sonra oğlu Payende Han, Barekzai ailesinin liderliğine seçilmişti. Payende Han daha sonra Timur Şah döneminde veziriazamlığa getirilmişti. Ancak Zaman Şah tarafından veziriazamlıktan alınınca Zaman Şah'a karşı çıkmaya başlamıştı. Daha sonra da Zaman Şah tarafından öldürülen Payende Han'ın, yirmi

⁴⁶⁵ Bu arada Peştunca'da "*-zai / -zoi*" oğlu anlamına gelmektedir. Bu sebeple günümüzdeki Peştunlar arasında da "*-zai / -zoi*" eki ile belli bir aileye mensubiyeti bildiren aşiret isimlerini görmekteyiz (Muhammedzai, Ahmedzai, Barekzai vs. gibi).

küsur oğlu bulunmaktaydı.⁴⁶⁶ Şimdi bahis konusu olan kardeşler Payende Han'ın oğullarıydı.

Payende Han, Zaman Şah tarafından öldürülünce Barekzai ailesinin liderliğine getirilen büyük oğlu Fetih Han, ömrünün sonuna kadar Şah Mahmut'u desteklemişti. Yukarıda bahsedildiği gibi Fetih Han, Şah Mahmut tarafından öldürülünce bütün kardeşler onun intikamı için harekete geçmişler ve sonunda bugünkü Afganistan topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır.

Şah Mahmut Gazne civarında yenilerek Herat'a çekilirken Eyüp Şah, Barekzai kardeşler tarafından Kabil'e getirilerek sözde Afgan hükümdarı şeklinde Balahisar kalesinde hükmetmeye devam etmiştir. Fakat ülke fiilen Barekzai kardeşler arasında paylaşılmıştı. Bu çerçevede söz konusu kardeşler arasında hâkimiyet iddiasında bulunanların hâkimiyet sahaları şu şekildeydi.⁴⁶⁷

1. Muhammed Azim Han: Anne tarafından Nasratkhil ailesine mensup Kabil ve yakın bölgelerini elinde bulundurmaktaydı. Aynı zamanda kendisini Eyüp Şah'ın veziriazamı olarak ilan etmiştir.
2. Purdil Han, Şirdil Han, Kohandil Han ve Rahmdil Han: Aynı anneden olup anneleri Galcai kabilesine mensuptu. Kandahar ve yakın çevresini kontrol etmekteydiler.
3. Ata Muhammed Han, Yar Muhammed Han, Sultan Muhammed Han, Seyit Muhammed Han ve Pir Muhammed Han: Tek anneden olup anneleri Alokozai ailesine mensuptu ve Peşaver bölgelerine hâkimdiler.
4. Nevab Cebbar Han: Keşmir bölgelerinin hâkimiydi.
5. Nevab Samet Han ve Nevab Zaman Han: Dirajat bölgelerinin hâkimi olarak bu bölgeleri elinde bulundurmaktaydılar. Bu arada Nevab Cebbar, Nevab Samet ve Nevab Zaman Han, Muhammed Azim Han ile aynı annedendiler.
6. Dost Muhammed Han: Anne tarafından Kızılbaş Türklerindendi. Gazne ve yakın çevresini kontrol etmekteydi. Dost Muhammed Han daha sonra üzerinde duracağımız gibi, 1829'da tüm kardeşlerine galip gelerek yeniden

⁴⁶⁶ Habibi (1986), a. g. e. s. 279

⁴⁶⁷ Bu paylaşımına ilişkin bkz: Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 510, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 227.

bugünkü Afganistan topraklarını birleştirmeye çalışmıştır. Ancak bu dönemlerden sonra da İngiliz işgali başlayacaktır.

Ülkenin büyük bir bölümünü kendi aralarında paylaşan Barekzai kardeşler kendi hâkimiyet sahalarında tamamen bağımsız hareket etmekteydiler. Birbiri ile herhangi bir dayanışması bulunmayan bu kardeşler kendi bölgelerinde bağımsız birer devlet gibi hareket etmekteydiler. Ülkenin bu parçalı yapısından güneyde İngiliz himayesinde bulunan Sihler yararlanmaya başlamıştır.

Sihler Pencap'ın büyük bir bölümüne hâkim olmasına rağmen yine de Multan ve Dirajat gibi Pencap Müslümanlarının en önemli kentleri Afganların hâkimiyetindeydi. Bu dönemde Afgan devleti içindeki parçalı durumdan faydalanan Sih hükümdarı Ranjitsing, 1819'da Multan'a saldırdı ve Afganlar her ne kadar bir süre karşı koymaya çalışsa da Nisan 1819'da Multan bölgesi tamamen Sihlerin kontrolüne geçti.⁴⁶⁸

Multan'a hâkim olan Sihler aynı yılda Keşmir'e de saldırarak bölgeyi Nevab Cebbar Han'dan almıştı. Aynı yılda Sihler, Fetih Han'ın bir başka kardeşi Nevab Zaman Han'ın kontrolünden Dirajat bölgesini de ele geçirmişlerdi. Böylece Sind eyaletindeki Afgan hâkimiyeti Barekzai kardeşlerden Sihlere intikal ederken, geride sadece Peşaver kalmıştı. Fakat daha sonra 1823'te Peşaver de tamamen Sihlerin kontrolüne girmişti.⁴⁶⁹

Bu arada bugünkü Afganistan topraklarının büyük bir bölümü Barekzai kardeşler arasında paylaşılırken, Hindukuş'un kuzeyindeki Güney Türkistan bölgeleri de Afgan devleti ile tüm ilişkilerini keserek birer mahalli beylik şeklinde ortaya çıkmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi, zaten bu bölgeler Ahmed Şah Durrani döneminden itibaren yarı bağımsız bir durumdaydı. Ancak 1769'da Buhara Emiri ile yapılan bir antlaşmada Amu nehrinin sınır kabul edilmesi neticesinde Afgan devletine bağlanmışlardı. Ama yine de fiilen yarı bağımsız bir şekilde varlıklarını korumaktaydı. Şah Mahmut iktidarının zayıflaması ile bu bölgedekiler yeniden bağımsız birer beylik haline gelmişlerdir. Fakat aralarında tüm halkı birleştirebilen ve yüksek idareci bilincine sahip güçlü kişilerin bulunmaması ve tamamen bireysel bir hayat sürmeleri sebebi ile belli bir devlet kurma konusunda başarılı olamamışlardır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Habibi (1986), a. g. e. s. 280.

⁴⁶⁹ Seyit Saduddin Haşimi, **Tarih-i Muasır-i Afganistan**, K.Ü. Yy. Kabil, 1361 (ş. t), s. 39.

⁴⁷⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 510.

Ülkenin batı bölgeleri ise Gazne'de mağlup olarak Herat'a çekilen Şah Mahmut ile oğlu Kamran ve kardeşi Firuzeddin arasında cereyan eden bir mücadeleye sahne olmuştur. Daha sonra bahsedileceği gibi, Firuzeddin, ağabeyi Şah Mahmut ve yeğeni Kamran'a karşı mağlup olarak İran'daki Kacarilere sığınırken, Şah Mahmut burada küçük bir yerel hâkimiyet kurmuştur. Ancak oğlu Kamran ile bu hâkimiyet üzerinde anlaşamamışlar ve kendi aralarında yeniden mücadeleye başlamışlardır. Şah Mahmut ile oğlunun hâkimiyet sahalarının Herat ve kısmen Ferah olduğu bilinmektedir. Böylece bugünkü Afganistan toprakları, Barekzai kardeşler, Şah Mahmut ve Güney Türkistan'daki Türk beylikleri arasında bölünmüştür.

3. Sedozai Ailesi İktidarının Sonu

Bugünkü Afganistan'ın güneyindeki Sihler, Barekzai kardeşlerin elinden Sind eyaletini işgal edip tam hâkimiyetlerini sağladıktan sonra Peşaver'e yönelmişlerdi. Peşaver bölgeleri paylaşımında Ata Muhammed Han, Yar Muhammed Han, Sultan Muhammed Han, Seyit Muhammed Han ve Pir Muhammed Han kardeşlerin payına düşmüştü. Bunlar da kendi aralarında Peşaver hâkimiyeti üzerinde anlaşamıyorlardı. Bu durumdan faydalanan Sihler 1822'de Peşaver'e saldırdı. Peşaver hâkimleri kardeşlerinden yardım istese de yardım gelmedi. Fakat kendisini tüm Afganların veziriazamı olarak ilan eden Muhammed Azim Han konumu gereği yardıma gitmek mecburiyetinde kaldı. Sihlere karşı tüm Afgan kabileleri ve bölgedeki diğer Müslümanlar arasında "*cihat*" çağrısı yapan Azim Han, kalabalık bir Afgan ordusu ile Peşaver'e doğru hareket etti. Tamamen amatör ve çoğu da hayatında savaş görmeyen Afgan kabile ordularının karşısında İngilizler tarafından eğitim alan profesyonel bir Sih ordusu bulunmaktaydı.⁴⁷¹

Muhammed Azim Han büyük bir topçu birliği ile birlikte Peşavere gitmesine rağmen, savaş alanına girmeden savaşı uzaktan seyretmiştir. Sihler sahip oldukları profesyonel ordu sayesinde Mart 1823'te Peşaver bölgelerini de Barekzai kardeşlerin elinden almışlardı. Ancak Peşaver nüfusunun çoğunluğunu Afganlar oluşturduğu için Ranjitsing, kendisine tabi olmaları şartı ile Peşaver yönetimini tekrar Barekzai kardeşlere bıraktı. Pencap Sih yönetimine bağlanmak zorunda kalan kardeşler bundan

⁴⁷¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 230.

böyle vergilerini Sih hükümdarı Maharaja Ranjitsing'e vermekteydiler. Böylece Peşaver de Afganlardan Sihlere intikal etmiştir.⁴⁷²

Muhammed Azim Han 1824'te Afganistan'a dönerken yolda hastalanarak vefat etti. Bunun üzerine özellikle başkent Kabil yeniden kardeşler arasında büyük bir mücadele sahnesine dönüşmüştü. Azim Han'ın yerine geçen oğlu Habibullah babasından kalan mal ve mülke sahip çıkabilmek için acele ile Kabil'e geldi. 1825'te Kabil'e gelen amcası Pordil Han, Eyüp Şah'ı hükümdarlıktan azlederek zindana atmış ve Eyüp Şah'ın oğlu İsmail'i de direnmeye çalışınca öldürmüştür. Amcasının bu davranışlarına karşı çıkan Muhammed Azim Han'ın oğlu Habibullah'ı da bir süre hapse atınca bazı kabile liderleri araya girmiş ve yeniden zindandan çıkarmışlardır. Bunun üzerine, Kabil'de toplanan tüm kardeşler arasında Azim Han'dan kalan miras üzerinde büyük bir mücadele başlamıştır. Böylece Kabil, Barekzai ailesi arasında büyük bir mücadeleye sahne olmuştur.⁴⁷³

1826'te bazı kabile liderleri ile kardeşlerden bazılarının arabuluculuğu sayesinde Barekzai kardeşlerin arasında barış sağlanmış ve yeni bir paylaşım olmuştur. Bu yeni paylaşım ile Keşmir, Dirajat ve Peşaver'de Sihlere karşı mağlup olup Kabil'e sığınan bazı kardeşler de yeniden mülk sahibi olacaklardı, ancak bu paylaşım kardeşler arasında barışın sağlanmasından ziyade çatışmayı körükleyen bir sebep olarak karşımıza çıkmıştır. Daha sonra üzerinde durulacağı gibi bu çatışmaların neticesinde Dost Muhammed Han daha sonra tüm kardeşlerine karşı galip gelerek yeniden Afganistan'ı birleştirmeye çalışmış olsa da, bu dönemler itibarı ile ülkede İngilizlerin işgal süreci de başlamıştır.

Netice itibarı ile 1818'de Barekzai kardeşler tarafından sembolik de olsa hükümdar ilan edilen Eyüp Şah'ın azli ile Sedozai ailesinin hâkimiyeti fiilen sona ermiştir. Ancak bu aileden Şah Mahmut ile oğlu Kamran 1818'deki Gazne yenilgisinden sonra Herat'ta yerel bir hâkimiyet kurmaya devam etmiştir. Fakat bu hâkimiyet de uzun süre baba ile oğul arasındaki mücadeleler ile sürdürülmüştür.

3.1. Şah Mahmut'un Mukadderatı

Şah Mahmut, Gazne yenilgisi ile Kabil'e dönmek istemişti. Ancak Dost Muhammed ondan önce Kabil'i ele geçirmişti. Şah Mahmut'un Kabil'e hareket ettiğini

⁴⁷² Haşimi, a. g. e. ss. 39, 40.

⁴⁷³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 512

duyan Dost Muhammed, Kutel-i Arganda'da pusu kurmuştu. Şah Mahmut pusudan haberdar olunca Abbazak yolu ile Kabil'in güneybatısındaki Çarasyab bölgesine gelmiştir. Bunun üzerine Dost Muhammed onu takip ederek Handaki köyüne ulaşmıştı. Şah Mahmut da Çarasyab'dan gece saatlerinde gizlice çıkıp Kandahar'a doğru hareket etmişti. Ancak Kandahar da çoktan Barekzai kardeşlerden Şirdil Han'ın işgaline uğramıştı. Bunun üzerine Argandab bölgesine ulaşan Şah Mahmut burada da tutunamadan dağ yolu ile Herat'a geçmişti.⁴⁷⁴

Hükümdarlığını Herat'ta devam ettirmek isteyen Şah Mahmut, burada kardeşi Firuzeddin ve oğlu Kamran ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Firuzeddin, Şah Mahmut'un Herat'a girmesi ile yeğeni Kamran'a karşı giriştiği savaşta mağlup olarak İran'daki Kacarilere sığınmıştır. Böylece Herat hâkimiyeti baba ile oğul arasında kalmıştır. 1819'da Kamran zorla Herat hâkimiyetine el koymuş ve Şah Mahmut ise kenti terk etmek zorunda kalmıştır.⁴⁷⁵

Ferah, kısmen Badgis ve Maymana'nın da bazı bölgelerini içine alan Herat hükümdarlığı kısa bir süre Kamran'ın kontrolüne geçmiştir. Şah Mahmut, Herat'ın yakın bölgelerindeki Aymak Türklerinden yardım talebinde bulunmuştur.⁴⁷⁶ Kendisine sadık olan küçük bir ordu ile birlikte Aymaklardan da topladığı yardımlarla 1820'de Herat'a saldırmıştır. Ancak oğluna karşı yenilen Şah Mahmut kenti terk etmiş ve civar köylerden yardım toplayarak 1821'de yeniden kente saldırmıştır. Bu defa da yenilince Sedozai ailesinin önde gelen kişilerinin araya girmesi ile baba ve oğul arasında bir uzlaşma sağlanmıştır. Aile büyükleri Şah Mahmut'u Herat hükümdarı ve oğlu Kamran'ı da vezir olarak tayin etmişlerdir. Fakat bu dönemlerden sonra Şah Mahmut kendi halinde sarayda yaşarken, devlet işlerini tamamen oğlu Kamran'a bırakmıştır. Kendisi ise yine her zamanki gibi içki ve kadına kendisini vermiştir.⁴⁷⁷

Bu arada daha önce Herat'tan kovulan Firuzeddin 1822'de Kacari komutanlarından Kılıç Han Taymani'nin desteği ile Herat'a saldırmıştır. Ancak Kılıç Han Taymani savaş alanında Kamran tarafından öldürülmüş ve Firuzeddin de esir alınmıştı. Bir ara Kamran'ın Ferah bölgesinde Barekzai kardeşlerden Purdil Han ve Şirdil Han'a

⁴⁷⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 226.

⁴⁷⁵ Kohzad, a. g. e. s. 72.

⁴⁷⁶ Oymak veya Aymak olarak bilinen Türk kavimleri uzun zamandan beri Afganistan'ın bakı ve kuzeybatı bölgelerinde yaşamaktadırlar. Günümüzde tıpkı Hazaralar gibi dillerini kaybedip Farsça konuşan bu Türk kavmi Afganistan'da yaşayan Hazaralardan sonra en kalabalık Türk kavmi olarak bilinmektedir. Genellikle Sünni olan bu kavim, Farsların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde dağınık bir şekilde yaşadıkları için daha çok Farslaşmışlardır.

⁴⁷⁷ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 403.

karşı savaşmakla meşgul olduğu sıralarda Herat'taki bazı kabile liderleri Firuzeddin'i zindandan çıkararak yeniden Herat hâkimiyetine getirmek isteseler de Kamran'ın dönmesi ile bu hedeflerine başarılı olamamışlardır. Neticede Kamran, Herat'taki yerel hükümdarlığın veziri olarak tüm devlet işlerinin başında bulunurken, Şah Mahmut ise hükümdar sıfatı ile kendi dünyasında bir süre yaşamaya devam etmiştir. Daha sonra 1829'da Şah Mahmut bir sabah saray hamamında ölü bulunmuştur. Kimi araştırmacılar Şah Mahmut'un oğlu tarafından boğularak öldürülmüş olabileceğini söylerken, kimi de aşırı alkolden ölmüş olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. Neticede Sedozai ailesi Herat'ta yerel bir hâkimiyet olarak Kamran liderliğinde uzunca bir süre daha devam etmiştir.⁴⁷⁸

3. 2. Şah Şeca'nın İngilizler Tarafından Yedekte Tutulması:

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi Şah Şeca, İngilizlerle antlaşma yapan ilk Afgan hükümdarı olmuştu. İngilizler, Fransızlara karşı bir set oluşturmak için bölgedeki Kacar devleti ve Afganlara karşı bağımsızlık iddiası ile yerel bir hâkimiyet kuran Sihler ile birlikte Afganlarla da, muhtemel bir Fransız ilerlemesine karşı ittifak antlaşmaları imzalamıştı. Ayrıca bu yerli devletlerin muhtemel bir taraf değiştirme ihtimaline karşı da her bir devlet ile ayrı ayrı antlaşma yapmıştı. Örneğin Kacar devleti ile yapılan antlaşmanın bazı maddelerinde; *"Afganların İngilizlere karşı saldırması halinde İran'ın Afganlara saldırması"* hükmünün yer aldığı gibi, Afganlar ile yapılan antlaşma metninde de tam tersi hükümler mevcuttu. Burada muhtemel saldırı yapacak devlet olarak gösterilen Kacar devleti ve İngilizlerle müttefik olan ise Afgan devleti olarak görülmektedir.⁴⁷⁹

Öte yandan Şah Şeca, İngilizler ile antlaşma yapan ilk Afgan hükümdarı olması sebebi ile her daim İngilizlerin himayesinde olan Sih hükümdarı Maharaja Ranjitsing ile çok yakın ilişki içindeydi. Hatta 1815'te Şah Mahmut'un veziri Fetih Han onu Keşmir'de zindandan kurtarınca ondan ağabeyi Şah Mamut ile anlaşarak Kabil'de yaşamının sürdürmesini talep etmesine rağmen, Şah Şeca ağabeyine güvenmektense Ranjitsing'e güvenmeyi tercih etmiş ve Sihlerin yanına gitmişti. Bu sebeple de İngilizler Şah Şeca'ya kendilerine sadık biri olarak itimat etmekteydi. Ayrıca Şah Şeca saltanatının devrilmesine rağmen İngilizler nezdinde hâlâ "Afgan devletinin hükümdarı"

⁴⁷⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 404.

⁴⁷⁹ Belgramî, a. g. e. ss. 44, 45, Ghobar, a. g. e. C.1, s. 397, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 212.

olarak görülmekteydi. Daha sonra Afganistan'da başlayan karmaşada uzun yıllar İngilizler Afganistan'a ilişkin antlaşmalarını Şah Şeca ile yapmaktaydı. Bu yüzden de 1979'da Sovyet orduları ile Afganistan'a gelen ve Sovyet işgaline sebep olan Babrak Karmal, Afganistan'ın yakınçağ tarihinde her zaman Şah Şeca'ya benzetilmiş ve onunla karşılaştırılmıştır.⁴⁸⁰

Şah Şeca iktidarı kaybettiği 1809'da Sind bölgesindeki Sihlere sığınmış ve oradan ağabeyi Şah Mahmut'a karşı mücadelelerine devam etmişti. Birkaç defa Peşaver ve Kandahar bölgelerine saldırmıştır. Ancak her seferinde de Şah Mahmut'un ünlü veziri Fetih Han'a karşı yenilmiş ve savaş alanından firar etmeyi başarmıştır. 1814'te yine her zamanki gibi Peşaver'e saldırdığında geri çekilirken yolda pusu kuran Keşmir valisi Ata Muhammed tarafından yakalanarak hapse atılmıştır. Daha sonra 1815'te Fetih Han Keşmir'i ele geçirince Şah Şeca'yı ağabeyi Şah Mahmut'a biat ederek Kabil'de yaşamının sürdürmesi şartı ile serbest bırakmıştır. Ama Şah Şeca serbest kalınca Kabil'e dönmektense Pencap'a dönerek Ranjitsing himayesine girmeyi tercih etmiştir.⁴⁸¹

Maharaja Ranjitsing'in Şah Şeca'ya Afgan hükümdarlığını geri almasına yardım etme vaadi karşılığında tüm mal varlığını elinden aldığı bilinmektedir. Hatta Ahmed Şah Durranî'ye Nadir Şah Afşar tarafından hediye edilen ve bu nedenle de Ahmed Şah'ın "*pırlantalı*" anlamına gelen "Durranî" lakabını almasına sebep olan meşhur "nur dağı elması" adıyla bilinen çok kıymetli pırlantaların da Şah Şeca tarafından Ranjitsing'e verildiği bilinmektedir. Bununla yetinmeyen Sih hükümdarı Maharaja Ranjitsing Şah Şeca'nın diğer servetine de göz dikmiştir. Bu sebeple onu yanında bulundurmaya devam etmiştir.⁴⁸²

Ranjitsing tarafından kandırıldığını geç fark eden Şah Şeca 1816'da Lahor'dan gizlice çıkıp Hindistan'ın Lodhiana kentine gitmiş ve resmen İngilizlerin himayesine girmiştir. İki yıl Lodhiana'da kalan Şah Şeca'ya İngilizler tarafından yıllık beş bin İngiliz sterlini maaş bağlandığı da bilinmektedir.⁴⁸³

1818'de Fetih Han'ın kör edilmesi ve daha sonra öldürülmesi ile çıkan kargaşada, Barekzai kardeşlerden Muhammed Azim Han'ın daveti ile yeniden Peşaver'e gelen Şah Şeca, Azim Han'ın sözünden cayması ile yeniden küçük bir

⁴⁸⁰ Rafi, a. g. e. ss. 9 – 19

⁴⁸¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 221.

⁴⁸² Barekzai, a. g. e. s. 234.

⁴⁸³ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 232, 233.

savaşa tutuşmuştur. Bu savaşta yenilen Şah Şeca 1819'da Lodhiana'ya geri dönmek zorunda kalmıştır.⁴⁸⁴

Netice itibarı ile söylemek gerekirse, 1809'da devrilen Şah Şeca tamamen kendisini Sihler ile İngilizlerin ellerine bırakmıştır. Şah Şeca 1819'da Muhammed Azim Han'a karşı yenilerek Hindistan'a dönmüştür. Afganistan topraklarında başlayan fetret devrinin geleceği belli olmadığı için İngilizler her ihtimale karşı Şah Şeca'yı yedekte bulundurmışlardır. Daha sonra Afganistan'da siyasi iktidarı ele geçiren Dost Muhammed Han'ın İngilizler ve onların en büyük müttefikleri olan Sihlerle ilişkisi kötü olduğu için Şah Şeca İngilizlerin bölge politikasında bir araç olarak kullanılmıştır.

4. Barezai Ailesinin Kendi Arasındaki Mücadeleleri

1825'te Eyüp Şah'ın hükümdarlıktan azledilmesi ile Sedozai ailesinin devri fiilen kapanmıştır. Fakat bununla birlikte Barezai ailesi arasında büyük bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Daha sonra 1826'da Abdali kabile liderlerinin araya girmesi ile tüm kardeşler arasında yeni bir paylaşım gerçekleştirilmiştir. Bu yeni paylaşıma göre, başkent Kabil ile yakın çevreleri Peşaver'de Sihlere karşı yenilen Yar Muhammed Han ile Sultan Muhammed Han payına düşerken, Gazne bölgeleri Dost Muhammed Han'dan alınarak Emir Muhammed Han'a verilmiştir. Anne tarafından Kızılbaş Türkmenlere mensup olan Dost Muhammed Han'a ise Kohistan gibi önemsiz bir yerin bırakılması, diğer kardeşlere göre daha iddialı olan Dost Muhammed'in itirazına sebep olmuştur.⁴⁸⁵ Bunun üzerine kabile liderleri araya girerek Yar Muhammed ile Sultan Muhammed'den Kabil'i alıp Dost Muhammed Han'a verseler de aralarındaki çekişmeyi durdurma konusunda başarılı olamamışlardır. Böylece yeni bir cepheleşme başlamıştır. Dost Muhammed tek başına Gazne ile Logar bölgelerini isterken diğer kardeşler onun isteğine karşı çıkmıştır. Daha sonra Kandahar'dan gelen Şirdil Han tüm kardeşlerin kararlarına karşı çıkarak yeğeni Habibullah ile Dost Muhammed'i zindana atmıştır. Fakat tekrar kabile liderlerinin araya girmesi ile ikisini bırakmış ve tüm kardeşler Kuran'a el koyarak yeni bir antlaşma yapmışlardır. Bu antlaşma ile Habibullah'a Logar bölgeleri ve Dost Muhammed'e ise yeniden Gazne verilmiştir.⁴⁸⁶ Fakat bu yeni paylaşım ile de kardeşler ikna olmamıştır.

⁴⁸⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 510.

⁴⁸⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 231.

⁴⁸⁶ Ahmed Ali Kohzad, *Tarih-i Muasir-i Afganistan*, Kabil, 1334 (ş. t.), s. 25.

Barekzai kardeşler arasında ciddi bir cepheleşmeye sebep olan bu yeni paylaşım neticesinde tüm kardeşler, söz birliği ile en fazla itiraz eden Dost Muhammed Han'ı yakalayarak öldürmek veya gözlerine mil çekmek istemiştir. Kardeşlerinin planından haberdar olan Dost Muhammed gizlice Kabil'i terk ederek daha önceki paylaşımında kendi payına düşmüş olan Gazne'ye gitmiş ve kardeşlerine karşı ani bir baskın yapmak için fırsat kollamaya başlamıştır.⁴⁸⁷

Gazne'de ciddi bir taraftar kitlesi bulunan Dost Muhammed, anne tarafından akrabaları olan Kabil'deki Kızılbaşlara gizlice bir elçi göndererek onlardan yardım istemiştir. Bu arada Ahmet Şah Durrani döneminden beri ordu hizmetinde profesyonel asker olarak görev yapan Kızılbaşlar, Kabil'de oldukça güçlüydüler. Barekzai kardeşler arasındaki paylaşımında dışlanan Kızılbaşlar mevcut durumdan razı olmadıkları için Dost Muhammed'in yanında olacaklarına söz vermişlerdir. Kızılbaşların yardım sözünü alan Dost Muhammed, Kabil kapılarında beklemeye başlamıştır. Kardeşleri kendi paylarına düşen bölgeleri sahiplenmek üzere Kabil'den çıkınca ani bir baskın yaparak Kızılbaşların yardımı ile 1827'de kenti ele geçirmiştir. Kabil'deki tüm stratejik noktalara kendi taraftarlarını yerleştiren Dost Muhammed vakit kaybetmeden, Kabil'den çekilip Celalabat'a doğru kaçan kardeşleri Yar Muhammed ve Sultan Muhammed'i takip ederek aynı yılda Celalabat'ı da işgal etmiştir.⁴⁸⁸ Dost Muhammed'e karşı yenilen kardeşleri Yar Muhammed ile Sultan Muhammed, Peşaver'e giderek Sih hükümdarı Maharaja Ranjitsing'e sığınmışlardır.⁴⁸⁹ Daha sonraları Dost Muhammed'in diğer kardeşleri birkaç defa Kabil'e saldırdıysalar da eli boş dönmek zorunda kalmışlardır. Böylece Dost Muhammed Gazne ile birlikte Kabil ve Celalabat'ı da kendi topraklarına katarak diğer kardeşlerine karşı büyük bir üstünlük sağlamıştır.

Bu dönemlerde Sind bölgesinde olan kardeşi Rehimdil Han, Sihlerin isyanından korkarak Kandahar'a dönerken Sind bölgesi tamamen İngiliz himayesindeki Sihlerin kontrolüne geçmiştir. Ancak bazı bölgelerde perakende bir şekilde yine Afganlar hüküm sürmeye devam etmiştir. Fakat bunlar da kendi aralarında belli bir birlik

⁴⁸⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 231.

⁴⁸⁸ Bu arada Celalabat Kabil'in güneyindeki Nangerhar adı ile bilinen vilayetin merkezidir. Bu kentin Babür'ün oğlu Celaleddin Akbar tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Bu sebepten de söz konusu kente Celalabat ismi verilmiştir. Bu kentte ağırlıklı olarak Peştunların yaşadığı bilinmekte ve az sayıdaki Farslar ile diğer kavimlerin de Peştunlar arasında asimilasyona uğramış olduğu ifade edilmektedir.

⁴⁸⁹ Ataullah, a. g. e. C. 1, s. 242.

içerisinde değillerdi, hatta bazı bölgeler hâlâ Şah Şeca'ı destekleyerek ona tabi olduklarını kabul etmekteydi.⁴⁹⁰

Bu dönemlerde Barekzai ailesi üç önemli merkezde toplanmışlardır. Bunlardan en güçlüsü olan Kabil ve havalisi Dost Muhammed'in kontrolünde olup, 12,000 süvari ve piyade askere sahipti. 14 adet topu bulunan Dost Muhammed'in ordusu da diğerlerine göre daha profesyoneldi. Ayrıca Kabil ve havalisinin yıllık geliri olan 1,8 milyon rüpiyenin tamamı da Dost Muhammed'e aitti. Yaklaşık olarak 9,000 askeri bulunan Kandahar'daki kardeşlerin ise 6 adet topu bulunmakta ve askerleri de tamamen kabile birliklerinden oluşmaktaydı. Yıllık gelir olarak elde ettikleri yaklaşık bir milyon rüpiye, Şirdil Han, Pordil Han ve Kohandil Han gibi kardeşler arasında paylaşılmaktaydı. Geliri sabit olmayan Peşaver'in üç bin askeri bulunmaktaydı. Ayrıca yıllık gelir oranına göre pirinç, yüz at ve koyun ile bir miktar nakit para Sihlere ödemek zorundaydılar. Geri kalan gelir ise Yar Muhammed ile Sultan Muhammed arasında paylaşılmaktaydı.⁴⁹¹

Öte yandan büyük kardeşi Şirdil Han'ın 1827'de Kandahar'da hayatını kaybetmesi ile Kandahar, Pordil Han ile Kohandil Han arasında paylaşılmıştı, fakat 1829'da Pordil Han'ın da ölmesi ile tüm Kandahar'ın hâkimiyeti Kohandil Han'a kalmıştır. Yar Muhammed ile Sultan Muhammed ise Sihlerin hizmetindeyken, 1829'da Müslümanlar tarafından çıkartılan bir isyan sırasında Sihlerin tarafında savaşan Yar Muhammed öldürülmüştü. Bundan sonra Sihler tarafından Peşaver hâkimiyeti Sultan Muhammed'e bırakılmıştır. Sihler adına Peşaver hâkimi olan Sultan Muhammed bir ara Sih hükümdarı Maharaja Ranjitsing'in emri ile Kandahar'daki kardeşi Kohandil Han ile Dost Muhammed'e karşı işbirliği yaparak Kabil'e saldırmışlardı. Ancak Dost Muhammed'e yenilmişlerdi. Kardeşlerine karşı önemli bir galibiyet elde eden Dost Muhammed, hâkimiyet sahasındaki bölgelerin yanında Zabul, Kapisa ve Pervan bölgelerini de kendi idaresine dâhil etmeyi başarmıştı.⁴⁹²

Bu dönemde amcaları Pordil Han ile Şirdil Han'a karşı bir husumet besleyen Habibullah, daha önce Dost Muhammed'in saflarına katılmıştı. Ancak Dost Muhammed'den beklediği ilgiyi görmeyince Yar Muhammed ile Sultan Muhammed'in yanına Peşaver'e giderek Sihlerin hizmetine girmiştir. Fakat bu amcaları da ona karşı ilgisiz davrandıkları için Sind nehri kıyısına taşınarak kendi halinde bir yaşam sürmeye

⁴⁹⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 516.

⁴⁹¹ Kohzad, a. g. e. ss. 28, 29.

⁴⁹² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 514.

devam etmiştir. Daha sonra 1830'de Sind nehri kıyısında hayatını kaybettiği bilinmektedir.⁴⁹³

5. Şah Şeca'nın Çabaları ve “Üçlü Lahor” Antlaşması:

Daha önce bahsedildiği gibi, Timur Şah Durrani'nin oğullarından biri olup eski Afgan hükümdarlarından Şah Şeca, önce Ranjitsing'in himayesine ve daha sonra da Hindistan'daki İngilizlerin himayesine girmiş ve bu dönemlerde İngilizlerden aldığı yıllık beş bin İngiliz sterlini maaş ile hayatını geçindirmeye başlamıştı. Fakat bugünkü Afganistan coğrafyasında cereyan eden sorunlar, onu yeniden bölgeye gelerek siyasal iktidarı sahiplenmesi konusunda heveslendirmiştir. Ancak bölgeye gelip Barekzai kardeşlere karşı mücadele etmek ve bölge kontrolünü yeniden ele geçirebilmek için yeterli sayıda askeri bulunmadığı gibi, belli bir ekonomik güce de sahip değildi. Bu sebeple Şah Şeca 1832'de Afganistan topraklarına girmek için askerî ve ekonomik yardım talebi ile İngilizlere müracaat etmişti. Araştırmacılar, Şah Şeca'nın İngilizlere müracaatını aslında İngilizlerden bir izin alma şekli olarak da değerlendirmektedirler. Fakat İngilizler, Şah Şeca'nın yeniden bölgeye hâkim olabilmesi için “şartların olgunlaşmadığı gerekçesi” ile yeterli yardımı yapmamıştır. Ayrıca bu dönemlerde İngilizler “şartlar olgunlaşmadığı” sürece Şah Şeca'nın tek başına Barekzailere karşı başarılı olamayacağını düşünmekteydiler.⁴⁹⁴

Bu arada 25 Ekim 1813'te Rusya ile İran arasında İmzalanan Gülistan Antlaşmasından sonra, 21 Şubat 1828'de Türkmençay antlaşması imzalanmıştı. Dolayısı ile Rusya bu antlaşma ile İran'ın birçok bölgesine hâkim olmakla bu ülkeye yönelik ilerlemesini durdurmuştu. Diğer taraftan bir süre önce imzalanan “Viyana Kongresi Kararları” (9 Haziran 1815) hâlâ hükmünü yitirmemişti ve bu bölgede rekabet eden İngiltere ile Rusya da bu kongrenin en güçlü üyelerindendi. Tüm bu sebeplerden dolayı İngilizler bu dönemlerde Rusya'nın bölgeye saldırmayacağından emindi. Dolayısı ile bölgeye yönelik fiilen ve bizzat müdahale için daha uygun zamanı beklemekteydi. Ayrıca bu dönemlerde Rusya'nın İngilizlere bir tehdit oluşturabilmesi için öncelikle İran'ı geçmesi gerekiyordu. İran topraklarını geçmesi durumunda da bugünkü Afganistan coğrafyasında epeyce uğraşacaklardı. Rusların İran'ı geçerek bugünkü Afganistan sınırlarına dayanması hâlinde, İngilizler Şah Şeca'ı Ruslara karşı tüm Afganları birleştirebilecek bir denge unsuru olarak sahaya sürebilirlerdi. Öte yandan bu

⁴⁹³ Seyid Qasem Raştıya, *Afganistan Dar Qarn-i Nozdahom*, Kabil, 1329 (ş. t.), s. 50.

⁴⁹⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 232, 233.

dönemlerde Barekzai ailesinin kendi aralarındaki iktidar mücadeleleri Afgan halkını bezdirdiği için kolaylıkla Şah Şeca'nın etrafında toplanmaları da ihtimal dâhilindeydi. Ayrıca Barekzai ailesi arasında en güçlüsü olan Dost Muhammed'in Peşaver üzerindeki iddiaları, İngilizlerin kendisine karşı güvensizliğine sebep olmuştu. Dolayısı ile İngilizler Barekzai ailesine karşı Şah Şeca'yı tercih etmekteydiler. Fakat Şah Şeca'nın sahneye sürülmesi için şartların İngilizlerin lehine gelişmesi ve Barekzai ailesinin de kendi aralarındaki mücadelenin daha da şiddetlenerek ailenin zayıflaması gerekmekteydi. Diğer tarafta bu dönemlerde İngiltere'nin içinde de bir takım gelişmeler yaşanmıştı. 1830'da Liberallerin iktidara gelmesi ile Avam Kamarası, Lordlar Kamarasının önüne geçmişti.⁴⁹⁵ Bu sebeple de bölgenin mukadderatına ilişkin kararlar daha kesin değildi. Dolayısı ile Şah Şeca'nın Afganistan topraklarına saldırmak için yardım talepleri İngilizler tarafından sıcak karşılanmamıştı.

İngilizlerden beklediği desteği alamayan Şah Şeca, Pencap bölgelerine gelerek bazı tüccarlardan temin ettiği para ile aynı yılda Kandahar'a hareket etmiştir. Şah Şeca bu dönemlerde Barekzai kardeşler arasındaki sorunlar ile Barekzailer ve Herat'taki yeğeni Kamran arasındaki mücadelelerden faydalanarak yeniden bölgeye hâkim olmak istemiştir. Bu amaçla Kandahar'a ilerleyen Şah Şeca, Ocak 1834'te yaklaşık 22,000 kişilik askerî birlik ile Kandahar'a ulaşmıştır. Bu dönemde Kandahar hâkimi olan Kohandil Han kısa bir çatışmanın ardından kaleye savunmaya geçmiştir. Şah Şeca Kandahar'ı kuşatınca Kohandil Han, Dost Muhammed Han'dan yardım talebinde bulunmuştur.⁴⁹⁶

Araştırmacılara göre Dost Muhammed Han kardeşinin yardımına gitmeden önce Hindistan'daki İngiliz genel valiliğine bir mektup yazarak Kandahar saldırısına İngilizlerin rolünün olup olmadığını sormuştu. Bunun üzerine İngilizler, bu saldırıya faal rollerinin olmadığını ve ancak Şah Şeca'ya yönelik "iyi temennilerinin bulunduğunu" belirtmişlerdir.⁴⁹⁷ Kandahar saldırısında fiilen İngiliz askerinin bulunmadığını öğrenen Dost Muhammed Han, daha önce kendisi ile büyük bir rekabet halinde olan kardeşine yardım etmek üzere Kandahar'a hareket etmiştir. 3 Şubat 1834'te Kandahar'a ulaşan Dost Muhammed birlikleri Şah Şeca ordularını mağlup etmiştir. Ancak Dost

⁴⁹⁵ Uçarol, a. g. e. s. 129.

⁴⁹⁶ Raştıya, a. g. e. s. 513, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 517

⁴⁹⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 233

Muhammed kente girmek isteyince kardeşi buna mani olmuş ve o da Kabil'e geri dönmek zorunda kalmıştır.⁴⁹⁸

Kandahar'da Dost Muhammed Han'a karşı yenilen Şah Şeca Pencap'a geri dönünce, Barekzai kardeşlere karşı mücadele için yeni ittifaklar arayışına girmiştir. Bu çerçevede 12 Mart 1834'te Sih hükümdarı Maharaja Ranjitsing ile bir antlaşma yaparak, Afganistan seferlerinde Sihlerin kendisine yardımları karşılığında, bütün Direjat bölgesi ile Keşmir başta olmak üzere, Multan, Peşaver ve Atak bölgelerinde Afganların iddia ettikleri bütün haklardan Ranjitsing yararına vazgeçeceği sözünü vermiştir.⁴⁹⁹

Günümüzde Pakistan ile Afganistan sınır kapısını oluşturan Hayber geçidinin o dönemki Sihler ile Afgan devletinin sınırları şeklinde belirlendiği bu antlaşma, İngilizlerin konumunu içermediği için İngilizler tarafından kabul edilmeyince antlaşma hükmü geçersiz sayılmıştır.⁵⁰⁰

1837'de İngilizler, Vitkiyeviç ismindeki Rus elçisinin Tahran'a geldiği istihbaratını almışlardır. Söz konusu elçi Kacar hükümdarına Herat ile birlikte Kandahar'ı da Kacarilere bırakılacağı sözünü vermiştir. Yine aynı yılda Rusya'yı temsilen bir İranlının Kandahar'a geldiği ve buradan da Kabil'e giderek Dost Muhammed Han ile görüşmek istediği bilinmektedir. Fakat Rus heyeti, Dost Muhammed Han tarafından kabul edilmeyince İran'a geri dönmüştür.⁵⁰¹ Bunun üzerine hemen harekete geçen İngilizler 20 Eylül 1837'de Dost Muhammed Han ile görüşmek ve Ruslara karşı bir antlaşma yapmak üzere bir heyeti Kabil'e göndermiştir. Ancak Dost Muhammed Han, Afgan devleti ile Sihler arasındaki sınır konusunda itiraz ederek, iki devlet arasındaki sınırın Sind nehri olması gerektiğini ve dolayısı ile Peşaver başta olmak üzere Sind'in beri yanının Afganlara bırakılması hususunda ısrar edince İngiliz heyeti eli boş dönmek zorunda kalmıştır.⁵⁰² Bunun üzerine Dost Muhammed Han'dan beklediği yanıtı alamayan İngilizler, yedekte bulundurdıkları Şah Şeca'yı devreye sokmuşlar ve meşhur "Üçlü Lahor Antlaşmasını" imzalamışlardır.

Hindistan'daki İngiliz genel valiliği temsilcisi William Hay Macnaghten, Sih hükümdarı Maharaja Ranjitsing ve Afganistan'ın devrik hükümdarı Şah Şeca arasında 26 Haziran 1838'de imzalanan "Üçlü Lahor Antlaşması" ile Şah Şeca, Peşaver başta

⁴⁹⁸ Atayi, a. g. e. s. 93.

⁴⁹⁹ H. M. Zamanî, **Tarih-i Revabet-i Haricî Afganistan**, Tabeş Yy. Kabil, 1392 (ş. t.), C. 1, s. 148.

⁵⁰⁰ Habibi (1986), a. g. e. s. 281.

⁵⁰¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 494.

⁵⁰² K. Ü. Hukuk Fakültesi, **Tarih-i Revabet-i Haricî-yi Afganistan**, Kabil, 1382 (ş. t.), s. 28.

olmak üzere Hayber geçidinin diğer tarafındaki bütün toprakları Sihlere ve dolayısı ile İngilizlere bırakmıştır.⁵⁰³

Şah Şeca'nın Afganistan hükümdarlığından devrilmesinin üzerinden tam 29 yıl geçmesine rağmen böyle bir antlaşmanın imzalamasının hukuki açıdan bir meşruiyetinin bulunmadığı açıkça ortadadır. Ancak bu dönemlerde İngilizler, Afgan hükümdarı olarak Şah Şeca'dan başkasını tanımadığı için kendilerince bu antlaşmaya meşruiyet vermeye çalışmışlardır. Bu antlaşma ile Afganların iddia ettikleri Peşaver ile Atak başta olmak üzere güneydeki tüm bölgeler ellerinden alınmıştır. Ayrıca bu antlaşma ile Şah Şeca, Afganistan seferi için Ranjitsing'den yardım aldığı takdirde elde edilen ganimetin yüzde ellisini Sihlere vereceğini ve tek başına sefere çıkıp başarılı olması durumunda da ele geçirilen ganimetin dörtte birini yine Sihlere verileceğini kabul etmiştir. Öte yandan İngilizler ile Sihler, söz konusu antlaşmanın 18. Maddesinde, "*Şah Şeca, diğer iki tarafın haberi olmadan üçüncü bir memleket ile her hangi bir konuda antlaşma yapamayacağı*" hükmü ile Şah Şeca'yı resmen kendilerine bağlamıştır.⁵⁰⁴ Daha sonra, 16 Ağustos 1838'de Hindistan'daki İngiliz genel valiliğinden Şah Şeca'ya gelen bir mektupta, Şah Şeca'ya "*Afganistan hükümetinin hükümdarı*" olarak hitap edilmiştir. Böylece tarihte ilk defa "Afganistan" kelimesi İngilizler tarafından kullanılmıştır. Bundan sonraki dönemlerde "Afganistan" ismi diplomatik belgelerde çok sıkça kullanılmaya başlamıştır. Bu şekilde daha önce "Durrani" devleti adı ile bilinen devletin adı resmen "Afganistan" devletine değişmiştir. Şah Şeca, 1839'da İngiliz orduları ile Kandahar'ı ele geçirdiğinde, İngilizler ile 7 Mayıs 1839'da Üçlü Lahor Antlaşmasının tekrarı mahiyetindeki yeni bir antlaşmayı da imzalamıştır. Fakat bu antlaşma metninde Şah Şeca "Afganistan" devletinin hükümdarı olarak imza atmış ve tüm metinde de "Afganistan" ismi sıkça kullanılmıştır. Böylece bundan sonraki diplomatik yazışmalarda "Afganistan devleti" kullanılırken, bazı yazışmalarda ise "Afganistan Emirliği" isminin de kullanıldığı görülmektedir.⁵⁰⁵

⁵⁰³ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Habibullah Rafi, **Tarih-i Feşorda-yi Afganistan**, Sabur Yy. Peşaver, 1379 (ş. t.), 40, Habibi (1986), a. g. e. s. 281, Zamanî, a. g. e. C. 1, s. 153.

⁵⁰⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 513, 514

⁵⁰⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 309, 310.

B. BÂREKZAI KARDEŞLER, İNGİLİZ İLERLEMESİ VE DİRENİŞ

Bağımsız Afgan devletinin kuruluşundan (1747) başlayarak Eyüp Şah'ın azline kadar (1825) süren 78 yıllık Sedozai ailesinin siyasal iktidarı Barekzailerin isyanı ile son bulmuştur. Barekzailerin kendi arasında devam ettirdikleri iktidar mücadeleleri, ülkenin filen parçalanmasına ve hatta İngiliz işgalinin hızlandırılmasına sebep olan en önemli faktörlerden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemlerde Dost Muhammed Han liderliğindeki Barekzailerin bir kısmı, başkent Kabil ile yakın çevreleri başta olmak üzere, Celalabat, Lağman, Kapisa, Pervan, Gazne ve Logar gibi diğerlerine göre nispeten büyük bir coğrafyayı ellerinde tutarak kendi hâkimiyetlerini oluşturmuşlardır. Kohandil Han liderliğindeki diğer grup ise Kandahar ve Ferah'ın bir kısmına hâkim olmaya devam etmiştir. Barekzai kardeşlerden Yar Muhammed ile Sultan Muhammed Peşaver'e giderek Sihlerin himayesine girmişlerdir. Daha sonra Sihler ile herhangi bir konuda yaşanan anlaşmazlık yüzünden Sultan Muhammed Han 1834'te Dost Muhammed'in Kandahar zaferi sonrasında bir süre Dost Muhammed Han'ın hizmetine girmişti. Fakat Dost Muhammed'in Peşaver seferi sırasında yeniden Sihlerin saflarına geçmişti.

Kendi aralarında herhangi bir dayanışmalarının olmadığı Barekzai kardeşlerin siyasal iktidarı döneminde Doğu Horasan adı ile bilinen Herat, Ferah'ın bir kısmı ve Badgis gibi ülkenin batı bölgelerinde de Sedozai ailesine mensup eski hükümdar Şah Mahmut'un oğlu Kamran bağımsız bir hâkimiyet kurmuştur. Ayrıca bu dönemlerde ülkenin kuzey taraflarındaki Güney Türkistan ile Hazaracat adı ile bilinen iç kesimlerde ise Kabil, Kandahar ve Herat'taki hükümetlerden tamamen bağımsız mahallî hâkimiyetler ortaya çıkmıştı. Bu çerçevede Hazaracat bölgesi Mir Yezdanbahş isminde bir kişinin hâkimiyetindeyken, Güney Türkistan bölgesinde ise birbirinden tamamen bağımsız mahallî hükümdarlıklar hâkimiyet kurmaktaydılar. Bu kapsamda Katagan ile Bedeşan'da Murat Bek, Aybek ile Semengan'da Baba Bek Han, Taşkurgan'da Muhammed Emin Bek, Belh'te İşan Orak, Akça'da İşan Sudur Han, Serpol'da Mir Muhammed Han ve Andhoy ile Maymana'da Mir Gazanfer Han gibi kişiler kendi arasında tamamen bağımsız birer hükümet gibi mahalli idarelerini kurmuştur.⁵⁰⁶ Bu arada zaten Güney Türkistan bölgesi daha önce de üzerinde durulduğu gibi, 1750'de

⁵⁰⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 516

Ahmed Şah Durrani'nin veziri Şah Veli Han'ın bölgeye gitmesinden sonra ve daha sonra 1769'da Ahmed Şah Durrani ile Buhara emiri arasında Amu Derya'nın sınır olarak kabul edilmesine rağmen Afgan devleti içerisinde birer konfederasyon şeklinde varlıklarını sürdürmekteydi.⁵⁰⁷ Barekzai kardeşlerin isyanları sonucunda başlayan fetret döneminde ise tamamen bağımsız hale gelmişlerdir.

Bu arada ünlü Afgan tarihçisi Mir Gholam Muhammed Ghobar, Dost Muhammed Han liderliğindeki Barekzai iktidarını değerlendirirken: *"...bu dönemdeki Afgan devleti belli bir kişinin adına para bastırmak ve Cuma namazlarında hutbe okutmaktan başka devlet niteliği taşımamaktaydı, kendi içinde tamamen bölünmüş bir yapı hâkimdi. Devlet idaresi adına hiç bir şey mevcut değildi"* şeklindeki tespiti yapmıştır.⁵⁰⁸

Sonuç itibarı ile söylemek gerekirse Barekzai ailesinin iktidarı boyunca, ülke birçok bölüme parçalanmakla kalmamış İngiliz işgal sürecinin de hızlanmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu dönemlerden itibaren daha önce "Şah" unvanı kullanan Afgan hükümdarları, komutan veya emir veren anlamına gelen "Emir" unvanını kullanmaya başlamıştır.

1. Dost Muhammed'in "Emirliği" (1836)

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi, Barekzai ailesinden Muhammed Azim Han ve Şirdil Han ile Pordil Han'ın ölümünden sonra Dost Muhammed'in yıldızı parlamaya başlamıştır. Kabil'deki Kızılbaşların da desteği ile kısa bir sürede Gazne ve Kabil'in yanında Celalabat, Kapisa, Pervan ve diğer bölgeleri kendi topraklarına katan Dost Muhammed bir süre sonra devlet kurma iddiası ile karşımıza çıkmaya başlamıştı. Özellikle 1834'te Şah Şeca'nın Kandahar'a saldırması ile kardeşi Kohandil'in ondan yardım talebinde bulunması Dost Muhammed'in iktidara doğru bir adım ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Kandahar'dan zaferle dönen Dost Muhammed, halka hitaben yaptığı konuşmalarda *"tez vakitte Peşaver'i Sih kâfirlerinden kurtaracağını"* söylemeye başlamıştı. Bu da halk arasında Dost Muhammed'in beğeni kazanmasına ve prestijinin artmasına sebep olmuştur.⁵⁰⁹ Tam bu sırada kardeşi Sultan Muhammed, Sihler ile

⁵⁰⁷ Jonathan, a. g. e. s. 98,

⁵⁰⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 517.

⁵⁰⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 234, 235.

yaşadığı bir anlaşmazlık yüzünden Kabil'e gelerek Dost Muhammed'den af dilemiş ve onun saflarına katılmıştı.

Peşaver'i kurtarma söylemleri her geçen gün gönüllü askerlerin gelip Dost Muhammed ordularına katılmaya başlamasına sebep olmuştur. Bu sırada bir Cuma namazında halka hitaben yine Peşaver ile ilgili konuşma yaptığında, bir din âlimi yerinden kalkıp onu "Afganların hükümdarı" olarak hitap etmiştir. Bunun üzerine Dost Muhammed, hükümdarlık sıfatını taşıyan padişah, sultan veya şah unvanlarını, "kardeşleri arasında bir hassasiyet yaratacağı korkusundan" kullanmamış ve kendisini "emir" olarak ilan etmiştir.⁵¹⁰ Böylece Dost Muhammed Emir unvanı ile Afgan devletinin başına geçmiştir.

Daha önce halka hitaben bütün konuşmalarında Peşaver'i Sihlerden geri alacağı yönünde sözler veren Emir Dost Muhammed, vermiş olduğu sözleri yerine getirmek için harekete geçmiştir. Bu çerçevede bir süre önce Sihler ile problem yaşayarak kendisine sığınmış olan kardeşi Sultan Muhammed'i emrindeki 10.000 asker ile Peşaver'e göndermiştir. Fakat kardeşine güvenmediği için 50.000 kişilik süvari ve piyade gönüllü birlik ile Sultan Muhammed'in ardından kendisi de Peşaver'e doğru hareket etmiştir. Mart 1836'da Şeyhan bölgesine ulaşan Dost Muhammed'in kalabalık ordusuna karşı endişelenen Sih Hükümdarı, hemen bir elçi göndererek barış istemiştir. Ayrıca Dost Muhammed'in ordusuna gelen bu heyetin Afgan orduları içerisindeki rekabetten yararlanarak onları kendi arasına düşürmekle de görevli olduğu bilinmektedir. Nitekim Dost Muhammed'den hemen sonra Sultan Muhammed ile görüşen bu heyetin Sultan Muhammed'e, Dost Muhammed'den ayrılması hâlinde yeniden Peşaver hâkimiyetini kendisine bırakılacağı sözünü verdikleri bilinmektedir. Bunun üzerinde Sultan Muhammed'in gece gizlice 10.000 askeri ile beraber Afgan ordularından ayrılarak Sih ordularına katıldığı bilinmektedir.⁵¹¹

Sultan Muhammed'in ayrılması ile Afgan orduları arasında büyük bir moral çöküntüsü ile beraber büyük bir parçalanma yaşanmaya başlamıştır. Buna karşı kısa

⁵¹⁰ Emir, unvanı o dönemlerde büyük komutanlara verilen bir unvandı. Bu bölge tarihinde hükümdar olup da bu unvanı kullanan ilk kişi Timur'dur. Kendisini herhangi bir padişahlığın yolundan giden büyük bir komutan olarak gördükleri için bu unvanı kullanmışlardır. Timur kendisini Moğol hükümdarlarının yerine oturduğunu göstermek için "Emir" unvanını kullanmıştır. Yine kendisinin Moğollarla bir kan bağının bulunmadığını vurgulamak için de, Moğolcada damat anlamına gelen "Küregan" veya "Köregen" sıfatını da kullanmıştır. Dost Muhammed'in de muhtemelen onu taklitte, kendisini Emir olarak göstermesinin temel sebebi Durrani ailesine ait olduğuna inandığı bu devletin kendisi tarafından vekâleten yürütüldüğünü göstermek istemesi olabilir.

⁵¹¹ Ataullah, a. g. e. C. 1, s. 266.

bir süre önce barış isteyen Sihler savaş pozisyonu almışlardır. Bunun üzerine Emir Dost Muhammed, Peşaver'e saldırmaktan vazgeçerek Nisan 1836'da Kabil'e dönmek zorunda kalmıştır.⁵¹²

Peşaver seferinden her hangi bir sonuç almadan geri dönen Emir Dost Muhammed Han, kabile liderleri ve din âlimlerinin büyük tepkileri ile karşılaşmıştır. Doğrudan kendisine söyleyemeseler de konuşma aralarında Peşaver'in mukadderatının belirlenmesi bahanesi ile tepkilerini dile getirmeye başlamışlardır. Durumun hassasiyetini fark eden Dost Muhammed 1837'de ikinci bir Peşaver seferini planlamıştır. Bu çerçevede baş veziri Abdussemin Han ile daha önce kendisine biat eden diğer kardeşi Nevab Abdulcebbar Han'ı Efzel Han ve Ekber Han isimlerindeki oğulları ile birlikte yeniden Peşaver'e saldırma emri vermiştir. Peşaver dışında Sih orduları ile karşılaşan Afgan orduları ilk savaşta Sihleri yenmiş ve Sihlerin baş vezirini de savaş alanında öldürmüştür. Fakat Peşaver kapılarına dayanan Afgan orduları yeniden Dost Muhammed'in emri ile geri çekilmişlerdir.⁵¹³

Araştırmacılara göre Dost Muhammed'in ikinci Peşaver seferi tamamen içerdeki baskılardan dolayı gerçekleşmiş ve bu dönemde Celalabat'a doğru ilerleyen Sihlerin geri püskürtülmesi için yapılan bir savunma seferiydi.⁵¹⁴ Dost Muhammed bu dönemlerde Hindistan'daki İngiliz genel valiliği ile de mektuplaşmakta ve özellikle Sihler ile olan ilişkileri konusunda Hindistan genel valiliğinin Sihlere baskı yapması talebinde bulunmaktaydı. Ayrıca bu dönemlerde Kandahar hâkimi olan kardeşi Kohandil Han, İran ile ilişkilerini düzeltmiş ve İran aracılığı ile Rusya ile ilişki kurmaya çalışmaktaydı. Daha önce bahsettiğimiz gibi bu dönemlerde Tahran'da bulunan Rus elçisi Vitkiyevich Afganistan'da İngilizlere karşı bir takım manevralar yapmaya başlamıştı. Buna karşı kendisinin bölgede yalnız kalacağından korkan Dost Muhammed, İngilizlere yanaşmak istemekteydi. Fakat ülke içerisinde ciddi hassasiyetler doğurabilecek olan Peşaver konusunda İngilizler ile belli bir orta yolda anlaşmak istiyordu. Bu sebeple de ordusunun Peşaver'e girmesini engellemekle aslında İngilizlere bir taviz verdiğini düşünmüş olabilirdi. 15 Mayıs 1837'de Hindistan'daki İngiliz genel valiliğinden gelen bir mektupta, en kısa zamanda bir heyetin Kabil'e gelip Dost Muhammed Han ile görüşeceği yazılmaktaydı.⁵¹⁵ Nitekim 20 Eylül 1837'de Alexander Burnes başkanlığında bir İngiliz

⁵¹² Pierce, a. g. e. s. 163.

⁵¹³ Kâtib (1331), a. g. e. C. 1, ss. 125, 126.

⁵¹⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 519, Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 236, 237.

⁵¹⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 519.

heyeti Kabil'e gelerek Dost Muhammed Han ile görüşmüştür. Ruslar ile Kacarilere karşı bir antlaşma yapmayı öneren İngiliz heyetine Emir Dost Muhammed'in Peşaver ve Sihler ile olan sınır sorunlarının çözümünü şart koştuğu bilinmektedir. Dost Muhammed bu görüşmede, Afgan toprakları olan Keşmir ve Pencap'ın birçok bölgesinden vazgeçeceğini, ancak Peşaver'i kendisine bırakılması gerektiğini önermiştir. Afganlar arasında ciddi bir hassasiyet yaratan ve artık bir gurur meselesi haline gelen Peşaver sorunu Dost Muhammed tarafından olmazsa olmaz bir şart olarak ortaya atılınca, İngiliz heyeti de Kabil'den eli boş dönmek zorunda kalmıştır.⁵¹⁶

Emir Dost Muhammed ile yapılan görüşmeden İngiliz heyetinin eli boş dönmesi üzerine, İngilizler hemen harekete geçmişler ve başlangıçtan beri yedekte bulundurdıkları Şah Şeca'yı devreye sokmuşlardır. Daha önce bahsedildiği gibi 26 Haziran 1838'de Şah Şeca ile "Üçlü Lahor Antlaşmasını" imzalayarak Peşaver başta olmak üzere Hayber geçidinin diğer tarafındaki bütün toprakları İngilizlerin kontrolündeki Sihlere bırakmışlardır.⁵¹⁷

Diğer taraftan İngilizler ile anlaşamayan Emir Dost Muhammed, İngiliz heyetinin Kabil'i terk etmesi üzerine vakit kaybetmeden Gulam Mosin Han isminde bir elçiyi İran'daki Kacari sarayına göndererek Sihlere karşı ondan yardım istemiştir. Bir diğer heyeti de Hüseyin Ali başkanlığında Ruslara göndererek İngilizlere karşı kendileri ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu söylemiştir.⁵¹⁸ Bu şekilde Dost Muhammed'in İran ile Ruslara yanaşması İngilizlerin Afganistan'a müdahale etmesi için yeterli bir sebep olarak görülmüştür.

2. Afganistan'ın İngilizler Tarafından İşgali (1839)

Yukarıda bahsedildiği gibi, İngiliz heyetinin Kabil'den eli boş dönmesi ve aynı zamanda Kabil ve Kandahar'da Rus elçilerinin manevra yapmaya başlaması ile birlikte, Kacariler de boş durmamış ve 23 Kasım 1837'de Rusların desteği ile Sedozai ailesine mensup Şah Mahmut'un oğlu Kamran hâkimiyetindeki Herat'a saldırmışlardır. Herat savaşı bir bakıma bölgedeki Ruslar ile İngilizlerin ilk güç gösterisi olarak da görülebilir. Çünkü Barezailerin tarafsız kaldıkları bu savaşta, Kacariler, Ruslar tarafından

⁵¹⁶ K. Ü. Hukuk Fakültesi, a. g. e. s. 28.

⁵¹⁷ Rafi, a. g. e. s. 40, Habibi (1986), a. g. e. s. 281, Zamanî, a. g. e. C. 1, s. 153.

⁵¹⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 237

desteklenirken, Kamran liderliğindeki Herat hükümeti de İngilizler tarafından desteklenmiştir. Yaklaşık dokuz ay süren Herat savaşı İngilizlerin “Basra körfezinden karaya asker çıkaracakları” yönünde Kacarileri tehdit etmesi ile durdurulmuştur.⁵¹⁹

Bu arada 1814'te İran'daki Kacariler ile İngiltere arasında yapılan antlaşmanın ardından, 1827'de Kacari hükümdarı Fethali Şah İngilizlerden yardım talebinde bulunmuştu. Fakat İngilizler Avrupa'daki gelişmeler ve Rusya ile olan ittifak antlaşmaları sebebi ile Kacarilere yardım etmemiştir. Ruslara karşı yalnız bırakılan Kacar devleti 21 Şubat 1828'de Ruslar ile Türkmençay antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma ile beraber İran, savaş tazminatı olarak büyük bir miktar nakit paranın yanında, Erivan ve Nahçıvan başta olmak üzere Araz nehrine kadar Kafkasya'daki tüm topraklarını kaybetmiştir. Rusya, İran'a Kafkasya'da kaybetmiş olduğu tüm topraklara karşılık doğuda (bugünkü Afganistan sınırları dâhilinde) elde edilecek topraklardan kendilerine toprak verileceği sözünü vermiştir. Bu nedenle Kacar devleti, Rusya'yı desteklemeye devam etmiş ve neticede Rusya'nın desteği ile Herat'a saldırmıştır.⁵²⁰

Herat savaşının ardından bölgedeki Rus tehdidini iyice hisseden İngilizler, Afganistan'a gönderdikleri heyetten de kendi istekleri doğrultusunda belli bir sonuç alamayınca 1 Ekim 1838'de Kolkata bildirisini yayınlamıştır. Bu bildiride, İngilizler kendi güvenliklerini sağlamak için bir süre önce Şah Şeca ile yapılan Lahor antlaşması kapsamında Afganistan'a asker sevkıyatı yapacaklarını açıklamışlardı. Bu bildiri kapsamında Afganistan'a sevk edilen askerlerin, İngilizler, Sihler, Şah Şeca askerleri ve Şah Şeca'nın oğlu şehzade Timur askerlerinden oluştuğu bilinmektedir.⁵²¹ Yaklaşık 20,000 askerden oluşan İngiliz ordusunda toplam 54 adet topun da bulunduğu bilinmektedir. Bunların yanında İngilizler tarafından eğitim alan Şah Şeca'nın özel ordusu da bulunmaktaydı.⁵²²

İngiliz orduları Şah Şeca ile birlikte iki taraftan Afganistan'a doğru hareket etmiştir. Bunlardan bir grup Sihler ile Şah Şeca'nın oğlu Timur, Hayber geçidi üzerinden Celalabat ve Kabil'e saldırmakla görevlendirilirken, Hayber geçidinde saldırı emrini beklemeye başlamıştır. Şah Şeca'nın kendisi, İngiliz birliklerini komuta eden General John Kain ile siyasi danışman ve Şah Şeca sarayında elçi olarak görev yapan William Hay Macnaghten, Sind nehrini geçerek Belucistan üzerinden Quetta ve oradan da

⁵¹⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 243.

⁵²⁰ Muhammed Gholam Gholamî, **Ceng-nâme**, Kabil 1336 (ş. t.), ss. 22, 23.

⁵²¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 523.

⁵²² Pierce, a. g. e. s. 170.

Kandahar'a doğru hareket etmişlerdir. Yol üzerindeki bütün stratejik noktaları ele geçiren kalabalık İngiliz orduları Quetta'yı geçerek Kandahar'a doğru yol almışlardır.⁵²³

Hızla ilerleyen İngiliz ordularına karşı Kandahar hâkimleri, Hoca Umran dağlarındaki Kajak geçidinde pusu kurmuşlardı. Fakat daha önce Şah Şeca ile gizlice anlaşmış olan Hacı Han Kakeri yaklaşan İngiliz ordularını görünce pusuyu bırakarak Şah Şeca'yı karşılamaya yönelmiştir. Bunun üzerine pusuyu bırakan Afganlar Kandahar'a çekilmişlerdir. En fazla çekindikleri Kajak geçidinde hiç karşı konmadığını gören İngiliz orduları vakit kaybetmeden Kandahar'a doğru yol almaya devam etmişlerdir. 20 Nisan 1839'da Kandahar kapılarına dayanan Şah Şeca ile İngiliz orduları, aynı gün kenti işgal etmişlerdir. Kandahar hâkimleri ise Gereşk bölgesi üzerinden İran'a kaçmışlardır. Kandahar'daki kabile liderleri birer birer gelip Şah Şeca'ya biat etmeye başlamışlardır.⁵²⁴

İngilizler Kandahar'ı işgal ettikten hemen sonra, Şah Şeca ile yeni bir antlaşma imzalamışlardır. 7 Mayıs 1839'de imzalanan bu antlaşma, Üçlü Lahor Antlaşmasının bir teyidi mahiyetindeydi. Ayrıca bu yeni antlaşma ile bir İngiliz askeri birliğinin Afganistan'da kalacağı ve bütün masraflarının da Afganistan devleti tarafından karşılanacağı kararlaştırılmıştı. Bu antlaşmadan bir gün sonra da Şah Şeca "Afganistan devleti hükümdarı" olarak İngilizler tarafından ilan edilmiştir.⁵²⁵

Şah Şeca'nın İngilizler ile yapmış olduğu antlaşma, özellikle de İngiliz askerlerinin Afganistan'da kalacağı yönündeki anlaşma, zaten İngilizlere karşı büyük bir kin besleyen Afganların tepkisi ile karşılaşmıştır. Bunun yanında İngiliz askerlerinin Kandahar'daki halka olan davranışları halkı bezdirmiştir. Bu arada iki ay boyunca Kandahar'da kalan İngiliz orduları, canları istediği gibi davranır, istedikleri şeyi alır ve sahip olurlardı. Kandahar halkı serbestçe sokaklara dolaşamazlardı, özellikle kadınlar hiçbir şekilde dışarı çıkamazlardı. Hatta İngilizler istedikleri eve girip istedikleri işi yapmaya başlamışlardı.⁵²⁶ Tüm bunlar Afgan halkının İngilizlere karşı olan husumetini daha çok arttıran sebepler olmuştur.

Bu sıralarda Şah Şeca'nın oğlu Timur ile Sihler, Hayber geçidini geçerek Dost Muhammed Han ordularına karşı bir galibiyet elde etmiş ve Lalpura bölgesini işgal etmişlerdir. Öte yandan Kandahar'daki İngilizler de Zabol bölgelerine ilerlemiş ve 4

⁵²³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 249.

⁵²⁴ Sultan Muhammed Han Durrani, **Tarih-i Sultanî**, Muhammedi Yy. Bombay, 1298 (h. t.), s. 252

⁵²⁵ Durrani, a. g. e. ss. 252, 253.

⁵²⁶ Şah Şeca, **Vaqiat-i Şah Şeca**, Kabil 1333 (ş. t.), s. 177. Bu arada bu kitabın Şah Şeca tarafından yazdırılmış olduğu tahmin edilmekte, yazar adı olarak da Şah Şeca'nın kendi adı kullanılmaktadır.

Haziran 1839'da Kalat'ı işgal etmişlerdir. Kalat'tan sonra Gazne'ye hareket eden İngiliz orduları 21 Temmuz 1839'da Gazne kapılarına dayanmışlardır. İki günlük çatışmanın ardından 23 Temmuz 1839'da Gazne de İngilizler tarafından işgal edilmiştir.⁵²⁷ Kandahar ve Zabol'un ardından Gazne'yi de işgal ettikten sonra 7 Ağustos 1839'da Kabil yakınlarındaki Meydan Wardak bölgelerini ele geçirerek aynı günde Kabil'e girmişlerdir.⁵²⁸

Böylece İngilizler 20 Nisan 1839'da Kandahar'ı ele geçirerek başlatmış oldukları Afganistan'daki işgal sürecini 7 Ağustos 1839'daki başkent işgali ile devam ettirmişlerdir. Artık başkent tamamen İngilizlerin eline düştüğüne göre işgal süreçlerini meşru bir zemine oturtmak için Afganistan'da yeni bir hükümetin kurulması yönünde harekete geçmişler ve daha önceden beri "Afganistan hükümdarı" olarak gördükleri sürgündeki Şah Şeca'yı vazgeçilmez bir müttefik olarak seçmişlerdir.

3. İngilizlerin Şah Şeca'ı Yeniden Hükümdar İlan Etmesi

İngilizler ile beraber Kabil'e gelen Şah Şeca, Kandahar'da kendisini destekleyen kabile liderlerinin aracılığı ile ülkedeki tüm kabile ve aşiret liderleri ile nüfuz sahibi olan bazı kabile liderlerine mektup yazarak, Afgan devletinin kurucusunun kendi dedesi olduğunu ve dolayısı ile Afganistan hükümdarlığının da bu ailenin büyüğü olarak kendi hakkı olduğunu belirtmiştir. Kimi kabile liderleri Şah Şeca'ya biat ederken, kimi de ülkeye "kâfirleri" soktuğu ve onlarla işbirliği yaptığı gerekçesi ile onun da "günahkâr" olduğunu belirterek saflarını ayırmıştır. Fakat İngiliz ordularının sayısal üstünlüğü, teçhizat bakımından oldukça donanımlı olması halk arasında büyük bir panik ve korkuya yol açmıştır. Bu sebeple bazı kabile liderleri ile halk büyükleri İngilizlere karşı koyamayacakları gerekçesi ile büyük bir ikilem içine girmişlerdir.⁵²⁹

Öte yandan Emir Dost Muhammed'in direnmesi hâlinde Kabil'i iki taraftan sıkıştırmak amacı ile Hayber geçidinden Kabil'e hareket eden Şah Şeca'nın oğlu Timur ile Sih orduları, Celalabat ile Lağman'ı işgal ederek 18 Ağustos'ta Kabil'e ulaşmışlardır. Böylece Kabil'i tamamen işgal etmiş olan İngilizler, Şah Şeca'ı yeniden "Afganistan hükümdarı" olarak ilan etmişlerdir.⁵³⁰ Böylece Şah Şeca ikinci defa Afganistan tahtına

⁵²⁷ Zamanî, a. g. e. C. 1, s. 168.

⁵²⁸ Vlademir Alekseyev Danov, **Ceng-hai Afganistan (1979 - 1989)**, Abdulvahed Lalzada (Fa. çev.), Maiwand Yy. Kabil, 1381 (ş. t.), s. 3.

⁵²⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 251.

⁵³⁰ Zamanî, a. g. e. C. 1, s. 169.

otururken, “Emir” unvanı alan Dost Muhammed ise Şah Şeca ile anlaşma yolunu aramaya çalışmıştır.

Kabil’in düşmesi ile Kohistan bölgelerine çekilen Dost Muhammed, kardeşi Nevab Abdulcebbar Han’ı aracı olarak Şah Şeca’nın yanına göndermiştir. Cebbar Han, Şah Şeca’ya onun hükümdarlığını tanıyacaklarını, fakat Dost Muhammed’i de baş vezir olarak kabul etmesini talep ederek, böylece eskiden olduğu gibi, hükümdarın Sedozailere ve baş vezirliğin de Barekzailere bırakılmış olacağını söylemiştir.⁵³¹ Cebbar Han aracılığı ile iletilen bu öneri İngilizler tarafından reddedilmiştir. Buna karşı İngilizler, Dost Muhammed’in teslim olması halinde Afganistan’dan çıkartılarak Hindistan’daki “İngiliz topraklarında” kendisi ve ailesinin rahat yaşayabileceği bir yer verileceğini söylemişlerdir.⁵³² Hatta Nevab Abdulcebbar Han’ın görüştüğü İngilizlerin bölgedeki siyasi danışmanı William Hay Macnaghten’in, Barekzai ailesi arasındaki husumeti yeniden körüklemek için baş vezirlik görevini Cebbar Han’ın kendisine önerdiği ve Cebbar Han’ın da bu öneriyi kabul etmediği bilinmektedir.⁵³³

Bu arada daha önce Dost Muhammed merkezî yönetimi güçlendirmek için profesyonel ve güçlü bir ordu kurmaya çalışmıştı. Bu orduyu kurabilmek için de mali sistemde kendisinden önceki hükümdarların aksine bir merkezîleşme sürecini başlatmıştı. Daha önceki hükümdarlar, belli bölgeleri “cagir” adı ile belli kabile liderlerine bırakmışlardı. Buna karşı yıllık söz konusu kabile liderinden vergi almaktaydılar. Halkın mükellef olduğu vergiyi “cagir” olarak tayin edilen kabile lideri belirlemekteydi. Kabil yönetimine verilecek vergi miktarı da hükümdar ile “cagir” arasındaki anlaşmaya bağlıydı.⁵³⁴ Emir Dost Muhammed ise bu sistemi temelden değiştirerek merkezden görevlendirdiği bir heyet ile hâkimiyet sahasındaki vergileri toplamaya çalışmıştır. Bu anlamda mali sistemde merkeziyetçi bir yapıyı uygulamak istemiştir. Bu da hâli ile “cagirlik” sistemi ile büyük servetler kazanan bazı kabile liderlerini ciddi anlamda rahatsız etmişti. Ayrıca Emir Dost Muhammed Han, kurmak istediği ordunun masraflarını daha rahat karşılayabilmek için halka uyguladığı vergiyi de arttırmıştı. Bu da Emir Dost Muhammed’e karşı olan muhalefetin artmasına sebep olmuştu.⁵³⁵

⁵³¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 531

⁵³² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 253, Zamanî, a. g. e. C. 1, s. 179.

⁵³³ İbrahim Timurî, *Asr-i Bîhaberî Tarih, İmtiyazât Der İran*, İqbal Yy. 1332 (ş. t.), s. 531

⁵³⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 357, 358.

⁵³⁵ Zamanî, a. g. e. C. 1, s. 179

Şah Şeca, Emir Dost Muhammed Han'a karşı gittikçe artan muhalefetten yararlanarak bir takım kabile liderlerini yeniden kendi yanına toplamaya çalışırken, Emir Dost Muhammed Han, bir süre Kohistan bölgelerinde kalmış ve Şah Şeca'ya karşı mücadelelerini sürdürebilmek için yeniden asker toplamaya çalışmıştır. Fakat güçlü İngiliz ordusu ile parasına karşı büyük bir moral çöküntüsü yaşayan ordu ve kabile liderleri Emir Dost Muhammed'in bütün tekliflerini reddetmeye başlamıştır. Öte yandan Emir Dost Muhammed, Gazne ve Hayber bölgelerinden hızlı bir şekilde ilerleyen İngilizlerin kuşatmasına maruz kalmaktan korkuyordu, ayrıca, Şir Muhammed isimli topçu komutanının da Emir Dost Muhammed'in emirlerine uymadığı bilinmektedir. Dolayısı ile Emir Dost Muhammed İngilizlerin eline düşmekten korkarak bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁵³⁶ Meydan Wardak üzerinden Bamyân bölgelerine çekilen Emir Dost Muhammed, böylece bütün sahayı Şah Şeca'ya bırakmıştır. Araştırmacılara göre, Emir Dost Muhammed'i yakalamak üzere Şah Şeca'nın görevlendirdiği Hacı Han Kaker, Bamyân yakınlarına kadar onu takip etmiş, fakat onu yakalamaktansa Güney Türkistan'a kaçmasını sağlamıştır.⁵³⁷ Bamyân üzerinden Taşkurgan'a ulaşan Emir Dost Muhammed, burada Taşkurgan hâkimi Mir Veli Bek tarafından karşılanmıştır. Mir Veli Bek, Emir Dost Muhammed'e burada kalmasını ve buradan İngilizlere karşı mücadeleyi yeniden başlatmasını önerdiyse de kabul etmemiş ve kardeşi Nevab Zaman Han'ı bazı aile fertleri ile Taşkurgan'a bırakarak Buhara'ya gitmiştir.⁵³⁸

4. Emir'in “Cihat” Çağrısına Karşı Hilafetin Tepkisi

Kabil'den çıkarak Meydan Wardak ve Bamyân üzerinden Güney Türkistan bölgelerine ulaşan Emir Dost Muhammed, bir süre Taşkurgan'da kaldıktan sonra, İngilizlere karşı destek aramak üzere Buhara'ya gitmişti. Temmuz 1840'ta Buhara'dan dönerek yeniden Taşkurgan'a gelmiş ve Güney Türkistan'daki Özbek ve Türkmen emirliklerinden İngilizlere ve Şah Şeca'ya karşı yardım istemiştir. Bunun üzerine Taşkurgan Emiri Mir Veli Bek ile Toharistan Emiri Murat Bek beşer bin kişilik süvari birliği ile ona yardım etmişlerdir. Emir Dost Muhammed, kendisine sadık olan birlikler ve Özbek birlikleri ile beraber Saygan bölgesinden tekrar Bamyân'a ulaşmıştır. Bunun üzerine durumdan haberdar olan İngilizler güçlü bir ordu ile Bamyân'a yürümüşlerdir.

⁵³⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 532.

⁵³⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 253

⁵³⁸ Devletâbâdî, a. g. e. s. 301.

Daha önce hiç top ateşleri ile karşılaşmayan Güney Türkistan birlikleri İngilizlerin top ateşlerine karşı koyamamışlardır. Bu arada araştırmacılara göre hepsi atlı olan Güney Türkistan birliklerinin atları top seslerinden ürkmeye başlayınca İngilizlere karşı koymak daha da güçleşmiştir. Bunun neticesinde mağlup olan Güney Türkistan birlikleri ile Emir Dost Muhammed Han, yeniden Taşkurgan'a çekilmek zorunda kalmıştır.⁵³⁹

Her ne kadar Bamyan'da Emir Dost Muhammed ile Güney Türkistan birlikleri yenilmişse de, bu savaşın etkisi tüm Afganistan'da yayılmaya başlamıştır. Zaten "kâfir" olarak nitelendirilen İngilizlere karşı bir yıl içerisinde ülke genelinde ciddi bir cepheleşme söz konusuydu, ancak bu cephelere liderlik edebilecek birinin bulunmaması söz konusu cephelerin sessiz ve kendi faaliyetlerini gizliden gizliye yürütmelerine sebep olmuştu. Bu yüzden direniş isteyen halk bir kıvılcıma ihtiyaç duymaktaydı. Bamyan savaşı bu kıvılcımı ateşleyen en önemli faktör olmuştur. Bu hassasiyeti fark eden Emir Dost Muhammed, tüm bölgelerdeki kabile liderleri ve özellikle de din adamlarına mektup göndererek İngilizlere karşı "cihat" ilan edilmesini talep etmiş ve "herkes direnişe destek vermezse ahrette cezasını çekecektir" şeklinde halkın hassasiyetini kamçılamaya başlamıştır.

İslam Dünyasının bu konudaki hassasiyetini bilen İngiltere, özellikle de Hindistan Müslümanlarının Dost Muhammed Han'ın "cihat" çağrısına katılarak muhtemel ayaklanmasından endişelenmiş ve Osmanlı devletine başvurmuştur. Bunun üzerine Kasım 1840'ta Hilafet makamından sadece İngiliz elçiliğine değil aynı zamanda Rus elçiliğine de gönderilen bir mektupta: *"Müslüman bir hükümdarın hilafetin izni olmadan cihad ilan etmeğe yetkisi olmadığını nezdlerinde bulunduğu hükümetlere tebliğ etmeleri için Londra ve Petersburg sefaretlerine işaretle bulunuldu..."* ifadesi yer almıştır.⁵⁴⁰

Osmanlı devleti kendi bölgesindeki siyasi dengeler ve muhtemelen de Mısır sorunu sebebi ile İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında 15 Temmuz 1840'ta imzalanan Londra antlaşması veya diğer sebeplerden dolayı İngiltere'nin isteği doğrultusunda bir açıklama yapmışsa da, Afganistan'da İngilizlere karşı başlayan direnişe etkisi olmamıştır. Emir Dost Muhammed gittiği her yerde Afganistan'ın "kâfirler tarafından işgal edildiğini" ve Şah Şeca'nın da bunlara yardım ettiğini söyleyerek İngilizler ile Şah Şeca'ya karşı halkı örgütlemeye çalışmıştır. Böylece İngilizlere karşı başlayan direniş 1840'taki Bamyan savaşından sonra daha da şiddetlenmiştir.

⁵³⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 257.

⁵⁴⁰ BOA, FK: Y..PRK, Dosya No: 10, Gömlek No: 28

5. “Birinci İngiliz - Afgan Savaşları” (1839 - 1842)

Şah Şeca İngilizlerin yardımı ile yeniden Afganistan hükümdarı olarak ilan edildikten sonra, tamamen İngilizlerin etkisinde olduğunu açıkça ortaya koymaya başlamıştır. Hatta hükümdarlık tahtına oturduğu gün yapılan törende her bir hareketinde İngilizlerin bölgedeki siyasi danışmanı Macnaghten’in onun üzerindeki etkisinin açıkça görüldüğü bilinmektedir.⁵⁴¹ Ayrıca Şah Şeca’nın kabinesine bakıldığında da bir ara İngilizler tarafından elçi olarak Afganistan’a gönderilmiş olan Alexander Burens dâhiliye nazırı ve Sihlerin temsilcisi Mohanlal Monşi ise istihbarat başkanı olarak görev yapmaktaydı. Diğer taraftan bazı İngiliz asıllı uzmanlar da askerî ve siyasi danışman olarak Şah Şeca hükümetinde istihdam edilmiştir.⁵⁴² Hatta bazı araştırmacılar William Hay Macnaghten’in de başbakanlık konumunda olan baş vezirlik görevini üstlendiğini ve bütün yetkinin de kendisinde olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁴³

Tüm bunlar, Şah Şeca’nın aslında bu dönemlerde Afganistan hükümdar olmaktan ziyade, İngilizler adına çalışıp da pek fazla yetkisi olmayan bir “Afganistan valisi” olduğunu açıkça göstermektedir. Öte yandan İngilizlerin Kandahar ve Kabil başta olmak üzere diğer bölgelerde yaptıkları serserice hareketleri ve davranışları Afgan insanının dinî ve millî gururlarını da incitmiştir. İşgal ettikleri bölgelerde devamlı yaşamak üzere ailelerini getiren İngilizler gözlerine kestirdiği güzel evleri sahiplenmeye başlamışlardır. Diğer taraftan sokaklarda başı açık kadın görmeye alışık olmayan Afganistan halkı bu görüntülere karşı, kendi inançları çerçevesinde dinî gururları kabarmış ve buna bir anlam vermekte zorlanmaya başlamışlardır. Tüm bunlar, daha önce seyirci pozisyonunda olan Afgan halkını, kendiliğinden muhalif bir pozisyona sokma konusunda önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴⁴

İngilizlerin işgal ettikleri Afganistan topraklarındaki sahiplenmeye yönelik davranışlarını ünlü Afgan tarihçisi Mir Gholam Muhammed Ghobar şu şekilde dile getirmektedir: *“İngilizler Kandahar, Gazne, Kabil, Bamyan ve işgal ettikleri diğer bölgelerin stratejik noktalarına yerleştikten sonra, artık eski Afganistan dostu değil, bu ülkeyi gerçek anlamda sahiplenmek için geldiklerini açıkça belli etmeye başladılar.”*⁵⁴⁵

⁵⁴¹ Raştıya, a. g. e. s. 111.

⁵⁴² Zamani, a. g. e. C. 1, s. 184.

⁵⁴³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 534.

⁵⁴⁴ Ahmad Ali Kohzad, **Recal ve Rûidâd-hâî Tarihî**, Kabil, 1331 (ş. t.), s. 96

⁵⁴⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 534.

İngilizlerin Afganistan'ı işgal ettikten itibaren bu ülkeye yönelik yaptıkları ve Şah Şeca'yı kendi kontrolünde tutmaları birçok muhalefete sebep olmuştur. Fakat tüm bu muhalefetlere liderlik edebilecek birinin olmaması, halkın sessizliğe bürünmesine yol açmıştır. İngilizlere karşı bir isyanın başlatılması için fırsat kollayan halk, Emir Dost Muhammed'in yeniden Buhara'dan dönmesi ile cesaretlenmiştir. Bu şekilde söz konusu muhalefetlerin açık bir direnişe dönüştüğü görülmektedir. Ülkenin farklı bölgesinde İngilizlere karşı başlayan isyanlar, kısa bir süre sonra ulusal bir direnişe dönüşmüştür.

5.1. İngiliz İşgaline Karşı Direnişin Başlaması (1840)

Afganistan halkı başlangıçta tamamen İngiliz işgalini ve Şah Şeca'nın gerçek anlamda İngilizlere teslim olduğunu düşünmemişlerdi. Hatta Dost Muhammed Han'ın son dönemlerde uygulamakta olduğu ağır vergilerden kurtulma umudu ile Şah Şeca'nın yeniden tahta çıkmasını sevinçle karşılamışlardır. Fakat İngilizler daha Kandahar'dayken ilk muhalefet başlamıştır. Ancak, muhalefet edenler bir yandan İngilizlerin modern silahlarına karşı, diğer taraftan da bazı yerli kabile liderlerinin para karşılığında İngilizler ile işbirliği yapmasına karşı zayıf kalmaktaydılar. Bu sebeple de sessiz kalarak direnişe başlamak için uygun zamanı beklemekteydiler. Dolayısı ile Emir Dost Muhammed'in 1840'ta kuzey (Güney Türkistan) birlikleri ile beraber Bamyân'a gelmesi, her ne kadar Dost Muhammed ile kuzey birlikleri İngilizlere yenilmiş olsa da, Afganistan halkı arasında İngilizlere karşı yeni bir mücadelenin başlatılması konusunda heyecan yaratmıştır.⁵⁴⁶

Dolayısı ile Dost Muhammed'in Bamyân'dan Taşkurgan'a döndüğünü duyan Kohistan halkı Mir Mescidî ve Sultan Han isimli kişileri temsilci seçerek Dost Muhammed'in bölgeye gelmesi için göndermişlerdir. Bunun üzerine Dost Muhammed yeniden Güney Türkistan'dan temin ettiği küçük bir süvari birliği ile 25 Eylül 1840'ta Hindukuş dağlarını aşarak Kohistan'a gitmiş ve buradaki direnişe liderlik etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Afganistan'da tüm işleri yürüten İngilizlerin siyasi temsilcisi Macnaghten, Şah Şeca'nın oğlu Timur, Alexander Burnes, Mohanlal ve General Sale isimli İngiliz generali komutalarında, İngiliz, Afgan ve Sihlerden oluşan kalabalık bir orduyu bölgeye göndermiştir. 3 Ekim 1840'ta yapılan ilk savaşta Afganlar, İngilizlere galip gelmiştir. Fakat Afganların kendi aralarındaki anlaşmazlık yeniden İngilizlerin

⁵⁴⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 257.

galibiyetine sebep olmuştur.⁵⁴⁷ Afganlar, 2 Kasım 1840'ta Pervan bölgesinde İngiliz kuvvetlerine ani bir saldırı ile daha önceki yenilgiyi telafi etmişler ve İngilizlere ağır kayıplar verdirmişlerdi. Bu galibiyet Afgan direnişçilerin moralini de yükseltmiştir.⁵⁴⁸ Bu galibiyetten sonra direnişçi Afganlar, dağlara çekilerek güçlü İngiliz ordularına karşı vur kaç taktiğini uygulamaya başlamış ve bu taktikle İngilizlere ağır kayıplar verdirmişlerdir.

Kohistan bölgesinde direnişin tüm hızı ile devam ettiği bu dönemde, Mohanlal ile İngiliz ajanlarının bölgede direnişçiler arasında bir ihtilaf yaratmak için ciddi çalışmaya başladıkları ve bazı direnişçi liderlere yüklü miktarda para vererek direnişten vazgeçirmeye çalıştıkları da bilinmektedir.⁵⁴⁹ Tam bu sırada Emir Dost Muhammed'in İngilizlere teslim olması direnişçiler arasında şok etkisi yaratmıştır. Ama yine de bazı dinî liderlerin ve halk arasında sevilen bazı komutanların cesareti İngilizlere karşı direnişin devam etmesini sağlamıştır.

5.2. Dost Muhammed'in İngilizlere Teslim Olması

Kohistan bölgelerinde İngilizlere karşı direnişin tüm hızı ile devam ettiği günlerde ve hatta Pervan galibiyetinin hemen ardından Emir Dost Muhammed'in İngilizlere teslim olduğu haberi, sadece direnişçiler arasında değil, cephede savaşan İngilizler arasında da şok etkisi yaratmıştır. Çünkü cephedeki İngiliz orduları Pervan yenilgisinden sonra başlatılan vur kaç taktiği ile ciddi anlamda yıpranmışlardır. Bu durum karşısında Dost Muhammed'in teslim olmasını beklemiyorlardı.⁵⁵⁰

4 Kasım 1840'ta Dost Muhammed, Necrab bölgelerinden, İngilizlere karşı destek gücü toplamak amacı ile Sultan Muhammed isminde güvendiği bir kişiyi yanına alarak direnişçi ordudan ayrılmıştır. Daha önce İngilizlere karşı bir savaşta yara almış olan direnişçi liderlerinden Mir Mescidî'nin yanına giderek ona "İngilizlere teslim olacağını" açıkça söylemiştir. Fakat teslim olma sebebini hiç kimseye söylememiştir. Mir Mescidî çok uğraşmasına rağmen Dost Muhammed'i ikna etme konusunda başarılı olamamıştır. Dost Muhammed çok güvendiği Sultan Muhammed ile birlikte 10 Kasım'da Kabil'e giderek İngilizlere teslim olmuştur.⁵⁵¹

⁵⁴⁷ Zamanî, a. g. e. C. 1, s. 189.

⁵⁴⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 542.

⁵⁴⁹ Gholamî, a. g. e. s. 187

⁵⁵⁰ Raştıya, a. g. e. s. 121.

⁵⁵¹ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 258, 259.

Kimi araştırmacılar Dost Muhammed'in teslim olmasını onun korkak olmasından kaynaklandığını söylerken⁵⁵² kimi ise, onun o dönemde İngilizlerin büyük bir yenilgi ile karşı karşıya olduğunu bilmediğinden kaynaklandığını ifade etmektedir.⁵⁵³ Fakat bazı araştırmacılar, bu dönemlerde İngiliz casuslarının onu öldürmek için çok para harcadıklarını, bazı kabile liderlerinin de bu konuda İngilizler ile anlaştığını ve bu sebepten Dost Muhammed, tek çıkış yolu olarak teslim olmayı gördüğünü ifade etmektedirler.⁵⁵⁴ Sebebi ne olursa olsun, Dost Muhammed bu dönemlerde İngilizlere karşı direnişçileri hayal kırıklığına uğratmıştır.

Araştırmacılara göre İngiliz temsilcisi Macnaghten'in beklemediği bir anda Dost Muhammed'in kendisine teslim olmak üzere Kabil'e geldiği söylenince şaşırmıştır. Dost Muhammed, Macnaghten ile karşılaşınca belindeki kılıcı ona vererek "emirlerinize hazırım" şeklindeki teslimiyet ifadesini kullanmıştır. Macnaghten de Dost Muhammed'in elinden kılıcını alarak: *"sizin Hindistan'da yaşamınıza karar verilmiştir"* şeklindeki ifadesi ile onunla ilgili daha önce alınan kararı açıklamıştır. Bunun üzerine Dost Muhammed'in de *"şimdi sizin yanınızdayım ne buyurursanız kabulüm"* şeklinde cevap verdiği bilinmektedir.⁵⁵⁵

Daha sonra Dost Muhammed, Gazne'de bulunan ailesi ile birlikte bir grup İngiliz heyeti ile Hindistan'a gönderilmiş ve Kalkata'da kendisine bir yer tahsis edilmiştir. Ayrıca İngilizlerin Dost Muhammed'e yıllık 300,000 rüpiye maaş bağlamış olduğu bilinmektedir.⁵⁵⁶

İngilizler Afganistan'da Dost Muhammed'in teslim olması ile bütün sorunların bitmesini bekliyorlardı. Bu da İngilizlerin Afganistan halkını tanımamasından kaynaklanmaktaydı. İngilizlerin beklentisinin aksine Dost Muhammed'in teslim olması ile Afganistan'daki direnişte yeni bir sayfa açılmış oluyordu. Pervan galibiyetinden sonra daha da cesaretlenen Afgan direnişçileri, vur kaç taktiği ile İngilizleri sıkıştırmaya çalışırken, mücadelelerin alanı da ülke geneline yayılmaya başlamıştır. Hatta Dost Muhammed'in İngilizler ile Kabil'de olduğu sıralarda, Çarekar bölgesinde direnişçilerin ani saldırısı sonucunda yine İngilizlerin ağır kayıplar verdiği bilinmektedir. Netice itibarı

⁵⁵² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 542.

⁵⁵³ Raştıya, a. g. e. s. 94.

⁵⁵⁴ Gholamî, a. g. e. s. 190

⁵⁵⁵ Ahmad Ali Kohzad, **Balahisar-i Kabul ve Peş-âmed-hâ-yi Tarihî**, Matbaa-yi Devleti Yy. Kabil, 1380 (ş. t.), C. 1, ss. 273, 274.

⁵⁵⁶ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 191, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 260

ile Dost Muhammed'in İngilizlere teslim olması, direnişçilerin mücadele ruhuna herhangi bir etki yaratmamış ve Afganistan'daki direniş de tüm şiddeti ile devam etmiştir.

5.3. Direnişin Devamı ve İngiliz Temsilcilerinin Öldürülmesi

"Birinci İngiliz – Afgan Savaşları" döneminde (1839 - 1842) Afganistan'da görev yapan General Sale ismindeki subayın, bu dönemlerde yanında olup daha sonra özellikle bu dönemler ile ilgili kitaplar yazan eşi Lady Sale, bu dönemde Afgan direnişçilerinin savaşlarını anlatırken şöyle demiştir: *"Afganlar hiç korkmadan topların önüne kendini atabiliyorlar. Bir mevzi onların eline düştüğünde geri alınması neredeyse imkânsız."*⁵⁵⁷ Yine bir başka yerde söz konusu yazar, Kabil'de İngilizler ile Afganlar arasında 2 Kasım 1841'de gerçekleşen genel direnişten söz ederken, *"Afganlar tepelerin üzerinden İngiliz birliklerinin üzerine kurtların koyun sürüsüne saldırması gibi saldırdı"* şeklinde bu dönemlerdeki savaşları anlatmıştır.⁵⁵⁸

Dost Muhammed'in teslim olmasına rağmen Afganistan'daki direnişin şiddeti kırılmadan devam etmiştir. Hatta Kohistan direnişi Afganistan'ın diğer bölgelerine de cesaret vermiş ve bu tarihten sonra neredeyse ülke genelinde direnişin başladığı görülmüştür. Bu kapsamda Aralık 1840'ta Gardiz bölgesinde, Nisan 1841'de Zabol'da büyük ayaklanmaların başladığı bilinmektedir. Zabol'daki ayaklanmada İngilizlerin siyasi danışmanlarından birinin yakalanarak idam edildiği de bilinmektedir. Yine Ekim 1841'de Celalabat ile Kabil yolu kapatılmış Cigdelik bölgesinde İngilizler ağır bir yenilgiye uğramış ve 90 asker ve subayı hayatını kaybetmiştir.⁵⁵⁹

Yine aynı dönemde, Kandahar, Gazne, Logar ve Bamyan gibi bölgelerde İngiliz işgaline karşı isyanlar başlamış ve direnişçilerin sayısı her geçen gün daha çok artmıştır. Fakat bu dönemlerde direnişçi güçlere liderlik edebilecek belli bir kişinin bulunmadığı gibi, bu güçler düzenli bir askerî veya siyasi organizasyondan da yoksundular. Tamamen halk kitleleri tarafından idare edilen bu direniş kısa bir sürede ülke geneline yayılarak büyük bir ayaklanmaya dönüşmüştür.

Tüm bu ayaklanmaların sonucunda meşhur 17 Ramazan ayaklanması adı ile bilinen 2 Kasım 1841'deki Kabil ayaklanması başlamıştır. İngiliz generalinin eşi Lady

⁵⁵⁷ Lady Sale, *Mosaeb-i Ma Dar Afganistan*, Abdurraşid Bigam (Fa. çv.), Matbaa-yi Umumi Yy. Kabil, 1339 (ş. t.), s. 60.

⁵⁵⁸ Sale, a. g. e. s. 88.

⁵⁵⁹ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 194.

Sale'in "*kurtların koyun sürüsüne saldırması*" benzetmesini yaptığı bu ayaklanma, aynı zamanda İngilizlerin Afganistan'daki yenilgisi olarak da tarihe geçmiştir. Araştırmacılara göre direnişçilere liderlik eden kimsenin bulunmadığı bu ayaklanmaya, Afganistan'da yaşayan tüm kavimler katılmış ve bunların çoğunu da Kabil'deki esnaf ve sıradan işçiler oluşturmuştur.⁵⁶⁰

Ayaklanmanın çıkış sebebi; İngilizler Afganistan'ın çeşitli bölgelerinden birçok kabile lideri ile halk arasındaki sosyal kitlelere etkisi olan bazı kabile liderlerinin listesini almış ve birçoğunun da sürgün edilmesi kararına varmışlardır. Bunu yerine getirmek için de İngiliz istihbaratçılarından Alexander Burnes'i görevlendirmişlerdir. Bu kararı duymuş olan kabile liderleri Şah Şeca'yı devreye sokmuşlarsa da olumlu bir sonuç alamamışlardır.⁵⁶¹ Bunun üzerine 1 Kasım 1841'de listede adı olan kabile liderlerinden bazıları Kabil'de toplanarak halkı İngilizler ile Şah Şeca'a karşı ayaklanmaya teşvik etme kararı almışlardır. Tam bu sıralarda Burnes, Açızkai aşiretinin lideri Abdullah Han'ı evine davet etmiştir. Sürgün edilmesi kararlaştırılan listede ismi olan Abdullah, Burnes'in haberini getiren kişiyi aynı yerde öldürmüş ve diğer kabile liderlerini de durumdan haberdar ederek iki yüz kişilik bir grup ile Alexander Burnes'in evine saldırmıştır. İsyancılara karşı direnmeye çalışan Burnes, 2 Kasım 1841'de tüm korumaları ile beraber öldürülmüştür.⁵⁶²

Artık ulusal bir ayaklanmaya dönmüş olan bu olayın ardından Kabil'in tüm sokaklarına Afganlar akın etmiş ve İngilizlerin evine saldırmaya başlamışlardır. Bu ayaklanma İngilizlerin Afganistan'daki yenilgisinin başlangıcı olarak tarihe geçmiştir.⁵⁶³ Bu olayın hemen ardından kabile liderleri bir araya gelerek ayaklanmaları belli bir düzene koymak ve isyancılara yiyecek ve içecek toplamak amacı ile 12 kişilik bir konsey oluşturmuşlardır. Bu konsey aynı zamanda söz konusu ayaklanmaya liderlik edecek ve perakende olarak devam eden ayaklanmaları düzenli bir mücadele hâline getirecekti. Böylece bu konsey sadece Kabil'deki ayaklanmaları değil, kısa zamanda Kandahar, Gazne ve Bamyan başta olmak üzere diğer illere de sıçrayan isyanları yönetmeye başlamıştır. Bu yüzden 2 Kasım 1841'deki ayaklanma, İngilizlerin Afganistan'daki ilk yenilgisinin başlangıcı olarak görülmektedir.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 548.

⁵⁶¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 266.

⁵⁶² Kohzad (1380), a. g. e. C. 1, ss. 280, 281.

⁵⁶³ Mirza, a. g. e. s. 91.

⁵⁶⁴ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 198.

Bu dönemlerde Balahisar ve Bibimahro kalelerinde konuşlanmış olan İngiliz birlikleri Alexander Burnes'in öldürülmesi üzerine isyancılara saldırmıştır. Fakat evlere ve Kabil etrafındaki tepelere saklanmış olan isyancılar birden sokaklardan ve tepelerden İngilizlerin üzerine saldırınca İngiliz orduları ne yapacaklarını şaşmıştır. Aynı günde İngiliz birliklerinden 700 kişinin öldüğü bilinmektedir. Bu isyana bizzat tanıklık eden İngiliz Generali Sale'nin eşi Lady Sale daha sonra yazmış olduğu kitapta; *"Afganlar tepelerin üzerinden İngiliz birliklerinin üzerine kurtların koyun sürüsüne saldırması gibi saldırdı"* şeklindeki gözlemlerini aktarmıştır.⁵⁶⁵ Şehir içerisinde ağır bir kayba uğrayan İngilizler her tarafa dağılmış ve hayatta kalanları da Balahisar veya Bibimahro'daki karargâhlarına çekilmek zorunda kalmışlardır.

2 Kasım'da Kabil kent merkezini tamamen İngilizlerden temizlemiş olan isyancılar, 3 Kasım 1841'de İngilizlerin konuşlanmış olduğu kalelere saldırmışlardır. Öfkeli Afgan isyancılarının hızla ilerlediğini gören İngilizler, şehir dışındaki Bibimahro ve Zülfükar kalelerine toplanmak zorunda kalmışlardır. Bu iki kalenin dışındaki tüm kaleler de direnişçilerin kontrolüne geçmiştir.⁵⁶⁶

Kabil şehir merkezinde kesin bir yenilgiye uğrayan İngilizler, bu defa direnişçiler arasında bir ihtilaf yaratmak için istihbarat ve parayı devreye sokmaya çalışmışlardır. Bunda da başarılı olamayınca Şii – Sünni meselesini ortaya atarak direnişçiler arasında bir bölünmüşlük yaratmak istemişlerdir. Bu amaçla Macnaghten, Mohamlal'a yazdığı mektupta, *"Şii Kızılbaşlara ne istersen söz verebilirsin ve isterlerse liderlerine elli binden yüz bine kadar peşin para ver"* şeklinde emir vermiştir.⁵⁶⁷ Fakat isyanın gidişatına bakılırsa, bunda da pek fazla başarılı oldukları söylenemez. Sınırlı sayıdaki kişi İngilizlerin parasına karşı onlar ile işbirliği yapmışsa da, her geçen gün daha da alevlenen direnişçilerin önünü kesme konusunda başarılı olamamışlardır. Başkent Kabil'de direnişin tüm hızı ile devam ettiği 14 Kasım 1841'de, Kohistan'da İngilizlere karşı mücadele etmekte olan Dost Muhammed Han'ın oğlu Muhammed Ekber Han, Kohistan bölgelerini İngilizlerden bütünü ile temizleyerek Kabil'e ulaşmıştır.

Bu arada Muhammed Ekber Han, babası İngilizlere teslim olmasına rağmen, kendisi direnişçilerin yanında kalarak mücadele etmeyi tercih etmişti. Kohistan'da

⁵⁶⁵ Sale, a. g. e. s. 60.

⁵⁶⁶ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 199

⁵⁶⁷ Karim Paikar Pamir, *Afganistan az Şah Şeca'ülmülk ta Babrak Karmel*, Paga Yy. Peşaver, 1379 (ş. t.), s. 50.

direnişin liderliğini üstlenen Ekber Han, İngilizlere karşı kazandığı zaferlerle tüm ülkede şöhret olmuş ve insanların sevgisini kazanmıştır. Ekber Han'ın Kabil'e gelmesi ile daha fazla cesaret alan direnişçi liderleri onu Kabil dışında karşılamış ve direnişin liderliğini ona bırakmışlardır.⁵⁶⁸

Kabil'de üstün başarılar elde eden direnişçiler, bir tepede bulunan ve önemli bir stratejik konuma sahip olan Bibimahro kalesine birkaç kez saldırılarına rağmen, başarılı olamamışlardır. 22 Kasım'da Ekber Han liderliğindeki direnişçiler bir kez daha kaleyi kuşatmışlardır. Bu dönemde ünlü İngiliz Generali Mount Stewart Elphinstone'in de Bibimahro kalesinde olduğu bilinmektedir. Üstün yetkilerle Kabil'de bulunan Elphinstone'in daha sonra Macnaghten'e *"ben askerlerine sağa git diyorum, onlar ise sola gidiyorlar"* şeklinde şikâyetle bulunarak, İngiliz askerlerinin bu savaştaki psikolojik durumunu anlatmıştır.⁵⁶⁹

Bibimahro kalesinde mahsur kalan Mount Stewart Elphinstone, Ekber Han'a bir elçi göndererek kuşatmayı kaldırmasını ve İngiliz birliklerinin Kabil'i terk etmesi konusunu konuşmak üzere kale dışında bir müzakere yapılmasını talep etmiştir. İngiliz Generalinin önerisini kabul eden Ekber Han kuşatmayı kaldırmış ve 11 Aralık 1841'de Ekber Han ile müzakere etmek üzere İngilizler adına William Hay Macnaghten, Elphinstone tarafından seçilmiştir.⁵⁷⁰

William Hay Macnaghten başkanlığındaki İngiliz heyeti ile Muhammed Ekber Han başkanlığındaki Afgan heyeti arasında müzakereler uzun sürmüştür. Afgan heyeti İngilizlerin kayıtsız şartsız Afganistan'ın bütün topraklarından çekilmesini isterken, Macnaghten ise Şah Şeca'nın yanında bir grup danışmanlarının kalacağı ve ayrıca "ticaret amacı" ile bazı kalelerde bulunacakları konusunda ısrar etmiştir. 23 Aralık 1841'de yine açık havada yapılan bir toplantıda Ekber Han, Macnaghten'in hazırlamış olduğu antlaşma metnini okuyarak İngilizleri, Afganistan'ı işgal etmek amacı güttüğünü ve İngilizlerin sahtekâr olduklarını söylemiş ve bunun üzerinde Macnaghten ile tartışmaya başlamıştır. Tartışma kızışınca da Ekber Han belindeki tabancayı çıkararak Macnaghten'i öldürmüştür. Olayı gören diğer İngiliz heyet üyeleri kaçmaya çalışırken

⁵⁶⁸ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 201.

⁵⁶⁹ Sale, a. g. e. s. 90.

⁵⁷⁰ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 202.

diğer Afganlar tarafından öldürülmüştür. Bu olaydan sadece bir İngiliz'in geri döndüğü bilinmektedir.⁵⁷¹

İngilizlerin en üst düzey generallerinden olan ve adeta bir başbakan gibi davranan William Hay Macnaghten'in öldürülmesi İngiliz ordusunda şok etkisi yaratmıştır. Tamamen moral çöküntüsü yaşayan İngilizler arasında görüş ayrılıkları yaşanmaya başlamıştır. Kimi kış mevsimini kalede kendilerini savunarak geçirmek isterken, kimileri ise bir an önce Kabil'den çıkmak istemişlerdir. Bunun üzerine Mount Stewart Elphinstone yeniden bir antlaşma metni hazırlayarak müzakerelerin devam etmesi kararını almış ve yeniden müzakereler başlamıştır. Bu müzakereler üç gün sonra imzalanacak olan Kabil antlaşması ile sonuçlanmıştır.

5.4. Kabil Antlaşması ve Direnişçilerin Zaferi

1841'de ağır kış şartlarında, Afganistan'ın diğer bölgeleri ile birlikte, özellikle direnişin yoğunlaşmış olduğu Kabil İngilizler için deyim yerindeyse bir kâbusa dönüşmüştü. Bu yüzden İngilizlerin büyük bir çoğunluğu bir an önce Kabil'i terk etmek istiyorlardı. Üstelik William Hay Macnaghten'in öldürülmesi ile İngilizler büyük bir panik yaşamaya başlamıştı. Dolayısı ile İngilizler, Macnaghten'in intikamının alınmasını erteleyerek, "stratejik geri çekilme" taktiği ile Afganlar ile yeni bir antlaşmaya gitmek istemişlerdir. Bu amaçla İngilizler tarafından yeni bir antlaşma metni hazırlanarak yeniden bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için Ekber Han liderliğindeki direnişçilerin onayına sunulmuştur. Direnişçi liderleri uzun bir istişare neticesinde söz konusu antlaşma metninde bazı düzenlemeler yaparak kalelere çekilmiş olan İngilizlere yeniden göndermişlerdir. Araştırmacılara göre bu yeni antlaşma metni dört kez İngiliz ve Afgan temsilcileri arasına gidip geldikten sonra, nihai şekli 1 Ocak 1842'de her iki taraftan da kabul edilmiştir. Bu antlaşma metnine İngilizler adına Mount Stewart Elphinstone imza atarken, Afganlar tarafından da direniş lideri olarak Ekber Han imzalamıştır.⁵⁷²

⁵⁷¹ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 272, 273.

⁵⁷² Kohzad (1321), a. g. e. ss. 81, 81.

Bu dönemlerde bizzat Kabil'de bulunan İngiliz generali Sale'in eşi, Lady Sale'in aktardığı ve daha sonra da neredeyse tüm yakınçağ tarihçilerinin birinci elden kaynak niteliğinde göstermiş olduğu 13 maddelik antlaşma metni şöyledir:⁵⁷³

Madde -1: İngiliz askerleri ve onların ordusuna ait hayvanların yiyecek ve içecek ihtiyaçları 24 saat içinde temin edilecektir.

Madde-2: 24 saatin sonunda İngilizlerin bütün askerleri Afganistan'ın tüm topraklarından çekilecektir.

Madde – 3: İkinci bir antlaşma İngiliz askerlerinin güvenliği için yapılacaktır.

Madde – 4: Afganistan emiri Dost Muhammed Han tüm aile ve diğer mensupları ile Afganistan'a dönmesi için serbest bırakılacaktır.

Madde – 5: Şah Şeca, (İngilizlerden) aldığı yıllık yüz bin rüpiyelik maaşı ve diğer imtiyazları ile kendi isteğine bağlı olarak Kabil'de veya Hindistan'da yaşama kararı alabilecek. Ancak Hindistan'a gitme kararı alması hâlinde kendi mallarını götürebilecek ve Emir Dost Muhammed Han'ın tüm mallarını iade edecektir.

Madde – 6: İngilizlerin bütün hasta veya yaralı olan askerleri iyileşinceye kadar Ekber Han'ın koruması altında Kabil'de misafir olarak kalacaklardır.

Madde – 7: Araç bulunmaması halinde İngilizler bütün topları başta olmak üzere diğer askerî malzemelerini Afganlara bırakacaktır.

Madde – 8: Araç bulunmaması halinde İngiliz subaylarının özel eşyaları emanet olarak Zaman Han'ın korumasında olacak ve bilahare Hindistan'a gönderilecektir.

Madde – 9: İngiliz askerleri Afganistan'ı terk ederken, iki taraf askerlerine hiçbir şekilde eziyet edilmeyecek, Şah Şeca'nın gitme kararı alması hâlinde onunla birlikte kendi isteklerine bağlı olarak gitmek isteyen devlet büyükleri veya halk

⁵⁷³ Bkz: Sale, a. g. e. ss. 212, 213, Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 273 – 278, Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 559, 260, Zamani, a. g. e. C. 1, ss. 205, 206.

temsilcilerinin taleplerine saygı duyulacak ve hiçbir şekilde eziyet edilmeyecektir.

Madde -10: Afganistan'da ticaret amacı ile kalmak isteyen İngiliz vatandaşları devlet ve halkın zararına propaganda yapmaması halinde Afgan devletinin koruması altında olacaktır.

Madde -11: Celalabat'taki İngiliz askerleri, Kabil'in terk edilmesinden önce kenti boşaltacaklardır.

Madde – 12: Muhammed Ekber Han veya Muhammed Osman Han kendi isteklerine bağlı olarak İngiliz askerlerinin güvenli bir şekilde ülkeyi terk etmesi için Peşaver'e kadar onları eşlik edeceklerdir.

Madde – 13: Bu antlaşmanın hayata geçmesi ve Dost Muhammed Han'ın yeniden Kabil'e dönmesine kadar dört İngiliz subayı Kabil'de kalacaktır.

Ocak 1842'de imzalanan bu antlaşmanın birinci maddesinde askerler ve hayvanlara yiyecek temini için 24 saat verilmesine rağmen İngilizler Afganları beş gün daha oyalamış ve 6 Ocak 1842'de Kabil'i terk etmişlerdir. İngilizlerin bölgedeki ilk yenilgisi olarak bilinen Afganistan yenilgisinden sonra hiç kuşkusuz İngiliz sömürgesi altındaki ülkelerde de sömürge karşıtı hareketler artmıştır. İngilizlerin bu yenilgisinin İslam Dünyasında da büyük bir yankı uyandırdığı bilinmektedir. Bu arada Afganistan üzerinde araştırmalar yapan Alman gazeteci Wilhelm Dietl bu dönemdeki İngiliz yenilgisine ilişkin şöyle demiştir: *"İngilizlerin Afganistan yenilgisi haberi ile Pekin'den Kostantiniye'ye kadar tüm İslam Dünyasının kalbi gurur heyecanından bir başka atmaya başlamıştı. Bu yenilginin manevi etkisi yenilmez Britanya İmparatorluğuna büyük zararlar vermişti. Bu yüzden İngilizler bu küçük ülkenin yok edilmesi için çok uğraşmışlardı."*⁵⁷⁴

6 Ocak sabah saatlerinde hareket eden İngiliz birlikleri, soğğun şiddeti sebebi ile gecenin geç saatlerine kadar bile Kabil sınırından çıkabilmiş değillerdi. Geceyi yine Kabil sınırları içerisinde geçirmek isteyen İngiliz ordularına Afgan direnişçileri yeniden saldırmaya başlamıştır. 17,000 kişilik İngiliz ordusunun üç bin kişinin o gece telef

⁵⁷⁴ Wilhelm Dietl, **Gozar-gâh-i Afganistan**, Mohsin Mohsiniyan (Fa. çv.), Firdausi Ü. Yy. Tahran, 1365 (ş. t.), ss. 32, 33

olduğu bilinmektedir. Bunun üzerine İngilizlerin meşhur generali Mount Stewart Elphinstone, Ekber Han ile görüşerek bu saldırının Kabil antlaşmasına aykırı olduğunu söyleyince, Ekber Han'ın da, İngilizlerin Kabil'i terk etmekte gecikmeleri ve Celalabat ile Kandahar'ın hala boşaltılmamasının da Kabil antlaşmasına aykırı olduğunu söylediği bilinmektedir. Bununla beraber Ekber Han İngilizleri antlaşmaya uymaları için dokuz kişilik İngiliz subayını kendi yanına alıkoyduğu da bilinmektedir.⁵⁷⁵ Bazı araştırmacılara göre alıkonan İngiliz subayları arasında, Mount Stewart Elphinstone'in kendisi ile bu dönemde Kabil'de yaralanan Lady Sale'in de bulunduğu bilinmektedir.⁵⁷⁶

13 Ocak 1842'de Celalabat'a ulaşan İngiliz ordusu birçok yerde Afgan direnişçilerinin saldırısına uğramıştır. 17,000 kişilik İngiliz ordusundan Celalabat'a ulaşan İngiliz asker sayısının birkaç yüz kaldığı bilinmektedir. Neticede 1839'da başlayan İngiliz işgaline karşı Kasım 1841'de şiddetlenen direniş, Ocak 1842'de Afganların zaferi ile sonuçlanmıştır. Fakat İngilizler, Kabil'deki direnişten kurtulmak amacı ile imzaladıkları Kabil Antlaşmasına uymadan Celalabat ve Kandahar kentlerinde kalmaya devam etmiştir. Kış mevsiminin geçmesi ile yeniden Afganistan'a saldırıyı planladıkları, daha sonraki hareketlerinden açıkça belli olmuştur.

6. Şah Şeca'nın Öldürülmesi ile Yaşanan İktidar Mücadelesi

Daha önce belirtildiği gibi Şah Şeca 1839'da İngilizler tarafından Hindistan'dan getirilerek yeniden hükümdar ilan edilmişti. Kasım 1841'de başlayan İngiliz karşıtı direniş karşısında Şah Şeca, tamamen sessiz kalmıştı. Direnişçilerden kaçan İngilizlerin bazı subayları Şah Şeca sarayına sığınmak istediğinde Şah'ın korumaları tarafından izin verilmemiş ve direnişçiler tarafından yakalanarak öldürülmüştü. Bu yüzden de Şah Şeca İngilizlerin yanında puan kaybına uğramış ve direnişçi gruplar arasında da bazı taraftarlar toplamaya başlamıştı. Bu durumdan yararlanarak Kabil'de kalmayı ve hükümdarlığına devam etmeyi planlayan Şah Şeca, kabile liderleri arasında cereyan eden rekabetlerde de taraf tutmaya başlamıştı.⁵⁷⁷ Fakat yine de Şah Şeca direnişin liderleri ile pek iyi ilişki içerisinde değildi. Daha sonra Şah Şeca, Dost Muhammed'in yeğeni Nevab Zaman Han'a kendi vezirliğini önermiştir. Dost Muhammed taraftarları ise onun kızlarını da kendileri ile evlendirilmesi şartı ile bu öneriyi kabul edeceklerini açıklamıştır. Fakat Şah Şeca, direniş liderlerinin bu önerisini kabul etmeyince

⁵⁷⁵ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 210.

⁵⁷⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 287.

⁵⁷⁷ Hamid Kaşmirî, *Akbar-nâme*, Matbaa-yi Devleti Yy. Kabil, 1330 (ş. t.), s. 320

direnışçiler Şah Şeca'ya karşı bir takım bahaneler uydurmaya başlamıştır.⁵⁷⁸ Tam bu sıralarda Ekber Han, Celalabat'ta bulunan İngilizlere karşı bir galibiyet kazanmış ve Celalabat kentini de kuşatmıştı (1841). Bunun üzerine Ekber Han, Şah Şeca'ya bir ulak göndererek, eğer bu ülkede hükümdar olarak kalmak istiyorsa acil İngilizlere karşı "cihat" ilan etmesini ve kendisinin de ordunun başında Celalabat'a gelmesini istemiştir. Bunun üzerine özellikle Ekber Han ile iyi geçinmek isteyen Şah Şeca, Ocak 1842'de kendi ordusunu alarak Celalabat'a gitmek üzere saraydan çıkmıştır. Fakat direnişçiler Şah Şeca'nın saraydaki tüm değerli eşyalarını da kendisi ile beraber götürmek istemesi üzerine şüphelenmiştir. Direnişçi liderlerinden Muhammed Zaman Han'ın oğlu Şecauddevle, Şah Şeca'nın bu davranışı sebebi ile kaçma planında olduğunu düşünerek tabanca ile vurarak öldürmüştür (18 Ocak).⁵⁷⁹ Böylece İngilizler tarafından ikinci kez Afgan hükümdarı olarak tayin edilen Şah Şeca'nın dönemi ile Sedozai ailesinin ikinci dönem hükümdarlıkları da tamamen kapanmış ve Afganistan yeniden bir iktidar mücadelesine sahne olmaya başlamıştır.

Bu çerçevede direniş liderlerinden Naib Eminullah Han, Dost Muhammed'in Hindistan'dan geri dönmesine muhalefet etmiş ve geleneği bozmadan hükümdarlığı yine Sedozai ailesinden zayıf bir kişiye vererek kendisi sadrazamlık makamına oturmak sureti ile kendi hâkimiyetini sağlamak istemiştir. Bu amaçla Şah Şeca'nın, Fetih Cenk ismindeki oğlunu Balahisar sarayına getirerek Şah ve kendisini de veziriazam olarak ilan etmiştir. Bu durumdan razı olmayan diğer Barekzai liderleri hemen Balahisar kalesini kuşatmış ve uzun bir süre iki taraf arasında çatışmalar devam etmiştir. Bu dönemde Dost Muhammed Han'ın oğlu Ekber Han, Celalabat'taki İngilizleri kuşatmış ve onlara karşı büyük zaferler kazanmaktaydı. Ancak Kabil'deki gelişmeleri duyunca acele ile Kabil'e hareket eden Ekber Han, 9 Mayıs 1842'de Balahisar kalesine gelmiştir. Onun gelmesi ile çatışmalar muhaliflerin lehine dönmeye başlamış ve Naib Eminullah Han ile Fetih Cenk müzakereye oturmak istemişlerdir. Yapılan antlaşmada Fetih Cenk hükümdar olarak kabul edilmiş ve Naib Eminullah'ın yerine Ekber Han veziriazam ilan edilmiştir. Ayrıca kabile liderleri arasındaki düşmanlığın ortadan kaldırılması için Naib Eminullah'ın kızını da Ekber Han ile evlendirmişlerdir.⁵⁸⁰ Bundan sonra Afganistan'ın yakınçağ tarihinde "Vezir Ekber Han" adı ile anılan Ekber Han, kabile büyükleri

⁵⁷⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 285.

⁵⁷⁹ Celaleddin Sıddiqî, *Afganistan Dar Dairet'ülmaarif-i Tajik va Asâr-i Sair Pjoheşgeran*, K. Ü. Yy. Kabil, 1361 (ş. t.), s. 15.

⁵⁸⁰ Kaşmirî, a. g. e. s. 320

kararının aksine hemen Fetih Cenk'i zindana atmış ve devlet işlerini kendisi yürütmeye başlamıştır.⁵⁸¹ Fakat bu dönemlerde kış mevsimini Celalabat, Peşaver ve bir kısmı da Kandahar'da geçiren İngilizler, Afganistan'da yaşanan iktidar mücadelesinden yararlanarak yeniden Kabil'e saldırmaya başlamışlardır.

C. YENİDEN İNGİLİZ İŞGALİNİN BAŞLAMASI

Her ne kadar Şah Şeca ikinci defa hükümdar olduğu dönemlerde ülke içerisinde her hangi bir yetkiye sahip değilse de, merkeziyetçi bir hükümetin temini hususunda kısmî bir rol oynamaktaydı. En azından iktidar havasında olan kabile liderlerine karşı bir engel teşkil etmek adına önem arz etmekteydi. Ayrıca halk arasında da kısmi bir psikolojik etkisi bulunmaktaydı. Ancak Şah Şeca'nın öldürülmesinden sonra kısa bir süre onun oğlu Fetih Cenk sembolik de olsa bu boşluğu doldurmaya çalıştıysa da, Vezir Ekber Han tarafından onun azledilmesi yeniden bir takım mücadelelerin başlamasına sebep olmuştur. Bununla birlikte Sedozai ailesinin tamamen silinerek Ekber Han'ın tüm devlet işlerini kendi tekelinde tutma çabaları hiç kuşkusuz bir takım muhalefetleri de beraberinde getirmiştir. Bu muhalefetlerden yararlanan İngilizler yeniden ülke içerisindeki bazı kabile liderlerine sağladığı paralar ile Kabil ve Kandahar bölgelerine yeniden nüfuz etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Eylül 1842'de Han Şirin Cevanşir isimli bir kabile liderinin İngilizler lehine Kabil yakınlarında isyan etmesi, Afganistan direnişçilerini hem askerî hem de psikolojik yönden etkilemişti. Bu ve buna benzer olaylar hiç kuşkusuz İngilizlerin yeniden bölgeye nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır.

1. İngilizlerin Yeniden İlerlemesi (Ağustos 1842)

İngilizler Ocak 1842'deki Kabil hezimetinden sonra, bir yandan Celalabat bölgelerinden Kabil'e, diğer taraftan da Kandahar üzerinden Gazne ve bilahare Kabil'e saldırmak üzere beklemekteydiler. Herkes kış aylarının geçmesinden sonra saldırının gerçekleşmesini beklerken bir türlü saldırı emri gelmemekteydi. Nihayet İngiliz birlikleri 9 Ağustos 1842'de Kandahar'dan ve 25 Ağustos'ta da Celalabat'tan Kabil'e doğru hareket etmiştir. Kandahar'dan hareket eden İngiliz ordusu bazı direnişlerle karşılaşmıştır. Celalabat bölgelerinden hareket eden İngiliz birlikleri ise Cigdelik bölgesinde kısa bir çatışma yaşamışlar ve uzaktan top ateşleri ile direnişçileri mağlup

⁵⁸¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 286.

etmişlerdir. Bu sıralarda Kabil'de bulunan Ekber Han, Celalabat bölgesinden ilerleyen İngilizlerin önünü kesmek için acele ile Kabil'den hareket etmiştir. 8 Eylül 1842'de Kabil'in güneyindeki Tezin bölgesinde İngilizlerle karşılaşan Ekber Han, İngilizlerin ağır topları ve düzenli ordularına karşı yenilmiştir. Bu yenilginin diğer bir sebebini de araştırmacılar tam bu sıralarda Kabil'de başlayan Han Şirin Cevanşir'in İngilizler lehine başlatmış olduğu isyan şeklinde değerlendirmektedirler.⁵⁸²

Diğer taraftan 9 Ağustos 1842'de Kandahar'dan hareket eden İngiliz birlikleri bu sıralarda Afganistan'daki iktidar mücadelelerinden yararlanarak Mokur bölgesine kadar kolaylıkla ilerlemişlerdir. İngilizler, Mokur'da direnişçilerin kurmuş oldukları pusu ile karşılaşmışlardır. Yapılan savaşta İngiliz birlikleri yenilmesine rağmen Gazne'nin boş olduğunu fark edip kenti işgal etmişlerdir.⁵⁸³ Bu sıralarda direniş liderlerinden Sultan Ahmed Han birlikleri Meydan bölgesinde İngiliz birliklerini durdurmuştur. Fakat yine Kabil'deki Han Şirin Cevanşir isyanı direnişçilerin psikolojisini olumsuz yönde etkilemiş ve Sultan Ahmed Han birliklerinin de dağılmasına sebebiyet vermiştir.⁵⁸⁴ Böylece İngilizler 16 Eylül 1842'de kolay bir şekilde yeniden Kabil'i işgal etmiş ve yeniden Şah Şeca'nın oğlu Fetih Ceng'i hükümdar ilan etmişlerdir. İngilizler, kendi lehlerine isyan başlatan Han Şirin ile Gholam Muhammed Bamizai'yi vezir olarak ilan etmişlerdir.⁵⁸⁵

Araştırmacılara göre İngiliz orduları ikinci kez Kabil'e girdiklerinde hemen Çarçata adı verilen ve bölge çapında dönemin en modern çarşısı olarak bilinen kapalı çarşıya girerek çarşının ortasındaki kubbeyi barutla patlatmışlardır. Çünkü bundan kısa bir süre önce İngiliz subayları Macnaghten ile Burnes, Afgan isyancıları tarafından öldürülerek bu kubbeye asılmıştı. Bu yüzden kubbe ile beraber tüm çarşayı da tahrip ettikleri bilinmektedir.⁵⁸⁶

Kandahar ve Celalabat ile birlikte Gazne ile Kabil'i de işgal eden İngilizler, Kohistan bölgelerine yönelmiş ve 12 Ekim 1842'de İstelif, Çarekar ve Kapisa bölgelerini de ele geçirmişlerdir. Buralarda büyük bir talan ve katliam yaptıkları bilinen İngilizler, Kapisa üzerinden Lağman bölgesini de ele geçirmişlerdir. Bir süre bu bölgelerde kalan İngilizler, Lağman ve Celalabat üzerinden Peşaver ve oradan da Hindistan'a çekilmişlerdir. Kabil'deki İngilizler de Kasım 1842'de Şah Şeca'nın diğer bir oğlu Şahpor

⁵⁸² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 287.

⁵⁸³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 570.

⁵⁸⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 287.

⁵⁸⁵ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 215.

⁵⁸⁶ Raştıya, a. g. e. ss. 161, 162.

Mirza'yı Kabil'e bırakarak Hindistan'a çekilmişlerdir. Diğer taraftan Gazne ve Kandahar'daki İngilizler ise Şah Şeca'nın diğer oğlu Safder Cenk'i Kandahar'a bırakarak Quetta üzerinden Hindistan'a çekilmişlerdir.⁵⁸⁷

Bazı batılı araştırmacılar, özellikle de bu dönemdeki İngiliz – Afgan savaşlarını bizzat gözlemleyip, kendisi de Kabil'de Afganların elinde esir olan Lady Sale, İngilizlerin ikinci kez Afganistan'a saldırmasının temel sebeplerini, Kabil'deki İngiliz subaylarının kurtarılması ve 1841 sonlarındaki Kabil yenilgisinin intikamının alınması gibi amaçlar güttüğünü ifade etmiştir.⁵⁸⁸ Nitekim İngilizler ikinci kez başkent Kabil başta olmak üzere birçok bölgeyi ele geçirdikten sonra, aynı yılın sonlarına doğru ülkeyi yeniden terk etmesi Lady Sale'in bu iddiasını doğrular niteliktedir. Fakat İngilizler bu defa kendi amaçlarını Afganistan topraklarında uygulamak için farklı bir strateji takip etmişlerdir. Bu bağlamda İngilizler kendi programlarını bu defa Afganlar üzerinden uygulamaya koymayı hedeflemişlerdir. Fakat bir yandan kendi aralarındaki iktidar mücadeleleri, diğer taraftan da Barekzailerin baskısı ile oldukça zayıf düşen Sedozailerin yerine bu kez oyunlarını Barekzailer üzerinde oynamaya karar vermişlerdir. Bu sebeple Barekzai lideri Dost Muhammed Han'ı Hindistan'dan getirip Afganistan hükümdarı ilan etmeye karar vermişlerdir.

2. Dost Muhammed'in İkinci Kez İş Başına Geçmesi (1843)

Hindistan Genel Valisi Edward Law Ellenborough, Mart 1842'de Dost Muhammed Han'ı yanına çağırarak bir görüşme gerçekleştirmiştir. Zaten 1 Ocak 1842'de yapılan Kabil antlaşmasının 4. Maddesi gereği bırakılması gereken Dost Muhammed Han, bu antlaşmadan tamamen habersiz olduğu için İngilizler "bir taşla iki kuş" vurmaya çalışmış ve Dost Muhammed'i kendi hedefleri doğrultusunda kullanmak istemişlerdir. Afganistan'da İngiliz karşıtı direnişin güçlü bir şekilde devam ettiği dönemlerde gerçekleşen bu görüşmede Ellenborough, Dost Muhammed Han'a İngiliz devletinin bundan sonraki süreçte kendileri ile dost olacağını ve Dost Muhammed'in bu dostluğun karşılığını gerektiği gibi göstereceğine inandıklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Afganistan'daki gelişmelerden haberdar olmayan Dost Muhammed Han, Ellenborough'un kendisi ile birlikte İngiliz imparatoruna teşekkür ettikten sonra, İngilizlerin bu iyiliğinin altında kalmayacağına ve bundan sonra İngilizler ile ittifak halinde

⁵⁸⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 289, 290

⁵⁸⁸ Sale, a. g. e. s. 221

hareket edeceğine söz vermiştir. Bunun üzerine Ellenborough ile Dost Muhammed arasında bir antlaşma imzalanmıştır. İki kısımdan oluşan bu antlaşmanın araştırmacılar şu şekilde olduğunu ifade etmektedirler:⁵⁸⁹

Birinci Kısım:

- *Emir, kendi oğulları Ekber Han ve Efzel Han'ı İngilizlere karşı savaştan vazgeçmeleri konusunda ikna edecektir.*
- *Özellikle Ekber Han sadece savaştan vazgeçmekle kalmayıp, kendi birlikleri ile beraber, Kabil ve civarını bırakarak Hindukuş'un kuzeyine çekilecektir.*
- *Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde esir düşen, erkek, kadın ve çocuklardan oluşan İngilizler, hiçbir zarar görmeden İngilizlere teslim edilecektir.*

İkinci Kısım:

- *Emir yeniden Afganistan'da siyasal iktidarı ele geçirdiğinde hiçbir şekilde İngilizlere karşı bir siyaset içine girmeyecektir.*
- *Daha önce Afganlardan Sihler ve dolayısı ile İngilizlerin kontrolüne geçmiş olan bölgeler İngiliz toprağı olarak kabul edilecektir.*
- *Afganistan'da İngiliz karşıtı hareketlere sebep olan kişiler emir tarafından cezalandırılacaktır.*
- *Dış ilişkilerde İngilizlerin rızası olmadan üçüncü bir devlet ile ilişki kurulmayacaktır.*

Bu antlaşmayı imzaladıktan hemen sonra Dost Muhammed kendi sağlığını gösteren birkaç eşyası ile birlikte bir mektup yazarak oğulları Ekber Han ve Efzel Han'a göndermiş ve İngiliz karşıtı mücadelelerinden vazgeçmesini talep etmiştir. Her ne kadar Dost Muhammed'in oğulları mücadelelerini sürdürmüş gibi gözükse de, eskisi gibi ciddi bir mücadeleye girişmedikleri görülmektedir. Bu sebeple İngilizlerin ikinci kez Afganistan'daki başarısında söz konusu antlaşma ile bu mektubun etkisinin de büyük olduğu bilinmektedir.⁵⁹⁰ Bu doğrultuda bu dönem tarihçilerinden Mirza Ata

⁵⁸⁹ Bu antlaşma metni ile ilgili bkz: Pamir, a. g. e. s. 52, Zamani, a. g. e. C. 1, s. 220.

⁵⁹⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 566.

Muhammed'e göre Dost Muhammed'in mektubu Ekber Han'a ulaşınca, Ekber Han, Celalabat kuşatmasını kaldırmış ve İngilizler ile bir müzakere yapmıştır. Söz konusu müzakerede Ekber Han, İngilizler ile açık bir şekilde işbirliği yapması hâlinde direnişçilerin tamamının kendisine düşman olacağını ve bütün İngiliz esirlerinin de direnişçiler tarafından öldürüleceğini İngilizlere bildirmiştir. Bu sebeple Ekber Han'ın İngilizlerin saldırısı neticesinde geri çekiliyormuş gibi bir hava yaratarak İngiliz esirlerinin güvence altına aldığı ifade edilmektedir.⁵⁹¹

Ayrıca İngilizlerin ikinci kez Afganistan'ın büyük bir bölümünü ele geçirdikten sonra, kolaylıkla bu ülkeyi terk etmesi de birçok soru işaretini beraberinde getirmişti. Bu sebepten ikinci kez Afganistan'ın işgalinden sonra hemen bu ülkeyi terk etmesi, Dost Muhammed'in ailesi ile İngilizler arasında gizli bir antlaşma yapılmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim Nisan 1842'de Ekber Han İngiliz esirleri ile Lağman'dan Kabil'e dönerken, Celalabat'ı kuşatan 35,000 kişilik direnişçinin geri çekilme emrini verdiği ve Celalabat ile Kabil ortasında pusu kuran 40,000 kişilik Galcai birliklerini de yol üzerinden uzaklaştırdığı bilinmektedir.⁵⁹² Diğer taraftan, İngilizlerin Kabil'e girmesi ile Kohistan'a çekilen Ekber Han'ın Kohistan bölgesinde beklemeden Hinukuş dağlarını geçerek Güney Türkistan'daki Taşkurgan bölgelerine gitmesi de bu iddiaları güçlendirmektedir.

Bu arada Ekber Han ve İngilizler arasında 1 Ocak 1842'de imzalanan Kabil antlaşmasının 4. Maddesinde zaten Dost Muhammed'in dönmesi her iki taraf arasında kararlaştırılmıştı. Fakat İngilizler bu antlaşma kapsamında bırakmak istedikleri Dost Muhammed'e kendi hedeflerini dayatmak ve kendi stratejileri için onu kullanmak maksadı ile yeni bir antlaşma imzalamakla beraber, Dost Muhammed'i kendi oğullarına karşı bir koz olarak da kullanmıştır.

Vezir Ekber Han'ın İngiliz ilerlemesine karşı koymamasındaki temel sebep de, babasının bir zarar görmeden Kabil'e ulaşmasını sağlamak için olabileceğini söylemek mümkündür. Çünkü babasının yeniden işbaşına geçmesi ile İngilizlere karşı mücadelesini daha da şiddetlendirdiğini görmekteyiz.

Bu arada Kasım 1842'de İngilizler Kabil'i terk ettiğinde, Taşkurgan'da bulunan Vezir Ekber Han acele ile Kabil'e gelerek Şah Şeca'nın oğlu Şahpor Mirza'yı hükümdarlık görevinden azlederek tüm kentin güvenliğini kendi babası için sağlamıştır.

⁵⁹¹ Mirza Ata Muhammed, *Nevâ-i Mu'ârek*, Kabil, 1331 (ş. t.), s. 177

⁵⁹² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 568.

Dost Muhammed, İngilizler ile yaptığı antlaşma kapsamında 1843 bahar aylarında Kabil'e gelerek oğlu Ekber Han'ın yardımı ile yeniden Afganistan emirliğini ele almış ve Ekber Han'ı yeniden vezirlik makamına getirmiştir. Ekber Han, Dost Muhammed'in diğer oğlu Efzel Han'dan yaşça küçük olmasına rağmen, İngilizlere karşı mücadelede kendisinden çok fazla söz ettirmeyi başardığı için kimse de itiraz etmemiştir.⁵⁹³

İngilizler Afganistan topraklarını kendi amaçları doğrultusunda kendilerine bağladıktan sonra, o güne kadar kısmî bir bağımsızlığı bulunan Sihlerin hâkimiyetindeki Sind eyaletini tamamen işgal etmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine Dost Muhammed Han'ı Afganistan'a gönderdikleri yıl (1843), Sind eyaletinin İngiliz toprakları olduğu gerekçesi ile bundan böyle İngilizlerin bilgisi haricinde Afganlar ile dahi, bağımsız bir devlet gibi ilişki kurmamalarını istemiştir. Fakat Maharaja Ranjitsing'in yerine geçen oğulları, İngilizlerin bu önerisini reddedince Sihler ile İngilizler arasında sorun yaşanmaya başlamıştır. Bu sebepten İngilizler, 1845'te kalabalık bir ordu ile Pencap bölgesine saldırmışlardır. İngiliz saldırısına karşı zayıf kalan Sihler, Afgan Emiri Dost Muhammed Han'dan yardım istese de, Dost Muhammed Han daha önce İngilizlerle yapmış olduğu antlaşma kapsamında Sihlere yardım etmekten çekinmiştir.⁵⁹⁴

Bu dönemde Dost Muhammed idaresini neredeyse ayakta tutunmasını sağlayan oğlu Vezir Ekber Han, babasının özellikle İngilizler ile olan ilişkileri konusundaki siyasetine karşı çıkmaktaydı. Bu yüzden de babasının muhalefetine rağmen, Herat yerel idaresinin veziri Yar Muhammed Han ile işbirliği yaparak Kandahar yönetimini ortadan kaldırmak istemişti. Fakat bu dönemde Celalabat'ta çıkan bir isyanı yatıştırmak üzere babası Dost Muhammed Han tarafından görevlendirilen Vezir Ekber Han, söz konusu isyanı bastırdıktan sonra, babasının karşı çıkmasına rağmen, kendi başına Sihlerin yardımına gitmiştir. Ancak İngilizler ile karşılaşmadan yolda hastalanmış ve bir doktor tarafından 1846'da zehirlenerek hayatını kaybetmiştir.⁵⁹⁵ Böylece Sind eyaleti ile Pencap bölgeleri bu tarihten sonra doğrudan İngilizlerin idaresine girmiş ve bundan böyle İngilizler Afganistan ile sınır haline gelmişlerdir.

⁵⁹³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 292.

⁵⁹⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 293

⁵⁹⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 576.

3. İngilizlerin Afganistan'ı Üç Ayrı Yönetime Bölmesi

İngilizler, Hindistan'da Dost Muhammed Han'ı Kandahar ve Herat yönetimlerine karışmayacağı konusunda tembihlemişti. Bu yüzden de Dost Muhammed Han İngilizlerin kendisi için belirlemiş olduğu sınırlar ile yetinmeye çalışmış ve Kandahar ile Herat'ı bağımsız birer devlet şeklinde tanıyarak onların içişlerine karışmamaktaydı.⁵⁹⁶

Daha önce bahsettiğimiz gibi, Sedozai ailesine mensup Afgan hükümdarlarından Şah Mahmut, 1818'de Barekzailere karşı yenilince Herat'a giderek yerel hükümetini kurmuştu. Fakat uzun bir süre de kendi oğlu Kamran ile taht mücadelesine girişmişti.⁵⁹⁷ 1829'da Şah Mahmut'un ölümünden sonra oğlu Kamran, Herat hükümdarı olarak tahta oturmuştu.⁵⁹⁸ Kamran daha sonra Alokozai aşiretinin liderlerinden Yar Muhammed'i vezirlik görevine getirerek sınır güvenliği ile bütün devlet işlerini ona devretmiştir. İran'daki Kacariler ve Kandahar'daki Barekzailere karşı göstermiş olduğu başarılar ile kısa sürede ünlenen Yar Muhammed, 1839'da Afganistan'ı işgal eden İngilizler ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu yüzden de Şah Şeca'nın ikinci döneminde Kabil yönetimi ve dolayısı ile İngiliz müşavirleri ile sürekli temas hâlinde olmuştur. Bu sebeple İngilizler Afganistan'ı işgal altında bulundurdıkları sürece Herat'ta bir temsilci de bulundurmışlardır. Daha sonra 1842'de Yar Muhammed Han, zaten zayıf bir idaresi olup içkiye düşkün olan Kamran'ı öldürerek Herat yönetimini kendi eline almıştı.⁵⁹⁹

Başlangıçtan beri İngilizler ile iyi ilişkide bulunan Yar Muhammed, İngilizler nezdinde dokunulmazlık kazanmıştı. Bu yüzden Dost Muhammed Han ile İngilizler arasında yapılan antlaşmada Herat'ın bağımsız konumunun korunması gerektiği hükmü yer almış ve Dost Muhammed Han da İngilizlerin ikinci bir emrine kadar Herat'a dokunmamıştır.

Diğer taraftan İngilizler ikinci kez Afganistan'a saldırıp geri çekildiklerinde, 9 Ağustos 1842'de Kandahar'ı Şah Şeca'nın diğer oğlu Safder Cenk'e bırakmışlardı. Fakat, Safder Cenk İngiliz ordusunun bölgeyi terk etmesi ile paniğe kapılmış ve kenti terk ederek İngilizlerin ardından Hindistan'a gitmişti. Bunun üzerine daha önce İran'a

⁵⁹⁶ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 224.

⁵⁹⁷ Şah Mahmut ile oğlu Kamran arasındaki mücadeleye ilişkin bkz: Kohzad, a. g. e. s. 72.

⁵⁹⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 404.

⁵⁹⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 294, 295.

sığınmış olan Barekzai ailesinden Kohandil Han ile Mihrdil Han acele ile geri dönmüş ve Kandahar idaresini ele geçirmişlerdi. İngilizler, Barekzai ailesi arasındaki rekabeti bildikleri için Kohandil Han ile Mihrdil Han'ın Kandahar hâkimiyetinde kalmasını istemekteydiler. Nitekim Dost Muhammed Han'a da Kandahar hâkimiyetine dokunulmaması yönünde tembihte bulunulmuştu.⁶⁰⁰ Fakat vezir Ekber Han, İngilizler ile babasının isteklerinin aksine Kandahar'ı Kabil idaresine bağlamak için uğraşmıştır. Bu amaçla Herat yerel hâkimiyeti veziri Yar Muhammed Han ile işbirliği ve hatta akrabalık kurarak Kandahar hâkimiyetini ortadan kaldırmaya çalışmıştır.⁶⁰¹

Bu arada İngilizler, Rusya ile birlikte İran'ın da bugünkü Afganistan topraklarına ilerlemesini asla istemediği gibi, Afganların kendisinin de tek parça hâlinde güçlü bir devlete dönüşmesinden ciddi bir şekilde endişe duymaktaydı. Bu sebeple Dost Muhammed Han'ın hâkimiyet edebileceği sahalara İngilizler tarafından belirlenmişti. Kandahar ile Herat, Dost Muhammed Han'ın hâkimiyet sahasının dışında tutulmuştu. Fakat Batı Türkistan (Orta Asya) üzerinden Rusya'nın nüfuz sahasına yakın olan ve İngiliz menfaati doğrultusunda çalışacak belli bir merkezî otoritenin bulunmadığı Güney Türkistan bölgeleri konusunda Dost Muhammed serbest bırakılmıştır.

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi Dost Muhammed yeniden Kabil idaresini ele aldığı anda, İngiliz karşıtı mücadelede ciddi bir rol oynamış olan oğlu Ekber Han'ı vezir olarak tayin etmişti. Fakat, Ekber Han İngilizler ile olan münasebetlerin yanında özellikle Kabil yönetiminin hâkimiyet sahasının genişletilmesi hususunda çoğu zaman babası ile ihtilafa düşmüştü. Ekber Han, babasının daha ılımlı politikasına karşı daha saldırgan bir politika izlemeye çalışmıştı. Dolayısı ile Kabil hâkimiyeti sahasını genişletmek üzere harekete geçmiştir. Bu bağlamda 1844'ta Daizangi, Daikondi ve Bamyan bölgelerini Kabil idaresine bağlamıştır. Bu başarının ardından Ekber Han, Kandahar ile Peşaver başta olmak üzere Sind nehri kıyılarına kadar Kabil merkezli tek idarede toplamak amacı ile harekete geçmeye başlamıştır.⁶⁰²

1846'da Tagab halkı Dost Muhammed'e karşı isyan etmiş ve Dost Muhammed'in gönderdiği birlikler yenilmiştir. Bunun üzerine Ekber Han bizzat gidip isyanı bastırmıştı. Çoğu kararlarını babası Dost Muhammed'in isteği dışında ve kendi başına alan Ekber Han'ın her geçen gün şöhretinin daha çok yayılması, hem İngilizleri

⁶⁰⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 290.

⁶⁰¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 576.

⁶⁰² Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 575, 576, Kâtib, a. g. e. C. 1, s. 198.

hem de babası Dost Muhammed'i endişelendirmeye başlamıştı. Bu sebeple İngilizler Ekber Han'ın yayılmacı politikasına karşı defalarca Dost Muhammed'i uyarmasına rağmen, Ekber Han'ı engelleme konusunda babasının başarılı olmadığı bilinmektedir. Hatta 1846'da Herat hâkimi Yar Muhammed ile birlikte İngilizlere karşı İran'dan yardım talebinde bulunduğu da bilinmektedir. Fakat o dönemlerde İran İngilizlere karşı bir savaşa girebilecek güce sahip olmadığı için, yardım etmekten çekinmiştir.⁶⁰³ Bu sebeple Ekber Han ile babası Dost Muhammed Han arasında ciddi sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Özellikle İngilizlerin isteğinin aksine Kandahar'ı Kabil yönetimine bağlama çabaları, baba ile oğlun arasındaki temel sorunların başlangıcı olarak bilinmektedir. Araştırmacılar, Kandahar konusunda baba ile oğul arasındaki sorunların düşmanlık derecesine vardığını öne sürmektedirler. Bu kapsamda Ekber Han'ın babası Dost Muhammed'i yakalayarak zindana atıp iktidarı kendi eline almaya karar verdiği de bilinmektedir. Bu olaydan haberdar olan Dost Muhammed, kendi taraftarları ve akrabaları olan Kızılbaşlardan oğlu Ekber Han'a karşı yardım almıştır. Hatta bu ihtilaf sebebi ile Ekber Han'ın babası tarafından zehirlenmiş olabileceği ihtimalleri de zaman zaman dile getirilmiştir.⁶⁰⁴

Ekber Han'ın öldürülmesinden sonra Dost Muhammed kendi idaresini güçlendirmeye çalışmıştır. Ekber Han'ın öz kardeşi Gulam Haydar Han'ı Ekber Han'ın yerine vezir olarak tayin etmiştir. Gulam Haydar Han'ın Ekber Han gibi asi biri olmadığı bilinmektedir. Babası Dost Muhammed Han'ın emirlerinden çıkmamaktaydı. Fakat Dost Muhammed Han da oğlu Ekber Han'ın ölümünden sonra, özellikle Ekber Han taraftarı olan bazı kabile liderlerinin baskısı ile siyasetinde kısmî bir değişiklik getirerek oğlunun yayılmacı politikalarını takip etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede İngiliz karşıtı olan kabile liderleri Dost Muhammed'e İngilizlere karşı zayıf düşen Sihlere yardım etmesi konusunda baskı yapmaya başlamışlardır. Bunun üzerine 21 Şubat 1849'da Dost Muhammed Han bir grup askerî birlik ile Peşaver'e yürümüş ve kenti ele geçirmiştir. Daha sonra da elde etmiş olduğu bu kolay başarıdan cesaretleterek Sind nehrine ilerlemeye başlamıştır. Ancak İngilizlerin karşı saldırısı neticesinde yenilmiştir. Böylece İngilizler yeniden Peşaver'i Hayber geçidine kadar işgal etmişlerdi. Peşaver'i yeniden kaybetmiş olan Dost Muhammed Kabil'e dönmüş ve 1850'de Hindukuş dağlarının kuzeyindeki Güney Türkistan bölgelerine saldırmıştır. 1851'e kadar bölgenin büyük bir

⁶⁰³ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 295.

⁶⁰⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 295, 296.

bölümünü yeniden Kabil idaresine bağlamıştır. Türkistan ve Katagan bölgelerine hâkim olan mahalli hükümdarlar daha sonraki dönemlerde birkaç kez isyan ederek Dost Muhammed idaresindeki Kabil yönetimine karşı çıktılar da, kendi aralarında belli bir merkezî otoritenin olmaması ile birlikte, belli bir siyasal ve sosyal birlikleri bulunmamasından dolayı, Dost Muhammed'in yeniden bölgeye asker göndermesi neticesinde yenilmişlerdir.⁶⁰⁵

Bu dönemlerde Dost Muhammed'in yeni siyaseti ve Kandahar ile Herat yönetimlerinin İran'a yanaşması, İngilizleri tedirgin etmiştir. Çünkü artık Hindistan'daki İngilizlerin kuzey ve batı sınırlarını koruyacak olan Sih devleti de mevcut değildi. Aksine Sihler çok zayıf olmakla birlikte, İran ve özellikle de Ruslar ile işbirliği yapması hâlinde İngilizler için tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Dost Muhammed ise İran ile Rusya arasında mahsur kalacaktı. O da tercihini Ruslardan yana kullanabilirdi. Bu sebeple İngilizler, Dost Muhammed idaresinde Afganistan'ın bir bütün olarak Ruslar karşısında bir set şeklinde kalmasını istemişlerdir. Ayrıca bu yöntemle Sihleri de sıkıştırmak istemişlerdir. Bunun üzerine Dost Muhammed Han ile yeni bir antlaşma imzalayarak onu kendi yanlarına alma girişiminde bulunmuşlardır.

4. Peşaver Antlaşmaları

İngilizler ile Dost Muhammed Han liderliğindeki Afgan hükümeti arasında imzalanan Peşaver antlaşmasına geçmeden önce, İngilizleri bu antlaşmaya götüren temel faktörlerin daha iyi anlaşılması için bu dönemdeki şartları kısaca gözden geçirmekte fayda vardır.

Şah Şeca ile İngilizler 1839'da Afganistan topraklarını işgal ettiğinde, İngilizler Herat'ta bulundurdıkları daimi temsilci aracılığı ile Herat hükümetine kendi sınırları dışına çıkmaması yönünde tembihte bulunmuşlardı. Ancak daha önce kısmen işaret edildiği gibi Sedozai ailesine mensup Herat hükümdarı Kamran'ın 1842'de hayatını kaybetmesinden sonra, onun veziri Yar Muhammed Han, Herat hâkimiyetini kendi eline almıştı. Yar Muhammed Han İngilizlerin Herat hâkimiyeti için belirlemiş oldukları siyasal çizgilerin aksine tıpkı Ekber Han gibi hâkimiyet sahasını genişletmeye çalışmıştı. Bu amaçla birkaç defa Güney Türkistan ve Hazara bölgelerine saldırmış, ancak kayda değer bir başarı elde edememişti. Ayrıca İngilizler bugünkü Afganistan topraklarını üç ayrı idarede toplamaktan maksadı, kendi aralarında çatışmaları ve rekabeti yeniden

⁶⁰⁵ Kâtib, a. g. e. C. 1, ss. 206, 207, 208.

körüklemeleri değil, aksine bu idarelerin kendi arasında bir ittifak hâlinde muhtemel bir Rus ilerlemesi karşısında set oluşturmak istemesiydi. Nitekim Dost Muhammed Han'a da Hindistan'da Herat ve Kandahar idarelerine dokunulmaması bir ön koşul olarak sunulmuştu.⁶⁰⁶ Fakat Yar Muhammed'in İngilizlerin isteklerinin aksine Herat hâkimiyetini genişletme çabaları ve hatta kendi hâkimiyet sahasında köle ticaretinin bizzat kendisi tarafından yürütülmeye başlatılması İngilizler ile arasının kısmen bozulmasına sebep olmuştur.⁶⁰⁷

Diğer taraftan Yar Muhammed Han, Kandahar'daki İngiliz himayesinde olan yerel hükümet ile de sürekli sorun yaşarken, İngilizlerin Afganistan'daki en büyük rakibi olarak bilinen Ekber Han ile yakın ilişki içerisine girmiş ve onunla akrabalık da kurmuştu. İkisinin bir yandan Kandahar hâkimi Kohandil Han ile diğer taraftan da Kabil hükümdarı Dost Muhammed Han ile sorun yaşamaya başladığı bilinmektedir.⁶⁰⁸ Ayrıca daha önce kısmen bahsedildiği gibi, 1846'da Yar Muhammed Han ile Ekber Han'ın İran'a bir elçi göndererek İngilizlere karşı İran'dan yardım talebinde bulunması da Herat hâkimiyeti ile İngilizler arasının bozulmasındaki temel faktörlerden biri olarak bilinmektedir.⁶⁰⁹

Öte yandan Kandahar hâkimi de sakin durmadan Herat hâkimiyet sahasına saldırmaya başlamıştı. Ayrıca Kandahar hâkimi Kohandil Han'ın her fırsatta İran ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışması, en ufak bir tehlikede bile İran'a kaçması ve İran'ın bu dönemlerde komşusu olduğu Ruslar ile ilişkilerini iyi tutmak için her türlü tavizi vermeye çalışması, Kandahar hükümetinin de İngilizler tarafından kara listeye alınmasına sebep olmuştu.⁶¹⁰ Ancak tüm bunlara rağmen İngilizler Herat ile Kandahar yerel hükümetlerine dokunulmasını istememiştir. Bu çerçevede bazı araştırmacılar Yar Muhammed Han'ın 1852'de Herat'ta ve Kohandil Han'ın da 1854'te Kandahar'da hayatlarının kaybetmesi ile yaşanan taht mücadelesi, bu mücadelelerden İran ile Rusya'nın yararlanmaya çalışması ve İran'ın Herat'ı işgal etmesi dolayısı ile İngilizlerin bu bölgelere yönelik bir karar almasına sebep olduğunu ifade etmektedirler.⁶¹¹

Aslında Yar Muhammed Han en güçlü müttefiki olan Ekber Han'ın ölümü ile kendisini bölgede yalnız hissetmeye başlamıştır. Özellikle bu dönemlerde Ferah

⁶⁰⁶ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 224

⁶⁰⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 294, 295.

⁶⁰⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 574, 575

⁶⁰⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 295

⁶¹⁰ Seyid Saduddin Haşimi, **Tarih-i Muasır-i Afganistan**, K. Ü. Yy. Kabil, 1361 (ş. t.), ss. 55, 56.

⁶¹¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 583, 584.

bölgelerini de ele geçiren en büyük rakibi Kohandil Han'a karşı askerî desteğe ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple Kacari devleti de Yar Muhammed'den Herat'ı tamamen İran'a bağlamasını talep etmiştir. Bunun üzerine 1850'de Yar Muhammed Han, Meşhet'e giderek Kacari devletine biat etmiş ve Kacariler adına yeniden Herat hükümetine devam etmiştir.⁶¹² Yar Muhammed 1852'de öldükten sonra oğlu Seyit Muhammed, Herat hüküdarlığını ele geçirmişti. Fakat kısa bir süre sonra Seyit Muhammed de Herat'ın eski hükümdarlarından Firuzeddin'in torunu Yusuf Han tarafından öldürülmüştü. Herat'taki bu iktidar kavgasından yararlanan Kacari devleti 1853'te Herat'ı işgal etmişti. Bu da İran ile iyi ilişki içinde olan Rusların ilerlemesine karşı İngilizlerin ciddi endişelenmesine sebep olmuştu.⁶¹³

Diğer taraftan Kandahar hâkimi Kohandil Han, 1854'te ölmüş ve yaşanan otorite boşluğu sebebi ile bir taraftan Kohandil'in kardeşleri, diğer yandan da bazı kabile liderleri arasında Kandahar hâkimiyeti için büyük bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Kandahar'daki bu belirsizlik ve bu dönemde Rusya'ya yanaşmış olan İran'ın Herat'ı ele geçirmesi ve Kandahar'a muhtemel bir ilerlemesine karşı İngilizler bir tedbir mahiyetinde Dost Muhammed Han liderliğindeki Kabil yönetimi ile resmî bir antlaşma yapmak istemiştir. Bu çerçevede İngilizler adına Pencap valisi olan Sir John Lorenz, Hindistan genel valisi tarafından görevlendirilerek Dost Muhammed Han ile bir takım diplomatik temaslar kurmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Lorenz, Dost Muhammed'i yeni bir "dostluk ve işbirliği antlaşması" imzalamak üzere Peşaver'e davet etmiştir. Fakat daha önce Peşaver'e saldırdığı için İngilizlerin yanına Peşaver'e gitmekten çekinen Dost Muhammed, bu antlaşmayı imzalamak için oğlu ve veliahdı olan Gulam Haydar Han'ı tam yetki ile göndermiştir. Neticede 30 Mart 1855'te Peşaver'de İngilizler ile Dost Muhammed Han hâkimiyetindeki Afgan devleti arasında bir antlaşma imzalanmıştır.⁶¹⁴

Üç maddeden oluşan bu antlaşma metninde Dost Muhammed'den "Kabil valisi" olarak bahsedilmesi son derece dikkat çekmektedir. Oysa 1839'da Şah Şeca ile İngilizler arasında imzalanan antlaşmada Şah Şeca'dan "Afganistan Hükümdarı" olarak bahsedilmekteydi. Dost Muhammed ile yapılan antlaşmanın üçüncü maddesinde: *"Kabil valisi Dost Muhammed'in kendisi ve onun hâkimiyeti altındaki Afganistan halk temsilcileri Hindistan Şirketine (India Company) saygı duyacak, Hindistan Şirketinin*

⁶¹² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 297.

⁶¹³ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 231.

⁶¹⁴ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 227, Haşimi, a. g. e. s. 59, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 583.

dostunu dost ve düşmanını düşman bilecek, Hindistan şirketinin menfaatlerine karşı gelebilecek her türlü tehdide karşı Hindistan Şirketinin yanında olacaktır” şeklindeki ifade dikkatlerden kaçmamaktadır.⁶¹⁵

Bu antlaşma metninden de açık bir şekilde anlaşıldığı gibi İngilizler nezdinde Dost Muhammed Han sadece “Kabil valisi” olarak tanınmaktaydı. Fakat bir süre sonra Kandahar’da kabileler arasında yaşanan sorunlar ciddi boyutlara ulaşmaya başlayınca bölgedeki kabile liderleri Kandahar sorunun çözümü için, Dost Muhammed’i hakem olarak tayin etmişlerdir. Dost Muhammed, İngilizlerin daha fazla güvenini kazanmak için İngilizlerden özel izin aldıktan sonra hakemlik görevini kabul etmiş, sınırlı sayıdaki ordusu ile Kandahar’a gitmiş ve yaşanan kargaşadan yararlanarak Kandahar’ı işgal etmiştir. Böylece 1856’da Kandahar’ı da kendine bağlayan Dost Muhammed kendi oğlu Gulam Haydar Han’ı Kandahar valisi olarak tayin etmiştir.⁶¹⁶

Kandahar sorununu da çözerek kendi topraklarını ciddi anlamda genişleten Dost Muhammed Han İngilizlerin de dikkatini ciddi anlamda çekmekle beraber, Kandahar meselesinde İngilizlerden izin alınca da onların güvenini kazanmıştır. Bu sıralarda Herat’ı elinde bulunduran İran ile İngilizler arasında Belucistan bölgesinde bir takım çatışmalar yaşanmaktaydı. Bu sebeple İngilizler, İran’daki Kacarilere karşı Dost Muhammed’i kollamaya karar vermiştir. Bu amaçla İngilizler ile Dost Muhammed arasında 6 Ocak 1857’de Peşaver’de yeni bir antlaşma imzalanmıştır. 13 maddeden oluşan bu antlaşmada, Herat’ın yeniden Kabil yönetimine dâhil edilmesi için İngilizler, Dost Muhammed’e silah ve para yardımı yapacaklarına söz vermiştir. Ayrıca bu antlaşma ile “Dost Muhammed ordularının daha da güçlendirilmesi için” mevcut ordusuna ilave olarak, İngilizler tarafından eğitilen 13.000 kişilik süvari ve 18.000 kişilik de piyade birlikler kurulmuş ve eğitim süresince tüm masrafları İngilizler tarafından karşılanmıştır. Öte yandan bu antlaşma ile özellikle Kabil, Kandahar ve Belh kentlerinde İngilizler kendi temsilcilerini bulundurma hakkı elde etmiş ve Dost Muhammed de kendi daimi elçisini Hindistan’da bulundurmuştur. Bu antlaşma neticesinde bugünkü Afganistan toprakları resmen İngilizlerin siyasi istilasına girmiş ve ancak kendi iç işlerinde bağımsız bir emirlik (valilik) konumunda devam etmiştir.⁶¹⁷

⁶¹⁵ Bu antlaşma metnine ilişkin bkz: Zamani, a. g. e. C. 1, s. 227, Haşimi, a. g. e. s. 59.

⁶¹⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 584.

⁶¹⁷ Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 585, 586.

5. Ülkenin Yeniden Birleşmesi ve Dost Muhammed'in Ölümü

İngilizler, bugünkü Afganistan topraklarını bir süre üç ayrı idarî şekilde yönetmeye çalışmışlardı. Daha sonra İngilizler ile İran arasında çıkan çatışmalar neticesinde İngilizler, İran topraklarında ciddi bir ilerleme kaydetmişti. 1858'de İran, İngilizler tarafından antlaşmaya zorlanmış ve bu antlaşma ile İran, İngilizlerin isteği doğrultusunda karşı koymadan Herat'tan çekilme kararı almıştı. Fakat Kacariler Herat'tan çekilirken, burayı daha önce Dost Muhammed tarafından sürgün edilip İran'a sığınan Sultan Ahmed Han'a bırakmıştır. Sultan Ahmed Han, Sedozai ailesine mensup biri olmakla beraber, 1839'da İngilizlere karşı savaşan direnişçilerden biriydi ve 1854'te İngilizlerin isteği ile Dost Muhammed tarafından sürgün edilmişti. Şimdi Kacariler tarafından Herat hükümetine getirilmişti. Sultan Ahmed Han ise Sedozai ailesine mensup olması sebebi ile sadece Herat'ın değil tüm Afganistan tahtına çıkmayı kendisinin doğal hakkı olarak görmekteydi.⁶¹⁸ Öte yandan Sultan Ahmed Han, İran ile olan yakınlığının yanında Ruslarla da temas kurmuş, Hanikov (Khanikov) ismindeki bir Rus elçisini kabul etmiş ve buna karşı İngilizlerin Herat'a bir elçi gönderme talebini reddetmiştir.⁶¹⁹

Herat yerel hükümeti İngilizlere karşı Ruslara yanaşmasına rağmen, bu dönemde Pencap bölgesinde İngilizlere karşı çıkan isyanlar sebebi ile uzunca bir süre İngilizler, Herat meselesini rafa kaldırmak zorunda kalmışlardı. Ayrıca bu dönemde Güney Türkistan bölgelerinde de Dost Muhammed'e karşı çıkan bazı isyanlar sebebi ile Dost Muhammed Han da Herat'ı kendi hâline bırakmak zorunda kalmıştı. 1861'de Dost Muhammed'in bu sessizliğinden yararlanan Sultan Ahmed, Ferah bölgesini ele geçirerek Kandahar'a saldırmak istemiştir. Hiç kuşkusuz Sultan Ahmed'in Kandahar'ı ele geçirmesi Dost Muhammed'in iktidarına büyük bir tehlike yaratmakla beraber, zaten Pencap'ta sorun yaşayan İngilizlere karşı da bir tehdit oluşturabilirdi. Bunun üzerine Dost Muhammed, 16.000 asker ve 32 adet top ile Herat'ı ele geçirmek üzere hareket etmiştir. Her hangi bir çatışma ile karşılaşmadan Ferah'ı ele geçiren Dost Muhammed, Ağustos 1862'de Herat kapılarına dayanmıştır. Sultan Ahmed, Dost Muhammed'in saldırısına karşı İran'dan yardım istediye de, İran, İngilizler ile 1857'de yapmış olduğu

⁶¹⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 588.

⁶¹⁹ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 233

antlaşma gereği Herat meselesine karışmama kararı almıştı. Bu yüzden Sultan Ahmed'in yardım talebine karşı sessiz kalmayı tercih etmiştir.⁶²⁰

Herat'ı kuşatan Dost Muhammed'e karşı Sultan Ahmed yaklaşık on ay boyunca direnmiştir. Ancak kuşatmanın devam ettiği sıralarda Sultan Ahmed ağır bir hastalığa yakalanmış ve 6 Nisan 1863'te hayatını kaybetmiştir. Bir süre Sultan Ahmed'in oğulları direnmeye devam ettiyse de, kentte yaşanan kıtlık ve açlık sebebi ile Herat halkı zor durumda kalmış ve Mayıs 1863'te Sultan Ahmed'in oğullarına teslim olmaları için baskı yapmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Sultan Ahmed'in oğulları direnişten vazgeçerek Herat'ı Dost Muhammed'e teslim etmişlerdir.⁶²¹

Dost Muhammed, Herat'ı kendi topraklarına ilhak ettiğinden kısa bir süre sonra hastalanmıştır. Bu hastalık neticesinde 20 Haziran 1863'te, 72 yaşında hayatını kaybetmiştir. Oğullarının isteği ile Herat'taki kızının mezarı yanında defnedilmiştir.⁶²² Dost Muhammed'in vefatı, bu dönemde Osmanlı sarayında, "İran ile Rusya'nın Afganistan'a müdahale edebileceği ihtimali" çerçevesinde ciddi bir yankı yaratmıştır. Bu kapsamda Dost Muhammed'in öldüğü 1863'te Hariciye Nezaretinin saraya gönderdiği raporda, *"Afgan Emiri Dost Muhammed'in ölümü ile yaşanacak olan iktidar mücadelesinde, İran ve Rusya'nın bölgeye müdahale edebileceği"* yazılmıştır.⁶²³

Dost Muhammed'in vefatı üzerine veliahdı olan ve Dost Muhammed'in yanında Herat'ta bulunan Şir Ali Han, Herat'ta kendisini hükümdar ilan etmiştir. Ancak bunun hükümdarlığını Dost Muhammed'in diğer oğulları kabul etmeyince Afganistan, Dost Muhammed'in oğulları arasında yeniden bir iktidar mücadelesine sahne olmuştur.⁶²⁴ Nitekim 1867'de Bağdat'tan Osmanlı sarayına gelen bir raporda, Dost Muhammed Han oğulları arasındaki mücadelenin hâlâ sürdürülmekte olduğu yazılmaktaydı.⁶²⁵

D. İSTİLALAR DÖNEMİNDE OSMANLI – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

Daha önce kısmen bahsedildiği gibi, başlangıçtan beri Osmanlı Devleti, Afganistan ve çevresine ilişkin kayıtsız kalmamış ve bu bölgelerdeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu çerçevede 18. yüzyılın ortasında kurulan Afgan devleti kurucusu Ahmed Şah Durrani (1747 - 1772), özellikle İran ile yaşanan sorunlar sebebi

⁶²⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 303.

⁶²¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 589.

⁶²² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 303.

⁶²³ BOA, FK: HR.SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 22, Tarih: 1863 (ay ve gün belirtilmemiş)

⁶²⁴ Atayî (2010), a. g. e. s. 119.

⁶²⁵ BOA, FK: HR.SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 26, Tarih: 1867 (ay ve gün belirtilmemiş)

ile Osmanlı'dan yardım talebinde bulunmuş ve bu amaçla bir takım irtibatlar kurmuştur. Fakat Ahmed Şah Durrani'nin ölümünden sonra, Afgan şehzadeleri arasında yaşanan iktidar mücadeleleri ve bu dönem itibarı ile başlayan iç sorunlar yüzünden dış politikada savunmacı bir döneme girilmiştir. Bu sebepten Ahmed Şah Durrani sonrasında başlayarak 19. yüzyıldaki istilalar dönemine kadar Osmanlı ile Afganistan ilişkilerinin oldukça durgun olduğunu söylemek mümkündür.

Ahmed Şah Durrani'den sonra tahta geçen Timur Şah (1772 - 1793) döneminde olduğu gibi, onun oğlu Zaman Şah döneminde (1793 - 1801) de Osmanlı ile Afganistan ilişkilerinde kayda değer bir ilerleme mevcut değildir. Fakat daha önce bahsedildiği gibi, Zaman Şah'ın 1801'de tahtan indirilerek gözlerine mil çekilmesinden sonra, Hindistan, Buhara ve Afganistan'ın farklı bölgelerini dolaşmasının ardından 1819'da Osmanlı devletinden sığınma talebinde bulunduğu bilinmektedir. Osmanlı devleti de Zaman Şah'ın Kıbrıs'ta yaşamasını uygun bulmuş ve orada yaşaması için müsaade etmiştir.⁶²⁶ Ancak Zaman Şah'ın Kıbrıs'ta yaşayıp yaşamadığı konusunda şimdilik elimizde bir belge mevcut değildir.

Özellikle Timur Şah'ın ölümü (1793) ile Afganistan'da başlayan iktidar mücadelesi 19. yüzyılın başından itibaren, şehzadeler arasında büyük bir iç savaşa dönüşmüştü. Gerek Şah Mahmut dönemi, gerekse Şah Şeca dönemi boyunca ülke iç kargaşadan kurtulabilmiş değildi. Ayrıca bu dönem itibarı ile İngiliz istilasının da başlaması ve şehzadelerden birinin İran, diğerinin de İngiliz himayesinde kendi aralarında mücadele etmeleri dış politikada tamamen bağımsızlıklarının kaybedilmesine sebep olmuştur. Bu yüzden de Osmanlı devleti ile ilişkilerde herhangi bir gelişmenin yaşanmadığını görmekteyiz. Bu dönemde Osmanlı ile Afganistan ilişkileri daha çok bireysel ilişkiler ile sınırlı kalmıştır. Bu dönemlerde, bir taraftan Afganistan'da cereyan eden iktidar mücadelelerinde mağlup olan taraftaki bazı şehzadeler veya yakın akrabaları Osmanlı devletinden sığınma ve kendilerine maaş tahsis edilmesi talebinde bulunurken, diğer taraftan da bu dönemlerde Hacca giden insanları da kendi ülkelerine geri dönmek için maddi yetersizliklerden dolayı yine Osmanlı devletinden yardım istemişlerdir. Dolayısı ile bu dönemlerde Osmanlı ile Afganistan ilişkileri devletlerarası resmî ilişkiden ziyade daha çok bireysel ilişkiler ile sınırlı kalmıştır. Resmî ilişki ise 1836'da Afganistan emirliğine yükselen Emir Dost Muhammed Han'ın belli münasebetler ile göndermiş olduğu bir iki elçi ile sınırlı olmuştur. Ancak Osmanlı devleti,

⁶²⁶ BOA, FK: C..HR, Dosya No: 79, Gömlek No: 4846, Tarih: 29 Ca. 1234 (h. t.)

Afganistan'daki gelişmelere karşı kayıtsız olmamıştır. Bu bölgedeki gelişmeleri Tahran sefareti ile Bağdat valiliği veya batıdaki, özellikle de İngiltere'de yayınlanan gazeteler aracılığı ile takip etmeye devam etmiştir. Bu yüzden de bu dönemlerde Osmanlı devleti Afganistan'a İngiliz işgaline uğramış bir ülke olarak bakmakta ve Osmanlı devletinden sığınma talebine bulunan kimseleri de, "savaş mültecisi" şeklinde kabul etmekteydi. Nitekim İngilizler de Dost Muhammed'den "Kabil Valisi" olarak bahsetmekteydi.⁶²⁷ Dolayısı ile bu dönemlerde Osmanlı devletinin Afganistan meselesine İngilizlerin bölge politikası ekseninde bakması son derece normal karşılanabilir.

1. Afganistan'daki Gelişmeler ve Osmanlı Devleti

19. yüzyılda Afganistan'da başlayan iç karışıklıklar ve hemen ardından yaşanan istilalar ülkenin dış politikasında direk etki yaratmış ve diğer ülkeler ile bağımsız olarak ilişki kurulmasına engel teşkil etmiştir. Bu sebeple Osmanlı devleti bu dönemde Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip etmek için Bağdat valisi ile Tahran elçisine tembihlemiş ve onlardan düzenli olarak rapor almıştır. Bu çerçevede İngilizler, Afganistan'ı işgal etmeden önce, 1835'te Bağdat'tan Osmanlı Hariciye Nezaretine gelen bir raporda İngilizlerin Basra Körfezine asker indirme hazırlığı içinde olduğuna, Afganistan'a muhtemel bir saldırı planladığına ve Afganistan'daki şehzadeler arasında yaşanan çatışmalara dair geniş bir bilgi verilmesi dikkat çekmektedir.⁶²⁸

Yine aynı şekilde 1839'da Şah Şeca'nın İngilizler ile beraber Afganistan yönetimini ele geçirmesi Osmanlı kamuoyunda büyük bir yankı yaratmıştır. Bu dönemde Bağdat'tan İstanbul'a gönderilen bir raporda, Afgan şehzadelerinden biri olarak tanımlanan Şah Şeca'nın İngiliz askerleri ile Afganistan tahtını ele geçirmeye çalıştığı ve bu durumdan da İran'ın büyük ölçüde etkileneceği bildirilmiştir.⁶²⁹ Diğer taraftan birinci İngiliz – Afgan savaşlarında 1841'de İngilizlerin Kabil'de büyük bir yenilgiye uğramasından sonra 1842'de yeniden Afganistan'a saldırması sırasında, Mısır Valisi tarafından İstanbul'a gönderilen raporda, İngilizlerin Mısır'dan Afganistan'a asker gönderme karından söz edilirken, konunun "Meclis-i Has" ve "Meclis-i Vükela"da görüşülmesi hususundan söz edilmiştir.⁶³⁰

⁶²⁷ 6 Ocak 1857'de Peşaver'de Dost Muhammed Han ile İngilizler arasında imzalanan antlaşma metninde, Dost Muhammed Han, "Kabil Valisi" olarak belirtilmiştir. Bkz: Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 585, 586.

⁶²⁸ BOA, FK: HAT, Dosya No: 379, Gömlek No: 20525, Tarih: 28 S. 1251 (h. t.)

⁶²⁹ BOA, FK: HAT, Dosya No: 379, Gömlek No: 20525/F, Tarih: 3 S. 1255 (h. t.)

⁶³⁰ BOA, FK: İ.MTZ (05), Dosya No: 10, Gömlek No: 256, Tarih: 11 R. 1258 (h. t.)

1850'den sonra da Osmanlı devleti, Afganistan'daki gelişmeler ile bu ülke üzerinde oynanan oyunları farklı bölgelerden gelen raporlar aracılığı ile takip etmeye devam etmiştir. Bu çerçevede 1855'te Kacariler ile Afganlar arasında Herat'ta çıkan çatışma anında Osmanlı devletine bildirilirken, Kacarilerin Osmanlı'dan yardım talebi de Osmanlı sarayına iletilmiştir. Ancak bu talebin Osmanlı sarayından karşılık bulmadığı bilinmektedir.⁶³¹

Yine 1859'da Bağdat'tan İstanbul'a ulaşan diğer bir belgede, Rusya'nın İran ile yakın temasta olduğu, Rusya'nın Afganistan'daki tüm ticaret yollarını ele geçirme çabasında olduğu ve bu durum karşısında bir karar alınmadığı takdirde tüm ticaret yollarının Rusların kontrolüne geçebileceği anlatılmıştır.⁶³² Hiç kuşkusuz tüm bunlar Osmanlı devletinin bu bölgedeki gelişmelere ve büyük devletlerin bölgeye yönelik emellerine karşı kayıtsız kalmadığını açıkça göstermektedir.

Bunların yanında, özellikle Afganistan'da yaşanan iktidar mücadeleleri ile İngiliz istilasından dolayı farklı bölgelere iltica eden bazı şehzadeler ve bunların yakın akrabaları Osmanlı devletinden sığınma talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı devleti de bu dönemlerde söz konusu şehzadelerin birçoğuna sığınma hakkı ve hayatlarını daha iyi geçindirmeleri için onlara yeterli miktarda maaş da vermiştir. Bu çerçevede, Sedozai ailesine mensup eski Afgan şehzadelerinden Muhammed Azim Han, Bağdat'a gelerek 1849'da ailesi ile beraber Osmanlı devletinden sığınma talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine söz konusu kişinin daha sonra Bursa'ya yerleştirilerek kendisine belli bir maaş bağlandığı bilinmektedir.⁶³³ Yine aynı şekilde Afganistan'da eskiden saray mensubu olduğu bilinen ve daha sonra yaşanan iktidar mücadeleleri sebebi ile Osmanlı topraklarına sığınan Şehabeddin Efendi'nin de 1858'de Osmanlı devletinden maaş aldığı bilinmektedir.⁶³⁴ Ayrıca, Dost Muhammed Han ile Kandahar hâkimleri arasında çıkan sorunlar neticesinde, 1862'de Kandahar hâkimlerinden Nur Muhammed Han'ın İstanbul'a geldiği ve buradan da *"atiyye verilip İskenderiye'ye gönderildiği"* bilinmektedir.⁶³⁵ Tüm bunun yanında, Şam'da yaşayan Afgan mültecilerin 1850'de İstanbul'a ulaşan "arzuhaline" binaen, bu dönemlerde birçok Afganlının Osmanlı topraklarında yaşadığı anlaşılmaktadır. "Afgan mültecileri" adına tertiplenen bu

⁶³¹ BOA, FK: A}AMD, Dosya No: 71, Gömlek No: 19, Tarih: 1272 (h. t.)

⁶³² BOA, FK: HR..MKT, Dosya No: 288, Gömlek No: 54, Tarih: 6 L. 1275 (h. t.)

⁶³³ BOA, FK: A}AKT, Dosya No: 192, Gömlek No: 55, Tarih: 17 Ca. 1265 (h. t.)

⁶³⁴ BOA, FK: A}AKT. UM, Dosya No: 323, Gömlek No: 73, Tarih: 20 M. 1275 (h. t.)

⁶³⁵ BOA, FK: İ..HR, Dosya No: 333, Gömlek No: 21410, Tarih: 30 Ş. 1278 (h. t.)

arzuhalde Afganların fakir oldukları için vergiden muaf tutulması istenmiştir. Bunun üzerine Osmanlı devletinin de kendi topraklarına sığınmış olan Afganlardan vergi almadığı bilinmektedir.⁶³⁶

Öte yandan Osmanlı devletinin katıldığı farklı savaşlarda, gönüllü olarak Afganistan'dan gelip Osmanlı ordusunda hizmet veren Afganların "mecidiye nişanı" ile mükâfatlandırıldığı da görülmektedir. Bu çerçevede, Silistre meselesinde "üstün hizmetlerde" bulunan Nevab İbn Kemal isimdeki Afganlının, 1857'de Osmanlı devletinden mecidiye nişanı alan ilk Afganlılardan biri olduğu bilinmektedir.⁶³⁷ Yine bu dönemde (1857) Kırım harbinde Anadolu askerleri ile birlikte savaşa giderek Bayezıd'da üstün hizmetlerde bulunan bir diğer Afganlı Seyit Muhammed de vergiden muaf tutulmuştur.⁶³⁸ Tüm bu bilgiler ve belgeler kapsamında 19. yüzyılda Afganistan ve yakın çevresinde İngiliz istilası ve Afganların kendi aralarında sürdürdükleri mücadele çerçevesinde yurtlarından uzaklaşan kişilere Osmanlı devletinin kucak açtığını görmek mümkündür. Bunun yanında Afganların da Osmanlı devletini kendi devletleri gibi gördükleri ve Osmanlı devletinin giriştiği mücadelelere gönüllü olarak katıldıkları görülmektedir.

Diğer taraftan, bu dönemlerde Osmanlı devletinin de Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip ettiği bilinmektedir. Bu doğrultuda batıdaki gazetelerde Afganistan ve bölge ile ilgili yayınlanan haberlerin saraydaki "dârü'ttercüme" ofisi aracılığı ile tercüme edilerek hariciye nezaretine rapor şeklinde sunulduğu görülmektedir. Bu dönemde Afganistan ile ilgili batı gazetelerinde çıkan haberlerin birçoğunun tercümesini, künyesi ile beraber Osmanlı Arşivlerinde bulmak mümkündür. Dolayısı ile Afganistan ve yakın çevresinin İngiliz istilasına uğradığı 19. yüzyılın başlarından itibaren, gelişmelerin Osmanlı devleti tarafından da yakından takip edildiği bilinmektedir.

2. Emir Dost Muhammed'in Osmanlı Devleti İle İlişkileri

Daha önce ifade edildiği gibi, Osmanlı devleti bu dönemlerde bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Bu kapsamda 1840'ta Dost Muhammed Han, İngilizlere karşı cihat ilan edince, İngilizlerin isteği ile Osmanlı Devleti bir bildiri

⁶³⁶ BOA, FK: A}AKT. UM, Dosya No: 20, Gömlek No: 41, Tarih: 26 S. 1266 (h. t.)

⁶³⁷ BOA, FK: A}DVN. MHM, Dosya No: 23, Gömlek No: 11, Tarih: 1273 (h. t.)

⁶³⁸ BOA, FK: A}MKT. NZD, Dosya No: 210, Gömlek No: 18, Tarih: 21 Ca. 1273 (h. t.)

yayınlayarak İngiliz ve Rus elçiliklerine göndermiştir. Daha önce işaret edildiği gibi bu bildiride, *“Müslüman bir hükümdarın hilafetin izni olmadan cihad ilan etmeğe yetkisi olmadığını nezdlerinde bulunduğu hükümetlere tebliğ etmeleri için Londra ve Petersburg sefaretlerine işaretle bulunuldu...”* şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁶³⁹

Daha sonra Dost Muhammed Han'ın bir kaç defa farklı sebeplerle Osmanlı sarayına elçi gönderdiği görülmektedir. Bu çerçevede, Dost Muhammed Han Kabil'de kendisini “Afganistan Emiri” olarak ilan ettiği 1836'da, Osmanlı sarayına bir elçi göndererek Hilafet makamı ile ilişkilerini düzeltmek istemiştir.⁶⁴⁰ Mahmud Efendi ismindeki bu elçinin, Afganistan'da yaşanan iktidar mücadeleleri yüzünden geri dönmemesi üzerine, aynı yılda Hanül'ulum Efendi ismindeki bir başka elçiyi gönderdiği de bilinmektedir. İkinci elçi ise Osmanlı sarayı tarafından iki bin kuruş “atiyye” verilerek geri gönderilmiştir.⁶⁴¹

Diğer taraftan 1846'dan beri İran'ın Herat hâkimi Yar Muhammed'e destek vermesi üzerine Emir Dost Muhammed, Peşaver seferine çıktığı 1849'da Osmanlı sarayına bir elçi göndererek, Yar Muhammed'e destek vermemesi için Osmanlı devletinin İran'a baskı yapmasını talep etmiştir.⁶⁴² Ancak daha sonra Osmanlı'nın müdahalesine gerek kalmadan İngilizlerin baskısı ile İran, Yar Muhammed'e açık destek vermekten çekinmiştir. Bu dönemde Osmanlı devleti Herat'taki gelişmeleri Tahran “sefarethanesi” aracılığı ile yakından takip etmiştir. Bu çerçevede 1852'de Tahran'dan gelen bir raporda, Afganistan üzerinde İran ile İngiltere arasındaki münakaşanın kızıştığından ve bu münakaşadan Afganların zarar görebileceğinden söz edilmiştir.⁶⁴³

1860'ta Dost Muhammed Han'ın en büyük rakibi ve İran tarafından Herat hakimiyeti kendisine bırakılan Sultan Ahmed'in Kandahar'a ilerlemesi de Osmanlı sarayına bir rapor olarak sunulmuştur.⁶⁴⁴ Ayrıca aynı yılda Dost Muhammed'in Herat konusunda İran'a baskı yapmasını talep etmek için tekrar torunu Celaleddin Han'ı elçi olarak Osmanlı sarayına gönderdiği bilinmektedir.⁶⁴⁵ Fakat yine de Osmanlı devleti müdahale etmeden kısa bir süre sonra Dost Muhammed, İngilizler ile yapmış olduğu

⁶³⁹ BOA, FK: Y..PRK, Dosya No: 10, Gömlek No: 28 (tarih belirtilmemiş).

⁶⁴⁰ BOA, FK: C..HR, Dosya No: 69, Gömlek No: 3424, Tarih: 06 M. 1252 (h. t.)

⁶⁴¹ BOA, FK: C..HR, Dosya No: 51, Gömlek No: 2521, Tarih: 24 Ca. 1252 (h. t.)

⁶⁴² BOA, FK: HR..SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 19, Tarih: 1849 (m.)

⁶⁴³ BOA, FK: A}AMD, Dosya No: 71, Gömlek No: 21, Tarih: 1269 (h. t.)

⁶⁴⁴ BOA, FK: A}AMD, Dosya No: 71, Gömlek No: 19, Tarih: 1276 (h. t.)

⁶⁴⁵ BOA, FK: HR.MKT, Dosya No: 325, Gömlek No: 22, Tarih: 13 B. 1276 (h. t.)

Peşaver antlaşması kapsamında, İngilizlerin himayesi ile Herat'ı kuşatmış ve uzun bir kuşatmadan sonra işgal etmişti. Bu arada Dost Muhammed Han, Herat'ı kuşatınca, daha önce İstanbul'a gelip, İskenderiye'ye gönderilen Kandahar'ın eski hâkimlerinden Gulam Sıddık Han da, 1862'de İstanbul'a gelerek Herat'ın Dost Muhammed Han'ın elinden alınması ve kendisine verilmesi için Osmanlı devleti ile bir takım temaslarda bulunmuştur.⁶⁴⁶ Ancak, Herat konusunda İngilizler, Dost Muhammed'in yanında olduğu için Osmanlı devleti Gulam Sıddık Han'ın taleplerini yanıtsız bırakmış ve Afganistan meselesinde tarafsızlığını korumuştur.

Osmanlı devleti bu dönemlerde her ne kadar bölgedeki bazı devlet adamlarının taleplerine olumlu bir yanıt vermezse de, bölgedeki gelişmeleri Tahran veya Bağdat sefarethaneleri aracılığı ile yakından takip etmekteydi. Bu kapsamda, 1862'deki Herat sorunu, İran ve Rusya'nın bölgedeki emelleri ve İngilizlerin tutumu ve tüm bunlara karşı Herat Hakimi Sultan Ahmed Han'ın Osmanlı devletinden yardım talebinde bulunması ile ilgili Tahran sefiri Haydar Efendi'nin verdiği rapor bu konuya açıkça delalet etmektedir.⁶⁴⁷ Yine aynı yılda Tahran sefareti tarafından gönderilen bir başka raporda, Herat'taki sorunların devam ettiği yönünde ve bölgedeki genel askerî durumu içeren geniş bilgiler mevcuttur.⁶⁴⁸

Dost Muhammed Han döneminde Afgan devletinin en fazla Osmanlı sarayına elçi gönderdiği görülmektedir. Fakat bu dönemlerde Osmanlı devleti Avrupa'daki büyük devletler ile uğraşmak zorunda olduğundan ve İngilizler ile olan ilişkileri kapsamında Afgan devlet adamlarının taleplerini gerçekleştirmemiştir. Ancak yine de bölgedeki siyasî ve askerî gelişmeleri yakından takip etmeye ve bu bölgeden gelip Osmanlı devletine sığınan bir takım saray mensubu insanlara yardım etmeye devam etmiştir.

⁶⁴⁶ BOA, FK: HR..SHS, Dosya No: 4, Gömlek No: 20, Tarih: 1862 (m.)

⁶⁴⁷ BOA, FK: İ.HR, Dosya No: 195, Gömlek No: 11088, Tarih: 11 Ra. 1279 (h. t.)

⁶⁴⁸ BOA, FK: İ.HR, Dosya No: 195, Gömlek No: 11056, Tarih: 19 Ra. 1279 (h. t.)

III. BÖLÜM

TAMPON BİR BÖLGE OLMA SÜRECİNDE AFGANİSTAN

A. DOST MUHAMMED OĞULLARI VE İNGİLİZLER (1863 - 1878)

Dost Muhammed Han şehzade olmadığı gibi, anne tarafından da “üstün kabile” olan Abdalilere mensup değildi. Kızılbaş bir cariye'nin oğluydu. Bu sebeple Dost Muhammed'in anne tarafından Abdali olan kardeşleri ona biat etmeyi kendilerine yakıştıramamıştı. Dolayısı ile Dost Muhammed Han neredeyse hayatının sonuna kadar Abdali kabilesine mensup olan kardeşleri ve bazı kabile liderleri ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Öte yandan kendi siyasal iktidarını garantiye alabilmek için de tek güvendiği oğullarını devletin üst kademesine getirmek sureti ile kendi hâkimiyetinin bekasını sağlamıştır.⁶⁴⁹

Emir Dost Muhammed, ikinci kez Kabil yönetimini ele geçirdiğinde, İngilizlerin isteği ile İngilizlere ve kendi hâkimiyetine karşı olan devlet adamlarını tamamen sürgün etmiş ve kimilerini de idam etmişti. Bunların yerine de devlet idaresini kendi oğulları arasında paylaştırmıştı. Kimi oğullarını ise ülkenin en önemli kentlerine vali olarak göndermişti.⁶⁵⁰

Dost Muhammed'in birçok oğlu bulunmasına rağmen, devlet idaresinde bulunup taht iddiası ile ortaya çıkan on bir oğlu bulunmaktadır. Bunlardan Ekber Han ile Gulam Haydar Han, daha önce babası tarafından birbirinin ardından veliaht ve vezir olarak ilan edilmiş, ancak Dost Muhammed'den önce vefat etmişlerdi. Bu sebeple bu ikisinin öz kardeşi olan Şir Ali Han veliaht olarak tayin edilmişti. Diğer sekizi de farklı bölgelerde farklı görevler ile Dost Muhammed idaresine hizmet etmekteydi. Bunların hepsinin kendisine ait bir ordusu da bulunmaktaydı.⁶⁵¹ Bu durum da Dost Muhammed'in ölümünden sonra yeni bir iktidar mücadelesine zemin hazırlamıştı.

Bu çerçevede Dost Muhammed Han'ın ölümü sırasında hayatta olup yaşanan iktidar mücadelesinde rol oynayan dokuz oğlu şunlardan ibaretti:⁶⁵²

1. Muhammed Efzel Han, 52 yaşında, Güney Türkistan Genel valisi.

⁶⁴⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 304.

⁶⁵⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 574, 576.

⁶⁵¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 574

⁶⁵² Dost Muhammed'in oğulları ile ilgili bkz: Farhang, a. g. e. C. 1, s. 316

2. Muhammed Azam Han, 45 yaşında, Herat valisi.
3. Şir Ali Han, 40 yaşında, veliaht.
4. Muhammed Emin Han, 34 yaşında, Kandahar valisi.
5. Veli Muhammed Han, 33 yaşında, Akça valisi.⁶⁵³
6. Muhammed Şerif Han, 30 yaşında, Ferah valisi.
7. Muhammed Eslem Han, 27 yaşında, Gur valisi.
8. Feyiz Muhammed Han, 25 yaşında, Akça valisi
9. Muhammed Hasan Han, 25 yaşında, Hazaracat valisi.

Bu arada, Şir Ali Han'dan Efzel Han ile Azam Han yaşça büyük olmasına ve babasının siyasal iktidarının ayakta kalmasına büyük rol oynamalarına rağmen bunlardan küçük olan Şir Ali Han'ın veliaht ilan edilmesindeki temel sebep annelerdir. Afgan devlet geleneğinde annenin mensup olduğu kabile faktörü önemlidir. Bu geleneğe göre veliahdın annesi "üstün kabile" olarak kabul edilen Abdali kabilesinin herhangi bir aşiretine mensup olması gerekirdi. Bu anlamda Ekber Han ile Gulam Haydar Han'ın öz kardeşi olan Şir Ali Han'ın annesi Abdalilerin en "üstün" kabilesi olan ve hatta Ahmed Şah Durrani'nin de mensubu olduğu Sedozai kabilesine mensuptu. Bu yüzden de hükümdarlığı en fazla hak eden bir kişi olarak kabul edilmekteydi. Aksine ikisi aynı anneden olan Efzel Han ile Azam Han'ın annelerinin ise Peştun bile olmadığı bilinmektedir. Bu yüzden de veliahtlığa layık değillerdi.⁶⁵⁴ Nitekim daha önce bahsedildiği gibi, Dost Muhammed Han'ın kendisi de anne taraftan Kızılbaş olması nedeni ile diğer kardeşleri tarafından sürekli dışlanmış ve hiç bir şekilde onun siyasal iktidarını kabul etmemişlerdi. Kendisi de bu eksikliğin farkında olduğu için diğer kardeşlerini kendisine biat etmelerine yönelik bir çaba göstermemiştir.

Diğer taraftan Dost Muhammed Han, hayatta olduğu sıralarda, özellikle devlet işlerine yatkın ve biraz da savaş kabiliyeti olan oğullarının her birine "fevc" adı verilen ve binin üzerinde birer askerî birlik de vermiştir.⁶⁵⁵ Bu da Dost

⁶⁵³ Akça, Güney Türkistan'a bağlı olmasına rağmen, Güney Türkistan'ın tam ortasında olduğu için, Dost Muhammed Han, muhtemel bir isyanı önlemek amacı ile iki oğlunu (Veli Muhammed ve Feyiz Muhammed) bu bölgeye vali olarak atamıştır. Bu iki oğlu da büyük oğlu Efzel Han'ın elinin altında çalışmaktaydı.

⁶⁵⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 316

⁶⁵⁵ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 574.

Muhammed'in oğulları arasındaki siyasal ve askerî gücün eşitlenmesine sebep olmuş ve kendi vefatından sonra yaşanan sorunlara kısmen zemin hazırlamıştır.

1863'te Dost Muhammed Han'ın ölümü ile Şir Ali Han, Herat'ta kendisini Afganistan hükümdarı olarak ilan etmiştir. Bunun üzerine onun hükümdarlığını kabul etmeyen kardeşlerden çoğu kendi hükümrancılık sahalarına çekilerek her biri kendi sahasında bağımsız birer hükümdarlık kurmaya çalışmışlardır.⁶⁵⁶

1. “Hanlar” Arasındaki Mücadele ve İngilizlerin Denge Politikası

Şir Ali Han, Herat hâkimiyetini kendi oğlu Yakup Han'a bırakarak Aralık 1863'te Kabil'e dönmüş ve Hindistan'a bir elçi göndererek kendi hükümdarlığının kabul edilmesini talep etmiştir. Ancak İngilizler, Afganistan'da cereyan eden iktidar mücadelesinin kimin lehine sonuçlanacağı konusunda tereddüt içinde oldukları için, uzun süre Şir Ali Han'ın elçisine cevap vermemişlerdir.⁶⁵⁷ Daha sonra, Afganistan'daki iktidar boşluğundan İran ve dolayısı ile Rusya'nın yararlanabileceği ihtimaline karşı, Şir Ali Han iktidarını resmen tanımıştır. Ancak İngilizler, Afganistan'daki siyasal dengenin hangi tarafa ağır basacağını ve “Hanlar” arasındaki mücadeleden kimin galip ayrılacağını bilmedikleri için, ülkede çok taraflı bir siyaset izlemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda İngilizler tüm kardeşlere eşit olarak destek vermeye devam etmiştir.

Şir Ali Han Kabil'e döner dönmez, veliahtlık konumu sebebi ile tüm kabile liderleri ile orduyu da kendisine bağlamayı başarmış ve böylece diğer kardeşlerine karşı büyük bir üstünlük sağlamıştır. Kendi hâkimiyetini güvence altına aldıktan sonra, en asi olarak bilinen ağabeyi Muhammed Azam Han üzerine yürümüştür. Şir Ali Han, Zemet ve Kerem bölgelerini ele geçirince Muhammed Azam Han, Hindistan'daki İngilizlere sığınmıştır. İngilizler de Ravelpindi bölgesinde Muhammed Azam Han'a yer vermiş ve günlük 100 rupiye maaş bağlamışlardır.⁶⁵⁸

Şir Ali Han, Muhammed Azam Han'a karşı elde ettiği galibiyetten sonra, 1864'te Güney Türkistan'a doğru hareket etmiştir. Bu dönemde Güney Türkistan hâkimi olan ağabeyi Muhammed Efzel Han, Şir Ali Han'a karşı koymadan ona teslim olmuştur. Fakat Şir Ali Han, daha sonra isyan edebilme ihtimaline karşı

⁶⁵⁶ Nur Muhammed Nuri, *Tarih-i Gülşen-i Emâret*, Encümen-i Tarih Yy. Kabil, 1335 (ş. t.), s. 20, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 317

⁶⁵⁷ Atayî, a. g. e. s. 138.

⁶⁵⁸ Atayî, a. g. e. s. 138.

onun hapse atmıştır. Efzel Han'ın oğlu Abdurrahman bu sıralarda amcasından kaçarak Buhara Emirliğine sığınmıştır.⁶⁵⁹

Şir Ali Han, Güney Türkistan'da ağabeyi Muhammed Efzel Han'ı yenerek hapse attıktan sonra 1865'te veliahdı olan oğlu Muhammed Ali Han'ı kardeşi Muhammed Emin Han'a karşı savaşmak üzere Kandahar'a göndermişti. Fakat burada Muhammed Ali Han amcası Muhammed Emin Han ile girişilen mücadelede hayatını kaybetmiştir.⁶⁶⁰ Bunun üzerine Kandahar'a giden Şir Ali Han, kardeşlerine karşı İngilizlerden yardım istemiştir. Fakat İngilizler, "Dost Muhammed oğullarına bir bütün olarak yardım edeceklerini" söyleyerek Şir Ali Han'a yardım etmemiştir.⁶⁶¹ Şir Ali Han'ın bu dönemde yalnız kaldığını gören rakipleri yeniden birleşerek siyasal iktidarı ele geçirmek istemişlerdir. Bu çerçevede daha önce Güney Türkistan'dan Buhara'ya sığınmış olan yeğeni Abdurrahman Han, Buhara'dan geri dönerek Güney Türkistan bölgesinden asker toplamış ve Kabil'e yürümüştür. Güney Türkistan bölgesinden kalabalık bir ordu ile Kabil'e yürüyen Abdurrahman Han, Aralık 1866'da Kabil'i ele geçirmiş ve aynı yılda öz amcası olan Muhammed Azam Han da Ravelpindi'den Kabil'e gelmiştir. Abdurrahman Han Kabil'i ele geçince bir grup askeri Gazne'ye göndermiş ve Gazne'de hapiste olan babası Muhammed Efzel Han'ı hapisten çıkararak Kabil'e getirmiştir. Muhammed Efzel Han, Şubat 1867'de oğlu Abdurrahman Han ve öz kardeşi Muhammed Azam Han'ın desteği ile "Emir" ilan edilmiştir.⁶⁶²

Şir Ali Han, Kandahar üzerinden Herat hâkimi olan oğlu Muhammed Yakup Han'a sığınmıştır. Şir Ali Han, Kabil hâkimiyetini yeniden ele geçirmek için İran hükümdarı Nasreddin Kacarî'den yardım istese de, Kacariler daha önce 1857'de, Afganistan'a müdahale etmeyecekleri yönünde İngilizler ile yapmış oldukları antlaşma kapsamında Şir Ali Han'a yardım etmemişlerdir. Şir Ali Han, İran'dan da umudunu kaybedince Herat ve yakın çevresinden topladığı ordu ile Belh'e gelmiş ve Dost Muhammed Han döneminden beri Akça valisi olan kardeşi Feyiz Muhammed Han'ı diğer kardeşlerine karşı yanına almayı başarmıştır. 1867'de Feyiz Muhammed Han ile birlikte Kabil'e saldırmak isteyen Şir Ali Han birlikleri, Pencşir bölgesinde Efzel Han'ın oğlu Abdurrahman Han ile karşılaşmıştır.

⁶⁵⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 318.

⁶⁶⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 590.

⁶⁶¹ Zamani, a. g. e. C. 1, ss. 266, 267.

⁶⁶² Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 319, 320.

İki amcasına karşı girdiği savaştan galip çıkan Abdurrahman Han, küçük amcası Feyiz Muhammed Han'ı savaş alanında öldürmüştür. Abdurrahman Han'a karşı yenilen Şir Ali Han yeniden Herat'a dönmek zorunda kalmıştır.⁶⁶³

18 Ekim 1867'de Efzel Han hastalanarak hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Kabil hâkimiyeti için Azam Han ile yeğeni Abdurrahman Han arasında kısa bir sürelik mücadele başlamıştır. Fakat bu mücadelenin ardından Abdurrahman Han bölgeyi amcası Azam Han'a bırakarak Güney Türkistan'a çekilmiştir. Araştırmacılar, Abdurrahman Han'ın bu ani çekilişini "stratejik bir çekiliş" olduğunu ve amcaları arasında yaşanan mücadelede kendi konumu güçlendirmek istediğini ifade etmektedirler.⁶⁶⁴

Abdurrahman Han'ın Güney Türkistan'a çekilmesinin ardından Azam Han, Kabil'de kendisini hükümdar ilan etmiştir. Fakat bunun hükümdarlığı uzun sürmemiştir. Tam bu sıralarda Herat'tan Kandahar'a saldıran Şir Ali Han Kandahar'ı ele geçirerek Kabil'e saldırmıştır. Öte yandan Gur valisi olan diğer kardeşi Muhammed Eslem Han, ağabeyi Şir Ali Han ile işbirliği yapmış ve Kabil'i ele geçirmiştir. Şir Ali Han ve Eslem Han'a karşı yenilen Azam Han Hindukuş dağlarını geçerek yeğeni Abdurrahman'a sığınmıştır. 17 Eylül 1868'de Gazne'deki Şir Ali Han birliklerine saldıran Abdurrahman Han ile amcası Azam Han birlikleri mağlup olmuştur.⁶⁶⁵

Gazne'de yenilen Abdurrahman Han ile amcası Azam Han, İngilizler tarafından Hindistan'a davet edilmesine rağmen, Hindistan'a gitmemişler ve Sistan üzerinden Meşhet'e gitmişlerdir. Abdurrahman Han, Meşhet'ten tekrar Buhara'ya sığınırken, amcası Azam Han Tahran'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Fakat Azam Han, 8 Ekim 1868'de Meşhet ile Tahran yolunda hastalanarak hayatını kaybetmiştir. Abdurrahman Han bir süre Buhara'da kaldıktan sonra Semerkant'a gitmiştir.⁶⁶⁶

Emir Dost Muhammed Han'ın ölümünden sonra, Afganistan siyasetinde, özellikle Hanlar arasındaki iktidar mücadelelerinde uzun bir süre seyirci kalan İngilizler, yaşanan mücadelede kimin daha güçlü olabileceğini izlemekle

⁶⁶³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 591.

⁶⁶⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 320.

⁶⁶⁵ Atayî, a. g. e. s. 139.

⁶⁶⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 592.

yetinmiştir. Hanlar arasındaki güç mücadelesinde dengeyi gözetleyen İngilizler, tüm taraflara eşit mesafede durmuştur. Fakat son dönemlerde siyasi ve askerî dengenin Şir Ali Han lehine dönüşmesi ile İngilizlerin Şir Ali Han'ı desteklediği görülmektedir. Özellikle Gazne'de vuku bulan Hanlar arasındaki son savaşta İngilizlerin Şir Ali Han'a iki yüz bin rüpiye nakit para ile üç bin tüfek yardım ettiği bilinmektedir.⁶⁶⁷ Ayrıca, mağlup olan taraflara da sığınma hakkı tanınması, yine İngilizlerin denge politikası kapsamında karşı tarafı da kendi kontrolünde tutmaya çalıştığını göstermektedir.

2. Şir Ali Han Hâkimiyeti (1868 - 1879)

Daha önce işaret edildiği gibi İngilizler uzun süre Afganistan'da oynadıkları denge politikasını devam ettirmiş ve Şir Ali Han'ın güçlenmeye başlaması ile onu desteklemişlerdir. Şir Ali Han da 1868'de İngilizlerin yardımı ile Afganistan'daki siyasal iktidarı ele geçirmiş ve başlangıçta İngilizler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu çerçevede İngilizlerin Hindistan Genel Valisi Mayo Kontu (1869 - 1872) görünürde "dostluklarını pekiştirmek" ama gerçek anlamda Şir Ali Han'ın biatini almak için, onu 1869'da Hindistan'a davet etmiştir.⁶⁶⁸ Şir Ali Han, Mart 1869'da büyük oğlu Muhammed Yakup Han'ı kendi kefilisi olarak Kabil'de bırakmış ve kendisi Hindistan'a giderek İngilizlerin Hindistan Genel Valisi ile görüşmüştür.⁶⁶⁹

27 Mart 1869'da İngilizlerin Hindistan Genel Valisi Mayo Kontu ile görüşen Şir Ali Han, İngilizlere "babasının kendileri ile yapmış olduğu antlaşmayı yenilemek için gelmediğini ve İngilizler ile yeni bir antlaşma yapmak istediğini" söylemiştir.⁶⁷⁰ Daha sonra Şir Ali Han, kendisi için büyük önem taşıyan iki konuyu genel valiye önermiştir. Bunlardan biri, Rusların Batı Türkistan bölgesine ilerlemesine karşı, bir önlem mahiyetinde İngilizlerin Afgan devletinin yanında bulunması ve her yönden kendisini desteklemesiydi. İkinci konu da, kendisi ve kendisi tarafından tayin edilecek olan veliahdını mahallî rakiplerine karşı İngilizler tarafından desteklenmesi ve bu desteğin de karşılıksız olarak sağlanmasıydı. Fakat Hindistan Genel Valisi, Şir Ali Han'ın bu önerisini kayıtsız olarak kabul etmektense, kısa bir

⁶⁶⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 320.

⁶⁶⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 324.

⁶⁶⁹ Aziz Aryanfar, *Afganistan ve Cihan: Kişver-hâ-yı Asyaî, Afrikaî ve Astarlyâî*, Maiwand Yy. Kabil, 1384 (ş. t.), C. 1, s. 43.

⁶⁷⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 597.

süre düşünme fırsatı istemiştir.⁶⁷¹ Ancak bazı araştırmacılar, Hindistan Genel Valisi'nin, Şir Ali Han'a yazmış olduğu mektupta, İngilizlerin Şir Ali Han'ın yanında olduğunu ve fakat Rus tehdidinin de "Emir'in" sandığı kadar ciddi olmadığını ifade edildiğini öne sürmektedirler. Ayrıca söz konusu araştırmacılar, Şir Ali Han'ın bu ziyareti sırasında İngilizlerden altı yüz bin rüpiye nakip para ile 6500 adet tüfek ve sekiz adet büyük ve küçük top yardım aldığını yazmaktadırlar.⁶⁷²

Şir Ali Han, her ne kadar babası Dost Muhammed Han'ın 1855 ve 1857 yıllarında İngilizler ile yaptığı antlaşmayı reddetmişse de, iktidarının son dönemlerine kadar İngilizler ile iyi geçinmeye çalışmıştır. Ancak bazı araştırmacılar bu dönemlerde (1857 - 1874) İngilizlerin direk Afganistan'a müdahale etmemesinin temel sebebi olarak Hindistan'da başlamış olan bağımsızlık mücadelelerinden kaynaklanmış olabileceğini ifade etmektedirler.⁶⁷³ Dolayısı ile Şir Ali Han, ülkedeki bu sükûnetten yararlanarak, kendi hâkimiyetini güçlendirmeye ve devlet idaresinden askerî ekonomik yapıya kadar bazı reformlar yapmaya çalışmıştır.

Yaklaşık on bir yıl boyunca siyasal iktidarı elinde bulunduran Şir Ali Han döneminde, Güney Türkistan bölgesinde Maymana hâkimi Mir Hüseyin Han ve İran ile yaşanan Sistan sorunu dışında Afganistan nispeten sükûnet içinde geçirmiştir. Güney Türkistan'da hâlâ kısmî bir bağımsızlığı bulunan Mir Hüseyin Han ile Şir Ali Han adına Belh valisi olan Muhammed Alem Han arasında 1873'te küçük bir sürtüşme yaşanmıştır. Bunun üzerine Şir Ali Han Maymana hâkimi Mir Hüseyin'i misafir etme bahanesi ile Kabil'e davet ederek tutuklamış ve böylece Güney Türkistan'ı Kabil yönetimine bağlamıştır.⁶⁷⁴

Öte yandan bu dönemde Şir Ali Han hâkimiyetindeki Afgan devletinin Sistan konusunda İran ile de kısa bir çekişmeleri olmuş ve neticede İngilizlerin hakemliği ile Sistan ikiye bölünmüştür. Sistan'ın ikiye bölünmesi İran ile Afganistan'ın sınır sorunu olarak uzun yıllar devam etmiştir. Daha Sonra üzerinde durulacağı gibi, 1930'dan sonra Türkiye Cumhuriyetinin hakemliği ile bu sorun giderilebilmiştir.

⁶⁷¹ Atayî, a. g. e. ss. 141, 142.

⁶⁷² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 325.

⁶⁷³ Zamanî, a. g. e. C. 1, s. 281.

⁶⁷⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 596.

1857'de İran ile İngilizler arasında yapılan antlaşmanın özellikle altıncı maddesinde İran, Afganistan'ın içişlerine karışmayacağı konusunda söz vermiş ve buna karşılık İngilizler de Afganistan'ın İran'ı rencide edecek bir emelde bulunmaması konusunda baskı altına tutulacağına güvence vermişti. Daha sonra 1863'te Dost Muhammed Han, İngilizlerin himayesi ile Herat'a saldırdığında, İran da Sistan'ın kendilerine bırakılmasını istemiş ve İngilizler tarafından da İran'ın bu isteği kabul edilmişti. Böylece Sistan'ın büyük bir bölümünün İran kontrolüne geçtiği bilinmektedir. Daha sonra 1865'te Afganistan'da Dost Muhammed oğulları arasında yaşanan iktidar mücadelesinden yararlanan İran, Sistan'ın tamamını ele geçirmişti.⁶⁷⁵

1868'de Şir Ali Han tüm ülkeye hâkim olunca Sistan meselesine de müdahale etmeye başlamış ve İran'a savaş açmıştı. Bunun üzerine bu dönemlerde İran ile de ilişkisi iyi olan İngilizler, iki memleket arasında hakemlik görevini üstlenmiştir. 1872'de bölgeye gönderilen İngiliz heyeti, Hirmand (Helmand) nehrini sınır olarak belirlemiş ve böylece Sistan'ı tam ortadan ikiye bölerek İran ve Afganistan arasında paylaştırmıştır.⁶⁷⁶ Ancak İngilizlerin belirlediği bu sınır, uzun yıllar iki ülke arasında bir sorun olarak devam etmiştir. Daha sonraki yıllarda (1888 ve 1902 yıllarında) da İngilizler ile Ruslar tarafından bu sınır İran ve Afganistan sınırı olarak belirlenmesine rağmen, iki devlet tarafından kabul edilmemiştir. Fakat 1933'te İran ve Afganistan devletlerinin isteği ile Türkiye Cumhuriyeti hakemlik görevini üstlenmiş ve Fahrettin Altay başkanlığında bir heyeti bölgeye göndermiştir. 1934'te İran ve Afganistan taraflarını da dinledikten sonra her iki devletin de konu ile ilgili hassasiyetlerini göz önünde tutan Türk heyeti 14 aylık bir çalışmadan sonra 1935'te mevcut sınırı belirlemiştir. Günümüzde özellikle diplomatik çevrelerde "Fahrettin Hattı" olarak bilinen bu sınır Türkiye Cumhuriyeti devletinin hakemliği ile çizilen ve iki devlet arasında bir sorun teşkil etmeyen tek sınır olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁷⁷

Daha önce işaret edildiği gibi Şir Ali Han dönemi İran ile Güney Türkistan'daki kısmî sorunların dışında, Afganistan'da barış içinde geçmiştir. Şir Ali Han da bu barış ortamından yararlanarak bir takım reformlara başlamıştır. Bu

⁶⁷⁵ Mahmud, a. g. e. s. 686.

⁶⁷⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 331 – 335.

⁶⁷⁷ Atayî, a. g. e. s. 556

reformlar ile Şir Ali Han, Afganistan'ın en modern hükümdarı olarak tarihe geçmiştir.

3. Şir Ali Han'ın Reformları ve İngilizler:

Şir Ali Han daha çocuk yaştayken babası Emir Dost Muhammed Han'ın, İngilizler tarafından Hindistan'a götürülmesi sırasında, uzunca bir süre babası ile beraber Hindistan'da bulunmuştur. Bu sıralarda, İngilizler modern ordularını ve silahlarını Dost Muhammed Han'a göstermek; daha doğrusu kendi gücünü ona göstermek için, istisnasız her hafta İngiliz ordularının eğitim kampına götürülmüştür. Dost Muhammed Han da her gittiğinde oğlu ve veliahdı olan Şir Ali'yi de beraberinde götürmüştür.⁶⁷⁸ Bu sebeple Şir Ali Han çocukluktan beri İngiliz ordusu ve ordu yapısına hayranlık beslemişti. Dolayısı ile Afganistan'da kendi hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra ilk reformlarını orduda yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda, bin – bin beş yüz kişiden oluşan ve “gond” adı verilen bir askerî birim ortaya koyulmuştu. Her gondun başında bir subay ve her beş gond ise bir fırkayı oluşturmuş ve her bir fırkanın başında “firkamüşür” adı verilen bir paşa bulunmaktaydı. Bu dönemde Afganistan 57 piyade ve 20 süvari gondan oluşan düzenli bir orduya sahip olmuştur. Toplam ordu sayısı ise elli sekiz bine ulaşmıştır. Fakat bu dönemde Afgan ordusunu eğitenlerin tamamı Hindistan asıllı İngiliz subaylarından oluşmaktaydı.⁶⁷⁹

Şir Ali Han, o güne kadar sıradan halktan oluşup sadece savaş durumlarında toplanan ve savaş bitince de terhis edilen orduyu dağıtarak yerine daha modern ve belli bir maaşla çalışan bir ordu kurmuştur. Bunun harcamalarını da yine devlet bütçesinden sağlayabilmek için bir takım mali reformların da yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebepten ikinci reformu da mali sahada yapmaya çalışmıştır.⁶⁸⁰

Daha önceki dönemlerde çiftçiden hasadın üç ay öncesinde vergi toplanmaya başlanmakta ve vergi de tamamen hububat olarak alınmaktaydı. Ayrıca söz konusu vergi belli kabile liderleri tarafından toplandığı için zamanında devlet hazinesine ulaşmamaktaydı. Bu durum hububatın nakit paraya çevrilmesinde olduğu gibi, devletin nakit paraya ihtiyaç duyduğu anda eline

⁶⁷⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 293, 294.

⁶⁷⁹ Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 595, 596.

⁶⁸⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 326.

ulaşmadığı için devleti sıkıntıya sokmaktaydı. Ayrıca hasat mevsiminden tam üç ay önce toplandığı için de çiftçileri de zor durumda bırakmaktaydı.⁶⁸¹ Şir Ali Han, bu düzeni temelden değiştirerek vergileri yıllık tam hasat mevsiminde toplamaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde isteyen çiftçi vergileri hububatın yanında nakit para olarak da verme olanağına sahip olmuşlardır. Diğer taraftan da vergiler belli bir kabile lideri tarafından değil, “tahsildar” adı verilen memurlar tarafından ve belli bir makbuz karşılığında toplanmaya başlanmıştır. Böylece devlet hazinesine daha düzenli olarak para girmeye başlamıştır.⁶⁸²

Öte yandan 1873'te ilk defa Afganistan'da taş baskı yapan bir matbaa kurulmuştur. 1874 Şubat ayında “*Şemsünnehar*” adı verilen gazete yayın hayatına başlamıştır. Şir Ali Han'ın kendi fermanı ile Mirza Abdulali tarafından çıkartılmaya başlanan “*Şemsünnehar*” gazetesinin on beş günde bir ve on altı sayfada çıktığı bilinmektedir.⁶⁸³

Tamamen devletin kontrolünde olan “*Şemsünnehar*” gazetesinin, iç haberleri devletten aldığı ve dış haberleri de daha çok Hindistan'daki İngiliz gazetelerine dayandığı bilinmektedir. Bu gazetenin amacı elimize ulaşan 3 Şubat 1874'te çıkan ilk sayısında; “Afganistan ve Türkistan (buradaki Türkistan'dan kasıt Güney Türkistan'dır.) aydınlarını Afganistan ve dünyadaki gelişmelerden haberdar etmek ve yüce hükümdarın kararlarını aydınlar vesilesi ile halka duyurmak” şeklinde dile getirilmiştir.⁶⁸⁴

Netice itibarı ile Şir Ali Han iktidarda olduğu sırada, uzun süre ülke büyük bir sükûnet içindeydi. Şir Ali Han da bu sükûnetten yararlanarak, askeri yapıdan devletin diğer organlarına ve basın yayına kadar bir takım yenilik getirmiştir. Şir Ali Han'ın bu yenilikleri çoğu zaman İngilizleri rahatsız ettiyse de, özellikle askeri sahadaki modernleşmede askerî eğitimcilerin İngiliz subaylarından seçilmesi İngilizleri rahatlatmıştır. Ancak, daha sonra üzerinde detaylı bir şekilde durulacağı gibi, bir süre önce Kabil'e gelen Seyit Cemalüddin Afganî'nin öğrencileri tarafından çıkartıldığı bilinen *Şemsunnehar* gazetesinin yayın hayatına başlaması ve özellikle İstanbul'da çıkan bazı makalelerin tercümesinin bu gazeteye yayınlanmaya

⁶⁸¹ Mirza Yakup Ali Han, *Padişah-ân-ı Mutahır-ı Afganistan*, Kabil, 1334 (ş. t.), s. 167.

⁶⁸² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 594.

⁶⁸³ Basir Ahmad Devletabadi, “Negahî be Matbuat ve Teşekkül-ha-yı Ferhengî der Afganistan”, *Seraj (Dergi)*, Yıl:1, S. 2, Bahar, 2002, s. 149.

⁶⁸⁴ *Şemsünnehar*, Yıl: 1, S. 1, Perşembe, 15 Zilhicce 1290 (h. t.), s. 1.

başlaması, bir takım İngiliz karşıtı fikirlerin ortaya atılması bakımından İngilizleri rahatsız etmiştir. Bu yüzden de İngilizler her fırsatta Şir Ali Han'ı kontrol altında tutmak için baskı uygulamaya çalışmıştır. Hatta bir süre sonra İngilizlerin baskısı ile *Şemsünnehar* gazetesinin yayınının durdurulduğu da öne sürülmektedir.⁶⁸⁵

Öte yandan 1876'da Şir Ali Han Herat'a gittiğinde İngilizler tarafından kendisine bir nota gönderilerek, İran veya başka bir memlekete yavaşması durumunda ona karşı muhaliflerinin destekleneceği yönünde tehdit edilmiştir.⁶⁸⁶ Diğer taraftan Ocak 1877'de Afgan ve İngiliz heyetlerinin katılımı ile gerçekleşen Peşaver konferansında, Şir Ali Han'ın temsilcisi Seyit Nur Muhammed Şah, İngilizlerin kendilerini gerektiği gibi desteklemediklerini söylediğinde, şartların değiştiğini ve bundan sonra yeterli desteğin sağlanacağını, fakat iç ve dış işlerinde bundan böyle İngilizlere bağlanmalarını talep etmiştir.⁶⁸⁷ Dolayısı ile Şir Ali Han her ne kadar, başlangıçta bir takım reformlar gerçekleştirdiyse de, hatta içişlerinde bile yoğun bir İngiliz baskısı altında olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan Şir Ali Han'ın son dönemlerinde, İngiltere'de yaşanan iktidar değişikliği kapsamında Afganistan'ı da tamamen sömürgeleştirme eğilimine girdiği açıkça görülmektedir. Nitekim bu dönemlerde, özellikle Ruslar ile yaşanan rekabet çerçevesinde Afganistan'ı işgal etme amacı açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

B. İKİNCİ İNGİLİZ – AFGAN SAVAŞLARINA GİDEN SÜREÇ

19. yüzyılın başlarından itibaren Güney Asya'daki işgal sürecini tamamlamış olan İngiltere, Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için, bölgede bugünkü Afganistan'ı kendi ittifak çemberinde tutmak istemiştir. Bunu zaman zaman kaba kuvvetle ve bazen de üstün diplomatik yöntemleri ile başarmaya çalışan İngiltere, böylece Afganistan topraklarını bir güvenlik duvarına dönüştürmek istemiştir. Bu dönemde İngiltere'ye karşı koymak, Afganistan devletinin askerî gücü ve kabiliyeti dâhilinde değildi. Bu sebeple Afganistan devleti, özellikle birinci İngiliz – Afgan savaşlarından sonra (1843), İngilizlerin siyasî himayesine girmek zorunda kalmıştı.

⁶⁸⁵ Devletabadi, a. g. m. s. 151.

⁶⁸⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 597.

⁶⁸⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 341, 342.

Bu dönemde İngilizlerin dünya üzerindeki gücü dikkate alındığında, Afganistan gibi küçük bir devletin, hızla ilerlemekte olan Rusya ve hemen yanı başında kendi topraklarına göz dikmiş olan İran'a karşı İngilizlerin himayesine girmesi doğal karşılanabilir. Bu çerçevede ünlü Amerikalı tarihçi Paul Kennedy, 19. yüzyılın başındaki İngiltere'yi anlatırken, "...deniz gücü egemenliği, mali kredi, ticarî bilgi ve becerileri ile ittifak diplomasisi unsurlarını ustaca birleştirdikleri için 1815'e gelindiğinde zaten dikkat çekici ölçüde küresel üstünlük sağlamıştı" şeklindeki açıklaması ile o dönemdeki İngiltere'nin durumunu ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca Kennedy, "19. yüzyılın başında eğer Pencaplılar ile Annamlılar kaybedenler ise hiç kuşkusuz İngilizler kazanan taraf olmuştur" şeklinde bir tespitte bulunmuştur.⁶⁸⁸ Dolayısı ile 19. yüzyılda deyim yerindeyse bir "dünya devleti" halini alan İngiltere'ye karşı Afganların karşı koyması, oldukça zor görünmekteydi.

Diğer taraftan İngilizler Afganistan topraklarını tamamen kendi askerî ve siyasî egemenliğine alarak, kabileler arası yaşanan sorunlar ile uğraşmanın, zaman kaybindan başka bir stratejik çıkar sağlamadığının farkındaydı. Ayrıca İngiltere, Afganistan'ın zor coğrafi şartlarında bir yandan İngiliz karşıtı direnişçiler ile uğraşmak, diğer yandan da Rusya ile sıcak temasa geçerek iki güç ortasında yıpranıp uluslararası platformda sahip olduğu prestijini kaybedebileceğini düşünmekteydi. Çünkü İngiltere, özellikle Viyana Kongresi (1815) ile Avrupa devletler sisteminde liderliği oynayacak güç ve kabiliyeti sebebinden dolayı, kongre kararlarını kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmişti. Afganistan gibi zayıf bir memlekette Rusya'ya karşı mağlubiyete uğraması, onun Avrupa'daki devletler arasında prestij kaybına sebep olurdu. Bu sebepten Afganistan coğrafyasını tamamen askerî ve siyasî egemenliği altına almaktansa, bu ülkeyi İngiliz menfaatlerini koruyan tampon bir bölge haline getirmenin daha makul olacağını düşünmüştü. Dolayısı ile "birinci İngiliz – Afgan Savaşları" (1839 - 1842)'nin ikinci merhalesinde (1842 - 1843) ciddi ilerleme kaydeden İngilizler, bu ülkeyi elinde bulundurmadan geri çekilmiş ve daha önce bahsettiğimiz gibi Dost Muhammed Han ile bir anlaşma sağlayarak ülkeyi İngiliz menfaatleri doğrultusunda üç ayrı yerel yönetime bölmüştü. Böylece Afganistan meselesinden emin olan İngiltere, bu bölgeden daha büyük öneme haiz olan ve Viyana

⁶⁸⁸ Kennedy, a. g. e. s. 177.

Kongresinde gündeme getirilen Osmanlı topraklarının paylaşılması konusundaki “Şark meselesinde” daha etkin olmaya çalışmak istemişti.

Öte yandan Rusya, İran ile imzaladığı 25 Ekim 1813'teki Gülistan ve 21 Şubat 1828'deki Türkmeçay antlaşmaları ile Kafkasya bölgesinde ciddi bir ilerleme kaydetmişti. Özellikle Türkmeçay antlaşması neticesinde neredeyse tüm Kafkasya bölgelerini ele geçirmiş ve yayılmacı politikaları ile bölgede büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştı. Daha sonra 1853 – 1856 yılları arasında cereyan eden Kırım savaşı ve ardından imzalanan Paris barış antlaşması (1856) ile Rusya, “güneye inme” projesine bir adım daha yaklaşmakla beraber bölge çapında büyük bir tehdit olarak gündeme gelmişti.⁶⁸⁹

Bu arada Hindistan'ın sıcak sularına ulaşmak için strateji geliştirmeye çalışan ünlü Rus Çarı Büyük Petro, kendisinden sonra Rusya tahtına oturacak olanlara bir vasiyetname bırakmıştı. Bu vasiyetnamede, “Rusya'nın dünya devleti haline gelmesi için Hindistan ve Anadolu bölgelerini kontrol etmesinin önemi” üzerinde durulmuştur. “Avrupa anahtarının Anadolu ve Anadolu'nunkini da Kafkaslarda olduğunu belirten Büyük Petro, Hindistan anahtarının da Türkistan'da olduğunu altını çizmiştir.⁶⁹⁰ Bu anlamda Rusların yayılma stratejisinin Büyük Petro'nun vasiyeti üzerinde kurulduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Rusya'nın her zaman Osmanlı toprakları üzerinde bir takım faaliyetler yaptığı gibi, güneye inmek için de farklı yöntemler ile stratejiler geliştirdiği görülmüştür.

19. yüzyılın başındaki sanayileşme sürecinde Avrupa devletler sisteminde İngiltere, Avusturya ve Prusya gibi devletlere nazaran kısmen geri planda kalan Rusya, Napolyon'a karşı savaşlarda elde ettiği başarılar ile İngiltere ile birlikte Viyana Kongresine yön veren bir devlet haline gelmiştir.⁶⁹¹ Zaten Rusya, Viyana Kongresinden önce de Osmanlı topraklarına yönelik açık faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. Bu kapsamda 1804 – 1817 yılları boyunca Balkanlarda devam eden Sırp isyanlarını destekleyerek bölgedeki Hristiyanları ayaklanması için kışkırtmış ve bu şekilde Osmanlı topraklarına nüfuz etmeye çalışmıştır. Her zaman Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini sürdüren Rusya, 1821'de İran'ı Anadolu'ya

⁶⁸⁹ Uçarol, a. g. e. s. 228.

⁶⁹⁰ Larissa Nikolayeva, *Tacikistan: Tahvolât-i Siyasî – İctimaî Der Sad Sâl-i Akhir*, Safâ İhvân (Fa. çv.), İran Dışişleri Bakanlığı Yy. Tahran, 2001, s. 8.

⁶⁹¹ Uçarol, a. g. e. s. 39, Sander, a. g. e. C. 1, s. 179.

saldırması için kışkırtmıştır.⁶⁹² Özellikle Kırım savaşıdan sonra Avrupa devletleri arasında üstün bir konum elde etmiş olan Rusya, bu tarihten sonra “güneye inme” projesinde emin adımlarla ilerlemeye başlamıştır.⁶⁹³

Viyana Kongresinde, “Şark Meselesi” veya “Doğu Sorunu” adı altında gündeme getirilen Osmanlı topraklarının paylaşımında Rusya, diğer Avrupa devletleri arasında güçlü bir şekilde yerini almıştır. Fakat diğer Avrupa devletlerinden farklı olarak Rusya, Osmanlı topraklarının yanı sıra, daha güneye (Hindistan’a) hâkim olmak için de strateji geliştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Rusya’nın Hindistan veya daha genel bir ifade ile sıcak denizlere hâkim olmak için uyguladığı yayılma stratejisinde, İngiltere ile menfaatlerinin çeliştiği görülmektedir. Dolayısı ile 19. yüzyılda Rusya ile İngiltere’nin bu menfaat çelişkisi bir takım çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle Kırım savaşıdan sonra Batı Türkistan’a ilerleyen Rusya, bu dönemde Ceyhun’un güney kıyılarındaki Afganistan’ı kendi siyasi idaresinde tutan İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. Bu sebepten 19. yüzyılın ortalarında bugünkü Afganistan toprakları Rusya ile İngiltere arasındaki güç mücadelelerinde adeta bir savaş alanına dönüşmüştür.

1. “Şark Meselesi” ve Afganistan’a Yansımaları

Avrupa’da Napolyon’a karşı yaşanan uzun savaşlardan sonra, 30 Mayıs 1814’teki Paris barış antlaşması ile Avrupa’daki devletler özellikle dış politikalarında göreceli bir barış ve istikrarın yolunu tutmuşlardır. Özellikle Napolyon savaşlarından sonra Avrupa’da güç dengeleri altüst olmuştu. Paris “barış antlaşması” ile galip devletler “intikam alma” yerine güç dengeleri oluşturmaya çalışmışlardır. Hemen ardından gelen Viyana Kongresinde (1815) Osmanlı topraklarının paylaşılması konusu esas alındıysa da, aynı zamanda bu kongre Avrupa devletler sisteminde sağlanan uzun süreli bir barış antlaşması olarak da değerlendirilmektedir.⁶⁹⁴

Diğer taraftan Viyana kongresinde, Avrupa devletleri tarafından “hasta adam” olarak nitelendirilen Osmanlı İmparatorluğunun mirasının paylaşılması da gündeme gelmiş ve bir “sorun” olarak görülen Osmanlı Devletinin hâkimiyet sahası

⁶⁹² Uçarol, a. g. e. s. 171.

⁶⁹³ Kennedy, a. g. e. ss. 199, 200.

⁶⁹⁴ Sander, a. g. e. C. 1, s. 178.

da “Şark Meselesi” veya “Doğu Sorunu” adı ile dile getirilmiştir. Böylece Profesör Doktor Mustafa Turan’ın tabiri ile: “*Şark Meselesi, Batılı devletlerin Türkler üzerindeki düşünce, emel ve faaliyetlerinin sistematik bir ifadesi*” şeklinde karşımıza çıkmıştır.⁶⁹⁵ Öte yandan Viyana kongresinden sonra Avrupa devletleri kendi aralarında imzaladıkları serbest ticaret sözleşmeleri ile nispeten barışçı bir dış politika izlemeye başlamışlardır. Bu kapsamda İngiltere’de hem liberaller ve hem de muhafazakârlar büyük ölçüde iç ve dış politikada barış ve istikrar yolunu seçmişlerdir. Fakat yine de bu eğilim, büyük güçler arasında uzun süren savaşların olmaması veya tüm devletlerarası çatışmaların sona ermesi anlamına gelmemektedir. “Şark Meselesi” kapsamında Osmanlı topraklarına karşı olduğu gibi, Avrupa devletlerinden daha güçsüz olan halklara karşı da işgal savaşları devam etmiştir.⁶⁹⁶

Bu çerçevede Viyana Kongresine adeta yön veren Rusya ile İngiltere⁶⁹⁷ hem Osmanlı toprakları üzerinde, hem de Afganistan üzerinden Güney Asya ve İran üzerinden de Orta Doğu bölgelerinde ciddi bir rekabete girişmişlerdir. Her ne kadar “Viyana düzenlemesi” ile bir süre göreceli bir barış sağlandıysa da, her iki devlet yayılmacı ve sömürgeci siyasetleri çerçevesinde çoğu zaman ciddi rekabetlere girişmişlerdir.

Bu doğrultuda II. Katerina (1762 - 1796) döneminden itibaren Boğazlara nüfuz etmeye çalışan Rusya, aynı zamanda Balkanlar ile Kafkasları ele geçirerek Ege Denizinden Akdeniz, Doğu Anadolu’dan bir taraftan İskenderun ve diğer taraftan da Basra Körfezlerine inmeyi hedeflemiştir. Böylece bir dünya devleti haline yükselmeyi amaçlayan Rusya, bu hedefine ulaşmak için hem Osmanlı

⁶⁹⁵ Mustafa Turan, **Siyasi ve Hukukî Açidan Millî Mücadele (30 Ekim 1918 – 24 Temmuz 1923)**, Berikan Yy. Ankara, 2011, s. 13.

⁶⁹⁶ Kennedy, a. g. e. ss. 169, 170.

⁶⁹⁷ Viyana Kongresinde İngiltere, Avrupa güçler dengesini kendi çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlemiştir. Belçika ile Hollanda’yı birleştirmekle kendi adası ile diğer Avrupa devletleri arasında tampon bir bölge oluşturarak bu yönden kendi güvenliğini sağlamıştır. Ayrıca Malta ve İyon adalarına yerleşmekle; daha önceden yerleşmiş olduğu Jersey adası ve Cebelitarık boğazı gibi stratejik bölgeleri kontrol etmekle Avrupa’yı adeta bir çember içine almıştı. Böylece, Avrupa’da ve açık denizlerde, geniş anlamı ile dünyada birinci derecede söz sahibi devlet haline gelmiştir. Diğer taraftan Rusya, Napolyon savaşlarında oynadığı roller sebebi ile kongre kararlarına yön veren bir devlet haline gelmişti. Aynı zamanda Doğu Avrupa’da ele geçirdiği topraklarla, Orta ve Güney Avrupa üzerinde etkili bir duruma yükselmiştir. Öte yandan Rusya ele geçirmiş olduğu Balkan bölgeleri ile Osmanlı devleti ile olan meselelerini kongre gündeminden uzak tutmayı da başarmıştır. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Uçarol, a. g. e. s. 39, Sander, a. g. e. C. 1, s. 179.

topraklarına ve hem de Türkistan bölgesine yönelik politikalar uygulamaya çalışmıştır.⁶⁹⁸

Diğer taraftan İngiltere de, Ortadoğu ticaretinin en büyük payını kendi elinde tutan bir devlettir. İstanbul ve İzmir limanları ile İngiliz limanları arasında İngiliz ticarî gemileri sürekli olarak faaliyet etmekteydi. Aynı zamanda İskenderun ve Beyrut üzerinden Halep, Şam ve Bağdat ticaretine de İngilizlerin hâkim olduğu bilinmektedir. Tüm bunların yanında Mısır üzerinden Hindistan ile olan bağlantıları da güçlüydü. Özellikle İngiliz - Osmanlı arasında 1838’de imzalanan Balta Limanı ve 1850’de imzalanan Gümrük Tarifesi Antlaşmaları ile Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içinde İngilizler geniş ticarî haklara sahip bir devlet haline gelmişti.⁶⁹⁹

Tüm bunlar Viyana Kongresini adeta yönlendirmiş olan Rusya ile İngiltere’yi karşı karşıya getirmiştir. 1853 – 1856 yıllarında Osmanlı ve Rusya arasında devam eden Kırım savaşı ve bu savaşta İngiltere’nin daha önce yapılan antlaşmalar çerçevesinde Osmanlı devletini desteklemesi, Rusya ile İngiltere arasındaki rekabete farklı bir boyut kazandırmıştır.⁷⁰⁰

Bu dönemlerde İngiltere kendisini Osmanlı devletinin yanında göstermek sureti ile bir yandan Rusların önüne bir set oluşturmaya çalışırken, diğer taraftan da diplomasi yolu ile “Şark Meselesini” kendi menfaatleri doğrultusunda “çözmeye” çalışmıştır. Rusya ise güç kullanma yolu ile Osmanlı’yı çembere alarak kendi hâkimiyetini sağlamaya çalışmıştır. Kafkaslara hâkim olduktan sonra, Balkanlardaki isyanları destekleyerek bölgeye nüfuz eden Rusya iki taraftan da Osmanlı devletini sıkıştırmıştı. Kırım savaşından sonra bir yandan Karadeniz üzerinden Osmanlı devletini tehdit ederken, diğer taraftan da “güneye inme” stratejisini uygulayarak kendi hedefine bir adım daha yaklaşmıştır. Böylece Ruslar hem Osmanlı’yı büyük ölçüde tehdit altına alarak “Şark Meselesini” kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirmek ve hem de Batı Türkistan’ı işgal ederek İran ile Afganistan üzerinden Hindistan’ın sıcak denizlerine ulaşmak istemiştir.

Daha önce bahsedildiği gibi Rusya, Kırım Savaşından sonra Batı Türkistan’a yönelmiştir. Uzun süreden beri Sibiry’a’yı elinde bulunduran Rusya, daha önce işaret edildiği gibi 1828’de İran ile imzaladığı Türkmeçay antlaşması

⁶⁹⁸ Uçarol, a. g. e. s. 212.

⁶⁹⁹ Uçarol, a. g. e. ss. 213, 214

⁷⁰⁰ Kırım savaşına ilişkin bkz: Uçarol, a. g. e. ss. 222 – 225, P. Kennedy, a. g. e. ss. 199 – 208.

neticesinde neredeyse tüm Kafkaslara da hâkim olmuş ve böylece Türkistan bölgesini ciddi anlamda tehdit etmeye başlamıştı. Kırım Savaşından galibiyetle ayrılan Rusya, 1867 – 1876 yılları arasında tedricen tüm Batı Türkistan hanlıklarını dağıtarak bölgeye hâkim olmuştur.

Rusların hızla Hindistan sınırlarına doğru ilerlemesine karşı, İngilizler ise özellikle Asya'daki menfaatlerine büyük bir tehdit olarak gördüğü Rusya'nın önünü keserek Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için, yeniden bugünkü Afganistan'a yönelik bir takım siyasi ataklarda bulunmaya başlamıştır. Bu çerçevede 1875'te İngilizler, Belucistan yerel hâkimi ile imzaladıkları bir antlaşma ile Kalat ve Quetta'yı İngiliz askerî üssü olarak ilan etmiş ve yaklaşık yirmi bin İngiliz askerini bu iki bölgeye konuşlandırmıştır. Oysa 1841'de İran ile İngilizler arasında imzalanan antlaşmada Quetta bölgesi Afganistan toprağı olarak kabul edilmişti.⁷⁰¹ 1875'te İngilizlerin Afgan devletini es geçerek Belucistan yerel hâkimi ile bu antlaşmayı imzalaması, Afganistan Emiri Şir Ali Han'ı ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Nitekim 1877'de İngilizler, Şir Ali Han'ı Peşaver'e davet etmesine rağmen kendisinin gitmeyip bir temsilcisinin göndermesi, bu rahatsızlığın bir yansıması olarak görülmektedir.

Rusların hızla bölgeye ilerleyerek Afganistan'ın kuzey ve kuzey batı bölgelerini tehdit etmeye başlaması İngilizleri hareketlendirmiştir. Bu çerçevede 1877'de İngilizler, yeni bir takım antlaşmalar yapmak üzere Afganistan Emiri Şir Ali Han'ı Peşaver'e davet etmişti. Fakat Şir Ali Han, İngilizlerin Afganistan politikasını boykot etmek maksadı ile Peşaver'e gitmemiş ve Seyit Nur Muhammed Şah ismindeki temsilcisini göndermiştir. İngilizler, Şir Ali Han'ın temsilcisi Nur Muhammed Şah'a, "yaklaşan Rus tehdidine karşı iş birliği" adına, Herat, Belh, Kandahar ve Kabil'de birer İngiliz daimi temsilciliğinin bulundurulmasını ve buna karşı da Afgan devletini destekleyeceklerini önermiştir. Ancak Afgan temsilcisi İngilizlerin bu önerisini kabul etmemiştir.⁷⁰² Bu şekilde Peşaver konferansının sonuçsuz kaldığı görülmektedir.

⁷⁰¹ Atayi, a. g. e. s. 155.

⁷⁰² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 341.

2. Rusların Batı Türkistan İşgali ve Afganistan

Rusya, İran ile 1813'de imzaladığı Gülistan ve 1828'de imzaladığı Türkmeçay antlaşmaları neticesinde neredeyse tüm Kafkasya bölgesine hâkimiyet sağlamıştı.⁷⁰³ Daha sonra 1853 – 1856 yılları arasında cereyan eden Kırım savaşı ve ardından imzalanan Paris barış antlaşması (1856) ile Rusya, Osmanlı devletini çevrelemiş olmakla birlikte “güneye inme” projesine bir adım daha yaklaşmıştı.⁷⁰⁴

Rusya, Kafkasya bölgelerine tam hâkimiyet sağladıktan sonra, bu dönemlerde belli bir siyasal otoriteden yoksun ve kendi arasında parçalı bir yapı ile idare edilen Batı Türkistan'a yönelmiştir. Zaten 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan Hanlıklarını dağıtarak İdil ile Ural boylarına ve dolayısı ile Hazar havzasına yerleşmişti. Daha sonra güney ve doğuya ilerleyen Ruslar 1558 – 1582 yılları arasında Sibiryadaki tüm hanlıkları dağıtmış ve tüm Sibiryaya hâkim olmuştur. Böylece Ruslar, 16. yüzyılın sonuna kadar Batı Türkistan'ın kuzey ve kuzeybatı bölgelerine yerleşmişti.⁷⁰⁵ Bu şekilde Türkistan bölgelerini uzun yıllardan beri yakın takip altında tutan Rusya, 1716 – 1719 yılları arasında (I. Petro döneminde) Batı Türkistan'a iki yönden saldırmıştır. Yapılan ilk saldırıda Ruslar, nispi bir ilerleme kaydetmiştir. Bu saldırı neticesinde “İrtiş hattı” kurulmuş ve bugünkü Kazakistan'ın kuzeydoğu bölgeleri Rus idaresine girmiştir. Yine aynı dönemde Ruslar, Hazar Denizi üzerinden Hive'ye saldırdıysa da kayda değer bir ilerleme sağlayamamış ve aksine ağır kayıplar vermiştir.⁷⁰⁶

Bu dönemlerden sonra Rusya, uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa ve Baltık ülkelerinde meşgul olduğu için, güneye ilerleme stratejisine kısmen ara vermişti. Fakat kısmî ilerlemesini de İran üzerinde oynadığı politikalar ile sağlamaya çalışmıştı. Bu sebeple bir süre Batı Türkistan ile uğraşmayı geciktirmişti. Ancak 19. yüzyılda, Kafkasyadaki hâkimiyeti ile Balkanlar'daki nüfuzunu sağlamlaştırdıktan ve Kırım savaşı ile Osmanlı devletine karşı elde ettiği

⁷⁰³ Rusya ile İran arasındaki savaşlar, Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarına ilişkin detaylı bilgi için bkz: Pio Carlo Terenzio, **Rekabet-ha-yı Rus ve İngiliz Der İarn ve Afganistan**, Abbas Azerin, (Fa. çev.) Tahran, 1383 (ş. t.), ss. 37, 42, 49.

⁷⁰⁴ Uçarol, a. g. e. s. 228.

⁷⁰⁵ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Hayit, a. g. e. s. 43.

⁷⁰⁶ René Cagnat – Michel Jan, **İmparatorluklar Beşiği: SSCB, Çin ve İslam'ın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı**, Alan Yy. İstanbul, 1992, ss. 103, 104.

galibiyetlerden sonra Batı Türkistan'a mutlak hâkimiyet sağlamak için yeniden harekete geçmiştir.⁷⁰⁷

Rusların Batı Türkistan'a yönelik işgalini endişe ile karşılayan İngilizlerin itirazlarına; *"Türkistan'daki asileri Rus medeniyetine bağlamak istediğini ve İngiliz toprakları olan Afganistan'a müdahale etmeyeceğini"* ifade ettiği bilinmektedir.⁷⁰⁸ Rusların *"asiler"* diye hitap ettiği Batı Türkistan hanlıkları arasında belli bir siyasi birlik olmadığı gibi, kendi menfaatleri doğrultusunda zaman zaman çatışmalar da yaşanmaktaydı. Bu dönemlerde Batı Türkistan bölgesi, Buhara, Hive ve Hokand Hanlıklarının kontrolünde parçalı bir durumdaydı. Merkezî bir otoritenin bulunmaması, Rus işgal sürecinin de hızlanmasını sağlamıştır.

Bu çerçevede Balkan ve Kırım bölgelerindeki tam hâkimiyetini sağladıktan sonra, Kafkasya üzerinden Batı Türkistan'a yönelen Ruslar, 1866'da bugünkü Kazakistan'ın Yesi kentini işgal etmiş ve Taşkent'e doğru ilerleyerek Batı Türkistan'a yönelik işgal sürecini filen başlatmıştır.⁷⁰⁹

1867'de Buhara hanlığını dağıtarak Semerkant'a ilerleyen Ruslar, bir yıl sonra da (1868) Semerkant'ı işgal etmiştir.⁷¹⁰ Rusların hızla ilerlediğini görüp onlara karşı koyamayacağını düşünen Hive Hanlığı, Ruslara barış yapma önerisinde bulunmuştur. Ancak Ruslar, kendi egemenliklerini kabul etmeleri şartı ile barış yapacaklarını söylemiş ve bunun üzerine Hive Hanlığının kabul etmesi ile 1873'te Hive de Rus idaresine girmiştir.⁷¹¹

Bu arada arşiv belgelerine göre, Hive Hanlığının, İran ile Afganistan'ın Hive üzerindeki rekabetleri yüzünden Ruslar ile barış yaptığı anlaşılmaktadır. Bir yandan İngiliz himayesindeki Afgan devleti başlangıçtan beri Hive bölgesini işgal etmek için uğraşırken, diğer taraftan da İran da bu bölgeleri kendi topraklarına katmak için çaba göstermiştir. Bu iki rakibin bölgedeki ihtilafına karşı Hive Hanlığı,

⁷⁰⁷ Ekrem Memiş – Nuri Köstüklü, *Yeni ve Yakınçağda Türk Dünyası*, Çizgi Yy. Konya, 2000, ss. 56 – 63.

⁷⁰⁸ Atayî, a. g. e. ss. 154, 155.

⁷⁰⁹ Rox, a. g. e. s. 407, Memiş – Köstüklü, a. g. e. ss. 59, 60.

⁷¹⁰ Buhara Hanlığı ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Seyit Mensur Alimî, *Buhara Gehvâre-yi Türkistan*, Peşaver, 1996, s. 48, Nikolayeva, a. g. e. s. 29, Hamdam Sadıqov – Rustam Şamseddinov, *Özbekistan'ing Yangi Tarixi: Türkistan Çar Russiası Mustamlakaçılığı Davrı*, Şark Neşriyat Yy. Taşkent, 2000, C. 1, s. 92, Cemşid Şule, *Cehâd-i Millet-i Buhara ve Hevadis-i Lakay Der Şimal-i Hindukuş*, Cemrâd Cemşid (Y. H), Peşaver, 1996, s. 30, M. Mirza Bala, "Buhara Hanlığı" *İslam Ansiklopedisi* (Diyanet), C. II, s. 768, Hayit, a. g. e. s. 30.

⁷¹¹ Hive Hanlığı ile ilgili bkz: Sadıqov – Şamseddinov, a. g. e. C. 1, s. 138, Hayit, a. g. e. s. 27.

daha güçlü bir “hami” arayışı için Ruslar ile barış yapmak istemiş ve nihayetinde Rus idaresine girmek zorunda kalmıştır.⁷¹²

Buhara ve Hive hanlıklarını kendine bağlayarak bölgeye hâkim olan Ruslar, bugünkü Fergane vadisine hâkim olan Hokand (Kokand) Hanlığına yönelik harekete geçmiştir. Fakat Fergane vadisinde Ruslar beklemedikleri direnişlerle karşılaşmıştır.

Bu arada Hokand (Kokand) Hanlığı, Batı Türkistan hanlıkları arasında en genç ve güçlü bir hanlık olduğu bilinmektedir. 1800 – 1842 yılları arasında, Taşkent ve Kazak bozkırlarının bazı kısımlarını da kendi hâkimiyetine dâhil eden Hokand Hanlığı, Seyhun nehri ile Balkaş gölü arasında yaşayan Kazakları da kendi idaresine alarak zaman zaman bir genişleme süreci de yaşamıştır. Ancak Hüdayar Han döneminde (1846 - 1858), kendi arasında yaşanan bir takım iktidar mücadelesi sebebi ile bir gerileme sürecine girmiştir. Batı Türkistan’daki diğer hanlıkların Rus idaresine girmesinden sonra, uzun bir mücadelenin ardından 1876’da Rus işgaline uğramıştır.⁷¹³

Batı Türkistan bölgelerini tamamen işgal eden Ruslar, Ceyhun kıyısında Afganistan ile sınır haline gelmiş ve böylece Afganistan da direk Rusların tehdidi altına girmiştir. Bu da hiç kuşkusuz Afganistan’ı kendi “arka bahçesi” olarak gören İngilizleri ciddi anlamda endişelendirmeye başlamıştır. Hokand Hanlığını işgal ettikten sonra, Osmanlı ile savaşa giren (1877 - 1878) Ruslar, her ne kadar Afganistan’a saldırmayacakları yönünde İngilizlere güvence vermişse de, İngilizler kaba kuvvet kullanmakla meşhur olan Ruslara güvenmemekteydi.

Diğer taraftan bu dönemlerde Afganistan Emiri Şir Ali Han ile ilişkileri iyi olmayan İngilizler, Şir Ali Han’ın Rusya ile anlaşacağı ihtimaline karşı bir takım diplomatik temaslarda bulunmaya başlamıştır. Nitekim aynı dönemde kalabalık bir Rus heyetinin Kabil’e gelmesi, İngilizlerin bu endişesini haklı çıkarmıştır. Dolayısı ile bu dönemlerde Kabil’e gelen ilk Osmanlı heyetinin de, Şir Ali Han ile İngilizler arasında bir arabuluculuk yapmaya çalıştığı öne sürülmektedir.⁷¹⁴ Fakat İngilizlerin “ittifak antlaşması” adı altında ağır şartlar öne sürmesinden dolayı, Afganistan

⁷¹² BOA, FK: İ.HR, Dosya No: 259, Gömlek No: 15477, Tarih: 21 S. 1290 (h. t.)

⁷¹³ Hayit, a. g. e. s. 32, Rox, a. g. e. s. 407.

⁷¹⁴ Atayi, a. g. e. s. 159

Emiri Şir Ali Han ile aralarını düzeltemediklerini ve nihayetinde de kaba güç kullanarak Afganistan'a saldırdıklarını görmekteyiz.

Bu şekilde bugünkü Afganistan toprakları 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rusya ile İngiltere arasında adeta bir güç mücadelesi sahnesine dönüşmüş ve bunun neticesinde “ikinci İngiliz – Afgan Savaşları” (1878 – 1879) yaşanmıştır. Daha sonra bu mücadelelerin bir sonucu olarak bugünkü Afganistan topraklarını, iki devlet arasında tampon bir bölge olarak şekillendiğini görmekteyiz.

3. İlk Rus Heyeti Kabil’de (22 Haziran 1878):

Daha önce kısmen bahsedildiği gibi, Peşaver konferansında İngilizlere rest çeken Afganlar, İngilizlerin muhtemel emellerine karşı hazırlıklı olmaları gerektiğinin farkındaydı. İki büyük gücün ortasında sıkışan Afgan Emiri Şir Ali Han, kendi bekası için birinden yana tercih yapmak durumundaydı. Zaten Hindistan kapılarına ilerlemek için fırsat kollayan Ruslara böylece yeni bir fırsat doğmuştu. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Ruslar, General Stolitov başkanlığında bir heyeti Petersburg’dan Afganistan’a göndermek için görevlendirmişti. Bunun üzerine Rusların Türkistan Genel Valisi General Kaufman’ın Afgan Emiri Şir Ali Han’a bir mektup yazarak yetkili bir heyetin kendisi ile görüşmek istediğini ilettiği bilinmektedir.⁷¹⁵ Ancak, bazı araştırmacılar, söz konusu heyetin Ceyhun kıyısına geldikten sonra, Belh hâkimi Şir Dil Han aracılığı ile Şir Ali Han’a bildirildiğini öne sürmektedirler.⁷¹⁶

Petersburg’dan yola çıkan Rus heyetinin 1878 Mayıs ayında Taşkent’e ulaştığı, burada Türkistan Genel Valisi tarafından bizzat karşılandığı ve Afganistan ile Şir Ali Han hakkında geniş bilgi aldığı bilinmektedir. 18 Haziran 1878’de Kabil’e ulaşan 50 kişilik Rus heyetinin çoğunun Batı Türkistanlı Müslümanlardan oluştuğu dikkat çekmiştir. Ayrıca, iki General, bir başhekim ve birçok askerî uzmandan oluşan Rus heyetinin, o güne kadar ülkeler arasındaki görüşmelerde görülen en kalabalık ve üst düzeyde temsil edilmesi de dikkatlerden kaçmamaktadır.⁷¹⁷

Ruslar, muhtemelen heyet terkinde Türkistan Müslümanlarını daha fazla yerleştirmekle kendisinin Müslümanlar ile olan ilişkisinin “kötü olmadığını”

⁷¹⁵ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Kâtib, a. g. e. C. 2, s. 239.

⁷¹⁶ Atayî, a. g. e. ss. 161, 162.

⁷¹⁷ Zamanî, a. g. e. C. 1, s. 314.

vurgulamak için Şir Ali Han ve Müslüman olan Afganlara bir mesaj vermek istemiştir. Ayrıca bu heyetin en üst düzeyde ve kalabalık tutarak Şir Ali Han'a İngilizlerden daha fazla önem verdiğini ima etmeye çalışmıştır. Nitekim 22 Haziran 1878'de Afgan Emiri Şir Ali Han ile görüşen Rus heyeti, İngilizlerin başlangıçtan beri karşı çıktığı hususları koşulsuz olarak kabul etmesi, "gerçek dostluk" alametini gösterme şekli olarak görülebilir.

Bu çerçevede Afgan Emiri Şir Ali Han ile görüşen Rus heyetinin başkanı, aynı zamanda Türkistan Genel Valisinin mektubunu da Şir Ali Han'a vermiş ve bu mektupta, General Stolitov'un tam yetkili olduğu ve "Rus Çarını temsil ettiği" yazılmaktaydı.⁷¹⁸ Rus heyeti başkanı General Stolitov, ilk görüşmede İngilizler ile olan farklarını göstermek adına, Şir Ali Han'ın ısrarlarına rağmen İngilizlerin sürekli karşı çıktığı, veliahtlık konusunda Rusya'nın Afgan Emirinin yanında olduğunu söylemiş ve Şir Ali Han'ın ısrarla üzerinde durduğu Şehzade Abdullah'ı veliaht olarak kabul edeceklerini söylemiştir.⁷¹⁹

İngilizlerin veliahtlık konusunda çekimser davranmalarının temel sebebi, Afganistan'daki sosyal yapıya bağlı olarak siyasal mücadelelerde güçlerin eşit olmasıydı. Afganistan tarihinde hükümdarların ölümünden sonra, şehzadeler arasında büyük çatışmaların yaşandığı ve farklı kabilelerin kendi menfaatleri doğrultusunda farklı şehzadelerin yanında yer aldıkları görülmektedir. Bu da çoğu zaman veliahtların mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. İngilizler Afganistan'ın bu durumunu bildikleri için başlangıçtan beri bu ülkede dengeleri gözetmiş ve kim galip olduysa onunla yeniden işbirliği yapmıştır. Tek bir veliahdı desteklemek ise İngilizlerin başlangıçtan beri oynadıkları çok taraflı stratejilere aykırıydı. Bu sebeple Şir Ali Han'ın tüm ısrarlarına rağmen Şehzade Abdullah'ı veliaht olarak kabul etmedikleri görülmektedir. Buna karşı Ruslar ise, Afganistan'daki menfaatlerini tek bir aile üzerinden sağlamak istemişlerdir.

18 Haziran – 20 Ağustos 1878 tarihleri arasında Kabil'de bulunan Rus heyeti, Afgan Emirine bir "ön antlaşma" metni vermesine rağmen, her hangi bir antlaşma imzalamaması yönünde Taşkent'ten talimat almıştır. Bunun üzerine Rusya ile Afganistan arasında her hangi resmî bir antlaşma imzalanmamıştır.

⁷¹⁸ Sh. N. Haqshenas, **Desâis ve Cenayât-ı Rus Der Afganistan (Ez Emir Dost Muhammed Han Tâ Babrak)**, Cemiyet-i İslâmî, Kültürel İşler Komitesi Yy. Tahran, 1363 (ş. t.), s. 9.

⁷¹⁹ Atayî, a. g. e. s. 162.

Bunun sebebi de aynı günlerde devam eden Berlin kongresindeki Rus – İngiliz görüşmeleri olduğu bilinmektedir.⁷²⁰

Bu arada bilindiği gibi Rusya Hokand hanlığını işgal ettikten sonra yüzünü Osmanlı Devletine çevirmiş ve 1877 – 1878 yılları arasında Balkanlarda Osmanlı Devleti ile savaşa girişmişti. Bu savaşın ardından 31 Ocak 1878’de Edirne Mütarekesi imzalanmasına rağmen, Rusların isteği ve ısrarı ile Osmanlı Devleti, Rusya ile 3 Mart 1878’de “Ayastefanos antlaşmasını” imzalamak zorunda kalmıştı.⁷²¹ Osmanlı’nın Balkanlardaki mevcudiyetinin sonu olacak olan bu antlaşma, aynı zamanda İngiltere başta olmak üzere tüm Avrupa devletlerinin de menfaatlerini ciddi anlamda tehlikeye sokmuştu. Bu yüzden Avrupa devletleri bu antlaşmanın feshi ve yeniden düzenlenmesi için Ruslara baskı uygulamaya başlamıştı. Savaştan savaşa atılan Ruslar, Avrupa devletleri ile yeni bir savaşı göze alamadığı için bu devletlerin isteğini kabul etmiş ve böylece 13 Haziran – 13 Temmuz 1878 tarihleri arasında “Berlin Kongresi” yapılmıştır. Viyana (1815) ve Paris (1856) kongrelerinden sonra Avrupa’da devletlerarası yapılan en büyük toplantılardan biri olan Berlin Kongresi ile yeni dengeler oluşturulmuştur. Bu denge daha çok, Avrupa büyük devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki menfaat uyuşmaları çerçevesinde, Osmanlı topraklarının paylaşılması ile meydana gelmiştir. Böylece “Ayastefanos antlaşması” ile karşısında sadece Rusya’yı bulan Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi ile tüm Avrupa devletlerinin hedefi haline gelmiştir.⁷²² Bu sebeple Rusya, Berlin Kongresindeki paylaşımdan mahrum kalmamak için, İngiltere’nin nüfuz alanı ve arka bahçesi olarak görülen Afganistan’daki emellerinden vazgeçmiş ve Kabil’de bulunan heyet başkanı General Stolitov’a Afganlara her hangi yazılı bir taahhütte bulunmaması yönünde talimat vererek geri çağırmıştır.⁷²³

3. İlk Osmanlı Heyetinin Afganistan’a Gitmesi (1877 - 1878)

Özellikle Afganistan tarihçileri, 22 Haziran 1878’de kalabalık bir Rus heyetinin Afganistan’a gitmesi ile İngilizlerin tedirgin olduğunu ve bu sebeple Şir Ali Han’ı ikna etmesi için Sultan İkinci Abdülhamid’den bir heyeti Afganistan’a

⁷²⁰ Seyid Kasım Rashtiya, *Afganistan Dar Qarn-i Nozdahum*, Kabil, 1329 (ş. t.), s. 316, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 344, Zamani, a. g. e. C. 1, s. 314.

⁷²¹ Uçarol, a. g. e. s. 379.

⁷²² Uçarol, a. g. e. ss. 393, 394.

⁷²³ Haqshenas (1363) a. g. e. ss. 10, 11.

göndermesini talep ettiğini öne sürmektedirler.⁷²⁴ Oysa Osmanlı heyetinin Rus heyetinden daha önce Afganistan'a gittiği bilinmektedir. Fakat yine de, bu dönemlerde (1877 - 1878) Osmanlı Devletinin İngilizler ile müttefik olması ve Osmanlı Padişahının Afganistan Emrine yazdığı name-yi hümayunda İngilizler ile yakın ilişki kurmasını talep etmesi bu iddiaları doğrular niteliktedir.⁷²⁵ Ayrıca Osmanlı heyetinin de Afgan Emrine İngilizler ile ilişkilerin iyi tutmasının bölgedeki mevcut gelişmeler ve Afganistan devletinin bekası yönündeki önemini dile getirdiği de bilinmektedir.⁷²⁶ Öte yandan Osmanlı heyetinin terkinde Hindistan Müslümanlarından Laşah ismindeki kişinin bulunması ve heyet yola çıkmadan önce bu zata “*mecidiye nişanı ita*” olunduğu da arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.⁷²⁷ Bu yüzden Afgan tarihçilerinin iddiasında doğruluk payı aramak mümkündür. Ancak heyetin Afganistan'a gittiği tarih konusunda çelişkili bir durum mevcuttur.

“Meclis-i Tetkikat” Başkanı olan Şirvanizade Ahmed Hulusî Efendi başkanlığı, Fevzi Efendi, Laşah Efendi, Hüseyin Bey ve Münir Bey üyeliğindeki beş kişilik heyet 1877'de Hindistan'ın Bombay kentine ulaşmışlardır. Bombay'dan gönderilen telgrafa göre, Osmanlı heyetinin Hindistan Müslümanları tarafından sevinçle karşılanması, İngilizleri tedirgin etmiştir.⁷²⁸ Hindistan Müslümanları tarafından büyük bir misafirperverlik gören Osmanlı heyetini görmek için, halkın akın ettiği ve İslam Halifesine ulaştırılması için birçok hediyenin yanında Halifeye isteklerini dile getirmek için dilekçe ve mektuplar yazdıkları bilinmektedir.⁷²⁹

1877'nin son aylarında Kabil'e ulaşan Osmanlı heyeti, burada da ahali tarafından büyük bir törenle karşılanmıştır. Halkın sevinç gösterileri ile dostluk ifadeleri, heyet başkanı Şirvanizade Ahmed Hulusî Efendi'nin Hindistan ve Afganistan'daki izlenimlerini anlatan “tahriratında” şöyle yazılmıştır: “*Kabil*

⁷²⁴ Atayî, a. g. e. s. 159.

⁷²⁵ İkinci Abdülhamit'in Afganistan Emrine gönderdiği Name-yi Hümayun ile ilgili bkz: BOA, FK: Y. PRK. NMH, Dosya No: 001, Gömlek No: 72, Tarih: 29/Z/1296 (Sultan İkinci Abdülhamit'in iki kıta name-yi hümayunu için bkz: ek-1, belge – 2 ve belge -3)

⁷²⁶ BOA, FK: İ. DH, Dosya No: 762, Gömlek No: 62137.

⁷²⁷ BOA, FK: İ. DH, Dosya No: 751, Gömlek No: 61352, Tarih: 26/ B/ 1294 (h. t.)

⁷²⁸ BOA, FK: Y..A..HUS, Dosya No: 159, Gömlek No: 14, Tarih: 01/Ş /1294 (h. t.), Ayrıca bkz: BOA, FK: İ. HR, Dosya No: 276, Gömlek No: 16873, Tarih: 5/C /1295 (h. t.)

⁷²⁹ BOA, FK: İ. DH, Dosya No: 1295/1, Gömlek No: 101791, Tarih: 08/N /1294 (h. t.) Hindistan ahalisinin yazmış oldukları Farsça dilekçe ve arzuahaller için bkz: belge – 7.

*hududuna vasıl olduğumuzda ahali kent dışında bizi ... özel merasimlerle karşıladılar.... ve Devlet-i Aliye'ye olan sevgi ve hürmetlerini beyan ettiler...*⁷³⁰

Osmanlı heyetinin Afganistan'a gitmesi, bu dönemlerde Batı Türkistan bölgelerine yerleşmiş olan Rusya'yı da ciddi bir şekilde endişelendirmiştir. Çünkü her ne kadar Osmanlı Devleti coğrafî olarak bu bölgeden uzak olsa da, kültürel yakınlığı bu bölgedeki insanları doğal olarak Osmanlı'ya yakınlaştırmaktaydı. Soy ve kültürel yakınlıklarının yanında hilafetin vermiş olduğu manevi liderlik, Osmanlı Devletinin bu bölge toplulukları üzerindeki etkisini arttırmış ve bu etki hala devam etmekteydi. Nitekim 1870'te Kaşgar Hanı'nın Padişah Abdülaziz adına hutbe okutarak para bastırması ve direk Osmanlı Devletinin himayesine girmek istemesi bu etkinin açık bir göstergesi olarak görülmektedir. Osmanlı Devletinin bu etkisi, fiilen Rus idaresinde bulunan Türkistan'daki diğer Türk toplulukları için de geçerliydi.⁷³¹ Bu sebepten Osmanlı Devletinin bu bölgedeki her türlü diplomatik temasları Rusya'yı ciddi bir şekilde endişelendirmekteydi. Bu çerçevede Rusya, Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi başkanlığındaki Osmanlı heyetinin bölgeye gitmesinden rahatsızlık duyduğunu dile getirmiş ve Afgan Emiri Şir Ali Han'a gönderilen hattı hümayunun muhtevasını kendileri ile de paylaşılmasını talep etmiştir. Hariciye nezareti aracılığı ile iletilen Rusya'nın bu talebi, *"İngiltere ve Afganistan'ın maksatlarına uygun olan ve Afgan Emirine gönderilen name-i hümayunun Ruslara açıklanmasının Devlet-i Aliye yönünden mahzurlu olacağı"* gerekçesi ile reddedilmiştir.⁷³²

Daha önce söz edilen ve İngiliz – Afgan ilişkilerinin kısmen bozulması ile sonuçlanan Peşaver konferansının hemen ardından, 1878'de Osmanlı Heyetinin Afgan Emiri Şir Ali Han ile görüştüğü bilinmektedir. Araştırmacılara göre Osmanlı Heyeti, Afgan Emirine yaklaşan Rus tehlikesine karşı İngilizler ile müttefik olmalarının Afganların yararına ve Osmanlı Devletinin de her daim Afganların yanında olacağını ifade etmiştir. Yazılı her hangi bir antlaşmanın imzalanmadığı bu görüşmede, Osmanlı Heyetinin taleplerinin, İngilizler ile ortak bir noktada buluşulmadığı gerekçesi ile Şir Ali Han tarafından reddedildiği bilinmektedir.⁷³³

⁷³⁰ BOA, FK: İ.DH, Dosya No: 762, Gömlek No: 62137/03, Tarih: 21/Z /1294 (h. t.)

⁷³¹ Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687 - 1908)**, Ankara, 1992, s. xxxv.

⁷³² BOA, FK: Y..PRK.NMH, Dosya No: 1, Gömlek No: 15, Tarih: 29/Z /1294 (h. t.)

⁷³³ Atayı, a. g. e. s. 159.

Daha sonra Şir Ali Han'ın Halifeye yazdığı mektupta da; *“Devlet-i Aliye'nin elçileri ile görüşüldüğü ve bu görüşmenin esasını name-yi hümayunun mefhumunun oluşturduğunu”* anlatırken, İngilizler ile müttefiklik konusunda *“zât-ı ‘ali ile aynı fikirde olmadığını”* açıkça dile getirmiştir.⁷³⁴

Osmanlı heyetinin de uzunca bir süre Kabil'de kaldıktan sonra yukarıda bahsettiğimiz Şir Ali Han'ın mektubu ile 1878'de İstanbul'a döndüğü bilinmektedir.⁷³⁵ Söz konusu heyet İstanbul'a döndüğünde, Afganların durumu, İngilizler ile olan ilişkileri ve İngilizler ile Afganlar arasındaki düşmanlığın her geçen gün daha fazla arttığını anlatan geniş bir rapor vermiştir.⁷³⁶ Ayrıca söz konusu heyet, İran ile Afganistan ilişkileri konusunda da geniş bir rapor hazırlarken, İran'ın Ruslar ile müttefik olduklarını ve bu ittifakın bölge için hayırlı olmadığını belirtmiştir.⁷³⁷

Peşaver konferansı ile bozulan İngiliz - Afgan ilişkileri, Osmanlı Devletinin girişimleri ile de düzelmemiştir. Her ne kadar Afgan tarihçileri, Rus heyetinden sonra Osmanlı heyetinin Kabil'e geldiğini öne sürseler de, arşiv belgelerinden aslında Osmanlı heyetinin daha önce gittiği açıkça anlaşılmaktadır.

Dolayısı ile Osmanlı devletinin bölgedeki kültürel ve psikolojik etkisine bakıldığında, aslında Osmanlı heyetinden Rusların çekinmiş olabileceği ihtimallerden uzak değildir. Bu sebepten İngilizlerin Osmanlı Devleti aracılığı ile bölgeye yönelik bir takım diplomatik ataklarda bulunması Rusya'yı ciddi anlamda tedirgin etmiştir. Dolayısı ile Ruslar, büyük ölçüde Osmanlı Devletinin etki alanında olan Türkistan'ı güvence altına almak ve bu çerçevede de sıcak denizlere ulaşma projesini tehlikeye sokmamak için harekete geçmiş ve kalabalık bir heyeti Kabil'e göndermiştir. İngilizlerin tüm diplomatik ataklarına rağmen Şir Ali Han'ın kendilerine yakınlaşmaması ve özellikle de kalabalık Rus heyetinin bölgeye gelmesi İngilizlerin “mutlak çözüm” arayışına sokmuştur. Bu “çözüm arayışı” kısa bir süre sonra da İngilizlerin Afganistan'ı işgal etmesine ve ikinci İngiliz - Afgan savaşlarının başlamasına sebep olmuştur. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi, bugünkü Afganistan toprakları İngilizler açısından Hindistan'ın güvenliği için büyük

⁷³⁴ BOA, FK: İ.DH, Dosya No: 764, Gömlek No: 62245, Tarih: 09/S /1295 (h. t.)

⁷³⁵ BOA, FK: İ.DH, Dosya No: 1295/1, Gömlek No: 101792, Tarih: 16/S /1295 (h. t.)

⁷³⁶ BOA, FK: Y..A.. HUS, Dosya No: 159, Gömlek No: 101, Tarih: 02/Z/1295 (h. t.)

⁷³⁷ BOA, FK: Y..A..HUS, Dosya No: 159, Gömlek No: 113, Tarih: 15/Z/1295 (h. t.)

bir önem taşımakta ve bu bölgeyi Hindistan'ın bir savunma duvarı olarak kullanmaktaydı.

C. İNGİLİZLERİN “SAVUNMA DUVARI” AFGANİSTAN

Batı Türkistan bölgelerini tamamen işgal eden Rusya, İran'ı da kendi etkisi altına almış ve Afganistan üzerinden Hindistan'ın sıcak denizlerine ulaşma projesini hayata geçirmek için harekete geçmiştir. Özellikle Hive'nin Rus idaresine girmesi (1873) ile Herat ciddi anlamda Rus tehdidi altına girmiştir. Herat ise bir yandan İran'a olan yakınlığı ile Ortadoğu yolunun tam kesişme noktasında bulunması ve diğer yandan da Merv üzerinden Batı Türkistan ile olan yakınlığı bakımından büyük bir stratejik öneme sahip olması ile birlikte, İngilizler açısından her daim Hindistan'ın kapısı olarak görülmüştür.⁷³⁸ Çünkü başlangıçtan beri Hindistan'a yönelik seferler düzenleyen Orta Asya'daki devletler her zaman Herat üzerinden Hindistan'a saldırmışlardır. Bu yüzden de Herat, Hindistan'ın kapısı olarak görülmektedir. İngilizler ise, daha önce bahsedildiği gibi, zaten Afganistan'ı “Hindistan'ın kale duvarı” olarak görmekte ve zaman zaman diplomatik yollardan ve bazen de kaba kuvvetle Rusları bu “duvarın arkasında tutmak” için çaba göstermekteydi. Nitekim daha önceden de Rusya'nın ilerlemesine karşı İngilizler bir takım önlemler almak adına Afganistan'a yönelik kaba güç kullandıktan sonra, bu ülke liderlerini kendi ittifak çemberine tutmaya çalışmıştır.

Bu çerçevede 1837'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Hindistan'daki İngiliz Genel valiliğine gönderdiği mektupta “*Rusya'nın bölgeye nüfuz etmesini önlemek için Afganistan'da bir set oluşturulması gerektiğinin farkındayız*” şeklindeki ifadesi ile bu ülkenin stratejik önemini vurgulamış ve bu bölgenin bir “savunma duvarı” olarak kullanılması gerektiğinin altını çizmiştir.⁷³⁹ Ayrıca bu dönemde Hindistan'daki İngiliz Genel valisi, Londra'ya göndermiş olduğu bir raporda, “*Hindistan'da güven içinde yaşamamız için Afganistan içindeki güvenlik birimlerimizin daha aktif olması şarttır*” şeklinde, Hindistan'ın güvenliğinin sağlanması için Afganistan'ın stratejik önemini bir kez daha dile getirmiştir.⁷⁴⁰

⁷³⁸ Atayi, a. g. e. ss. 154, 155.

⁷³⁹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 445.

⁷⁴⁰ Ataullah, a. g. e. C. 1, s. 198.

Bu arada Ruslar daha Batı Türkistan bölgelerini işgal etmeden önce, Afganistan'da Dost Muhammed Han'ın oğulları arasındaki mücadeleler döneminde (1863 - 1868) Rusya ile İngiltere arasında, Afganistan'ın tampon bir bölge olması yönünde bir prensip anlaşması sağlanmıştı. Buna göre Afganistan İngilizlerin nüfuz alanı dâhilinde olup, Rusya bu bölgeye müdahale etmeyecekti. Buna karşı İngiltere de Ceyhun nehrinin kuzeyindeki Batı Türkistan sahasına karışmayacaktı. Aynı zamanda İngilizler Afganistan'daki liderleri kendi menfaatleri doğrultusunda destekleyecek ve bu bölgeye askerî müdahalede de bulunmayacaktı.⁷⁴¹ Fakat kalabalık Rus heyetinin Afganistan'a gelmesi ile tüm bu prensipler de altüst olmuştur.

18 Haziran – 20 Ağustos 1878 tarihleri arasında Kabil'de bulunan Rus heyeti, İngilizleri bir kez daha tedirgin etmiş ve yapılan baskılar Afganistan Emiri Şir Ali Han'ın daha fazla Ruslar'a yanaşmasına sebep olmuştur.⁷⁴² Şir Ali Han'ın Ruslar ile işbirliği yapma çabalarına karşı İngilizler, bir yandan onun muhaliflerini desteklemeye başlarken, diğer taraftan da farklı yöntemler ile bir takım diplomatik baskılar kurmaya çalışmıştır. Fakat İngilizlerin tüm bu çabaları istenen sonucu vermeyince çare askerî müdahalede aranmış ve böylece "ikinci İngiliz – Afgan Savaşları" patlak vermiştir.

1. İkinci İngiliz – Afgan Savaşlarının Başlaması (21 Kasım 1878)

1878'de Kalabalık Rus heyetinin Kabil'e gelmesi daha önce Rusya ile İngiltere arasında, "Afganistan'ın İngiliz toprakları" olduğu yönünde yapılan prensip anlaşmasına tamamen aykırıydı. Dolayısı ile Berlin Kongresinin de devam ettiği sırada, Ruslar Kabil'deki heyetini herhangi yazılı bir antlaşma imzalamadan geri çağırmasına rağmen, İngilizler ikna olmamış ve Afganistan meselesinde kesin bir çözüme gitme kararı almıştır.

Rus heyetinin Kabil'e geldiğini duyan İngilizlerin Hindistan'daki Genel valisi Rab Lytton (1876 - 1880), hemen Şir Ali Han'a bir mektup yazarak, görüşmeleri yeniden başlatmak üzere bir İngiliz heyetinin Kabil'e gideceğini bildirmişti. 17 Ağustos 1878'de Hindistan genel valisinin mektubu geldiğinde, bir süreden beri hasta olan Şehzade Abdullah (veliaht) vefat etmişti. Bu sebepten cenaze işleri ile

⁷⁴¹ Ghobar a. g. e. C. 1, s. 598.

⁷⁴² BOA, FK: Y..PRK.PT, Dosya No: 13, Gömlek No: 117, Tarih: 09/M/1315 (h. t.)

meşgul olan Şir Ali Han, genel valinin cevabını yazmamış ve hatta İngilizlerin mektubunu ciddiye bile almamıştır.⁷⁴³ Çünkü kısa bir süre önce Rus heyeti ile görüşen Şir Ali Han, her ne kadar Rus heyeti ile yazılı bir antlaşma imzalamışsa da, Rus heyetinin başkanı Stolitov, Şir Ali Han'a "kalabalık bir ordu ile Afgan Emirinin hizmeti için geri döneceğini" söylemişti. Dünyadaki siyasî dengeler ile ilgili en ufak bir fikri olmayan Şir Ali Han, Rus heyetinin başkanına güvenmiş ve İngilizler ile tüm ilişkilerini kesmeye karar vermişti.⁷⁴⁴

Şir Ali Han'ın teyit mektubunu beklemeden Kabil'e doğru yola çıkan Louis Cavagnari başkanlığındaki İngiliz heyeti, yol üzerindeki bazı kabile liderlerinin kendilerinin güvenliğini sağlamaları için ikna etmiştir. Heyet Hayber geçidine ulaştığında, Şir Ali Han'dan geçiş izni olmadığı gerekçesi ile İngiliz heyetinin Afganistan topraklarına girmesine izin verilmemiştir. Bunun üzerine İngiliz heyeti Peşaver'e dönmek zorunda kalmıştır.⁷⁴⁵

Tüm bu gelişmeler karşısında sinirlenen Hindistan Genel Valisi Rab Lytton, durumu Londra'ya bildirmiş ve Afganistan'a askerî müdahalede bulunmak için izin istemiştir. Fakat Londra, askerî müdahaleye gerek olmadığını, bir kesin uyarı (ülmatom) ile Şir Ali Han'ın özür dilemesinin sağlanmasını istemiştir.⁷⁴⁶ Bununla beraber, Londra maddi ve manevi hasarların Afgan Emiri tarafından karşılanarak İngiliz heyetinin Kabil'e davet edilmesi ve daimi bir temsilcinin Kabil'de bulunmasının yeterli olacağını bildirmiştir.⁷⁴⁷ Böylece 1 Kasım 1878'de Hindistan Genel Valisi, Şir Ali Han'a ültimatom vererek 20 Kasım 1878'e kadar İngiliz heyetinin Kabil'e davet edilmemesi ve kendilerinden özür dilenmemesi halinde Afganistan'a askerî müdahalede bulunacağını bildirmiştir. Fakat Şir Ali Han, İngilizlere cevap vermek yerine, Rusya'nın Taşkent'teki Türkistan Genel Valisi General Kaufmann'a bir mektup göndererek İngilizlere karşı yardım talebinde bulunmuştur. Ancak Türkistan Genel Valisi, zaman kazanmak veya Afgan Emirini oyalamak için, gönderdiği mektupta; *"kış mevsiminin yaklaştığını, bu*

⁷⁴³ Rashtiya, a. g. e. s. 314.

⁷⁴⁴ Haqshenas (1363) a. g. e. s.11, Zamani, a. g. e. C. 1, s. 316.

⁷⁴⁵ Farhang, a. g. e. C: 1, s. 345.

⁷⁴⁶ Londra'nın bu kararı ile ilgili bkz: "İngiltere Heyet-i Vükela'sı Afganistan Emirine Ültimatom Tastirine Karar Vermiştir" BOA, FK: Y..PRK.PT, Dosya No: 9, Gömlek No: 108, Tarih: 29/R/1312

⁷⁴⁷ Zamani, a. g. e. C. 1, ss. 326, 327, Rashtiya, a. g. e. s. 319.

sebeple Afganistan'ın sert ikliminde bir muharebenin mümkün olmayacağını ve bahar aylarına kadar İngilizleri oyalamaya çalışması gerektiğini" yazmıştır.⁷⁴⁸

Ruslardan beklediği yardımı görmeyen Şir Ali Han, İngilizler ile yeniden ilişkilerini düzeltmeye çalışsa da artık iş işten geçmiş ve İngilizlerin kendisine tanıdığı süre dolmuştu. İngilizler Afganistan meselesinde "kesin bir çözüm" getirmek için kararlıydı. Bu sebeple Afganistan'ı yeniden işgal etmek için, Rusların iddiasının aksine, "bahar mevsimini" beklemeden Afganistan'a asker sevk etmek için hazırlıklarını tamamlamış ve bu şekilde "ikinci İngiliz- Afgan Savaşları" İngilizlerin Afganistan topraklarına ilerlemesi ile başlamıştır.⁷⁴⁹

İngilizler, Londra'nın talimatı ile Şir Ali Han'a verdiği ultimatom süresinin bitmesi ile üç yönden Afganistan'a saldırmışlardır. Bunlardan biri olan General Sam Browne komutasındaki on beş bin kişilik İngiliz ordusu 21 Kasım 1878'de Hayber geçidini geçerek Ali Mescit kalesini işgal etmişlerdir. Daha önce birinci İngiliz – Afgan Savaşları sırasında (1839 - 1842), İngilizler pek ciddiye almadıkları kabilelerden en büyük darbeyi yedikleri için, bu sefer ilk başta bazı kabile liderlerini kendilerine bağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla, sınırdaki kabile liderlerinin birçoğuna verdikleri yüklü miktarda para ile kendilerinin güvenli geçişlerini sağlamışlardır. Bu dönemde İngilizlerin kabile liderleri ile ilişkilerinin sağlanmasında İngiliz ordusunun siyasi danışmanı olarak görev yapan Pierre Louis Cavagnari'nin büyük rol oynadığı bilinmektedir. Cavagnari'nin her bir köy ve kasabaya giderek büyük kabile liderlerine yüklü miktarda para dağıttığı anlaşılmaktadır.⁷⁵⁰ Ayrıca uzun zamandan beri Afganistan'da faaliyet gösteren İngiliz istihbaratı elemanları, Afganistan ordusundan saray çevresine kadar nüfuz etmiştir. Serdar Veli Muhammed Han, Serdar Şir Ali Kandahari ve Serdar Muhammed Hasan Han gibi Şir Ali Han ailesine mensup güçlü kişilerin İngilizlerin menfaati için çalıştıkları bilinmektedir.⁷⁵¹

İkinci cephe olarak seçilen Kerem bölgesinden ilerleyen İngiliz birliklerine Walter Fane isimindeki bir diğer İngiliz generali komuta etmekteydi. Bugünkü Afganistan'ın güney doğusunda bulunan Kerem bölgesi savunmaya elverişli olmadığı için Afgan direniş güçleri Peyvar dağlarına çekilmiştir. İngilizler de

⁷⁴⁸ Nur Muhammed Nuri, **Tarih-i Gülşen-i Emarat**, Encümen-i Tarih Yy. Kabil, 1335 (ş. t.), s. 20.

⁷⁴⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 345, 346.

⁷⁵⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 346.

⁷⁵¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 606.

kendilerine yardım eden kabile liderlerinin yol göstermesi ile Peyvar dağlarını kuşatmış ve böylece direnişçileri mağlup ederek Afganistan sınırlarına girmeye başlamışlardır.⁷⁵²

İngilizlerin Afganistan'a yönelik saldırdığı üçüncü cephe olan Kandahar cephesine ise yine bir başka İngiliz komutanlarından General Donald Stewart komuta etmekteydi. Diğer İngiliz kuvvetleri ile aynı zamanda Afganistan'a saldıran General Stewart komutasındaki İngiliz birlikleri de 21 Kasım'da Quetta üzerinden Afganistan sınırlarına girerek hızla Kandahar'a saldırmıştır. Zaten kendi aralarında çekişmeler yaşayan Afganlar, ciddi bir direniş göstermeden İngilizlerin önünde geri çekilmeye devam etmiştir. Araştırmacılara göre, İngilizlerin ilerlemesine karşı koyamayacağını anlayan Şir Ali Han'ın kendisi tüm orduya Celalabat'tan Herat'ta (güney doğudan batıya) kadar olan sınır bölgelerinden çekilme emri vermiştir.⁷⁵³ Ciddi bir direniş ile karşılaşmayan İngiliz ordusu 7 Ocak 1879'a kadar, bir taraftan Kandahar'a, diğer yandan da Celalabat üzerinden Kabil yakınlarına kadar ilerlemiştir.⁷⁵⁴ Bu şekilde bugünkü Afganistan'ın güneyinden güneybatısına kadarki bölgeler İngiliz işgaline uğramıştır.

İngilizler daha Kabil'e yaklaşmadan Kabil'i terk eden Şir Ali Han, 1 Ocak 1879'da Güney Türkistan'daki Belh vilayetine gitmiştir. Fakat Kabil'i terk ederken de kendisi tarafından daha önce zindana atılmış olan oğlu Muhammed Yakup Han'ı zindandan çıkartarak Kabil'de "hükümdarlık kefilisi" olarak tayin etmişti.⁷⁵⁵ Belh'e vardığında Batı Türkistan ve oradan da Petersburg'a giderek "Afganistan'ı İngilizler tarafından işgal edilmesi meselesini uluslararası bir konferansta çözmek" istediğini açıklamıştır.⁷⁵⁶ Ancak bölgedeki ahali ve bazı komutanları, Ruslara güvenilmediği gerekçesi ile engel olmuştu. Bunun üzerine Şir Ali Han, Rusların kendisine yardım etmesi konusundaki samimiyetini sınamak için, bir heyeti Taşkent'e göndererek Türkistan Genel Valisinden kendisinin Petersburg'a gitmesinin sağlanmasını talep etmişti. Fakat Türkistan genel valisinden gelen mektup Şir Ali Han'ın tüm umudunun kırılmasına sebep olmuştu. Gelen mektupta Türkistan Genel valisi, kendisinin Petersburg'a gitmesine gerek olmadığını ve

⁷⁵² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 347.

⁷⁵³ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 334.

⁷⁵⁴ Ataullah, a. g. e. C. 3, s. 265.

⁷⁵⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 347.

⁷⁵⁶ Kohzad (1380), a. g. e. C. 1, ss. 416, 417.

mesleği İngilizler ile müzakere ve diplomasi yolundan çözülmesi gerektiğini önermiştir.⁷⁵⁷

Ruslardan gelen mektup ile tamamen Ruslara karşı olan güveni sarsılan Şir Ali Han, artık İngilizlere karşı bölgede yalnız olduğunu geç de olsa anlamıştır. Ancak, Şir Ali Han, bundan sonra kime güveneceği konusunda bir karara varmak için ömrü yetmemiş ve yakalandığı ani hastalık sebebi ile 21 Şubat 1879'da Belh'te vefat etmişti.⁷⁵⁸ Bu şekilde Afganistan'ın yakınçağ tarihinde İngilizlere karşı Ruslara güvenen ve Ruslar ile işbirliği yapmaya çalışan ilk hükümdar olarak tüm güveni sarsılmış bir şekilde hayatını kaybetmiştir. Ancak, Şir Ali Han'ın ölümünden sonra, oğlu Yakup Han İngilizler ile yakın ilişki kurmaya çalışmışsa da, İngilizlere karşı başlamış olan direniş uzunca bir süre perakende bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemlerde direnişin liderliğini bazı aşiret liderleri ile halk arasında nüfuz sahibi olan kimseler yürütmüştür.

2. Şir Ali Han'ın Ölümü İle Yakup Han'ın Kısa Sürelik Hâkimiyeti

Daha önce belirtildiği gibi, Şir Ali Han, Kabil'i terk ederken, büyük oğlu Muhammed Yakup Han'ı "saltanat kefil" olarak Kabil'e bırakmıştı. Babasının vefatını duyan Yakup Han, aynı günde Kabil'de kendi hükümdarlığını ilan etmiş ve eskiden beri babasının aksine iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı İngilizler ile hemen müzakere yolunu tutmuştur.⁷⁵⁹

Bu arada daha önceki bölümlerde yeri geldiğinde söz ettiğimiz gibi, Afganistan'da özellikle veliahtlık konusu her zaman bir takım iç savaflara sebebiyet vermiştir. Yakup Han da Şir Ali Han'ın en büyük oğlu olmasına rağmen, sosyal statü olarak aşağı tabakaya mensup bir anneden geldiği için, babası onun yerine küçük kardeşi Şehzade Abdullah'ı veliaht olarak ilan etmiş ve İngilizler ile yaptığı tüm müzakerelerde de onun veliahtlığının kabulünü bir ön koşul olarak ileri sürmüştü. Daha sonra, 1878'de şehzade Abdullah'ın ani ölümü ile onun yedi yaşındaki kardeşini veliahtlığa tayin etmişti. Fakat her defasında da İngilizler ile Şir Ali Han arasında veliahtlık bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İngilizler,

⁷⁵⁷ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 339, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 608.

⁷⁵⁸ Şir Ali Han'ın vefatı ve buna bağlı olarak bölgede çıkabilecek muhtemel sorunlar, bu dönemde Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından Bab-ı Aliye gönderilen bir raporda geniş yer almaktadır. Konuya ilişkin bkz: BOA, FK: Y..PRK.TKM, Dosya No: 33, Gömlek No: 31, Tarih: 29/R/1312

⁷⁵⁹ Devletabadi, a. g. e. s. 308, Zamani, a. g. e. C. 1, s. 334

Afganistan'da bir denge politikası izlemekte ve özellikle şehzadeler arasındaki taht mücadelesinde, tüm şehzadelere eşit mesafede durmaktaydı. Nitekim 1870'te Yakup Han babası Şir Ali Han'a karşı isyan girişiminde bulunduğu, İngilizler bir yandan Şir Ali Han'ı oyalarken, diğer taraftan da Yakup Han'ı el altından desteklemiştir.⁷⁶⁰

Şir Ali Han en küçük oğlu şehzade Abdullah'ı veliaht olarak ilan ettiğinde Yakup Han babasına karşı isyan girişiminde bulunmuş ve saray korumaları ile giriştiği savaşta mağlup olarak Kabil'i terk etmişti. Daha sonra Herat'a giden Yakup Han, Herat ahalisi tarafından karşılanmış ve 1870'te kent hâkimi Fetih Han'ı öldürerek babasına karşı bağımsızlığını ilan etmişti.⁷⁶¹

Yakup Han'ın Herat'ta bağımsızlık ilan etmesi ile ordu içinde de ciddi çekişmeler yaşanmaya başlamıştı. Kimi komutanlar Yakup Han'ı desteklemeye başlamıştı. Ama kısa bir sürede Yakup Han taraftarları Şir Ali Han tarafından yakalanarak idam edilmiştir. Bunun üzerine Yakup Han, 1872'de tekrar Kabil'e dönerek babasından af dilemesine rağmen, babası Yakup Han'ı zindana atmış ve Ocak 1879'a kadar zindanda kalmıştı. Şir Ali Han, İngiliz ordularının yaklaşmaya başlaması ile Yakup Han'ı Kabil'e bırakarak kenti terk etmişti.⁷⁶²

Şir Ali Han'ın ölümü üzerine Kabil'de kendisini hükümdar ilan eden Yakup Han'ın zindanda çok işkence gördüğü bilinmektedir. Bu sebeple ruh sağlığı bozulan Yakup Han'ın hükümdarlık kefilisi olarak tayin edildiği andan itibaren, daha önce Şir Ali Han ile araları bozulup İngilizlerin hizmetine girmiş olan kayın pederinin Kabil'e gelerek Yakup Han'ın hükümdar ilan edilmesini sağladığı bilinmektedir. Bu dönemde her ne kadar Yakup Han hükümdar da olsa onun en büyük destekçisi olan kayın pederi Serdar Yahya Han tarafından yönlendirildiği bilinmektedir.⁷⁶³

Yakup Han, hâkimiyete gelir gelmez Kabil yakınlarına gelmiş olan İngilizler ile hemen müzakere etmek istemiş ve bunun yanında da İngiliz taraftarları olan kişileri devletin üst düzey görevlerine istihdam etmeye başlamıştır. İngiliz casusu olarak bilinen kayın pederi Serdar Yahya Han'ı hem Kabil valisi ve hem de

⁷⁶⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 599.

⁷⁶¹ Atayi, a. g. e. s. 172.

⁷⁶² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 599.

⁷⁶³ Atayi, a. g. e. s. 173.

kendisinin baş müşaviri olarak görevlendirmiştir.⁷⁶⁴ Yakup Han böylece İngilizlere yaranmak ve onların desteğini almak istemiştir. Daha sonra Yakup Han, İngilizlere bir elçi göndererek kendi emirliğinin onayını istemiştir. Bunun üzerine İngilizler Yakup Han'a "onun hâkimiyetini tanıyacıklarını, ancak Hayber, Kerem ve güneydeki diğer bölgelerin tamamen İngilizlere bırakılmasını" şart koşmuş ve bu müzakereleri yürütmek için Hindistan asıllı ve Pencap eyaletinde sekreter olarak çalışan Münşi Bahtiyar isimli Müslüman bir İngiliz ajanı başkanlığında küçük bir heyeti göndermiştir. Fakat bu heyetin imza yetkisi bulunmadığı için, Yakup Han'ı üst düzey kişiler ile müzakere yapmaya hazırlamıştır. Bu heyet aslında bir keşif heyeti olarak Kabil'e gelmiş ve Yakup Han'ın Gandomak'a gidip İngilizler ile antlaşma imzalamasını sağlamıştır.⁷⁶⁵

3. "Gandomak Antlaşması" (26 Mayıs 1879)

Muhammed Yakup Han'ın isteği ve İngilizlerin de tevafuku ile İngiliz heyeti Nisan 1879'da Kabil'e gelmiştir. Yakup Han'a önerilen barış teklifi, daha önce babası Şir Ali Han'a yapılan önerinin aynısıydı. Fakat babası İngilizlerin teklifini kabul etmediği için ilişkiler bozulmuştu. Ama Yakup Han aksine İngilizlerin tüm tekliflerini sadece dinlemiş, adeta İngilizler ona talimat vermiş ve o da uygulamakla mükellef biri olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede İngiliz heyetinin başkanı Münşi Bahtiyar, Yakup Han'a İngiliz yetkililerinin kendisini beklediğini ve bir an önce yola çıkmasının "barışın sağlanması için iyi olacağını" söylemiştir. Bunun üzerine Yakup Han, İngiliz ajanı olarak çalışan kayınpederi Serdar Yahya Han'ı kendi ailesini getirmek üzere Belh'e göndermiş ve kendisi, babası ile muhalif olan amcaları ve bazı üst düzey memurlarından oluşan 25 kişilik bir heyet ile Münşi Bahtiyar ile beraber Celalabat yakınlarındaki Gandomak bölgesine doğru hareket etmiştir.⁷⁶⁶

6 Mayıs 1879'da Gandomak bölgesine ulaşan Yakup Han, burada sıradan bir kişi şeklinde karşılanmıştır. İngilizler kendi askerî gücünü göstererek ona psikolojik baskı uygulamak için bir süre Yakup Han'ı İngiliz askerî kamplarını dolaştırmış ve kendisi ile görüşecek olan İngiliz heyetinin "çok meşgul" olduğu ve "en yakın zamanda işlerinden feragat ederek onun yanına geleceği" söylenmiştir.

⁷⁶⁴ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 5.

⁷⁶⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 350, Atayi, a. g. e. ss. 174, 175, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 610.

⁷⁶⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 609.

Zaten hâkimiyete gelir gelmez İngilizlerin baskısını hissetmiş olan Yakup Han beklemekten başka çare bulamamıştır. 20 günlük bekleyişin ardından nihayet Louis Cavagnari başkanlığındaki İngiliz heyeti 26 Mayıs 1879'da Yakup Han ile görüşerek "Gandomak Antlaşmasını" ona imzalatmışlardır. Böylece bu antlaşma ile Afganistan'ın güney bölgelerindeki tüm stratejik noktalarının İngilizlere bırakılması ile beraber, ülkenin de tamamen İngilizlerin siyasi işgaline girmesine zemin hazırlanmıştır.⁷⁶⁷

Afganlar arasında "gurur kıran antlaşma" olarak bilinen bu antlaşma, Yakup Han ve İngiliz temsilcisi Pierre Louise Cavagnari arasında imzalanmıştır. 10 maddeden oluşan bu antlaşmanın maddeleri şu şekilde belirlenmiştir:⁷⁶⁸

Madde -1: Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra, daimî barış ve dostluk Afganistan devleti ve İngiltere Krallığı arasında temin edilecektir.

Madde -2: Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra, daha önce İngilizler ile iyi ilişki kurmaya çalışıp, Afgan devleti tarafından cezalandırılmak istenen Afgan vatandaşlarına Afganistan devleti tarafından saygı duyulacak ve onlara tamamen dokunulmazlık hakkı tanınacaktır ve her hangi birisi hapisanede olursa serbest bırakılıp tazminat ödenecektir.

Madde – 3: Afganistan emiri bundan böyle İngilizlerin tevafulu olmayan hiç bir devlet ile ikili ilişki kurmayacak ve İngilizlerin isteği doğrultusunda istenen devlet ile ilişkilerini geliştirecek ve kendi başına hiç bir devlete savaş açamayacaktır. Buna karşılık İngiltere Krallığı gerektiğinde Afganistan devletini yabancı müdahalelere karşı, para, silah ve askerî yönden destekleyecektir. İngiliz askerleri gerektiğinde barışın sağlanması veya diğer bir ülkenin müdahalesine karşı Afganistan topraklarına rahatlıkla girecek ve görev bittiğinde de ülkelerine geri dönecektir.

Madde – 4: İki ülke arasındaki dostluk antlaşmasının daha iyi olması ve dış güçlere karşı Afganistan sınırlarının korunması için, İngiltere Krallığı gerek gördüğü kentlerde birer daimi temsilci bulunduracak ve bu temsilcinin askerî rütbesine göre gerektiği kadar da İngiliz askeri söz

⁷⁶⁷ Matbaa-yı Devleti Afganistan, **Dairetülmâarif-i Ariana**, Kabil, 1334 (ş. t.), C. 3, s. 323.

⁷⁶⁸ Bu antlaşma metni ile ilgili bkz: Cafer, Resulî, **Tesir-i Siyaset-i Haricî Ber Tevsiye Neyaftagî Afganistan**, Maiwand Yy. Kabil, 1384 (ş. t.), s. 46, Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 610 – 611, Zamnni, a. g. e. C. 2, ss. 6 – 9, Atayi, a. g. e. ss. 175 – 177,

konusu temsilcinin maiyetinde verilecektir. Buna karşılık Afganistan emiri de kendi daimi temsilcisini Hindistan Genel Valiliği sarayına gönderme hakkına sahiptir.

Madde – 5: İngiliz temsilcilerinin Afganistan’da saygı görmesinden, onların can ve mallarına zarar gelmemesinden Afganistan emiri sorumludur. Buna karşılık İngilizlerin Afganistan’ın içişlerine karışmayacağı konusunda ve aynı zamanda Afganistan temsilcisinin İngiliz topraklarında saygı görmesinden İngiltere Krallığı sorumludur.

Madde – 6: Afganistan emiri kendi adına ve diğer üst düzey devlet yetkilileri adına, Afganistan’da ticaret veya herhangi bir sebepten dolayı bulunan İngiliz vatandaşlarına saygı duyulacağına, dokunulmayacağına ve onların tüm kişisel ilişkilerine müdahale edilmeyeceğine söz verecektir.

Madde – 7: Afganistan emiri, İngiltere ile ticarî ilişkilerini geliştirmek için, ülke içindeki yolların güvenliğini İngiliz askerlerinin yardımı ile sağlayacak ve her iki ülkenin ticari ilişkisinin daha çok gelişmesi için İngilizlerin yardımı ile yeni projeler üretecektir.

Madde – 8: İki ülke arasındaki haberleşmenin kolaylığı için Kerem – Kabil arasında çekilecek olan telgraf hattının tüm masrafları İngilizler tarafından sağlanacak ve hattın güvenliğini Afganlar temin edecektir.

Madde – 9: İki ülke ilişkilerinin istikrarlı bir şekilde gelişmesini sağlamak için, İngiliz askerlerinin Afganistan’dan çekilmesinde her hangi bir sorun yaşamamaları için, Siyalkot, Fuşang bölgesinden Kojak dağlarına kadar, Kerem’den Haftçah ve Landi kutal bölgelerine kadar İngilizlere verilecektir. Kerem, Peşin, Sibi bölgelerinin İngilizlere verilmesi geçici olacaktır. Bu bölgeler emanet olarak İngilizlerin kontrolüne verilecek ve İngilizler ne zaman uygun görürlerse yeniden Afganistan’a iade edilecektir. Bu bölgelerden elde edilen vergiler, söz konusu bölgelerdeki askerî harcamalar çıkartılarak Afganistan emirine verilecektir. Bu bölgelerin yalnız idare ve himayesi İngilizlere aittir. Öte yandan Hayber ile Celalabat arasındaki bölgeleri, bu bölgedeki kabilelerin desteği ile İngilizler kontrol edecektir.

Madde – 10: Emir in siyasal iktidarını sağlamlaşması için, Emir ve onu destekleyen kabile liderlerine ve emirin yerine geçecek olana, İngiltere yıllık altı yüz bin rüpie Afganistan devletine ödemeyi taahhüt edecektir.

Kısa bir süreliğine (Şubat 1879 – Ekim 1879) Afganistan emiri olan Yakup Han, “Gandomak Antlaşması” ile Afganistan’ı İngilizlere teslim eden bir kişi olarak tarihe geçmiştir. Yukarıdaki antlaşma metni maddelerinden de anlaşılacağı gibi söz konusu antlaşma ile İngilizler tamamen Afganistan’ı kendilerine bağlamıştır. Fakat Yakup Han’a rağmen İngilizlere karşı direniş tüm hızı ile devam etmiş ve antlaşma hükümleri kapsamında Kabil’e gelen İngiliz elçileri de istediği gibi serbest dolaşamamış ve hatta İngilizlerin en meşhur elçilerinden Pierre Louise Cavagnari 3 Eylül 1879’da Kabil’de direnişçiler tarafından öldürülmüştür.

4. Kabil’de İngiliz Elçisinin Öldürülmesi (3 Eylül 1879)

“Gandomak Antlaşması” kapsamında İngilizler ülkenin en önemli stratejik bölgelerine yerleşmeye ve diğer bölgelerden kendi askerlerini çıkarmaya başlamıştır. Söz konusu antlaşmanın dördüncü maddesindeki hüküm gereği, Pierre Louis Cavagnari, İngilizlerin Kabil’deki daimi temsilcisi ve aynı zamanda Afganistan’ın diğer bölgelerinde farklı amaçlarla bulunan İngiliz vatandaşlarının genel koordinatörü olarak tayin edilmiştir.⁷⁶⁹

Aslen Fransız subaylarından olup, Napolyon savaşları sırasında İngiliz ordusuna katılan bir subayın oğlu olan, Pierre Louis Cavagnari, 24 Temmuz 1879’da 560 kişilik muhafızı ile Kabil’e gelmiş ve o dönemde Kabil’deki en ihtişamlı saray olan Balahisar’daki Emir Muhammed Azan Han’ın evine yerleşmiştir. Kabil’e yerleştikten hemen sonra, kendisinden önceki İngiliz elçilerinin yaptığı gibi Afganistan’ın içişlerine direk müdahale etmeye ve Yakup Han’a bile hükümler vermeye başlamıştır. Hâlbuki “Gandomak Antlaşmasının” beşinci maddesinde İngilizlerin Afganistan’ın içişlerine karışmayacağı hükmü yer almaktaydı. Ama Cavagnari, askerî meselelerden, memurların maaşına kadar tüm meselelere karışmaya başlamıştır. Cavagnari’nin Afganistan’da adeta bir hükümdar gibi

⁷⁶⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 351.

davranmaya başlamasının söz konusu antlaşmanın ilgili maddesine tamamen aykırı olduğu bilinmektedir.⁷⁷⁰

İngiliz elçisinin Kabil’de adeta bir hükümdar gibi kararlar almaya başlaması, bu kararları uygulamak için de Afgan Emiri Yakup Han’ı kullanması ve buna karşı Yakup Han’ın da tamamen İngilizlerin etkisinde olması, Afganları ciddi anlamda rahatsız etmiş ve yeni bir direnişin başlatılması için silahlanmalarını sağlamıştır. Bu sebepten 30 Ağustos 1879’da Cavagnari, Hindistan Genele Valisine yazmış olduğu raporda, Kabil’deki silahlanma çabalarından söz ederken, İngilizlere karşı yeni bir “isyan” çıkabileceğini ve bu sebeple takviye güce ihtiyaç duyulacağını belirtmiştir. Ayrıca Cavagnari, kendi raporunda Yakup Han ve ona yakın olan üst düzey yöneticilerinden son derece memnun olduğunu da dile getirmiştir.⁷⁷¹ Fakat Pierre Louis Cavagnari, İngiliz takviye birliklerinin Kabil’e gelmesini görmeye fırsat bulamadan kısa bir süre sonra Heratlı isyancılar tarafından öldürülmüştür.

Yakup Han, Gandomak Antlaşmasından sonra, Herat valisi olan kardeşi Eyüp Han’a, İngilizlerin eğitimi ile düzenli bir ordu kurulacağını ve bu sebeple Herat’tan bir miktar asker göndermesini talep etmişti. Eyüp Han tarafından gönderilen iki bin kişilik askerî birliğe de, maaşlarının Kabil’de ödeneceği söylenmişti. Herat’tan gelip bir iki aydan beri parasız olan askerî birliğin komutanları “serleşker” Davut Şah’ın yanına gelince, zaten tüm yetkileri elinden alınarak sinirli bir durumda olan Davut Şah, “tüm yetkinin İngiliz elçisi Cavagnari’de olduğunu ve bu meseleyi onunla çözmeleri gerektiğini” söylemiştir. Bu arada Cavagnari tüm askerî harcamaları kendi elinde bulundurmak sureti ile orduyu kendi kontrolünde tutmak istemişti. Ancak bu hırsı onun sonunu getirmiştir.⁷⁷²

Heratlı askerler bir kaç defa temsilcilerini göndermesine rağmen Cavagnari ile görüşme imkânı bulamamıştır. En son 1 Eylül 1879’da, maaşlarını alamayan Heratlı ve diğer bazı uzak yerlerden gelen askerler İngiliz elçisinin bulunduğu saraya akın etmişlerdir. Kalabalık bir ordunun elçilik kapısına geldiğini gören Cavagnari, İngilizlerden oluşan güvenlik görevlilerine ateş açma emri vermiştir. Çoğu silahsız olan bu askerlerin bir kaçı İngilizlerin ateş açması sonucunda

⁷⁷⁰ Kabil Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, **Tarih-i Revabet-i Harici-i Afganistan**, Kabil, 1382 (ş. t.), ss. 78, 79.

⁷⁷¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 630.

⁷⁷² Atayi, a. g. e. s. 177.

hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine karargâhlarına dönüp silahlanan bu askerler, yeniden elçilik sarayına saldırmışlardır. İki gün boyunca süren çatışmaları durdurmaya Yakup Han'ın da gücü yetmemiş ve sonunda 3 Eylül'de Cavagnari İngiliz muhafızları ile birlikte hayatını kaybetmiştir.⁷⁷³ Bazı araştırmacılara göre bu çatışmada elçilik sarayı ölenlerin cesetleri ile beraber tamamen yanmış ve Cavagnari ile birlikte İngilizlerden toplam 123 kişi hayatını kaybetmiştir.⁷⁷⁴

Bazı araştırmacılar, 3 Eylül 1879'da İngiliz Elçiliğine yapılan saldırının aslında Şir Ali Han tarafından veliaht ilan edilip, kendisinden önce vefat eden oğlu Abdullah Han'ın annesinin kıskırtması ile gerçekleştirildiğini öne sürmektedirler.⁷⁷⁵ Kimi araştırmacılar ise, masum bir maaş talebi için askerlerin İngiliz Elçiliğine gittiğini ve Cavagnari'nin de bu askerlerin taleplerini bilmediği için bir isyan sanarak ateş açma emri verdiğini ileri sürmektedir.⁷⁷⁶ Fakat bazı araştırmacılar ise, maaş sorununun aslında ortada olmadığını, zaten Kabil'de bir süreden beri İngiliz karşıtı örgütlenmelerin başladığını ifade ederken, iki yüz kişilik bir askerî birliğin öncülüğü ve Kabil ahalisinin katılımı ile bu isyanın gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Ayrıca bu araştırmacılara göre İngilizler isyanı bastırmak için, Afgan askerlerine altı aylık maaş vereceklerini açıklamıştır. Fakat İngilizlerin bu mesajını getiren kişi de isyancılara tarafından öldürülmüştür. İngilizlerin önerdiği altı aylık maaş konusunun aslında yanlış anlaşıldığı ifade edilmektedir.⁷⁷⁷

Asıl sebebi ne olursa olsun, Afganlar asla yabancı bir kişi veya memleketten emir almayı sevmezler. Benzer olayların daha önce de, birinci İngiliz – Afgan Savaşları sırasında yaşandığı görülmektedir. Yine aynı şekilde iki İngiliz elçisi isyancılar tarafından öldürülmüştü. Cavagnari'nin de kendi başına bir hükümdar gibi davranışları, Afganların gururunu incitmiş olabilir. Bu sebepten İngilizlere karşı büyük bir isyanın başlatılması içi Kabil halkı bir kıvılcımın çakılmasını beklemekteydi. Asker maaşının ödenmemesi isyanın başlatılması için önemli bir sebep teşkil etmiş olabilir. Böylece başlayan büyük isyanda, İngilizlerin en önemli elçisi olan Cavagnari'nin ölümü ile İngilizler, Afganistan politikalarını bir kez daha gözden geçirmişlerdir. Böylece isyanların şiddetlenmesi ile İngilizler

⁷⁷³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 351.

⁷⁷⁴ Atayî, a. g. e. s. 178.

⁷⁷⁵ Katib (1331), a. g. e. C. 2, s. 352.

⁷⁷⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 352.

⁷⁷⁷ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 620.

yeniden Afganistan'a askerî sevkiyatta bulunmuş ve direnişin şiddetlenmesi neticesinde Yakup Han da istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde İngiliz – Afgan ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.

5. İngilizlerin Yeniden İlerlemesi ve Emir'in İstifası (Ekim 1879)

Cavagnari'nin öldürülmesi Hindistan'da şok etkisi yaratmıştı. Durum Londra'ya bildirilince hemen Afganistan'a saldırı talimatı alınmıştı. Bunun üzerine Lort Lytton 11 Eylül 1879'da İngilizlerin Hindistan'daki en deneyimli ve yetkili generali olan Frederick Roberts'e Afganistan'a bizzat saldırmak için hazırlık yapmasını emretmişti. General Roberts hazırlıklarını tamamlarken, daha önce de Afganistan savaşlarına katılmış olan bir diğer meşhur İngiliz generali Donald Stewart'a 15.000 asker ile Quetta üzerinden Kandahar'a saldırmasını emretmişti. İngiliz ordusu 25 Eylül 1879'da Kandahar kapılarına dayandığında, Kandahar valisi Serdar Şir Ali kendi birlikleri ile kent dışında İngiliz ordusunu karşılamış ve belinden kılıcını çıkararak General Donald Stewart'a teslim etmiştir. Böylece Serdar Şir Ali, İngilizler tarafından yeniden Kandahar valisi olarak bırakılmıştır.⁷⁷⁸

General Frederick Roberts hazırlıklarını tamamladıktan sonra 25.000 kişilik İngiliz ordusu ile 20 Eylül 1879'da Afganistan'a doğru hareket etmiş ve Hayber geçidini geçerek Logar yakınlarındaki Şütürgerdan dağlarına çıkmıştır.⁷⁷⁹ İngiliz ordusunda birçok savaşa katılıp kaç defa şövalyelik unvanı almış ve bu dönemlerde de Hindistan'daki İngiliz ordusunun tek orgenerali olan Frederick Roberts, her şeyden önce stratejik bölgeleri kontrol ederek, İngiliz ordusunun ikmal yollarını açmak üzere Hayber'dan Kabil yakınlarındaki Cigdalık bölgesine kadar güvenli bir hat açmak istemiştir. Bu amaçla daha çok dağ yollarından ilerlemeye çalışmıştır. İngiliz ordusunun hızla Kabil'e doğru ilerlediğini gören Yakup Han, 21 Eylül'de General Roberts'e bir mektup yazarak, "yaşanan hazin olaydan dolayı üzgün olduğunu, bu olaylar esnasında kendisinin de sarayda mahsur kaldığını, fakat kısa bir süre önce tüm isyancıların imha edildiğini ve Kabil kapılarının her zaman İngiliz subaylarına açık olduğunu" yazmıştır.⁷⁸⁰

⁷⁷⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 621.

⁷⁷⁹ Atayi, a. g. e. s. 179.

⁷⁸⁰ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 30.

Emir Yakup Han, aynen babası Şir Ali Han'ın yaptığı gibi, bir yandan tüm orduya İngilizlere karşı koymamaları için talimat verirken, diğer taraftan da dışişleri bakanı Molla Muhammed Şah Han'ı bir heyet ile General Roberts'in yanına göndermiştir. Fakat Roberts, Afgan ordusunun kendisine karşı koymadığını ve Emir'in de aman dileyen mektubunu görünce cesaretlenmiş ve Afgan heyetini hiç ciddiye almamış ve geldikleri gibi geri göndermiştir. Bunun üzerine Emir Yakup Han, artık Kabil kapılarına dayanan İngilizlerden aman dilemek için bizzat General Roberts'in yanına gittiğinde, İngilizler, kurulabilecek herhangi bir pusu veya çıkabilecek bir engele karşı Emir Yakup Han'ı kendi yanlarına rehin alarak Kabil'e doğru ilerlemeye devam etmişlerdir. General Roberts, Londra'dan aldığı talimatları uygulamak ve kesin bir başarı elde etmek için riske girmeden rehin aldığı Emir Yakup Han'ı kullanarak Kabil'i savaştan işgal etmek istemişti.⁷⁸¹ Fakat buna rağmen Kabil yakınlarında Afgan direnişçileri İngiliz ordusunun önünü keserek büyük bir çatışmaya girmişlerdir.

Emir Yakup Han'ın İngilizlerin önünü açmaları yönündeki talimatlarına rağmen, 5 Ekim 1879'da Çarasiyab bölgesinde ciddi bir direniş ile karşılaşan General Roberts, top ateşleri ile Afgan direnişçilerini mağlup etmiş ve münferit çatışmalar ile İngiliz orduları 7 Ekim'de Kabil'e girmişlerdir. General Roberts'in bir hafta boyunca Kabil etrafındaki tepeleri gezerek, önemli stratejik noktalara asker ve yüksek yerlere de ağır toplarını yerleştirdiği bilinmektedir. Böylece Kabil tamamen İngilizlerin kontrolüne geçmiştir.⁷⁸²

General Frederick Roberts, Kabil'de yerleştikten sonra, tüm üst düzey Afgan yetkililerini, kabile liderlerini ve bir takım halk temsilcilerini Balahisar sarayına davet ederek onlara bir konuşma yapmıştır. Roberts konuşmasında, *"Büyük Britanya'nın Kabil'i tamamen yakmakta hakkı vardır, biz dostluk elimizi uzattık, siz ise kendinize uzanan eli kesmeye kalkıştınız. Bu sebeple biz burayı yerle bir etmeye haklıyız. Ancak size acıdığımız için bu işi yapmayacağız, sırf Büyük Britanya'yı temsi eden elçinin ölümüne sebep olan sarayı tamamen tahrip edeceğiz ve bu olaya karışan kişileri de cezalandıracağız"* şeklindeki ifadeleri ile Balahisar sarayını tahrip edeceklerini ve İngilizlere karşı olan kişileri de idam edeceklerini açıkça söylemişti. Hemen aynı gün, Afganistan devletindeki üst düzey

⁷⁸¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 355.

⁷⁸² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 623.

bazı yetkilileri halkın gözü önünde idam etmiştir.⁷⁸³ Roberts, bu konuşmanın ardından Balahisar'da yaşayan insanlara, evlerini boşaltmaları için 48 saat tanımış ve bu süre dolduğunda, o dönemde bölgenin en modern sarayı olarak bilinen Balahisar sarayını tamamen tahrip etmiştir.⁷⁸⁴

İngilizler her ne kadar hala Yakup Han'ı emir olarak görmekteyseler de ona tamamen esir muamelesi yapmaktaydılar. Bu sebeple Yakup Han'ın hiç bir yetkisi olmamakla beraber, kendisine ayrılan çadırın dışına bile çıkamamaktaydı. Dolayısı ile Yakup Han, İngilizler nezdinde Emir olarak görülmeye devam ederse, birinci İngiliz Afgan Savaşları sırasında öldürülen Afgan hükümdarı Şah Şeca gibi direnişçiler tarafından öldürülmekten korkmaktaydı. İngilizler ise zaten ona esir muamelesi yapmaktaydı. Bu sebepten belirsiz mukadderatından kurtulmak için istifa etmeye karar vermiş ve istifasını 12 Ekim 1879'da General Frederick Roberts'e vermiştir.⁷⁸⁵

6. Direnişin Devamı ve Abdurrahman Han

Kabil başta olmak üzere güney bölgelerdeki önemli kentler tamamen İngiliz işgali altına girerken, Afgan direnişçiler ise belli gruplar halinde bir birinden bağımsız olarak direnişe devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı devleti de Afganlar ile İngilizler arasında devam eden çatışmaları yakından takip etmiştir. Bu kapsamda Hariciye nezareti İngilizler ile Afganlar arasındaki sorunları yakın takip altında tutup, sürekli rapor halinde saraya bildirmektedir.⁷⁸⁶ Bu çerçevede daha İngilizler Afganistan'a saldırma aşamasındayken, 1878'de İngiliz Avam Kamarasında, Afganistan'a yapılan askerî müdahalenin tüm masraflarının İngilizler tarafından karşılanması gerektiği ve bu konuda ayrılan bütçenin Avam Kamarasınca onayı konusu Osmanlı devleti tarafından yakından takip edilmiştir.⁷⁸⁷ Yine aynı şekilde hariciye nezaretine bağlı tercüme büroları, bu dönemde yabancı gazetelerde veya haber ajanslarında Afganistan ile ilgili çıkan haberleri tek tek

⁷⁸³ Katib (1331), a. g. e. C. 2, s. 355.

⁷⁸⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 356.

⁷⁸⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 355.

⁷⁸⁶ Söz konusu raporlara ilişkin bkz: BOA, FK: Y..A...HUS, Dosya No: 159, Gömlek No: 101, Tarih: 02/Z/1295 (h. t.)

⁷⁸⁷ Bu konudaki ayrıntılı raporla ilgili bkz: BOA, FK: Y..PRK.EŞA, Dosya No:1, Gömlek No: 37, Tarih: 29/Z /1295 (h. t.)

tercüme ederek ilgili birimlere göndermekteydi.⁷⁸⁸ Bu da Osmanlı devletinin bu dönemlerde bölgedeki gelişmelere karşı hiç kayıtsız olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti bu dönemde bu bölgelerdeki gelişmeleri sadece haber ajansları veya gazetelerden değil, aynı zamanda bölgeye yakın olan temsilciliklerinden de sürekli rapor alarak takip etmiştir. Aynı zamanda yabancı devletlerin de bu dönemde Osmanlı Devletini gelişmelerden haberdar ettiği bilinmektedir. Bu çerçevede, İran hariciye nezareti tarafından, bölgedeki gelişmelerden Osmanlı devletini haberdar etmek amacı ile 1880'de gönderdiği "gizli tahrirat" dikkat çekmektedir. Bu tahriratta, İngilizler ile Afganlar arasındaki sorunun devam etmesi durumunda, İngilizler ile Ruslar arasında bölgede ciddi çatışmaların çıkabileceği ve bu çatışmaların da İran'a direk etki yaratacağı yazılmaktadır.⁷⁸⁹ Yine aynı şekilde bölgedeki gelişmelere karşı; özellikle de İngilizlerin Afganistan'a ve Rusların da Türkistan'a ilerlemesine karşı, İran'ın "*tezehzüb*" politikaları sebebi ile bu ülkenin çok geride kalacağı, bu durumdan da en fazla İran'ın zarar göreceği ve İran Şahı'na da bu konuda bir şey anlatmanın zor olduğu, İran sefaretinden İstanbul'a gelen tahriratta anlatılmaktadır.⁷⁹⁰

Bu kapsamda İngilizlerin Afganistan'ı işgali, bu bölgeyi yakından takip eden devletlerarasında ciddi bir yankı yapmıştır. Afganistan içerisinde ise özellikle Eylül 1879'daki müdahaleden sonra, direnişi organize edebilecek potansiyele sahip belli bir kişi mevcut değildi. Afganistan Emiri ise zaten İngilizlerin emrindeydi ve bir süre sonra muhtemelen direnişçilerin gazabından kendini korumak veya sorumluluktan kaçmak için İngilizlere istifasını vermişti. Bu yüzden direniş tamamen lidersiz olarak devam etmiştir.

İngilizlerin, Cavagnari'nin intikamını almak için Afganistan'daki üst düzey yetkilileri istedikleri gibi idam etmeleri, zindana atmaları ve geri kalanlarını da hor görmeleri her geçen gün İngiliz karşıtı hareketleri de körüklemeye başlamıştır. Bu çerçevede daha ilk günlerden bazı ordu mensupları Afgan Emirliğinden ayrılarak dağlara çıkmaya başlamıştır. Vardak bölgesinde Muhammed Can Han isimli bir ordu

⁷⁸⁸ Bu dönemde yabancı gazete ve haber ajanslarında Afganistan ile ilgili çıkan haberlerin tercümesine ilişkin bkz: BOA, FK: Y..PRK.SRN, Dosya No: 1, Gömlek No: 12, Tarih: 27/Za/1295 (h. t.), Rus ve İngiliz gazetelerinde yer alan haberlere ilişkin bkz: BOA, FK: Y..A...HUS., Dosya No: 159, Gömlek No: 103, Tarih: 03/Z /1295 (h. t.)

⁷⁸⁹ BOA, FK: Y..A...HUS, Dosya No: 164, Gömlek No: 11, Tarih: 16/R /1297 (h. t.)

⁷⁹⁰ BOA, FK: Y..EE., Dosya No: 1, Gömlek No: 75, Tarih: 04/L /1296 (h. t.)

subayı, Kabil yakınlarındaki İngiliz askerlerine saldırarak ciddi kayıplar verdimeyi başarmıştı. Fakat güçlü İngiliz ordusuna karşı uzun süreli mücadele veremeyeceğinin farkında olduğu için Asmaî dağlarına çekilmiştir. Özellikle kışın yaklaşması ile İngiliz karşıtı direnişçilerin sayısı da artmaya başlamıştır. Gazne'de Molla Din Muhammed ile Molla Abdulgafur tek tek camileri dolaşarak insanları İngilizlere karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Gazne'de de İngilizlere karşı ciddi bir örgütlenmenin başladığı görülmektedir.⁷⁹¹ Aynı günlerde Kabil'in kuzeyindeki Kohistan ve Kohdaman bölgelerinde de Mir Baça Han ile Mir Gulam Kadir Han İngiliz karşıtı grupları örgütlemeye başlamıştır. Tagab ve Necrab bölgelerinde de Gulam Haydar Han Çarhi ile kardeşi Samandar Han direniş gruplarına liderlik etmeye başlamıştır.⁷⁹²

İngiliz ordularının Kabil'i işgal etmesinden kısa bir süre sonra, Kasım 1879'da Muhammed Can Han birlikleri, Asmai dağlarından inerek Kutel-i Taht üzerinden Kabil'in Çahardeh semtine saldırmıştır. Bunun hemen ardından da Gazne kuvvetleri Molla Din Muhammed komutasında Kabil'e hareket etmişlerdir. İki taraftan direnişçilerin Kabil'e saldırdığını gören diğer gruplar da, Kabil'in kuzeyinden hareket ederek kenti kuşatmaya çalışmışlardır. Dört taraftan direnişçiler Kabil'e saldırınca, General Roberts kendi kuvvetlerini bir kaç sahada dağıtmak zorunda kalmıştır. Bu da direnişçilerin işini daha da kolaylaştırmıştı. General Roberts kendisini destekleyen Afganlar ile beraber, Can Han birliklerini arkadan kuşatmak istediye de başarılı olamamış ve neticede ağır bir yenilgi ile Kabil'deki karargâhına geri dönmüştür. Direnişçiler ise Kabil'in büyük bölümünü ele geçirerek, İngilizleri destekleyen devlet erkânının evlerine saldırmış ve birçoğunu da öldürmüştür.⁷⁹³

Kabil sokaklarında İngilizleri, deyim yerinde ise adeta avlayan Afgan direnişçilerine her geçen gün daha fazla gönüllü katılmaya başlamıştı. Kısa bir süre sonra Gulam Muhammed Han Çarhî'nin de Logar'dan Kabil'e gelmesi ile tüm direnişçiler bir toplantı yaparak, tek bir grup halinde İngilizlerin karargâhı olan Şirpur kalesine saldırma kararı almışlardır. 23 Aralık 1879'da yapılan saldırıda Afgan direnişçiler ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁷⁹⁴

Şirpur saldırısında bazı direnişçi komutanların İngilizlerden para alarak direnişin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda

⁷⁹¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 357.

⁷⁹² Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 625, 626.

⁷⁹³ Katib (1331), a. g. e. C. 2, s. 358.

⁷⁹⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 359.

bazı araştırmacılar Muhammed Can Han'ın 60.000 rüpie karşılığında mevzilerini sattığını öne sürerken⁷⁹⁵, kimi araştırmacılar ise aslında mevzileri satan kişinin Paça Han ve Muhammed Şah Han Sorhabî olduğunu öne sürmektedirler.⁷⁹⁶ Yine bazı Afgan araştırmacılar olayı biraz daha irdelleyerek, aslında Muhammed Can Han'ın İngilizlere karşı sonraki tutumlarına bakıldığında bu suçlamaların asılsız olduğunu öne sürmüş ve İngiliz kaynaklarına dayanarak, Şirpur saldırısından bir gün önce (22 Aralık), Roberts'in direnişçilerin saldırı planından haberdar olduğunu ve bu yönde önlem aldığını iddia etmektedir.⁷⁹⁷

Yaklaşık üç bin Afgan direnişçisi ve beş yüze yakın olduğu tahmin edilen İngilizlerin ölümü ile sonuçlanan Şirpur saldırısından sonra Afganlar ciddi bir yenilgiye uğramıştır. Bunun da temel sebebinin, birçok sebebe bağlamakla beraber, tek bir komuta merkezinden idare edilmemeleri ve dağınık olmalarının da payının büyük olmasını düşünmek lazımdır. Şirpur galibiyetinden sonra Kabil'deki tüm stratejik noktaları tahkim eden Roberts, askerî olarak Kabil'de kendi konumunu güçlendirmiştir. Fakat halkın gönlünü alarak siyasi açıdan kendi konumunu güçlendirmek İngilizler için mümkün olmamıştır. İngiliz karşıtı hareketler her geçen gün daha da artmaya başlamıştır. Buna karşı İngilizler, Afganistan meselesinin nasıl çözülmesi gerektiği konusunda düşünürken, uzun zamandan beri hiç gündemde olmayan Abdurrahman Han'ın ismi dillere dolanmaya başlamıştır.

Daha önce bahsettiğimiz gibi, Şir Ali Han'ın yeğeni ve Muhammed Afzal Han'ın oğlu Abdurrahman Han, 17 Eylül 1868'de Gazne, amcası Şir Ali Han'a karşı yenilince, Batı Türkistan'a sığınmıştı. Abdurrahman Han'ın babası Afzal Han, Dost Muhammed Han tarafından Güney Türkistan umumi valisi olarak tayin edilmişti. Bu yüzden de Abdurrahman Han gençliğini bu bölgede geçirmiş, Güney Türkistan'da tanınmakta ve hatta ciddi bir taraftarı da bulunmaktaydı. Bir kaç defa Buhara'dan Güney Türkistan'a geçmek istese de istediği desteği görememiş ve uzun bir süre Batı Türkistan'da kalmaya devam etmiştir. Batı Türkistan Ruslar tarafından işgal edildiğinde, Ruslar, Abdurrahman Han'ı ileride Şir Ali Han ve İngilizlere karşı kullanmak maksadı ile yanlarında bulundurmuydu. Fakat Ruslar, Şir Ali Han ile

⁷⁹⁵ Katib (1331), a. g. e. C. 2, s. 358.

⁷⁹⁶ Rashtiya, a. g. e. s. 262, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 629.

⁷⁹⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 359.

ilişkilerini geliştirmeye başlayınca, Abdurrahman Han kozunu kullanmak istemiş ve onun Afganistan topraklarına yönelik faaliyetlerini de engellemiştir.⁷⁹⁸

Bu arada Abdurrahman Han, Dost Muhammed'in en büyük oğlunun oğlu olması hasebi ile Afganistan hükümdarlığını kendisinin doğal hakkı olarak görmekteydi. Bu sebepten Afganistan'a girmek için sürekli fırsat kollamaktaydı. Ancak Ruslar Şir Ali Han ile olan iyi ilişkileri yüzünden Abdurrahman Han'a müsaade etmemekteydi. Hatta Şir Ali Han, Kabil'i oğlu Yakup Han'a bırakarak Belh'e gittiğinde, Belh'ten bir heyeti Taşkent'e göndermişti. Bazı araştırmacılara göre bu heyet, Ruslardan yardım talebinde bulunmakla beraber, Abdurrahman Han'ın Güney Türkistan'a yönelik faaliyetlerinin engellenmesini de talep etmiş ve Ruslar da Şir Ali Han'ın bu isteğini kabul ederek Abdurrahman Han'ın faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır.⁷⁹⁹

Şir Ali Han'ın ölümünden sonra, özellikle de İngilizlerin Yakup Han'a Gandamak Antlaşmasını imzalatarak neredeyse Afganistan'ı kendi siyasi himayesine aldıktan sonra, Abdurrahman Han, Rusların Türkistan Genel valisini ikna edebilmiş ve Ruslar da Afganistan'a dönmesi için ona müsaade etmişlerdir. Bunun üzerine Abdurrahman Han, Yakup Han'ın da istifa etmesi ve bu sebepten ülkede yaşanan otorite boşluğundan yararlanarak Şubat 1880'de, bugünkü Tacikistan üzerinden Tahar bölgesine gelmiştir.⁸⁰⁰

Zaten Güney Türkistan bölgelerinde ciddi bir taraftara sahip olan Abdurrahman Han, bölgeye gelir gelmez İngiliz karşıtı söylemleri ile bölge halkının desteğini almayı başarmıştır. Bunun üzerine Talukan'daki Türk hanı Mir Atalık'ın oğlu Sultan Murat Bek, emrindeki 5.000 asker ile beraber Abdurrahman Han'a katılmıştır. Abdurrahman Han, Güney Türkistan'ın diğer bölgelerine de elçiler göndererek, uzun süreden beri kısmî bağımsızlıklarını koruyan hanları İngilizlere karşı direnme bahanesi ile yanına almayı başarmıştır. Hâlbuki Abdurrahman Han'ın daha Tahar'a gelir gelmez İngilizler ile de mektuplaşmaya başladığı bilinmektedir.⁸⁰¹

⁷⁹⁸ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 19.

⁷⁹⁹ Muhammed Hasan Kaker, **Afganistan (1880 - 1896)**, Kabil, 1971, s. 235.

⁸⁰⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 364.

⁸⁰¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 365.

D. İNGİLİZ VE RUS REKABETLERİNİN BİR SONUCU OLARAK BUGÜNKÜ AFGANİSTAN'IN ŞEKİLLENMESİ

Gandomak Antlaşması ile Afganistan'ın tamamen İngilizlerin siyasi istilasına girmesi Rusları endişelendirmeye başlamıştır. Çünkü daha önce de kısmen işaret edildiği gibi, Dost Muhammed Han oğulları arasındaki mücadeleler döneminde Rusya ile İngiltere arasında yapılan prensip anlaşmasına göre Afganistan toprakları her ne kadar İngiliz himayesinde olsa da, tamamen tampon bir bölge olarak kalması ön görülmüştü. Söz konusu prensip anlaşmasına göre bu bölgeye ne Ruslar, ne de İngilizler askerî müdahalede bulunmayacaklardı. Kabil'de İngiliz elçisinin öldürülmesinden sonra Londra'nın yayınladığı bildiride, artık İngiliz askerlerinin Afganistan'dan çıkmayacağı yer almaktaydı.⁸⁰² Bu bildiri Rus diplomasisini hareketlendirmiş ve İngilizlere itirazını bildirmiştir. Bunun üzerine İngilizler, hem Rusların itirazı hem de Afgan gerillalarına karşı daha fazla kayıp vermemek için, Afganistan meselesini nasıl çözüme kavuşturulacağına odaklanmaya başlamıştır. Bu amaçla Londra, Hindistan Genel Valisi Rab Lytton'a bir an önce çözüm önerisinin Londra'ya göndermesini talep etmiştir.

Lytton'ın kısa bir süre sonra Londra'ya gönderdiği ve İngiliz parlamentosunda büyük tartışmalara yol açtığı çözüm önerisi bu ülkeyi parçalamak olmuştur. Buna göre, Afganistan'ın batı kısımları şartlı olarak İran'a bırakılacak, geri kalan bölgeler de Kandahar ve Kabil merkezli olarak iki ayrı hâkimiyet sahasına parçalanacaktır. Güney Türkistan bölgesinin (kuzey bölgeler) ise, kontrollü olarak Rusların himayesinde tampon bölge şeklinde ilan edilmesi ön görülürken, iç işlerinde Kabil'e bağlanması planlanmıştır. Fakat Kabil ile Kandahar İngiliz himayesinde olacak, İngilizler bu bölgelerde daimi temsilci bulunduracak ve gerektiğinde söz konusu bölgelerin güvenliği için asker bulunduracaktır. Batıdaki Herat ile Sistan bölgeleri de tamamen İran'a bırakılacak, fakat buna karşı İran İngilizler ile daimi müttefik haline gelecek ve İngiliz menfaatlerini tehdit edebilecek başka bir ülke ile işbirliğine girmeyecektir. Tüm bunlar gerçekleştikten sonra İngilizler, az sayıda Kandahar ile Kabil'de asker bulundurarak fazla askerlerini geri çekeceklerdir.⁸⁰³

Batı bölgesinin şartlı olarak İran'a bırakılması konusunda bir uzlaşma sağlanırken, Güney Türkistan (bugünkü Afganistan'ın kuzey bölgeleri)'in kontrollü de

⁸⁰² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 621.

⁸⁰³ Farhang, a. g. e. C. 1. S. 360.

olsa Rus himayesine verilmesi İngiliz parlamentosunda ciddi tartışmalara sebep olmuştur.⁸⁰⁴ Diğer taraftan İngilizlerin bu planı Rusların da tepkisine sebep olmuştur. Çünkü İngilizler bir yandan, Herat'a karşı İran'ı tamamen Rus etkisinden çıkararak kendi himayesine almak isterken, diğer taraftan da Kandahar ile Kabil'i kendi kontrollülerinde bulundurmak istemiştir. Ayrıca, Güney Türkistan bölgesine Rus varlığı kontrollü iken, Kabil üzerinden İngiliz etkisi daha fazla olacaktı. Oysa daha önce bugünkü Afganistan toprakları bir bütün olarak tampon bölge kabul edilmişti ve her iki devlet (Rusya ve İngiltere) de bu bölgeye müdahale etmeyecekti. Bu yüzden Ruslar İngilizlerin bu planına ciddi manada karşı çıkmaya başlamıştır. Ruslar, Güney Türkistan ile Herat bölgelerini tamamen kendi himayelerine bırakılmasını ve İngilizlerin İran ile Rus ilişkilerine karışmamasını talep etmiştir. Rusların bu önerisi de İngilizler tarafından kabul edilmeyince iki devlet arasında ciddi anlaşmazlık yaşanmıştır.⁸⁰⁵ İngilizler daha sonra Ruslara rağmen, Herat konusunda İran ile müzakere etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede 1879'da İngiliz Dışişleri, İran'daki İngiliz Elçisi Thomson'a "İran'ın Herat ve Sistan bölgelerini ele geçirebileceğini, ancak İngiliz krallığının da bir temsilcisinin Herat'ta bulunacağını ve İngilizler gerek duyduğunda Rus ilerlemesine karşı bu kentte asker bulundurabileceğini" İran devletine iletilmesini istemiştir.⁸⁰⁶ Bunun üzerine Thomson, bir antlaşma metni hazırlayarak İran devletine vermiştir. Bu antlaşma metnine göre, "Herat ve Sistan bölgeleri İran Şehinşahlığına bırakılacak, İngiliz daimi temsilcisi Herat'ta bulundurulacak, bu kentte İran askerlerinin yetiştirilmesi için bir İngiliz askerî uzman okulu kurulacak, İngilizlerin dışında başka hiç bir devletin temsilcisi Herat'ta bulunmayacak ve gerektiğinde dış güçlere karşı Herat'ın bütün güvenliğini İngiliz askerleri sağlayacaktır."⁸⁰⁷ Fakat İran'ın da tamamen İngiliz güdümüne girmesi ile sonuçlanacak olan bu öneri İran hükümdarı Nasreddin Şah tarafından reddedilmiştir.⁸⁰⁸ Bunun üzerine İngilizler, ülkenin diğer bölgelerine yönelik planlarını hayata geçirmek için harekete geçmişlerdir. Bu kapsamda, Kandahar'ı Kabil'den tamamen ayırmak için Serdar Şir Ali'yi kendileri adına Kandahar valisi olarak atamışlardır. Serdar Şir Ali, İngiliz temsilcisi tarafından vali olarak

⁸⁰⁴ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 20.

⁸⁰⁵ Bu dönemde Rusya ile İngiltere arasında, bölgenin taksimine yönelik yaşanan anlaşmazlıkla ilgili bkz: BOA, FK: Y..A...HUS, Dosya No:214, Gömlek No:113, Tarih: 16/L /1305

⁸⁰⁶ Abdulhak Mucaddadi, **Hakikat'üt Tevarih**, Maiwand Yy, Peşaver, 1378 (ş. t.), s. 158.

⁸⁰⁷ K. Ü., a. g. e. s. 83, Mucaddadi, a. g. e. s. 158.

⁸⁰⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 622.

atandığında, belindeki kılıcı çıkartarak “bu kılıç büyük İngiliz devletinin hizmeti için kullanılacaktır” şeklindeki ifadesi ile İngilizlere olan bağlılığını resmen ilan etmiştir.⁸⁰⁹

İngilizler Kandahar meselesini kendi istekleri doğrultusunda belli bir çözüme kavuşturduktan sonra, bu dönemlerde Güney Türkistan’da bir takım faaliyetlere başlayıp asker toplamaya çalışan ve Barekzai ailesinin lideri konumundaki Abdurrahman Han ile temas kurmaya başlamışlardır. Abdurrahman Han bir taraftan İngiliz karşıtı söylemleri ile halkı kendi yanına çekmeye çalışırken, diğer taraftan gizliden gizliye İngilizler ile de ilişkisini geliştirmiştir. Hatta Abdurrahman Han bir yandan İngilizler ile mektuplaşıırken, diğer yandan da güneyde İngilizlere karşı mücadele veren bazı direniş liderleri ile de irtibata geçerek onları kendi yanına çekmek için ikna etmeyi başarmıştır.⁸¹⁰

İngilizler, Afganistan’ı parçalayarak kendi menfaatleri doğrultusunda bir çözüm üretmeye çalışırken, Mayıs 1880’de İngiliz hükümeti Muhafazakârlardan Liberallere geçmiştir. Bu hükümet değişikliği doğal olarak Hindistan’daki genel valiliğin de değişmesine sebep olmuş ve bununla birlikte İngiltere’nin Afganistan ve buna bağlı olarak Rusya ile olan ilişkilerinde de etki yaratmıştır. Rab Lytton’dan sonra Hindistan Genel Valiliğine atanan Ripon Marques (1880 – 1884), Afganistan meselesinin çözümü ve kendi askerlerinin ikinci kez hezimete uğramadan bu ülkeyi terk etmesini sağlamak için bir grubu görevlendirmiştir. Söz konusu grup uzun bir çalışmanın ardından, mevcut koşullarda Abdurrahman Han’ın desteklenmesinin İngiliz menfaatlerine uygun olabileceği sonucuna varmıştır. Marques, Temmuz 1880’de Londra’ya gönderdiği bir raporda, “Afgan hükümetini Abdurrahman Han’a bırakılması gerektiğini” söylerken, “bunu zorunlu hale gelmeden, şartların İngilizler tarafından hazırlanması İngiliz menfaatleri gereğidir” şeklindeki ifadesi ile bundan sonraki İngiliz politikalarının Abdurrahman Han’dan yana olması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur.⁸¹¹

Bu dönemlerde bugünkü Afganistan toprakları İngilizler ile Ruslar arasında ciddi bir münakaşa sebebi olmaya devam etmekteydi. Muhafazakârlardan sonra İngiltere’de siyasal iktidarı ele geçiren Liberaller, bu bölgeyi Rusya ile İngiltere arasında tampon bir bölge olarak eski statüsünde kalması yönünde bir takım

⁸⁰⁹ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 21.

⁸¹⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 366.

⁸¹¹ Faruk Ansari, **Fişürde-yi Tarih-i Afganistan**, Emiri Yy. Kabil, 1389 (ş. t.), s. 151.

diplomatik temaslar kurmaya çalışırken, ondan önce bu ülkedeki iç dinamikleri dikkate alarak içişlerinde nispeten serbest olan otoriter bir kişiye bırakmanın daha makul olacağını düşünmüşlerdir. Bu noktada uzun bir süreden beri İngilizler ile direnişçiler arasındaki dengeyi sağlayıp kısa sürede halk arasında ciddi bir taraftar toplayan Abdurrahman Han İngilizlerin aradığı otoriter kişilik olarak gündeme gelmiştir.

1. Abdurrahman Han: “Türkistan ve Afganistan Emiri”

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi Emir Dost Muhammed’in en büyük oğlu Afzal Han’ın oğlu olan Abdurrahman Han, bugünkü Afganistan’ın kuzeydoğusundaki Tahar bölgesine gelir gelmez İngilizler ile de temas kurmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Abdurrahman Han’ın kendisi tarafından yazıldığı iddia edilen Tacüt’tevarih isimli eserde Abdurrahman Han’ın kendisi İngilizler ile yakın ilişki kurmasının temel sebebini şu şekilde açıklamaktadır: *“Ruslar ile yapılan protokolde Afganistan ile Türkistan-i Afganî İngilizlerin egemenliğine bırakılmıştı. Bu bölgede tam hâkimiyet kurarak bölge halkını huzur içinde yaşamasını sağlamak için İngilizler ile ilişkimizin geliştirmemiz gerekirdi. Şir Ali Han, İngilizler ile yakın ilişki kurduğunda kendi hâkimiyetini de devam ettirmişti. İngilizler ile ilişkisi bozulunca yok oldu”*⁸¹²

Abdurrahman Han, Afganistan’da kendi hâkimiyetini sağlamak için İngilizler ile ilişkisini geliştirmek gerektiğine inanmaktaydı. Bu sebepten Tahar’a gelir gelmez, bir yandan İngilizlere karşı “cihat” çağrısı ile İngiliz karşıtı olan halkı kendi tarafına çekmeye ve böylece direnişçiler arasına nüfuz etmeye çalışırken, diğer yandan ise İngilizler ile gizliden gizliye temas kurarak kendi hâkimiyetini garanti altına almak istemiştir. Öte yandan İngilizler de Afganistan’da kendi menfaatlerini koruyabilecek ve aşiretler arasındaki dengeyi sağlayabilecek güçlü ve otoriter bir kişinin kendi himayelerinde Afganistan emiri olarak tayin edilmesini istemekteydiler. Uzun süreden beri Afganistan’da şehzadeler arasında yaşanan iktidar mücadelesi sebebi ile Afganların iki güçlü kabilesi (Sedozai ve Barekzai) arasında Abdurrahman Han’a rekabet edebilecek potansiyele sahip bir kişinin bulunmaması onun şansını daha fazla arttırmıştır. Bu sebeple İngilizler de Abdurrahman Han ile kurdukları temastan son derece memnundurlar.⁸¹³

⁸¹² Emir Abdurrahman Han, **Tacüt’tevarih**, Abdulqayom Zahid (Y. H.), Peşaver, 2001, C. 1, s. 158.

⁸¹³ Devletabadi, a. g. e. s. 312.

Bu kapsamda İngiliz Liberalleri tarafından Rab Lytton'dan sonra Hindistan Genel Valiliğine atanan Ripon Marques'un talimatı ile "Afganistan sorununu halletmek için" kurulan komisyon düzenli olarak Abdurrahman Han ile mektuplaşmaya devam etmiş ve mektuplar ile Afganistan meselesi üzerine Abdurrahman Han ile bir prensip anlaşması sağlanmıştır. Fakat Herat ile Kandahar konusunda daha bir anlaşma sağlanamamıştır.

İngilizlerin hâlâ Kabil'den ayrı tutmaya çalıştığı Herat ile Kandahar meselelerinden önce, Abdurrahman Han, İngilizlerin samimiyetini sınamak amacı ile en büyük rakibi olan amcası Şir Ali Han varislerini ortadan kaldırmak istiyordu. Bu sebeple Abdurrahman Han, İngilizlerden Yakup Han'ın Hindistan'dan dönmemesini ve aksine ona yakın olan kişilerin de Hindistan'a götürülmesini talep etmiştir. Çünkü Afganistan'da yaşanan otorite boşluğunun doldurulması için İngilizlere yakın olan bazı kabile liderleri yeniden Yakup Han'ı Kabil'e getirmek istiyorlardı. İngilizler Abdurrahman Han'a kendi dostluklarını kanıtlamak için, Yakup Han'ın en büyük destekçisi olan Mustufi Habibullah'ı Hindistan'a sürgün etmişlerdir.⁸¹⁴ Böylece İngilizler Abdurrahman Han'ın güvenini kazanmakla birlikte ona tüm yolları açmışlardır.

Abdurrahman Han bir yandan İngilizler ile mektuplaşmaya devam ederken, diğer taraftan da direnişçiler ile temas kurarak Kabil yakınlarına kadar gelmişti. 16 Nisan 1880'de Çarekar bölgesine geldiğinde İngilizlerden, kendisine büyük bir saygınlık kazandıracak yeni bir mektup almıştır. Bu mektupta İngilizler, Rusların Afganistan meselesine karışmayacağını, bu sebeple de Herat ile Kandahar'ı da Kabil hükümetine bağlama kararı alındığını ve dolayısı ile İngilizlerin Kandahar'ı da terk edeceklerini açıklamıştı.⁸¹⁵ Tüm ülkede İngilizlerin Kandahar ve Kabil'de kalıcı olduğu söylentisinin yankılandığı sırada, Abdurrahman Han İngilizlerin Afganistan'dan çıkaracağı propagandası ile daha fazla taraftar toplamaya başlamıştır.

Bu arada İngilizler Herat'ın İran'a bırakılması yönünde Kacar Devleti ile temas kurarken, Ruslar İngilizlerin bu yol ile İran'a nüfuz edeceklerini anladıkları için buna kesin olarak karşı çıkmışlardır. Bu sebepten İran bu dönemlerde Rus ve İngiliz diplomasisinin yoğun bir baskısı altına girmişti. Nitekim 22 Eylül 1879 (hicri 5 Şevval 1296)'da Osmanlı Devletinin Tahran Sefaretinden gelen bir tahriratta, İngilizlerin

⁸¹⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 366.

⁸¹⁵ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 52.

Herat'ı İran'a bırakması kararına karşı, Rusların Herat yakınındaki Türkmen illerine saldırarak İran'a ve İngilizlere gözdağı vermeye çalıştığı, ayrıca İran'ın Herat konusunda "tezebzüb" siyasetinin bulunduğu ve bu siyasetin İran menfaatinde olmadığı yazılmıştır.⁸¹⁶ Neticede Rusların baskısı ile İran hükümeti, İngilizlerin Herat konusundaki önerisini kabul etmemiş ve böylece İngiltere'de siyasal iktidarı ele geçiren Liberaller Herat'ı yeniden Afganistan'a bağlama kararı almışlar ve Abdurrahman Han'a kendi dostluklarını göstermek için de bu kararı onunla paylaşarak onun güvenini kazanmak istemişlerdir.⁸¹⁷

Abdurrahman Han, Kabil'e girmek için adeta İngilizlerden bir işaret beklercesine bir süre bu kentin kuzeyindeki Çarekar bölgesinde beklemiştir. Daha sonra Haziran 1880'de İngilizlerden aldığı yeni bir mektupta, İngilizler onun bir an önce Kabil'e girerek kendi hâkimiyetini ilan etmesini istemişlerdir. Bunu üzerine harekete geçen Abdurrahman Han vakit kaybetmeden Kabil'e girmiştir. Onun hükümdarlığına artık kesin gözle bakan bazı kabile liderleri kent dışında onu karşılamışlardır. Abdurrahman Han kısa bir süre içinde İngilizler ile direnişçiler arasında bir müzakere yaparak direnişçileri İngilizlerin ülkeden çıkacağına ikna etmiştir. Bu sebeple direnişçilerden Serdar Can Han ile bazı üst düzey direniş komutanları dışında herkes Abdurrahman Han ile görüşmeye gelmiş ve ona biat etmişlerdir. Serdar Can Han ve diğerleri de kendileri gelmeseler de temsilcilerini göndermişlerdir. Böylece 22 Temmuz 1880'de İngilizler, Şirpur kalesinde büyük bir tören düzenleyerek Abdurrahman Han'ı "Emir-i Türkistan ve Afganistan" (Türkistan ve Afganistan Emiri) olarak ilan etmişlerdir.⁸¹⁸ Böylece Afganistan'da Emir Abdurrahman Han dönemi başlamıştır.

Afganistan'ın yakınçağ tarihinde otoriter kişiliğinin yanında gaddarlığı ile de bilinen Abdurrahman Han, uzun süre direnişçiler ile İngilizler arasındaki dengeyi zorla sağlamaya çalışmıştır. Ama yine de İngiliz karşıtı direnişin durdurulması konusunda pek başarılı olamamıştır. Bu sebepten İngilizler Afganistan konusunda mutlak bir çözüm için yeni stratejiler geliştirmeye çalışmıştır.

⁸¹⁶ BOA, FK: Y. EE, Dosya No: 44, Gömlek No: 75.

⁸¹⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 366

⁸¹⁸ Detaylı bilgi için bkz: Farhang, a. e. e. C. 1, s. 367, Atayî, a. g. e. s. 185. (Bu arada adı geçen Türkistan ismi Güney Türkistan'dır.)

2. Direnişin Devamı ve İngilizlerin Yeni Stratejisi

Abdurrahman Han karşısında bu dönem itibarı ile iki önemli zorluk mevcuttu. Bunlardan biri, bu dönem itibarı ile kızışan Rus – İngiliz rekabetinde Rusların Abdurrahman Han'dan beklentileriydi. Fakat Abdurrahman Han tercihini İngilizlerden yana kullandığı için, Ruslar da Abdurrahman'ın bölgedeki rakiplerini; özellikle de Güney Türkistan'daki bazı liderleri desteklemeye başlamıştı. Bu da hem Abdurrahman Han'ı ve hem de İngilizleri ciddi anlamda rahatsız etmekteydi. Bu dönemlerde Afganistan ile Batı Türkistan arasında belirlenmiş herhangi bir sınır mevcut olmadığından, özellikle kuzeybatı bölgeleri zaman zaman Rusların ilerlemesine maruz kalmaktaydı. Abdurrahman Han ise Ruslar ile ciddi bir çatışmaya girmek istememekteydi. Bu sebeple Rusların doğrudan muhatabı ise bölgede bulunan İngiliz temsilcileriydi. Dolayısı ile sorunlar daha çok diplomatik ortamda Londra ile Petersburg'da çözülmeye çalışılmaktaydı.

Abdurrahman Han'ı bu dönemde ciddi anlamda zorlayan bir başka faktör de kuşkusuz iç etkenlere bağlı olarak her geçen gün daha da artan İngiliz karşıtı direnişçi güçlerdi. Bu güçlerin liderliğini de İngilizler tarafından bir süre Hindistan'da eğitim gören ve daha sonra Herat'a vali olarak gönderilen Emir Şir Ali Han'ın küçük oğlu Serdar Muhammed Eyüp Han üstlenmişti. Eyüp Han, 1879'da ağabeyinin istifası ve İngilizler tarafından Hindistan'a götürülmesinden sonra, Afganistan'ın güneybatısındaki İngiliz karşıtı direnişçilere liderlik yapmaya başlamıştı. Bu dönemde Eyüp Han Abdurrahman Han'a mektup yazarak İngilizlere karşı güçlerinin birleştirmesini önermişti. Fakat Abdurrahman Han, amcaoğlunun bu önerisini reddetmiş ve "İngilizler ile düşmanlığın kesin zararlara yol açacağını" belirterek kendi safını belirlemiştir.⁸¹⁹

Afganlar arasındaki bu çekişmeler devam ederken, Eyüp Han ile İngilizler arasında 20 Temmuz 1880'de Kandahar'ın Maiwand bölgesinde büyük bir savaş yaşanmıştı. Ayrıca bu savaşta, İngilizler tarafından Kandahar valisi olarak atanmış olan Şir Ali de İngilizlerin yanında Afganlara karşı savaşmıştır.⁸²⁰ Afganistan'ın yakınçağ tarihinde İngilizler ile onların destekçilerine karşı yapılan en meşhur savaşlardan biri ve direnişçilerin galibiyeti ile sonuçlanan bu savaş hakkında birçok hikâyelerin yazıldığı bilinmektedir. Afganlar arasında hâlâ gerçekliği tartışılmakta olan

⁸¹⁹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 637.

⁸²⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 272.

Kandaharlı kız Malalay hikâyesi de bu savaşın sonucunda yazılmıştır. Bu savaşa katılan on iki bin İngiliz askerinden sadece 25 kişinin kurtulduğu bilinmektedir.⁸²¹

Maiwand zaferi Afgan direnişçilerine büyük bir saygınlık kazandırırken İngilizlerin Afganistan'daki işlerini daha da zorlaştırmıştır. İngiliz askerlerinin bulunduğu her yerde Afganlar İngilizlere karşı pusu kurarak ağır darbeler indirmeye başlamıştır. Bu sebepten İngilizler Maiwand'da kaybettikleri prestiji yeniden kazanmak için Kabil'de bulunan Afgan savaşının başkomutanı Orgeneral Frederick Roberts'e bizzat Kandahar'a giderek "Eyüp Han isyanını bastırması" emri verilmiştir. General Roberts Kandahar'a hareket etmeden önce, Eyüp Han İngilizlere mektup yazarak İngilizler ile barış yapmak istediğini dile getirmiştir.⁸²² Hatta bazı araştırmacılara göre Maiwand fatihi Eyüp Han, İngilizlere yazdığı mektupta İngilizlerin başlangıçtan beri Afganların dostu olduğunu ve hiç bir zaman İngilizler ile savaşmak niyetinde olmadığını, fakat "İngilizlerin babası Emir Şir Ali Han'a kazandırmış oldukları saygınlığı kendisine de kazandırmalarını istediğini" söylemiştir.⁸²³ Fakat Eyüp Han'ın bu mektupları da İngilizlerin kendisi üzerine yürümesine engel olmamış ve General Roberts birlikleri 2 Aralık 1880'de Kandahar'a ulaşmıştır. Kentin kuzeybatısındaki Babaveli geçidinde İngiliz ve Abdurrahman Han birliklerinden oluşan İngiliz ordusu Eyüp Han birlikleri ile karşı karşıya gelmiştir. İki ordu arasında çıkan savaşta direnişçi birlikler mağlup olmuş ve Eyüp Han'ın kendisi Ferah üzerinden Herat'a çekilmek zorunda kalmıştır.⁸²⁴

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi İngilizler, Afganistan'ı üç idari birime parçalamak ve bölge güvenliğini sağlamak için ise her bir bölgede önemli ölçüde İngiliz birliklerinin konuşlanmasını istemekteydiler. İngiltere'de liberaller iktidara geldikten sonra Afganistan'ı tamamen terk edeceklerini ve fakat bazı önemli kentlerde birer temsilci bulunduracaklarını söylemişlerdi. Ülkenin bölünmesi konusundaki İngiliz politikasında ise hâlâ bir değişiklik mevcut değildi. Fakat, Maiwand savaşı İngilizlerin Afganistan stratejisini de etkilemiştir. Bu bağlamda İngilizler tarafından Kandahar Valisi olarak atanan Şir Ali, direnişçilere karşı en ufak bir başarı gösterememiştir. Bu sebeple General Robert, Abdurrahman Han ile birlikte Kandahar hâkimiyetini

⁸²¹ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 638.

⁸²² Kaker, a. g. e. s. 65.

⁸²³ Yakubali Han Khafi, **Padişahân Mütakhir-i Afganistan**, Kabil, 1336 (ş. t.), C. 1, s. 192. (Bu arada Eyüp Han'ın kast ettiği saygınlık muhtemelen 1868'de babası Şir Ali Han'ın İngilizler tarafından hükümdarlığa getirilmesidir.)

⁸²⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 375.

sağlayınca, Şir Ali'yi Hindistan'a sürgüne göndermiş ve Kandahar'ı yeniden Abdurrahman Han hâkimiyetine bırakmıştır. Öte yandan bir süre Hindistan'da kalıp İngilizlerin desteği ile Herat hâkimiyetini ele geçiren Eyüp Han'ın da İngilizlere karşı durması, İngilizlerin Afganistan'ı parçalama politikasından vazgeçmesine sebep olmuştur. Böylece Abdurrahman Han İngilizlerin tek müttefiki olarak kalmıştır. Dolayısı ile 1881'in sonuna kadar İngilizlerin yardımı ile Abdurrahman Han, Kandahar'dan sonra Herat'ı da Kabil yönetimine dâhil etmiştir.⁸²⁵ Eyüp Han ise Aralık 1881'de İran'a iltica etmiş ve bir süre sonra Osmanlı idaresindeki Bağdat'a sığınmıştır. 1888'de Bağdat'tan Hindistan'a gitmek için Osmanlı devletinden yardım istediği bilinmektedir.⁸²⁶ Daha sonra Eyüp Han'ın İran üzerinden Belucistan'ın Kehriz bölgesine gidip İngilizlere teslim olduğu bilinmektedir.⁸²⁷

Netice itibarı ile İngilizler Afganistan'da tek otoriter bir lideri desteklemeye başlamış ve Aralık 1881'de de Afganistan'dan tamamen çekilme kararı almışlardır. Abdurrahman Han ise İngiliz himayesi ile kendisine belirlenmiş olan coğrafyayı demir yumrukla idare etmeye çalışmıştır. Hatta zaman zaman İngilizlerin bölgeye yönelik oynadıkları "ihtilaf yaratma" politikalarını kendi çapında Afganistan'da uygulayarak, Şii – Sünni ihtilaflarını yaratarak kendi mutlak hâkimiyetini sağlama almaya çalışmıştır.⁸²⁸ Böylece Abdurrahman Han'ın idare şekli İngilizlerin de tam istediği bir idare biçimi olarak görülmektedir. Fakat Rusların kuzeydeki baskısı İngilizleri endişelendirmeye devam etmiştir. Bu kapsamda 1885'te Ruslar Merv üzerinden Serahs bölgesine saldırarak doğrudan Herat'ı tehdit etmeye çalışmıştır.⁸²⁹ Buna karşı Abdurrahman Han, Ruslara karşı "cihat" ilan etmiştir. Nitekim Abdurrahman Han'ın "cihat" ilan etmesine karşı Osmanlı Devletinden de bir bildiri yayınlanarak, "Müslüman bir hükümdarın Halifenin rızasını almadan cihat ilan etme yetkisi olmadığını" Rus ve İngiliz sefaretlere bildirmiştir.⁸³⁰ Rusların bu ilerlemesini "sınır ihlali" olarak gören İngilizler, Ruslara kesin bir uyarı vererek "sınır ihlaline devam edilmesi hâlinde İngilizlerin de sessiz kalmayacağını" bildirmiştir.⁸³¹ Bu şekilde iki devlet meseleyi

⁸²⁵ Ludwig W. Adamec, **Tarih-i Revabet-i Siyasî-yi Afganistan, Ez zaman-ı Emir Abdurrahman Ta İstiklal**, Ali Muhammed Rahman (Fa. çv.), 2. Baskı, Kabil, 1349 (ş. t.), s. 21.

⁸²⁶ Eyüp Han'ın refakatindeki 60 kişi ile birlikte Hindistan'a gitmek için Osmanlı devletinden yardım talebinde bulunduğu ilişkin belge için bkz: BOA, Fon Kodu: Y. A. HUS, Dosya No:208, Gömlek No:57

⁸²⁷ BOA, Fon Kodu: Y. A. HUS, Dosya No: 212, Gömlek No: 80

⁸²⁸ Abdurrahman Han'ın Afganistan'da özellikle Şiilere karşı zulmü için bkz: BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 202, Gömlek No: 5

⁸²⁹ BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 181, Gömlek No: 35

⁸³⁰ BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No:10, Gömlek No:28

⁸³¹ BOA, FK: Y. PRK. HR, Dosya No: 8, Gömlek No:16

diplomatik yoldan halletmek için harekete geçmiş ve böylece sınır meselesini belirlenmesine kadar da bir mutabakata varılmıştır.⁸³² Bu çerçevede bundan sonra yaşanması muhtemel sınır ihlallerinin önüne geçilmesi ve iki devletin birebir temasını önlemek maksadı ile bir duvar oluşturulması için Afganistan'ı tampon bir bölge olarak kabul edilmesi yönünde müzakerelere başlanmıştır.

3. Afganistan Sınırlarının Belirlenmesi

Daha önce yeri geldiğinde belirtildiği gibi, İngilizler 19. yüzyılın başlarından itibaren Güney Asya'daki işgal sürecini tamamlamış ve Hindistan'da tam hâkimiyet sağlamıştı. Yine bu dönemde kuzeyden hızla ilerleyen Rusya'ya karşı Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için, bugünkü Afganistan'da bir güvenlik duvarı oluşturmak istemiştir. Bu doğrultuda başlangıçtan beri Hindistan'a ilerlemek isteyen güçlerin genel güzergâhları üzerinde bulunan Herat bu dönemler itibarı ile bir kez daha önem kazanmış ve Rusya'nın en önemli hedefi haline gelmiştir. Bu dönemlerde her ne kadar Rusya coğrafi olarak Herat'tan nispeten uzak da olsa, İran üzerinden bu bölgeye nüfuz etmeye çalışmıştır. Dolayısı ile İngilizlerin İran temsilcisi Mac Neill, 1838'de İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'a yazdığı raporda Herat'ın jeopolitik önemini anlatırken, *"Herat'ın Rusların eline düşmesi Hindistan'ın ölümü anlamına gelmektedir"* şeklinde kendi endişesini açık bir şekilde dile getirmiştir.⁸³³ Bu tarihten sonra İngilizler Afganistan'ın tamamını kendi ittifak çemberine almak için daha ciddi bir şekilde uğraşmaya başlamışlardır. Bu uğraşlar neticesinde Birinci İngiliz – Afgan Savaşları yaşanmıştı (1839). Özellikle Birinci İngiliz – Afgan Savaşlarından kısa bir süre sonra (1843), Afganistan İngiliz himayesine girmek zorunda kalmıştır. Daha sonra özellikle Rusların Kafkasya üzerinden Batı Türkistan'a ilerleyerek bölgeyi işgal etmesi, İngilizlerin ciddi anlamda endişelenmesine sebep olmuş ve Herat dâhil olmak üzere, bugünkü Afganistan'ın tamamının "tarafsız" bir bölge ilan edilmesi için harekete geçmiştir. Netice itibarı ile 1869'da iki devlet arasında *Granville Gorchakoff* Antlaşması adı ile bilinen antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile Rusya bugünkü Afganistan topraklarını İngiliz nüfuz alanı olarak tanımış ve hatta Merv'i de bu topraklara dâhil etmiştir.⁸³⁴ Fakat daha sonra 1881'de Merv üzerinde yaşanan bir takım sorunlar yeniden İngilizler ile Rusları karşı karşıya getirmiştir. 1882'de Rus

⁸³² BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No: 11, Gömlek No: 17

⁸³³ Terenzio, a. g. e. s. 59.

⁸³⁴ Adamec, a. g. e. s. 20.

Dışişleri Bakanı, “İngiliz nüfuz alanına doğru” ilerlemeyecekleri yönünde güvence verdiyse de, 1884’te Merv’in yanı sıra Göktepe ile Aşkabat’ı ve 1885’te ise Serahs bölgelerini işgal etmiştir.⁸³⁵

Rusların hızla Afganistan sınırına ilerlemesi, İngilizleri ciddi anlamda tedirgin etmiştir. Bu sebepten İngilizler, Hindistan’ın güvenliğini sağlamak için, tampon bir bölge olarak belirlenen Afganistan sınırlarının kesin olarak belirlenmesini bir çözüm olarak görmüştür.

Sömürgeci devletlerin; özellikle İngilizlerin kendi rakipleri ile sıcak teması engellemek ve çatışma olasılığını azaltmak için sık başvurdukları yöntemlerden biri de iki güç arasında tampon bir bölge oluşturma yöntemidir. Bu çerçevede 1896’da Fransa ile aralarında yapılan bir sömürge antlaşmasında da Siyam’ın üç bölgeye ayrıldığını görmekteyiz. Doğu bölgesi Fransız etki alanına bırakılırken, batısı da İngiliz etki alanına girmişti. Orta bölgede ise iki devletin müdahale etmeyeceği tampon bir bölge oluşturulmuştu.⁸³⁶ Bu yöntem Siyam meselesinden uzun bir süre önce Afganistan için kullanılmış ve bu şekilde Rusya ile İngiltere’nin direk olarak çatışma olasılığı azaltılmıştır. Böylece bu dönemden başlayarak tedricen belirlenen sınırlar daha sonra bugünkü Afganistan’ın siyasi sınırlarını oluşturmuştur.

3.1. Kuzey Sınırları

Güney Türkistan bölgesini oluşturup 1930’lara kadar “*Türkistan-i Afganî*” adı ile bilinen bugünkü Afganistan’ın kuzeyi, Faryab (Maymana)’dan Badahşan’a uzanan (kısmen kuzeybatıdan güneydoğuya) geniş bir coğrafyayı ihtiva etmektedir. Bu bölge tarih boyunca kuzeyden güneye inmek isteyen ve Batı Türkistan bölgesine hâkim olan Asya devletlerinin Hindistan’a yönelik seferlerinde bir jeopolitik güzergâh olarak kullanılmıştır. Kuzeydoğudaki Badahşan’a bağlı Vahan vadisinden başlayarak batıya akan ve Belh üzerinden bugünkü Türkmenistan ile Aral Gölüne dökülen Ceyhun Nehri (Amu derya), Batı Türkistan ile Güney Türkistan’ın kuzeydoğu bölgesi arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır. Bu sebeple söz konusu nehir tarih boyunca bu bölgeye hâkim olan yerel güçlerin direk temasını engellemiş ve sıcak çatışma olasılığını azaltmıştır. Bu çerçevede 1750 – 1752 yıllarında Afgan Hükümdarı Ahmed Şah Durrani’nin veziri Şah Veli Han, Ceyhun’un güney bölgesini Afgan devleti hâkimiyetine dâhil etmişse de

⁸³⁵ Atayî, a. g. e. ss. 188 – 190.

⁸³⁶ Sander, a. g. e. C. 1, ss. 230, 231.

Buhara Emirliği bu bölgelere yönelik faaliyetlerini sürdürmüştü. Daha sonra 1768'de Afgan Hükümdarı ile Buhara Emiri arasında Karşı bölgesinde yapılan bir antlaşma ile Ceyhun Nehri her iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmiştir.⁸³⁷ Fakat Ceyhun'un sınır teşkil etmediği Aral Gölü yakınları (Merv, Serahs ve Pencdeh gibi bölgeler) Batı Türkistan hanlıkları ile Afgan devleti arasında bir sorun teşkil etmeye devam etmiştir. Bunun yanında, Ceyhun'un kaynaklandığı Vahan bölgelerine yakın olan Ruşan ve Şiğnan gibi bölgeler de zaman zaman anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Ceyhun nehrinin geçit verdiği bu bölgelerin daha kuzeyini de Afgan devleti kendi idaresine almak isterken, Buhara Hanlığı ise aksine Badahşan'ın bile bazı dağlık bölgelerinin kendi toprakları olduğunu iddia etmekteydi.⁸³⁸

Batı Türkistan'ın Rus işgaline ve bugünkü Afganistan topraklarının da İngiliz hâkimiyetine girmesinden sonra bölge mukadderatına ilişkin kararlar artık Rusya ile İngiltere tarafından alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede 1869 – 1873 yılları boyunca Rus idaresindeki Batı Türkistan ile Afganistan arasındaki sınır meselesi Londra ile Petersburg'da tartışılmaya başlanmıştır. 1869'da iki imparatorluk arasında yapılan bir prensip antlaşmasında Afganistan her iki tarafın müdahale sahası dışında tampon bir bölge olarak kabul edilmişti. Ancak bu ülke sınırlarının kesin olarak belirtilmemiş olması sınır ihlallerinin önüne geçememiştir. Nihayetinde 1873'te bu mesele Ruslar tarafından gündeme getirilmiş ve bu meselenin çözümü için bir heyeti Londra'ya göndermişlerdir. Yapılan müzakereler neticesinde iki devlet de bugünkü Afganistan'ın kuzeydoğu sınırı olarak Ceyhun Nehrini belirlemiştir. Böylece Ceyhun'un kaynaklandığı Vahan bölgesindeki Ruşan ve Şiğnan bölgelerinden başlayarak, söz konusu nehrin Batı Türkistan'a doğru yöneldiği Belh'in Hoca Salar kasabasına kadar nehrin kuzeyi Rus idaresindeki Batı Türkistan ve güneyi de Afganistan'a bırakılmıştır.⁸³⁹

Vahan'dan Belh yakınlarına kadar Batı Türkistan ile Afganistan'ın kuzeydoğu sınırları belirlenirken, kuzey ve kuzeybatı sınırlarında sorunlar hala devam etmekteydi. Bu sınırlar iki imparatorluk arasında, bazen Afganların da gözlemci olarak katıldığı farklı dönemlerde belirlenmeye çalışılmıştır. Özellikle 1885'te Rusların Serahs bölgesine ilerlemesinden sonra İngilizler yeniden harekete geçmiş ve Rus nüfuz sahası ile İngiliz nüfuz sahasını belirlemek amacı ile Belh'ten Herat yakınlarına

⁸³⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 143, Habibi (1989), a. g. e. s. 263.

⁸³⁸ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 282.

⁸³⁹ Kohzad (1380), a. g. e. ss. 335, 336.

kadarki kuzey ve kuzeybatı sınırlarının belirlenmesi yönünde müzakereye oturmuşlardır. Öte yandan İngilizler kendi sömürge sahasının güvenliğini sağlamak için en büyük rakibi olan Ruslar ile sıcak temasta bulunmak istememekteydiler. Bu sebeple Afganistan bölgesini, özellikle dış politikasında İngiliz himayesinde olacak şekilde tampon ve tarafsız bir bölge olarak korunmasını istemiştir. Netice itibarı Ağustos 1887'de Petersburg'da imzalanan bir protokol ile Belh'ten başlayarak Herat yakınlarına kadar olan bölgenin sınırları belirlenmiştir.⁸⁴⁰ Günümüzde Tacikistan ile 1206 km, Özbekistan ile 137 km ve Türkmenistan ile 1021 km olmak üzere 2364 km uzunluğundaki kuzey sınırları, her ne kadar zaman zaman bir takım ihlallerle karşımıza çıkmaktaysa da 1887'de Afganistan ile Rus idaresindeki Batı Türkistan sınırı olarak Rusya ile İngiltere arasında çizilmiştir.⁸⁴¹

3.2. Güney Sınırları

Daha önce işaret edildiği gibi, Afganistan'ın bugünkü sınırları 19. yüzyılda Rusya ile İngiltere arasında yapılan antlaşmalar kapsamında oluşturulan tampon bölgeden ibarettir. Rusya ile İngiltere arasında 1887'de yapılan protokol antlaşmasında, Rus nüfuz alanı ile Afganistan sınır belirlenirken, Hindistan ile Afganistan'ın da sınırlarının belirlenmesi gerektiği konuşulmuştur.⁸⁴² Bu çerçevede İngilizler zaten en büyük rakibi olan Ruslar ile bu bölgede sıcak bir çatışmaya girme ihtimalini azaltarak Hindistan için tam bir güvenlik duvarı oluşturmak maksadı ile Afganistan'ın sınırlarını belirterek bir kabile idaresine dönüştürmek istemekteydi. Öte yandan İngilizler Hindistan'ın kuzeyindeki Peştun (Afgan) kabilelerini tamamen kontrol etmek için de, Afgan idaresindeki kabilelerden ayırmak istemekteydi. Bu sebeple Hindistan ile Afganistan sınırlarının belirlenmesi İngilizlerin de işini kolaylaştırmaktaydı. Dolayısı ile İngiltere, daha önceden kendisine sorun yaratan Peştun kabilelerinin büyük bir bölümünü kendi sömürgesindeki Hindistan sınırları içerisine dâhil eden Lahor (1838) ve Gandomak (1879) antlaşmalarını Afgan yönetimine kabul ettirmişti. Bu antlaşmalar ile Swat, Bajaur ve Chatral gibi bölgeler

⁸⁴⁰ Bu protokol metni haritaları ile beraber İngiliz Parlamentosunun onayına sunulmak üzere, "CORRESPONDENCE RESPECTING THE AFFAIRS OF CENTRAL ASIA" ismi ile Londra'ya gönderilmiştir. Londra'daki Osmanlı Sefiri bu metni temin ederek İstanbul'u bilgilendirmek amacı ile İstanbul'a göndermiştir. Tüm protokol metni için bkz: BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 206, Gömlek No: 57 (Belge – 15 ve Ekleri). Ayrıca bkz: BOA, FK: Y. PRK.TKM, Dosya No: 11, Gömlek No: 14.

⁸⁴¹ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 317.

⁸⁴² BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 206, Gömlek No: 57, Ayrıca bkz: BOA, FK: Y. PRK. PT, Dosya No: 09, Gömlek No: 99

Hindistan'a bırakılmasına rağmen bölgedeki sorunların çözümü konusunda bir ilerleme kaydedilememiştir. Dolayısı ile İngiliz yönetimi tampon bir ülke olan Afganistan ile sömürge altındaki Hindistan sınırlarının kesin olarak belirlenmesi için dışişleri sekreteri Henry Mortimer Durand'ı görevlendirmiştir. Ekim 1893'te Hindistan'a gelen Durand, Afganistan Emiri Abdurrahman Han'a bu ülkenin güney sınırlarının belirlenmesi hususundaki antlaşmayı kabul ettirmiştir. Nihayetinde 12 Kasım 1893'te bugünkü Afganistan'ın güneydoğusundan güneybatısına uzanan sınırları çizerek İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'dan ayırmıştır. Günümüzde her ne kadar Afganistan devleti tarafından resmen tanınmıyorsa da uluslararası camiada Pakistan ile Afganistan'ın resmi sınırı olarak kabul edilen bu sınırın çizilmesi ile Peştun kabileleri iki parçaya bölünmüştür. Böylece Afgan yönetimi tarafından Afganistan'ın "doğal sınırları" içinde kabul edilen bölgelerin bir kısmı Kuzeybatı Sınır Eyaleti (*the Northwest Frontier Province - NWFP*) adıyla Hindistan'a bırakılmıştır.⁸⁴³

Adını İngiliz Dışişleri Sekreteri Henry Mortimer Durand'dan alan bu sınır antlaşması 1905, 1919 ve 1922 yıllarında İngiliz ve Afgan yönetimleri tarafından üç kez yenilenmesine rağmen, zaman zaman Afgan yöneticileri tarafından bir sorun olarak yeniden gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede ilk olarak 1919'da Afganistan'ın bağımsızlığını ilan eden Amanullah Han, ülkenin doğal sınırları olarak gördüğü, Ahmed Şah Durrani'nin hâkimiyet sahasındaki Kuzeybatı Sınır Eyaleti bölgesine hak iddia etmeye başlamıştır. Fakat olumlu bir sonuç elde edemeyince İngilizler ile söz konusu sınır antlaşmasını yenilemek zorunda kalmıştır.⁸⁴⁴

Afganistan yöneticileri tarafından resmî sınır olarak hala tanınmayan Durand Hattı günümüzde Pakistan ile Afganistan arasında ciddi sorunlara sebep olmaktadır. Afgan yöneticileri ülkenin doğal sınırı olarak Ahmed Şah Durrani dönemindeki sınırları kabul etmektedirler. Durand Hattının çizilmesi ile Afganistan'ın parçalanarak bir bölümünün İngiliz sömürgesindeki Hindistan'a ve daha sonra 1947'de Pakistan'ın kurulması ile bu ülkeye bırakıldığını öne sürmektedirler.⁸⁴⁵

⁸⁴³ Farhang, a. g. e. C. 2, s. 664.

⁸⁴⁴ Gholam Muhammed Muhammedi, *Peştunistan-hahi: Âmel-i Tebâhi-ye Afghanistan*, Afaq Yy, Kabil, 2000, ss. 29,30.

⁸⁴⁵ Bu arada 3 Haziran 1947'de İngiliz yönetimi Hindistan'ı boşaltacağını açıklayınca, Afganistan Başbakanı Şahmahmut Han, 13 Haziran 1947'de Hindistan'daki İngiliz yönetimine bir nota göndererek "*Durand Hattı sınır antlaşmasının tekrar gözden geçirilmesini, Afganların ağırlıkta yaşadıkları Durand Hattının güneyindeki Kuzeybatı Sınır Eyaletini yeniden Afganistan'a bırakılmasını*" talep etmiştir. Fakat Afgan

3.3. Batı Sınırları ve Elli Yıl Sonra Türkiye'nin Rolü

Bugünkü Afganistan'ın batı komşusu olan İran'ın iddiasına göre günümüzde Afganistan adı ile bilinen memleket, Zerdüş'tün kutsal kitabı olan "Avesta"da adı geçen "16 kutsal bölge" dâhilinde olup İran'ın en önemli parçasıdır. Fakat bu bölge

yönetiminin bu isteği İngilizler tarafından kabul edilmeyince ikinci bir seçenek olarak, "bu bölgedeki Afganlara (Peştun kabilelerine) da bağımsızlık hakkı veya en azından özerklik verilmesi" istenmiştir. Ancak Afgan yönetimi tarafından önerilen tüm seçenekler kesin olarak reddedilmiştir. İngilizlerin gönderdikleri cevapta, "Durand Hattı gibi bir konunun Britanya İmparatorluğunun gündeminde olmadığı, bu sınırın uluslararası Afganistan'ın resmi sınırı olarak kabul edildiği ve dolayısı ile Afgan yönetiminin de buna saygı duyması gerektiği" ifade edilmiştir. (bkz: Muhammed Ekrem Endişmand, **Ma va Pakistan**, Paiman Yayınları, Kabil, 2007, s. 26.) İngilizlerden umudu kesen Afgan yönetimi bölgedeki Peştunları bağımsızlık için kışkırtmaya başlamıştır. Kuzeybatı Sınır Eyaleti (Durand Hattı güneyi) Peştunlarından olan Han Abdulgaffar Han tarafından kurulan "Hudai Hidmetgaran" örgütü Afganistan devleti tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Afganistan'ın tüm bu çabaları sonucunda 21 Haziran 1947'de Han Abdulgaffar Han öncülüğünde bölgedeki tüm Peştun kabile reisleri toplanarak bağımsız bir Peştunistan kurma konusunu gündeme getirmişlerdir. Diğer taraftan Muhammed Ali Cinnah önderliğinde Hindistan'dan bağımsız bir Pakistan'ın kuruluşu daha ön plandaydı. Kendisini Peştun kavimlerinin hamisi olarak gören Afganistan yönetimi ile Pakistan'ın kurucu liderleri arasında ciddi tartışmalar yaşanınca, İngilizlerin gözetiminde bir referandum yapılmıştır. Temmuz 1947'de yapılan referandum sonucunda Afganistan'ın hak iddia ettiği bölgelerden yüzde 98'in üzerinde Pakistan'ın lehine bir sonuç çıkmıştır. Böylece Kuzeybatı Sınır Eyaleti Pakistan topraklarına bırakılmıştır. Tüm bunlara rağmen Afgan yönetimi kendi iddialarından vaz geçmemiş ve 14 Ağustos 1947'de bağımsız bir devlet olarak kurulan Pakistan'ın BM üyeliği Eylül 1947'de Afganistan tarafından veto edilmiştir. Afganistan'ın veto gerekçesi ise kendisine ait toprakların Pakistan'a bırakıldığı iddiasıydı. Kendi komşuluğunda Müslüman bir devletin BM üyeliğini veto eden tek Müslüman devlet olarak gündeme gelen Afganistan yoğun diplomatik baskılara maruz kaldığı için 20 Ekim 1947'de vetosunu geri çekmek zorunda kalmış ve Pakistan'ı resmen tanımıştır. Bunun hemen ardından Pakistan lideri Muhammed Ali Cinnah Kuzeybatı Sınır Eyaleti dışında kalan ve Afganistan ile Pakistan sınır bölgelerindeki Soba Serhad Peştunlarına özel bir statü tanıyarak yarı özerklik vermiştir. Her iki devletin de vatandaşı olmayıp "Azad Kabail" (özgür kabileler) adıyla bilinen bu Peştunlara Afganistan devleti özel bir kimlik dağıtarak Afganistan içerisinde serbest dolaşma, iş yapma ve hatta mülk edinme hakkı tanımıştır. Bunun üzerine Aralık 1947'de Afganistan devleti Mareşal Şahveli'yi ilk elçi olarak Pakistan'a göndermiş ve aynı yıl Pakistan da Afganistan Elçiliğini açmıştır. (bkz: Endişmand, a. g. e. s. 21.) Tüm bu gelişmelere rağmen Afganistan – Pakistan arasında Durand Hattı bir sorun olmaya devam etmiştir. Afganistan devleti Durand Hattının güneyindeki Peştunlardan Han Abdulgaffar Han'ı destekleyerek bağımsız bir Peştunistan kurma iddialarından vazgeçmemiştir. Ocak 1949'da Afganistan başkenti Kabil'de tüm Peştunlar toplanarak "Özgür Peştunistan" adıyla büyük çapta bir miting düzenlemişlerdir. Pakistan Peştunlarının da katıldığı bu mitingde Afgan yöneticileri Pakistan'ı resmen işgalcilikle suçlamışlardır. Bunun üzerine Pakistan devleti, başta Han Abdulgaffar Han olmak üzere kendi vatandaşı olan Peştunlardan birçoğunu hapse atmış ve Han Abdulgaffar Han liderliğindeki "Hudai Hidmetgaran" örgütünü de kapatmıştır. Ayrıca Pakistan devleti daha önce Soba Serhad Peştunlarına tanıdığı yarı özerklik statüsünü feshetmiştir. Diğer taraftan aynı yılda Afganistan'a karşı ekonomik ambargo uygulamaya başlamıştır. Tüm bu gelişmelere karşı Eylül 1950'de Afganistan Parlamentosu, Durand Hattı antlaşmasını tek taraflı olarak feshetmiştir (bkz: Endişmand, a. g. e. s. 32) Her ne kadar uluslararası platformda Durand Hattı Pakistan ile Afganistan'ın resmi sınırı olarak kabul edilmekteyse de, Afganistan özellikle 1950'den beri bu sınırı kabul etmemektedir. Afganistan, Durand Hattının güneyinde kalan Kuzeybatı Sınır Eyaleti ile özgür kabileler bölgesi olarak bilinen Soba Serhad bölgelerini kendi doğal sınırları içerisinde olduğunu ve dolayısı ile Afganistan'a iadesini talep etmektedir. Buna karşı Pakistan bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığından itibaren Durand Hattı ile ilgili tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Pakistan farklı dönemlerde Afganistan'ın çabalarına karşı yaptığı açıklamalarda, 1893'te çizilen Durand Hattının iki ülke arasındaki resmi sınır olduğunu ve uluslararası kamuoyunda da bunu bu şekilde tanıdığını açıklamıştır. Ayrıca Pakistan, 1947'deki referandum ile bölge insanının da kendi terciğini yaptığı yönündeki açıklamaları ile söz konusu sınırdan kesinlikle taviz verilmeyeceğini ortaya koymuştur. (Detaylı bilgi için bkz: Qandeel Siddique, "Pakistan Future Policy Towards Afghanistan: A Look at Strategic Depth, Militant Movements and The Role Of India and US" DIIS Report, 2011, Online erişim için: http://www.diis.dk/graphics/publications/reports2011/rp2011-08-pakistans-future-policy_web.pdf)

Nadir Şah Afşar'ın ölümü ile 1747'de kurulan Afgan devletinden sonra tedricen İran'dan ayrılmaya başlamıştır. Ancak yine de 19. yüzyıldaki Rus – İngiliz rekabetleri neticesinde sınırların belirlenmesine kadar iki coğrafya arasında bir fark yoktu, fakat bölgedeki sömürgeci devletlerin politikaları gereği iki ayrı idarî birim mevcuttu. Buna rağmen iki bölge insanı bir biri ile yakın ilişki içerisindeydi.⁸⁴⁶ Buna karşı Afgan tarihçileri Afganistan'ın başlangıçtan beri İran'dan ayrı bir memleket olduğunu ve İran'ın da her daim bu memleketin batı sınırlarına göz diktiğini öne sürmektedirler.⁸⁴⁷

Bu arada 19. yüzyıldan sonra gelişen ulusal sınır anlayışları çerçevesinde, belli bir coğrafyada meydana gelen ülkelerin tamamında ortak kültür ve inançları görmek mümkündür. Belli bir coğrafyada siyasi sınırların her iki tarafında aynı kültürü taşıyan ve aynı dili konuşan insanların yaşaması da son derece doğal karşılanmaktadır. Özellikle Afganistan, Hindistan, Pakistan ve yahut İran gibi, ulusal sınırları kendileri tarafından belirlenmeyip, dönemin sömürgeci devletlerinin kendilerine belirledikleri sınırlar ile yetinen ülkelerde ortak değerlerin bulunması tabiidir. Dolayısı ile söz konusu bölgenin gerçek sahibinin kimin olduğu konusundaki tartışmaların devam etmesi, hala bu bölge idaresinin, sınırlarını belirleyen ülkelerin elinde olduğu anlamına gelmektedir. Bu sebeple Afganistan'ı İran toprağı olduğu veya aksi bir durumun söz konusu olduğu tartışmalarından ziyade, bu coğrafyada ortak değerlerin mevcudiyeti gerçeğini kabul etmek ve tarih boyunca bu coğrafyanın Türk, Fars ve son dönemlerde de Afgan kabileler tarafından idare edildiğini söylemek daha makuldür. İki ayrı siyasi iradeye karşı belli bölgelerde tek bir kavmin yaşaması, hiç kuşkusuz siyasi sınırların belirlenmesinde bir takım sorunların yaşanmasına da sebep olmuştur. Bu çerçevede yakın akrabalık bağları bulunan insanlar, siyasi sınırların belirlenmesinden sonra kendi akrabasının ziyaretine bile gidemez olmuştur. Bu durum bugünkü Afganistan'ın kuzey sınırlarında olduğu gibi, güneyde ve batıda da söz konusudur. Fakat daha önce belirttiğimiz gibi güney sınırları Afganistan devleti tarafından resmen tanınmadığı için, sınırın her iki tarafında yaşayan Peştun halkı arasında akrabalık ilişkilerinin devam etmesi sağlanmıştır. Ancak diğer bölgelerde akrabalıklar artık sıfıra inmiş durumdadır. Bu kapsamda Afganistan'ın batı sınırlarının da her iki tarafında Farsların yaşaması başlangıçta çok ciddi sorunlara yol açmış ve bu sebeple de İran bu bölgelere hak iddia etmeye çalışmıştır.

⁸⁴⁶ Kacar (1385), a. g. e. s. 31 ve sonrası.

⁸⁴⁷ Abdulcelil Vecdi, **Afganistan Setic-i Bazi-yi Bozurg**, Semiullah Taze (Fa. çv.), Daniş Yy. Peşaver, 1378 (ş. t.), s. 78. Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 502 – 508,

19. yüzyılda bölgede cereyan eden İngiliz – Rus mücadelelerinde İran çoğu zaman Ruslar ile işbirliği yaparak bugünkü Afganistan'ın batı sınırlarını ele geçirmeye çalışmıştır. Bu amaçla İran 1856'ya kadar toplam sekiz defa Herat'a saldırmış ve son saldırısında 1856'da Herat'ı ele geçirmiştir.⁸⁴⁸ Ancak 1857'de İngilizler ile yaptığı bir antlaşmada Afganistan'a müdahale etmeyeceği hususunda güvence vermiş, Herat'ın da Afganistan toprakları dâhilinde olduğunu kabul etmiş ve kentten askerlerini çıkarma kararı almıştır. Ancak buna karşı İran, Afganistan'ın güney batısında bulunan Sistan bölgesinin tamamının kendilerine bırakılmasını talep etmiştir. İran'ın bu isteği İngilizler tarafından da kabul edilince, İran Herat'tan kendi ordusunu çekmiş ve 1863'te Emir Dost Muhammed Han, İngilizlerin himayesi ile Herat'a saldırdığında müdahale etmemiştir. Ancak buna rağmen Sistan'ın bir bölümünü elinde bulunduran Afganlar, İngilizlerin İran'a verdiği güvenceye rağmen bölgeden çekilmemişlerdir. Daha sonra Dost Muhammed Han'ın ölümü üzerinde İran, Afganlar arasında yaşanan iktidar mücadelesinden yararlanarak 1865'te Sistan'ın tamamını ele geçirmiştir.⁸⁴⁹

1868'de Şir Ali Han tüm ülkeye hâkim olunca Sistan meselesine de müdahale etmeye başlamış ve İran'a savaş açmıştı. Bunun üzerine her iki ülke (İran ve Afganistan) bu dönemlerde İran ile de ilişkisi iyi olan İngilizlerden hakemlik yapmasını istemiştir. İki memleket arasında hakemlik görevini üstlenen İngilizler, İran ile Afganistan'ın sınırını belirlenmesi için 1872'de bölgeye bir heyet göndermiştir. İngiliz heyeti Sistan bölgesinin tam ortasından geçen Hirmand nehrini sınır olarak belirleyerek Sistan'ı ikiye bölmüştür.⁸⁵⁰ Ancak İngilizler tarafından rastgele belirlenen bu sınır her iki memleket tarafından da kabul edilmemiş ve uzun yıllar sorun olmaya devam etmiştir. Heratı ve hatta neredeyse tüm Afganistan'ı “kendi toprakları” olarak gören İran, en azından Sistan'ın tamamının kendisine bırakılmasını istemekteydi. Buna karşı Afganistan tarafı da Afganistan'ın kuruluşundan beri Sistan'ın kendi topraklarına ait olduğunu ve bu sebeple de bu bölgenin kendilerine verilmesi gerektiğini iddia etmekteydi. Karşılıklı bu iddialar uzun yıllar boyu devam etmiştir.

1885'te Afganistan'ın kuzeydoğu bölgelerinden başlayarak kuzey batı ve hatta Herat dâhil olmak üzere batı bölgelerine kadar olan sınırı Rusya ile İngiltere arasında yapılan protokol antlaşması ile belirlenirken, İran ile olan Hirmand sorunu da gündeme getirilmiştir. Bu defa yine Afganistan Emiri Abdurrahman Han, İngilizlerden

⁸⁴⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 505.

⁸⁴⁹ Mahmud, a. g. e. s. 686.

⁸⁵⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 331 – 335.

İran ile Afganistan arasında sorun olarak devam eden Hirmand sorunun çözümü için bir karar alınmasını talep etmiştir. Bunun üzerine İngilizler, Meşhet'teki konsolosluk görevlisine bu sorumluluğu vermiştir. 1888'de İngiliz konsolosluğunun arabuluculuk yaptığı çalışmalar da sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra 1902'de Emir Habibullah Han ile İran arasında yaşanan sorunlar, üçüncü kez İngilizlerin müdahalesine sebep olmuştur. İngilizler iki yıllık çalışmanın ardından 1905'te kendi kararlarını açıklamış, ancak bu karar da İran ve Afganistan'ı tatmin etmemiştir. Bu yüzden İran ile Afganistan sınırının büyük bir bölümünü oluşturan güney batı sınır bölgeleri, iki ülke arasında bir sorun olmaya devam etmiştir.⁸⁵¹

İran ile Afganistan arasındaki sınır sorunu uzun yıllar boyunca İngilizler ile Rusların tüm çabalarına rağmen çözülememiştir. Nihayetinde yaklaşık elli yıl sonra 1933'te iki ülkenin isteği ile Türkiye Cumhuriyeti hakemlik görevini üstlenmiştir. Bunun üzerine Eylül 1934'te Türkiye Cumhuriyeti, Fahrettin Altay Paşa'yı bir grup heyetle İran ve Afganistan arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için bölgeye göndermiştir.⁸⁵² 17 Kasım 1934'te Fahrettin Paşa'nın gönderdiği telgrafta, iki ülke arasındaki sınır konusunda ciddi sorunların bulunduğu, fakat çalışmalara başlandığı ve en yakın zamanda sorunun haledileceği bildirilmişti.⁸⁵³

Fahrettin Altay başkanlığındaki Türk heyeti, üç kez İngilizlerin yaptığıının aksine her iki tarafın istekleri ve tezlerini dinledikten sonra Afganistan ve İran taraflarından da tayin edilen heyet ile birlikte uzun süre bölgede bir takım çalışmalar yapmıştır. Uzun çalışmaların ardından 1935'te her iki tarafın da rızası alınarak mevcut sınır belirlenmiştir. Günümüzde özellikle diplomatik çevrelerde "Fahraltay Hattı" olarak bilinen bu sınır Türkiye Cumhuriyeti devletinin hakemliği ile çizilen ve iki devlet arasında bir sorun teşkil etmeyen tek sınır olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁵⁴ Daha sonra 1940'ta Afganistan Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen teşekkür belgesi de Fahrettin Altay'ın çalışmalarından tarafların memnun olduğuna delalet etmektedir.⁸⁵⁵

⁸⁵¹ Atayi, a. g. e. s. 555.

⁸⁵² BCA, FK: 30. 18. 12, Dosya No: 112 – 149, Yer No: 48. 62. 11

⁸⁵³ BCA, FK: 30. 10. 0. 0, Dosya No: 435/58, Yer No: 258. 733. 12

⁸⁵⁴ Atayi, a. g. e. s. 556

⁸⁵⁵ BCA, FK: 30. 10. 0. 0, Dosya No: 43578, Yer No: 258. 734. 6

3.4. Doğu Sınırları

Bugünkü Afganistan'ın doğu sınırlarını oluşturan bölge, geçit vermez Pamir dağ silsilesinin güneydoğudan doğu ve kuzeydoğuya uzanmış olması sebebi ile Batı, Doğu ve Güney Türkistan bölgeleri arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır. Bu sebepten söz konusu sınırın belirlenmesinde diğer sınır hatlarında yaşanan sorunların pek fazla yaşanmadığı görülmektedir. Fakat yine de sınır hattının belirlenmesinde Rusya ile İngiltere arasında kısmi bir takım anlaşmazlıkların ortaya çıktığı görülmüştür.

Daha önce işaret edildiği gibi, 1869'da Afgan Emiri Şir Ali Han, bugünkü Afganistan topraklarının Rusya ile İngiliz sömürgesindeki Hindistan arasında tampon bir bölge olarak kabul edilmesi yönünde onay vermiş ve bu kapsamda Rusya ile İngiltere arasında bu coğrafyanın hudutlarının belirlenmesi çalışmaları yapılamaya başlanmıştı. Dolayısı ile doğu sınırlarının belirlenmesi de bu dönemde gündeme gelmişti. Ancak Pamir eteklerindeki Ceyhun Nehri'nin (Amu Derya) iki kıyısındaki bazı köy ve kasabalar üzerinde Buhara ve Afganistan Emirliklerinin anlaşmazlıkları bulunmaktaydı. Özellikle Afganistan tarafı söz konusu nehrin sağ kıyısındaki Ruşan ve Şiğnan bölgelerinin tamamını kendi toprakları olduğu iddiasında bulunurken, Buhara Emirliği de bütün Badahşan bölgesinin kendilerine bırakılmasını talep etmekteydi.⁸⁵⁶

Buhara ve Afgan Emirlikleri, Amu Deryanın iki kıyısındaki bazı bölgeler üzerinde tartışmaya devam ederken, İngiliz ve Rus heyetleri ise kâh S. Petersburg'da kâh da Londra'da söz konusu sınır meselesi için müzakerelerine devam etmişlerdir. Neticede 1873'te Rus ve İngiliz heyetlerinin Londra'da yaptıkları bir antlaşma ile Amu Derya her iki taraf arasında sınır kabul edilmiş ve nehrin sağ tarafları tamamen Buhara'ya bırakılırken, sol kıyıları ise Afganistan topraklarına dâhil edilmiştir. Böylece Ruşan, Buhara Emirliğine ve Badahşan da Afganistan'a bırakılmıştır. Amu Deryanın iki kıyısında yayılmış olan Şiğnan ise her iki emirlik ortasında paylaştırılmıştır.⁸⁵⁷

Londra'da yapılan bu antlaşmaya rağmen özellikle Rusya, Pamir bölgesinde zaman zaman sınır ihlalleri yapmaya devam etmiştir. Daha sonra İngiltere'nin itirazları neticesinde Rus ve İngiliz heyetleri yeniden bir araya gelerek söz konusu sınır meselesini kesin bir çözüme kavuşturmak istemişlerdir. 1895'te iki taraf arasında

⁸⁵⁶ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 282

⁸⁵⁷ BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 315, Gömlek No: 12

yeniden bir antlaşma imzalanmıştır. Aslında 1873'te imzalanan antlaşmanın yenilenmesi niteliğinde olan bu antlaşma ile Amu Nehrinin kaynaklandığı Pamir dağlarından daha kuzeydeki Belh yakınlarına kadar olan sınır belirlenmiştir.⁸⁵⁸ Böylece bugünkü Afganistan'ın diğer sınırları ile beraber kuzey, kuzeydoğu ve doğu sınırları da kesin çizgiler ile belirlenmiş ve bugünkü Afganistan'ın mevcut coğrafi hudutları ortaya çıkmıştır.

⁸⁵⁸ Kohzad (1380), a. g. e. s. 336.

IV. BÖLÜM

SINIRLARIN BELİRLENMESİNDEN BAĞIMSIZLIĞA AFGANİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ

A. ABDURRAHMAN'IN MİRASI: OTORİTER BİR YÖNETİM

Rusya ile İngiltere özellikle Balkanlardaki hedeflerine daha rahat ilerlemek ve “hasta adam” diye nitelendirdikleri Osmanlı topraklarındaki projelerini gerçekleştirebilmek için, doğudaki sorunlarını çözmek istemişlerdi. Bu çerçevede Hindistan'ın güvenliği için İngiltere ve Batı Türkistan güvenliği için Rusya açısından Afganistan toprakları önem arz etmekteydi. Dolayısı ile bu coğrafya uzun süre her iki devlet arasında bir jeopolitik güzergâh olarak kullanılmak istenmişti. Yeni bir savaş cephesi oluşturulması açısından her iki devlet de bu coğrafyayı bir tehdit olarak görmekteydiler. Bu sebepten Afganistan coğrafyası hem Rusya'nın, hem de İngiltere'nin daha büyük hedeflerine ilerlemesi için bir engel teşkil etmekteydi. Bu yüzden de her iki devlet bu bölgenin tarafsız kalmasına olumlu bakmışlar ve tampon bir bölge olması yönünde anlaşmaya varmışlardır. Ancak bu bölge için çizilen sınırın dışına çıkılmaması konusunda İngiltere kontrol etme yükümlülüğünü almıştır. Dolayısı ile Afganistan, Abdurrahman Han liderliği ile iç işlerinde “bağımsız” ve dış işlerinde tamamen İngilizlere bağlı bir “emaret” veya bir idarî birim olarak ortaya çıkmıştır.

Abdurrahman Han, uzun yıllardan beri Afganistan'da hâkim olan kabile ve aşiret hiyerarşisine dayalı yönetim biçimini temelden kaldırmış ve onun yerine tamamen otoriter bir yapı kurmuştur. Abdurrahman Han dönemi Afganistan'da bir devlet mekanizmasından veya devletteki hiyerarşik düzenden söz etmek mümkün değildir. Bunun yerine tamamen kaba güce dayalı kişisel bir otorite mevcuttu. Bu yüzden Abdurrahman Han'ın kendisi deyim yerindeyse “tek kişilik” bir hükümetti. Bu dönemde hiç bir devlet organı olmadığı gibi, herhangi bir kabine de mevcut değildi.⁸⁵⁹

Abdurrahman Han, Rusya ile İngiltere arasında şekillenmiş olan Afganistan coğrafyası içerisinde çıkan sorunları çoğu zaman kaba kuvvetle çözmeye çalışmıştır. Bu şekilde mutlak merkezîyetçi otoriter bir yönetim biçimi

⁸⁵⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 413

oluşturulmuştur. Bu da hem İngiltere'nin hem de Rusya'nın sınırlarında çıkabilecek muhtemel sorunları engellemiştir. Bu doğrultuda, Avusturyalı Afganistan uzmanı Ludwig W. Adamec, Abdurrahman Han'ı "Rusya ile Britanya imparatorluklarının bir mahsulü" olarak değerlendirirken, "İngiliz ve Rus projesini kabileler hâkimiyetindeki bir coğrafyada demir yumruk ile uyguladığını" ifade etmektedir.⁸⁶⁰

Adamec'in "İngiliz ve Rus projesi" diye tabir ettiği husus, muhtemelen bugünkü Afganistan sınırlarının belirlenmesidir. Çünkü iki imparatorluk daha çok bu ülkenin şekillenmesi ve tampon bir bölge olarak kabul edilmesi konusunda fikir birliğindeydiler. Diğer konularda, özellikle güç mücadeleleri kapsamında bölgesel anlamda hâkimiyet kurmak için büyük bir ihtilaf içindeydiler. Ancak Abdurrahman Han her iki imparatorluk sınırında çıkabilecek muhtemel sorunları önlemek adına, her iki tarafın menfaatleri doğrultusunda bir nevi hizmette bulunmuştur.

1. Abdurrahman Han'ın Reformları ve Ölümü (1880 - 1901)

Abdurrahman Han, özellikle dış politikasındaki tüm gelişmeleri İngilizlere havale etmişti. Afganistan sınırlarının belirlenmesi ve bu ülkenin İngiliz himayesinde tampon bir bölge olarak İngilizler ile Ruslar arasında kabul edilmesi, bu ülkenin doğrudan dış politikasının İngilizlerin kontrolüne girmesine sebep olmuştur.⁸⁶¹ Fakat Afganistan'ın iç dinamiklerinden kaynaklanan bir takım sorunların çözülmesi ve ülkedeki bazı kabile liderlerinin İngiliz menfaatleri doğrultusunda yönlendirilmesi için otoriter bir kişiliğe sahip olan Abdurrahman Han, bölgede en büyük İngiliz müttefiki olarak görülmekteydi.⁸⁶²

Abdurrahman Han, işlerinde tamamen bağımsız hareket etmekteydi. İngilizlerin gözetiminde ilk reformu askerî yapıda gerçekleştirmişti. Eski kabile ordularını tamamen dağıtmış ve doksan bin kişilik düzenli bir ordu kurmuştu. Bu ordunun bir kısmı sınır güvenliğini sağlayan jandarma adıyla faaliyet gösterirken, bir kısmı da "*khasa dar*" adı ile şehir merkezlerinde polis görevini üstlenmekteydi. Ordunun tamamı süvari, piyade ve topçu birlikleri şeklinde ayrılmıştı. Topçu birliklerin dışındaki süvari ve piyade birlikler üç yüz ile beş yüz arasında değişen

⁸⁶⁰ Adamec, a. g. e. s. 19.

⁸⁶¹ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 54.

⁸⁶² Seyid Saduddin Haşimi, **Tarih-i Muasır-i Afganistan**, Kabil Ü. Yy. Kabil, 1361 (h. ş.), s. 59.

sayıda “*kandek*” adı ile düzenlenmişti. Tüm devlet idaresinde olduğu gibi ordunun başında da bizzat Abdurrahman Han’ın kendisi bulunmaktaydı.⁸⁶³

Bu dönemde askerlik zorunlu hâle getirilmiş ve 14 – 50 yaş arasındaki her sekiz kişiden bir kişi askerliğe alınmaktaydı. Askerlik görevinden kaçanların cezası da idam olarak belirlenmişti. Her bir süvari yirmi rüpiye ve her bir piyade asker ise sekiz rüpiye maaş almaktaydı. Ayrıca, devlet memurları ile askerlerin görevleri ve görev ihlali durumundaki cezaları “*destur’ül emel-i hükkâm ve zebat*” adı ile bilinen bir yönetmelik ile belirlenmişti. Mahkemelerin çalışma yöntemlerini belirleyen yönetmeliğe de “*esâs’ül kuzzat*” adı verilmekteydi. Diğer taraftan “*kaide-yi hâzirî*” adı ile bilinen yoklama sistemi ile tüm devlet memurlarının faaliyetleri bizzat Abdurrahman Han’ın kendisi tarafından denetlenmekteydi. Tüm bu usullere uymayanlar ağır bir şekilde cezalandırılmaktaydı.⁸⁶⁴

Abdurrahman Han, Afganistan’daki kabile değerlerine bağlı ve aşiret bağları ile kurulu devlet yapısını temelden değiştirerek merkeziyetçi bir sistem kurmuştur. Mevcut sınırların belirlenmesi ile bugünkü Afganistan’ın şekillenmesi Abdurrahman Han dönemine denk geldiği için, bazı Batılı araştırmacılar tarafından, Abdurrahman Han modern Afganistan’ın kurucusu olarak görülmektedir.⁸⁶⁵

Abdurrahman Han, özellikle iç etkenleri daha kolay kontrol etmek için halk arasında ciddi nüfuzu bulunan kabile liderleri veya bölgesel anlamda sosyal statüye sahip olan mahallî liderlerin çocuklarını başkent Kabil’e getirterek devlet kontrolünde onların yetişmesini sağlamıştır. Bu çocuklar daha sonra devletin farklı yerlerine memur olarak yerleştirilmekteydi. Bu husus aslında söz konusu kişilerin bölgelerinde çıkabilecek muhtemel isyanları önlemek için, onların çocuklarının rehin alınması olarak değerlendirilmektedir.⁸⁶⁶

Sonuç olarak Abdurrahman Han yirmi yıllık iktidarı döneminde Afganistan’ı adeta demir yumruk ile yönetmiş ve ülkede siyasal iktidarı zorla da olsa sağlamıştır. Ayrıca Abdurrahman Han tüm devlet idaresini bizzat kendi elinde bulundurmuş ve en küçük işlerle dahi kendisi ilgilenmiştir. Onun döneminde ülkede

⁸⁶³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 644.

⁸⁶⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 644.

⁸⁶⁵ Adamec, a. g. e. s. 19.

⁸⁶⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 646.

kabine adı ile herhangi bir kurum mevcut değildi. Sadece kendi kontrolünde çalışan ve onun dediğinden çıkmayan devlet şurası adı ile bir kurum mevcuttu. Bütün devlet işleri ile bizzat kendisi ilgilenmekteydi. Fakat hayatının son dönemlerinde büyük oğlu Habibullah Han'a da zaman zaman bir takım sorumluluklar verdiği bilinmektedir.⁸⁶⁷ Afganistan'ın yakınçağ tarihine gaddarlığı ile damgasını vuran Abdurrahman Han, 1 Ekim 1901'de hayatını kaybetmiş ve bugünkü Afganistan, mevcut sınırları ile onun mirası olarak kalmıştır.

2. Abdurrahman Han Döneminde Osmanlı Devleti ve Afganistan

Abdurrahman Han döneminde Afganistan özellikle dış işlerinde tamamen İngilizlere bağılıydı. Öte yandan Osmanlı devleti de bu dönemde, kendisini tehdit eden büyük güçlere, özellikle de Rusya'ya karşı İngilizler ile ittifak hâlindeydi. Dolayısı ile Osmanlı devleti bu dönemde Afganistan ile birebir diplomatik ilişkide bulunmamıştır. Fakat bölgede kızışan Rus - İngiliz rekabetine karşı kayıtsız da kalmamış ve bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu çerçevede Afganistan'daki gelişmeler, Osmanlı Devletinin İran, Petersburg ve Londra sefaretları ile Bağdat valiliği tarafından sürekli rapor olarak gönderilmiştir.

Mart 1885'te Petersburg Sefaretinden İstanbul'a ulaşan bir telgrafta Afganistan üzerinde cereyan eden Rus ve İngiliz rekabetlerinin arka planı irdelenirken, Rusya'nın gerçek hedeflerinin Hint Okyanusuna ulaşmak olduğu ve buna karşı İngilizlerin de Hindistan'ın güvenliğini sağlamak amacı ile Afganistan'ı işgal ettiği yazılmaktadır. Ayrıca söz konusu telgrafta iki devlet arasında (Rusya ve İngiltere) belirlenmiş bir sınır olamamasından dolayı, iki taraftan da sürekli sınır ihlalleri yaşandığı belirtilmiş ve bu ihlallerin önüne geçmek üzere iki tarafın da resmi ve açık bir sınırın belirlenmesi için çaba gösterdiği yazılmıştır.⁸⁶⁸

1887'de yine Petersburg'dan gönderilen başka bir telgrafta ise Rusya ile İngiltere arasındaki anlaşmazlıkların giderildiği ve Afganistan üzerinde belli bir antlaşma sağlandığı yazılmıştır.⁸⁶⁹ Yine aynı yılda Osmanlı Devletinin Londra sefiri, Rusya ile İngiltere arasında yapılan sınır protokolü antlaşmasının tam

⁸⁶⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 420.

⁸⁶⁸ Söz konusu telgraftın aslı için bkz: belge - 12, BOA, FK: Y. PRK. HR, Dosya: 008, Gömlek No: 16

⁸⁶⁹ Bkz: belge - 14, BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 182, Gömlek No: 24

metnini ve antlaşmaya sunulan haritaları Bâb-ı Âli'ye bildirmek üzere İstanbul'a göndermiştir.⁸⁷⁰

Tüm bunlar Osmanlı devletinin bölgedeki gelişmeler karşısında kayıtsız kalmadığını ve aksine Rusya ile İngiltere rekabetlerini yakından takip ettiğini göstermektedir. Osmanlı devleti özellikle İslam Dünyasında, Hilafetin vermiş olduğu manevi liderlik konumu sebebi ile İslam coğrafyasına karşı bir takım sorumluluklar üstlenmekteydi. Bu sorumluluklar gereği İslam coğrafyasındaki gelişmeleri yakından takip etme ve bu gelişmeler karşısında bazı fetvalar verme zorunluluğu taşımaktaydı. Bu sebepten de Afganistan'daki olayları farklı bölgelerdeki sefaretleri aracılığı ile takip altına almaktaydı.

Öte yandan Afganistan'daki iktidar mücadeleleri neticesinde, Abdurrahman Han'ın baskısından İran üzerinden Bağdat ve yakın bölgelerine sığınmış olan eski Afgan hanedan mensuplarının Osmanlı Devleti tarafından kollanması da görülmektedir. Bunlardan en önemlileri, daha sonra Afganistan'ın yakınçağ tarihinde yenilikçi ve inkılâpçılığı ile damgasını vurmuş olan Mahmut Tarzi'nin babası Gulam Muhammed Tarzi ve Kandahar'ın eski hâkimlerinden olup ikinci İngiliz – Afgan savaşlarında "Maiwand Fatihi" olarak bilinen Eyüp Han gibi kişilerdir.

Afganistan'ın eski hâkimlerinden Emir Dost Muhammed Han'ın yeğeni olan Gulam Muhammed Tarzi, bir süre Abdurrahman Han'a hizmet vermesine rağmen, bazı siyasî faaliyetlerinden dolayı 1883'te sürgün edilmiştir.⁸⁷¹ Bir süre Hindistan'da kaldıktan sonra İran üzerinden Bağdat ve daha sonra 1885'te Şam'a geçmiştir. 1886'da Sultan İkinci Abdülhamit'in de huzuruna çıkmış olan Gulam Muhammed Tarzi, Sultan İkinci Abdülhamit'in buyruğu ile Şam'da yaşamaya devam etmiştir.⁸⁷² Elimize ulaşan belgelere göre Gulam Muhammed Tarzi'ye aylık 2.000 kuruş maaş bağlandığı da bilinmektedir.⁸⁷³

Kandahar'ın eski hâkimi Eyüp Han da başlangıçta Abdurrahman Han ile ittifak halindeydi. Ancak Abdurrahman Han, kabile liderleri ve halk arasında belli

⁸⁷⁰ Bu antlaşmanın tam metni ile haritalarına ilişkin bkz: belge – 15, BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 206, Gömlek No: 57

⁸⁷¹ Tarzi ailesine ilişkin daha sonra detaylı bilgi verilecektir.

⁸⁷² BOA, FK: BEO, Dosya No: 459, Gömlek No: 34391.

⁸⁷³ BOA, FK: İ. ML, Dosya No: 11, Gömlek No: 1312//S-19.

bir nüfuza sahip kişilere karşı takındığı tutum sebebi ile Eyüp Han'ı da ortadan kaldırmak istemiştir. Bunun üzerine Eyüp Han, maiyetindeki 60 kişilik ailesi ile beraber İran üzerinden 1887'de Bağdat'a sığınmıştır. Eyüp Han, Bâb-ı Âli'nin emri ile Bağdat'ta çok iyi karşılanmıştır. Daha sonra Bağdat valisinin Bâb-ı Âli'ye gönderdiği bir telgrafta Eyüp Han'ın, yeniden Hindistan'a gitmek istediği bildirilmiştir.⁸⁷⁴

Bu dönemlerde Osmanlı Devletinin Abdurrahman Han'ın muhaliflerine destek vermesi her hangi siyasi bir amaçla gerçekleşmemiştir. Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti İslam Dünyası arasındaki konumu sebebi ile bütün Müslümanlar arasında eşit bir mesafede durmaktaydı. Dolayısı ile Osmanlı Devleti de Afganistan'daki dengeleri yakından takip ettiği için Afganistan'ın eski saray mensuplarına da yardım elini uzatarak kendi sorumluluğunu yerine getirmiştir.

Diğer taraftan Osmanlı devletinin kendi sınırları içerisinde farklı din ve farklı kültürleri barındırarak uzun yıllar boyunca barış içinde yaşaması, kendisi gibi “çok inançlı” ve “çok milletli” bir toplum olan Afganistan için her zaman bir model teşkil etmiştir. Özellikle son dönemlerde tamamen “merkeziyetçi” bir toplum oluşturma çabalarında olan Abdurrahman Han için, Osmanlı toplumu açık bir misal olarak görülmüştür. Nitekim hayatının son dönemlerinde (1898) bizzat kendisi tarafından kaleme alındığı bilinen risalede, Anadolu halkı ve Osmanlı devleti örnek gösterilerek Afganistan toplumuna çağrıda bulunulmuştur.⁸⁷⁵

Abdurrahman Han'ın sözleri ilmî bir temele dayanmamakta olup birlikte, çok sıradan ve afakîdir. Ancak bir Afgan hükümdarının Osmanlı devleti ile Anadolu halkından hayranlıkla bahsetmesi dikkat çekmektedir.⁸⁷⁶

“Ben Emir Abdurrahman Han” diye başlayan risalenin giriş kısmında, “Durrani, Galcai, Farsivan, Hazara ve Türkten oluşan” Afganistan kavimlerine seslenmiş ve hepsinin de “Afganistan'a ait olduğu ve Müslüman” oldukları vurgulanmıştır. Daha sonra Afganistan ahalisine hitaben, “sizin kardeşiniz olan ve şimdi kendi din ve devletlerinin şerefi ile namusunu çok iyi bir şekilde koruyan Rum

⁸⁷⁴ BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 208, Gömlek No: 57

⁸⁷⁵ Bu risale, 1304 hicri şemsî (1924)'da, “Sırr-ı Rüşt-i İslamiye –yi Rum” adı ile “Matbaa-yı Hümayunî Darü'ssaltana-yı Kabil” tarafından taş baskı ile basılmıştır.

⁸⁷⁶ Bu risalenin asıl metni içi bkz: belge – 16, Afganistan Millî Arşivi (AMA), Kayıt No: 36 / 188

ahalisinden bu pendnamede bir kaç satır ile söz etmek isterim” diyerek asıl konuya girmiştir.

“Keşke tüm dünya Müslümanları onlar gibi (Anadolu halkı) olsa, hem kendilerinden Allah razı olur, hem de dünyada başı dik bir toplum olarak kendi şeref ve namuslarını korumuş olur” diyerek, Osmanlı devleti ve toplumundan hayranlıkla bahsetmiştir. Abdurrahman Han, Osmanlı devleti ile Anadolu halkını bir model olarak gösterdiği Afganistan halkına, “dindarlığı, vatan ve devlete sahip çıkma duygusunu bu toplumdan öğrenmeliyiz” şeklinde hayranlığını dile getirmiştir.⁸⁷⁷

Her ne kadar 19. Yüzyılın sonunda Osmanlı devleti eski gücünde olmasa da İslam Dünyası için hala bir lider konumunda ve bir model teşkil etmekteydi. Osmanlı devleti de konumu gereği, İslam Dünyasındaki liderliğini korumuş ve bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmeye devam etmiştir.

B. HABİBULLAH HAN VE OSMANLI – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

Durrani devletinin kuruluşundan beri farklı sebepler ile Osmanlı ve Afganistan devletleri arasında bir takım diplomatik temaslar kurulmuştur. Fakat bu temaslar daha çok geçici önlemler veya bazı kişilerin şahsi teşebbüsleri ile sınırlı kalmıştı. Osmanlı devleti Afganistan ile ilk resmi temasını 1877’de Şir Ali Han döneminde (1868 - 1879) gerçekleştirmişti.

Daha önce bahsedildiği gibi, İkinci Abdülhamit’in özel mektubunun Afgan Emirine iletilmesi için, Şirvanizade Ahmed Hulusî Efendi başkanlığında bir heyet Afganistan’a gönderilmişti. İkinci Abdülhamit, Afgan Emiri Şir Ali Han’dan Ruslara karşı İngilizler ile müttefik olmasını talep etmişti.⁸⁷⁸ Ancak Şir Ali Han, Sultan İkinci Abdülhamit’in talebine rağmen Ruslar ile işbirliği yapma girişiminde bulunmuş ve neticede kendi iktidarı da son bulmuştu.

Bu arada uzun süreden beri Osmanlı devleti doğu siyasetini daha çok İngilizlerle ittifak halinde geliştirmişti. Çünkü bir taraftan Balkanlara, diğer taraftan da Türkistan bölgelerine hızla yayılmakta olan Rusya, Osmanlı devleti için daha

⁸⁷⁷ Risalenin asıl metni ve Türkçe geniş özeti için bkz: belge – 16.

⁸⁷⁸ Söz konusu heyetin Afganistan’a gitmesine ilişkin sayfa 297’de detaylı bilgi verilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamit’in “Nâme-yi Hümayunu” için bkz: BOA, FK: Y. PRK. NMH, Dosya No: 001, Gömlek No: 72, Tarih: 29/Z/1296. (Belgenin aslı ek -1, belge -1 ve 2)

ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu sebepten Osmanlı devleti, Rusya'nın özellikle Balkanlar'daki emellerini önlemek maksadı ile Türkistan ve Afganistan bölgelerinde de Ruslara karşı yeni bir cephe açma girişiminde bulunmuş ve bu amaçla Müslüman halklara birlik olma çağrısı yapmıştır.⁸⁷⁹ Nitekim Şirvanizade Ahmet Hulusî Efendi başkanlığında Afganistan'a gönderilen heyet de bu yönde çalışmalar yapmış, Afgan Emiri Şir Ali Han'a Sultan İkinci Abdülhamit'in mektubunu ileterek onun Ruslara karşı İngilizler ile işbirliği yapmasını ve Türkistan Müslümanları arasında da faaliyet göstermesini talep etmiştir.⁸⁸⁰ Öte yandan İngilizler de bu dönemlerde Doğuda elde ettikleri menfaatler bağlamında Osmanlı devletinin varlığı ile toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir tavır takınmıştır. Bu çerçevede Osmanlı devleti kendisine oluşan tehditlere karşı İngilizler ile ittifak hâlinde hareket etmiştir.⁸⁸¹

1878'deki Berlin Konferansında, İngilizlerin Osmanlı devleti aleyhindeki tavırları iki devlet ilişkilerine de yansımış ve Osmanlı - İngiliz ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Özellikle İngilizlerin, Hilafet merkezini Mısır'a intikal çabaları ve daha sonra 1882'de Mısır ve Sudan topraklarının İngilizler tarafından işgali, Osmanlı ve İngilizlerin ilişkilerinin bozulmasına sebebiyet veren en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemlerden sonra Osmanlı devleti, İngiliz aleyhtarı bir takım faaliyetlere başlamıştır. Bu çerçevede Hindistan ile Afganistan sınır bölgelerinde 1897'de meydana gelen İngilizlere karşı bazı mahallî isyanların Osmanlı devleti tarafından desteklendiği iddia edilmektedir.⁸⁸² Ancak bu desteğin mahiyeti ve ne şekilde gerçekleştirilmiş olduğu hususunda kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Netice itibarı ile 20. Yüzyılın başında Osmanlı - İngiliz münasebetlerinin bozulduğu, buna karşı Osmanlı devletinin Afganistan'a yönelik girişimlerinin ve faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Abdurrahman Han'ın ölmesi (1901) ve Habibullah Han iktidarı dönemini kapsayan bu dönem Osmanlı ile Afganistan

⁸⁷⁹ Mehmet Saray, **Türk – Afgan Münasebetleri**, İstanbul, 1984, ss. 10 – 22.

⁸⁸⁰ Şirvanizade Ahmet Hulusî Efendi'nin Sultan İkinci Abdülhamit'e sunduğu ayrıntılı rapor için bkz: BOA, FK: İ. H., Dosya No: 16642, Gömlek No: 01, 02. Ayrıca: BOA, FK: İ. H., Dosya No: 16873, Gömlek No: 02, 03.

⁸⁸¹ Uçarol, a. g. e. s. 423.

⁸⁸² Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 410, 411.

ilişkilerini irdelemeden önce, bu dönemde Afganistan'daki siyasal ortam hakkında kısaca bilgi vermekte yarar vardır.

1. Habibullah Han Dönemi ve Faaliyetleri (1901 - 1919)

Abdurrahman Han, devlet idaresinde tamamen otoriter bir yapıya sahipti ve kendisinden başka kimseye güvenmemekteydi. Bu sebepten Abdurrahman Han, uzun yıllar oğullarının da devlet işlerine karışmasını istememiş ve bütün devlet idaresini kendi elinde tutmaya devam etmiştir. Fakat hayatının son dönemlerinde bazı toplantılara Habibullah Han'ın da katılmasını sağlamak sureti ile dolaylı bir biçimde onun veliahtlığını teyit etmeye çalışmıştır. Daha önce kısmen işaret edildiği gibi Abdurrahman Han, Afganistan'ı yirmi bir yıl boyunca deyim yerindeyse demir yumrukla yönetmiş ve halk arasında nüfuz sahibi olan kim varsa farklı yöntemlerle ya öldürmüştü veya tamamen merkeze yani saraya bağlamayı başarmıştır. Bu yüzden oğlu Habibullah Han'a merkeze bağlı tek parça bir sistem bırakmıştır. Dolayısı ile onun ölümünden sonra Afganistan'da adeta geleneksel hale gelmiş olan şehzadeler arası iktidar mücadeleleri yaşanmamıştır. Böylece Habibullah Han, 1 Ekim 1901'de sessiz ve sükûnet içinde siyasal iktidarı ele almış ve kendisinden iki yaş küçük olan kardeşi Nasrullah Han'ı da “*naib*” (Saltanat vekili) olarak ilan etmiştir.

Habibullah Han döneminde dünyadaki siyasî dengelerde de bir takım değişiklikler yaşanmaya başlamış ve bu değişiklikler doğrudan Afganistan'daki siyasal rekabette de etki yaratmıştır. Bu dönemler itibarı ile Almanya yeni bir güç olarak ortaya çıkmış ve bölgedeki rekabetlerde yerini alarak bazı yeni ittifaklar kurmaya başlamıştır. Bu kapsamda Osmanlı devleti de Berlin Konferansından sonra ilişkileri bozulan İngiltere'ye karşı Almanya'ya yanaşmıştır. Diğer taraftan Japonya da bölgesel bir güç olma yolunda önemli ilerleme kaydetmeye başlamış ve daha önce Çin'e karşı giriştiği savaşta galip olarak 1904'te Rusya ile karşı karşıya gelmiştir.⁸⁸³ Bütün bu gelişmeler karşısında Afganistan toprakları İngilizler için, özellikle Hindistan'ı savunmak adına bir kez daha önem taşımıştır. Hindistan Genel Valisi Lord Curzon, Afganistan'ı kendi ittifak çemberinde tutmak için Habibullah Han'ı Hindistan'a davet etmiştir.

⁸⁸³ Zahir Tanin, **Tesir Ruidadha ve Tahulat-i Haricî Ber Cunbeş-i Nasıyonalisit-i Afgan Der Availi Sede-yi Bistom**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Kabil, 1388 (ş. t.), s. 453.

Be çerçevede 9 Aralık 1902'de Hindistan Genel Valisi Lord Curzon, Habibullah Han'a bir mektup göndererek, babası Abdurrahman Han dönemindeki antlaşmaların yenilenmesi için, Kabil'e bir heyet göndereceğini bildirmiştir. Ancak Habibullah Han, Curzon'un bu talebini görmezden gelerek ona cevap yazmamıştır. Bunun üzerine Curzon, Habibullah Han ve Afgan yetkililerine haber vermeden 1903'te R. C. Dobbs başkanlığında bir heyeti Afganistan'a göndermiştir. Kabil'e uğramadan doğrudan Herat'a giden Dobbs'un Ruslar ile Herat sınırının yenilenmesi için görevlendirildiği bilinmektedir. Fakat Habibullah Han'ın isteği ile Ruslar, İngiliz heyeti ile görüşmeyi reddince İngilizlerin Hindistan'a geri döndüğü bilinmektedir.⁸⁸⁴

Habibullah Han, babasının yerine geçtiğinden beri İngilizler ile ilişkilerinde mesafeli olmaya çalışmıştır. Diğer taraftan İngilizlerin bölgedeki etkisi ve gücünü göz ardı etmeden daha temkinli olmayı da elden bırakmamıştır. Öte yandan İngilizler de Afganistan'ın sahip olduğu jeopolitik konum sebebi ile yaklaşan Rus tehdidine karşı kontrolünde tutmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Hindistan Genel Valisi Curzon, 9 Aralık 1903'te Afganistan Emiri Habibullah Han'a yeniden bir mektup göndererek onu Hindistan'a davet etmiştir. Fakat Habibullah Han, iç meseleleri bahane ederek Hindistan'a gitmeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Curzon Afganistan'a yapacağı yardımları durdurma kararı almıştır. Fakat Curzon'un bu kararı Londra tarafından onaylanmamıştır.⁸⁸⁵

Habibullah Han uzun süre İngilizlerin taleplerine direnmeye çalışmakla birlikte bölgede siyasal rekabette yalnız bırakılacağı düşüncesi ile yeniden İngilizlere yanaşmıştır. Habibullah Han, İngilizlerin Afganistan'a yapacağı yardımları konuşmak ve Afgan ordusunu modernize etmek için 1904'te İngiliz heyetini Kabil'e davet etmiştir. Zaten uzun süreden beri Kabil'den bir yeşil ışık bekleyen Curzon, 12 Kasım 1904'te Hindistan Genel Valiliği Dışişleri Sekreteri Louis W. Dane başkanlığında bir heyeti Kabil'e göndermiştir. 21 Mart 1905'e kadar Kabil'de bulunan İngiliz heyeti ile Habibullah Han arasında, Abdurrahman Han dönemindeki antlaşmalar yenilenmiştir.⁸⁸⁶ Bundan böyle yeniden Afganistan içişlerinde tamamen bağımsız olurken, dış işlerinde ise doğrudan İngilizlere

⁸⁸⁴ Atayî (1362), a. g. e. s. 203.

⁸⁸⁵ Adamec, a. g. e. s. 53.

⁸⁸⁶ Necibullah Mail Herevi, **Tarih ve Zeban Der Afganistan**, Tahran, 1371 (ş. t.), s. 28.

bağlanmışır. Buna karşı İngilizler de Afgan ordusunu yetiştirmeyi, ayrıca askeri ve ekonomik yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir.⁸⁸⁷

Bu arada 1906'da Curzon Hindistan Genel Valilik görevinden alınmış ve yerine Lord Minto atanmıştır.⁸⁸⁸ Lord Minto, Londra'nın tavsiyesi ile Afgan Emiri Habibullah Han ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Afgan Emiri Habibullah Han'ı özel davetlisi olarak Hindistan'a davet etmiştir. Afganistan'da bu dönemlerde gittikçe artan İngiliz karşıtı hareketlerden çekinen Habibullah Han, tamamen İngiliz himayesine girerse ülkede çıkabilecek isyanlardan endişe duymaktaydı. Ayrıca kuzeydeki Rus tehdidine karşı İngilizler ile ilişkilerini koparmak da istememiştir. Bu sebepten 2 Ocak 1907'de Hindistan'a giden Habibullah Han, babası Abdurrahman Han ile İngilizler arasında yapılan antlaşmaları yenilemiştir.⁸⁸⁹

Lord Minto'nun özel davetlisi olarak Hindistan'a giden Habibullah Han, Hindistan Genel Valisi ile bir takım antlaşmalar imzalamıştır. Bu antlaşmalarda, daha önce Afgan hükümdarları için kullanılan ve daha düşük ifade olan "*emir*" anlamındaki "*His Highness*" yerine, bağımsız krallar için kullanılan "*His Majesty*" (haşmetli) ve hatta metin aralarında "*Independent King*" (bağımsız kral) gibi kelimelerin kullanılması dikkat çekmektedir.⁸⁹⁰

Bu arada Habibullah Han ile İngilizler arasında bir antlaşmanın sağlandığı 1907'de, Rusya ile İngiltere arasında da yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Daha önce Abdurrahman Han döneminde tampon bir bölge olarak iki imparatorluk arasında prensipte bir antlaşma sağlanmıştı. Fakat 1907'de Afganistan ile birlikte İran ve Tibet konuları da masaya yatırılmış ve bu bölgeler iki imparatorluk arasında paylaşılmıştır. Bu antlaşma ile birlikte iki imparatorluğun nüfuz alanı arasında tampon bir bölge olarak görülen Afganistan mevcut statüsünü korumuştur. Böylece Afganistan topraklarına hiç bir devlet müdahale etmeyecek ve bu bölge her iki devletin de nüfuz alanı dışında tutulacaktır. Ancak dışişlerinde tamamen İngilizlere bağılı kalacaktır.⁸⁹¹

⁸⁸⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 456.

⁸⁸⁸ Adamec, a. g. e. s. 87.

⁸⁸⁹ Zamani, a. g. e. C. 2, ss. 96 – 98.

⁸⁹⁰ Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, ASAM Yy, Ankara, 2002, ss. 20, 21.

⁸⁹¹ Atayî (1362), a. g. e. ss. 208 – 210.

Resmî belgelerde her ne kadar Afganistan Emirinden “bağımsız kral” olarak söz edilse de, yine Abdurrahman Han döneminde olduğu gibi, 1907’de İngilizler ile Ruslar arasında imzalanan antlaşmada yeniden dış işleri tamamen İngilizlere bağlı olmuştur. Bu konu Afganistan Emirinin itirazına sebep olmasına rağmen, pek ciddiye alınmamıştır. Zaten bu antlaşmada Afganistan tarafından kimse davet bile edilmemiştir. Bu antlaşma ile birlikte İngilizler Afganistan üzerinde tam himaye kurmuş ve bu ülkeyi adeta bir İngiliz sömürgesi durumuna düşürmüştür.⁸⁹²

Dışişlerinde İngiliz himayesinde olan Habibullah Han, iktidarı döneminde iç işlerinde bir takım reformlar getirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, askerî ve sivil uniformalar tertip ettirmiş ve her rütbeye göre ayrı üniforma giyme zorunluluğu getirmiştir. Ayrıca Habibullah Han iyi eğitim almış biri olarak ülkenin kalkınmasında eğitimin önemini daha genç yaşta anlamıştı. Bu yüzden 1903’te kendi adını taşıyan Darülulûm-i Habibiye’yi açmıştır. İptidaiye, rüştiye ve edadi şeklinde üç basamakta olan bu okulda, daha çok saray mensupları ile saraya yakın çevrelerin çocukları okutulmaktaydı. Afgan âlimlerinin yanında, Hindistan’dan getirilen bazı öğretmenler tarafından eğitim verilen bu okul, daha sonra ülkedeki bazı yenilikçi hareketlerinin merkezî haline gelmiştir.⁸⁹³

1905’te çoğunun Darülulûm – i Habibiye öğretmenlerinin oluşturduğu bazı aydınlar, Habiullah Han’a bir gazetenin çıkarılması gerektiğini önermişlerdi. Temel hedef olarak da Afganistan halkını dünyadaki gelişmeler ve Afganistan kralının faaliyetlerinden haberdar etmek olduğunu açıklamışlardı. Habibullah Han, 18 Nisan 1905’te söz konusu gazetenin açılmasına izin vermiştir. İlk sayısı 11 Ocak 1906’da “Seracülâhbar-ı Afganiye” adı ile yayın hayatına başlayan gazete, Mevlevi Abdurrauf’un genel yayın yönetmenliği ile on beş günde bir yayın yapmayı hedeflemişti.⁸⁹⁴ Fakat söz konusu gazete yazarları daha ilk sayısından itibaren Afganistan’da meşrutiyetçi fikirleri savunmaya başlayınca, aynı yılda (1906) sadece kapatılmakla kalmayıp bu fikri savunanların çoğu idam edilmiştir.⁸⁹⁵ Daha sonra, yeri geldiğinde üzerinde durulacağı gibi, Mahmut Tarzi, Afganistan’a

⁸⁹² Zamani, a. g. e. C. 2, ss. 108 – 111.

⁸⁹³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 702.

⁸⁹⁴ Habibi (1349), a. g. e. C. 2, s. 7.

⁸⁹⁵ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 88.

dönünce 1911'de söz konusu gazeteyi yine aynı isimle yeniden yayımlamaya başlamıştır.

1901 – 1919 yılları arasında Afganistan Emiri olan Habibullah Han döneminde dünyadaki siyasi dengelerin değişmesine paralel olarak Afganistan'da da ciddi gelişmelerin yaşandığı görülmüştür. Babası Abdurrahman Han'dan merkeziyetçi bir yönetim biçimini devralan Habibullah, sivil ve askerî alanda getirdiği reformlar ile ülkenin modernleşmesinde kısmî katkıda bulunmuştur. İlk gazetenin yayın hayatına başlaması onun döneminde gerçekleştiği gibi, İngiliz karşıtı fikirlerin artması ve özgürlükçü düşüncelerin gelişmesi de yine bu dönemde görülmüştür. Habibullah Han'ı bazı Afgan tarihçiler dünyevi zevklere düşkün ve üstün bir siyasî anlayıştan yoksun olarak görmektedir.⁸⁹⁶ Oysa Hindistan'daki İngiliz karşıtı Müslümanların Kabil'de "Geçici Bağımsız Hindistan Devleti" adı altında birleşmesi, Seracülahbar – ı Afganiye gazetesinde İngiliz karşıtı yazıların yayımlanması, Balkan Savaşlarında Osmanlı Devletine yardım edilmesi ve Birinci Dünya Savaşı sırasında, dış işlerinde tamamen İngilizlere bağlı olmasına rağmen Türk ve Alman heyetinden oluşan İngiliz karşıtı güçler ile müzakere yapması gibi faaliyetler dikkate alınırsa, Habibullah Han'ın o önemde ciddi bir denge politikası güttüğünü söylemek mümkündür. Dolayısı ile 1919'da oğlu Amanullah Han tarafından ilan edilen bağımsızlık fikirlerinin temellerini aslında Habibullah Han döneminde atıldığı söylenebilir.

2. Habibullah Döneminde Gelişen Osmanlı - Afganistan İlişkileri

Daha önceki bölümlerde yeri gelince ifade edildiği gibi, Osmanlı Devleti, İslam dünyasında Hilafetin vermiş olduğu manevi liderlik konumu ve Hristiyan devletlere karşı durabilme yeteneğine sahip olması sebebi ile her daim İslam toplumu içerisinde saygı görmüş bir devlettir. Osmanlı Devleti bu saygınlığını tüm Avrupa devletleri tarafından mahsur olduğu dönemlerde bile korumuştur. 20. Yüzyılın başında Afganistan'da Habibullah Han iktidara geldiği dönemlerde, dünyadaki siyasi dengeler de ciddi değişim göstermekteydi. Bir yandan Asya'da Avrupa sömürgelerine karşı bir takım hareketler başlarken, Çin'de Batı karşıtı fikirlerin geliştiği görülmektedir. Diğer taraftan Japonya yeni bir güç olarak ortaya çıkmış ve 1895'te Çin'i yenerek 1905'te Rusya ile giriştiği savaşı da galip

⁸⁹⁶ Atayî (1362), a. g. e. s. 228.

çıkmişti. Bu dönemde Afganistan Emiri Habibullah Han, İngilizlerin Hindistan Genel Valisine yazmış olduğu bir mektupta: “Japonya, Rusya’nın bacağını kırdı, bize gereken yardım yapılırsa kalbini sökeriz” ibaresini kullanmıştı.⁸⁹⁷

Öte yandan Avrupa’da Almanya büyük devletler arasında her geçen gün daha da güçlenmeye başlamış ve hatta Çin’de bazı bölgeleri kendi sömürmesine dâhil etmiştir. Bu dönemlerde İngilizler ile rekabete girişen Almanya kendi ittifak çemberini de genişletmeye çalışmıştır. Bu çerçevede özellikle 1878’deki Berlin Konferansından sonra Osmanlı, İngiltere ile olan ittifakı bozulmaya başlayınca, Almanya ile müttefik olmuştur. Bu kapsamda 20. Yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı devleti bölge politikasını daha çok İngiliz karşıtı geliştirmeye çalışmıştır.

Afganistan’da Emir Habibullah Han dönemi boyunca, Osmanlı Devleti, özellikle İngilizlere karşı Afganistan’ı desteklemek istemiştir. Bu dönemde Osmanlı topraklarında hızla gelişen “İttihat ve Terakki Cemiyeti” üyelerinden bazılarının, kendi istekleri ile Afganistan devlet adamları ile irtibata geçip o ülkeye giderek bir takım faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir.

Bilindiği üzere 1889’da bir grup yenilikçi aydın tarafından “İttihad –ı Osmanî” adı altında kurulan cemiyet daha sonra “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” adı altında siyasî bir partiye dönüşmüş ve 1908 – 1918 yılları arasında Türk siyasî hayatına yön vermişlerdir.⁸⁹⁸

Kısaca “Jön Türk” hareketi adı ile de bilinen bu cemiyet, kısa sürede Harbiye (askerî), Mülkiye (sivil) ve Bahriye (deniz) gibi okullarda, Balkanlar’dan Ortadoğu ve Anadolu’ya kadar faaliyetlerini genişleterek Sultan İkinci Abdülhamit’in mutlakîyetçi rejimine ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamıştı. Bu yüzden cemiyet üyeleri takip altına alınmış ve birçoğu da tutuklanmış veya sürgüne gönderilmiştir. Yurt dışına kaçan bazı cemiyet üyeleri ise Osmanlı topraklarının dışında bir takım faaliyetlerde bulunmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bazı üyelerinin Afganistan’a giderek bu ülkenin modernizasyonunda katkıda bulunduğu bilinmektedir.⁸⁹⁹ Dolayısı ile bu

⁸⁹⁷ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 471.

⁸⁹⁸ Uçarol, a. g. e. s. 462.

⁸⁹⁹ Bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından resmî olarak Afganistan’a gönderilen uzmanların dışında, kendi istekleri ile o ülkeye giden uzmanlardan biri, Mehmet Fazlı ismindeki İttihatçılardan biridir. Mehmet Fazlı, Mısır’da sürgün hayatı yaşarken, Afganistan’a giden Jön Türk üyelerinden biridir. Daha sonra Afganistan’da yaşadığı dönemleri “Resimli Afganistan Seyahati” adı ile yayımlamıştır. Bu eser 2006’da Türkiye İş Bankası

dönemlerde, bir yandan Osmanlı Devleti tarafından resmî olarak Afganistan'a bazı uzmanlar gönderilirken, diğer yandan bazı muhalif grup üyelerinin de bu ülkede büyük hizmetlerde bulunduğu görülmektedir.

1907'de Afganistan Saltanat Naibi Nasrullah Han'ın Osmanlı Sarayına gönderdiği bir mektuptan, Osmanlı devletinin Mahmut Bey isminde bir elçiyi Afganistan'a gönderdiği anlaşılmaktadır. Nasrullah Han, Farsça yazdığı mektubunda Osmanlı Sadrazamına hitaben: *“hicri 11 Muharrem ile 11 Safer 1325 tarihlerinde Mahmut Bey adındaki elçi iki mektubu ulaştırdı. Osmanlı Devletinin yardım etmek konusundaki iyi niyeti ile halisane maksadından dolayı minnettarız”* şeklinde Osmanlı elçisinin Afganistan'a ulaştığını açıkça dile getirmiştir. Ayrıca Nasrullah Han kendi mektubunda, Hasan Hilmi Efendi ismindeki Osmanlı uzmanının Afganistan'a gitmesi için yüz Osmanlı Lirası harcırah gönderdiğini belirttiikten sonra, Buhara yolu ile gelmesinin uygun olacağı, Buhara'da Muhammed Gavs ismindeki tüccarı bularak kendi mektubunu ona göstermesi ve onun kendisini Mezar-i Şerif'e kadar getireceğini belirtmiştir. Daha sonra da Mezar-i Şerif yerel hâkiminin kendisinin Kabil'e ulaşmasına yardımcı olacağı ifade edilmiştir.⁹⁰⁰ Söz konusu mektuptan da anlaşılabacağı üzere bu dönemlerde Afganistan emirliği, Osmanlı Devletinden farklı alanlarda uzman talep etmiştir. Bu dönemlerden sonra Afganistan'a birçok uzmanın gittiği bilinmektedir.

Diğer taraftan uzun süre Osmanlı topraklarında kalıp eğitim gören ve kendi düşüncelerini Osmanlı topraklarındaki fikir hareketleri ile olgunlaştıran Mahmut Tarzi, 1905'te döndüğü Afganistan'da bu dönemlerden itibaren İslam Birliği düşüncesi kapsamında Osmanlı Devleti ile dostluk ve iyi ilişkiler kurulması yönünde ciddi faaliyetler yapmaya başlamıştır.⁹⁰¹ Tarzi'nin en önemli faaliyetlerinden biri de, o dönemlerde sürgünde yaşayan bazı İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin Afganistan'a giderek o ülkenin kalkınmasında yardımcı olmasını sağlamak ve böylece Osmanlı Devleti ile Afganistan arasında bir dostluk köprüsü oluşturmak olmuştur. Ayrıca Tarzi kurduğu Seracülahbar – ı Afganiye Gazetesi, deyim yerinde ise Afganistan'da bir Osmanlı lobisi oluşturmuştur.

tarafından, “Afganistan'da Bir Jön Türk” adı altında (Günümüz Türkçesine Çeviren: Kenan Karabulut) yayınlanmıştır.

⁹⁰⁰ Söz konusu mektubun Farsça aslı ve Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş şekli için bkz: BOA, FK: Y. PRK. AZJ, Dosya No: 52, Gömlek No: 84.

⁹⁰¹ Mahmut Tarzi ve Tarzi ailesine ilişkin diğer sayfalarda geniş bilgi verilecektir.

2.1. Osmanlı Uzmanları Afganistan'da

Daha önce bahsedildiği gibi, Afganistan saltanat Naibi Nasrullah Han'ın mektubundan da anlaşılacağı üzere 20. Yüzyılın başlarında Afganistan Emiri olan Habibullah Han'ın isteği üzerine, eğitim vermek ve bu ülkenin modernize edilmesi için yardımda bulunmak üzere Osmanlı devleti her alanda bir takım uzmanları Afganistan'a göndermiştir. Bu çerçevede 1905'te Afganistan Emiri ve maarif nazırı ülkenin mali sisteminin düzeltilmesi için Osmanlı devletinden yardım istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı devleti bazı ekonomi uzmanlarını bu ülkeye göndermiştir. Bu uzmanların başında Tevfik Süleyman Efendi bulunmaktaydı. Tevfik Süleyman Efendi'nin 25 Mayıs 1905'te Kabil'e gittiği ve Afganistan Saltanat Naibi Nasrullah Han tarafından harcırah olarak yüz Osmanlı Lirası kendisine ödendiği de bilinmektedir.⁹⁰²

Yine bu yıllarda (1905 - 1906), Afganistan Emirinin talebi üzerine, Afgan ordusunu yetiştirmek ve daha eğitilmiş bir ordu hâline getirmek üzere bazı askerî uzmanların o ülkeye gönderildiği bilinmektedir. Bu çerçevede Afganistan'a resmi olarak gönderilen ilk Osmanlı subayının Binbaşı Ali Fazıl Bey olduğu bilinmektedir. Özellikle Osmanlı ordusuna mensup bir subayın Afganistan'a gönderilmesi konusu, hariciye nezaretinde bir takım tartışmalara sebep olmuştur. Bu yüzden Hariciye Nezareti, Sadarete gönderdiği bir mektupta: *"Müretteb İkinci Alay Kumandanı Binbaşı Ali Fazıl Bey'in Afganistan Ordusu'na muallim zabıt olarak irsalinin siyasi cihetinin düşünülmesi gerektiği"* şeklinde kendi endişelerini dile getirmiştir.⁹⁰³ Daha sonra, Ali Fazıl Bey'in Osmanlı ordusundan istifa ettikten sonra Afganistan'a gitmesinde bir sakınca olmadığı kararına varılmış ve böylece Binbaşı Ali Fazıl Bey Afganistan'a gönderilmiştir.⁹⁰⁴ Osmanlı askerî uzmanları Afganistan'a gittiğinde, Afgan Emiri Habibullah Han'ın isteği ile bölge çapında en modern askerî okul olan Mekteb-i Siraciye'yi kurdukları bilinmektedir.⁹⁰⁵ 1907'de kurulup günümüzde Afganistan'ın tek askerî lisesi olarak faaliyet eden bu okul Afganistan ordusunun modern bir ordu haline gelmesinde en önemli rolü oynamıştır. Bu okul kurulduktan sonra, Osmanlı ordusuna bağlı birçok askerî uzmanın bu okulda

⁹⁰² BOA, FK: Y. PRK. AZJ, Dosya No: 52, Gömlek No: 84, 01.

⁹⁰³ Osmanlı Hariciye Nezaretinin endişelerini dile getirmek üzere Sadarete göndermiş olduğu yazıya ilişkin bkz: BOA, FK: BEO, Dosya No: 3654, Gömlek No: 274031

⁹⁰⁴ BOA, FK: BEO, Dosya No: 3654, Gömlek No: 274031

⁹⁰⁵ BOA, FK: BEO, Dosya No: 3924, Gömlek No: 294258

öğretmenlik ve hatta idarecilik yaptığı bilinmektedir. Nitekim 1907'de Mısır'da sürgün hayatı yaşayan ve Mahmut Tarzi'nin daveti ile Afganistan'a giden İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Mehmet Fazlı'nın verdiği bilgilere göre, "Harbiye-yi Siraciye Mektebi" olarak belirttiği bu okulun müdürlüğünü, 1908'de Mahmut Sami Paşa isminde bir Osmanlı subayı yapmaktaydı.⁹⁰⁶ Ayrıca 1909'da gözlerini tedavi etmek için İstanbul'a gelen Nazif Efendi adındaki bir subayın da Osmanlı Devleti tarafından resmi olarak Kabil'e gönderilen bir asker olduğu ve daha sonra rahatsızlığı sebebi ile geri döndüğü bilinmektedir.⁹⁰⁷

Özellikle 1910'dan sonra Afganistan ordusu, bazı eksiklikleri bulunmasına rağmen, bölge çapında en modern ordulardan biri hâline gelmişti. Türkler tarafından eğitilen Afgan ordusundan Rusya'nın bile çekindiği bilinmektedir. Nitekim 1911'de Osmanlı Devletinin, Moskova Sefarethanesinden İstanbul'a gönderilen bir raporda, "son dönemlerde Türk uzmanları tarafından eğitim verilen Afganistan ordusunun artık bir Avrupa ordusu seviyesinde" olduğu vurgulanmıştır. Yüz bin kişiye ulaştığı söylenen Afganistan ordusunun, Ruslara göre özellikle komuta etme kabiliyeti bakımından hâlâ bir takım eksiklikleri bulunmaktaysa da, Türkler tarafından eğitime devam etmesi durumunda muhtemel bir Rus – Afgan savaşında Rusları zor duruma sokabileceği ifade edilmiştir.⁹⁰⁸

Bu arada özellikle askerî uzmanların Afganistan'a gönderilmesi kararı, Osmanlı basınında da geniş yer almıştır. Bu kapsamda, Sırat-ı Müstakim gazetesi, "Afganistan'a Muallim Sıfatı İle Gidecek Zabitan" adı altında yayınladığı yazıda, Afgan Emiri Habibullah Han'ın bu ülke ordusunu yetiştirmek üzere Devlet-i Aliye'den askerî uzman talep ettiğini, bunu da Devlet-i Aliye tarafından kabul edildiğini ve en yakın zamanda bir grup askerden oluşan uzmanların Afganistan'a gideceğini yazmıştı.⁹⁰⁹

Yine aynı dönemde Osmanlı gazeteleri Afganistan ile ilgili haberlere geniş yer verirken, Afgan ordusunun durumunu ve askerî kabiliyetleri hakkında da bilgi vermeye çalışmıştır. Bu çerçevede "Sebilürreşad" gazetesi Afgan askerlerinin Avrupa usulünde talim görmekte olduğunu yazarken, bu ülke ordusunun "900'er

⁹⁰⁶ Mehmet Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön Türk: Mısır Sürgününden Afganistan Reformuna*, Kenan Karabulut (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yy. 2006, s. 50.

⁹⁰⁷ BOA, FK: BEO, Dosya No: 3924, Gömlek No: 294258

⁹⁰⁸ BOA, FK: BEO, Dosya No: 4190, Gömlek No: 314238

⁹⁰⁹ *Sırat-ı Müstakim*, S. 62, C. 3, s. 160, 27 Şevval 1327 (h. t)

birlikler halinde düzenlendiğini, 95 piyade taburunun ve 400 adet sahra ve cebel topunun bulunduğunu” yazmıştır.⁹¹⁰

Bu dönemlerde Osmanlı devleti tarafından Afganistan’a gönderilen uzmanlar sadece askerî uzmanlar ile sınırlı kalmamıştır. Eğitimden ekonomi uzmanına ve ziraatçıdan doktora kadar birçok alanı kapsayan uzmanlar bu ülkeye gönderilmiştir. Nitekim Habibullah Han’ın özel doktorunun da Dr. Fahiman Baygurlar isminde bir Osmanlı vatandaşı olduğu, hatta Habibullah Han ve oğlu Amanullah Han hâkimiyetlerinden sonra da uzun bir süre Kabil’de kaldığı bilinmektedir. Dr. Baygurlar, Afganistan’da yaşadığı ekonomik sıkıntılardan dolayı, 1945’te yaşının ilerlemesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti Kabil Büyükelçiliğinde tercüman olarak istihdam edilmiştir.⁹¹¹

Öte yandan yine 1907’den sonra Afganistan’ın eğitim sisteminin düzeltilmesi için bu ülkenin maarif nezareti tarafından gönderilen bir heyetin İstanbul’da eğitim aldığı ve Osmanlı Maarif reformunda uygulanan bazı kanun, “nizamnameler” ve “talimat-ı maarif” gibi materyallerin Afgan yetkililerinin isteği üzerine o ülkeye götürüldüğü de bilinmektedir.⁹¹²

Daha önce belirttiğimiz gibi, bu dönemlerde Afganistan’da faaliyet gösteren Türk uzmanları, sadece devlet tarafından resmî olarak istihdam edilen uzmanlardan ibaret değildi. Aynı zamanda Sulatan İkinci Abdülhamit’e muhalifliği sebebi ile 1908’e kadar sürgün hayatı yaşayan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin de kendi istekleri ile Afganistan’a giderek bu ülkenin kalkınmasında büyük hizmetlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, İttihatçılardan olduğu bilinen ve devletin bilgisi dışında Afganistan ordusuna katılan “Van Redif Fırkası Erkan-ı Harbiye Memuru” Yüzbaşı Hayri Efendi’nin, kendi başına hareket etmesi sebebi ile Osmanlı Ordusundan ihraç edildiği bilinmektedir.⁹¹³ Ayrıca daha önce işaret edildiği gibi, devlete muhalefeti sebebi ile Mısır’a sürgün edilen Mehmet Fazlı, kendisi ile beraber sürgünde olan Ali Fehmi Bey, Ali Servet Bey ve Eczacı Mehmet Efendi’nin de, Mahmut Tarzi’nin daveti ile Afganistan’a gittiğini kaydetmiştir.⁹¹⁴ Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Osmanlı siyasî

⁹¹⁰ **Sebilürreşad**, S. 242, C. 10, s. 136, 1329 (h. t.)

⁹¹¹ BCA, FK: 30. 10, Dosya: 88, Yer No: 258 - 734. 16.

⁹¹² BOA, FK: MF. MTK, Dosya No: 1244, Gömlek No: 46.

⁹¹³ BOA, FK: İ. HB, Dosya No: 166, Gömlek No: 1333/R-061

⁹¹⁴ Fazlı, a. g. e. s. 4.

iktidarında söz sahibi olması (1908 - 1918) ile Ali Fehmi Beyin İstanbul'a döndüğü bilinmektedir.⁹¹⁵

20. Yüzyılın başında Afganistan'ın modernleşmesinde, o ülkeye farklı alanlarda gönderdiği uzmanlar ile Osmanlı Devletinin büyük rol oynadığı açıkça görülmektedir. Dolayısı ile Osmanlı Devleti bu dönemlerde her ne kadar kendi topraklarını parçalamak isteyen Avrupa devletleri ile uğraşmak zorunda kalsa da Afganistan gibi uzak coğrafyada bulunan bir Müslüman toplumunu bile göz ardı etmemiş ve kendi ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Buna karşı Afganistan toplumu da Osmanlı Devletinin maruz kaldığı her türlü sıkıntıda kendi çapında Osmanlı toplumunun yanında yer almaya çalışmıştır. Ayrıca Afganistan, bu dönemlerde Osmanlı Devletinin, Avrupa Devletlerine karşı giriştiği mücadelelerde yalnız bırakmamış ve küçük çapta da olsa Osmanlı Devletine yardım etmeye çalışmıştır. Bu yardımların en barizi 1911'de patlak veren Balkan savaşlarında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Afganistan, İngilizlerin siyasî idaresi altında olmasına rağmen, Osmanlı devletine kendi çapında yardım etmeye çalışmıştır.

2.2. Afganların Osmanlı'ya Yardımı

20. Yüzyılın başlarında Osmanlı – Afganistan ilişkilerinin daha çok Osmanlı Devletinin Afganistan'a yapmış olduğu yardımlar kapsamında, daha çok tek taraflı bir ilişkiye dayandığı gibi genel bir kanı mevcuttur. Arşiv belgeleri ışığında son dönemlerde bu ilişkilerin çift taraflı işbirliğine dayandığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede Osmanlı – Afganistan ilişkilerinin yoğun olduğu 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı devletinin düşmüş olduğu zorluklarda, Afganistan'ın İngiliz istilasına altında olmasına rağmen, imkânlar ölçüsünde Osmanlı toplumuna yardım elini uzattığı bilinmektedir. Bu kapsamda Afganistan'dan gelen ilk yardım, 1911'de İstanbul'da meydana gelen büyük yangın sebebi ile gerçekleşmiştir. Söz konusu yangında Afganistan Emiri Habibullah Han, yangından zarar görenlere yardım maksadı ile kendi özel parasından 1000 Sterlin göndermiştir. Hicri takvime göre 24 Ramazan 1329 (17 Eylül 1911)'da Habibullah Han, Sadrazam Mehmet Seyit Paşa adına göndermiş olduğu mektupta, çıkan yangından dolayı üzüntüsünü dile getirirken, *“manen birbirine yakın olan insanların zor günlerinde birbirinin*

⁹¹⁵ BOA, FK: MF. MKT, Dosya No: 1138, Gömlek No: 61.

*yanında olması gerektiğinin” altını çizmiştir.*⁹¹⁶ Ayrıca bu yangın ile ilgili haberler, o dönemlerde Mahmut Tarzi tarafından yeniden yayın hayatına başlayan Seracülâhbar – i Afganiye gazetesinin birinci sayısında yayınlanmış ve insanlara yardım çağrısında bulunulmuştur.⁹¹⁷

Bu dönemlerde Afganistan toprakları fiilen İngiliz hâkimiyetinde olmasına rağmen, ülkede Osmanlı Devletine karşı ciddi bir sevgi ve saygının bulunması dikkat çekmektedir. Afganistan her ne kadar bölgesel rekabetlerde tarafsız kalacağı konusunda İngilizler ile bir prensip antlaşmasına vardıysa da, yine 1912’de başlayan birinci Balkan Savaşlarında Osmanlı Devletinin yanında yer almaya çalışmıştır. Bunun temel sebebi de muhtemelen Afganistan genelinde başlayan İngiliz karşıtı fikirlerin artması ve buna karşı başkent Kabil caddelerinde Osmanlı Devletine yardım kampanyalarının düzenlenmeye çalışılması olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede birinci Balkan Savaşlarının başlamasından itibaren Seracülâhbar – i Afganiye gazetesi, İngilizlerin baskısına rağmen “Darülharb”⁹¹⁸ adı ile ayırdığı köşede Balkanlar ile ilgili haberleri yayımlamaya ve İslam Dünyasını yardıma çağırmaya çalışmıştır.⁹¹⁹ Bu dönemde İneyetullah ve Amanullah gibi Afgan şehzadeleri başta olmak üzere birçok Afgan aydını Mahmut Tarzi ile birleşerek İngiliz karşıtı mitingler düzenlemiş ve Osmanlı’ya yardım kampanyasına katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı Devletine gösterilen bu sevgi sebebi ile Emir Habibullah da daha fazla tepki almamak için, Osmanlı yandaşlarının yanına yer almıştır. Bu doğrultuda, Kasım 1912’de Kabil’de Osmanlı Devletine yardım kampanyası için gerçekleştirilen mitinge Habibullah Han da katılmış ve İslam Dünyasını, Osmanlı Devletine yardıma çağırmıştır.⁹²⁰ Kendi özel sermayesinden yirmi bin Afgan parası vererek Osmanlı Devletine yardım kampanyasını resmen açmış olan Habibullah Han, söz konusu mitingde yaptığı konuşma metnini, toplanan 6000 Sterlin ile birlikte, Afganistan’ın Bombay temsilcisi Gulam Resul Han elinden Osmanlı Devletinin Bombay

⁹¹⁶ Habibullah Han’ın Farsça yazmış olduğu mektup için bkz: Belge – 22, Erişim için bkz: BOA, FK: BEO, Dosya No: 3961, Gömlek No: 287062, 03.

⁹¹⁷ “Ateşzedegî –i Büzürg ve Vahşetnâk Der İstanbul” **Seracülâhbar -i Afganiye**, 1. Yıl, S. 1, 15 Şevval 1329, s. 6.

⁹¹⁸ “Darülharb, İslam ordusunun Gayrimüslimler ile giriştiği savaşlarda, daha çok İslam liderleri tarafından savaş alanı olarak ilan edilen bölgedir. Gayrimüslimler ile savaşmak üzere Müslümanlara “Darülharba gitmesi” ve cihat yapması çağrısı yapılmaktaydı.

⁹¹⁹ “Ahirîn Haberhâ-yi Darülharb” **Seracülâhbar -i Afganiye**, 1. Yıl, S. 2, 1 Zilkade 1329 (h.), s. 12.

⁹²⁰ “Nutk-i Hümayün”, **Seracülâhbar -i Afganiye**, 1. Yıl, S. 5, 15 Zilhicce 1329 (h.), s. 1 – 3.

“Şehbenderhanesine” teslim etmiştir. Daha sonra Bombay Şehbenderliği, söz konusu yardımı İstanbul’a göndermiştir.⁹²¹

Öte yandan Balkan Savaşları boyunca, Afganistan’daki bazı aydın kesim, zulme uğrayan Müslüman ahalinin büyük resimlerini başkent Kabil sokaklarına asarak “Müslümanlara bu zulmü reva görenlere karşı cihat etmek farzdır” şeklindeki ibareler ile Afgan halkını cihada davet etmeye devam etmişlerdir.⁹²² Bütün bu çağrılar neticesinde Afganistan’ın farklı bölgelerinden birçok insanın Osmanlı Ordusuna katıldığı, savaş sonrasında kiminin Osmanlı topraklarında kaldığı ve kiminin de “atıyeler” olarak geri döndüğü bilinmektedir.⁹²³

Balkan savaşları sırasında Osmanlı ordusuna katılan Afganistan vatandaşlarının birçoğu Osmanlı topraklarında yaşamaya devam etmiştir. Bu dönemlerde Osmanlı topraklarında kalan Afganların uzun süre vergi, askerlik ve “tekalif-i miriye”den muaf tutulduğu da bilinmektedir.⁹²⁴ Ancak, daha sonra Adana’ya yerleştirilen bu Afganlar, bir nesil sonra diğer Osmanlı vatandaşları gibi askerliğe alınmaya başlanmış ve vergiye tabi tutulmuştur.⁹²⁵

Osmanlı ordusunda “üstün hizmetlerde” bulunan ve belli bir meziyete sahip insanların ise vergiden muaf tutulması ile birlikte, bazı memuriyetlere alındığı ve yaşları ilerleyenlere ise emekli ikramiye verildiği bilinmektedir. Bu Afganlardan biri de Hacı Muhammed Selim isimdeki yaşlıdır. Bu kişinin Karadağ savaşında gönüllü olarak Osmanlı ordusuna katıldığı, “sadakatini ispatlayarak üstün kahramanlıklar sergilediği ve ancak yaşlılığı sebebi ile geçimini sağlayamadığı” gerekçesi ile “sadaka tertibinden maaş bağlanarak Mecidiye nişanı” verildiği bilinmektedir.⁹²⁶

Yine bu dönemlerde Osmanlı Devletinde memur olarak istihdam olunan kişilerin başında Abdurrahman Bey gelmektedir. Aslen Afganistanlı olan Abdurrahman Bey, Balkan savaşları döneminde gönüllü olarak Osmanlı Ordusuna katılmış ve daha sonra da askerlik görevine devam etmiştir. Kurtuluş savaşı döneminde Mustafa Kemal Atatürk’ün de güvenini kazanan bu kişi 18 Ağustos

⁹²¹ Afganistan’dan gelen yardıma ilişkin bkz: BOA, FK: BEO, Dosya No: 4049, Gömlek No: 303621

⁹²² “Afgan Gazeteleri ve Türkiye”, **İslam Dünyası**, C. 1, S. 18, 21 Teşrinisani, 1329, ss. 285, 286.

⁹²³ BOA, FK: DH. EUM.5. Şb, Dosya No: 56, Gömlek No: 36.

⁹²⁴ BOA, FK: HR. HMŞ. İŞO, Dosya No: 206, Gömlek No: 25.

⁹²⁵ BOA, FK: HR. HMŞ. İŞO, Dosya No: 207, Gömlek No: 43

⁹²⁶ BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 542, Gömlek No: 20

1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından elçi olarak Afganistan'a gönderilmiştir.⁹²⁷

Diğer taraftan Balkan savaşları sırasında Kabil'de bulunan Hindistanlı Müslümanlar da bu dönemde Habibullah Han'ın başlatmış olduğu yardım kampanyasına katılmıştır. Hindistan Müslümanları ve Afganlardan oluşan bir grup sağlık personeli Balkan Savaşlarında yaralananlara yardım maksadı ile bir ekip kurmuşlardır. Doktor Ansari başkanlığında toplanan bu ekip daha sonra Kasım 1912'de İstanbul'a gelmişlerdir.⁹²⁸ Bu arada Azmi Özcan, Hindistan'dan gelen bu ekibin aslında, Osmanlı Kızılay'ı (Hilâl-ı Ahmeri) başkanı Hüseyin Hilmi Paşa tarafından "savaş alanında seyyar hastaneler kurulması gerektiği" hususundaki telgrafı üzerinde geldiğini ve Doktor Muhtar Ahmet Ansari başkanlığındaki doktorların Osmanlı Kızılay'ının kontrolünde uzun süre hizmet verdiğini belirtmektedir.⁹²⁹

Bu arada Hindistan toprakları fiilen İngiliz işgali altında olduğu için, İngiliz sömürmesine karşı olan ve daha çok Hindistan Müslümanlarından oluşan bir grup aydın uzun süreden beri Kabil'de faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bu durum çoğu zaman Habibullah Han ile İngilizlerin ilişkilerine de olumsuz etki yaratmıştır. Fakat dönemin hassasiyeti ve İngilizlerin Afganistan'ın kendi ittifak çemberinden uzaklaşmasını istememesi veya söz konusu muhaliflerin faaliyetlerini kısmen zayıf olması hasebi ile çoğu zaman bu faaliyetlere İngilizlerin göz yummasına sebep olmuştur. Bu sebepten söz konusu grup daha çok Habibullah Han sarayında saray mensuplarına eğitim vermekle meşgul olmuşlardır. Daha sonra birçoğu Darü'lulum-i Habibiye'de öğretmenlik görevine istihdam edilmiştir.⁹³⁰ Balkan Savaşları sırasında Kabil'de gerçekleştirilen Osmanlı'ya yardım kampanyasına katılan Hindistanlıların başında da daha çok Kabil'deki İngiliz karşıtı Hindistanlılar bulunmuştur. Bunlar daha sonraları faaliyetlerini Hindistan sınırları içine kadar genişleterek Balkan Savaşlarında olduğu gibi ve daha sonraları yaşanan Kurtuluş Savaşında da Türkiye'ye ellerinden geldiği kadar mali yardım sağlamışlardır. Nitekim Alptekin Müderrisoğlu "Türkiye İş Bankası'nın kuruluşundaki sermayesinin

⁹²⁷ Şimşir, a. g. e. s. 39.

⁹²⁸ Seyid Tanvir Wasti, "The Indian Red Crescent Mission to Balkan Wars", **Middle Eastern Studies**, V. 45, No: 3, May 2009, pp. 393 – 406.

⁹²⁹ Özcan, a. g. e. s. 193.

⁹³⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 454.

büyük bir bölümünün Hindistan ve Afganistan halkı tarafından sağlanan yardımlardan oluştuğunu” ifade etmektedir.⁹³¹

Bu arada Balkan Savaşları döneminde Batı sömürmesine karşı Türklerin yanında durulması gerektiği konusundaki kamuoyu oluşturulmasında, bu dönemde Kabil’de bulunan ve çoğunun da iktidarda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğu bilinen Türk uzmanlarının yanında Mahmut Tarzi’nin de büyük rolü olduğu bilinmektedir. Bunlar Balkan Savaşlarında Müslümanların mağdur olduğu ve büyük zulümlere uğradığı konusunda belli çevreleri ikna etmiştir. Diğer taraftan da Mahmut Tarzi ve arkadaşları Seracülahbar Gazetesi aracılığı ile Osmanlı Devletinin yanında durulması gerektiği hususunda ciddi bir kamuoyu oluşturmuştur.

Bu dönemde Mahmut Tarzi, Seracülahbar gazetesinin her sayısında Balkanlar’da savaşıyan Türkler hakkında yazılar yazmış ve zulme uğrayan Türkler ve askerlerin resimlerini yayınlamak sureti ile Afganistan halkının dini duygularına hitap etmeye çalışmıştır.

1913’te Edirne’nin geri alınması için görevlendirilen Enver Paşa hakkında Mahmut Tarzi kaleminden, “Enver Bey, İkinci Napolyon” başlığı ile geniş bir yazı yazılmıştır. Bu yazıda, Enver Paşa’nın kısa biyografisi ile üstün meziyetlerinden söz edilirken, “eminim Bulgarlara karşı üstün başarılar elde edecektir” şeklinde temennilerini de dile getirmiştir.⁹³² Nitekim Balkan savaşları sırasında düşen Edirne’nin 23 Temmuz 1913’te Enver Paşa tarafından geri alınması, Afganistan’da da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Ayrıca bu dönemlerde, söz konusu gazetede, Balkanlardaki Müslüman Türklerin uğradığı zulümlerin ve idam ediliş sahnesinin resimleri yayınlanarak, Afgan halkının hassas noktalarına dokunulmaya çalışılmıştır. Resimlerin altında “bunların suçu Müslüman olmalarının dışında başka bir şey değildir” ibareleri ile Afgan halkını uyandırmaya çalışmışlardır.⁹³³

Sonuç itibarı ile söylemek gerekirse, Habibullah Han döneminde Osmanlı ile Afganistan ilişkileri daha çok karşılıklı yardımlara dayandırılmıştır. Her ne kadar Afganistan, özellikle dış siyasetinde tamamen İngilizlere bağlı ve bu dönemler

⁹³¹ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Maliye Bakanlığı, 50. Yıl Yayınları, Ankara , 1974, s. 563.

⁹³² Mahmut Tarzi, “Enver Bey, Napolyon –i Sani” **Seracülahbar-ı Afganiye**, 2. Yıl, S. 13, 15 Rabiulahir 1331 (h. t.), s. 11.

⁹³³ **Seracülahbar - Afganiye**, Yıl -2, S. 18, 1 Recep 1331 (h. t.), s. 9, (resim örneği için bkz: Ek -2, Resim-29.)

boyunca yaşanan bölgesel rekabetlerde tarafsız kalacağı yönünde İngilizler ile bir prensip anlaşmasına varmışsa da, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmıştır. Hatta bu dönemlerde Afganistan başkenti Kabil'de faaliyet gösteren Hindistanlı İngiliz karşıtı Müslümanların da Osmanlı ile ilişkilerinin geliştirilmesinde kısmî bir rol oynamaya çalışmıştır. Özellikle Afgan Devletinin İngiliz baskılarına rağmen, Osmanlı Devletinin yanında durması, Afgan halkına büyük bir itibar kazandırmıştır. Bu sebepten daha sonra Sadrazam Namık Paşa, Afgan Emiri Habibullah Han'a gönderdiği bir mektup ile Afgan halkına teşekkür etmiş ve iki halkın her daim birbirinin yanında olacağının altını çizmiştir.⁹³⁴

C. AFGANİSTAN'DAKİ FİKİR HAREKETLERİ VE OSMANLI ETKİSİ

Bilindiği üzere Asya bölgeleri edebiyat, sanat ve siyaset alanındaki fikir hareketlerinde 19. Yüzyıldan sonra Avrupa'daki fikir hareketlerinden etkilenmiş ve bu etki hemen hemen bütün Doğu coğrafyasına yayılmıştır. Afganistan'daki fikir hareketlerini de bu kapsamda incelemek gerekir. Fakat bu ülkede, özellikle siyasal manadaki fikir hareketlerini 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İngiliz sömürmesine karşı ortaya çıkarak, özellikle aydın kesimin özgürlükçü fikirleri çerçevesinde olgunlaştığını görmekteyiz.

Dolayısı ile Afganistan'da siyasal fikirlerin yayılarak olgunlaşmasında, iki önemli faktör göz önünde bulundurulmalıdır: Bunlardan biri, Hindistan'dan, İngiliz sömürmesine karşı oldukları için sürgün edilip Afganistan topraklarına sığınan Hindistan Müslümanları ve diğeri de sarayda bir nevi rehin tutulan, ülkenin çeşitli bölgelerindeki aristokrat ailelerinin çocuklarıdır.⁹³⁵

19. yüzyılın ilk yarısında Hindistan işgalini tamamlayan İngilizler, bu ülkede İngiliz sömürge devletini kurmuşlardır. İngiliz sömürmesine karşı çıkan bir takım aydınlar, Afganistan'a sığınmışlardır. Afganistan'daki yabancı istilalar karşıtı olan eğilimlerden yararlanarak uzun süre bu ülkede saklanmayı başaran Hindistan Müslümanları, burada da İngiliz karşıtı faaliyetlerin içinde yer almış ve yeni örgütlenmelerde rol almaya çalışmışlardır. Bunlar, daha sonra Habibullah Han tarafından ilk modern okul olarak kurulan (1903) ve aynı zamanda Afganistan'daki

⁹³⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 778.

⁹³⁵ Abdülhey Habibi, *Cünbeş-i Meşrutiyet Der Afganistan*, Kum 1993, ss. 80 – 86, Akram Osman, *Nahzat-i Meşruta-hahi, Matla ve Mebna-yi Devran-i Cedid*, Kabil, 2005, ss. 10-13.

fikir hareketlerinin merkezi hâline gelen Darülulum-i Habibiye’de öğretmenlik yapmaya başlamışlardır. Bir süre sonra söz konusu aydınlar, bu okulda gizlice örgütlenmeye başlayan meşrutiyetçi hareketin önemli üyeleri arasında yer alarak özellikle İngiliz karşıtı fikirlerin olgunlaşmasında rol oynamışlardır.⁹³⁶

Diğer taraftan Afgan Devleti, ülkenin farklı bölgelerinden bir takım eşraf çocuklarını başkent Kabil’e getirmiş ve burada devletin gözetimi altında eğitim almalarını sağlamıştır. “Gulam bağagan” (genç köleler) veya “Gulamân-ı derbâr” (saray köleleri) adı ile bilinen bu eşraf çocuklarının, aslında babaları veya akrabalarının Kabil yönetimine karşı isyan edebileceği ihtimaline karşı bir nevi rehin olarak alınmış olduğu da söylenebilir.

Abdurrahman Han döneminde (1881 - 1901) başlayan bu uygulama, Habibullah Han dönemi boyunca da devam etmiştir. Daha sonra bu gençler, yukarıda bahsettiğimiz Darülulum-ı Habibiye’de eğitim almışlar ve burada öğretmenlik yapan Hindistanlı ve Türk aydınlarının fikirleri etkisinde siyasal düşüncelerini olgunlaştırmışlardır. Kısa bir süre sonra bu gençler, babaları ve diğer akrabalarının sosyal statüsünden de yararlanarak halk arasındaki etkilerini artırmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede kurulan meşrutiyetçi hareketin önemli üyeleri hâline gelmişlerdir.⁹³⁷

Afganistan’daki fikir hareketlerine hiç kuşkusuz Osmanlı coğrafyasındaki fikir hareketlerinin etkisi de büyük olmuştur. Bu etki bu dönemlerde Osmanlı ve Afganistan devletlerinin ikili ilişkileri çerçevesinde Afganistan’a giden bir takım uzmanların yanı sıra, kendi imkânları ile seyahat amacı ile Afganistan’a gidip uzunca bir süre Kabil’de kalan ve bazıları Darülulum-i Habibiye’de öğretmen olarak görev yapan Osmanlı vatandaşları aracılığı ile gerçekleşmiştir. Nitekim Afgan tarihçileri, Darülulum-i Habibiye’nin ilk açılışından itibaren birçok Hindistanlının yanında Türklerin de öğretmenlik yaptığı ve Anadolu’da yayımlanan gazetelerin bu okulda okunduğuna işaret etmektedirler.⁹³⁸

Tüm bunların yanında, Afganistan’daki fikir hareketlerinin olgunlaşmasında, uzun süre Osmanlı topraklarında eğitim görüp, Afganistan’a dönen ve daha sonra tekrar sınır dışı edilen Seyit Cemalüddin Afganî’nin rolünden söz etmeden geçmek

⁹³⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 454.

⁹³⁷ Osman, a. g. e. s. 6, Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 453 – 457.

⁹³⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 454.

mümkün değildir. Hatta daha önce sözünü ettiğimiz aydın gençlerin Afganî'nin yenilikçi fikirlerinin bir mahsulü olarak görmek de mümkündür.

1. Seyit Cemalüddin Afganî ile İlk Osmanlı Etkileri

Seyit Cemalüddin Afganî, Osmanlı topraklarında uzun sürelik eğitim ve seyahatten sonra 31 Ocak 1868'de Kabil'e dönmüştü. Bu dönemde, daha önce bahsedildiği gibi Afganistan Emiri Dost Muhammed Han'ın ölümü üzerine oğulları arasında büyük bir taht kavgası yaşanmaktaydı. İngilizler bu mücadelelerde Dost Muhammed'in büyük oğlu Muhammed Azam Han'ı desteklemekteydi. Cemalüddin Afganî de İstanbul'dan döndüğünde Azam Han'ın sarayına yerleşerek onun himayesine girmişti.⁹³⁹

Cemalüddin Afganî, aslında 1838 yılında Afganistan'ın Konar bölgesine bağlı Esedabat kasabasında doğmuştur. 1840'lardan sonra Afganistan'da yaşanan İngiliz istilaları ve şehzadeler arasındaki taht kavgaları sebebinden ailesi ile beraber İran'a, oradan Osmanlı toprakları olan Irak ve sonra da Şam'a gitmiştir (1850). Kısa bir süre sonra babası Seyit Safder Han, Cemalüddin'i daha iyi şartlarda eğitim alması için İstanbul'a getirmiştir.⁹⁴⁰

Bu dönemlerde Anadolu'da gelişen fikir hareketleri çerçevesinde kendi düşüncelerini olgunlaştıran Seyit Cemalüddin Afganî, Osmanlı Devletindeki reformları yakından takip etmiş ve Anadolu'daki meşrutiyetçi akımları izleyerek kendisini geliştirmiştir. 1868'de Afganistan'a döndüğünde otuz yaşında bir genç olan Seyit Cemalüddin Afganî, bu ülkede bir takım reformları hayata geçirmek istemiştir. Bu yüzden şehzadeler arasındaki kavgada en büyük şehzade olan Azam Han'ın yanına yer almıştı. Ancak aynı yılda (1868) Dost Muhammed Han'ın diğer oğlu Şir Ali Han, Kabil'i ele geçirerek Afganistan Emiri olunca, Seyit Cemalüddin bir yolunu bulup ona yanaşmayı başarmıştır. Bu dönemde Seyit Cemalüddin'in önerisi ile sarayda "Encümen-i Ulema" isminde aydınlar birliği kurulmuştur.⁹⁴¹ Fakat İngilizler, Seyit Cemalüddin'nin Afganistan Emirinin sarayındaki faaliyetlerini ciddi bir tehdit olarak algılamaya başlamıştı. Bu yüzden Afganistan Emiri Şir Ali Han'dan onu sürgün edilmesini talep etmeye başlamıştır.

⁹³⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 322.

⁹⁴⁰ Osman, a. g. e. s. 6.

⁹⁴¹ Habibi (1993), a. g. e. s. 92.

Bunun üzerine 1869 yaz aylarında Seyit Cemalüddin Afganî, İran'a sınır dışı edilmiştir. Uzunca bir süre İslam coğrafyasını dolaşan Seyit Cemalüddin, 1890'dan sonra Sultan İkinci Abdülhamit'in fermanı ile İstanbul'a getirilmiştir. Bu dönemde Seyit Cemalüddin Afganî'ye Osmanlı hazinesinden 7000 kuruş maaş bağlandığı da bilinmektedir.⁹⁴² Seyit Cemalüddin Afganî, İstanbul'a getirildikten sonra hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır. 9 Mart 1897'de elli dokuz yaşında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.⁹⁴³

Sultan ikinci Abdülhamit'in "Panislamizm" (İslam Birliği) siyasetinin gelişiminde de önemli rol oynadığı bilinen Seyit Cemalüddin Afganî, Avrupa egemenliğine karşı, güçlü bir İslam uygarlığının yeniden kurulmasını savunmaktaydı. Seyit Cemalüddin 19. Yüzyıl İslam modernizminin en önemli sözcüsü olarak görülmekteydi. Bu yüzden neredeyse bütün İslam ülkelerini dolaşarak İslamî düşüncenin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Afganistan'daki faaliyetlerini de bu kapsamda incelemek mümkündür. Bu çerçevede Afganistan'da bulunduğu kısa bir dönemde sarayda sohbet ortamları hazırlayarak kendi fikirlerinin yayılmasını sağlamıştır. Muhammed Azam Han sarayındaki aristokrat gençlerin ve Azam Han'a yakın olan aydınların sürekli olarak Seyit Cemalüddin'in sohbetlerine katıldığı bilinmektedir.⁹⁴⁴

Bu arada Şubat 1868'de Hindistan Genel valiliğinin Kabil elçiliğinden Hindistan'a gönderilen bir raporda, Sayit Cemalüddin Afganî'nin bu dönemdeki faaliyetlerine ilişkin şu ifadeler dikkat çekmektedir:

*"Bir süreden beri İstanbullu bir şeyh Kabil'dedir. Kendisinin söylediğine göre yapmış olduğu geziler çerçevesinde Kabil'i de ziyaret etmek istemiştir. Ama görünüşü öyle değildir. Muhtemelen Büyük Britanya karşıtı her hangi bir ülke için çalışmaktadır. Emir, kendi sarayında onun için bir yer ayırmıştır. Çoğu zaman aydın kesimler ile eşraf çocukları bu seyidi görmeye geliyor. Hatta zaman zaman Emir de onu kendi yanına çağırarak birçok konuda ona danışmaktadır."*⁹⁴⁵

Osmanlı topraklarında yetişip, bu topraklarda Osmanlı Devletinin uygulamaya koyduğu birçok reformu yakından takip ederek fikirlerini olgunlaştıran

⁹⁴² BOA, FK: BEO, Dosya No: 176, Gömlek No: 13184.

⁹⁴³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 323, Osman, a. g. e. ss. 7 -10.

⁹⁴⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 323.

⁹⁴⁵ Farhang, a. g. e. s. 322.

Seyit Cemalüddin Afganî, Osmanlı coğrafyasındaki aydınlanma hareketlerinin etkilerini dolaylı bir biçimde Afganistan'a yansımaları sağlamıştır. Bu çerçevede kurmuş olduğu "Encümen-i Ulema" aslında Afganistan sarayında İngiliz egemenliğine karşı oluşan ilk örgütlenme olarak bilinmektedir.⁹⁴⁶ Daha sonraki dönemlerde "Encümen-i Ulema" üyeleri Afganistan'da meşrutiyet hareketinin önderleri olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile Afganistan'daki siyasal fikir hareketlerine, söz konusu "encümen" ile dolaylı bir biçimde Osmanlı coğrafyasındaki fikir hareketlerinin etkisini görmek mümkündür.

2. Meşrutiyetçi Fikirlerin Oluşumunda Osmanlı Etkisi

Daha önce Seyit Cemalüddin'in başkent Kabil'de bir takım aydınları toplayarak "Encümen-i Ulema" adı altında birleştirdiğini ifade etmiştik. Bu çerçevede Avrupa'daki aydınlık hareketlerini Osmanlı basını aracılığı ile yakından takip eden Anadolu'daki bazı yenilikçi hareketlerden de büyük ölçüde etkilenen Seyit Cemalüddin, Kabil'deki sohbetlerinde, Müslüman halkların birleşmesinin yanı sıra, ilk defa devlet idaresinde meşrutiyet ve parlamenter bir yapının gerekliliğinden de söz etmeye başlamıştır. Araştırmacılar Seyit Cemalüddin'in sınır dışı edilmesindeki temel sebebin de, onun İngiliz sömürgeciliğine karşı olmasının yanında, "tehlikeli fikirlerinden" kaynaklandığını ifade etmektedirler. Bu yüzden, Afganistan'daki meşrutiyet veya devlet idaresinde parlamenter yapı gibi yenilikçi fikirlerin temelini Seyit Cemalüddin Afganî ile atıldığı bilinmektedir.⁹⁴⁷ Fakat Seyit Cemalüddin'in ülke dışına sürülmesi ve daha sonra da bu ülkeye Abdurrahman Han gibi otoriter bir kişinin hâkim olması yenilikçi fikirlerin de uzunca bir süre rafa kaldırılmasına sebep olmuştur. Ancak, Gulam Muhammed Tarzi (Mahmut Tarzi'nin babası) ve Mevlevi Abdurrauf gibi kişiler başta olmak üzere bazı aydınlar yine farklı yöntemler ile bir süre gizli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür.⁹⁴⁸ Fakat 1882'da Abdurrahman Han tarafından Kabil'de kurulan medresede müderrislik yapan Gulam Muhammed Tarzi ile Molla Ebubekir yeniden bazı aydınları etrafına toplamaya başlayınca ikisi de görevden alınarak sürgün edilmiştir.⁹⁴⁹ Gulam

⁹⁴⁶ Osman, a. g. e. s. 11.

⁹⁴⁷ Osman, a. g. e. s. 10.

⁹⁴⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 322.

⁹⁴⁹ Ghobar, a. g. e. C: 1, s. 650. (Tarzi ailesine ilişkin daha sonra detaylı bilgi verilecektir)

Muhammed Tarzi, İran üzerinden Anadolu'ya gelmiş ve Afganistan'daki yenilikçi hareketler de Abdurrahman Han'ın hayatı boyunca dağıtılmıştır.

Daha önce bahsedildiği gibi, 1901 tarihinde Afganistan Emiri Abdurrahman Han vefat etmiş ve onun yerine Habibullah Han Afganistan hâkimi olarak tahta çıkmıştı. Babasına göre eğitim ve öğretime nispeten açık olan Habibullah Han, 1903'te Darü'lulum-i Habibiye'yi açmıştı. Bu okulun etrafında bazı aydınlar yeniden birleşmeye başlamıştır. Söz konusu okulun daha modern bir okula dönüşmesi için Habibullah Han, bazı Afgan aydınların yanında Hindistan'dan sürgün edilen birçok Müslüman aydını öğretmen olarak bu okula istihdam etmiştir.⁹⁵⁰ Bazı araştırmacılara göre bu dönemde Darü'lulum-i Habibiye öğretmenleri arasında birçok Türk öğretmen de bulunmaktaydı. Söz konusu araştırmacılara göre, bu öğretmenlerin çoğu, Sultan İkinci Abdülhamit'e muhalif olan "Genç Türkler" örgütüne mensup kişilerdi.⁹⁵¹

Diğer taraftan bu dönemde Anadolu'dan giden öğretmenlerin ismini, yine ünlü Afgan tarihçilerinden Gulam Muhammed Ghoobar da; "Hasan Hilmi Efendi, Mehmet Fazlı ve Ali Efendi" olarak belirtmiştir.⁹⁵² Ancak Mehmet Fazlı'nın hatıralarından, kendisi ile beraber Ali Fehmi Bey, Ali Servet ve Eczacı Mehmet Efendi'nin 2 Ekim 1907'de Kahire'den Afganistan'a doğru yola çıktıkları anlaşılmaktadır.⁹⁵³ Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup uzmanların Afganistan'da görev yaptığı tarihlerde bir çelişkinin görülmesi dikkat çekmektedir. Ancak, Mehmet Fazlı'nın hatıralarından anlaşılabacağı gibi, 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup uzmanlar Kabil'de "Türkçe eğitim gören askerlerin yanında Türkçe yazılar" ile de karşılaşmışlardır. Ayrıca kendilerinden önce de bazı Türk uzmanlarının Kabil'de bulunduğundan söz eden Mehmet Fazlı, "Mekteb-i Herbiye'yi Seraciye" müdürünün Mahmut Sami Paşa olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵⁴ Dolayısı ile Ghoobar'ın verdiği isimler her ne kadar 1907'den sonra Afganistan'a

⁹⁵⁰ Habibi, (1993) a. g. e. s. 25.

⁹⁵¹ Bu arada, Afgan araştırmacılarının "Genç Türkler Örgütü" diye tabir ettiği hareket, büyük ihtimalle "Jön Türk" adı ile bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Fakat daha önce de ifade edildiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, daha sonra kendileri ile iyi ilişkide bulunan Mahmut Tarzi'nin daveti ile 1907'den sonra Afganistan'a gitmiştir. Söz konusu araştırmacı burada herhangi bir kaynak göstermeden, 1903'te Habibiye okulunun kuruluş döneminde "Genç Türkler" üyesi olan Türklerin bu okulda öğretmenlik yaptığını iddia etmektedir. Bkz: Farhang, a. g. e. C. 1, s. 454.

⁹⁵² Ghoobar, a. g. e. C. 1, s. 703.

⁹⁵³ Fazlı, a. g. e. s. 7.

⁹⁵⁴ Fazlı, a. g. e. ss. 50, 51.

gitmişse de, bu tarihten önce de bu ülkede birçok Türk uzmanının görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Netice itibarı ile Afganistan'a giden Türk uzmanları arasında, Sultan İkinci Abdülhamit'e muhalif olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri de bulunmaktaydı. Bunlar Osmanlı coğrafyasında yayınlanan ve kendi fikirlerine yakın olan bazı eserlerin bu okula götürülerek okunmasını sağlamışlardır. Böylece Kabil'deki aydın kitle Avrupa ve Anadolu'daki fikir hareketlerinden haberdar olmuş ve kendi fikirlerinin olgunlaşması yolunda model olarak seçmişlerdir.⁹⁵⁵ Bu durum doğrudan Afganistan aydınları üzerine büyük bir etki yaratmış ve bu ülkedeki fikir hareketlerine bir model teşkil etmiştir.

Bu arada Afganistan Emiri Habibullah Han, eğitim ve öğretime önem vermesinin yanında dünyevi zevklere de düşkün biri olarak görülmekteydi. Bu yüzden ülkede olup bitenlerle babası kadar ilgili değildi. Habibullah Han'ın bu zaafı, aydın kesimin eleştirilerine sebep olmakla birlikte kendi faaliyetlerini daha rahat sürdürmesine de zemin hazırlamıştı. Böylece söz konusu aydın kesim saray çevresine de nüfuz etmiş ve ciddi bir taraftar toplamışlardı. Bu aydınlar, kendi mücadelelerini İngiliz karşıtı fikirlerin yanı sıra İslamî değerlere dayandırmaktaydılar. İngiliz sömürge politikasına karşı bir takım propagandaların yanında, İslamî değerlerin İngilizler tarafından çiğnendiği ve buna karşı bütün Müslümanların birleşmesi gerektiği konularını halka duyurmaya çalışmaktaydılar. Bu yüzden de ülke genelinde her geçen gün daha fazla taraftar toplamaktaydılar.⁹⁵⁶

Diğer taraftan bazı araştırmacılara göre, Anadolu'daki gelişmeleri Darü'lulum-i Habibiye'deki Türk öğretmenleri aracılığı ile yakından takip eden bu aydınlar, İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetlerini model almışlardır. Uzun süreli bir çalışmanın ardından 1905'te "Cemiyet-i Milli" adı altında bir örgüt kurmuşlardır. Sarayda daha güçlü olabilmek için söz konusu aydınlar Habibullah Han'a yakın olan saray mensuplarını ikna ederek örgütün üst düzeyine getirmişlerdir.⁹⁵⁷ 1906'da "Cemiyet-i Milli" üyelerinin isteği ile Afganistan'da on beş günde bir yayınlanacak olan ve genel yayın yönetmenliğini Mevlevi Abdurrauf'un yaptığı

⁹⁵⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 322, Habibi, (1993) a. g. e. s. 27.

⁹⁵⁶ Osman, 2005, a.g.e. s. 5.

⁹⁵⁷ Mucaddadi – Mucaddadi, (2008) a. g. e. s. 333.

“Serecūlahbâr” isimli gazetenin temeli atılmıştır. Ancak söz konusu gazete daha ilk sayısından başlayarak meşrutiyetçi fikirler ile birlikte İngiliz karşıtı propagandalar yayınlamaya başlayınca hem İngilizleri hem de Afgan yönetimini kızdırmıştır. Bu sebeple ilk sayısı yayınlanır yayınlanmaz Afgan yönetimi tarafından kapatılmış ve “Cemiyet-i Milli” üyelerinden büyük bir kısmı da hapse atılmıştır.⁹⁵⁸

“Cemiyet-i Milli” üyelerinden birçoğu dağılmasına rağmen, saraya yakın üyelere, sahip oldukları üst düzey destekler sayesinde dokunulmamıştır. Bu yüzden yükselen muhalefet sesleri bütünü ile susturulamamıştır. 1906’da “Cemiyet-i Milli” dağıtılınca aynı yılda, “Can Nesarân-i Milet” (millet fedaileri) ve “İhvan-ı Afgan” (Afgan Kardeşliği) isimleri ile iki grup ortaya çıkmıştır. Bunlardan, Hindistan Müslümanlarından olup, Habibullah Han sarayında önemli mevkide bulunan Doktor Abdulgani liderliğindeki “Can Nesarân-i Milet” daha çok, İngilizlere karşı ve Hindistan’ın bağımsızlığı gibi konuları hedef olarak seçmişti. “İhvan-ı Afgan” ise Mir Kasım Han Pağmani ve Cevherşah Gorbandi gibi Afgan aydınları tarafından idare edilmekteydi. Bunlar Afganistan’ın mutlak bağımsızlığı ile birlikte, idari yapının meşrutiyet esaslarına göre düzenlenmesinden yanaydılar. Bunlar “Cemiyet-i Milli” grubunun bir uzantısı olarak faaliyet etmekteydiler.⁹⁵⁹ Afganistan’da birinci meşrutiyetçiler hareketi adıyla bilinen bu siyasi örgütlenmenin temel istekleri, Afganistan’daki yönetim biçiminin monarşiden parlamenter rejime geçiş ve İngilizlere karşı tam bağımsızlıktı.⁹⁶⁰

Bu arada 1908’de yeniden yürürlüğe konan Osmanlı’daki “Kanun-ı Esasî” ve meşrutiyet esasları, Osmanlı gazeteleri ile Darü'lulum-ı Habibiye ve Mekteb-i Siraciye’de öğretmenlik yapan Türk aydınları aracılığı ile Afgan aydınlarına ulaştırılmaktaydı. Nitekim bu dönemlerde Osmanlı Devletinden daha çok uzmanın Afganistan’a gittiğini daha önce belirtmiştik.⁹⁶¹ Bu öğretmenler aynı zamanda, Afganistan’daki meşrutiyetçi fikirlerin yayılmasında dolaylı bir biçimde rol oynamışlardır. Özellikle aydın kitle arasında hızla yayılmaya başlayan bu fikirler, İngilizler tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu sebeple söz konusu fikirlerin yayılmasına yol açan cemiyetlerin bir an önce ortadan kaldırılması için

⁹⁵⁸ Farhang, a. g. e. s. 453, Osman, a. g. e. s. 16.

⁹⁵⁹ Habibi (1993), a. g. e. s. 47.

⁹⁶⁰ Seyid Mesud Pohanyar, **Zuhur ve Sukut-i Meşrutiyet ve Kurbanıyan-i İstibad Der Afganistan**, Peşaver, 1996, s. 49, Habibi (1993), a. g. e. ss. 87, 88.

⁹⁶¹ Bu dönemde Osmanlı Devletinin Afganistan’a gönderdiği uzmanlara ilişkin bkz: BOA, FK: BEO, Dosya No: 3654, Gömlek No: 274031, BOA, FK: BEO, Dosya No: 3924, Gömlek No: 294258, BOA, FK: BEO, Dosya No: 3924, Gömlek No: 294258

Afgan yönetimine baskı uygulamıştır. Bunun üzerine Afgan yönetimi, içinde Hindistan Müslümanlarından olan Doktor Abdulgani ve Özbek asıllı ünlü ressam Gulam Muhammed Maymanagi'nin de bulunduğu, bu örgütün önde gelenlerini hapse atmış ve birçoğunu da toplara bağlamak sureti ile idam etmiştir. Fakat Habibullah Han'a yakın olan kişiler, araya bazı hatırı sayılır insanların girmesi ile kurtulmuşlardır.⁹⁶² Bunlar kısa bir süre sonra Mahmut Tarzi öncülüğünde başlatılacak olan ikinci meşrutiyetçilerin liderleri konumuna geleceklerdir.

3. Mahmut Tarzi ve Osmanlı Etkisinde Gelişen Afganistan Basını

Daha önceki bölümlerde işaret edildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar coğrafi yönden Afganistan'dan uzakta olsa da, Hilafet sebebi ile İslam Dünyasının manevi lideri olması bakımından bu bölgelerle yakından ilgilenmiştir. Bu çerçevede İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde meydana gelen siyasî sorunlar sebebi ile Osmanlı İmparatorluğuna sığınan birçok aydın, buradaki fikir hareketlerinden etkilenecek kendi memleketlerine döndüklerinde bu fikirlerin en önemli temsilcileri haline gelmiştir. Bu aydınlar aynı zamanda Osmanlı toplumu ile kendi toplumları arasındaki bağların oluşması noktasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu çerçevede Afganistan'dan Osmanlı topraklarına gelip buralarda eğitimini tamamlayan ve Türk – Afgan Dostluğunun adeta temsilcisi olarak bilinen aydınlardan biri hiç kuşkusuz Mahmut Tarzi'dir.

Mahmut Tarzi, bazı yenilikçi fikirleri sebebi ile 1883'te Abdurrahman Han tarafından Afganistan'dan sürgün edilen Gulam Muhammed Han Tarzi'nin oğludur. Gulam Muhammed Han, aslında Afganistan'ın eski Emiri Dost Muhammed Han'ın yeğeni ve Kandahar hâkimlerinden Serdar Rahmdil Han'ın oğludur. Rahmdil Han'ın vefatından sonra Gulam Muhammed Han, amcası Dost Muhammed'in hizmetine girmişti.⁹⁶³ Şir Ali Han döneminde bir süre zindana atılan Gulam Muhammed Han, Abdurrahman Han döneminde Emirin isteği ile kısa bir süreliğine öğretmenlik yapmıştır. Daha sonra 1883'te Abdurrahman Han'a karşı bir takım faaliyetlerde bulunması neticesinde Hindistan'a sürülmüştür.⁹⁶⁴ Bir süre Karaçi'de

⁹⁶² Daha detaylı bilgi için bkz: Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 454, 455, Pohanyar, a. g. e. s. 65, Mucaddadi – Mucaddadi (2008), a. g. e. ss. 333 – 338.

⁹⁶³ Mahmut Tarzi'nin Hatıralarından aktaran: Süleyman Özmen, **Mahmut Tarzi'nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 96.

⁹⁶⁴ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 650.

kalan Tarzi ailesi, Mart 1885'te İran üzerinden Osmanlı topraklarına (Bağdat) gelmiştir. 1886'da oğlu Mahmut Tarzi ile İstanbul'a gelen Gulam Muhammed, Sultan İkinci Abdülhamit'in huzuruna çıkmış ve ondan fazlası ile etkilenmiştir. Daha sonra Sultan İkinci Abdülhamit'ten Şam'da yaşamını sürdürmek için müsaade istemiş ve kendi isteği ile Şam'da yaşamaya devam etmiştir.⁹⁶⁵ Daha sonra Sultan İkinci Abdülhamit'in tavsiyesi ile ailesini de Bağdat'tan Şam'a getirmiş ve hayatının sonuna kadar Osmanlı topraklarında yaşamıştır. 1900'de Şam'da hayatını kaybetmiştir.⁹⁶⁶

Tarzi ailesi Osmanlı topraklarına ilk geldiklerinde, başlangıçta zaman zaman bir takım maddi sıkıntılar yaşamışlardır. Şam'da iki yüz lira borca girdiği bilinen Mahmut Tarzi'nin babası Gulam Muhammed Tarzi'nin borçları, Bağdat Valisinin talebi üzerinde devlet tarafından silinmiştir.⁹⁶⁷ Ancak daha sonraki dönemlerde Tarzi ailesi, Osmanlı topraklarında oldukça rahat bir hayat sürmüşlerdir. Mahmut Tarzi, kendi günlüğünde Şam'daki yaşamlarını: "Kabil'de Büyük babam Rahmdil Han'ın sarayındaki gibi, kalabalık ve emirlik dönemi gibi geçiyordu" şeklinde refah içinde olduklarını belirtmiştir.⁹⁶⁸ Osmanlı devleti Mahmut Tarzi'nin babası Gulam Muhammed Tarzi'nin tüm borçlarını silmekle kalmamış ve ona aylık 2.000 kuruş maaş da bağlamıştı.⁹⁶⁹ 1888'den sonra Gulam Muhammed Tarzi'nin yazılı talebi üzerine yeniden maaşına zam yapıldığı da bilinmektedir.⁹⁷⁰

Diğer taraftan Mahmut Tarzi'nin değişik amaçlar ile her İstanbul'a geldiğinde Osmanlı Devleti tarafından harcırah ve hediyeler verildiği bilinmektedir.⁹⁷¹ Hatta, Gulam Muhammed Tarzi'nin vefatı üzerine ona tahsis edilen maaşın tamamı da oğlu Mahmut Tarzi'ye verilmiştir.⁹⁷² Bu şekilde Mahmut Tarzi ailesi ile beraber Osmanlı topraklarında, Osmanlı Devletinin büyük mali desteği ile oldukça rahat bir hayat geçirmiştir.

⁹⁶⁵ BOA, FK: BEO, Dosya No: 459, Gömlek No: 34391.

⁹⁶⁶ Özmen, a. g. e. s. 105.

⁹⁶⁷ Gulam Muhammed Tarzi'nin borcunun miktarı ve devlet tarafından silindiğine dair bkz: BOA, FK: BEO, Dosya No: 459, Gömlek No: 34391, BOA, FK: BEO, Dosya No: 459, Gömlek No: 34377.

⁹⁶⁸ Mahmut Tarzi Hatıralarından aktaran: Özmen, a. g. e. s. 116.

⁹⁶⁹ BOA, FK: İ. ML, Dosya No: 11, Gömlek No: 1312//S-19.

⁹⁷⁰ BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 1154, Gömlek No: 90257.

⁹⁷¹ BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 1666, Gömlek No: 17.

⁹⁷² Gulam Muhammed Tarzi'ye tahsis edilen maaşın oğlu ve ailesine verilmesine dair alınan karara ilişkin bkz: BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 2453, Gömlek No: 39, BOA, FK: İ. ML, Dosya No: 43, Gömlek No: 1318//Z-33.

Mahmut Tarzi babası ile geldiği İstanbul'da Sultan İkinci Abdülhamit'in huzuruna çıkmıştır. İhsan ve lütfünden yararlanarak rahat bir hayat sürmesine sebep olan hükümdardan oldukça etkilenmiş olan Mahmut Tarzi, hayatı boyunca Sultan İkinci Abdülhamit'i methetmeye çalışmıştır. Kendi günlüğünde onunla karşılaştığı anı şu şekilde dile getirmiştir: *“hayatım boyunca öncesinde ve sonrasında bu denli etkileyici bir insanla karşılaştığımı hatırlamıyorum... gözlerinizin içine baktığı zaman sanki ruhunuzu ve düşüncelerinizi okuduğu hissini sizde uyandıran insanüstü bir varlık gibiydi”*⁹⁷³

İlköğrenimini babasının yanında alan Mahmut Tarzi, Osmanlı topraklarında, Bağdat Valisi ve 6. Ordu komutanının himayesi ile eğitimine devam ettirmiş ve farklı çevreler ile tanışmıştır. Kendi ifadesi ile: “Türk Dili üzerine uzmanlaştıktan sonra, hem Batı hem de Türk bilim çevresini okuma fırsatı” bulmuş ve dünyadaki fikir hareketlerini takip etmeye başlamıştır. Farsçanın yanında çok iyi Türkçe, Arapça ve Fransızca öğrenen Mahmut Tarzi, Osmanlı topraklarında kendi fikirlerini olgunlaştırmıştır.⁹⁷⁴ Osmanlı topraklarında bulunduğu sürede Afganistan'daki meşrutiyetçiler ile yakından ilgilenerek zaman zaman onların birçoğu ile mektuplaştığı da bilinmektedir.⁹⁷⁵

Afganistan'da Habibullah Han, babasının yerine iktidara gelince hemen ertesi yıl (1902), daha önceki hükümetler döneminde sürgün edilip vatandaşlıktan çıkartılan bazı aydınların yeniden ülkelerine dönmesi gerektiği konusunda bir ferman yayınlamıştı. Bunun üzerine Mahmut Tarzi 1903'te Afganistan başkenti Kabil'e dönmüş ve bir süre Kabil'deki aydınlar ile fikir alış verişinde bulunduktan sonra yeniden Osmanlı topraklarına dönmüştü.⁹⁷⁶

Mahmut Tarzi kendi hatıralarında yeniden Osmanlı topraklarına dönüşünün, Afganistan Emiri Habibullah Han'ın talimatı ile bazı Osmanlı uzmanlarını Afganistan'a götürmek için bir takım faaliyetler yapmak üzere geldiğini ifade etmiştir. Fakat bunun da İngilizlerin Şam ve İstanbul konsoloslukları tarafından engellenmeye çalışıldığının altını çizmiştir.⁹⁷⁷ Nitekim bu dönemlerde Habibullah Han'ın Osmanlı Devletinden bir takım uzmanlar talep ettiğini daha önce

⁹⁷³ Mahmut Tarzi hatıralarından aktaran: Özmen, a. g. e. s. 115.

⁹⁷⁴ Özmen, a. g. e. s. 120.

⁹⁷⁵ Farhang, a. g. e. s. 453

⁹⁷⁶ Habibi (1993), a. g. e. s. 150.

⁹⁷⁷ Mahmut Tarzi Hatıralarından, aktaran: Özmen, a. g. e. s. 134.

de belirtmiştik. Mahmut Tarzi, iki yıl boyunca Osmanlı topraklarında kaldıktan sonra 1905'te ailesi ile birlikte yeniden Kabil'e dönerek faaliyetlerini sürdürmüştür.

Başlangıçta sarayın tercüme bürosu başkanı olarak görevlendirilen Mahmut Tarzi, Habibullah Han sarayına yakın olmak için bir fırsat kollamaktaydı. Bu görevi de iyi bir şans olarak değerlendirmiştir. Mahmut Tarzi, daha sonra iki kızını da Emir Habibullah Han'ın iki oğlu, (İnayetullah ve Amanullah) ile evlendirerek saraydaki konumunu daha da güçlendirmiştir.⁹⁷⁸ Kendi fikirlerini ve bildiklerini insanlar ile paylaşmayı amaç edinen Mahmut Tarzi, 1911'de Eğitim Bakanı olan damadı İnayetullah Han'ın desteği ile "Seracülahbar –i Afganiye" gazetesinin yeniden yayınlanması iznini çıkarmıştır. Haftada bir kez yayınlanan bu gazete, 19 Aralık 1918'e kadar yayın hayatına devam etmiştir.⁹⁷⁹

Mahmut Tarzi'nin fikirleri kısa bir süre içerisinde gerek saray çevresinde gerekse ülkenin diğer bölgelerindeki aydın kitle arasında büyük bir etki yaratmıştır. Mahmut Tarzi, Habibullah Han yönetimi ve İngiliz sömürmesine karşı birinci meşrutiyetçilerden farklı düşünmemekteydi, ancak onların mücadelelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından ders çıkararak mücadele yöntemini değiştirmişti. Daha önce sözünü ettiğimiz "Can Nesarân" ve "İhvan-ı Afgan" gibi gruplar mücadelelerinin birinci hedefi olarak açık bir şekilde Habibullah yönetimini seçmişlerdi, Mahmut Tarzi ise her şeyden önce mücadelesinin haklı olduğuna Habibullah Han'ı inandırmaya çalışmış ve asıl hedefinin İngiliz sömürgesi olduğunu kendi çalışmalarında dile getirmiştir. Bu yüzden Tarzi'nin fikirleri saray çevresinden tepki almamakla kalmayıp zaman zaman İngilizlere karşı savunulmuştur.⁹⁸⁰

Mahmut Tarzi, kısmen Habibullah Han'ın da desteğini alarak tüm fikirlerini "Seracülahbar" gazetesinde rahatlıkla yayınlamaya başlamıştır. Bu yüzden söz konusu gazetenin İngiliz sömürgesindeki Hindistan ve Çarlık Rusya'nın egemeni altındaki Türkistan topraklarına girmesi bu devletler tarafından yasaklanmıştı.⁹⁸¹

İkinci meşrutiyetçiler adı ile bilinen Mahmut Tarzi hareketinin temel fikirlerini, İngiliz karşıtlığı oluşturmaktaydı. Bu yüzden Tarzi'nin fikirleri günden

⁹⁷⁸ Osman, a. g. e. s. 23.

⁹⁷⁹ Farhang, a. g. e. s. 453

⁹⁸⁰ Osman, a. g. e. s. 38.

⁹⁸¹ Habibi (1993) a. g. e. s. 170

güne taraftar toplamaya başlamıştır. Özellikle de gençler ve daha önceki hareketlere rağbet gösteren kitle arasında hızla yayılarak büyük bir güç halini almıştı. Hatta Habibullah Han'ın iki oğlu ve Mahmut Tarzi'nin damatları Şehzade Amanullah ile Şehzade İnyetullah'ın ikinci meşrutiyetçilerin en faal üyelerinden olduğu da bilinmektedir. Nitekim Amanullah Han dönemi Afganistan tarihinde ikinci meşrutiyetçiler iktidarı olarak da anımsanmaktadır.⁹⁸²

1929'da Amanullah Han'ın devrilmesi neticesinde İran üzerinden yeniden İstanbul'a gelen Mahmut Tarzi, İstanbul'da büyük bir saygı ile karşılanmıştır. Mahmut Tarzi yakalandığı karaciğer hastalığından 22 Kasım 1933'te İstanbul'da hayatını kaybetmiş ve Eyüp mezarlığında toprağa verilmiştir.⁹⁸³

Bu arada Mahmut Tarzi'nin İstanbul'a geldiğinde Türkiye Cumhuriyeti Devletinden kendisine bir ev ve hayatını geçindirebilecek miktarda maaş talep ettiği bilinmektedir.⁹⁸⁴ Türk Devleti'nin de kendisine yetecek miktarda maaş bağladığı bilinmektedir. Daha sonra Mahmut Tarzi'nin ölümü ile eşi Resmiye Tarzi'nin dilekçesi üzerine, Tarzi ailesine 200 lira maaş verildiği bilinmektedir.⁹⁸⁵

Osmanlı topraklarında eğitim görüp dolaştığı dönemlerde, Osmanlı basınından ciddi bir şekilde etkilenen Mahmut Tarzi, ikinci kez yayın hayatına başlattığı "Seraculahbar" gazetesinde Osmanlı gazetelerini bir model olarak seçmiştir. 1906'da Mevlevi Abdurrauf'un aynı isim ile çıkardığı ve ancak tek sayısından sonra kapatıldığı gazete, gerek içerik bakımından gerekse dizgi bakımında daha amatörce hazırlanmıştı. Ancak 1911'de Mahmut Tarzi, Osmanlı gazetelerinin etkisi ile o dönemin şartlarına göre daha profesyonel bir şekil vermiştir. Bu sebeple Mahmut Tarzi'nin çıkarmış olduğu "Seraculahbar – ı Afganiye" gazetesi, Afganistan'ın basın tarihinde ilk modern gazete olarak bilinirken, Mahmut Tarzi de "peder-i matbuat-ı Afganistan" (Afganistan basınının babası) olarak bilinmektedir.⁹⁸⁶ Dolayısı ile gerek Mahmut Tarzi'nin yetiştiği ortam ve gerekse "Seraculahbar" gazetesine Osmanlı basınına model olarak alınması sebebi ile Afganistan basınının Osmanlı etkisinde geliştiğini söylemek mümkündür.

⁹⁸² Osman, a. g. e. s. 43.

⁹⁸³ Özmen, a. g. e. ss. 155, 156.

⁹⁸⁴ Mahmut Tarzi'nin ev ve maaş talebine dair dilekçesinin aslı için bkz: BCA, FK: 30. 1. 0.0, Dosya No: A1, Yer: 1. 5. 33 (Tarzi'nin Dilekçesi Ek – I, Belge - 47)

⁹⁸⁵ Resmiye Tarzi'nin dilekçesi ve verilen maaş miktarına ilişkin bkz: BCA, FK: 30.10, Dosya: 435/56M, Yer No: 258-733. 10 (Belgenin aslı Ek – I, Belge - 48)

⁹⁸⁶ Atayî (1362), a. g. e. s. 219.

D. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA OSMANLI – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı, Haziran 1914'te Avusturya Veliahdı'nın Saray - Bosna'ya gelmesi ve 28 Haziran 1914'te eşi ile birlikte bir Sırp tarafından öldürülmesi ile başlamıştır.

Avusturya – Macaristan İmparatorluğu uzun yıllardan beri Bosna-Hersek bölgesini kendi topraklarına katmayı tasarlamaktaydı. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti üzerine de diğer Avrupa devletleri ile birlikte planlar yapmaktaydı. Dolayısı 28 Haziran 1914'te meydana gelen hadiseyi, kendi amacının uygulanması için bir fırsat olarak değerlendirmek istemiştir. Ancak Rusya'nın, Sırbistan'a destek vermesi ihtimaline karşı, Almanya'nın desteğini almak istemiştir. Bu desteği elde ettikten sonra 23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a 48 saatlik bir ultimatö vermişti. Fakat Sırbistan, Rusya'nın desteği ile Avusturya'nın isteklerini kabul etmemiştir. Bunun neticesinde 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etmiş ve Belgrad'ı bombalamıştır. Rusya'nın, Sırbistan'ın yanında yer alması Almanya'yı da harekete geçirmiştir. Kısa bir süre sonra Rusya'nın, Almanya'ya karşı seferberlik ilan etmesi, Almanya'nın 1 Ağustos 1914'te Ruslara, 3 Ağustos'ta da Fransa'ya karşı savaş ilan etmesi ile olay tüm Avrupa'yı sarmaya başlamıştır. Bunun üzerinde Almanya, Fransa'ya saldırmak için Belçika topraklarından geçmek istemiştir. Ancak Belçika buna izin vermeyince 4 Ağustos'ta da Belçika'ya savaş açmış ve Belçika topraklarını işgal etmeye başlamıştır. Almanya'nın büyük bir tehdit oluşturabileceğini düşünen İngiltere, aynı gün Fransa ve Belçika'nın yanında durarak Almanlara savaş açmıştır.

Diğer taraftan Avrupa'daki bu gelişmelerden yararlanmak isteyen Japonya, Almanya'nın Çin'deki sömürgelerini bırakmasını istemiştir. Almanya, Japonların bu isteğini reddedince Japonya, Çin'deki Almanlara saldırmış ve birçok bölgeyi işgal etmiştir. Böylece olay küresel bir boyut kazanmış ve Birinci Dünya Savaşı fiilen başlamıştır.

Bu arada, Trablusgarp ve hemen ardından meydana gelen Balkan Savaşlarından yeni çıkıp, ciddi bir toprak kaybına uğrayan Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri arasında yalnız bırakıldığı için yeni ittifaklar arayışındaydı. Savaştan önce giriştiği birçok devlet ile ittifak arayışları sonuçsuz kalan Osmanlı

Devleti, son olarak Almanya ile bir mutabakata varmıştı. Almanya resmen savaşta olmasına rağmen 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Özellikle bu antlaşmanın ikinci maddesi gereği, Rusya, Avusturya'ya karşı savaş açarsa ve Almanlar bu savaşa katılmak zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa girecekti.⁹⁸⁷ Araştırmacılara göre Almanya il Osmanlı Devleti arasındaki bu antlaşma metni savaştan önce hazırlanmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşının başlamasından sonra, metin hiç değiştirilmeden imzalanmıştır.⁹⁸⁸ Almanya ile yapılan bu antlaşma Osmanlı Devletinin savaşa sürüklenmesindeki en önemli faktör olarak görülmektedir.

Osmanlı Devleti başlangıçta tarafsız kalmak istemişti. Rusya ile İngiltere de, Osmanlı Devletinin tarafsızlığını korumasını desteklemekteydi. Ancak dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Dâhiliye Nazırı Talat Paşa başta olmak üzere bazı hükümet üyeleri Almanya'nın yanında savaşa girilmesi konusunda ısrar etmekteydiler. Bunlarla birlikte İstanbul'daki Alman askerî heyeti de Osmanlı Devletini savaşa sokmak için uğraşmışlardır.⁹⁸⁹ Tüm bu baskılar neticesinde 27 Ekim 1914'te Osmanlı Donanması, Karadenize açılmış ve 28 Ekim'de Rusya'nın Odesa ve Sivastopol limanlarını topa tutmuştur. Bunun üzerinde 2 Kasım 1914'te İngiltere ile Fransa ve 5 Kasım'da da Rusya, Osmanlı Devletine karşı savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti ise 12 Kasım'da bunlara karşılık vermiş ve böylece Almanya ile Avusturya'nın yanında fiilen savaşa katılmıştır.⁹⁹⁰

Almanya, Osmanlı Devletini savaşa sokmakla, Rusya ve İngiltere'ye karşı bir yandan Boğazları kullanmak isterken, diğer taraftan da Osmanlı'nın Kafkasya, Türkistan, Hindistan ve Afganistan'daki potansiyelinden yararlanmayı hedeflemekteydi. Osmanlı vasıtası ile Kafkasya ve Batı Türkistan'daki Müslüman Türkleri, Ruslara karşı, Afganistan ile Hindistan Müslümanlarını da İngilizlere karşı ayaklandırarak bu bölgelerde birer cephe açmayı hedeflemekteydi. Nitekim daha sonra bu yönde bir takım çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Hilafetin "Cihad-ı Mukaddes" ilan etmesi çerçevesinde, bir yandan Harbiye Nazırı Enver Paşa komutasında Kafkasya cephesinde bir takım faaliyetler yapılırken,⁹⁹¹ diğer taraftan

⁹⁸⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüryıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yy. İstanbul, 1998, s. 108.

⁹⁸⁸ Uçarol, a. g. e. s. 559.

⁹⁸⁹ Uçarol, a. g. e. s. 558

⁹⁹⁰ Uçarol, a. g. e. s. 562.

⁹⁹¹ Kafkasya Cephesine ilişkin bkz: Sander, a. g. e. C. 1, s. 373, Armaoğlu, a. g. e. s. 112.

da Afganistan ve Hindistan bölgelerinde bir cephe açılması için Türk, Alman ve Hindistanlı İngiliz karşıtı gruplardan oluşan bir heyetin 1915'te Kabil'e gittiği görülmektedir. Bu dönemde Afganistan, İngilizlerin isteği ile tarafsızlığını ilan etmişti.⁹⁹² Afgan Devletinin tarafsızlık ilan etmesi, uzun zamandan beri oluşan İngiliz karşıtı güçleri rahatsız etmekle beraber, pek fazla etkilememiştir. Mahmut Tarzi ve Amanullah Han gibi saray mensubu olan bazı kişilerin idaresinde gelişen İngiliz ve Rus karşıtı gruplar, Osmanlı Devletinin yanında savaşa girilmesini talep etmekteydiler.

1. Osmanlı'nın Cihat İlanı ve Afganistan'a Yansımaları

Birinci Dünya Savaşı başladığında Afganistan'da Batı sömürgesine karşı düşünceler hızla artmaktaydı. Afganistan, Türkistan ve hatta Hindistan Müslümanları arasında Osmanlı Devletinin en önemli lobiciliğini yapan kuruluşların başında da hiç kuşkusuz Mahmut Tarzi idaresindeki Seracülhbar Gazetesi bulunmaktaydı. Eksiksiz her sayıda Osmanlı Devleti ve cepheleri ile ilgili yazı yayınlayan bu gazete, Osmanlı yanında savaşa girilmesi hususunda ciddi propaganda yapmaktaydı. Bu doğrultuda Seracülhbar'ın başyazarı Mahmut Tarzi, Osmanlı Devletinin "Cihad-ı Mukaddes" ilan etmesinin ardından 1915'te "*Heyyâlel Felâh*"⁹⁹³ adı altında yayımladığı bir yazıda: "*Müslümanların Batı sömürgesine karşı bağımsızlıklarını almaları için en büyük şans Osmanlı Devletinin yanında savaşmalarıdır*" ifadesi kullanılırken, artık bu savaşa katılmanın "dinî gereklilik" olduğunun altını çizmiştir. Şiirlerle süslenerek duygusal bir dille yazılan bu yazı Afganistan ve Hindistan Müslümanları arasında ciddi bir etki yaratmıştır.⁹⁹⁴

Mahmut Tarzi, "Osmanlı'ya Destek" adı altında 29 Mayıs 1915'te yayınladığı bir başka yazıda ise, kendisinin de bir Afgan olduğunu, Osmanlı

⁹⁹² Ekim 1914'te Osmanlı donanması Karadeniz üzerinden Rus limanlarına saldırırken, İngilizlerin Kabil temsilcisi ile Afgan Emir Habibullah Han ve hükümet üyeleri bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda, Afgan Emiri, Hindistan Genel Valisinin kendisine göndermiş olduğu mektubu göstererek; "Başlamış olan dünya savaşına Büyük İngiltere de katılmıştır ve Sayın Genel Vali bizden tarafsız kalmamızı istiyor. Biz de Büyük İngiltere ile olan antlaşmamız gereği, dış politikada onun talimatlarına uymak zorundayız" şeklindeki açıklaması ile savaşta tarafsız kalacağını beyan etmiştir. Daha sonra bu tarafsızlık siyaseti Afgan kamuoyu içerisinde büyük tepkiler görmesine rağmen, bir kaç kere daha resmen açıklanmıştır. Bkz: Ghobar, a. g. e. C. 1, ss. 738, 739.

⁹⁹³ Heyyâlel Felah (حی علی الفلاح) Ezan'da iki defa söylenen ve "Hadi Kurtuluşa" anlamına gelen sözdür.

⁹⁹⁴ Abdlgafur Rewan Farhadî, **Mekalât-ı Mahmud Tarzi**, ADB, Diplomasi Enst. Yy, Kabil, 1387 (ş. t.), s. 305, 306.

Devletinin yanında durmasının tek sebebinin Kuran'da yer alan "Müslüman Müslüman'ın Kardeşidir" hükmü gereği olduğunu ve bu hükme uymayanın günaha gireceğini belirtmiştir. Bir Müslüman olarak hilafet tarafından ilan edilen "Cihad –ı Mukaddese" katılma lüzumunu vurgularken; "dinimiz gereği Osmanlı Devletinin yanında savaşa girmeliyiz" şeklindeki ifadesi ile Afganistan halkı ve devletini açık bir şekilde savaşa girmesi için teşvik etmiştir.⁹⁹⁵ Yine aynı sayıda Kafkas cephesinin durumunu anlatırken, Enver Paşa komutasındaki Müslüman Kafkas ordusunun Ruslara karşı ciddi galibiyetler elde ettiğini yazmıştır.⁹⁹⁶

Kesintisiz her sayıda birden fazla Osmanlı ile ilgili haber ve resimlerin yanında Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa ve diğerleri gibi Osmanlı Devletinin ünlü komutanları ve hükümet erkanı hakkında bilgiler yayımlayan Seracülahbar Gazetesi, Almanya ile ittifakın da temel sebepleri hakkında bilgiler verirken bütün Müslümanların Osmanlı Devletinin yanında olabileceğini ve bunun da Balkan Savaşlarında açık bir şekilde görüldüğünün altını çizmiştir.⁹⁹⁷

Bu dönemde Afganistan'da bulunan Osmanlı yandaşı kitlelerin yanında, "Teşkilat-ı Mahsusa" adına çalışan bazı kişilerin de Afganistan, Türkistan ve hatta Hindistan'a gittiği ve bu bölgelerde bir takım faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu çerçevede Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarından olduğu bilinen Hacı Sami⁹⁹⁸ isimli şahsın vermiş olduğu raporlara göre, Birinci Dünya Savaşının başlaması ve Halife Hazretlerinin "Cihad-ı Mukaddes" ilan etmesi neticesinde, yine kendisi gibi Teşkilat-ı Mahsusa elemanları olan Şevket ve Mehmet Ali kardeşler ile birlikte faaliyetlerini Afganistan topraklarına kadar genişletmişlerdir. Söz konusu kişi, Afganistan topraklarında, zaten İngilizlere karşı olan bazı kabilelerin İngilizler aleyhine organize edildiğini ifade etmiştir.⁹⁹⁹

⁹⁹⁵ Mahmut Tarzi, "Püştibâni Ez Osmaniye" **Seracülahbar –ı Afganiye** Yıl – 4, S. 19, 15 Recep 1333 (h. t.), s. 11.

⁹⁹⁶ **Seracülahbar –ı Afganiye** Yıl – 4, S. 19, 15 Recep 1333 (h. t.), s. 11.

⁹⁹⁷ Mahmut Tarzi, "Ecmâl" **Seracülahbar –ı Afganiye** Yıl - 4, S. 16, 1 C.ahir 1333 (h. t.), s. 10.

⁹⁹⁸ Hacı Sami'nin asıl isminin bazı araştırmacılar "Kuşçuzade Selim Sami" olduğunu ifade ederken, bu kişinin Eylül 1921'de Enver Paşa ile beraber Bakü'den Hazar denizi yolu ile Aşkabat'a ve oradan da kara yolu ile Buhara'ya gelerek Türkistan Milli Mücadelesine katıldığını yazmaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz: Abdullah Recep Baysun, **Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa**, Turan Vakfı Yy. İstanbul, 2001, s. 61. Ayrıca bazı araştırmacılar ise asıl adının Ali Sami olduğunu öne sürerken, Enver Paşa'nın Türkistan Milli Mücadelesine katılmasında onun büyük etkisi olduğunu ifade etmektedirler. Geniş bilgi için bkz: Enis Berberoğlu, **Öbür Türkler: Büyük Oyunun Milliyetçi Süvarileri**, Doğan Yy. İstanbul, 1999, s. 41.

⁹⁹⁹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, Kaynak Yy. İstanbul, 2002, s. 27.

Diğer taraftan Halife'nin "Cihad-ı Mukaddes" ile ilgili fetvasının gereken yerlere ulaştırılması için, Sadaret tarafından tüm valilikler ve diğer ülkelerdeki sefaretlere talimat verildiği de bilinmektedir. Bu kapsamda Afganistan'daki bazı kitlelere de ulaştırıldığı görülmektedir.

Aralık 1914'te Tahran Sefaretinin isteği üzerine, "Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Dairesi" tarafından Bağdat Valiliğine gönderilen telgraf dikkat çekmektedir. Söz konusu telgrafta, Afganistan ve Hindistan'da Kadiri tarikatı taraftarlarının fazla olduğu ve Halife Hazretleri tarafından ilan edilen Cihad-ı Mukaddese katılmaları için, fetvanın bir kopyası ile birlikte bir heyetin gönderilmesi gerektiği yazılmıştır.¹⁰⁰⁰ Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Dairesinden yine Bağdat'a gönderilen bir diğer telgrafta da, fetvanın bir kopyasının Afganistan'daki Kadirilere ulaştırılması için acil Tahran Sefaretine gönderilmesi emredilmiştir.¹⁰⁰¹

Daha sonra Bağdat Valiliğinden Emniyet-i Umumiye Dairesine ulaşan bir telgrafta, Afganistan'da telgraf ve posta bulunmadığı için "emin ve müsait bir vasıta ile" fetvanın ulaştırılacağı yazılmıştır.¹⁰⁰² Netice itibarı ile Osmanlı Devleti resmi olarak 1915'te Afganistan'a gönderdiği heyetten önce, Halife'nin cihat çağrısını bölgedeki tarikatlara ulaştırılması için, sırası ile Abdullah Çavuş, Süleyman Şefik ve Ahmet Fakih Efendi gibi kişileri de farklı dönemlerde göndermiştir.¹⁰⁰³

Diğer taraftan, Hilafetin Hindistan, Afganistan ve Batı Türkistan üzerindeki manevi etkisini iyi bilen İngilizler, Halife tarafından ilan edilmiş olan "Cihad-ı Mukaddes"e bu bölgedeki insanların katılmasını engellemek maksadı ile harekete geçmiştir. Bu doğrultuda 5 Kasım 1914'te İngilizler Afganistan Emirinden, kendileri ile olan ittifakı konusunda bir kez daha güvence alırken, "Osmanlı Devletinin iki Hristiyan devletin yanında savaştığını ve dolayısı ile onun cihat çağrısının ciddiye alınmaması gerektiğini" ifade etmiştir. Ayrıca İngilizler, yayınladığı bildiriler ve bu bölgelerdeki casusları aracılığı ile İngilizlerin dünya çapında Müslümanların en büyük "dostu" ve "müttefiki" olduğunu ve aksine Almanların ise Müslümanlar ile her zaman sorun yaşadığını yaymaya çalışmıştır. Yine aynı yılda yayınladıkları bir

¹⁰⁰⁰ BOA, FK: DH. ŞFR, Dosya No: 48, Gömlek No: 77

¹⁰⁰¹ BOA, FK: DH. EUM.7.Şb, Dosya No: 2, Gömlek No: 54

¹⁰⁰² BOA, FK: DH. EUM.2.Şb, Dosya No: 3, Gömlek No: 10

¹⁰⁰³ Söz konusu kişilerin Afganistan'a gittiğine dair: Ahmet Çavuş için bkz: BOA, FK: : DH.EUM.2.Şb, Dosya No: 3, Gömlek No: 47, Süleyman Şefik ve Ahmet Fakih Efendi için bkz: BOA, FK: DH.EUM.4.Şb, Dosya No: 3, Gömlek No: 62

bildiri ile “Müslümanların mukaddes yerlerine yönelik hiç bir saldırı yapılmayacağı” dolayısı ile Osmanlı Devletinin cihat çağrısına hiç kimsenin katılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁰⁴

İngilizlerin bu önlem harekâtının gerçi bölgedeki halk üzerine pek fazla bir etkisi olmamıştır. Ama yine de Osmanlı Devletinin cihat çağrısını önlemek adına psikolojik bir harekâtın yapılması bakımından önemlidir. Fakat İngilizlerin bölgedeki halkları yöneten yerel hükümetlerin üzerindeki etkisinden dolayı cihat çağrısının beklenen neticeye ulaşmadığını görmekteyiz.

Osmanlı Devletinin gayri resmi olarak, bölgedeki tarikat liderlerine yönelik yaptığı tüm bu faaliyetleri beklenen sonucu vermemiştir. Ancak, Hindistan topraklarına yakın bazı bölgelerde İngilizlere karşı sınırlı ayaklanmalar gerçekleştirilmiştir. Bu ayaklanmalar daha sonra 1919’da Afganistan’ın bağımsızlığı ile neticelenecektir. Ama savaşın başladığı dönemlerde Osmanlı Devleti’nin bu ayaklanmalar ile beklediği sonuç elde edilememiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti resmî olarak diplomatik yolları denemeye karar vermiştir.

Bu çerçevede Aralık 1914’te Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye tarafından Sadarete gönderilen bir mektupta: “Halife Hazretleri tarafından ilan edilmiş olan Cihad-ı Mukaddese tüm İslam âleminin katılmasını sağlamak için bir *fetva-yı şerie* ile ilgili devletlere emir ve tembih edilmesi gerektiği” bildirilmiştir. Ayrıca söz konusu mektupta, yakında Almanya’nın Afganistan’a bir heyet göndereceği anlatılırken, Osmanlı Devletinin de bu heyetin terkinde bir grubu göndermesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu mektupta bölgedeki devletlerin “Cihad-ı Mukaddese”e katılmalarının tarikatlardan daha etkili olacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁵

2. Afganistan’a Üst Düzey Bir Heyet’in Gönderilmesi Kararı

Afganistan ve yakın bölgelerine yönelik bireysel faaliyetler ile istenen sonuca ulaşılamayacağına kanaat getiren Osmanlı Devleti, 1914 sonlarına doğru

¹⁰⁰⁴ Adamec, a. g. e. s. 113.

¹⁰⁰⁵ BOA, FK: DH. EUM. KLU, Dosya No: 5, Gömlek No: 18.

Türk ve Alman uzmanlarından oluşan üst düzey bir heyeti resmi olarak bölgeye göndermeye karar vermiştir.

Bu çerçevede Dâhiliye Nezaretine bağlı Emniyet-i Umumiye Dairesi, sadarete gönderdiği mektupta, Afganistan'a gönderilecek olan heyetin, bölgedeki amaç ve görevleri ile ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği konusunda Mayıs 1915'te ayrıntılı bir yazı göndermiştir. "*Afganistan'a gönderilmesi kararlaştırılan heyetin vazifesi ve özellikleri*" adı altında gönderilen bu yazıda şu maddeler dikkat çekmektedir:¹⁰⁰⁶

- ❖ *Anladığım kadarı ile Halife Hazretleri tarafından davet edilen Cihad-ı Mukaddese İslam âleminin icabet etmesi lüzumu "fetva-yı şerife-yi şerie" ile sağlanacaktır.*
- ❖ *Afganistan Emiri Hazretlerinin de dinî duyguları ile İslamî himmeti tahrik edilerek kendi hâkimiyet sahasındaki Müslümanlardan oluşacak olan Mücahitler ve Afgan ordularının bu ülkeye yakın olup İngiliz ve Moskof devletlerinin istilasındaki Hindistan ve Buhara'ya saldırması ve bu bölgelerde kâfirlerin elinde esir olan Müslümanların kurtulması sağlanacaktır.*
- ❖ *Bu göreve gönderilecek olan heyetin terki bindekilerin Arapça ve Farsça bilmeleri gerekmektedir. Bir kişi nutuk sanatına hâkim, bir kişi yüksek rütbeli asker, bir kişi de hukukçu ve bir de kâtip olacak. Bunların dışında imam, zabıt ve hizmetçi gibi kişiler de bu heyetin terki binde olacak.*
- ❖ *Heyet bu şekilde teşkil ettikten sonra, cihat için hazırlanan "fetva –yı şerifenin" çıkartılma sebeplerini açıklayabilecek, İslam âleminin mevcut ayrılığından dolayı uğradıkları zararları, yeryüzündeki Müslümanların Kâfirlerin elinde çektikleri zilleti ağlatacak şekilde tasvir edebilecek kabiliyette olacak. Cihat çağrısına katılmamanın şeriat kurallarına aykırı olduğunu, Almanya ve Avusturya gibi güçlü devletlerin İslam topluluğu ile savaş halinde olmamasının, Müslümanlar için bir lütuf olduğunu ve artık Müslümanların bu fırsatı elden verdiklerinde çok vahim bir geleceğin kendilerini beklediğini beyan edebilecek.*

¹⁰⁰⁶ Belgenin kopyası Ek -1, Belge -33'de eklenmiştir. Belgenin aslı için bkz: BOA, FK: DH. EUM. KLU, Dosya No: 5, Gömlek No: 18

❖ *Bu heyet bir miktar pahalı hediyeler ile gönderilecektir. Bu heyetin başkanlığını İzmir Mebusu Übeydullah Efendi'nin yapacağı beklenmektedir. Fakat Übeydullah Efendinin yukarıdaki sıfatları taşıdığı konusunda şüpheler mevcuttur.*

Daha önce İzmir Mebusu Übeydullah Efendi'nin, gönderilecek olan heyette başkanlık edeceği ifade edilmesine rağmen, belirtilen “sıfatları taşımadığı” gerekçesi ile onun yerine, daha güçlü bir kişinin atanması hususunda tartışmalar devam etmiştir. Ludwig W. Adamec'e göre bu heyetin başında, Trablusgarp savaşında üstün başarılar gösteren Hüseyin Rauf Bey bulunmaktaydı. Daha sonra Bağdat'ta Alman heyetinin başkanı Wilhelm Wassmuss ile ihtilafa girmiş ve bunun üzerine devletler heyet terkipini yeniden gözden geçirmişlerdir.¹⁰⁰⁷ Nitekim bu dönemde Emniyet-i Umumiye tarafından sadarete gönderilen bir raporda, Dördüncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın emri ile Afganistan'a gidecek olan heyete alınan Hüseyin Rauf Bey'in Bağdat'ta olduğu bilgisi dikkat çekmektedir.¹⁰⁰⁸ Hemen ardından gönderilen şifreli bir başka raporda da: “*Afganistan'a gitmek üzere hareket eden ve el yevm Bağdat'ta bulunan Rauf Bey'in şimdilik o cihete izamı mümkün olmamasına mebni maiyet-i aliyyelerin istihdamı muvafık görüldüğünden mazhar-ı tensib-i âlileri buyrulduğu takdirde kendisine tebliği keyfiyet olunmak üzere işarı olunur*” ifadesi yer almaktadır.¹⁰⁰⁹

Bu belgeden de anlaşılacağı gibi, Hüseyin Rauf Bey, Afganistan'a gidecek olan heyete dâhil edilmişti. Fakat her hangi bir sebepten dolayı, “şimdilik gitmelerinin mümkün olmadığı” ifade edilmiştir. Dolayısı ile bu belge Adamec'in söylediklerinde doğruluk payı bulunduğunu göstermektedir.

Adamec'in ifadelerine göre, Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Almanlar arasında yapılan görüşmede Almanlar, Türklerin terkipinde Afganistan'a gideceklerdi. Yani heyetin başkanlığını Türkler üstlenecekti. Almanların bulunması heyetin ağırlığını göstermek için sadece psikolojik bir etki yaratma amacı taşımaktaydı. Ancak, doğu toplumu uzmanı olan Wilhelm Wassmuss, Enver Paşa'nın “Panislamist” fikirlerini bildiği için, “bu fikre hizmet” ediyor gibi bir hisse

¹⁰⁰⁷ Adamec, a. g. e. ss. 110, 111.

¹⁰⁰⁸ BOA, FK: DH. EUM.7.Şb, Dosya No: 3, Gömlek No: 18.

¹⁰⁰⁹ BOA, FK: DH. ŞFR, Dosya No: 48, Gömlek No: 278

kapılmıştı. Bu yüzden de heyetin başkanlığını Rauf Bey'e bırakmak istememiş ve aralarında sorun çıkmıştır. Dolayısı ile heyetin terkibi konusundaki fikirlerin gözden geçirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.¹⁰¹⁰

İlk heyet kendi aralarındaki ihtilaf sebebi ile Bağdat'tan geri dönünce, yeni bir yetkili heyetin oluşturulması için vakit kaybetmeden harekete geçilmiştir. Yeni oluşturacak olan heyetin terkinde ciddi değişiklik yapmış olan Osmanlı Devleti, Kazım Bey'i yeni heyetin başkanlığına atamıştır. Ayrıca Sultan Mehmet Reşat, Afganistan Emirinin "Cihad-ı Mukaddes"e katılmasını sağlamaya yönelik ikinci bir mektup yazarak, heyet başkanı Kazım Bey'e teslim etmiştir. Kazım Bey yeni heyet ile birlikte Şubat 1915'te Afganistan'a gitmek üzere Bağdat'a gitmiştir.¹⁰¹¹

Öte yandan bu dönemlerde Berlin'de "Hindistan Komitesi" adı altında faaliyetlerini yürüten Hindistanlılar, ülkelerinde ve Afganistan'da İngiliz karşıtı faaliyet gösteren Hindistanlılar ile temas kurmak üzere kendilerinden de bir kaç kişinin bu heyete dâhil edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine yeniden oluşturulan heyete eski Hint prenslerinden Mahendra Pratap da dâhil edilmiştir. L. W. Otto von Henting başkanlığında oluşturulan 23 kişilik Alman heyeti Ocak 1915'te Bağdat'a doğru hareket etmiş ve Şubat 1915'te Bağdat'a ulaşmıştır. Kendilerinden bir kaç gün önce buraya gelen Kazım Bey başkanlığındaki Türk heyeti ile birleşerek istişarelere başlamışlardır.¹⁰¹²

3. Türk - Alman Heyeti'nin Afganistan'a Gitmesi ve Faaliyetleri

Türk, Alman ve Hindistanlılardan oluşan heyet Bağdat'ta bir kaç günlük istişarenin ardından Afganistan'a doğru hareket etmiştir. Öte yandan bu heyetin Afganistan'a doğru yola çıkması, İngilizler ile Rusları endişelendirmiş ve bunun önlenmesi için bazı kararlar almaya başlamışlardır.

Bu arada Afganistan Emirliği, savaşın başlaması ve Osmanlı Devletinin de savaşa girmesi ile İngilizlerin isteği üzerine tarafsızlık ilan etmişti. Fakat İngilizler ve Ruslar, Hilafetin ve dolayısı ile Osmanlı Devletinin bu bölge halkı üzerindeki etkisini bildikleri için tedbiri elden bırakmamaya çalışmışlardır. Bir yandan İngilizler

¹⁰¹⁰ Adamec, a. g. e. s. 111.

¹⁰¹¹ Sultan Reşat'ın Afganistan Emirine yazdığı ikinci Name -yi Hümayunu için bkz: Belge – 36. BOA, FK: A} DVN. NMH, Dosya No: 37, Gömlek No: 07

¹⁰¹² Adamec, a. g. e. s. 112.

Afganistan Emirinden, savaşta tarafsızlığının korunması konusunda tekrar güvence alırken, Rusların da Afganistan sınırına takviye asker gönderdiği bilinmektedir. Ayrıca Ruslar, Moskova'daki İngiliz elçisine, Afgan Emirine güvenilmediğini ve İngilizlerin olayı yakından takip altına tutması gerektiğini söylemiştir.¹⁰¹³

6 Temmuz 1915'te Hindistan Genel Valiliği, Afganistan Emirine bir mektup göndererek, Türk, Alman, Avusturya ve Hindistan Muhafızlarından oluşan 80 kişilik bir heyetin Kabil'e gelmek üzere Afganistan sınırlarına yakın olduğunu bildirmiştir. Ayrıca İngilizler, Afganistan Emirinden, onların silahlarını alarak kendilerini savaş bitinceye kadar alıkoymasını talep etmiştir. Afganistan Emiri de, "onlara tarafsız bir devlet nasıl davranacaksa o şekilde davranılacağı" konusunda İngilizlere güvence vermiştir.¹⁰¹⁴

Bu dönemlerde Afganistan sınırları İngilizler tarafından korunmaktaydı. Türk ve Alman Heyetinin Afganistan'a ilerlemesi üzerine İngilizler sınırda olağanüstü güvenlik önlemleri almıştır. Fakat Rusya ile İngiltere'nin bütün bu önlemlerine rağmen, Ağustos 1915'te Afganistan sınırına gelen heyetin sıradan halk tarafından büyük bir coşku ile karşılandığı ve İngilizlerin kalabalık halka karşı hiç bir şey yapamadığı bilinmektedir. Meşhet'teki İngiliz Konsolosu General T. W. Haig, 4 Ağustos 1915'te verdiği rapor ile söz konusu heyetin Herat'a ulaştığını bildirirken,¹⁰¹⁵ resmî üniforma ile Herat Valisi başta olmak üzere kentin önde gelen kişileri tarafından çok sıcak karşılandığını anlatmıştır. General Haig'in "aptallar" diye nitelendirdiği bazı ahalinin Türk heyetinin ellerinden öpmesi dikkat çekmiştir.¹⁰¹⁶

12 Eylül 1915'te General Haig, bir diğer raporunda heyetin Herat'tan Kabil'e doğru yola çıkarken, Herat valisinin sarayında ahali ile görüştüğünü, Sultan Reşat'ın "cihat fetvasını" ahaliye okuduğunu ve ahali tarafından çok sıcak

¹⁰¹³ Muhammed Rahim, **Berg-hâ-yı Ez Tarih-i Muasır-i Vatan-ı Ma**, Gholam Sahi Gayret (Fa. Çev.), Fazıl Yy. Peşaver, 1380 (ş. t.), ss. 42, 43.

¹⁰¹⁴ Adamec, a. g. e. ss. 114, 115.

¹⁰¹⁵ Bilal Şimşir, Mahmut Tarzi'nin oğlu A. Tarzi'ye dayandırdığı yazı ile, söz konusu heyetin 24 Haziran 1915'te Herat'a ulaştığını ifade etmektedir. Şimşir, a. g. e. s. 22. Ancak Afgan ve batılı araştırmacılar, bu heyetin Herat'a ulaşmasını Temmuz sonu olduğunu ifade etmektedirler. Adamec, a. g. e. s. 115, Zamani, a. g. e. C. 1, s. 120, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 460, Rahim, a. g. e. s. 43.

¹⁰¹⁶ Adamec, a. g. e. s. 115.

karşılandığını anlatmıştır.¹⁰¹⁷ Bunun üzerine İngilizler yeniden Afgan Emiri Habibullah Han'dan, Afganistan'da bulunan heyetin faaliyetlerini durdurmasını ve bu heyet ile iş birliği yapan kabile liderlerinin de halkı İngiliz karşıtı harekete teşvikine engel olunmasını istemiştir. İngilizlerin bu isteği üzerine Habibullah Han, ülkenin bütün bölgelerinden “Loya Cirga” bahanesi ile davet ettiği 540 kabile liderini Kabil'de göz hapsine almıştır.¹⁰¹⁸

Uzunca bir süre Herat'ta kalan Türk ve Alman heyeti, Hazaracat yolu ile 26 Eylül 1915'te Kabil'e ulaşmıştır.¹⁰¹⁹ 12 Ekim'de Afganistan Emiri Habibullah Han ile görüşen heyet, Osmanlı hükümdarı Sultan Mehmet Reşat'ın İngiliz ve Ruslara karşı cihat çağrısını içeren mektubunu teslim etmiştir.¹⁰²⁰

Türk ve Alman heyeti ile görüşen Emir Habibullah Han: “her daim Halife Hazretlerinin emirlerini başımızla kabul edeceğimizi biliyorsunuz” diye söze başlayarak, hemen eklemiş: “Biz Müslüman bir devlet ve millet olarak cihada meyilliyiz. Ancak bunun gerçekleşmesi için daha fazla araç gerece ihtiyacımız var. Eğer Afganistan'a yönelik bir saldırı olursa, ülkemizi savunmak için mevcut olan sınırlı imkânlarımızdan yararlanarak müdafaa etmeye çalışırız, ama düşmana saldırmak için daha fazla araca ihtiyaç duyulmaktadır” şeklindeki ifadeler ile kendi tutumunu ortaya koymuştur. Bunun üzerinde Türk ve Alman heyeti de, Afganistan'ın hemen savaşa girmesi için ısrarcı olamadıklarını, fakat Türk ve Alman askerlerinin Afganistan sınırına yaklaştıklarında Afganların bize yardım etmek için hazır olmalarını istediklerini belirterek, görüşmeyi diplomatik bir konuşma ile noktalamak istemişlerdir.¹⁰²¹ Fakat Afganistan Emiri yeniden söze başlayarak, Afganistan'ın daha önce tarafsızlık ilan ettiğini ve bu sebeple hiç bir devletin yanında savaşa girmeyeceklerini net bir dille ifade ettikten sonra, “bir süreliğine sizi misafir etmek zorundayız” şeklindeki ifadesi ile heyeti alıkoyma

¹⁰¹⁷ Adamec, a. g. e. s. 116.

¹⁰¹⁸ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 739.

¹⁰¹⁹ Bu arada söz konusu heyetin Kabil'e ulaşma tarihinin Bilal Şimşir, Mahmut Tarzi'nin oğlu A. Tarzi'ye dayandırarak, 7 Eylül 1915 olarak göstermektedir (Şimşir, a. g. e. 22). Oysa Batı ve Afgan araştırmacıları bu heyetin 26 Eylül'de Kabil'e geldiğini ve 12 Ekim 1915'te Emir ile görüştüğünü ifade etmektedirler. Adamec, a. g. e. s. 117, Zamani, a. g. e. C. 2, s. 120, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 739.

¹⁰²⁰ Sultan Mehmet Reşat'ın Name-yi Hümayunu için bkz: Ek -1, Belge – 35, 36. Kaynak: BOA, FK: A} DVN. NMH, Dosya No: 37, Gömlek No: 07

¹⁰²¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 462.

düşüncesinde olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim söz konusu heyetin 22 Mayıs 1916'ya kadar Kabil'de alıkonduğu bilinmektedir.¹⁰²²

Bazı araştırmacılara göre, Afganistan Emiri, İngilizlerin isteği ile Türk ve Alman heyetin Kabil'deki Babür Bağında göz hapsinde tutmuştur. Daha sonra heyet üyelerinin açlık grevine başvurması ve saltanat naibi Nasrullah Han başta olmak üzere bazı devlet erkânın araya girmesi ile emaret sarayına getirilmiştir.¹⁰²³ Bu arada Afganistan Emiri Habibullah Han'ın Türk ve Alman heyetine karşı takındığı tavır sebebi ile İngilizler bir mektup yazarak Habibullah Han'ın "tarafsızlığını korumasından dolayı" teşekkür etmiş ve yıllık verilen mali yardımlarına 200.000 rüpiye eklendiğini müjdelemiştir.¹⁰²⁴

Bu dönemde Afganistan sarayı iki farklı fikir etrafında toplanmıştı. Bunlardan en güçlüsü olan ilki, saltanat naibi Nasrullah Han, Veliaht Amanullah Han, Amanullah Han'ın kayın pederi Mahmut Tarzi, Habibullah Han'ın diğer oğlu Şehzade İnayetullah ve General Nadir Han gibi kişilerin etrafında toplanan gruptu. Bunlar Osmanlı Devletinin yanında savaşa girilmesi gerektiğini ve bu yol ile Afganistan'ın tam bağımsızlığının sağlanacağını savunmaktaydılar. Bir diğer grup ise, Sadrazam Serdar Abdulkuddus Han ve Muhammed Yusuf Han etrafında toplanan muhafazakâr kesimdi. Bunlar mevcut statükoyu korumak ve İngilizler ile bir ihtilafa girmek istemeyen gruptu.¹⁰²⁵

Birinci grup üyelerinden Nasrullah Han ile Mahmut Tarzi'nin Türk heyeti ile sürekli olarak görüştüğü ve hatta Habibullah Han'ın cihada katılması için ikna etmeye çalıştığı da bilinmektedir.¹⁰²⁶

Afganistan Emiri Habibullah Han, bir yandan Rusya ile İngiltere gibi yanı başındaki iki dev, diğer taraftan dost, Müslüman ve hatta Müslümanlığın manevi lideri olan ve ülke içerisinde de onunla beraber savaşmaya can atan Osmanlı Devleti ve onun müttefiki Almanya arasında sıkışıp kalmıştır. Nasrullah Han, Amanullah Han ve Mahmut Tarzi gibi en yakın adamları da onu savaşa sokmak için uğraşmaktadır. Her iki taraf arasında dengeyi sağlamak için uğraşan Habibullah Han, nihayet 24 Ocak 1916'da bir antlaşma önerisi hazırlayarak Türk

¹⁰²² Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 739.

¹⁰²³ Zamani, a. g. e. C. 2, ss. 121, 122.

¹⁰²⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 463.

¹⁰²⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 462, Zamani, a. g. e. C. 2, s. 122

¹⁰²⁶ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 122

ve Alman heyeti ile yeniden müzakere etmeyi kabul etmiştir. Bu antlaşma önerisine göre; Osmanlı, Almanya, Avusturya ve diğer müttefikleri Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanıyacaktı. Almanya 100.000 tüfek, 300 adet farklı türlerden top ve on milyon sterlin Afganistan'a vermeyi kabul edecektir.¹⁰²⁷ Ayrıca, Almanya, Afganistan'a yapacağı yardımları İran üzerinden getirecek ve İran'dan transit olarak geçmesi konusunda o ülkeyi de Almanya'nın kendisi ikna edecektir. Bunların yanında, Almanya ile müttefikleri, Afganistan sınırına 100.000 asker getirirse, Afganistan savaşa girecektir. Bunun üzerinde Alman heyeti, her hangi yazılı bir antlaşma imzalamayacaklarını ve fakat bu isteğin Almanya'ya iletileceğini söylemiştir.¹⁰²⁸

Bazı araştırmacılar, söz konusu heyetin Habibullah Han tarafından oyalanmasının temel sebebini; savaşın gidişatını takip ederek ona göre karar alınması, İngilizlerin heyeti alıkoyması yönündeki talimatları ve Afganistan'daki iç dengelerin gözetilmesi gibi hususlar olduğunu ifade etmektedir. Nitekim söz konusu heyet defalarca geri dönmek için Habibullah Han'dan izin istemesine rağmen, Habibullah tarafından bekletilmesi dikkat çekmektedir.¹⁰²⁹

Türk ve Alman heyeti, Habibullah Han'ın davranışlarından ve çelişkili konuşmalarından, İngilizlere karşı bir savaşa girilmesinde samimi olmadığını anlamıştı. Nitekim Habibullah Han, heyetle görüşmesinden bir kaç gün sonra 29 Ocak 1916'da sarayda topladığı tüm kabile liderleri ve devlet erkânının huzurunda: "Bizim geleneksel siyasetimizden sapmaya niyetimiz yok, komşularımız ile ilişkilerimizin bozulmasına müsaade etmeyeceğiz ve savaştaki tarafsızlığımızı koruyacağız" şeklindeki ifadeleri ile kesin tavrını ortaya koymuştur.¹⁰³⁰

Afganistan'da daha fazla kalmanın zaman kaybı dışında başka bir anlamı olmadığını gören Türk ve Alman heyeti, bu ülkeyi terk etmek için Afganistan Emiri Habibullah Han'dan müsaade istemişlerdir. Bu müsaade alındıktan sonra, 22 Mayıs 1916'da Alman heyeti ile Türk heyetinden bazıları Afganistan'ı terk etmiştir. Fakat Türk heyetinin büyük çoğunluğu ile Hindistanlıların Afganistan'da kalarak, İngiliz karşıtı unsurlar ile beraber faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir.¹⁰³¹ Daha

¹⁰²⁷ Adamec, a. g. e. s. 124.

¹⁰²⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 463.

¹⁰²⁹ Adamec, a. g. e. s. 123.

¹⁰³⁰ Adamec, a. g. e. ss. 125, 126.

¹⁰³¹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 464.

sonra Temmuz 1916'da Hindistan'ın kuzeybatı sınır komiseri Roos Keppel Hindistan'a gönderdiği raporda, sınır bölgelerinde Afridi kabilesinin yanında Türklerin de bulunduğunu iddia etmiştir. Keppel, Afridi kabile üyelerine istinaden, bu Türklerin Osmanlı Devletine bağlı olduğunu ve Kabil'de bulunan Kazım Bey ismindeki Türk Elçisinin emrinde çalıştıklarını iddia etmiş ve sınırdaki olaylara Afganistan Emirinin de müdahil olduğunu öne sürmüştür.¹⁰³²

Alman heyeti Afganistan'ı terk etmesine rağmen, Afganistan'da hâlâ İngilizlere karşı Habibullah Han'ın savaş başlatacağı yönünde bir takım söylentiler mevcuttu. Çünkü Türk heyetinin büyük bir kısmı Kazım Bey başkanlığında Kabil'de kalarak birçok dinî lider ve kabile büyükleri ile görüşmekteydi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu dönemde Habibullah Han, tüm kabile liderlerini muhtemel bir İngiliz karşıtı ayaklanmayı önlemek için Loya Cirga bahanesi ile Kabil'de tutmaktaydı. Bu da, Habibullah Han'dan cihada katılması yönünde umudunu kesmiş olan Kazım Bey için yeni bir fırsattı. Bu fırsattan yararlanarak Mahmut Tarzi ve yakın çevresi aracılığı ile bu kabile liderleri ile görüşmüş ve onları cihada davet etmiştir. Tüm bunların neticesine Afganistan'ın bağımsızlığını ve İngilizlere karşı cihada katılmak isteyen güçlü bir kitle oluşmuştur. Ayrıca Afganistan'daki sıradan halk arasında Osmanlı Devletine karşı olan sevgi ve saygının artmasına da zemin hazırlamıştır. Bütün bu faaliyetlerin neticesinde, Birinci Dünya Savaşının sonuna ve hatta Afganistan'ın bağımsızlığına kadar Afganistan ve Hindistan sınırlarında İngilizlere karşı olan ayaklanmalar devam etmiştir. Hatta bazen bu ayaklanmaların diğer bölgelerdeki İngilizlere karşı da yapıldığını görmekteyiz. Nitekim 15 Kasım 1918'de, Osmanlı toprakları olan Musul İngilizler tarafından işgal edilince, Kabil halkının İngilizlere karşı büyük bir gösteri yaparak İngiliz askerlerine saldırdığı görülmektedir.¹⁰³³

4. Afganistan Sarayındaki İhtilaf ve Habibullah Han'ın Sonu

1910'dan sonra Afganistan sarayı içerisinde Habibullah Han'a karşı bir takım muhalefetler başlamıştı. Özellikle Habibullah Han'ın İngilizlere yakın olma politikası ciddi eleştirilere sebep olmuştu. Bu dönemlerde Mahmut Tarzi ve Habibullah'ın iki oğlu (Mahmut Tarzi'nin damatları İnayetullah Ham ile Amanullah

¹⁰³² Adamec, a. g. e. ss. 125, 130.

¹⁰³³ Sarıhan, a. g. e. s. 24.

Han) başta olmak üzere bir grup aydın Seracülahbar etrafında toplanarak Habibullah Han'a karşı bir cephe oluşturmaya başlamıştı. Bunlar çoğu zaman Habibullah Han'ın kardeşi saltanat naibi Nasrullah Han tarafından da desteklenmekteydi. Zaten bunların liderliğini de veliaht Amanullah Han üstlenmişti. Bu yüzden Habibullah Han bunlara karşı aciz durumda kalmıştı.¹⁰³⁴

Araştırmacılara göre bu dönemde sarayda üç ayrı fikir etrafında birleşen muhalif grup mevcuttu. Bunlardan en güçlüsü, Mahmut Tarzi'nin damatları veliaht şehzade Amanullah ile kardeşi İnyetullah etrafında birleşmişti. Bunlar İngilizlere karşı tam bağımsızlık ile birlikte, devlet idaresinde meşrutiyet esaslarının uygulanmasını savunmaktaydılar. İkinci grup ise, Habibullah Han'ın kardeşi saltanat naibi Nasrullah Han etrafında toplanmıştı. Bu grup mevcut olan mutlakıyetçi rejimi savunmaktaydılar, ancak İngilizlere karşı tam bağımsızlık istemekteydiler. Bu grup bağımsızlık mücadeleleri çerçevesinde her zaman birinci grup ile birlikte hareket etmekteydiler. Üçüncü grup ise İngilizler ile yakın ilişkide olan ve Habibullah Han'ın üvey annesi Bibi Halime etrafında birleşen küçük bir kitleydi. Bibi Halime, aslında başlangıçtan beri İngilizlerin himayesi ile Habibullah Han'ı tahttan indirerek öz oğlu Ömer Han'ı emirlik tahtına oturtma yollarını aramaktaydı. Bunun muhalefet sebebi de bu yüzdendi.¹⁰³⁵ Birinci Dünya savaşı yıllarında Türk ve Alman heyeti Kabil'e geldiğinde, Türklerin yanında savaşa girip girilmemesi konusundaki tartışmalarda, Bibi Halime, savaşa girilmemesi ve İngilizler ile olan ittifaka sadık kalınmasını savunanlar arasında yer almıştır. Bu fikirleri ile bu dönemde Sadrazam Abdulkuddus Han'ı da kendi grubuna dâhil etmiştir.¹⁰³⁶

Afganistan sarayındaki bu gruplaşmalardan meydana gelen ihtilaf, Birinci Dünya Savaşı sırasında Afganistan'ın "tarafsızlık" ilan etmesi ile ciddi boyutlara ulaşmıştır. Afganistan Emirinin bu kararı ile Tarzi ve veliaht Amanullah Han grubu, saltanat naibi Nasrullah Han grubu ile birleşerek, Osmanlı Devletinin yanında savaşa girmeyi ve bu şekilde tam bağımsızlık fırsatı yakalamayı düşünmüşlerdir. Öte yandan Bibi Halime ile Sadrazam Abdulkuddus Han birleşerek İngilizler ile

¹⁰³⁴ Atayî (1362), a. g. e. s. 219.

¹⁰³⁵ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 468.

¹⁰³⁶ Adamec, a. g. e. ss. 119, 120.

ittifakın bozulmaması ve “tarafsızlık” siyasetinin savunulması gerektiğine inanmaktaydılar.

1915’te Türk ve Alman heyeti ile görüşüldüğünde bu gruplaşmaların bariz bir şekilde kendini gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde Abdulkuddus Han ile Bibi Halime grubuna, Hindistan ile ticarî ilişkileri bulunan bazı tüccarların da katıldığı ve böylece bu grubun eskisinden daha da güçlendiği bilinmektedir. Bu sırada yapılan müzakerelerde Emir Habibullah Han’ın da daha çok İngiliz taraftarı olan grubun yanında yer aldığı görülmüştür.¹⁰³⁷

Daha önce bahsedildiği gibi, İngiliz karşıtı olan Tarzi ve Nasrullah Han’ın çoğu zaman Türk heyeti ile görüştüğü bilinmektedir. Bu görüşmeler esnasında Nasrullah Han, Habibullah’ı devirerek Afganistan halkını cihada sevk edeceği konusunda Türklere bir öneride bulunduğu bilinmektedir. Fakat Türk heyeti başkanı Kazım Bey, Kafkasya’daki Rus ilerlemesi ve Mısır’daki sorunları göz önünde bulundurarak Türk ve Alman birliklerinin Afganistan’a yardım için gelebileceğinden emin olmadığı için bu öneriyi kabul etmemiştir.¹⁰³⁸

Saray içindeki ihtilaf tüm hızı ile sürerken, Afganistan ile Hindistan sınırında İngilizlere karşı bazı Afgan kabileleri saldırıya geçmiş, birçok İngiliz karakolunu işgal ederek yağmalamışlar ve çok sayıda İngiliz askerini öldürmüşlerdir. Bölgeden alınan raporlara göre bu saldırı, Nasrullah Han imzası ile gönderilen bir mektup sonucunda gerçekleşmiştir. Söz konusu mektupta, kabile liderlerine hitaben, “siz kendinizi cihada hazırlayın ve yaz aylarında Emir de İngilizlere karşı genel cihadı ilan edecektir” şeklindeki ifade, zaten İngilizlere karşı savaşmak için fırsat arayan halkı harekete geçirmiştir.¹⁰³⁹ Ayrıca daha önce belirtildiği gibi, Hindistan kuzeybatı sınır komiserinin bu ayaklanmaların arkasında Türklerin olduğu yönündeki iddiaları da dikkat çekmiştir.

Bu sıralarda saray içerisindeki ihtilafın ülkenin diğer bölgelerine yansımaya başladığı görülmektedir. 15 Ağustos 1917’de Kandahar’daki Cami imamı Emir Habibullah’a bir mektup yazarak, İngilizlerin kutsal mekânlara saldırdığını ve İngilizlere karşı bir an önce cihat ilan edilmesi gerektiğini talep etmiştir. Ancak Emir

¹⁰³⁷ Adamec, a. g. e. s. 120

¹⁰³⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 464.

¹⁰³⁹ Adamec, a. g. e. s. 128.

Habibullah, Kandahar imamlarının da isteklerine karşı sessiz kalmayı tercih etmiştir.¹⁰⁴⁰

Sınırdan başlayıp bir süre sonra Kandahar ve Kabil gibi önemli kentlerde İngiliz karşıtı hareketlerin başlaması İngilizler ile Emir Habibullah Han'ı endişelendirmiştir. Bunun üzerinde Habibullah Han, İngilizlere, en kısa sürede bu sorunların çözüleceği yönünde güvence vermiştir. Hemen ardından sarayda yaptığı bir konuşmada: "İngilizler ile bizim dostluğumuza gölge düşürmek isteyen ve hatta bununla kalmayıp benim tahtıma göz dikmiş olanlar, saray mensubu bile olsa cezalandırılacaktır" şeklindeki ifadesi ile İngiliz karşıtı olan herkesi, şehzadeler dâhil zan altına bırakmıştır. Bunun üzerinde tüm muhalif gruplar ortak bir toplantı yaparak, ne pahasına olursa olsun Emir Habibullah Han'ın öldürülmesi gerektiği konusunda bir anlaşmaya varmışlardır. Hatta antlaşmanın hayata geçinceye kadar gizli tutulacağı konusunda bir Kuran'a imza atarak Kuran'ın Habibullah'ın kardeşi saltanat naibi Nasrullah Han'a teslim edildiği bilinmektedir.¹⁰⁴¹

Bütün bu gelişmeler sırasında Eylül 1918'de Habibullah Han kendi doğum gününde düzenlenen töreni izlerken, arabasına tabanca ile ateş açılmış, ancak Habibullah Han yara almadan kurtulmuştur. Bir çok insanın hayatına mal olan bu olayın asıl failinin, Seracülahbar Gazetesinin bir muhabiri olması da dikkat çekmektedir.¹⁰⁴²

Bu olayın ardından artık Habibullah Han kimseye güvenmemeye başlamıştı. Kendisine karşı olduğunu düşünen kardeşi Nasrullah Han ile veliaht Amanullah Han'ı, kendisine karşı bir plan yapabileceğini düşünerek bir birinden ayrı tutmaya çalışmıştı. Ama Habibullah Han'ın bu önlemi de işe yaramamış, çünkü yapılması gereken plan çoktan yapılmış ve karar alınmıştı. Bu çerçevede Ocak 1919'da dinlenmek ve avlanmak maksadı ile Celalabat'a gittiğinde, veliaht Amanullah Han'ı Kabil'de bırakırken, saltanat naibi kardeşi Nasrullah Han ile diğer oğlu İnayetullah Han'ı kendisi ile götürmüştü. Habibullah Han, 21 Şubat 1919'da gece saat üç civarında, Celalabat ile Lağman arasında balık avlamak için kurduğu

¹⁰⁴⁰ Adamec, a. g. e. s. 133.

¹⁰⁴¹ Atayî (1362), a. g. e. s. 231.

¹⁰⁴² Farhang, a. g. e. C. 1, s. 467.

kampındaki çadırında, kimliği bilinmeyen bir kişi tarafından kafasına kurşun sıkılarak öldürülmüştür.¹⁰⁴³

Habibullah Han, her ne kadar hayatı boyunca bir denge politikası güderek İngilizler ile nispeten iyi ilişkiler kurmaya çalışsa da, ülkede başlayan bağımsızlık düşüncelerinin gelişmesinde de kısmî bir rol oynamıştır. Onun öldürülmesi ile ülkede bağımsızlık yolunda emin adımlar atılmaya başlanmıştır.

E. AFGANİSTAN BAĞIMSIZLIK YOLUNDA

Geleneklere göre yeni hükümdar tahta oturmadan eski hükümdarın naşı toprağa verilmeyecekti. Bu yüzden, daha cenaze merasimi yapılmadan Celalabat'ta Nasrullah Han kendisini hükümdar ilan etmiş ve yanında bulunan yeğeni İnyetullah'ın da biatini almıştır.¹⁰⁴⁴

Şehzade İnyetullah, Habibullah'ın en büyük oğlu olmasına rağmen, annesi asilzade olmaması ve kendisinin de "sofi meşrep" bir kişiliğe sahip olması sebebi ile kendisinden küçük kardeşi Şehzade Amanullah babası tarafından veliaht ilan edilmişti. Babası öldürüldüğü gece Amanullah, babasının talimatı ile Kabil'de kalırken, İnyetullah ise amcası Nasrullah Han ile babasının yanında Celalabat ve Lağman ortasındaki kamptaydı. Nasrullah Han, 1901'de babası Abdurrahman Han öldüğünde ve ağabeyi Habibullah Han, aşiret liderleri tarafından emir ilan edildiğinde, yakın çevrelerine itirazını dile getirmiş ve emaret iddiasında bulunduğunu gizliden gizliye ortaya koymaya çalışmış biriydi. Bunun üzerine aşiret liderlerinin araya girmesi ile Habibullah Han onu saltanat naipliği görevine getirmişti. Ama hiç bir zaman da Afganistan'ı yönetme arzularından vazgeçmemişti. Nitekim, 1918'de tüm muhalif gruplar birleşerek Habibullah'ın öldürülmesi gerektiği kararı alıp Kuran'a imza atarak Nasrullah Han'a verdiklerinde, Habibullah Han'dan sonra Nasrullah Han'ı Afganistan emaretine getirecekleri yönünde bir antlaşmaya varmışlardı. Nasrullah Han bunun üzerinde antlaşmaya imza atmıştı.¹⁰⁴⁵

Nasrullah Han, daha önce yapılan anlaşmaya binaen ağabeyinin öldürülmesi ile Kabil'e dönmeden Celalabat'ta kendisini hükümdar ilan etmiştir.

¹⁰⁴³ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 741.

¹⁰⁴⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 484.

¹⁰⁴⁵ Atayî (1362), a. g. e. s. 231

Habibullah Han'ın cenazesi daha yapılmadan Şecaüddevle ismindeki elçiyi Kabil'deki yeğeni Amanullah Han'a göndererek kendisine biat etmesini istemiştir. Fakat Amanullah Han'ın biatini almak için Kabil'e giden elçinin kendisi, Kabil'de gördüğü manzara karşısında Amanullah'a biat etmiştir. Çünkü aynı günde babasının öldürüldüğü haberini alan Amanullah, amcası Nasrullah Han'ın hükümdarlık ilanının duyulmaması için Celalabat ile Kabil arasındaki telgraf hatlarını kestirmiş ve babasının öldürüldüğünü halka duyurduktan sonra, onun veliahdı olarak kendi hükümdarlığını ilan etmiştir. Aynı günde halka hitaben yaptığı konuşmada, Afganistan'ın iç ve dışişlerinde tam bağımsız bir memleket olduğunu ve bunu elinden almak isteyen herkese karşı savaş ilan edeceğini açıkça dile getirmiştir. Bu yüzden de Kabil sokaklarında Amanullah Han'a karşı büyük bir sevgi gösterisi yapılmaya başlamıştır.¹⁰⁴⁶

Kabil'deki coşkuyu gören Nasrullah Han'ın elçisi Şecaüddevle, Amanullah Han'ın yanına giderek ona biat etmiştir. Çünkü Mahmut Tarzi'nin öğrencilerinden olan Şecaüddevle en koyu meşrutiyetçilerden biri olmakla beraber ciddi bir İngiliz düşmanıydı. Saray'daki tüm çekişmelerde, Şehzade Amanullah'ı daha çok kendisine yakın görürdü. Hatta bazı araştırmacılar, Habibullah'ın ölümüne sebep olan kurşunun da bu kişinin tabancasından çıkmış olabileceğini iddia etmektedirler.¹⁰⁴⁷

Öte yandan Şecaüddevle Nasrullah Han'ın talimatı ile Kabil'e hareket etmeden, Habibullah Han'ın öldürüldüğü gecenin ertesinde, Celalabat'taki bir askerî birlik komutanı Cami'yi basarak imamı Amanullah Han adına hutbe okumaya zorlamış ve başta General Nadir Han olmak üzere Nasrullah Han'a yakın subayları yakalayıp Kabil'e göndermiştir. Bunun üzerine Celalabat'ta Amanullah ve Nasrullah taraftarları arasında ciddi çekişmeler yaşanmaya başlamıştır.¹⁰⁴⁸

Bu arada Nasrullah Han tarafından Kabil'e gönderilen Şecaüddevle, Amanullah Han'a biat ettikten sonra, bu kez Amanullah adına elçi sıfatı ile Celalabat'a dönerek, Kabil'deki durumu Nasrullah Han'a anlatmış ve onun Amanullah'a biat etmesini talep etmiştir. Bütün bu gelişmeler karşısında Nasrullah Han, yeğenine karşı gireceği muhtemel savaştan galip çıkamayacağını düşünerek

¹⁰⁴⁶ Zahir Tanin, *Afganistan Der Qarn-ı Bistom (1900 - 1996)*, İrfan Yy, Tahran, 1384 (ş. t.), s. 35.

¹⁰⁴⁷ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 742.

¹⁰⁴⁸ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 485

26 Şubat'ta Amanullah Han'a gönderdiği bir mektupla ona biat ettiğini ilan etmiştir. Eski Emir'in öldürülmesinde azmettirici suçundan 27 Şubat'ta Celalabat ordusu tarafından tutuklanan Nasrullah Han Kabil'e gönderilmiştir. Daha sonra 8 Mart 1919'da çıkartılan mahkemede ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. Amanullah Han'ın ağabeyi ve aynı zamanda bacanağı olan İnayetullah Han suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştır.¹⁰⁴⁹ Bu şekilde Amanullah Han iç muhalefetlerden kurtulmuş ve kendi siyasi iktidarını sağlama almıştır.

1. Amanullah Han ve Bağımsızlık İlanı (22 Şubat 1919)

Amanullah 1892'de dedesi Abdurrahman Han hâkimiyeti döneminde Kabil'in Pağman bölgesinde doğmuştur. Kabil'de kendi hükümdarlığını ilan ettiğinde 27 yaşında olan Amanullah, daha 13 yaşındayken Mahmut Tarzi ile tanışmış ve siyasi fikirlerini onun kontrolünde koyu bir meşrutiyetçi olarak geliştirmiştir. Anadolu'daki fikir hareketlerini Mahmut Tarzi aracılığı ile öğrenmiş ve büyük ölçüde etkilenmiştir. 1914'te Mahmut Tarzi'nin kızı Süreyya ile evlenmiştir.

Bazı batılı araştırmacılara göre, 1917'den sonra Amanullah'ın İngiliz karşıtı olan fikirleri ve devlet idaresinde meşrutiyet esaslarını savunması Afgan aydınları ve İngiliz karşıtı olan halk arasında ciddi bir beğeni toplamış ve bağımsızlık isteyen insanların adeta umut kaynağı haline gelmiştir. Bu da babası Habibullah'a, kendi mutlakiyetçi idaresine bir tehdit oluşturabileceği endişesini uyandırmıştır. Dolayısı ile bu dönemlere Amanullah'a karşı duyguları değişmeye başlamıştır. Bunun üzerine Amanullah'ın annesi Ulya Hazret saraydaki Habibullah muhalifleri ile birleşerek oğlunu korumaya ve hatta iktidara getirmeye çalışmıştır. 1918'de saraydaki çekişmelerde babasının karşısında yer alan Amanullah, artık açık bir muhalif haline gelmişti. 1919 Şubatındaki olayda Amanullah'ın babası tarafından Kabil'de bırakılması, aslında ona verilen hafif bir ceza olarak nitelendirilmektedir.¹⁰⁵⁰

Amanullah Han'ın 22 Şubat 1919'da Kabil'de kendisini hükümdar ilan etmesi ile Afganistan'da İngiliz karşıtı olan gruplara, uzun zamandan beri hayalini kurdukları tam bağımsızlık yolunda önemli bir fırsat yaratılmıştır. Nitekim Amanullah Han, Kabil halkı ve törende hazır bulunan İngilizlere hitap ederken,

¹⁰⁴⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 486.

¹⁰⁵⁰ Adamec, a. g. e. s. 143.

Afganistan'ın iç ve dışişlerinde tamamen bağımsız bir memleket olduğunu ilan etmiştir. Bu konuşmanın içeriği ülke genelinde büyük bir heyecan yaratırken, İngilizleri ciddi anlamda rahatsız etmiştir.

Amanullah Han, 3 Mart 1919'da Hindistan Genel Valisine gönderdiği mektup ile babası eski hükümdar Habibullah Han'ın öldürüldüğünü ve kendisinin onun yerine hükümdar "seçildiğini" anlatırken, bundan sonra muhatabının "bağımsız Afganistan Hükümdarı olan kendisi" olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Amanullah Han bu mektubunda, İngilizler ile bağımsız bir memleket olarak müzakere yapacağını ve "iki devletin menfaatleri çerçevesinde" önerilen antlaşmaların imzalanacağını söylemiştir.¹⁰⁵¹

Bundan sonra "devlet idaresinde meşrutiyet esaslarının uygulanacağını" söyleyen Amanullah Han, 5 Mart 1919'da kabinesinin bir kısmını ilan etmiştir. Buna göre, Abdulkuddus Han Sadrazam, Mahmut Tarzi Dışişleri Bakanı, Salih Muhammed Han Harbiye Bakanı ve Ali Ahmet Han İçişleri Bakanı olarak atanmışlardır. Kısa süre sonra da kabinenin diğer üyeleri, Maliye Bakanı Mirza Mahmut Han, Ticaret Bakanı Gulam Muhammed Han, Maarif Bakanı Serdar Abdülhabib Han, Adalet Bakanı, Muhammed İbrahim Han ve Ziraat Bakanı da Alican Han olarak ilan edilmiştir.¹⁰⁵²

Hemen hemen her gün yeni bir kanun çıkaran Amanullah Han kabinesinde, birçok Türk'ün danışman ve hatta müsteşar olarak görev yaptığı bilinmektedir. Ayrıca kendisinin de birçok Türk danışmanı bulunduğu ve bunlar ile sürekli istişare halinde olduğu da ifade edilmektedir.¹⁰⁵³

11 Mart 1919'da Amanullah Han bir ferman ile Afganistan'daki tüm İngiliz askerî ve istihbarat birliklerinin ülkeyi terk etmeleri gerektiğini ve bundan böyle can ve mal güvenliklerine gelecek olan zarardan kendilerinin sorumlu olduklarını ilan etmiştir. Ayrıca söz konusu fermanla, Afganistan'ı terk edecek olan İngilizlerin sınıra kadar güvenliklerinin sağlanacağı bildirilmiştir. Bunun üzerinde Kabil, Kandahar, Celalabat, Herat ve Mezar-ı Şerif'teki resmî İngiliz temsilcilikleri dışında,

¹⁰⁵¹ Adamec, a. g. e. s. 145.

¹⁰⁵² Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 531, 532.

¹⁰⁵³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 531.

farklı amaçlar ile bu ülkede bulunan İngilizler, Hindistan'a doğru yola çıkarken, iki tarafında da üniformalı Afgan askerleri onlara eşlik etmiştir.¹⁰⁵⁴

13 Nisan 1919'da İngilizlerin Kabil elçisi, Hindistan Genel Valiliğine gönderdiği raporda, Amanullah Han'ın iç ve dışişlerinde tam bağımsızlık ilan etmesinin ardından, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkilerini düzeltmeye çalıştığını ve bu amaçla Muhammed Veli Han adındaki kişiyi Afganistan'ın Buhara temsilcisi olarak atadığını ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu raporda en yakın zamanda bir kişinin de İran temsilcisi olarak atanmasının beklendiğinin altı çizilmiştir.¹⁰⁵⁵ Öte yandan Amanullah Han, 20 Nisan 1919'da SSCB Devlet Başkanı W. E. Lenin'e bir mektup yazarak, ülkesinin bağımsızlığının tanınmasını ve Muhammed Veli Han'ı da kendi temsilcisi olarak kabul edilmesini istemiştir. 27 Mayıs 1919'da Lenin'den gelen mektubun cevabı, Amanullah Han'ın isteklerinin kabul edildiğini ihtiva etmekteydi.¹⁰⁵⁶

Amanullah Han, iktidara geldiğinden itibaren, özellikle Afganistan'ın tam bağımsızlığı ve İngilizler ile olan olumsuz ilişkilerinden dolayı, ülke genelinde zaten büyük bir İngiliz düşmanlığının hâkim olması sebebi ile halk arasında büyük bir sevgi ile karşılanmıştır. Bu yüzden de Amanullah Han'ın her fermanı ülke çapında ciddi taraftar bulmaktaydı. Ayrıca Amanullah Han, yayınladığı bir ferman ile vergileri tamamen düşürdüğünü ve devlete verecekleri verginin bir kısmı ile düşmana karşı kendilerini savunmak için silah temin etmeleri gerektiğini söylemiştir. Bu ferman halk arasında ciddi bir yankı uyandırmıştır. Amanullah Han, 1919 Nisan sonlarında, Hindistan ve Afganistan sınırında konuşlanmış olan İngilizlere karşı genel seferberlik ilan ettiğinde, her kabile gönüllü olarak Afgan ordusuna katılmıştır. Fakat Amanullah Han onların hazır bulunması gerektiğini ve ihtiyaç olduğunda orduya katılacaklarını söyleyerek, düzenli orduyu sınır bölgelerine doğru harekete hazırlamıştır.¹⁰⁵⁷

2. Üçüncü İngiliz – Afgan Savaşları (3 Mayıs – 8 Ağustos 1919)

Amanullah Han'ın talimatı ile Afgan ordusu hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 1 Mayıs 1919'da Hindistan ve Afganistan sınırlarına doğru harekete

¹⁰⁵⁴ Adamec, a. g. e. s. 144.

¹⁰⁵⁵ Adamec, a. g. e. ss. 145, 146.

¹⁰⁵⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 756.

¹⁰⁵⁷ Adamec, a. g. e. s. 147.

geçmiştir. Bu kapsamda aynı günde Harbiye Nazırı Salih Muhammed Han, iki tabur asker ile Veziristan'a, Sadrazam Abdülkuddus Han, Kandahar'a ve General Muhammed Nadir Han ise Host (*Khost*) ve Gardiz bölgelerine hareket etmiştir.¹⁰⁵⁸

Bazı araştırmacılar bu seferin aslında, Peşaver'de Afgan asıllı olan posta amirinin göndermiş olduğu bir plan çerçevesinde gerçekleştirildiğini ifade etmektedirler. Buna göre, Afgan ordusu Peşaver yakınlarına ulaştığında Peşaver'deki Müslümanların İngilizlere karşı genel bir ayaklanma gerçekleştirmesi ve böylece Peşaver'in Afganlara teslim edilmesi planlanmıştır. Fakat Afgan ordularının ilerlediğini gören İngilizler, bölgedeki casusları aracılığı ile söz konusu plandan haberdar olmuştur. Bunun üzerinde Hayber geçidini kapatmışlar ve Peşaver'i de kuşatmışlardır. Kısa bir süre içinde Peşaver'a saldıran İngilizler ayaklanmayı planlayanları yakalamışlardır.¹⁰⁵⁹

Harbiye Nazırı Salih Muhammed Han liderliğindeki Afgan orduları hızla Hindistan sınırını geçerek 10 Mayıs 1919'da Bag ve Landikotal bölgelerini ele geçirmiştir. 11 Mayıs'ta Güney Veziristan bölgelerine ciddi ilerleme kaydeden Afgan orduları, bu bölgelerde yoğun bir İngiliz bombardımanına mahsur kalmıştır. Harbiye Nazırı Salih Muhammed Han'ın yaralanması neticesinde Afgan orduları geri çekilmek zorunda kalırken, Bag bölgesi yeniden İngilizlerin eline geçmiştir. Ama yine de Afganlar, İngiliz ordularını daha önce bulundukları yerin çok daha gerisine püskürtmeyi başarmışlardır.¹⁰⁶⁰

Bu arada 15 Mayıs 1919'da Hindistan Genel Valisi, sınırda yaşanan sorunlara ilişkin Londra'ya rapor verirken, Hindistan sınırlarının güvenliği için, Celalabat kentinin önemi üzerinde durmuş ve Celalabat'a saldırmak için müsaade istemiştir. Fakat Londra Hindistan Genel Valisinin bu talebini reddederek mevcut siyasal ortamın buna müsait olmadığını ifade etmiştir. Londra'ya göre dünyadaki mevcut siyasal hareketlilik bağlamında İngilizlerin bir Müslüman ülkeye saldırması, Hindistan ve Ortadoğu başta olmak üzere dünyadaki diğer Müslüman topluluklar

¹⁰⁵⁸ Bu arada Celalabat'ta Habibullah Han'ın öldürülmesi üzerine Amanullah Han taraftarlarınca tutuklanarak Kabil'e gönderilen General Nadir Han, suçsuz bulunarak serbest bırakılmış ve kendisine Amanullah tarafından Genelkurmay Başkanı anlamına gelen "Sipehsalar" görevi verilmiştir. Nadir Han, 1929'da Amanullah Han devrildikten sonra hükümdar olacaktır. 1929 – 1933 yılları arasında hükümdar olan Nadir Han, 1933 - 1973 yılları arasında hükümdar olan Muhammed Zahir Şah'ın babası ve 1973'te Afganistan'da cumhuriyet rejimini ilan eden Davut Han'ın da amcasıdır.

¹⁰⁵⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 492.

¹⁰⁶⁰ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 759.

üzerinde olumsuz etki yaratacak ve Müslümanlar arasındaki İngiliz düşmanlığı daha da artacaktı.¹⁰⁶¹ Ayrıca böyle bir durumda, zaten Birinci Dünya Savaşından yeni çıkmış olan İngiliz ordusu, birinci ve ikinci İngiliz – Afgan savaşlarında olduğu gibi, Afganistan dağlarında uzun süre Afgan gerillaları ile meşgul olmak zorunda kalacaktı. Nitekim Londra’dan gelen cevapta da: “biz Afganların düzenli ordusundan çekinmiyoruz, ama asıl endişe duyulması gereken husus, ne zaman ve nereden saldıracağı belli olmayan kabile birlikleridir. Kabile birlikleri ile baş etmek uzun zaman gerektirir” şeklindeki ifade dikkat çekmektedir.¹⁰⁶²

Öte yandan bu dönemlerde İngilizler için Afganistan’dan daha büyük bir öneme haiz olan Osmanlı topraklarının paylaşımı söz konusuydu. Afganistan zaten 1880’den beri tampon bir ülke olarak, Hindistan’ın güvenliği için bir duvar olmaktan başka bir işlevi kalmamıştı. Oysa Osmanlı topraklarına hâkimiyet, Ortadoğu ile Doğu Avrupa bölgelerine tam hâkimiyet sağlamak anlamını taşımaktaydı. Dolayısı ile sadece Afganistan toprakları ile meşgul olmak daha büyük siyasetleri riske etmek anlamına gelmekteydi. Bu yüzden Londra bir an önce Amanullah Han’ın mütareke şartlarının ne olduğunu öğrenmek istemiştir.¹⁰⁶³

Afgan orduları sadece Veziristan bölgesinde değil, Host, Gardiz ve Kandahar bölgelerinde de İngilizleri zor duruma sokmaya devam etmişti. General Muhammed Nadir emrindeki ordu ile birlikte Host ve Gardiz bölgelerine ilerlemiştir. 22 Mayıs’ta Gardiz’i geçerek Hindistan sınırlarındaki Spinwam bölgesini ele geçirmiş ve Tal kalesinde İngilizleri kuşatmıştır. 23 Mayıs’ta İngilizlerin takviye birliklerinin gelmesi ile geri çekilmiştir. Kandahar’da bulunan İngiliz askeri birliğine saldıran Abdülkuddus Han, İngilizlerin uzun direnmesi sonucunda 29 Mayıs’ta Kale-yi Naw’ı kuşatmıştır. Fakat kayda değer bir ilerleme sağlayamadan mütareke ilanı ile geri çekilmiştir.¹⁰⁶⁴ Afganları hava bombardımanı ile sıkıştırmak isteyen İngilizler, Kabil ve Celalabat başta olmak üzere birçok kenti bombalamıştır. Hatta bu bombardımanda eski Afgan Emiri Abdurrahman Han’ın mezarının da tahrip edildiği bilinmektedir.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶¹ Adamec, a. g. e. s. 152.

¹⁰⁶² Adamec, a. g. e. s. 154.

¹⁰⁶³ Atayî (1362), a. g. e. s. 240, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 769.

¹⁰⁶⁴ Farhang, a. g. e. C: 1, s. 493.

¹⁰⁶⁵ Adamec, a. g. e. s. 171.

Hindistan ve Afganistan sınır bölgelerinde bu gelişmeler yaşanırken, Londra'nın mütareke şartlarının öğrenilmesi yönündeki talimatı ile İngilizler o dönemde Duka bölgesinde gözaltında tutulan, Afganistan'ın Delhi temsilcisi Abdurrahman ile bir görüşme yaparak bir an önce Amanullah Han'ın mütareke şartlarının sunulması gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Abdurrahman'ın ailesini rehin tutarak kendisini Kabil'e göndermişlerdir. Abdurrahman, 24 Mayıs 1919'da Amanullah Han'ın mektubu ile geri döndü. Amanullah Han, İngilizler tarafından Afganistan'ın tam bağımsızlığının tanınması şartı ile mütarekeye hazır olduğunu ve görüşmelerde iki bağımsız ülke olarak katılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁶⁶ Bu tarihten sonra iki taraf arasında devam eden mektuplaşmalar neticesinde, Rawalpindi bölgesinde mütareke şartlarının yüz yüze görüşülmesi kararlaştırılmış ve Afgan orduları daha önce Abdurrahman Han döneminde belirlenen (1893) "Durand Hattı" sınırı gerisine çekilmiştir.¹⁰⁶⁷

3. Rawalpindi Mütarekesi ile Afganların Diplomatik Atakları

Daha önce belirtildiği gibi, Birinci Dünya Savaşından yeni çıkmış olan İngilizler, küçük çapta da olsa ikinci bir savaşa girerek Birinci Dünya Savaşında elde ettiklerini riske etmek istemiyordu. Bu sebepten Afganistan ile olan sorunu biran önce çözülmesini istemekteydi. Fakat İngilizler, dünyadaki saygınlığını kaybetmemek maksadı ile diplomatik sahada, Afganistan'ı bir takım antlaşmalara zorlayarak bir başarı elde etmek istemiştir. Afganlar ise bir tarafta müzakereler devam ederken diğer taraftan sınırdaki kabileleri İngilizlere karşı kışkırtarak bir psikolojik baskı uygulamaya çalışmıştır.

26 Temmuz 1919'da İçişleri Nazırı Ali Ahmet başkanlığındaki Afgan heyeti Rawalpindi¹⁰⁶⁸ kentinde, Hindistan dışişleri sorumlusu Sir A. H. Grant başkanlığındaki İngiliz heyeti ile karşılaştılar. 28 Temmuz – 8 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleşen müzakereler ciddi tartışmalar ile geçmiştir. Afganlar İngilizlere kalıcı barış şartı olarak kısaca; "Afganistan'ın tam bağımsızlığının tanınması, İngilizler tarafından kesilmiş olan ianelerin geri ödenmesi, savaş tazminatı ödenmesi, sınırdaki Afridi kabilesine dokunulmaması ve Veziristan'ın

¹⁰⁶⁶ Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 770.

¹⁰⁶⁷ Adamec, a. g. e. s. 154.

¹⁰⁶⁸ Rawalpindi bugünkü Pakistan'ın doğusunda, Cammu-Keşmir sınırına yakın ve ağırlıklı olarak Pencabilerin yaşadığı bir kenttir. 1947'de Pakistan kurulunca bu kent Pakistan'a bırakılmıştır.

tamamını Afganistan'a iadesi" gibi istekleri sıralamıştır. Buna karşı İngilizler ise eskiden var olan durumun korunmasını talep ederken, sadece Amanullah Han'ın Afganistan'ın yeni emiri olarak İngilizler tarafından tanınacağını belirtmiştir. Savaş Afganistan tarafından başlatıldığı için eski ianelerin ödenmeyeceği gibi, yeni ianelerin de savaş tazminatı olarak kesileceğinin yanı sıra Afganistan'ın yine eskisi gibi dışişlerinde İngilizlere bağlı kalması gerektiği konuları öne sürmüştür.¹⁰⁶⁹

Her iki tarafın önerileri ve geri adım atmaması savaşın devamı anlamına gelmekteydi. Bu yüzden taraflardan birinin bazı konularda geri adım atması gerekirdi. Her iki taraf da yapılan müzakerelerin ayrıntılı raporunu aralıksız olarak başkentlerine vermekteydi. Bu doğrultuda 7 Ağustos'ta yapılan toplantıda İngiliz heyeti, Afganistan'ın dışişlerini kontrol etmekten vazgeçtiğini ve Afganistan'ın dışişlerinde de "serbest" olduğunu ifade etmiştir. Afganistan tarafı da, resmî antlaşmalarda "Afganistan Emirlîği" yerine "Afganistan hükümeti" ibarelerinin yerleştirilmesini önermiştir. Böylece iki taraf arasında altı aylık bir mütareke antlaşması üzerinde görüş birliği sağlanmıştır. 8 Ağustos 1919'da imzalanan beş maddelik antlaşmada şu temel hususlar bulunmaktadır: 1) *İki taraf arasında kalıcı barışın sağlanması için çalışılacaktır.* 2) *Hindistan'dan Afganistan'a yapılan silah yardımları durdurulacaktır.* 3) *Kalan ianeler Afganistan'a ödenmeyecek ve İngiltere tarafından bundan sonra da ödenmesi planlanan ianeler kesilecektir.* 4) *Afganistan altı ay boyunca sergileyeceği tutumu ile İngiltere'nin dostluğunu kazanması hâlinde, altı ay sonunda İngiltere ile Afganistan, iki ülke menfaatleri çerçevesinde ikili ilişkilerin geliştirmesi ve tarihî dostluğun yeniden kurulması konusunda müzakere yapacaktır.* 5) *Hindistan ile Afganistan sınırı eskisi gibi kabul edilecek ve Afganistan Hindistan sınırlarındaki faaliyetlerini durduracaktır.*¹⁰⁷⁰

İngiltere bu antlaşmada, Afganistan'a bağımsızlık verilmesi konusunu gündem dışı tutmuştur. Nitekim Kasım 1921'de iki taraf arasında imzalanan Kabil antlaşmasına kadar İngiltere Afganistan'ı kendi nüfuz sahası olarak görmeye devam etmiştir. Hatta İtalya ile Afganistan arasında Haziran 1921'de imzalanan bir ticaret antlaşmasına İngiltere tarafından, "Afganistan'ın kendi toprakları sayıldığı" gerekçesi ile müdahale edildiği bilinmektedir. Afganistan tarafı ise ülkenin tam bağımsızlığı konusunda bu kadar ısrarcı olmasına rağmen Rawalpindi

¹⁰⁶⁹ Atayî (1362), a. g. e. s. 242, Farhang, a. g. e. C. 1, s. 497, Adamec, a. g. e. s. 165.

¹⁰⁷⁰ Adamec, a. g. e. ss. 174, 175.

görüşmelerinden, “Afganistan Emiri” yerine “Afganistan Kralı” ibaresi ve dış işlerinde “serbest” kalmakla dönmüştür. Fakat Amanullah Han’ın küçük çaptaki bir heyeti Rawalpindi’de İngilizler ile görüşmeye devam ederken, diğer ülkelere yönelik ciddi bir diplomatik atakta bulunduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Bu çerçevede, Rawalpindi görüşmelerinin hemen ardından Muhammed Veli Han, Afganistan’ın daimi SSCB elçisi olarak Moskova’ya gönderilmiştir. Zaten Sovyet Rusya’sı, Amanullah tarafından Afganistan’ın istiklali ilan edilince 28 Mart 1919’da Afganistan istiklalini ilk tanıyan ülke olmuştur.¹⁰⁷¹

Bu arada 10 Ekim 1919’da Moskova’ya ulaşan Afgan heyeti ile birlikte, 1915’te Osmanlı sarayından Kabil’e gönderilen heyetin başkanı Kâzım Bey’in de bulunması dikkat çekmektedir.¹⁰⁷² Lenin ile görüşen bu heyet, Kabil’de daimi SSCB konsoloslğunun açılmasını talep etmiştir. Bunun hemen ardından K. Bravin isminde SSCB elçisi 4 Aralık 1919’da Kabil’e gelmiş ve Amanullah Han ile görüşmüştür. Bununla birlikte Sovyet elçisi 200 deveye yüklü silah ve mühimmatı Afganistan’a getirmiş ve “Sovyetlerin bundan sonra Afganistan’a yapacağı yardımlardan küçük bir kısmıdır” ifadesi ile Afganistan’a dostluk elini uzatmıştır.¹⁰⁷³

Bu arada Afganistan’ın Sovyetlere yaklaşıma çalışması, bir kez daha İngilizleri harekete geçirmişti. İngilizler Amanullah Han’a mektup yazarak, altı aylık mütareke süresinin bitmek üzere olduğunu ve görüşmelerin yeniden başlatılması için gerekenin yapılmasını istemiştir. İki taraf arasında uzun mektuplaşmalardan sonra Hindistan’ın Mussorie adındaki kasabasında müzakerelerin yeniden başlatılması kararlaştırılmıştır. 17 Nisan 1920’de yapılan görüşmelerde bir sonuç elde edilememiştir. Bu görüşmede de Afganistan tarafı, ülkenin tam bağımsızlığının kabul edilmesinin yanında, “Durand Hattı” adı ile bilinen sınırların ötesini, tüm Veziristan toprakları dâhil olmak üzere Sind Nehri yakınlarına kadar Afganistan’a bırakılmasını talep etmekteydi. İngilizler ise, tam tersine Afganistan’ın Ruslar ve Türkler ile ilişkilerinin İngilizlerin belirlediği çizgi çerçevesinde tutulmasını, Veziristan iddiasından vazgeçilmesini ve sınırdaki faaliyetlerin

¹⁰⁷¹ Zamani, a. g. e. C. 1, s. 157.

¹⁰⁷² Adamec, a. g. e. s. 191.

¹⁰⁷³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 505.

durdurulmasını istemekteydi. Uzun tartışmalar sonuçsuz kalınca, her iki taraf da Rawalpindi antlaşmasının bir süre daha uzatılmasına karar vermişlerdir.¹⁰⁷⁴

Daha sonra üzerinde durulacağı gibi, 1921'de, Kabil'de İngiliz – Afgan Müzakerelerinin üçüncü merhalesi devam ederken, Sovyetler ile Afganistan arasında, Afganistan'da uzman yetiştirmek üzere Sovyet uzmanlarının bu ülkeye gelmesi, Sovyetlerin Herat, Gazne, Kandahar ve Kabil'de birer konsolosluk açmasına ilişkin bir antlaşmanın yapılması konusu görüşülmüştür.¹⁰⁷⁵ Bazı araştırmacılara göre, bu dönemde Kabil'de bulunan Cemal Paşa'nın girişimleri ile yapılmaya çalışılan bu antlaşmaya, dönemin Afgan Dışişleri Bakanı ve İngiliz heyeti ile müzakereyi yürüten Afgan heyetinin başkanı Mahmut Tarzi karşı çıkmaktaydı. Eskiden koyu bir İngiliz düşmanı olarak bilinen Mahmut Tarzi, bu dönemde Afganistan'ın tam bağımsızlığına karşılık İngilizler ile dostluk kurmayı savunmaktaydı.¹⁰⁷⁶

Bu dönemlerde Afganlar, tam bağımsızlıklarını dünyaya kabul ettirmek için, çok taraflı bir diplomasi yapmaya çalışmışlardır. Bir yandan Afganistan ile İngilizler arasında barış görüşmeleri devam ederken, diğer taraftan Afganistan'ın diplomatik atakları da sürmekteydi. Bu çerçevede daha önce Moskova'ya gitmiş olan Afgan heyeti, burada İran ve Ankara Hükümeti elçileri ile de görüşerek Afganistan'ın bağımsızlığının tanınması konusunda çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların sonucunda Aralık 1919'da İran ile temas kurulmuş ve 1920'de Kabil'de İran elçiliği açılmış ve Afganistan da Abdülaziz Han'ı aynı yılda Tahran Elçisi olarak atamıştır.¹⁰⁷⁷ Ayrıca bu temaslar çerçevesinde, daha sonra üzerinde durulacağı gibi, 1 Mart 1921'de bir dayanışma antlaşması mahiyetinde olan “Türk – Afgan Muahedenamesi” Moskova'da imzalanmıştır. Bu antlaşma aynı zamanda Afganistan'ın bağımsızlığının tanınması anlamına gelmiş olsa da, Afganistan'ın Ankara'da elçilik açması 25 Nisan 1921'de ve “Türkiye Meclis-i Vükelası” tarafından Afganistan bağımsızlığının resmî olarak onaylanması 13 Ağustos 1922'de (19 Zilhicce 1340) gerçekleşmiştir.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁴ Farhang, a. g. e. C. 1. s. 501, Atayî (1362), a. g. e. s. 245, Ghobar, a. g. e. C. 1, s. 774

¹⁰⁷⁵ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 158.

¹⁰⁷⁶ Şimşir, a. g. e. s. 48.

¹⁰⁷⁷ Zamani, a. g. e. C. 2, s. 154.

¹⁰⁷⁸ Afganistan bağımsızlığının resmen tanınmasına dair Türkiye Meclis-i Vükelası'nın tutanağının kopyası Ek -1, belge – 44'tedir. Kaynak için bkz: BOA, FK: MV, Dosya No: 224, Gölek No: 45

Bu dönemde Afganistan diplomasisi, sadece SSCB, Türkiye ve İran ile sınırlı kalmamış Avrupa ve Amerika'da da bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların neticesinde 3 Haziran 1921'de İtalya ve 28 Nisan 1922'de de Fransa, Afganistan'ın bağımsızlığını resmen tanıyan ülkelerden olmuştur.¹⁰⁷⁹

Afganistan bu dönemde yapmış olduğu diplomatik temaslar ile bir şekilde İngiltere'yi sıkıştırmak ve kendi bağımsızlığını diplomatik baskılar ile kabul ettirmek istemiştir. Dolayısı ile Kasım 1921'de Kabil'de imzalanan İngiliz – Afgan antlaşmasının da bu diplomatik temasların bir neticesi olarak değerlendirmek mümkündür.

4. Kabil'de İngiliz - Afgan Antlaşması (22 Kasım 1921)

Amanullah Han'ın Moskova üzerinden farklı ülkeler ile diplomatik temaslar kurarak Afganistan'ın tam bağımsızlığı yolunda ilerlemeye çalışması ve bu dönemlerde Cemal Paşa'nın Afganistan'a gelerek bir takım faaliyetlerde bulunması, özellikle Hindistan'daki İngilizleri ciddi bir şekilde endişelendirmiştir. Çünkü zaten Rawalpindi ve Mussorie antlaşmalarına rağmen Afganistan, Hindistan sınırlarındaki faaliyetlerini sürdürmekteydi. Hatta bu faaliyetlerde başlangıçtan beri Türklerin de yoğun desteğini aldığı bilinmektedir.¹⁰⁸⁰ Amanullah Han'ın Sovyetler ile olan temasları Sovyetlerin de ayağını bu bölgeye çekebilirdi. Sovyetlerin bölgeye müdahalesi, İngilizler için çok daha ciddi sorunların meydana gelmesine sebep olurdu. Dolayısı ile bu tehlikeyi daha yakından hisseden Hindistan Genel Valiliği 24 Eylül 1920'de Londra'ya telgraf çekerek, Afganistan ile ilişkilerinin düzeltilmesi ve bu ülkeye bir miktar yardımda bulunulması için yetki istemişti. İngiltere Dışişleri Bakanı, Hindistan Genel Valisine verdiği cevapta, Afganistan'a gereken yardımın, bir antlaşma esasına yapılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.¹⁰⁸¹

Hindistan Genel Valisi Afganistan ile yapılacak yeni antlaşmalar üzerinde düşünürken, Ekim 1920'de Amanullah Han, Hindistan Genel Valisine gönderdiği mektupla, Mussorie antlaşmasının süresinin bittiğini ve yeni antlaşma için görüşmelerin yeniden başlatılması gerektiğini ifade etmiştir. Afganistan ile yeniden

¹⁰⁷⁹ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 510.

¹⁰⁸⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 502.

¹⁰⁸¹ Adamec, a. g. e. s. 211.

masaya oturmayı, deyim yerindeyse dört gözle bekleyen Hindistan Genel Valisi, Amanullah Han'ın bu talebini memnuniyetle karşılamıştır. Bunun üzerine Hindistan Dışişleri Genel Sekreteri Sir Henry Dobbess, Londra ve Hindistan'dan aldığı tam yetki ile bir grup heyetin başkanlığında Ocak 1921'de Kabil'e gelmiştir. Afganistan tarafındaki heyetin başkanlığını Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi üstlenmekteydi.¹⁰⁸²

Aylar süren bu görüşmelerde İngilizler, ilk olarak Sovyetler ile Afganistan arasında, Cemal Paşa aracılığı ile o günlerde Kabil'de devam eden görüşmeleri bertaraf etmek için uğraşmıştır. Fakat bu konuda bir ilerleme sağlanamayınca, Sovyetlerin Gazne, Kandahar ve Herat'ta konsolosluk açması konusundaki antlaşma önerisinin tekrar gözden geçirilmesi konusu tartışılmıştır. Daha sonra da Türklerin Hindistan sınırında bazı kabile liderlerini İngilizlere karşı kışkırtmalarına müsaade edilmemesi konusu gündeme getirilmiştir.¹⁰⁸³ Uzun tartışmaların ardından Afganistan heyeti, Sovyetlere sadece Kabil'de bir elçilik açmalarına müsaade edileceği, Afganistan'daki Hindistanlı muhaliflerin ülkeden çıkarılacağı, Türklerin faaliyet etmemeleri konusunda güvence verileceği ve buna karşı Afganistan'ın tam bağımsızlığının tanınması, Veziristan bölgesinin bütünü ile Afganistan'a bırakılması gerektiği ve ianelerin geri ödenmesi gibi hususları önermiştir.¹⁰⁸⁴

Yaklaşık 11 ay süren görüşmelerden sonra, Afganların Veziristan iddiası dışındaki tüm istekleri kabul edilmiştir. Kasım 1921'de bir mutabakata varılan bu görüşmeden sonra İngilizler, Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanımış ve Afganistan'a söz verilen ianelerin geri ödenmesini kabul etmiştir. Böylece 22 Kasım 1921'de Kabil'de imzalanan antlaşma ile "Durand Hattı" Afganistan ile Hindistan sınırı olarak kabul edilmiş ve bundan böyle Afganistan Veziristan bölgelerindeki kabilelere müdahalede bulunmayacağı konusunda güvence

¹⁰⁸² Zamani, a. g. e. C. 2, s. 150.

¹⁰⁸³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 502. Bu arada, 1920'de Cemal Paşa, Moskova'yı ziyaret etmiş ve Bolşevik hükümetine gizli bir teklif sunmuştur. Buna göre Cemal Paşa Afganistan'a gidecek ve İngiliz karşıtı bir yapılanma oluşturarak Hindistan'da ayaklanmalar başlatacaktı. Bu amaca hizmet eden güçler ise Cemal Paşa'nın yönetimindeki Osmanlı subayları ve bu subayların eğitimi ile yetişen Türkistanlı ve Hindistan'daki İngiliz karşıtı gruplardı. (Konuya ilişkin bkz: A. Ahad Andican, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, Emre Yy, İstanbul, 2003, s. 121) Bu tarihlerden sonra, Afganistan ve Hindistan sınırında Türkler ciddi faaliyetlere başlamıştır. Bkz: Adamec, a. g. e. s. 193.

¹⁰⁸⁴ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 502.

vermiştir. Ayrıca Afganistan'da faaliyet gösteren Hindistanlıların da faaliyetleri durdurulmuştur.¹⁰⁸⁵

Öte yandan uzun zamandan beri Hindistan ile Afganistan sınırlarında faaliyet eden Türklerin de bu dönem itibarı ile faaliyetlerinin durdurulduğu bilinmektedir.¹⁰⁸⁶ Daha sonra üzerinde durulacağı gibi, Cemal Paşa'nın da aynı yılda Afganistan'ı terk etmesinde İngiliz – Afgan antlaşmasının etkisi olabileceği mümkündür.

Kabil antlaşmasından sonra Afganistan uluslararası kamuoyunda tam bağımsız bir memleket olarak dünya sahnesine çıkmış ve özellikle aynı dönemde Batılı sömürgeci güçlere karşı ciddi mücadele veren Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Nitekim dostluğa dayalı bu ilişkilerin temelleri, daha önce söz edildiği gibi, Amanullah Han'ın babası Habibullah Han döneminde atılmıştı. Ancak o dönemde Afganistan, dış politikada tamamı ile İngilizlere bağlı olduğu için Türkiye ile resmi bir antlaşma imzalayamamıştı. Bağımsızlık sonrasında ise bu dostluk belli antlaşmalar ile resmî boyut kazanmıştır.

5. Bağımsızlık İle Gelişen Türk – Afgan İlişkileri

Daha önce de belirtildiği gibi, Afgan yetkililerinin talebi üzerine uzun zamandan beri birçok alandaki Osmanlı uzmanları o ülkeye giderek kendi alanlarına ilişkin bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Fakat bu faaliyetler iki devlet arasında yapılan resmî bir antlaşmaya bağlanmadan daha çok kişisel teşebbüslere dayanmaktaydı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında (1915) Kazım Bey başkanlığında Alman heyeti ile beraber Afganistan'a giden Türk heyetinin büyük bir kısmının o ülkede kalarak İngiliz ve Ruslara karşı yapılan mücadeleye katıldıkları bilinmektedir. Bu kapsamda, Afganistan'da kalıp faaliyetlerini sürdüren Türk heyetinin başında Kazım Bey bulunmaktaydı. Ocak 1919'da Buhara, daha sonra da Hive'ye gitmiş olan Kazım Bey, Türkistan'daki İttihat ve Terakkiperver Cemiyeti yetkilileri ile buluşmuştur.¹⁰⁸⁷ Bu ziyaret sırasında

¹⁰⁸⁵ Adamec, a. g. e. s. 211.

¹⁰⁸⁶ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 503, 504.

¹⁰⁸⁷ Bu arada Anadolu'daki İttihat ve Terakki Cemiyetinin Türkistan ayağını oluşturan İttihat ve Terakkiperver Cemiyeti, Türkistan Millî mücadelesinde önemli rol oynayan bir siyasi kuruluştur. Bu kuruluş aslında 1917'deki Bolşevik İhtilalından önce esir düşen bazı Osmanlı subayları tarafından kurulmuştu. Bu

“Yaş Buharalılar” ve “Yaş Hiveliler” adı altında faaliyet gösteren Türkistan’daki siyasi örgütler ile yakın temas kuran Kazım Bey, Aşkabat’ta da bir takım görüşmeler yaptıktan sonra Afganistan’a geri dönmüştür.¹⁰⁸⁸

Afganistan Kralı Amanullah Han ve Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi ile sürekli istişare halinde olan Kazım Bey, 1920’den sonra İngilizlere karşı Afganistan’ın Sovyetler ile ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde bir takım çalışmalar yapmıştır. Nitekim Ekim 1919’da Moskova’ya giden Afgan heyeti ile birlikte Kazım Bey’in de bulunması dikkat çekmektedir.¹⁰⁸⁹ Bu arada Kazım Bey’in 1920’de Moskova’da bulunan, Bolşevik hükümeti ile Afganistan ve Hindistan sınırında bir takım faaliyetlerde bulunulması konusunda gizli bir antlaşmaya varan Cemal Paşa ile de görüşmüş olabileceği ve onun talimatı ile Afganistan’da bir takım faaliyetlerde bulunmuş olabileceği en güçlü ihtimal dâhilindedir. Çünkü Hindistan ve Afganistan sınırında faaliyet gösteren grupların, Kazım Bey emrindeki Türkler tarafından organize edildiği iddiası İngilizler tarafından sürekli gündeme getirilmiştir.¹⁰⁹⁰ Oysa Hindistan ile Afganistan sınırında İngilizlere karşı olan faaliyetlerin, daha sonra üzerinde durulacağı gibi, Cemal Paşa tarafından yürütülmeye çalışıldığı bilinmektedir. Bu yüzden bu dönemlerde Kazım Bey’in de Cemal Paşa’nın talimatları doğrultusunda hareket etmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

Türklerin bu dönemde Afganistan’daki faaliyetleri İngilizleri ciddi bir şekilde endişelendirmişti. Bu yüzden Ocak - Kasım 1921 tarihleri arasında Kabil’de cereyan eden Afgan – İngiliz görüşmelerinde Türklerin sınırdaki faaliyetlerinin durdurulması konusu sürekli olarak İngilizler tarafından gündeme getirilmiştir. Nitekim İngilizler ile Kabil’de devam eden müzakereler sırasında, hem Rus heyetinin hem de Cemal Paşa’nın Kabil’de bulunması dikkat çekmiştir.

5.1. Cemal Paşa’nın Afganistan’daki Faaliyetleri

Bilindiği gibi Cemal Paşa İttihat ve Terakki Cemiyetinin önemli liderlerinden biriydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devletinin Bahriye Nazırı ve 4.

grup daha sonra, “Yaş Buharalılar” ve “Yaş Hiveliler” hareketleri ile Türkistan Millî Mücadelesine katılmışlardır. Konuya ilişkin bkz: Andican, a. g. e. s. 110

¹⁰⁸⁸ Adamec, a. g. e. ss. 193, 194.

¹⁰⁸⁹ Adamec, a. g. e. s. 193

¹⁰⁹⁰ Farhang, a. g. e. C. 1, ss. 496, 502. Adamec, a. g. e. ss. 193, 194.

Ordu Kumandanıydı. Filistin cephesinde görev yapan Cemal Paşa, savaşın kaybedilmesi ile Enver Paşa, Talat Paşa ve diğer arkadaşları gibi ülkeyi terk etmiştir. Cemal Paşa, Enver Paşa kadar ihtiraslı değildi. Bu yüzden de Milli Mücadele önderi Mustafa Kemal Atatürk ile sürekli temas halindeydi. Türkistan ve Afganistan'a yönelik faaliyetlerinden de sürekli olarak Mustafa Kemal Atatürk'ü bilgilendirmiştir.¹⁰⁹¹

Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra Rusya'ya geçen Cemal Paşa, daha sonra Hindistan ile Afganistan sınırında İngilizlere karşı faaliyette bulunulması konusunda Bolşevikleri ikna etmiştir. Ağustos 1920'de Afganistan'a geçmek üzere Taşkent'e gelen Cemal Paşa, burada Türkistan'ın önde gelen liderleri ile görüşmüş ve maiyetindeki Türk subayları ile birlikte 29 Eylül 1920'de Afganistan'ın Herat kentine geçmiştir.¹⁰⁹²

Bu arada Cemal Paşanın, Bolşevikler ile işbirliği yapmasındaki asıl planını, Cemal Paşa'nın en yakın adamlarından olan Raci Çakıröz hatıralarından Ahat Andican şu şekilde aktarmaktadır:

*“Cemal Paşa, Afganistan ordusunu modernleştirmek ve Hindistan'da İngiliz boyunduruğuna bir isyan cephesi oluşturmak için Afganistan'a gidiyordu. Bu Moskova'nın büyük bir memnuniyetle tasvip ettiği ve desteklediği bir plandı. Ancak Rusların bilmediği ikinci kademe plana göre, Cemal Paşa'nın Hindistan'da başlattığı hareketler eğer başarıya ulaşırsa, bu isyan hareketleri Cemal Paşa kuzeye, yani Türkistan'a sıçratmaya çalışacak, böylece Türkistan'ın çeşitli yerlerinde ve özellikle Fergane vadisinde Sovyet idaresine karşı yürütülmekte olan Basmacılık adlı istiklal mücadelesini daha da güçlendirecek idi...”*¹⁰⁹³

Cemal Paşa bu amaçla Ağustos 1920'de Afganistan'a doğru hareket etmiş ve her fırsatta yaptığı faaliyetler hakkında TBMM Hükümeti Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ü bilgilendirmeye çalışmıştır. Eylül 1920'de Herat'tayken, bir süre Afgan hükümeti hizmetinde çalışıp Anadolu'ya dönmekte olan Türk subayları Ziya Bey ile Rıfat Bey elinden Mustafa Kemal Atatürk'e bir mektup yazmıştır. Bu mektupta Cemal Paşa, Afgan Emirinin düzenli bir ordu kurmak için Mustafa Kemal

¹⁰⁹¹ Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, İstanbul, 1997, s. 135

¹⁰⁹² Şimşir, a. g. e. s. 48.

¹⁰⁹³ Andican, a. g. e. ss. 123, 124.

Paşa'dan yardım talep ettiğini ve uzman subay gönderilmesini istediğini yazmıştır.¹⁰⁹⁴ Nitekim aynı dönemde (1920) Amanullah Han'ın Buhara temsilcisi de Amanullah Han adına, Mustafa Kemal Atatürk'e gönderdiği bir mektup ile Afganistan ordusunun daha profesyonel bir orduya dönüştürülmesi için uzman subay göndermesini talep etmiştir.¹⁰⁹⁵ Bunun üzerine Mustafa Kemal Atatürk, bu dönemlerde yürütmekte olduğu ağır mücadelelere rağmen, olaya sıcak bakmış ve dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya Afgan ordusunun yetiştirilmesi için bir subay heyeti oluşturulması yönünde talimat vermiştir.¹⁰⁹⁶ Ancak, o dönemlerde Anadolu'da sürmekte olan Millî Mücadele sebebi ile bu talimat kısa bir süreliğine askıya alınmıştır.¹⁰⁹⁷ Daha sonra 1 Mart 1921'de imzalanan Türk – Afgan Muahedenamesinden sonra, bir askerî kurulun Afganistan ordusunu yetiştirmek üzere Kabil'e gönderildiği bilinmektedir.¹⁰⁹⁸

Ekim 1920'de Kabil'e ulaşan Cemal Paşa, burada birçok devlet adamı ile görüştüktan sonra, Amanullah Han'ın huzuruna çıkmıştır. Daha sonra Amanullah Han, Cemal Paşa'yı Afgan ordusunun düzenlenmesi ve yetiştirilmesi için görevlendirmiştir.¹⁰⁹⁹ Fakat Cemal Paşa çok istemesine rağmen, resmi olarak Türkiye BMM tarafından görevlendirilmemiştir.¹¹⁰⁰

Bu arada İngiliz İstihbarat kaynaklarının raporuna göre Cemal Paşa, Kabil'de bir merkez kurmaya çalışmakta ve bu merkezde İngilizlere karşı büyük bir Hint ordusu oluşturmayı hedeflemekteydi. Cemal Paşa'nın bu hedefleri Bolşevikler tarafından da desteklenmekteydi. Ancak Afganistan'da kurmaya çalıştığı yüz bin kişilik Hintli ve Afganlardan oluşan ordunun Ruslar da uzun vadede kendilerine bir tehdit oluşturabileceğini düşünmekteydiler. Bu yüzden de Cemal Paşa'ya yeterli desteği sağlamak konusunda pek sıcak bakmamışlardır.¹¹⁰¹ Nitekim Cemal Paşa, kurmayı planladığı yüz bin kişilik ordunun silah ihtiyaçları ile masraflarını içeren taleplerini daha sonra Bedri Bey aracılığı ile Moskova'ya gönderdiğinde, Moskova, Cemal Paşa'nın talebini kabul etmemiştir.¹¹⁰²

¹⁰⁹⁴ Andican, a. g. e. s. 124.

¹⁰⁹⁵ ATASE Arşivi, Kutu: 866, Gömlek No: 64, Belge No: 8

¹⁰⁹⁶ Sarıhan, a. g. e. s. 112.

¹⁰⁹⁷ Şimşir, a. g. e. s. 46.

¹⁰⁹⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 128, 9 Mart 1921.

¹⁰⁹⁹ ATASE Arşivi, Kutu: 1174, Gömlek No: 25, Belge No: 1

¹¹⁰⁰ Sarıhan, a. g. e. s. 72, Şimşir, a. g. e. s. 47.

¹¹⁰¹ ATASE Arşivi, Kutu: 1167, Gömlek No: 82, Belge No: 3

¹¹⁰² Andican, a. g. e. s. 126.

Rusların Cemal Paşa'ya gereken yardımı yapmamalarındaki temel sebep araştırmacılara göre, bu dönemde Afganistan devletinin Ruslar ile olan ilişkilerinde pek samimi olmadığıdır. Afganlar bir yandan Ruslar ile bir takım diplomatik temaslar kurarken, diğer taraftan da Ruslara karşı direnen Türkistan direnişçilerinin Afganistan'da konuşlanmasına izin vermekteydi.¹¹⁰³ Bu yüzden Ruslar kendi elleri ile kuracakları büyük çaptaki bir ordunun ilerde kendi başlarına bela olabileceğini düşünmekteydi. Nitekim Cemal Paşa'nın uzun vadedeki planının da bu yönde olduğunu daha sonra Raci Çakıröz kendi hatıralarında belirtmiştir.¹¹⁰⁴

Rusya'dan beklediği desteği alamayan Cemal Paşa, daha sonra yüzünü Almanya'ya dönmüştür. Bu konuda Enver Paşa'nın Almanlar ile olan ilişkisinden yararlanmak istemiştir. Bu amaçla 29 Nisan 1921'de Enver Paşa'ya yazdığı mektupta, Afgan Emirinin 400.000 İngiliz altınını silah temini için ayırdığını ve Bedri Bey'in bu yönde bir takım girişimlerde bulunmaya başladığını anlatmıştır. Fakat bu dönemde Almanlar silah temini konusunda yeterli hareket alanına sahip değillerdi. Silahın temini hâlinde bile Afganistan'a getirilmesi, ancak Sovyet toprakları üzerinden mümkün olmaktaydı. Sovyetler de böyle bir şeye izin veremezdi.¹¹⁰⁵ Neticede Eylül 1921'de Almanya'dan silah temini maksadı ile Afganistan'dan ayrılmış olan Cemal Paşa, bir daha da Afganistan'a dönmemiştir. 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te Ermeniler tarafından öldürülmüştür.¹¹⁰⁶

Daha önce belirtildiği gibi, Cemal Paşa Kabil'e ulaştığında, bir yandan İngiliz – Afgan müzakereleri devam ederken, diğer yandan da Sovyet heyeti de Kabil'de bulunmaktaydı. Bu müzakereler esnasında Cemal Paşa, Afganistan'ın Ruslar ile ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Hatta Afganistan Kralı Amanullah Han'ı da bu konuda ikna etmişti. Bu hususta Amanullah Han: "İngilizler bizimle Rusların arasını açarak bizi bir belaya atmak ve ona karşılık bize birkaç tüfikle para vermek istiyorlar. Bizi Türkistan'da kışkırtmalarda bulunmaya davet ediyor ve bizi Ruslarla savaşa sokmaya çalışıyor" şeklindeki ifade ile Cemal Paşa'ya katıldığını belirtmiştir.¹¹⁰⁷

¹¹⁰³ Farhang, a. g. e. C. 1, s. 506.

¹¹⁰⁴ Andican, a. g. e. ss. 123, 124

¹¹⁰⁵ Andican, a. g. e. s. 127.

¹¹⁰⁶ Şimşir, a. g. e. s. 53.

¹¹⁰⁷ Şimşir, a. g. e. s. 51

Cemal Paşa'nın Ruslar ile antlaşma konusunda Amanullah'ı da ikna etmiş olması, İngilizler ile müzakereyi yürüten Mahmut Tarzi'yi rahatsız etmiş ve ikisi arasında bir takım çekişmeler yaşanmıştır. Tarzi, Rusların samimiyetine güvenilmeyeceğini, Afganistan'ın tam bağımsızlığı karşılığında İngilizler ile dostluk kurulması gerektiğini savunmaktaydı.¹¹⁰⁸

Bu dönemde Amanullah, bir yandan İngilizler ve Ruslar ile müzakerelerde bulunurken, öte yandan diğer ülkeler ile de diplomatik temaslarda bulunarak kendi bağımsızlığını uluslararası platformda tescillemek istiyordu. Bu amaçla gerçekleştirdiği temaların ciddi başarılarla sonuçlandığı görülmektedir. Bu çerçevede, bir yandan Cemal Paşa'nın meslekî potansiyelinden yararlanmak isteyen Afganistan Emiri diğer yandan da Türkiye BMM hükümeti ile temasa geçerek, içinde bulunulan şartlar bağlamında iki ülkenin dayanışması için büyük önem taşıyan bir takım antlaşmalar imzalamıştır. Bu antlaşmalar bundan sonraki süreçte Türkiye ile Afganistan'ın dostluğa dayalı ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır.

5.2. Türk – Afgan Dostluk Temelinin Atılması

Daha önce yeri geldiğinde belirtildiği gibi, özellikle 20. Yüzyılın başlarından beri Afganistan, uzman kadro yetiştirmek maksadı ile Osmanlı Devletinden yardım talebinde bulunmuştur. Bu talepler çerçevesinde birçok Osmanlı uzmanı, ya kendi istekleri ile veya devletin verdiği görev kapsamında bu ülkeye giderek büyük hizmetlerde bulunmuştur. Fakat Afganistan bu dönemlerde özellikle dış siyasette tamamen İngilizlerin kontrolünde olduğu için, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi doğrultusunda iki taraf arasında resmî bir antlaşma yapılmamıştı. Dolayısı ile bu ilişkiler daha çok şahsî teşebbüsler çerçevesinde, yani Afgan yetkililerinin kişisel talepleri ile sağlanmıştır. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti kendi topraklarına göz dikmiş olan Batılı sömürgeci devletler ile zorlu bir mücadele sürecine girmiş olmasına rağmen, her zaman Afgan yetkililerinin taleplerine olumlu yanıt vermeye çalışmıştır. Böylece iki ülke arasındaki ilişki başlangıçtan beri, herhangi bir menfaat gözetmeksizin tamamen manevi değerlere dayanmıştır.

¹¹⁰⁸ Tarzi ile Cemal Paşa'nın anlaşmazlıklarına ilişkin detaylı bilgi için bkz: Şimşir, a. g. e. s. 48, Andican, a. g. e. s. 128.

Daha sonra Amanullah Han 1919'da İngilizlere karşı Afganistan'ın bağımsızlığını ilan edince, bir yandan Avrupa ve diğer devletler ile ilişkilerini geliştirmek isterken, bu dönemde Afganistan'da uzman yetiştirmek maksadı ile Türkiye'den de destek istemiştir. Bu çerçevede Amanullah Han'ın özel ve tam yetkili temsilcisi olarak Sovyetler Birliğine gönderilen General Muhammed Veli Han 1920'de Buhara'dan Afgan Emiri Amanullah Han adına, Mustafa Kemal Atatürk'e bir mektup yazarak, Afganistan ordusunun düzenlenmesi için bir askerî heyetin bu ülkeye gönderilmesini talep etmiştir.¹¹⁰⁹ Yine aynı dönemde Afganistan'a giden Cemal Paşa'nın da Atatürk'e yazdığı bir mektupta Afganistan için benzer taleplerde bulunduğunu daha önce ifade etmiştik. Ancak bu dönemlerde Anadolu'da yoğun olarak yaşanan kurtuluş mücadelesi sebebi ile Afganistan'ın bu talebi kısa bir süre askıya alınmıştır. Fakat Afganistan ile yakın ilişki kurulması için Kabil'e bir elçi gönderilmiştir. 18 Ağustos 1920'de Türkiye BMM Hükümeti tarafından Kabil daimi elçisi olarak gönderilen Abdurrahman Bey, aslında Afganistanlı olup Balkan savaşları yıllarında gönüllü olarak Osmanlı Ordusuna katılmıştı. Daha sonra Osmanlı vatandaşlığına geçen Abdurrahman Bey, kurtuluş savaşında Atatürk'ün güvenini kazanmış bir kişiydi. Bu yüzden Cemal Paşa'nın da talip olmasına rağmen, Mustafa Kemal Atatürk, aslen Afganistanlı olan Abdurrahman Bey'i Kabil daimi temsilciliğine atamıştır.¹¹¹⁰

Bu arada, Mustafa Kemal Atatürk, Afgan hükümetinin yardım taleplerine başlangıçta olumlu bir yanıt verememişse de, yine de Afganistan'a bir askerî heyetin gönderilmesi için "hazırlıklı olunması" gerektiği konusunda Fevzi Paşaya talimat vermiştir. Atatürk'ün Fevzi Paşa'ya gönderdiği talimatnamede şu hususlar dikkat çekmektedir.¹¹¹¹

1. *Afganistan'a gönderilecek olan askerî kurulun kesinlikle siyasetle uğraşmayıp sadece askerî görevini yerine getirmesi gerekir.*
2. *Gönderilecek subayların Afgan hükümetinin adamları gibi görünmeleri, ancak her daim Türk hükümetinin emirlerine bağlı olmaları gerekir.*

¹¹⁰⁹ ATASE Arşivi, Kutu: 866, Gömlek No: 64, Belge No: 8

¹¹¹⁰ Şimşir, a. g. e. s. 39.

¹¹¹¹ T.C. Kültür Bakanlığı, **Atatürk'ün Millî Dış Politikası: Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, 1919 – 1923**, Ankara, 1992, C. 1, s. 319, Belge – 36.

3. Bu kurul ile telli veya telsiz telgraf haberleşmesinin temin edilmesi gerekir.

4. Afgan hükümetinin İslamiyet ve Türklük menfaatlerine aykırı bir davranış sergilemesi hâlinde engel olabilecek kabiliyete sahip olmaları gerekir.

Afganistan'ın taleplerine her ne kadar hemen olumlu cevap verilmemiş olsa da, Türk ordusunun bu dönemlerde yoğun bir kurtuluş savaşı ile meşgul olmasına rağmen bu konuda hazırlıklı olması son derece önemlidir. Daha sonra Moskova'da imzalanan "Türkiye – Afganistan Muahedenamesi"nin ardından, Temmuz 1921'de Amanullah Han, Atatürk'e yazdığı bir mektup ile taleplerini yinelemiştir. Bu mektupta, Çar hükümetine esir düşen Ziya Bey, Rifat Bey, Hüseyin Efendi adlarında üç Osmanlı subayının Türkistan üzerinden Afganistan'a geldiği, Afganistan'da askerî görev hizmetinde bulunduğu belirtilirken, hizmetlerinden memnun olduğu ve ancak vatanlarına geri dönmek istediklerini yazmıştır.¹¹¹²

Diğer taraftan bu dönemde İstanbul'daki İngilizler, Ağustos 1921'de Londra'ya gönderdikleri bir raporda, Afgan Emirinin isteği üzerine, Ankara hükümeti tarafından Nurettin Paşa başkanlığında 50 kişilik bir askerî kurulun o ülkeye gönderileceği ifade edilmiştir. Ancak bu kurulun Afganistan'a gidip gitmediğine dair kesin bir bilgiye rastlanmamıştır.¹¹¹³ Fakat 1 Mart 1921'deki Moskova antlaşmasının hemen ardından bir grup uzmanın Afganistan'da daha profesyonel asker yetiştirmek üzere, Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatı ile o ülkeye gittiğinin Anadolu'nun bazı gazetelerinde yayımlanması dikkat çekmektedir.¹¹¹⁴

1921'e kadar Türkiye ile Afganistan ilişkileri herhangi bir resmî antlaşmaya bağlı değildi. Yapılan teknik ve uzman yardımları da daha çok Afganistan yetkililerinin talepleri üzerine, gerek Osmanlı Devleti ve gerekse daha sonra "Ankara Hükümeti" (Türkiye BMM Hükümeti), tarafından belli bir destek sağlamak amacı ile gerçekleşmiştir. 1 Mart 1921'de Moskova'da iki tarafın temsilcileri arasında imzalanan bir antlaşma ile söz konusu yardımlara resmî bir alt yapı oluşturulmuştur.

¹¹¹² T.C. Kültür Bakanlığı, a. g. e. C.1, ss. 340 – 342, Belge -55.

¹¹¹³ Sarıhan, a. g. e. s. 112.

¹¹¹⁴ Hâkimiyet-i Milliye, S. 128, 9 Mart 1921.

Bilindiği gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 1920’de Rusya ile bir takım diplomatik temaslar kurmak ve gerekirse belli bir antlaşma yapmak üzere, Yusuf Kemal ve Doktor Rıza Nur Bey’i Moskova’ya göndermişti. Bu dönemlerde İngilizlere karşı bağımsızlığını ilan etmiş olan ve ancak henüz İngilizler tarafından bağımsızlığı onaylanmayan Afganistan da Rusya’nın desteğini almak için Muhammed Veli Han başkanlığında bir heyeti Moskova’ya göndermişti. Bu sıralarda Türkiye vermekte olduğu kurtuluş savaşı ve Afganistan da bağımsızlık mücadelesi sebebi ile aynı kaderi paylaşmakta olup İngilizler her iki tarafın da ortak düşmanı olarak bilinmekteydi. Bu açıdan da ortak yanı olan iki ülke temsilcileri Moskova’da buluşmuşlardır.¹¹¹⁵

Bu dönemde yabancı güçlere karşı ciddi mücadele vermekte olan her iki taraf da bu buluşmayı bir fırsat olarak değerlendirmek istemişlerdir. Çünkü her iki taraf da yoğun bir mücadele içindeydi ve en ufak dış desteğe ihtiyaç duymaktaydılar. Afganistan heyeti 28 Şubat 1921’de Rusya ile yaptığı bir antlaşmanın hemen ardından, Türk heyeti ile bir araya gelmiş ve iki ülke arasında resmî bir “dostluk antlaşması” yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu öneriye sıcak bakan Türk heyeti, bir antlaşma metninin hazırlanması konusunda Afgan heyeti ile mutabakata varmıştır. Bunun üzerine her iki taraf, Farsça ve Türkçe olarak “Türkiye – Afganistan Muahedenamesi” adı altında hazırladıkları antlaşmayı 1 Mart 1921’de Moskova’da imzalamıştır.¹¹¹⁶ Bu antlaşma daha sonra 21 Temmuz 1921’de Türkiye BMM¹¹¹⁷ ve 12 Ekim 1922’de Afganistan Kralı Amanullah Han tarafından onaylanmıştır.¹¹¹⁸

Bu arada, her ne kadar Afganistan’ın bağımsızlığı resmî olarak daha sonra 13 Ağustos 1922’de Türkiye Meclis-i Vükelası (Bakanlar Kurulu) tarafından onaylanmışsa da¹¹¹⁹ 1920’de Afganistan’a Abdurrahman Bey’i elçi göndermekle Türkiye BMM Hükümeti aslında Afganistan’ın bağımsızlığını fiilen daha önceden tanımış oluyordu. Fakat bu antlaşma ile bu ülkenin bağımsızlığı Ankara Hükümeti

¹¹¹⁵ Sarıhan, a. g. e. s. 117

¹¹¹⁶ ATASE Arşivi, Kutu: 1082, Gömlek No: 10, Belge No: 1.

¹¹¹⁷ Şimşir, a. g. e. s. 60.

¹¹¹⁸ 15 Ekim 1922 (h. 23 Safer 1341) tarihinde, Afganistan’ın Ankara Büyükelçiliğinden Türk Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir belgede, 12 Ekim 1922 (h. 20 Safer 1341) tarihinde, “Türkiye – Afganistan Muahedenamesinin” Afganistan Kralı tarafından onaylandığı bildirilmiştir. Bkz: BCA, FK: 30. 10, Yer No: 257, 731 – 2

¹¹¹⁹ Afganistan bağımsızlığının resmen tanınmasına dair Türkiye Meclis-i Vükelası’nın tutanağının kopyası Ek -1, Belge – 44’tedir. Kaynak için bkz: BOA, FK: MV, Dosya No: 224, Gölek No: 45

(Türkiye BMM hükümeti) tarafından tescillenmiş oldu. Bu şekilde Türkiye BMM Hükümeti, İran ve Sovyetler Birliğinden sonra Afganistan'ın bağımsızlığını resmen tanıyan üçüncü ülke olmuştur.¹¹²⁰ Ancak, bu tarihten itibaren günümüze kadar dostluğuna sadık kalan ve ilişkilerinde herhangi bir menfaat gözetmeksizin devam eden tek ülke olmuştur.

Moskova'da imzalanan Türkiye – Afganistan Muahedenamesinden sonra Afganistan, daimi Türkiye'ye elçisi olarak Sultan Ahmet Han'ı atamıştır. Türk gazetelerinde 29 Mart 1921'de Tiflis'e geldiği haberi yayınlanan¹¹²¹ Sultan Ahmet Han, 25 Nisan 1921'de Ankara'ya ulaşmış ve Mustafa Kemal Atatürk'e güven mektubunu sunmuştur. Büyük bir şölenle Türkiye BMM'ine getirilen Sultan Ahmet Han'ın mecliste bir konuşma yaptığı da bilinmektedir. 10 Haziran 1921'de Ankara'da Afganistan Büyükelçiliğinin açılış merasiminde elçilik binasının üzerine Afganistan bayrağı bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından çekilmiştir.¹¹²²

Bu tarihlerden başlayarak günümüze kadar Türkiye ile Afganistan ilişkileri dost ve kardeşliğe dayanmıştır. Daha sonra 1928'de Amanullah Han, Avrupa seyahati çerçevesinde Ankara'yı ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında iki ülke Dışişleri Bakanları arasında 25 Mayıs 1928'de "Türkiye – Afganistan Muhadenet ve Teşrik-i Mesai" (Dostluk ve İşbirliği) antlaşması imzalanmıştır.¹¹²³ İçerik olarak 1921'de Moskova'da imzalanan "Türkiye – Afganistan Muahedenamesi"nin yenilenmesi mahiyetinde olan bu antlaşma on yıl için geçerliydi. Daha sonra her on yılda bir sürekli olarak yenilenmiştir. En son 23 Ekim 1937'de Türk Dışişleri Bakanının isteği, 11 Kasım 1937'de Türkiye Bakanlar Kurulunun kararı ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yazılı talimatı ile bu antlaşmanın yenilenmesine ilişkin Türkiye Dışişleri Bakanına yetki verilmiştir.¹¹²⁴

¹¹²⁰ Bu arada Sovyetler Birliği, Amanullah Han tarafından Afganistan'ın bağımsızlığı ilan edilir edilince 28 Mart 1919'da bu ülkenin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. 1919'da İran ile temas kurulmuş ve 1920'de Kabil'de İran daimi elçiliği açılmış ve aynı yılda İran Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Bunun üzerinde 1920'de Afgan hükümeti Abdülaziz Han'ı Tahran daimi elçisi olarak görevlendirmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Zamani, a. g. e. C. 2, s. 154.

¹¹²¹ **Gaye-yi Milliye**, S. 27, 8 Nisan 1921.

¹¹²² Şimşir, a. g. e. ss. 63, 66.

¹¹²³ Bu antlaşmanın Türkçe tam metni Ek -1, Belge -48'de mevcuttur. Antlaşma metninin aslı için bkz: BCA, FK: 30-10, Dosya: 257- 731- 5

¹¹²⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün imzası ile Türk Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazı Ek -1, Belge-49'da mevcuttur. Yazının aslı için bkz: BCA, FK: 80-18, Dosya: 01, 02. Yer No: 80 – 93 – 16

Bu arada Türkiye bu dönemlerde sadece Afganistan'da değil, diğer bölge ülkeleri arasında da ciddi bir saygınlığı bulunan bir ülkeydi. Uzun yıllardan beri Afganistan ile İran arasında ciddi sorunlara sebep olan sınır sorunu, defalarca İngilizlerin hakemlik yapmasına rağmen, kalıcı bir çözüme kavuşturulamamıştır. Bunun üzerine İran ile Afganistan'ın resmi talepleri ile Türkiye bu sorunun çözülmesi için hakemlik görevini üstlenmiştir. Eylül 1934'te Fahrettin Altay Paşa'yı bir grup heyetle İran ve Afganistan arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için bölgeye göndermiştir.¹¹²⁵ Fahrettin Altay başkanlığındaki Türk heyeti, her iki tarafın istekleri ve tezlerini dinledikten sonra Afganistan ve İran taraflarından da tayin edilen heyet ile birlikte uzun süre bölgede bir takım çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların ardından 1935'te her iki tarafın da rızası alınarak mevcut sınır belirlenmiştir. Günümüzde özellikle diplomatik çevrelerde "Fahrettin Altay Hattı" olarak bilinen bu sınır Türkiye Cumhuriyeti devletinin hakemliği ile çizilen ve iki devlet arasında bir sorun teşkil etmeyen tek sınır olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹²⁶ Daha sonra 1940'ta Afganistan Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen teşekkür belgesi de Fahrettin Altay'ın çalışmalarından tarafların memnun olduğuna delalet etmektedir.¹¹²⁷

Öte yandan, 2 Ekim 1935'te Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında imzalanan "Sadabad Paktı" antlaşması da dönemin şartları bağlamında önemli bir antlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, İran ile Irak ve İran ile Türkiye arasında yaşanan bir takım anlaşmazlıklar, bu antlaşmanın gerçek amacına ulaştırılması konusunda engel teşkil etmiştir. Bu antlaşma her ne kadar hayata geçirilmesi bakımından zayıf kaldıysa da, dönemin şartları çerçevesinde psikolojik bir etkiye sahip olmuştur.¹¹²⁸

20. Yüzyılın başından beri Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler, sadece askerî ve siyasi ilişkiler ile sınırlı kalmamıştır. Sağlık sahasında da Türkiye'nin Afganistan'a yönelik önemli faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu faaliyetlerin kültürel sahada da etkisini görmek mümkündür. Bu çerçevede 1910'lardan itibaren Afganistan harp okullarında Türkçe derslerin konması dikkat

¹¹²⁵ BCA, FK: 30. 18. 12, Dosya No: 112 – 149, Yer No: 48. 62. 11

¹¹²⁶ Atay, a. g. e. s. 556

¹¹²⁷ Afganistan Dışişleri Bakanının mektubu için bkz: BCA, FK: 30. 10. 0. 0, Dosya No: 43578, Yer No: 258. 734. 6

¹¹²⁸ Armaoğlu, a. g. e. s. 347

çekmektedir. Ayrıca bu dönemlerde, Türk askerî uzmanlarının faaliyetleri neticesinde Afgan ordusu içerisinde birçok askerî terimin Türkçe kullanılmaya başlandığı da görülmektedir. Tüm bu etkinin neticesinde 1918'den sonra, Kabil'in en modern okulu olan Darü'lulum-ı Habibiye başta olmak üzere, diğer okulların ders programlarında Türkçe dil dersinin zorunlu olarak ders programlarına yerleştirilmesi de dikkat çekmektedir.¹¹²⁹ Habibiye ve diğer okullardan Türkçe dil dersinin 1929'da Amnullah Han'ın yıkılması ile kaldırılmış olduğu görülmektedir.

Netice itibarı ile 20. Yüzyılda Osmanlı Devletinin yıkılış döneminden başlayarak, Ankara Hükümeti ve ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemleri boyunca, Türk – Afgan ilişkilerinin tamamen dostluğa dayalı bir ilişki olduğunu görmek mümkündür. 1921'de Moskova'da temelleri atılan bu dostluk ilişkisinin günümüzde daha güçlü bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Çünkü birçok devletin belli bir menfaat çerçevesinde Afganistan'da faaliyet gösterdiği son günlerde, Türkiye'nin herhangi bir menfaat gözetmeksizin tüm gruplar arasında uzlaşmacı bir tavır takınması tarihten gelen bu dostluğun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

¹¹²⁹ 1918'de Afganistan Maarif Nezareti tarafından Türkçe ders kitabı olarak yayınlanan kitap örneklerinden bazı sayfaları Ek- 1, Belge – 43'te mevcuttur. Kitapların aslı için bkz: Afganistan Kamu Kütüphanesi (AKK), Kayıt No: 158 – 411/12

SONUÇ

Günümüzde “Afganların yaşadığı yer” anlamına gelen Afganistan’ın bugünkü coğrafi hudutları ile bir memleket olarak ortaya çıkması, “Büyük Oyun” diye nitelendirilen 19. Yüzyıldaki İngiliz – Rus rekabetinin sonuçlarından biri olarak görülmektedir. Bu dönemlerden önce, tarih boyunca farklı milletlerin istilasına uğramış ve çeşitli devletlerin hâkimiyetine girmiş olan bu bölge, tarihin farklı dönemlerinde çeşitli isimler ile anılmıştır. Bu da hâli ile bu memleketin kültürel kimliğini etkileyerek günümüzde ülkeye “çok milletli” bir memleket görünümü kazandırmıştır. Dolayısı ile bazı Batılı araştırmacılar bu memleketin kültürel açıdan oldukça karmaşık bir yapıya sahip olması ve burada yaşayan etnik gruplar arasında kültürel açıdan herhangi ortak bir paydanın bulunmaması sebebi ile “insan bilimcilerinin kâbusu” olarak nitelendirmektedir.

18. Yüzyılın ortalarında Afganların bu coğrafyaya hâkim olması sebebi ile bazı batılı kaynaklarda bu bölgeden “Afganistan” olarak söz edilmeye başlanmıştır. Oysa “Afganların yaşadığı yer” anlamındaki “Afganistan” ismi 14. Yüzyıldan itibaren, bugünkü Afganistan’ın güneyinde yer alan Kandahar yakınlarındaki küçük bir kasaba için kullanılmaktaydı. Söz konusu devletin adı ise daha sonra kurucusu Ahmed Han Durrani’den dolayı “Durrani Devleti” olarak bilinmekteydi. Ayrıca Ahmed Han Durrani, Afganların Abdali kabilesine mensup olması sebebi ile bazı kaynaklarda bu devletten “Abdali Devleti” olarak da bahsedildiği görülmektedir. Ancak bu devlet idaresindeki yönetici kısmın tamamının Afgan olması ve bugünkü Afganistan coğrafyasının tamamına direk veya dolaylı bir şekilde hâkim olması sebebi ile bugünkü Afganistan’ın kuruluşunu da bazı araştırmacılar bu devlete nispet vermektedirler.

Durrani Devletine resmî olarak “Afgan Devleti” ve hâkimiyet sahasına da “Afganistan” adının verilmesi ilk defa 1839’da Şah Şeca ile İngilizler arasında yapılan bir antlaşmada karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan iktidar mücadelelerinde Barekzaîlere karşı İngilizlerden yardım almaya çalışan Şah Şeca 7 Mayıs 1839’da İngilizler ile bir antlaşma imzalayarak kendisinin desteklenmesi karşılığında bugünkü Afganistan topraklarını İngiliz himayesine girmesini sağlamıştır. Bu antlaşma metninde, Şah Şeca “Afgan Devleti” hükümdarı ve Afganların hâkimiyet sahasına da “Afganistan coğrafyası” adı verilmiştir.

18. Yüzyılın ortalarında Hindistan'daki Babür hanedanının zayıflaması, Nadir Afşar'ın ölümü ile İran'daki Afşar devletinin yıkılması ve Batı Türkistan'da belli bir merkezî otoritenin bulunmaması deyim yerindeyse Afganların yıldızının parlamasına zemin hazırlamıştı. Afgan tarihçileri arasında "hayatını at üstünde geçiren hükümdar" olarak bilinen Afgan hükümdarı Ahmed Han Durrani, bölgedeki şartlardan yararlanarak kısa sürede, Amu Derya'nın güney kıyılarından Hindistan'ın başkenti Delhi'ye ve bugünkü Horasan (İran'ın doğu bölgeleri)'dan neredeyse Pamir dağlarına kadar olan geniş bir coğrafyaya hakimiyetini sağlamış ve varislerine nispeten güçlü bir devlet bırakmıştı.

1773'te Ahmed Han Durrani'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Timur Şah döneminde (1773 - 1793) herhangi bir fetih hareketi olmasa da, çıkan isyanlar bastırılarak mevcut coğrafi hudutlar korunmuştu. Timur Şah'ın ölümü üzerinde onun otuz küsur oğlu kendi aralarında yoğun bir taht kavgasına girişmişlerdir. Zaman Şah ile Şah Mahmut arasında yaşanan taht kavgası (1793 - 1801), hemen ardından Şah Mahmut ile Şah Şeca arasındaki mücadeleler (1801 - 1804) Afganistan'ın siyasal iktidarının Durrani (Sedozai) hanedanından, Barekzai ailesine geçmesine sebep olmuştur. Bununla beraber bu iktidar mücadeleleri Afganistan güneyinde Sihlerin güçlenmesine sebep olmuş ve Afganların Hindistan'daki hâkimiyetinin son bulmasına zemin hazırlamıştır. 19. Yüzyılın başlarında şehzadeler arasındaki iktidar mücadelesinin kabileler arası mücadeleye dönüşmesi ve bazı Afgan şehzadelerinin İngiliz himayesine girmesi ile Afganistan, İngiliz istilasına uğramıştır.

Daha önce yeri geldiğinde söz ettiğimiz gibi, bugünkü Afganistan coğrafyası, Batı Türkistan, Ortadoğu ve Güney Asya ülkeleri arasında bir geçit oluşturmaktadır. Bu özelliği ile önemli bir jeopolitik konuma sahip olan bu ülke, 19. Yüzyılda Rusya ile İngiltere'nin adeta savaş alanına dönüşmüştü.

18. Yüzyılda yayılcılık siyaseti çerçevesinde dünyadaki büyük devletlerarasında yerini almış olan Rusya, meşhur güneye inme ve sıcak denizler ulaşma stratejisi kapsamında Ortadoğu ve Kafkasya bölgelerine yönelmiştir. Bu çerçevede 1722 -1723 yıllarında Bakü, Derbend ile birlikte Hazar'ın güney kıyısındaki Geylan ve Mazenderan bölgelerine yerleşerek Hazar ve Kafkasya havzasına nüfuz etmeye başlamıştı. Daha sonra İran ile imzaladığı 25 Ekim 1813'teki Gülistan antlaşması ile Kafkasya ve Hazar havzasının büyük bir

bölümüne yerleşmiştir. Avrupa'daki Napolyon savaşlarının ardından yapılan Paris barış antlaşması (30 Mayıs 1814) ve hemen ertesi yıl gerçekleşen Viyana Kongresi (1815) sonrasında Avrupa'daki güç dengeleri değişirken, Rusya hem Avrupa ve hem de Asya'da kendi gücünü tescillemiştir.

Bu çerçevede Rusya, Napolyon savaşlarında oynadığı rol sebebi ile kongre kararlarına yön veren devletlerden biri haline gelmiştir. Aynı zamanda Doğu Avrupa'da ele geçirdiği topraklarla, Orta ve Güney Avrupa üzerinde etkili bir duruma yükselmiştir. Öte yandan Rusya ele geçirmiş olduğu Balkan bölgeleri ile Osmanlı devleti ile olan meselelerini kongre gündeminden uzak tutmayı da başarmıştır.

Diğer taraftan, Viyana kongresine yön veren diğer güçlü devletlerden İngiltere, Avrupa güçler dengesini kendi çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlemiştir. Belçika ile Hollanda'yı birleştirmekle kendi adası ile diğer Avrupa devletleri arasında tampon bir bölge oluşturarak bu yönden kendi güvenliğini sağlamıştır. Ayrıca Malta ve İyon adalarını da Jersey adası ve Cebelitarık boğazı ile birlikte kendi kontrolüne almıştır. Böylece stratejik bölgeleri elinde bulundurarak Avrupa'yı adeta bir çember içine almıştı. Böylece, Avrupa'da ve açık denizlerde, geniş anlamı ile dünyada birinci derecede söz sahibi devlet haline gelmişti. Bu şekilde Viyana Kongresini adeta yönlendiren Rusya ile İngiltere, "hasta adam" diye nitelendirdikleri Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda olduğu gibi, Afganistan üzerinden Güney Asya ve İran üzerinden de Ortadoğu bölgelerinde ciddi bir rekabete girişmişlerdir.

Rusya ile İran arasında 1828'de imzalanan Türkmeçay antlaşması Rusya'nın tüm Kafkasya bölgesine hâkim olmasını sağlamıştır. Böylece Rusya "güneye inme stratejisini" gerçekleştirmeye bir adım daha yaklaşmış ve Batı Türkistan bölgesini ablukaya almıştır.

Rusya, zaten 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan hanlıklarını dağıtarak İdil ile Ural boylarına ve dolayısı ile Hazar havzasına kısmen yerleşmişti. Daha sonra güney ve doğuya ilerleyen Ruslar 1558 – 1582 yılları arasında Sibiryadaki hanlıkları dağıtarak neredeyse bütün Sibiryaya hâkimiyet sağlamıştı. Böylece Ruslar, 16. yüzyılın sonuna kadar Batı Türkistan'ın kuzey ve kuzeybatı sınırlarına yerleşerek bölgeyi tehdit etmeye çalışmıştı. Ancak Avrupa'daki gelişmeler Rusların

Batı Türkistan'a yönelik yayılmasını geciktirmişti. Viyana Kongresi neticesinde güç dengelerinin yeniden şekillenmesi ile Rusya yeniden güneye inme stratejisini hayata geçirmek için harekete geçmiştir. Bu çerçevede 1853 – 1856 yıllarında Osmanlı ile Rusya arasında devam eden Kırım savaşı ve ardından 1856'da imzalanan Paris barış antlaşması ile Rusya, Karadenizde ciddi bir üstünlük sağlamıştı. Bu şekilde Osmanlı devletini çevrelemiş ve "güneye inme" projesine bir adım daha yaklaşmıştı. Kırım Savaşı neticesinde bölge genelinde ciddi bir ilerleme sağlayan Rusya, Batı Türkistan'a yönelik emellerine yeniden başlamış ve bölgeye büyük bir askerî sevkiyat yapmıştır. Kendi aralarında belli bir siyasi birliği bulunmayan Batı Türkistan hanlıkları 1867 – 1876 yılları arasında tedricen Rus idaresine girmiş ve böylece Rusya, Afganistan sınırlarına dayanmıştır.

Bu arada Kırım Savaşında Rusya'ya karşı Osmanlı Devletini destekleyen İngiltere'nin Rusya ile olan rekabeti daha ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu çerçevede Rusların hızla Hindistan sınırlarına doğru ilerlemesine karşılık İngilizler özellikle Asya'daki menfaatlerine büyük bir tehdit olarak gördüğü bu ülkeye karşı önlem almaya çalışmıştır. 1875'te İngilizler, Belucistan yerel hâkimi ile imzaladıkları bir antlaşma ile Kalat ve Quetta'yı İngiliz askerî üssüne dönüştürmüştür. Hâlbuki 1841'de İran ile İngilizler arasında imzalanan antlaşmada Quetta bölgesi Afganistan toprağı olarak kabul edilmişti. İngilizlerin, Belucistan ile imzaladıkları yeni antlaşma ile Afganları es geçmesi, Afgan Emiri Şir Ali Han'ı rahatsız etmiştir. Nitekim 1877'de İngilizler, Şir Ali Han'ı Peşaver'e davet etmesine rağmen kendisinin gitmeyip bir temsilcisinin göndermesi, bu rahatsızlığı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu arada İngiltere bu dönemlerde Ortadoğu ile Avrupa ticaretinin en büyük payını kendi elinde tutmaktaydı. İstanbul ve İzmir limanları ile İngiliz limanları arasında İngiliz ticarî gemileri sürekli olarak faaliyet etmekteydi. Aynı zamanda İskenderun ve Beyrut üzerinden Halep, Şam ve Bağdat ticaretine de İngilizlerin hâkim olduğu bilinmekteydi. Tüm bunların yanında Mısır üzerinden Hindistan ile olan bağlantıları da güçlüydü. Özellikle İngiltere - Osmanlı arasında 1838'de imzalanan Balta Limanı ve 1850'de imzalanan Gümrük Tarifesi Antlaşmaları ile Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içinde İngilizler geniş ticarî haklara sahip bir devlet haline gelmişti. Bu noktada Hindistan'ın güvenliği İngilizler için daha da önem kazanmıştı.

Rusların Hindistan'a ilerlemesi, İngilizlerin Güney Asya'daki sömürge yönetimine son vermekle kalmayıp, Hindistan ile Mısır ticaret yollarını ve Basra körfezindeki hâkimiyetini bütünü ile kaybetmesine sebep olurdu. Sadece bunlarla kalmayıp, İran üzerinden Bağdat, Halep, Şam ve nihayetinde Beyrut'a kadar olan ticaret yollarının kontrolünü de kaybetmesine sebep olabilirdi. Bu yüzden İngilizler, Hindistan'ın tam güvenliğinin sağlanması için bugünkü Afganistan coğrafyasında bir güvenlik duvarı oluşturmaya çalışmıştır.

Bu arada Afganistan, sahip olduğu jeopolitik konumunun yanında, geçit vermez dağlar ile kaplı olması sebebi ile kontrol etmesi güç bir bölgedir. Bu yüzden Afganistan, Hindistan için olduğu gibi, İran ve hatta Türkistan ülkelerinin güvenliği için de bir duvar olma niteliğindedir. Nitekim İngiliz strateji uzmanlarının da yayınladıkları raporlarda, *"Hindistan'ın güvenliği, Hindukuş dağları ile Amu Nehri kıyılarındaki vadilerin kontrol derecesine bağlıdır"* şeklindeki ifadeler, bu coğrafyanın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Batı Türkistan işgalini tamamlayan Rusya, 1877 – 1878 yılları arasında Osmanlı Devleti ile savaşa girmiştir. Bu dönemde Ruslar her ne kadar Afganistan'a saldırmayacakları yönünde İngilizlere güvence vermişse de, İngilizler yine de tedbiri elden bırakmamış ve Afgan yöneticileri ile bir takım diplomatik temaslarda bulunmaya başlamıştır. Afganlar es geçilerek Kalat ve Quetta'nın birer İngiliz askerî üssüne dönüştürülmesinden beri İngilizler ile Afganların ilişkilerinin soğuk olması, İngilizlerin bu yöndeki çabalarına da olumsuz etki yaratmıştır. Bu sebepten İngilizlerin, Osmanlı Devletinden arabuluculuk yapmasını talep ettiği bilinmektedir. Zaten Ruslar ile savaş halinde olan Osmanlı Devleti, İngilizlerin bu talebi üzerine 1877'de Meclis-i Tetkikat Başkanı Şirvanizade Ahmed Hulusî Efendi başkanlığında kalabalık bir Osmanlı heyetini ilk defa Afganistan'a göndermiştir. Afgan Emiri Şir Ali Han ile görüşen bu heyet Sultan İkinci Abdülhamit'in mektubunu Şir Ali Han'a verdikten sonra, onu İngilizler ile ittifak kurması yönünde ikna etmeye çalışsa da olumlu bir sonuç alamamıştır.

Öte yandan bu dönemde Osmanlı heyetinin Kabil'e gelmesi Rusya'yı tedirgin etmiştir. Osmanlı Devletinin, Afganistan ve Türkistan ile olan kültürel ve dinî bağları ve ayrıca hilafetin vermiş olduğu manevi liderlik konumu sebebi ile bölgede kendilerine karşı ciddi sorunlar yaratabileceğini düşünen Ruslar, Türkistan'ın güvenliği için, bu dönemde İngilizler ile ciddi sorun yaşayan Afganları

kendi ittifak çemberine almak istemişlerdir. Bu yüzden daha Osmanlı heyeti Kabil'i terk etmeden 22 Haziran 1878'de kalabalık bir Rus heyeti Kabil'e gönderilmiştir. 18 Haziran – 20 Ağustos 1878 tarihleri arasında Kabil'de bulunan Rus heyeti, Afgan Emirine bir “ön antlaşma” metni vermesine rağmen, her hangi bir antlaşma imzalamaması yönünde Taşkent'ten talimat almıştır. Bunun sebebini de araştırmacılar aynı günlerde devam eden Berlin Konferansındaki Rus – İngiliz görüşmeleri olduğunu ifade etmektedirler.

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi, Ruslar Türkistan'ı işgal ettikten sonra 19 Nisan 1877'de Avrupa devletlerine gönderdiği bir bildiri ile Osmanlı Devletine savaş açtığını duyurarak savaşı başlatmıştı. Bu savaşın ardından 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi ve 3 Mart 1878'de Yeşilköy Antlaşması imzalanmıştı. Osmanlı'nın Balkanlardaki mevcudiyetinin sonu olacak olan bu antlaşma, aynı zamanda İngiltere başta olmak üzere bütün Avrupa devletlerinin de menfaatlerine aykırıydı. Bu yüzden Avrupa devletleri bu antlaşmanın feshi ve yeniden düzenlenmesi için Ruslara baskı uygulamaya başlamıştı. Bunun üzerine 13 Haziran – 13 Temmuz 1878 tarihleri arasında Berlin Konferansı gerçekleşmişti. Viyana (1815) ve Paris (1856) kongrelerinden sonra Avrupa'da devletlerarası yapılan en büyük toplantılardan biri olan Berlin konferansı ile yeni dengeler oluşturulmuştur. Bu denge daha çok, Avrupa'daki büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki menfaatleri çerçevesinde, Osmanlı topraklarının paylaşılması ile meydana gelmişti. Böylece Yeşilköy Antlaşması ile karşısında sadece Rusya'yı bulan Osmanlı Devleti, Berlin Konferansı ile bütün Avrupa devletlerinin hedefi haline gelmiştir. Bu sebeple Rusya, Berlin Konferansında paylaşımdan mahrum kalmamak için, İngiltere'nin nüfuz alanı ve arka bahçesi olarak görülen Afganistan'daki emellerinden vazgeçmiş ve Kabil'de bulunan heyetini acil geri çağırmıştır.

Ruslar, daha büyük menfaatler için geçici olarak Afganistan topraklarından vazgeçerken, Afganlar yeniden İngilizler ile karşı karşıya kalmıştır. İngilizlerin Afganistan topraklarına ilerlemesi ile 1878 – 1879 yılları arasında İkinci İngiliz – Afgan savaşları başlamıştır. Bu savaşın devamında bir taraftan direnişçiler ile diğer taraftan da İngilizler ile ikili oynayan Abdurrahman Han, İngilizlerin yardımı ile siyasal iktidarı ele geçirerek, ülkede otoriter bir yönetim biçimi kurmuş ve demir yumrukla tamamen merkeziyetçi bir idare biçimi ile ülkeyi yönetmeye başlamıştır.

Abdurrahman Han döneminde (1880 - 1901), Afganistan, Rusya ile İngiltere arasında tampon bir bölge olarak kabul edilmiş, iç işlerinde serbest ve dış işlerinde tamamen İngilizlere bağlı bir memleket halini almıştır. Bu şekilde Afganistan'a yönelik her iki devletin de askerî müdahalede bulunmayacağı yönünde bir antlaşmaya varılmıştır. Ayrıca Afganistan'ın bugünkü coğrafi hudutları da bu dönemde belirlenmiştir.

Bu coğrafya ile Osmanlı Devletinin ilişkileri konusuna gelince, özellikle 1453'te İstanbul'un fethi ile Osmanlı Devleti tüm İslam Dünyasında büyük bir saygınlık kazanmış ve adeta İslam Dünyasının lideri konumuna gelmiştir. Her ne kadar Osmanlı Devletinin yüzü daha çok batıya dönük olsa da, kendisi ile aynı inanç ve kültürel bağları taşıyan İslam coğrafyasını tamamen göz ardı da etmemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti daha sonraki dönemlerde de, İslam dünyasının manevi lideri konumunda olan hilafetin vermiş olduğu sorumluluk çerçevesinde İslam Dünyası ile ilişkilerini güçlü tutmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti, İran'a hâkim olan Safevi ve daha sonra Afşar devletleri ile bir takım mezhep çatışmalarına girmiş ise de, Afganistan coğrafyası, Türkistan ve hatta Hindistan Müslümanları ile başlangıçtan beri iyi ilişkiler içinde olmuştur. Bu çerçevede Afganistan devleti kurulmadan önce bölge ile Osmanlı Devletinin ilk resmi ilişkisi Babür'ün oğlu Hümayun döneminde (1530 - 1555) sağlanmıştır.

Hümayun Mirza'nın bu dönemde Hint okyanusuna giren Hristiyan Portekiz deniz kuvvetlerine karşı Osmanlı Devletinden yardım talebinde bulunması üzerine Kanuni Sultan Süleyman'ın talimatı ile 74 gemiden oluşan bir Osmanlı donanması 1538'de Kızıldeniz üzerinden Hindistan'a gitmiştir. Ayrıca bu dönemlerde Osmanlı Devletinin bazı topçuları Babür Devletine hizmet vererek top döküm tekniğini ve tüfek yapımını öğrettiği ve Babür askerlerine savaşlarda top ve tüfek kullanma eğitimi verdiği de bilinmektedir.

Daha sonraki dönemlerde, Babürî devletinin zayıflaması ve askerî seferberlik kabiliyetini kaybetmesi ile Osmanlı Devletinden de herhangi bir talepte bulunmamıştır. Buna karşı özellikle 18. Yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti de askerî manevra kabiliyetini kısmen kaybetmiştir. Fakat ilişkiler kültürel boyutta devam etmiştir.

Afganistan'da bağımsız Durrani Afgan Devletinin kuruluşundan sonra, Ahmed Han Durrani, kendi devletinin resmiyette tanınması için ilk elçisini İstanbul'a göndererek Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Fakat, Ahmed Han Durrani'den sonra Timur Şah'ın kendi halinde bir hükümdar olması ve ondan sonra yaşanan taht kavgaları sebebi ile bir süre Osmanlı – Afganistan ilişkilerinde aksama meydana gelmiştir.

19. Yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin bu bölge ile ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Ruslara karşı Afganların İngilizler ile iş birliği yapması için Afgan hükümdarını ikna edilmesine yönelik çalışmaların sonuçsuz kalmasına rağmen Osmanlı Devletinin, Afganlar arasındaki saygınlığı devam etmiştir. İngilizlere karşı olan ve kendi aralarında yaşadıkları iktidar mücadelelerinde yenilen şehzadelerin birçoğunun Osmanlı Devletinden sığınma talebinde bulunması dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, Afganistan'daki iktidar mücadelelerinde, eski Afgan hükümdarı Şir Ali Han ailesinden olduğu bilinen Ahmed Ali Han ile Muhammed Azam Han'ın 1880'de Abdurrahman Han'a karşı yenildikten sonra Bağdat'a yaşamak istediğini ve hayatını sürdürmek için de 1891'de Osmanlı Devletinden yardım talebinde bulunduğu bilinmektedir. Bunun üzerine Osmanlı Devletinin 1892'de söz konusu kişilere devlet hazinesinden maaş tahsis etmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca bu dönemlerde, sadece Afganistan sarayı mensupları değil, farklı kesimden insanlar ve hatta aşiret liderlerinin de Osmanlı topraklarına gelip yerleşerek Osmanlı Devletinden kendilerine yardım edilmesini talep ettikleri ve buna karşı Osmanlı Devletinin söz konusu kişilere karşılıksız yevmiye bağladığı bilinmektedir.¹¹³⁰ Bütün bu yardımların siyasî olmadığı altını çizmek lazımdır.

20. Yüzyılın başlarında Osmanlı – Afganistan ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. Daha önce Abdurrahman Han döneminde Afganistan'dan sürgün edilen Tarzi ailesinden Mahmut Tarzi'nin 1903'te Afganistan'a geri dönerek, Osmanlı ile Afganistan ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bu dönemde farklı bölgelerden birçok Osmanlı uzmanının

¹¹³⁰ Farklı dönemlerde Osmanlı topraklarına yerleşen Afganlar ile ilgili birçok Arşiv Belgesi mevcuttur. Bunlardan bir kaç için bkz: BOA, FK: İ. DH, Dosya No: 1264, Gömlek No: 99332, BOA, FK: DH. MKT, Dosya No:1920, Gömlek No:105, BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 1923, Gömlek No: 33, BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 1961, Gömlek No: 8, BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 1780, Gömlek No: 17

Afganistan'a giderek o ülkenin modernleşme çalışmalarında önemli katkılarda bulunduğu bilinmektedir.

Bu arada her ne kadar bazı araştırmacılar, Türkiye – Afganistan ilişkilerinin temelini daha çok kurtuluş savaşı dönemine dayandırmaktaysa da, aslında iki ülke arasında çok daha eskiden beri dostluk ilişkisi bulunduğunu söylemek mümkündür. Özellikle 20. Yüzyılın başları (1903) iki ülke arasındaki ilişkilerin en yoğun olduğu dönem olarak görülmektedir. Bu çerçevede başlangıçtan beri iki ülke ilişkilerinin karşılıklı dostluğa dayalı olduğu bilinmektedir. Fakat daha önce, Afganistan'ın dış ilişkilerde tamamen İngilizlere bağlı olmasından dolayı bu ilişkiler herhangi resmî bir zemine oturtulamamıştı. 1919'da Afganistan, İngilizlere karşı bağımsızlığını ilan ederken, Anadolu'da da Kurtuluş Savaşı başlamıştı. Bu dönemde Anadolu'da yoğun bir kurtuluş mücadelesi verilmesine rağmen, Mustafa Kemal Atatürk sahip olduğu derin stratejik düşünce kabiliyeti ile Afganistan'a yardım etmeye çalışmış ve farklı alanlardaki Türk uzmanlarını Afganistan'a göndermiştir. Bu çerçevede iki ülke arasında ilk resmî antlaşma 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanmıştır. Birçok defa yenilenmiş olan bu antlaşma, resmî olarak imzalanmış olan Türkiye ve Afganistan Dostluk Antlaşmasının temelini oluşturmaktadır.

Sonuç itibarı ile söylemek gerekirse, Afganistan coğrafyası sahip olduğu jeopolitik konum sebebi ile günümüzde Türk Devletinin kültürel bağları olan Türkistan ve Güney Asya coğrafyasının tam ortasındadır. Ayrıca bu bölgede yaşayan farklı Türk kavimlerinin de Türkiye ile doğal bir bağları bulunmaktadır. Derin stratejik düşünce kabiliyeti ile çok daha uzakları görmüş olan Mustafa Kemal Atatürk, bu yüzden Afganistan ile yakın ilişki kurmaya çalışmış ve Afganistan'ı her daim dost bir ülke olarak görmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ:

A) Afganistan Milli Arşivi (AMA):

AMA, Kayıt No: 132 / 81

AMA, Kayıt No: 132 / 109

AMA, Kayıt No: 36 / 188

B) Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Arşivi

ATASE, Kutu: 101, Gömlek No: 22, Belge No: 10

ATASE, Kutu: 559, Gömlek No: 84, Belge No: 4

ATASE, Kutu: 1366, Gömlek No: 131, Belge No: 1

ATASE, Kutu: 1232, Gömlek No: 123, Belge No: 1

ATASE, Kutu: 1174, Gömlek No: 25, Belge No: 1

ATASE, Kutu: 1167, Gömlek No: 82, Belge No: 3

ATASE, Kutu: 1167, Gömlek No: 133, Belge No: 1

ATASE, Kutu: 1082, Gömlek No: 10, Belge No: 1

ATASE, Kutu: 866, Gömlek No: 64, Belge No: 8

C) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA):

BCA, FK: 30.10, Dosya No: 192.318.16.

BCA, FK: 30. 1. 0.0, Dosya: A1, Yer No: 1. 5. 33.

BCA, FK: 30. 10. 0.0, Dosya: 4355, Yer No: 257. 731. 5.

BCA, FK: 30. 10. 0.0, Dosya: 435/56M, Yer No: 258. 733. 10.

BCA, FK: 30. 10. 0.0, Dosya: 43562, Yer No: 258. 733.16.

BCA, FK: 30. 10. 0.0, Dosya: 43578, Yer No: 258. 734. 6.

BCA, FK: 30.18.1.1, Sayı: 6926, Yer No: 29. 46. 20.

BCA, FK: 30.18. 12, Sayı: 1251, Dosya: 112 - 149, Yer No: 48.62.11.

BCA, FK: 30.18.1.2, Sayı: 7668, Dosya: 435-26, Yer No: 80.93.16.

BCA, FK: 30.18. 1.2, Sayı: 8405, Yer No: 82.23.6.

BCA, FK: 30.10. 0.0, Dosya: 4352, Yer No: 257.731.2.

BCA, FK: 30.18.1.1, Sayı: 1040, Yer No: 3.29.11.

BCA, FK: 30.10.0.0, Dosya: 43588, Yer No: 258.734.16.

BCA, FK: 30.10.0.0, Dosya: 43558, Yer No: 258.733.12.

BCA, FK: 30.18.1.1, Sayı: 113, Dosya: 107 - 4, Yer No: 3.34.4

D) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

BOA, FK: A.} DVN. MHM, Dosya No: 23, Gömlek No: 11

BOA, FK: A} DVN. NMH, Dosya No: 37, Gömlek No: 07
BOA, FK: A} MKT. NZD. Dosya No:210, Gömlek No:18
BOA, FK: A} AKT, Dosya No: 192, Gömlek No: 55
BOA, FK: A} AKT. UM, Dosya No: 323, Gömlek No: 73
BOA, FK: A} AMD, Dosya No: 71, Gömlek No: 19
BOA, FK: A} AMD, Dosya No: 71, Gömlek No: 19
BOA, FK: A} AMD, Dosya No: 71, Gömlek No: 21
BOA, FK: A} DVN. MHM, Dosya No: 23, Gömlek No: 11
BOA, FK: A} MKT. NZD, Dosya No: 210, Gömlek No: 18
BOA, FK: BEO, Dosya No: 459, Gömlek No: 34377.
BOA, FK: BEO, Dosya No: 459, Gömlek No: 34391
BOA, FK: BEO, Dosya No: 4049, Gömlek No: 303621
BOA, FK: BEO, Dosya No: 4055, Gömlek No: 304060
BOA, FK: BEO, Dosya No: 4190, Gömlek No: 314238
BOA, FK: BEO, Dosya No: 3654, Gömlek No: 274031
BOA, FK: BEO, Dosya No: 3660, Gömlek No: 274499
BOA, FK: BEO, Dosya No: 3924, Gömlek No: 294258
BOA, FK: BEO, Dosya No: 3997, Gömlek No: 299768
BOA, FK: BEO, Dosya No: 3961, Gömlek No: 287062, 02
BOA, FK: BEO, Dosya No: 3961, Gömlek No: 287062, 03
BOA, FK: BEO, Dosya No: 651, Gömlek No: 48781
BOA, FK: BEO, Dosya No: 3961, Gömlek No: 287062
BOA, FK: BEO, Dosya No: 176, Gömlek No: 13184
BOA, FK: BEO, Dosya No: 2232, Gömlek No: 167329
BOA, FK: C. HR, Dosya No: 51, Gömlek No: 2521
BOA, FK: C. HR, Dosya No: 69, Gömlek No: 3424
BOA, FK: C. HR, Dosya No: 79, Gömlek No: 4846
BOA, FK: C. HR, Dosya No: 79, Gömlek No: 4846
BOA, FK: C. HR, Dosya No: 117, Gömlek No: 5844
BOA, FK: C.HR, Dosya No: 185, Gömlek No: 9236
BOA, FK: C.HR. SYS, Dosya No: 12, Gömlek No: 1141
BOA, FK: C.DH, Dosya No: 127, Gömlek No: 6334
BOA, FK: C.HR, Dosya No: 146, Gömlek No: 7286
BOA, FK: C.HR, Dosya No: 29, Gömlek No: 1448
BOA, FK: C.HR, Dosya No: 99, Gömlek: 4934

BOA, FK: C.HR, Dosya No:171, Gömlek No: 8528
BOA, FK: C.HR, Dosya No: 175, Gömlek No: 8714
BOA, FK: DH. EUM.2.Şb, Dosya No: 3, Gömlek No: 10
BOA, FK: : DH. EUM.2.Şb, Dosya No: 3 Gömlek No: 47
BOA, FK: DH. EUM.5.Şb, Dosya No:56, Gömlek No: 36
BOA, FK: DH. EUM.4.Şb, Dosya No: 3, Gömlek No: 62.
BOA, FK: DH. EUM.7.Şb, Dosya No: 2, Gömlek No: 54
BOA, FK: DH. EUM.7.Şb, Dosya No: 3, Gömlek No: 18.
BOA, FK: DH. EUM. KLU, Dosya No:5, Gömlek No:18
BOA, FK: DH. ŞFR, Dosya No:48, Gömlek No:77
BOA, FK: DH. ŞFR, Dosya No: 61, Gömlek No: 54
BOA, FK: DH. MKT, Dosya No:1666, Gömlek No:17
BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 542, Gömlek No: 20
BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 1154, Gömlek No: 90257.
BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 2453, Gömlek No: 39
BOA, FK: DH. MKT, Dosya No:1920, Gömlek No:105
BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 1923, Gömlek No: 33
BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 1961, Gömlek No: 8
BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 1780, Gömlek No: 17
BOA, FK: HAT, Dosya No: 17, Gömlek No: 778
BOA, FK: HAT, Dosya No: 379, Gömlek No: 20525
BOA, FK: HAT, Dosya No: 379, Gömlek No: 20525/F
BOA, FK: HR. HMŞ. İŞO, Dosya No: 206, Gömlek No: 25
BOA, FK: HR. HMŞ.İŞO, Dosya No: 207, Gömlek No: 43
BOA, FK: HR. MKT, Dosya No: 288, Gömlek No: 54
BOA, FK: HR. SHS, Dosya No: 4, Gömlek No: 20
BOA, FK: HR. SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 19
BOA, FK: HR. MKT, Dosya No: 325, Gömlek No: 22
BOA, FK: HR. MKT, Dosya No:325, Gömlek No:22
BOA, FK: HR. SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 22
BOA, FK: HR. SYS, Dosya No: 4, Gömlek No: 26
BOA, FK: HRT. h, Gömlek No:118
BOA, FK: HSD. CB. Dosya No:4, Gömlek No:38
BOA, FK: MF. MKT, Dosya No:1244, Gömlek No:46
BOA, FK: MF. MKT, Dosya No: 1138, Gömlek No: 61.

BOA, FK: MV, Dosya No:257, Gömlek No:15
BOA, FK: MV. Dosya No: 224, Gömlek No: 45
BOA, FK: MF. MKT, Dosya No:1138, Gömlek No:61
BOA, FK: İ. DH, Dosya No: 1264, Gömlek No: 99332
BOA, FK: İ. DH, Dosya No: 1295/1, Gömlek No: 101791
BOA, FK: İ. DH, Dosya No: 1295/1, Gömlek No: 101792
BOA, FK: İ. DH, Dosya No: 751, Gömlek No: 61352
BOA, FK: İ. DH, Dosya No: 762, Gömlek No: 62137
BOA, FK: İ. DH, Dosya No:1295/1, Gömlek No:101791
BOA, FK: İ. DH, Dosya No:752, Gömlek No:61385
BOA, FK: İ. DH, Dosya No:762, Gömlek No:62137/03
BOA, FK: İ. DH, Dosya No:764, Gömlek No:62245
BOA, FK: İ. H, Dosya No: 16642, Gömlek No: 01, 02.
BOA, FK: İ. H, Dosya No: 16873, Gömlek No: 02, 03.
BOA, FK: İ. HB, Dosya No: 166, Gömlek No: 1333/R-061
BOA, FK: İ. HR, Dosya No: 195, Gömlek No: 11056
BOA, FK: İ. HR, Dosya No: 195, Gömlek No: 11088
BOA, FK: İ. HR, Dosya No: 436, Gömlek No: 66
BOA, FK: İ. HR, Dosya No: 436, Gömlek No: 67
BOA, FK: İ. HR, Dosya No: 259, Gömlek No: 15477
BOA, FK: İ. HR, Dosya No: 276, Gömlek No: 16873
BOA, FK: İ. HR, Dosya No: 333, Gömlek No: 21410
BOA, FK: İ. HR.. Dosya No:273, Gömlek No:16494/01
BOA, FK: İ. HUS, Dosya No: 56, Gömlek No: 1315/R-029
BOA, FK: İ. ML, Dosya No: 11, Gömlek No: 1312//S-19
BOA, FK: İ. ML, Dosya No: 43, Gömlek No: 1318//Z-33
BOA, FK: İ. MTZ (05), Dosya No: 10, Gömlek No: 256
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 159, Gömlek No: 101
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No:159, Gömlek No:14
BOA, FK: Y. A. HUS., Dosya No: 159, Gömlek No: 103
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 159, Gömlek No: 113
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 159, Gömlek No: 14
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 164, Gömlek No: 11
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 181, Gömlek No: 35
BOA, FK: Y. A. HUS. Dosya No: 182, Gömlek No: 24

BOA, FK: Y. A. HUS. Dosya No: 182, Gömlek No: 58
BOA, FK: Y. A. HUS. Dosya No: 182, Gömlek No: 59
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 206, Gömlek No:57
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 214, Gömlek No:113
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 208, Gömlek No: 57
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 202, Gömlek No: 5
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 204, Gömlek No: 25
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 212, Gömlek No: 86
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 218, Gömlek No: 72
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 329, Gömlek No: 32
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 376, Gömlek No:26
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 331, Gömlek No: 74
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 333, Gömlek No: 47
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 337, Gömlek No: 55
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 337, Gömlek No: 71
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 376, Gömlek No: 26
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 392, Gömlek No: 27
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 402, Gömlek No:160
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 403, Gömlek No: 50
BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 403, Gömlek No: 71
BOA, FK: Y. A. RES, Dosya No: 25, Gömlek No: 44
BOA, FK: Y. EE, Dosya No: 1, Gömlek No: 75
BOA, FK: Y. EE. KP, Dosya No:1, Gömlek No:96
BOA, FK: Y. A. RES, Dosya No: 29, Gömlek No: 6
BOA, FK: Y. EE. KP, Dosya No: 39, Gömlek No: 3900
BOA, FK: Y. EE. KP.. Dosya No: 43, Gömlek No: 4238
BOA, FK: Y. EE, Dosya No: 44, Gömlek No: 75
BOA, FK: Y. EE, Dosya No: 121, Gömlek No: 29
BOA, FK: Y. MTV, Dosya No: 166, Gömlek No: 107
BOA, FK: Y. MTV, Dosya No: 198, Gömlek No: 95
BOA, FK: Y. PRK. A., Dosya No: 10, Gömlek No:43
BOA, FK: Y. PRK. ASK, Dosya No: 33, Gömlek No:68
BOA, FK: Y. PRK. ASK, Dosya No: 30, Gömlek No: 4
BOA, FK: Y. PRK. AZN, Dosya No:11, Gömlek No:15
BOA, FK: Y. PRK. AZN, Dosya No:11, Gömlek No: 56

BOA, FK: Y. PRK. AZJ, Dosya No:35, Gömlek No:53
BOA, FK: Y. PRK. AZJ, Dosya No:52, Gömlek No:84
BOA, FK: Y. PRK. BŞK, Dosya No:36, Gömlek No:110
BOA, FK: Y. PRK. BŞK, Dosya No: 9, Gömlek No: 58
BOA, FK: Y. PRK. BŞK, Dosya No: 9, Gömlek No: 31
BOA, FK: Y. PRK. BŞK, Dosya No: 54, Gömlek No: 1
BOA, FK: Y. PRK. EŞA, Dosya No: 1, Gömlek No: 37
BOA, FK: Y. PRK. EŞA, Dosya No: 37, Gömlek No: 36
BOA, FK: Y. PRK. HR, Dosya No: 8, Gömlek No: 23
BOA, FK: Y. PRK. HR, Dosya No: 8, Gömlek No: 28
BOA, FK: Y. PRK. HR, Dosya No: 8, Gömlek No: 29
BOA, FK: Y. PRK. HR, Dosya No:8, Gömlek No: 16
BOA, FK: Y. PRK. HR, Dosya No: 20, Gömlek No: 82
BOA, FK: Y. PRK. NMH, Dosya No:1, Gömlek No:15
BOA, FK: Y. PRK. NMH, Dosya No:1, Gömlek No:72
BOA, FK: Y. PRK. PT, Dosya No: 2, Gömlek No: 78
BOA, FK: Y. PRK. PT, Dosya No: 4, Gömlek No: 4
BOA, FK: Y. PRK. PT, Dosya No: 9, Gömlek No: 108
BOA, FK: Y. PRK. PT, Dosya No: 9, Gömlek No: 99
BOA, FK: Y. PRK. PT, Dosya No: 13, Gömlek No: 117
BOA, FK: Y. PRK. SRN, Dosya No: 1, Gömlek No: 12
BOA, FK: Y. PRK. SGE, Dosya No: 3, Gömlek No: 22
BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No: 3, Gömlek No:47
BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No: 6, Gömlek No: 26
BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No: 7, Gömlek No: 45
BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No:10, Gömlek No:28
BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No:10, Gömlek No:42
BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No:11, Gömlek No:17
BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No:11, Gömlek No:14
BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No: 12, Gömlek No: 50
BOA, FK: Y. PRK. TKM, Dosya No: 39, Gömlek No: 75

II. RESMÎ YAYINLAR:

- Afganistan Adalet Bakanlığı, Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, 2003
- Afganistan Dışişleri Bakanlığı, **Tesir Ruidadha ve Tahulat-i Haricî Ber Cunbeş-i Nasiyonalisit-i Afgan Der Availi Sede-yi Bistom**, Zahir Tanin, (Y. H.), Kabil, 1388 (ş. t.),
- Afganistan Resmi Gazetesi, S. 103, Tarih: 06. 11. 1382 (ş. t.)
- Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Bosna – Hersek ile ilgili Arşiv Belgeleri (1516 - 1919)**, Ankara 1992
- Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687 - 1908)**, Ankara, 1992
- Evel Kitâb-i Afganî, (Qazi Gul Ahmad Muhacir Peşaverî, Muallim-i Afganî ve Urdu), Kabil, Sene 1339 (h.) /1300 (ş. t.) - *1920'li yıllarda yayınlanan Peştu dili ders kitabı*
- Lumlay Kitab Afganî, (Muhammed Salih, Müellif ve Muallim-i Afganî Medrese-yi Habibiye-yi Dârül Saltana-yi Kabul) Kabil, 1335 (ş. t.) – *1955'lerde yayınlanan Peştu dili ders kitabı*
- Nizâm-nâme-yi Teşkilât-ı Esâsiye-yi Afganistan, Meclis-i Vüzera Yy. Kabil, 1302 (ş. t.)
- T.C. Kültür Bakanlığı, **Atatürk'ün Millî Dış Politikası: Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, 1919 – 1923**, Ankara, 1992

III. ARAŞTIRMA ESERLERİ:

A) Kitaplar:

- ADAMEC, Ludwig W., **Tarih-i Revabet-i Siyasî-yi Afganistan, Ez zaman-ı Emir Abdurrahman Ta İstiklal**, Ali Muhammed Rahma (Fa. çv.), 2. Baskı, Kabil, 1349 (ş. t.)
- AFGANİ, Seyit Cemalüddin, **Tetmet'ül Beyan fî Tarih-i Afgan**, Muhammed Emin Hugyani (Fa. çv.), Kabil, 1308 (ş. t.)
- AFGHAN, Aqa Halil, **Âsâr-e Herat**, (El yazması) Herat, 1309 (ş. t.)
- AHMETBEYOĞLU, Ali, (Der.) **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, 2002.
- AKAD, Mehmet Tanju, **20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyıl Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- AKTEPE, M., **1720 – 1724 Osmanlı İran Münasebetleri ve Silâhşör Kemanî Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnâmesi**, İstanbul 1970
- ALİMÎ, Seyit Mensur, **Buhara Gehvâre-yi Türkistan**, Peşaver, 1996,
- AMID, Hasan, **Farhang-e Farsi-ye Amid**, Parmis Yy. Tahran, 1389 (ş. t.)
- ANDİCAN, A. Ahad, **Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, Emre Yy, İstanbul, 2003
- ANDKHOYİ, M. Metin, **Andkhoy ve Caygah-i an der Tarih**, Peşaver, 2000.
- ANSARİ, Faruk, **Feşürde-yi Tarih-i Afganistan**, Emiri Yy. Kabil, 1389 (ş. t.)

- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 12. bsk. Alkım Yayınları, Ankara, 1999.
- ARNY, George, **Afganistan Güzergâh-e Keşvar-güşâ-yân**, Said Muhammed Yusuf Elmi – Habibrahman Hâla (Fa. Çev), 3. Baskı, Maiwand Yayınları, Kabil, 2004
- ARYANFAR, Aziz, **Afganistan ve Cihan: Kişver-hâ-yı Asyaî, Afrikaî ve Astarlyaî**, Maiwand Yy. Kabil, 1384 (ş. t.),
- ARZU, Abdulgafur, **Çegunagi – yi Hüviyet-i Milli-yi Afganistan**, Tahran 2002.
- ASTRABADÎ, Mehdi, **Cihangüşâh-ı Nadiri**, Tahran, 1973
- ATAULLAH, Qazi, **Da Peştu Tarih**, Peşaver, 1947
- ATAYÎ, Muhammed İbrahim, **Negah-i be Tarih-i Muasır-i Afganistan**, (Y. H: Cemilu'rahman Kamgar), Maiwand Yy. Kabil 2010
- ATAYÎ, Muhammed İbrahim, **Nega-hi Muhtasar be Tarih-i Muhtasar-i Afganistan**, Maiwand Yy. Kabil, 1362 (ş. t.)
- AVAZ, Çari, **Emir Timur Cengnaması**, Taşkent 1990.
- BAREKZÂÎ, Sultan Muhammed, **Tarih-i Sultani**, (el yazma ve taş baskı) Bombay, 1881, s. 123. (A.K.K. Nu: 132)
- BARTHOLD, V. V., **Moğol İstilasına kadar Türkistan**, H. Dursun Yıldız (Tü. çv.) Ankara, 1990.
- BAYHAQÎ, Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Bayhaqi**, Ali Ekber Fayaz (Y.H.) Firdevsi Ü. Yy. Meşhed, 1383 (ş. t)
- BAYSUN, Abdullah Recep, **Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa**, Turan Vakfı Yy. İstanbul, 2001
- BAYUR, Y. Hikmet, **Hindistan Tarihi**, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- BEKÎR, Muhtar, **Türkistan**, Said Reza Alizâde (Fa. çev) Lahor, 1927.
- BELGRAMÎ, Asgar Hasan, **Afganistan ve Hind-i Britanyavi (1793 - 1907)**, Abdulvehab Ferâî (Fa. çv.), Kabil, 1361 (ş. t.)
- BERBEROĞLU, Enis, **Öbür Türkler: Büyük Oyunun Milliyetçi Süvarileri**, Doğan Yy. İstanbul, 1999
- BÎNÂ, Ali Akbar, **Tarih-i Revabet-i Siyasî ve Diplomasi- yi İran Ba İngilistan, Ez Nima-yi Dowum-i Qarni Sezdahom-i Miladi Ta Mah-e March 1857**, Sobh-i Emroz Yy. Tahran, 1352 (ş. t.),
- BÎNEVA, Abdurrauf, **Hotaki-hâ**, Kabil, 1335 (ş. t.)
- BÎNEVA, Abdurrauf, **Mirvais Nike**, Kabil, 1325 (ş. t.)
- CAGNAT, René – JAN, Michel, **İmparatorluklar Beşiği: SSCB, Çin ve İslam'ın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı**, Alan Yy. İstanbul, 1992.
- CAMÎ, Mahmud el Husaini bin İbrahim, **Tarih-i Ahmedşahi**, Muhammed Server Mavlai (Y. Hazırlayan), İrfan Yy. Tahran, 2003.
- CAULEY, Mc Martin, **Afghanistan And Central Asia: A Modern History**, Pearson Education Ltd. London 2002

- CELALÎ, Gholam Ceylanî, **Nâme-i Alâ Hazret Ahmed Şah Baba, Be-nâm-i Alâ Hazret Sultan Mustafa-i Sales Osmanî**, Encümen-i Tarih-i Afganistan Yy. Kabil, 1346 (ş. t.)
- CLIFFORD, M. Louise, **Serzemin ve Mardom-i Afganistan**, M. Asadi (Fa. Çev.), Tahran, 1993.
- CZEGLEDY, Karoly, **Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri**, Erdal Şaban (Tü. Çev.), İstabnül 1998.
- DANOV, Vlademir Alekseviç, **Ceng-hai Afganistan (1979 - 1989)**, Abdulvahed Lalzada (Fa. çv.), Maiwand Yy. Kabil, 1381 (ş. t.).
- DAVUDÎ, Abdulmacid Naserî Davudî, (Der.) **Afganistan ve Nezam-i Siyâsî-yi Âyende**, Zelâl-e Kowser Yayınları, Kum, 2002.
- DEMİREL, Emin, **Taliban, El-Kaide ve Paylaşılmayan ülke: Afganistan**, İstanbul, 2002.
- DEVLET, Nadir, **Türklerin Milli Mücadele Tarihi**, TTK Yy. Ankara, 1999
- DEVLETÂBÂDÎ, Basir Ahmad, **Şinas-nâme-yi Afganistan**, Kum 1371 (ş. t.)
- DIETL, Wilhelm, **Gozar-gâh-i Afganistan**, Mohsin Mohsiniyan (Fa. çv.), Firdausi Ü. Yy. Tahran, 1365 (ş. t.).
- DURRANÎ, Sultan Muhammed Han, **Tarih-i Sultani**, Bombay 1298 (h. t.)
- ELPHINSTONE, Mount Stewart, **Afghan-hâ: Gozareş-i Saltanat-i Kabul**, Muhammed Asef Fikret (Fa. çv.), Ustâni Quds Yy. Meşhet, 1379 (ş. t.)
- ENDİŞMAND, Muhammed Ekrem, **Ma va Pakistan**, Paiman Yayınları, Kabil, 2007
- FARHADÎ, Abdügafur Rewan, **Mekalât-ı Mahmud Tarzi**, ADB, Diplomasi Enst. Yy, Kabil, 1387 (ş. t.)
- FARHANG, Mir Muhammed Seddiq, **Afganistan Dar Panc Qarn-i Akhir**, Dorekhsish Yy. Meşhed 1992
- FARROKHÎ, S. Mehdi, **Tarih-i Siyasi Afganistan**, Tahran, 1993.
- FAYYAZ, Muhammed İshak, **Peştunistan, Çaleş-i Siyasî-yi Afganistan ve Pakistan**, Masumîn Yy. Kum, 1387 (ş. t.)
- FAZLI, Mehmet, **Afganistan'da Bir Jöntürk: Mısır Sürgününden Afganistan Reformuna**, Kenan Karabulut (Çev.), T. İş Bankası Kültür Yy. 2006.
- FOFALZAI, AzizuddinVekili, **Darat'ül-zaman fi Tarih-i Şah Zaman**, (El yazma ve taş baskılı eser) Dar'ülsaltana Yy. Kabil, 1338 (ş. t.)
- GANDAPOR, Şir Muhammed, **Horşid-i Cehan**, Lahor, 1894. (AMA, Ds. No: 18/198)
- GARDİZİ, Ebu Said Abdülhey bin Zehak İbn Mahmud, **Zeynel Ahbar (Tarih-i Gardizi)**, Yayına Hazırlayan: Abdülhey Habibi, Baskı, Dünya-ye Kitap yayınları, Tahran, 1982,
- GHAŞTALAY, Hafizullah, **Pa Muasır Afganistan ki Bahranay Sergari**, Kabil, 1386 (ş. t.)
- GHOBAR, Mir Gholam Muhammed, **Afganistan der Mesir-i Tarih**, Kabil 1967.

- GHOBAR, Mir Gholam Muhammed, **Ahmad Şah Baba (Afgan)**, Eminullah Dariz (Y. Hazırlayan), Kabil, 1377 (ş. t.)
- GHOLAMÎ, Muhammed Gholam, **Ceng-nâme**, Kabil 1336 (ş. t.)
- GLATZER, Bernt – CASMÎR, J. Machael, **Damdari der Meyan-i Küç-nişinân-i Peştun: Afganistan, Akvam-i Kuçi**, Muhammed Hossein Popali Yazdi, (Fa. Çev.) Tahran, 1993.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Kök-Türkler Tarihi**, Ankara, 1998.
- GORCİSTANÎ, Muhammed İsa, **Kelle Minare-ha der Afganistan**, Kum 1992.
- GRENARD, Fernand, **Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü**, O. Yüksel (Tü. çev), İstanbul, 1992.
- GULİSTANE, Ebul Hasan bn Muhammed, **Mecmel'el Tevarih Pes Ez Nadir**, Muhammed Taqi Mudarris Razavi (Y. Hazırlayan), Tahran 1320 (ş. t.)
- GUMİLOV, L. Nikolayeviçen, **Eski Türkler**, D. Ahsen Batur (Tü. Çev.), İstanbul, 1999.
- HABİBÎ, Abdulhay, **Sehm-i Afganistan Der İntiçal-e Farhang-i Asya-ye Merkezi**, 4. Baskı, Habibi Araştırma Merkezi Yayınları, Kabil, 2002
- HABİBÎ, Abdulhay, **Tarih-e Muhtasar-e Afganistan**, Matbaa-ye Davlati Yayınları, Kabil, 1989
- HABİBÎ, Abdülhay, **Tarih-i Afganistan bed ez İslam**, 3. Baskı, Dünya-ye kitap Yayınları, Tahran, 1983,
- HABİBÎ, Abdülhay, **Cünbeş-i Meşrutiyet Der Afganistan**, Kum 1993.
- HAKİMÎ, Mahmud, **Negâh-î be Tarih-i Muasır-i Cehan yâ Bohran-hâ-yi Asr-i Mâ**, Emir-i Kabir Yy. 1385 (ş. t.)
- HALİL, Mirza Muhammed, **Mecma'el Tevarih**, Tahran, 1328 (ş. t.)
- HAN, Emir Abdurrahman, **Tacüt'tevarih**, Abdulqayom Zahed, (Y. H.), Daneş Yy. Peşaver, 2001
- HAN, Mirza Yakup Ali, **Padişah-ân-ı Mutahır-ı Afganistan**, Kabil, 1334 (ş. t.),
- HAQIQI, Yusuf Mutawalli, **Afganistan ve İran: Pejoheş-î Peramon-e Revâbet-i Siyasî ve Çaleş-hâ-ye Marzî Ez Ahmad Şah-i Durranî tâ Ahmed Şah-i Kacarî**, Bunyâd-i Pejoheş-hâ-ye İslamî Yy. Meşhet, 1383 (ş. t.)
- HAQSHENAS, Sh. N. **Desâis ve Cenayât-ı Rus Der Afganistan (Ez Emir Dost Muhammed Han Tâ Babrak)**, Cemiyet-i İslamî, Kültürel İşler Komitesi Yy. Tahran, 1363 (ş. t.)
- HAQSHENAS, Sh. N., **Tasver-i Rus der Ayina-ye Tarih**, Berlin 1987.
- HAŞİMÎ, Seyid Saduddin, **Tarih-i Muasır-i Afganistan**, Kabil Ü. Yy. Kabil, 1361 (ş. t.),
- HAYAT, Muhammed, **Hayat-i Afgan**, Karaçi, 1972 (A.K.K. Nu: 135)
- HAYÎT, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, TTK Yy. Ankara, 1995
- HEREVÎ, Necibullah Mail, **Tarih ve Zeban Der Afganistan**, Tahran, 1371 (ş. t.),

- HİRAVÎ, Seyifi bin Muhammed bin Yakub, **Tarihname-i Herat**, Esatir Yayını, Tebriz, 2003.
- HOPKIRK, Peter, **Bazi – yi Bozurg**, Muhammed İshaq Tokhî, (Fa. çev.), Peşaver, 2000
- İBN-i HALDUN, Abdurrahman, **Tarih-i İbn-i Haldun** (Fa. Çev: Parvin Ganabadi, Yayına hazırlayan: Alireza Kayani), Entişarat-e İlmi ve Farhangi yayını, Tahran, 1996 (6 Cilt)
- İHSANOĞLU, E. **Osmanlı Devleti Tarihi**, (*Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yıl Armağanı*), Zaman Yy. İstanbul 1999.
- İKBAL, Abbas, **Tarih-i Mofassal-e İran**, Tahran, 1932
- İNAL, Halil İbrahim, **Osmanlı Tarihi**, 3. Baskı, Nokta Yy. İstanbul, 2010
- JONATHAN, Lee **The “Ancient Supremacy” Bukhara, Afghanistan and the Battle for Balkh (1731 -1901)**, Prnt. Netherland, NY 1923
- KABİL ÜNİVERSİTESİ, Hukuk Fakültesi, **Tarih-i Revabet-i Haricî-yi Afganistan**, Kabil, 1382 (ş. t.)
- KACAR, Muhammed Ali Bahmanî, **İhtilâf-i Arzî-yi Afganistan ve Pakistan**, Merkez-i Esnâd ve Tarih-i Diplomasi Yy. Tahran, 1382 (ş. t.)
- KACAR, Muhammed Ali Bahmanî, **İran ve Afganistan, Ez Yegânegi tâ Tayin-i Marzhâ-yi Siyâsî**, Merkez-i Esnâd ve Tarih-i Diplomasi Yy. Tahran, 1385 (ş. t.),
- KAKER, M. Hasan, **Afganistan (1880 - 1896)**, Kabil, 1971
- KAŞMİRÎ, Hamid, **Akbar-nâme**, Matbaa-yi Devleti Yy. Kabil, 1330 (ş. t.)
- KÂTİB, Faiz Muhammed, **Nejat-nâme-yi Afganistan**, Hac Kazım Yezdani – Azizullah Rahimi (Y. H.), Kum, 1993.
- KÂTİB, Faiz Muhammed, **Seracü't Tevarih**, Matbaa-yi Dâr'ül Saltana, Kabil 1331 (ş. t.).
- KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (*1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*), Birtane Karanakçı (çv.), 6. Bsk. Türkiye İş Bankası Kültür Yy. Ankara, 1996,
- KHAFÎ, Yakubali Han, **Padişahân Mütekkir-i Afganistan**, Kabil, 1336 (ş. t.)
- KİŞTMAND, Sultan Ali, **Yaddaştâ-ye Siyasî ve Ruydâdhâ-ye Tarihî**, Mayvand Yayınları, Kabil, 2003.
- KOHZAD, Ahmed Ali, **Balahisar-i Kabul ve Peş-âmed-hâ-yi Tarihî**, Matbaa-yi Devleti Yy. Kabil, 1380 (ş. t.)
- KOHZAD, Ahmed Ali, **Recâl ve Rûy-dâd-ha-yi Tarihî Afganistan**, Matbaa-yi Umumî Yy. Kabil, 1331 (ş. t.)
- KOHZAD, Ahmed Ali, **Tarih-i Afganistan**, Kabil, 1946
- KOHZAD, Ahmed Ali, **Tarih-i Muasır-i Afganistan**, Kabil, 1334 (ş. t.)
- KONUKÇU, Enver, **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Ankara 1973.

- LAMBTON, N. K. S., **Seyrî der Tarih-i İran bad –az İslam**, Yakub Ajend (Fa. çv.), Sipher Yy. Tahran 1363 (ş. t.)
- LARODÎ, Nurullah, **Zengegânî Nadir Şah Piser-i Şemşir**, İran-zemin Yy. Tahran, 1370 (ş. t.)
- LOCKHART, Lorenz, **Sequt-i Silsile-yi Safevi ve İşghal-e İran Ez Taraf-e Afghan-an**, Cehangir Murtazavi (Fa. çv.), Tahran, 1978
- MAHBUBA, Pohanwal, **Loya Cirga-hâ Mazhar-i Demokrasi dar Afganistan**, ENA Yy. Kabil 1994
- MAHMUDÎ, Mahmud, **Tarih-i Revabet-i İran ve İngiliz der qarn-e nozda**, Tahran, 1328 (ş. t.)
- MANTRAN, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi –I: Kuruluş ve Yükseliş Yılları**, Server Tanilli (Tü. çv.) T. İş Bankası Kültür Yy. İstanbul, 2011
- MATBAA-YI DEVLETÎ, **Dairetülmâarif-i Ariana**, Kabil, 1334 (ş. t.)
- MAULEY, Martin Mc, **Afghanistan and Central Asia: A Modern History**, Pearson Education Ltd, London, 2002
- MEMİŞ, Ekrem – KÖSTÜKLÜ Nuri, **Yeni ve Yakınçağda Türk Dünyası**, Çizgi Yy. Konya, 2000.
- MİRZA, Alikuli, **Tarih-i Veka’i ve Sevanih-i Afganistan**, (el yazma ve taş baskı - baskı yılı belli değil), Kitap-hane-i Meclis-i Şurâ-ye Milli-i İran (İran Milli Meclis Kütüphanesi), Kayıt No: 129371
- MOIN, Muhammad, **Farhang-e Farsi**, (Farhang-e Moin), Amir-i Kabir Yy. Tahran, 1363 (ş. t.)
- MOJTAHEDZÂDA, Peroz, **Emir-ân-i Marz-dâr va Marz-hâ-yi Khawarî İran**, Şiraza Yy. Tahran, 1378 (ş. t.),
- MONŞÎ, Mahmud el Hüseyinî, **Tarih-i Ahmed Şahî**, Gholam Hüseyin Zargarînejad (Y. Hazırlayan), Tahran, 1384 (ş. t), s. 24.
- MORADÎ, Sahebazar, **Paydayesh-e Qabail-e Afghan (Pashtun) Dar Khorasan (Afganistan)**, [e-kitap], Khorasanzameen Web sayfası, 15.12 2011
- MUCADDADÎ, Abdulhak – MUCADDADÎ Fazlullah, **Afganistan ez Amir-i Kebir ta Rahber-i Kebir**, Kabil, 2008.
- MUCADDADÎ, Abdulhak, **Hakikat’üt Tevarih**, Maiwand Yy, Peşaver, 1378
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Maliye Bakanlığı, 50. Yıl Yayınları, Ankara , 1974
- MUHAMMED, Mirza Ata, **Nevâ-i Mu’ârek**, Kabil, 1331 (ş. t.)
- MUHAMMEDÎ, Gholam Muhammed, **Peştunistan-hahi: Âmel-i Tebâhi-ye Afghanistan**, Afaq Yy, Kabil, 2000
- NEHRU, Jawaharlal, **Negâhi Be Tarikh-e Jahan**, Mahmud Tafazzoli (Fa. Çev.), 1. Baskı, Emir-i Kabir Yy. Tahran, 1959.
- NIKOLAYEVA, Larissa, **Tacikistan: Tahvolât-i Siyasî – İctimaî Der Sad Sâl-i Akhir**, Safâ İhvân (Fa. çv.), İran Dışişleri Bakanlığı Yy. Tahran, 2001.

- NURÎ, Nur Muhammed, **Tarih- i Gülşen-i Emâret**, Encümen-i Tarih Yy. Kabil, 1335 (ş. t.)
- OSMAN, Akram, **Nahzat-i Meşruta-hahi, Matla ve Mebna-yi Devran-i Cedid**, Kabil, 2005
- ÖZCAN, Azmi, **Babürlüler ve Babürlü – Osmanlı Devletler Arasındaki İlişkiler: XV ve XVI. Asrın Asrı Yapan Değerler**, 2. Baskı, İSAV Yy. İstanbul, 1999
- ÖZCAN, Azmi, **Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, İlaveli 2. Baskı, TDV Yayınları /41, Ankara 1997
- PAMİR, Karim Paikar, **Afganistan az Şah Şeca’ülmülk ta Babrak Karmel**, Paga Yy. Peşaver, 1379 (ş. t.),
- PEŞAVERÎ, Qazi Ataullah, **Da Peştu Tarih**, Peşaver, 1347 (ş. t.)
- PEŞAVERÎ, Qazi Gul Ahmad Muhacir, **Evel Kitâb-i Afganî**, Kabil, 1300 (ş. t.)
- PIERCE, Edward A., **Urûc-i Barekzaî**, Pajwak – Seddiqî (Fa. çv.), Kabil, 1333 (ş. t.),
- POHANYAR, Seyid Mesud, **Zuhur ve Sukut-i Meşrutiyet ve Kurbanıyan-i İstibtad Der Afganistan**, Peşaver, 1996
- POPALZAÎ, Azizuddin Vekili, **Tarih-i Hırka-yi Şerife-yi Kandahar**, 2. Bsk. Merkez-i Tahkikat-i Ulûm-i İslamî Yy. Kabil, 1367 (ş. t.),
- POPALZAÎ, Azizuddin Vekili, **Timurşah Durani**, Kabil, 1346 (ş. t.)
- RAFÎ, Habibullah, **Şah Şecâ, Av Babrak: Da Tarih Pa Talaki (Caleba Mukayese Av Ecib Müşabehat)**, Kabil, 1985
- RAHİM, Muhammed, **Berg-hâ-yı Ez Tarih-i Muasır-i Vatan-ı Ma**, Gholam Sahi Gayret (Fa. Çev.), Fazıl Yy. Peşaver, 1380 (ş. t.)
- RAHMETÎ, Muhibulla, **İhtisar-i ez coğrafya-yı Afganistan**, Peşaver, 1999.
- RASONYI, Laszlo, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1993.
- RAŞTİYA, Seyid Kasım, **Afganistan Dar Qarn-i Nozdahom**, Kabil, 1329 (ş. t.)
- RAZÎ, Abdullah, **Tarih-i İran**, Tahran, 1936
- RESULÎ, Cafer, **Tesir-i Siyaset-i Haricî Ber Tevsiye Neyaftagî Afganistan**, Maiwand Yy. Kabil, 1384 (ş. t.)
- REZVANÎ, Mir Ahmed Şah, **Baharestan-i Afganî**, (el yazma ve taş baskı), Kabil, 1905.
- ROX, Jean – Paul, **Orta Asya – Tarih ve Uygarlık**, Lale Arslan (Tü. çv.), İstanbul, 1999.
- RUHANÎ, Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Umumi**, Gholamullah Nabavi (Fa. çv.), Mayhan Yy. Peşaver, 1386 (ş. t.)
- RUŞAN, Bayezid Ensari, **Hayr’el Bayan**, M. A. Quddus Qasimi (Y. H.), Peşaver, 1967
- SADIQOV, Hamdam – ŞAMSEDDİNOV Rustam, **Özbekistan’ing Yangi Tarixi: Türkistan Çar Russiası Mustamlakaçılığı Davrı**, Şark Neşriyat Yy. Taşkent, 2000.

- SAHAM, Nasir, **Nazar-i Muhtasar be Peşîna-yi Loya Cirga-ha der Meyhan**, Matbaa-yi Devleti Yy. Kabil, 1366 (ş. t.)
- SAİDÎ, Mehdi, **Tarih-i Şehr-i Meşhed**, Jamî Yy. Tahran 1378 (ş. t.),
- SALE, Lady, **Mosaeb-i Ma Dar Afganistan**, Abdurraşid Bigam (Fa. çv.), Matbaa-yi Umumi Yy. Kabil, 1339 (ş. t.)
- SALÎH, Muhammed, (Müellif ve Muallim-i Afganî Medrese-yi Habibiye-yi Dâr'ül Satana-yi Kabul) **Lumlay Kitab Afganî**, Kabil, 1335 (ş. t.)
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, 10. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 2002.
- SARAVÎ, Fatihullah Taqi, **Tarih-i Muhammedi, Ehsen'el Tevarih**, Tahran 1371 (ş. t.),
- SARAY, Mehmet, **Afganistan ve Türkler**, İstanbul, 1997.
- SARAY, Mehmet, **Dünden Bugüne Afganistan**, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.
- SARAY, Mehmet, **Türk – Afgan Münasebetleri**, İstanbul, 1984.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, Kaynak Yy. İstanbul, 2002
- SEMNA, Penahî, **Şah Sultan Hüseyin-i Safevi: Trajedi-yi Natevânî-yi Hükümet**, Tahran, 1994
- SEVİM Ali – MERÇİL Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara 1996.
- SİDDİQÎ, Celaledin, **Afganistan Dar Daire'tülmaarif-i Tajik va Asâr-i Sair Pjoheşgeran**, K. Ü. Yy. Kabil, 1361 (ş. t.),
- SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, 5. Baskı, İstanbul, 1999.
- ŞECA, Şah, **Vaqiat-i Şah Şeca**, Kabil 1333 (ş. t.),
- ŞEŞEN, Ramazan, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, 2. Baskı, TKAE Yayınları (157), Seri: VII, Sayı: A. 8, Ankara, 1998.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **Atatürk ve Afganistan**, ASAM Yy, Ankara, 2002
- ŞORMAÇ, Muhammed Akbar, **Vaqiât-i Simâ-yi Siyasi-yi Afganistan**, Kabil, 1367 (ş. t.)
- ŞULE, Cemşid, **Cehâd-i Millet-i Buhara ve Hevadis-i Lakay Der Şimal-i Hindukuş**, Cemrâd Cemşid (Y. H), Peşaver, 1996.
- TANİN, Zahir, **Afganistan Der Qarn-ı Bistom (1900 - 1996)**, İrfan Yy, Tahran, 1384 (ş. t.)
- TAJBAKHŞ, Ahmad, **Tarih-i Revabet-i İran ve Rusya dar nima-yi Aval-i Qarn-i Nozdahom Miladi**, Şafaq Yy. Tabriz, 1359 (ş. t.)
- Tarih-i Fütûhât-i İslam**, (1930'lu yıllarda Afganistan Kralı Muhammed Nadir Han tarafından yazdırılan el yazması ve Taş Baskılı kitap – Yazarı belli değil), Herat Fecir Matbaasında basılmış, h. 1351
- TERENZIO, Pio Carlo, **Rekabet-ha-yı Rus ve İngiliz Der İran ve Afganistan**, Abbas Azerin, (Fa. çv.) Tahran, 1383 (ş. t.)
- TİMURÎ, İbrahim, **Asr-i Bîhaberî Tarih, İmtiyazât Der İran**, İqbal Yy. 1332 (ş. t.)

TURAN, Mustafa, **Siyasi ve Hukukî Açından Millî Mücadele (30 Ekim 1918 – 24 Temmuz 1923)**, Berikan Yy. Ankara, 2011

TURAN, Osman, **Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 7. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

Türk Dünyası El Kitabı, 3. Bsk. T.K.A.E. Yy. (163), Seri: I, S. : A-32, C. 1, *Coğrafya – Tarih*, Ankara, 2001

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789 - 2010)**, 8. Bsk. Der Yy. İstanbul, 2010

VALVALİJİ, Asadullah, **Der Safahat-i Şemal-i Afganistan çe-megozeşt**, Peşaver 2000.

VALVALİJİ, Asadullah, **Muror-i ber Muşakhasat-i İctimaî-i Camia-yi Afganistan**, Peşaver, 1999.

VECDİ, Abdulcelil, **Afganistan Setic-i Bazi-yi Bozurg**, Semiullah Taze (Fa. çv.), Daniş Yy. Peşaver, 1378 (ş. t.)

WÂEZÎ, Hamze, **Afganistan ve Sâze-hâ-yi Naqes-i Hüviyet-i Millî**, İrfan Yy. Tahran, 1381 (ş. t.)

WAHAB, Shaista & YOUNGERMAN, Barry, **A Brief History of Afghanistan**, Facts On File Publishing, NY 2006.

ZAFER, Seyit Ebu, **Tarih-i Muhtasar-i Hend**, Peşaver, 1355 (ş. t.)

ZAMANÎ, Hair Muhammed, **Tarih-i Revabet-i Haricî Afganistan**, Tabeş Yy. Kabil, 1392 (ş. t.)

B) Makaleler:

BALA, M. Mirza, "Buhara Hanlığı" **İslam Ansiklopedisi** (Diyanet), C. II, s. 768,

BARLAS, K. Rai, "Afgan Kabilelerinin Türklük İle Alakaları: Abdaliler, Eftalitler (Akunlar)'in Torunu mu?" **Türk Kültürü**, S. XXIV, Haziran 1986, s. 367.

BURGET, Fazıl Ahmed, "Afganistan'da Savaşın Asi Çocukları: Mahalli Komutanlar", 21. Yüzyıl, Mayıs 2012, S. 41

BURGET, Fazıl Ahmed, "Yeni Bir Tarihi Dönemeçte Afganistan Türkleri: Kimlik Tartışmaları ve Sosyal Entegrasyon Kopukluğu" **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, Muzaffer Özdağ Armağanı, Ü. Özdağ, Y. Kalafat, M. S. Erol (Der.), ASAM, Yy. Ankara, 2003, C. 3, s. 97.

DAVLATABADÎ, Basir Ahmad, "Negahî be Matbuat ve Teşekkül-ha-yı Ferhengî der Afganistan", **Seraj** (Dergi), Yıl:1, S. 2, Bahar 2002, s. 149.

DERİN, F. Çetin, "Osmanlı Devletinin Siyasî Tarihi, **Türk Dünyası El Kitabı**, 3. Bsk. T.K.A.E. Yy. (163), Seri: I, S. : A-32, C. 1, *Coğrafya – Tarih*, Ankara 2001

EMECEN, Feridun – BEYDİLLİ, Kemal, "Osmanlı Siyasî Tarihi", **Osmanlı Devleti Tarihi**, E. İhasanoğlu (Editör), Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yıl Armağanı, Zaman Yy. İstanbul 1999.

GÖKTÜRK, Hamit, "Tarih İçinde Doğu Türkistan'dan Göçler", Ali Ahmetbeyoğlu (Der.) **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, 2002, ss. 193 – 203.

- GÖMEÇ, Saadettin, "Safeviler - Avşarlar - Kaçarlar," **Türk Dünyası El Kitabı**, 3. Bsk. T.K.A.E. Yy. (163), Seri: I, S. : A-32, C. 1, Coğrafya – Tarih, Ankara 2001.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Ondördüncü Yüzyıldan Sonra Orta Asya'da Kurulmuş Türk Devletleri," **Türk Dünyası El Kitabı**, 3. Bsk. T.K.A.E. Yy. (163), Seri: I, S. : A-32, C. 1, Coğrafya – Tarih, Ankara 2001
- KALAFAT, Yaşar – KAYANI, Pırsalı, "İsmaili Hazara Türklerinde Halk İnançları", YOL, S. 15, Ocak, Şubat 2002.
- KURAT, Akdes Nuri, "Rus Hâkimiyeti Altında İdil – Ural Ülkesi" **DTCF**, S. XXIII, Mart ve Nisan 1965
- MANTRAN, Robert, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı", **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi –I: Kuruluş ve Yükseliş Yılları**, R. Mantran (Der.), Server Tanilli (Tü. çv.) T. İş Bankası Kültür Yy. İstanbul, 2011.
- MOHSİNİ, Muhammed Cevad, "Huvyet-i Millî-yi Afganî; Pendâr ya Vakiyet", Abdulmacid Naserî Davudî (Der.), **Afganistan ve Nezam-i Siyâsî-yi Âyende**, Zelâl-e Kowser Yayınları, Kum, 2002, s. 38.
- SIDDIQUE, Qandeel, "Pakistan Future Policy Towards Afghanistan: A Look at Strategic Depth, Militant Movements and The Role Of India and US" DIIS Report, 2011
- TARZİ, Mahmut, "Ecmâl" **Seracülahbar –ı Afganiye**" 4. Yıl, S. 16, 1 Cemazeyilahir 1333 (h. t.)
- TARZİ, Mahmut, "Enver Bey, Napolyon –i Sani" **Seracülahbar-ı Afganiye**, 2. Yıl, S. 13, 15 Rabiulahir 1331 (h. t.)
- TARZİ, Mahmut, "Püştibâni Ez Osmaniye" **Seracülahbar –ı Afganiye**" Yıl – 4, S. 19, 15 Recep 1333 (h. t.)
- WASTİ, Seyid Tanvir, "The Indian Red Crescent Mission to Balkan Wars", **Middle Eastern Studies**, V. 45, No: 3, May 2009.

C) Yayınlanmamış Tezler:

- BAĞBAŞLIOĞLU, Arif, **ABD'nin Afganistan'a Düzenlediği Askeri Müdahalenin Hukuksal Dayanakların Değerlendirilmesi**, (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- HAKBİN, Humayun, **Afgan Modernleşmesinde Mahmut Tarzi'nin Rolü ve Türkiye ile İlişkisi** (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- HASSAN, Abdullah, **Afganistan Kökenli Hazaralar'ın Din Anlayışı**, (Yüksek Lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2004.
- KÖÇER, Mehmet, **Türk – Afgan İlişkileri (Emanullah Dönemi 1919-1929)**, (Doktora Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2004.
- MUSA, Farid Ahamad, **Atatürk dönemi Türkiye-Afganistan münasebetleri ve Afganistan'ın modernleşme çabaları**, (Yüksek lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2004.

NOORULHAK, Ahmad Jawid, **İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslâhma Süreci**, , (Yüksek Lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005.

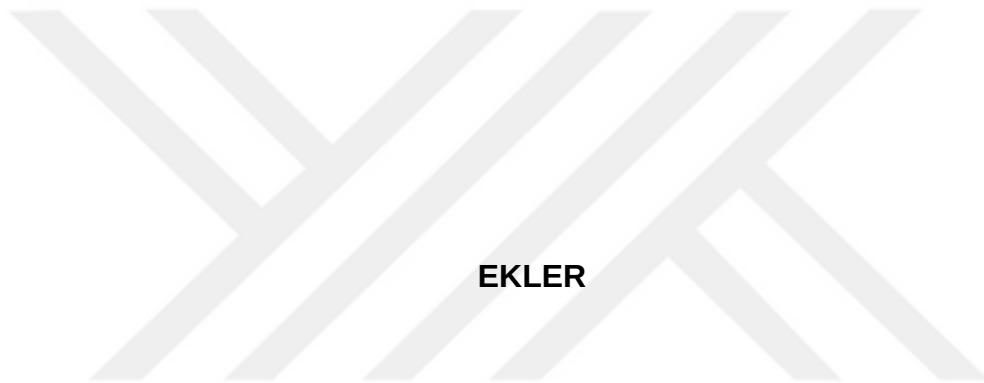
ÖZMEN, Süleyman, **Mahmut Tarzi'nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri**, (Doktora Tezi), Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008

SIDDIQI, Jawad, **Afganistan'da Yüksek Öğretimde Din Eğitimi**, (Yüksek Lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006

ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin, **11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan**, (Yüksek Lisans), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004.

YILMAZ, Aliye, **Afganistan'da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi**, (Yüksek Lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005.

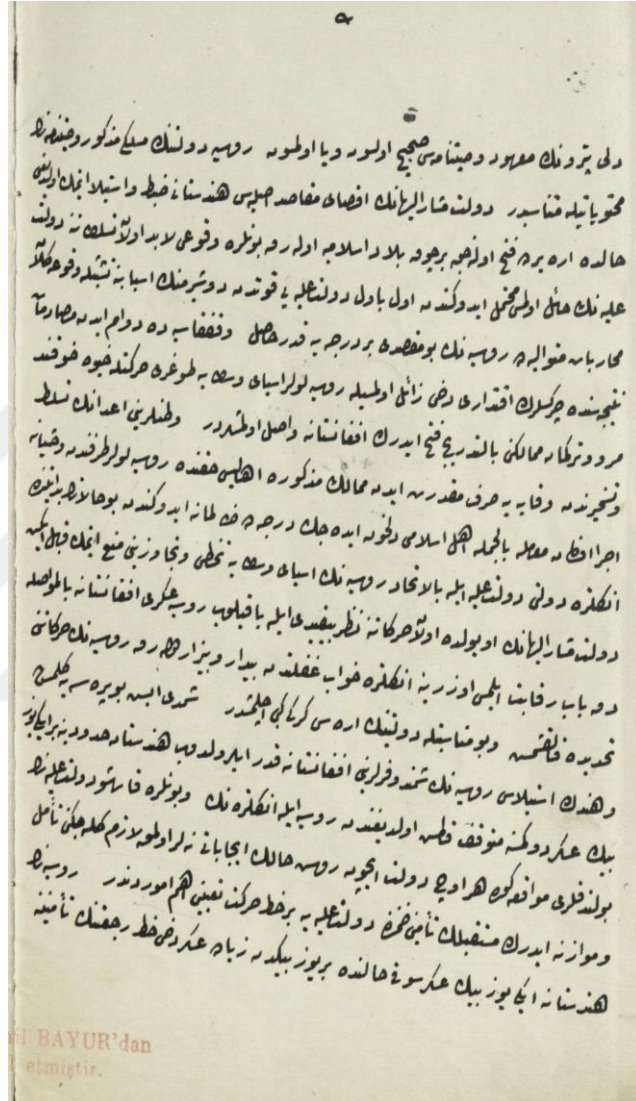
EKLER

Ek – I: Belgeler:

Belge – 1: Rusya'nın Orta Asya ve Afganistan istikametindeki genişleme politikası karşısında Osmanlı Devleti'nin durumu.¹¹³¹

SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

Deli Petro'nun vasiyetnamesi, doğru olsun ya da olmasın, Rus yayılması söz konusu vasiyetnamenin içeriğine uygun olarak gerçekleşmektedir. Bu sebepten söz konusu devletin asıl maksadının Hindistan'ı zapt etmek olduğu bilinmektedir. Hindistan'a ulaşmak için de aradaki İslam ülkelerini de istila etme gereği duymuştur. Devlet-i Aliyenin (Osmanlı Devletinin) tampon olması ihtimaline karşı bu devletin gücü ve kuvvetini devşirmeye teşebbüs ettiğini de görmek mümkündür. Bu çerçevede Kafkasya'da devam eden çatışmalar neticesinde Çerkezlerin iktidarının zayıflaması ile Rusya Orta Asya'ya doğru hareket etmiş, Hive, Merv, Hokand ve Türkmen memleketlerini tedricen işgal ederek Afganistan sınırına ulaşmıştır. Bu bölgede Rusya ile İngiltere'nin karşılıklı rekabete girişmesi İngiltere'yi gaflet

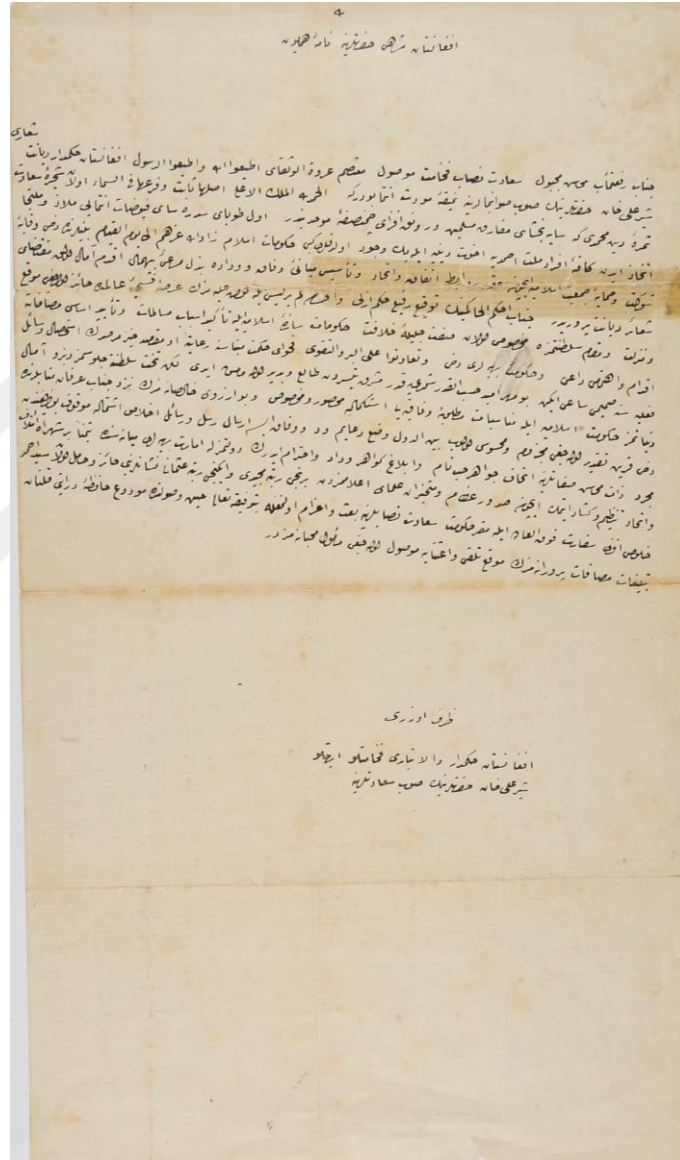
uykusundan uyandırmak için yeterli olmayabilir. Rusya'nın Afganistan üzerinden Hindistan sınırına iki yüz bin asker sevk etmesi halinde yüz bin asker ile sınırı savunmak zordur.

¹¹³¹ Toplam beş sayfadan oluşan bu belge, Rusya ile İngiltere'nin yayılma politikalarına karşı Osmanlı Devletinin durumu, tutumu ve Rusya ile İngiltere arasında hangi tarafı tutması devlet-i aliyenin menfaatleri icabı olacağı gibi konuları içermektedir. Burada Afganistan konusunu ilgilendiren tek sayfası alınmıştır. Belgenin tamamı için bkz: BOA, FK: Y. EE. KP, Dosya No: 001, Gömlek No: 96

Belge – 2: Sultan İkinci Abdülhamit'in Afganistan Emiri Şir Ali Han'a Yazdığı İlk Name-yi Hümayun.¹¹³²

SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

İslam 'âleminin şan ve şevketinin yüksek tutularak desteklenmesi için İslam devletlerinin birlik ve beraberlik içinde hareket etmesi ve kendi ittifaklarının daimi kalınması İslam devleti beylerinin sorumluluğu ve Peygamber Efendimizin emirlerinin bir gereğidir. Bu vesile ile saltanat makamımıza mahsus olan hilafetin mevki, konum ve sıfatın verdiği sorumluluklar sebebi ile diğer İslam devletleri arasında birlik ve beraberliğin yollarını arama aramaktayız. Bu amaçla sizin de bu ittifak çemberine girmenizi dilerken, yüksek mertebeli âlimlerimizden olup birinci rütbe-yi Mecidî ve ikinci rütbe-yi Osmanî'ye sahip Seyid Ahmed Hulusî Efendi, özel sefaret ile sizin makamınıza gönderildi.

¹¹³² BOA, FK: HSD. CB, Doya No: 004, Gömlek No: 38

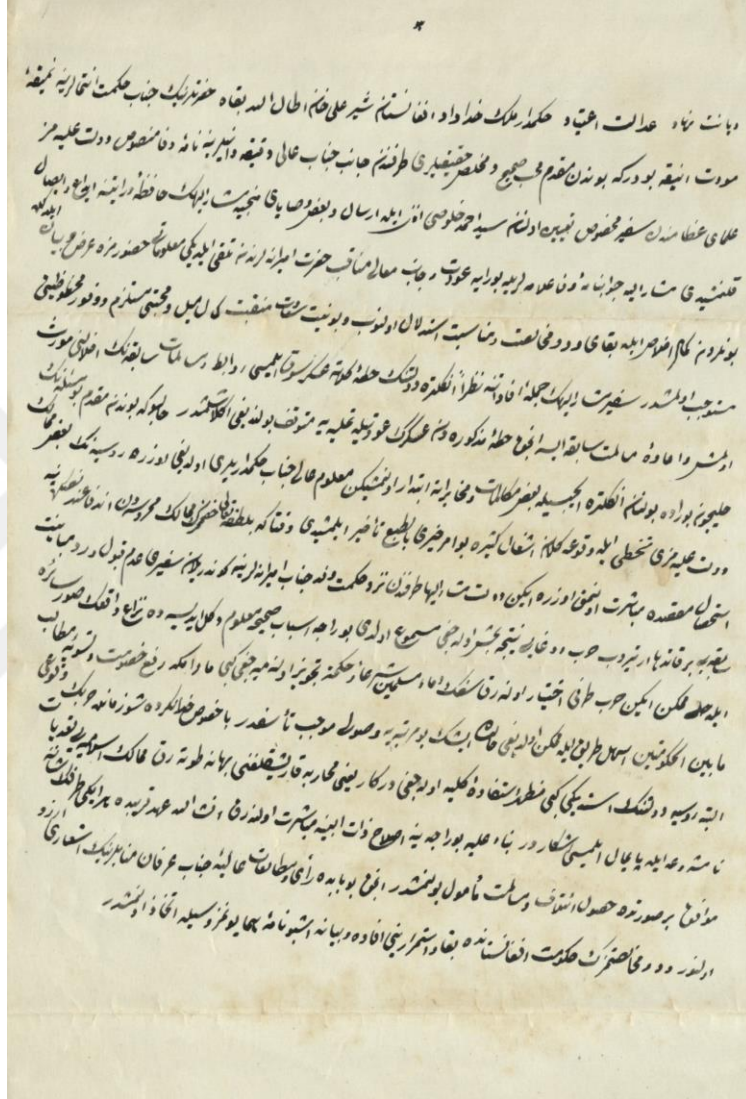
Belge – 3: Sultan İkinci Abdülhamit'in Afganistan Emiri Şir Ali Han'a göndermiş olduğu ikinci Name-yi Hümayunu¹¹³³

ÖZET:

Bundan mukaddem sefaret-i mahsusa ile gönderilen Seyid Ahmed Hulusi eli ile mufassal bir namenin irsal olunduğu ve bu namenin de name-yi emirâneye cevap olarak kemal ihlâs ile yazıldığı anlatılmıştır.

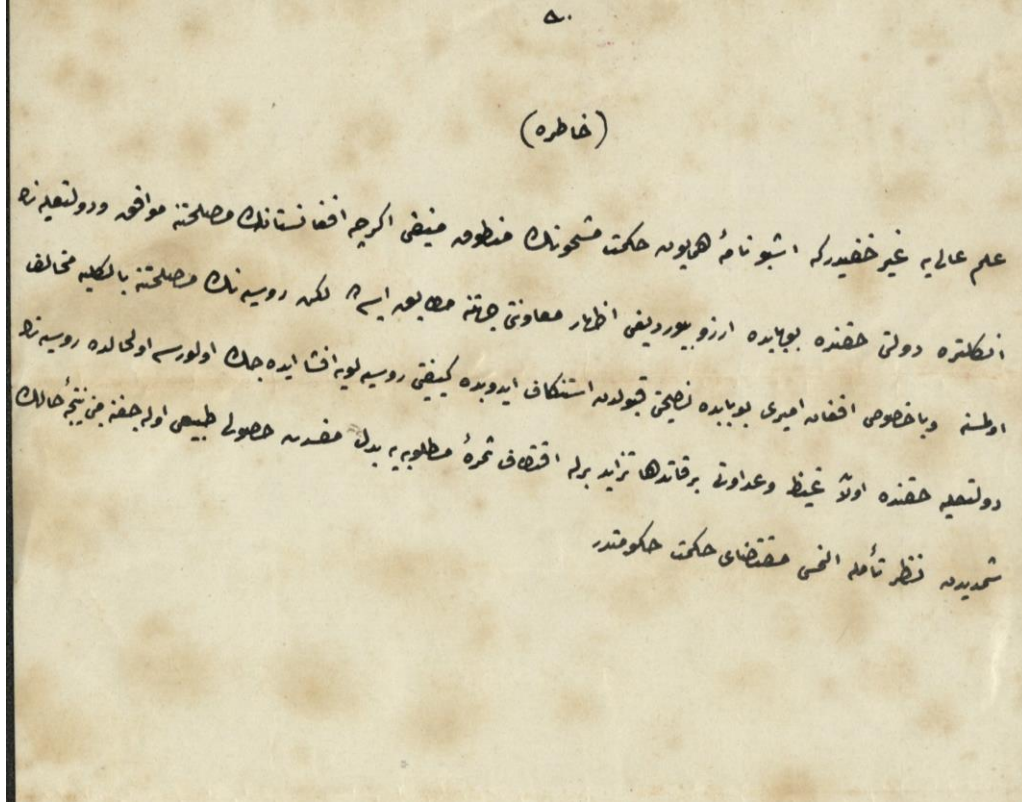
Ayrıca bu mektupta, bir çok İslam memleketinin Rusya tarafından işgali anlatılırken, Rusların Devlet-i Aliye topraklarına yönelik yapmış olduğu emeller ve bu nedenle de Ruslara güvenilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. İngiltere devletinin Kellat bölgesine asker sevk ettiği de dile getirilirken, iki hükümet arasında bir harbin çıkmaması temenni edilmiştir. İki devlet arasında mevcüt neza'nın barış yolu ile hallolması mümkün iken harbin taraf-ı ihtiyar olunmasının doğru olmadığı ifade edilmiştir. Madem ki ref-i husumet ve tesviye-yi metalib-i mabeyn'ül hükümeteyn eshel tarik ile mümkün olduğu için bu mertebeye

vusulü mevcib-iteessüftür. Be-husus Hüda nekerde şu zamanda harbin elbette Rusya Devletinin istediği gibi mazhar –ı istifade –yi külliye olacağı derkar. Yani muharebe karşılığını bahane tutarak memâlik-i İslamiye'yi ta'diyat-ı nâmeşru ile pâymâl eylemesi aşîkardir.

¹¹³³ Bu belge için bkz: BOA, FK: Y. PRK. NMH, Dosya No: 001, Gömlek No: 72

Belge – 4: Afganistan Emirine Gönderilen Name-yi Hümayunun Muhtevasına ilişkin.¹¹³⁴

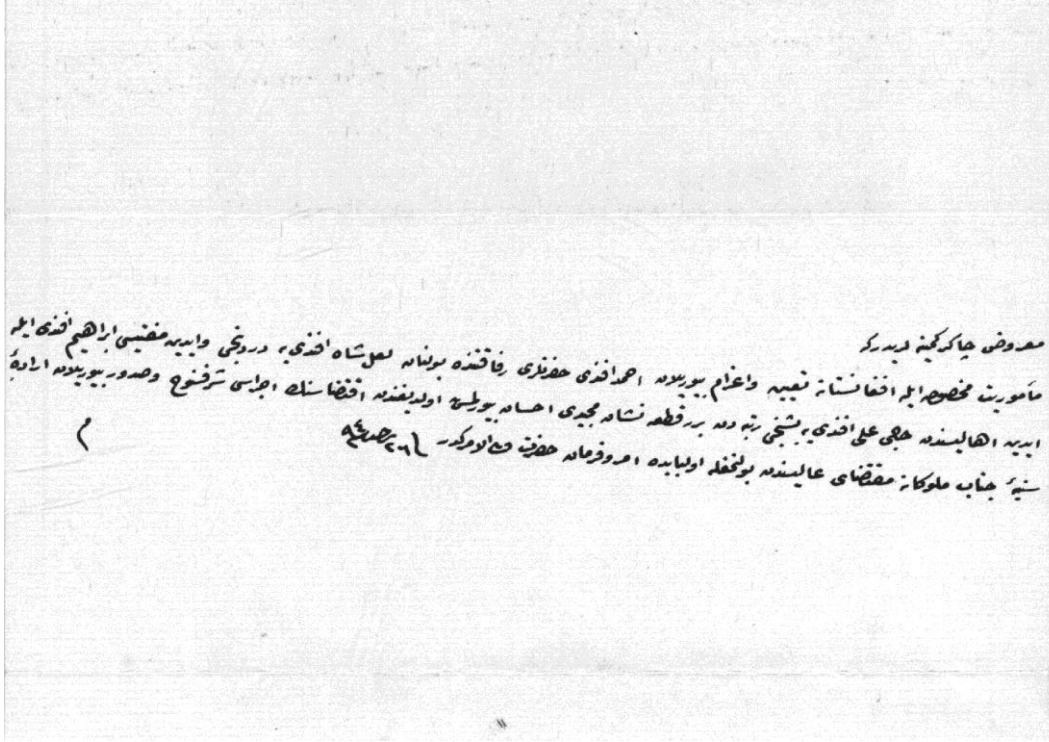

ÖZET:

Afganistan'ın maslahatına muvafık olan işbu name-yi hümayun, devlet-i ' liyenin İngiltere Devleti ile olan muaviniyeti cihetine mutabık ise de, lakin Rusya maslahatına b k ll ye muhaliftir. Afganistan Emiri bu b bda nasihati kabulden istink f edip, bu namenin muhtevasını Rusya'ya işfa edecek olursa, o halde Rusya'nın devlet-i ' liye hakkında evvel  gayz ve adaveti bir kat daha tez id olacaktır. Bu husus şimdiden nazar-ı temayüle alınması muktez -y  hikmet-i hükümettir.

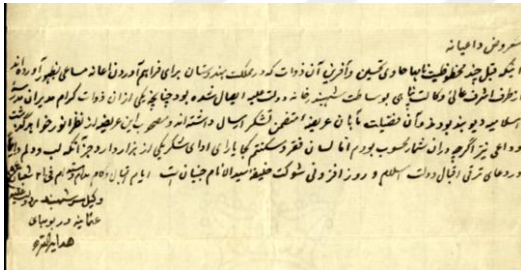
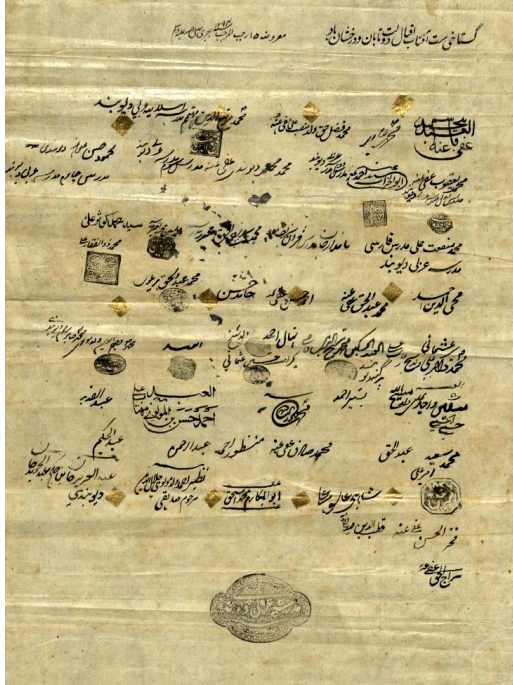
¹¹³⁴ BOA, FK: Y.PRK. NMH, Dosya No: 001, Gömlek No: 15.

Belge – 5: Özel sefaret görevi ile Afganistan'a gönderilen Ahmed Hulusi Efendi'nin refakatinde bulunan La'lşah Efendi'ye dördüncü rütbeden ve Aydın Müftüsü İbrahim Efendi ile yine Aydın ahalisinden Hacı Ali Efendi'ye beşinci rütbeden mecidiye nişanı verilmesine ilişkin belge.¹¹³⁵

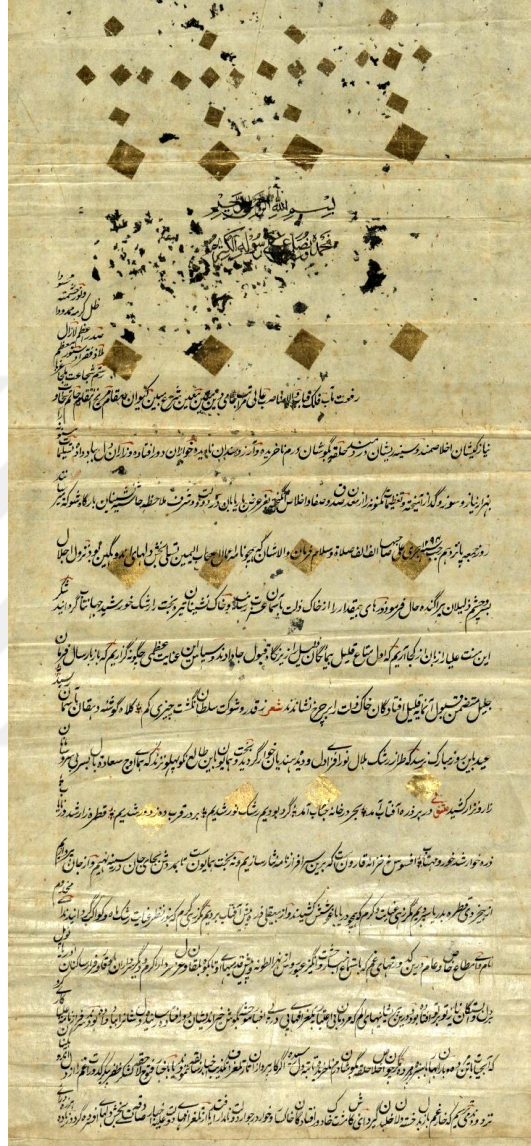

¹¹³⁵ BOA, FK: İ..HD, Dosya No: 751, Gömlek No: 61352

Belge – 7: Hindistan'daki bazı din adamları ve önde gelen halk temsilcilerinin Afganistan'a gitmek üzere Bombay'da bulunan Osmanlı Sefiri Ahmed Hulusi Efendiye, Halife'ye ulaştırılması için verdikleri dilekçe ve arzu halleri (Farsça).¹¹³⁷

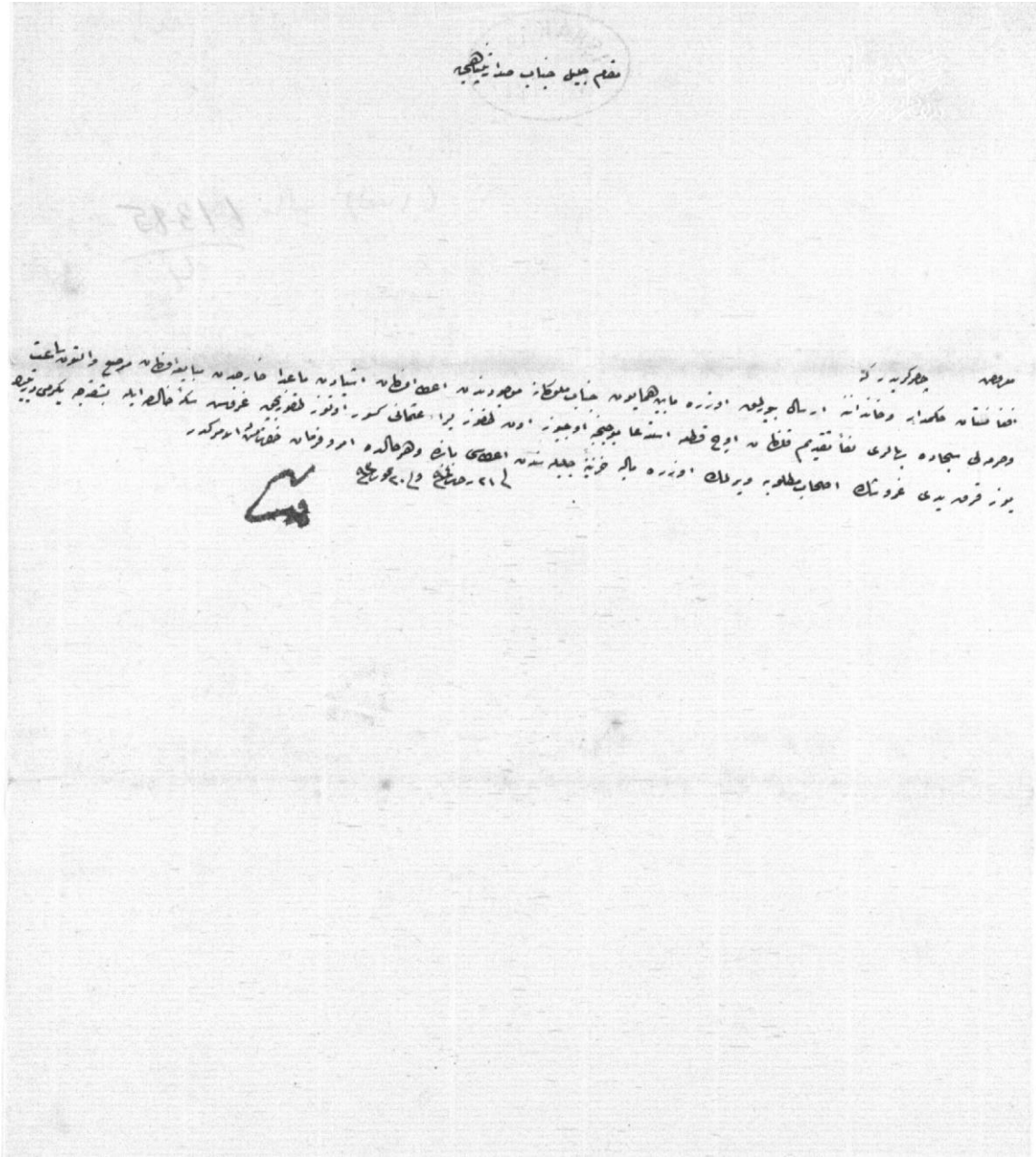

Bombay'daki Osmanlı Devleti "Şehbenderliği" Vekilinin, Hindistan ahalisinin dilekçesine yazmış olduğu Farsça üst yazı.

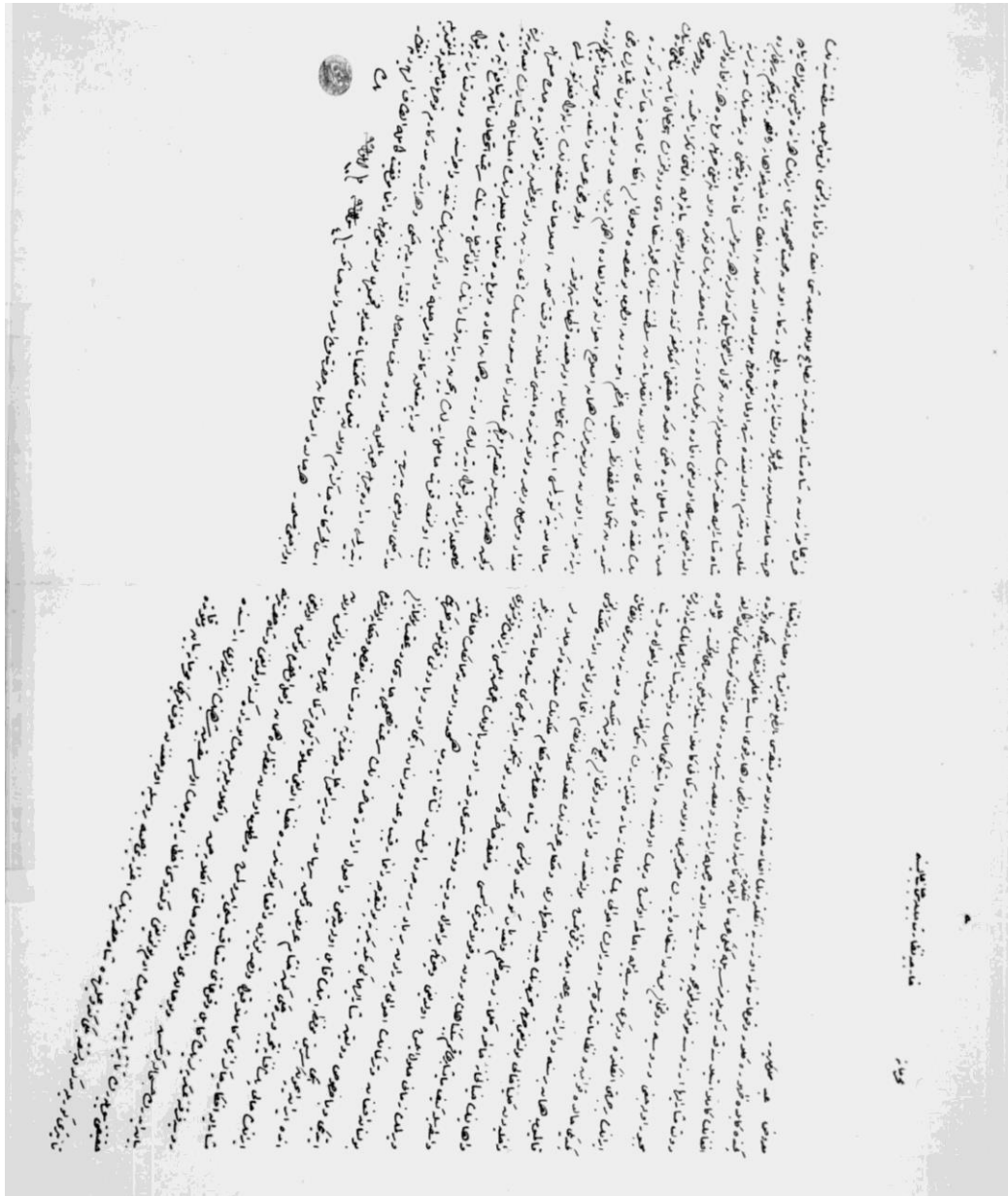
¹¹³⁷ Bu belgeler için bkz: BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 159, Gömlek No: 14.

Belge – 8: 1877’de Osmanlı Padişahı tarafından Afganistan Emirine gönderilen hediyelerin bedeli hakkında maliye nezaretinin sadarete gönderdiği yazı.¹¹³⁸

¹¹³⁸ BOA, FK: İ.. DH, Dosya No: 752, Gömlek No: 61385.

Belge – 10: İngilizlerin Afganistan'a ve Rusların da Türkistan'a İlerlemesine Karşı İran'ın Belirsiz Politikası Hakkında İran Sefirinin Raporu.¹¹⁴⁰

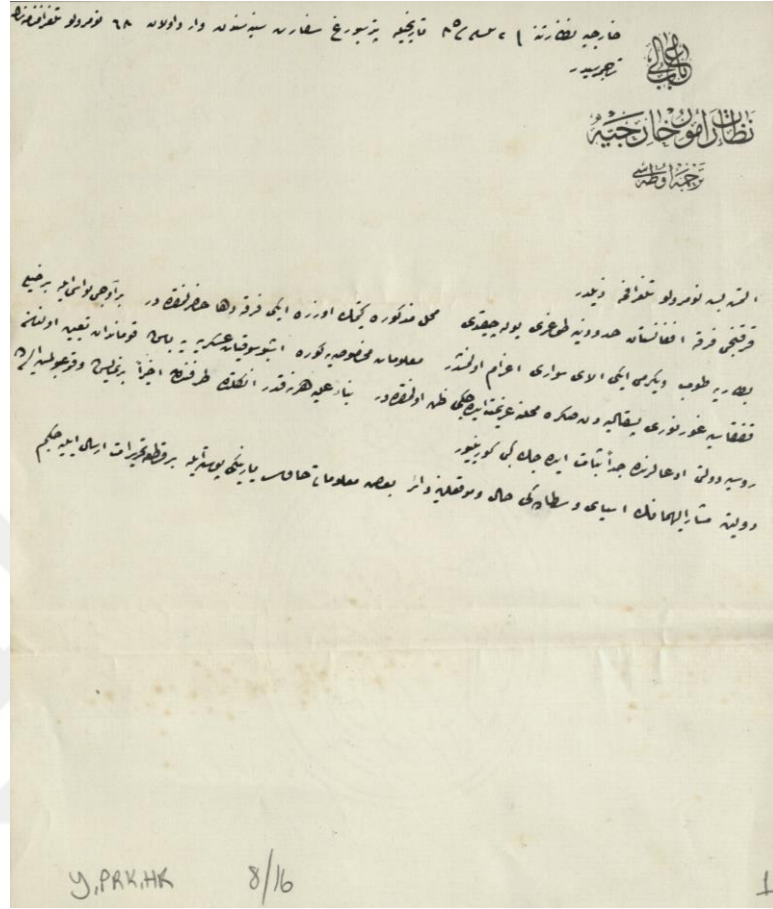

ÖZET:

İngilizlerin Afganistan'a ve Rusların da Türkistan'a ilerleyerek birbirine müvazi harekette bulunmalarına karşı, İran'ın tezebzüb ve çok geride olduğu ve durumun vahim olacağı hakkında İran hariciye vezirine söylemiş ve hariciye veziri bunu takdir etmekle beraber şaha meram anlatmak güç olduğuna ve kabil ise bu cihetleri şaha kendisinin söylemesi cevabını verdiği hakkında İran sefirinin tahrirati.

¹¹⁴⁰ BOA, FK: Y..EE, Dosya No: 44, Gömlek No: 75

Belge – 11: Rusların Afganistan Sınırına Asker Sevkiyatı Yaptığına İlişkin Petersburg Sefaretinin Telgrafı.¹¹⁴¹

SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

Kırkinci Fırka Afganistan sınırına doğru yola çıktı. Söz konusu bölgeye gitmek üzere iki fırka daha hazırlanmaktadır. Bir avcı livası ile bir çok bateriye top ve yirmi iki alay süvari gönderilmiştir.

Her ne kadar İngiltere tarafından en son Ruslara karşı bir gösteri yapılmışsa da, Rusya devleti kendi iddialarına ciddi görülmektedir.

¹¹⁴¹ BOA, FK: Y. PRK. HR, Dosya No: 008, Gömlek No: 16

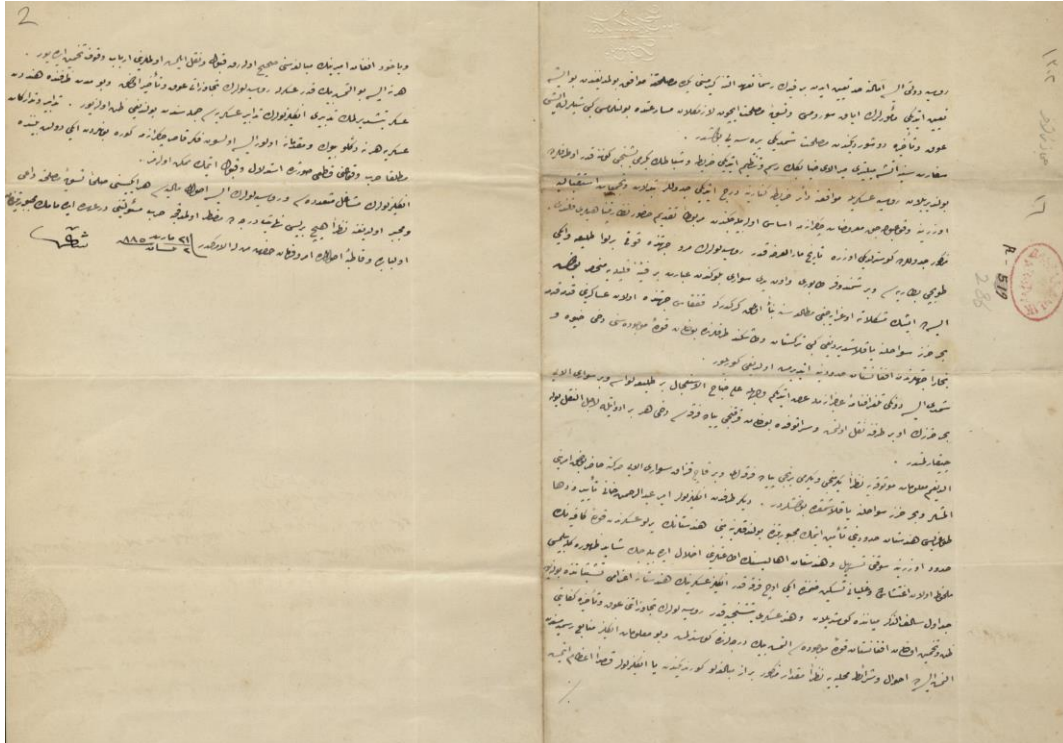
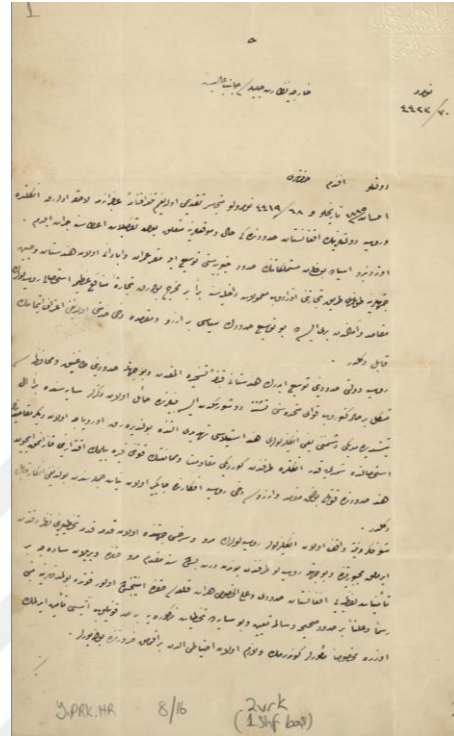
Belge – 12: Afganistan Üzerinde Rusya İle İngiltere Rekabetleri Hakkında Petersburg Sefaretinden Gönderilen Rapor.¹¹⁴²

SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

....

1 Mart 1885 Tarihli ve 68 / 4419 Numaralı telgraf namede İngiltere ile Rusya devletlerinin Afganistan sınırındaki anlaşmazlıklarına ilişkin bilgi vermiştim. Rusya uzun süreden beri, ticaretini genişletmek adına güneye doğru yayılma eğilimi göstererek Hindistan'a doğru ilerlemektedir. Bu yayılmanın siyasi bir maksat taşıdığı açıkça görülmektedir.

Rusya Devleti sınırlarını genişleterek Hindistan'ı da ele geçirmek ve böylece Avrupa'daki diğer amaçlarına ulaşmak istemektedir. İngilizler de, Rusların Merv ve Serahs bölgelerine ilerlemesi üzerini endişe ile takip etmektedirler. Bundan dört – beş sene önce Rusların verdikleri bir sözlü güvence dışında, Afganistan sınırı, özellikle de Herat Kalesi konusunda belli bir sonuca varılmamıştır. İki devlet arasında resmi ve açık bir sınırın tayin edilmesi, sınır ihlallerinin önüne geçilmesi yönünde büyük bir önem taşıdığı bilinmektedir. Bu sebepten her iki devlet bu yönde çaba göstermektedir.

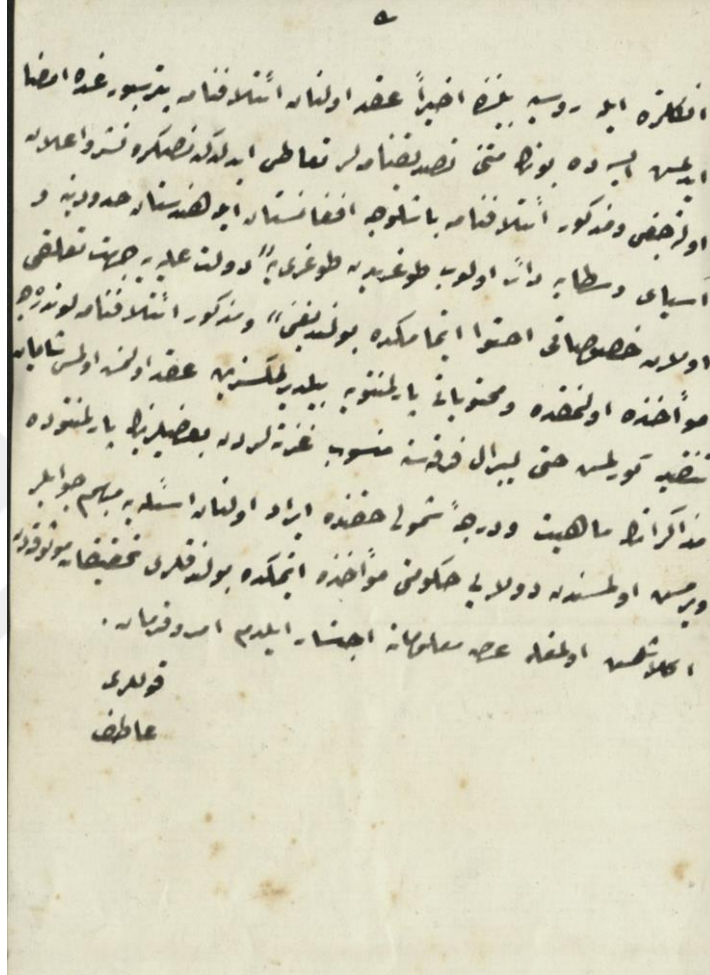

¹¹⁴² BOA, FK: Y. PRK. HR, Dosya No: 008, Gömlek No: 16

Belge – 13: Hindistan ile Afganistan Sınırı ve Orta Asya meselesine ilişkin Petersburg'da Rusya ve İngiltere Arasında İmzalanan Antlaşmayla ilgili.¹¹⁴³

SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

İngiltere ile Rusya arasında en son Petersburg'da yapılan bu antlaşma, esasen Hindistan ile Afganistan sınırı üzerinde imzalanmıştır. Ayrıca Orta Asya konusunu da içeren bu antlaşma, doğrudan doğruya Devlet-i Aliye (Osmanlı Devleti) ile ilgili değildir. Ayrıca bu antlaşmanın içeriği parlamentoya bildirmeksizin imzalanmış olması sebebi ile tenkit edilmesi mümkün. Hatta Liberal Fırkasına mensup gazetelerden bazılarının parlamentoda, müzakerenin içeriği hakkında yapılan eleştirilere karmaşık ve belirsiz cevaplar vermiştir.

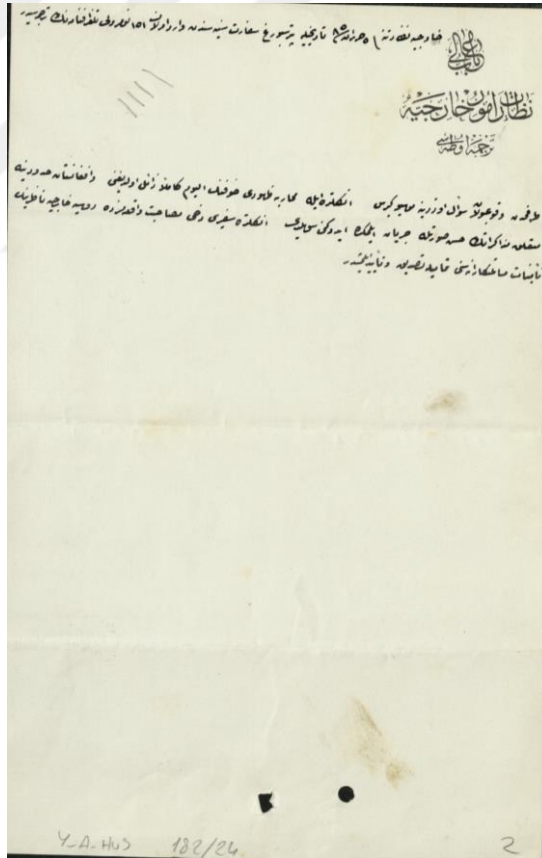
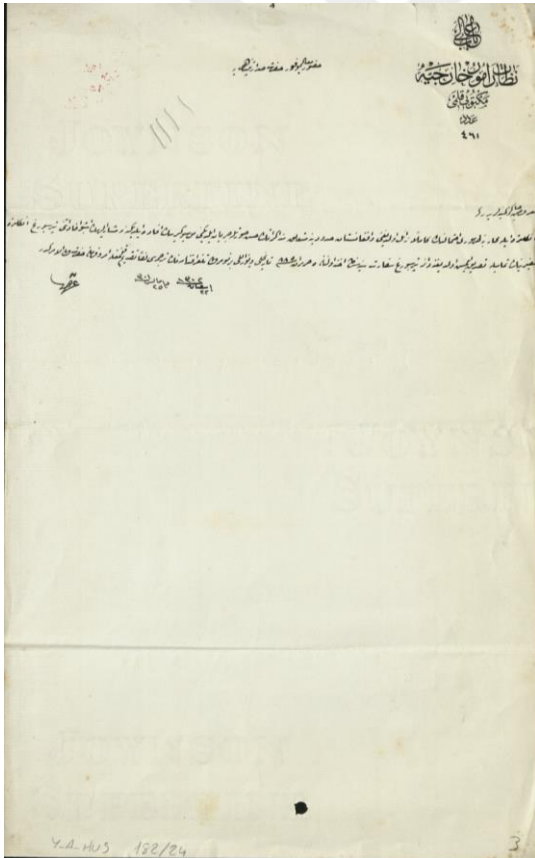
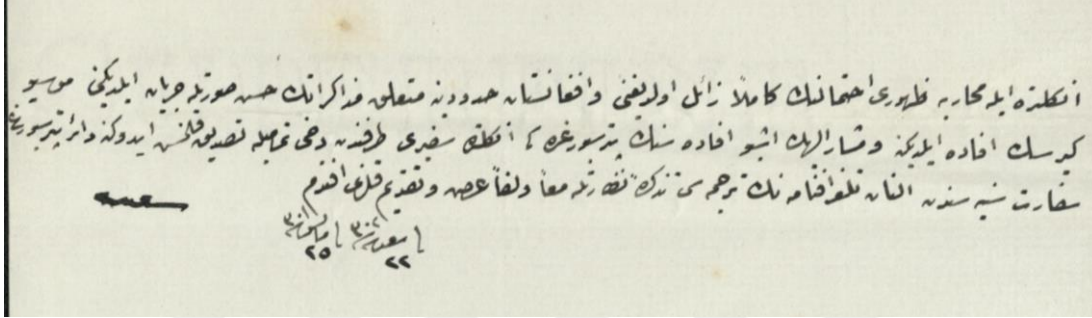

¹¹⁴³ BOA, FK: Y. PRK. BŞK, Dosya No: 36, Gömlek No: 110

Belge – 14: Afganistan'da İngiltere ile Rusya Arasında Antlaşma Sağlandığına İlişkin.¹¹⁴⁴

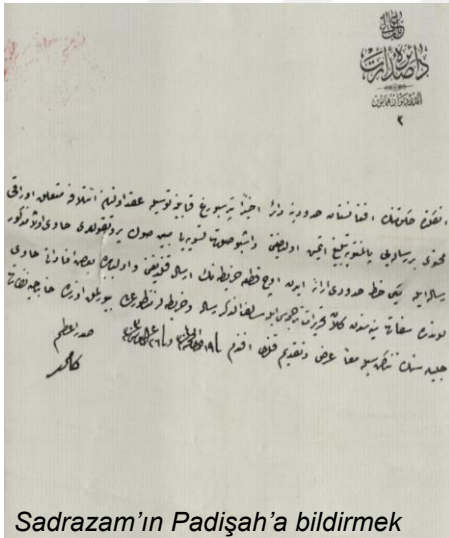
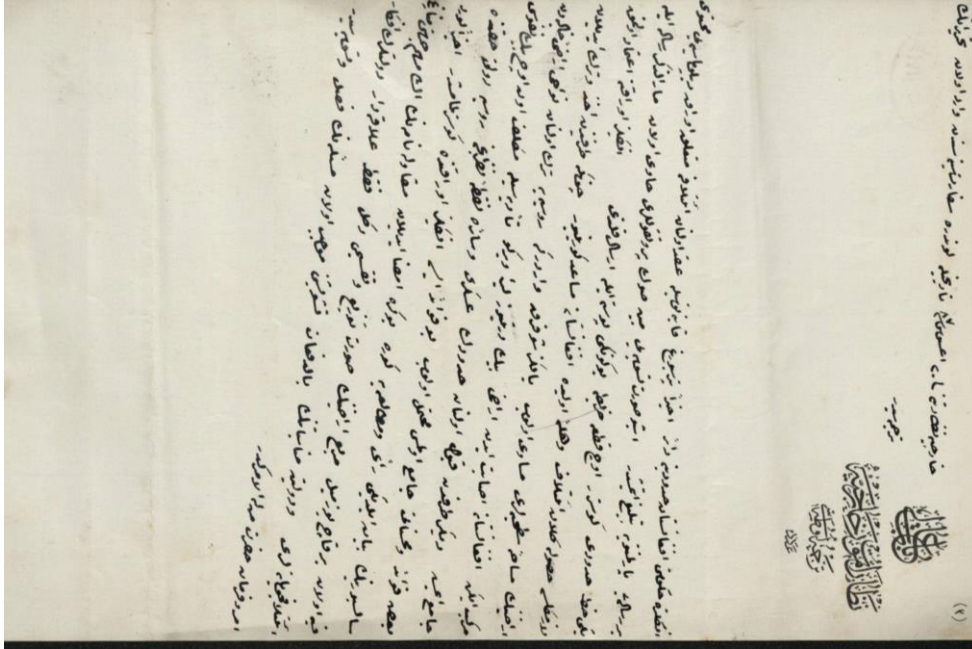
SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

İngiltere ile Rusya arasında Afganistan üzerinde belli bir antlaşma sağlandığı ve iki devlet arasındaki harp ihtimalinin tamamen ortadan kalktığına dair, Petersburg Sefaretinin telgrafları

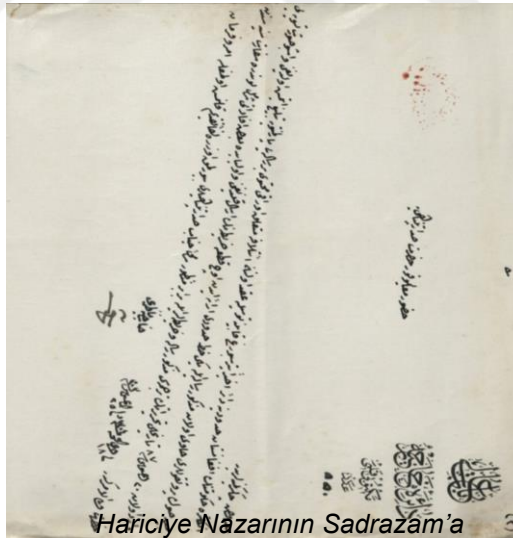

¹¹⁴⁴ BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 182, Gömlek No: 24

Belge – 15: 1887’de Afganistan’ın kuzeybatı sınırlarının belirlenmesi için Rusya ile İngiltere arasında yapılan protokol antlaşmasını Bâb-ı Âli’ye bildirmek üzere Londra Sefaret-i Seniyyesinin Hariciye Nezâretine yazdığı yazı ve ekleri.¹¹⁴⁵

Sadrâzam'ın Padişah'a bildirmek üzere, Hariciye Nezaretinden gönderilen yazıya yazmış olduğu üst yazı.

Hariciye Nazarının Sadrâzam'a bildirmek üzere, Londra Sefareti tarafından gönderilen yazıya yazmış olduğu üst yazı.

¹¹⁴⁵ Bu belge ve ekindekiler için bkz: BOA, FK: Y. A. HUS, Dosya No: 206, Gömlek No: 57

It was a consideration of these facts that Her Majesty's Government authorized me to negotiate a settlement according to which the Amers should restore to the Sarikis most of the lands of which they had been deprived between the Kushk and Margulab, in exchange for the withdrawal of the Russian claims to the districts at present in the possession of the Afghans on the Oxus, and to the wells and pastures necessary for the prosperity of the tribes of a Fajian Turkicstan.

I have, &c.
(Signed) J. W. RIDGEWAY.

Inclosure 1 in No. 3.

Délimitation de la Frontière Nord-ouest de l'Afghanistan

Protocole No. 4.—Séance tenue à St. Pétersbourg, le 10 (22) Juillet, 1887

LE Corailier Pierre Zinnerew et le Colonel Sir West Ridgeway s'étaient réunis dans le but de s'entendre définitivement sur les termes d'un arrangement destiné à résoudre les difficultés surgies à l'occasion du trafic de la frontière Afgano sur la rive gauche de l'Indus-Daria, qui commencent par récapituler la marche que les négociations engagées entre eux ont suivie jusqu'à ce jour.

[illegible]

Le Gouvernement impérial jugeait ainsi possible de séculariser ces terres, d'autre part, à la suite de la délimitation effectuée aux termes du Protocole de Londres du 29 Août (10 Septembre), 1885, les Toucoums Sarraks de Vaisai de Pondiché avaient été dépossédés des terres dont ils avaient joui précédemment, et que ces terres avaient été comprises dans le territoire Algérien.

la lettre égarée par erreur d'adresse. On ne pouvait s'empêcher, par la suite, de se demander si le ministre de l'Intérieur n'avait pas voulu, en adressant la lettre à M. de Montebello, lui faire connaître que le Gouvernement français ne se désolait pas de la démission de M. de Montebello, mais qu'il se félicitait de la démission de M. de Montebello, car il était certain que M. de Montebello n'avait pas pu faire autre chose que de démissionner.

Cette proposition ne fut pas non plus acceptée par le Comité impérial russe, qui, envisageant la question à un point de vue tout-à-fait différent, soulignait que, vu les contradictions qui s'étaient produites entre les Commissaires respectifs à l'occasion de l'appréciation des données locales, la conformité des noms géographiques pouvait seule servir de base à une délimitation équitable; que le Serai Khodja-Salah, situé à

proximité du Ziaïet connu sous le même nom, devait être considéré comme point extrême des possessions Afghanes sur l'Amou-Daria, et que la frontière devait être tracée immédiatement en aval du Semî en question.

dans ces conditions, le traité de paix n'était pas grave. Inconvenients, en autant qu'en la circonstance que les ennemis servant à l'irrigation du territoire compris entre Kholod-Smolek et Alam avaient leur prise d'eau aux environs du Kilif, ce qui nous permettait d'avoir devant la source de complications continuelles entre les populations des deux côtés de la frontière. Aussi, pour remédier à ces inconvenients, le Cabinet de St-James britannique jugerait-il profitable de renoncer à des tentatives de réajustement des frontières.

Durée d'un an. Sir W.C. Hildyard se référait au Gouvernement impérial de Russie, en échange du territoire qu'il réclamait sur la rive gauche de Lanoï-Dzura, une compensation sur une autre partie de la frontière. Cette compensation portait sur le territoire dont les Turcomans Saryks du Pendsik, ainsi qu'il est exposé plus haut, étaient dépossédés à la suite du traité de Kout (10 Septembre), 1885.

Contenus dans le Protocole de Londres du 16 Août (10 Septembre), 1885.

Cette proposition ayant obtenu l'adhésion du Gouvernement impérial ne réussit pas. M. Zinoviev et Sir West Ridgeway sont tombés d'accord sur les dispositions suivantes :—

I

La Frontière et tout ce qui est compris entre l'Annoxe au présent Protocole sous la lettre A et qui est comprise entre les poteaux Nos 1 et No. 19 et les poteaux Nos. 36 et No. 65, est considérée comme bordée définitivement. Les points trigonométriques, sur la partie de la ligne frontière décrite ci-dessus de comprise entre les poteaux Nos. 19 et No. 36 sont également connus comme identifiés. La description du côté partiel de la frontière, ainsi que de la partie A, l'est du poteau No. 65, pourra être complétée après la détermination.

Les synopses des poteaux attachés au Protocole No. 13 en date du 1 (13) Septembre 1894, est reconnu exact et définitif en ce qui concerne les poteaux depuis le No. 1 jusqu'au No. 19, et depuis le No. 36 jusqu'au No. 65; il sera complété ultérieurement par le synopsis des poteaux depuis le No. 20 jusqu'au No. 35, et de celui des poteaux à l'est du No. 65.

ii

A partir du point No. 19 la frontière suivra une ligne droite jusqu'au sommet de colline marquée 2740 et la Carte No. 1 annexée au présent Protocole. Ce point sera placé le point No. 29, est connu sous le nom de « station trigonométrique de Kara-Képé (latitude 35° 14', longitude 52° 15' 17"). Étant bien sûr, le point No. 29, se trouve à l'ouest du point No. 28, et à l'est du point No. 27. Le point No. 28, est connu sous le nom de « station trigonométrique de Kousk et de la Moghira »; le point No. 21 sera placé sur un point de cette colline qui se trouve à l'ouest du point No. 28, et à l'est du point No. 27. Cette ligne droite, prolongée, traversera le point No. 21 au point No. 22, placé dans la vallée du Kousk, sur la rive gauche du fleuve, à 900 pieds au nord du confluent du Kousk et de la Moghira (à 6,300 pieds environ du Mazar-Sai Alam, indiqué sur la Carte No. 2 annexée au présent Protocole).

Le point No. 23, placé à 2,570 pieds au sommet de la tête du nouveau canal de la rivière droite dont la prise d'eau est située à 6,000 pieds environ au nord-ouest de la prise d'eau de Tchal-Doukhitar. Du point No. 23, une ligne droite sera tracée jusqu'au point marqué 2,925 sur la Carte No. 3 annexée au présent Protocole (latitude 35° 27' 35", point No. 29, à 600, le point No. 30, à 1,000, le point No. 31, à 1,400, le point No. 32, à 1,800, le point No. 33, à 2,200, le point No. 34, à 2,600, le point No. 35, à 3,000, le point No. 36, à 3,400, le point No. 37, à 3,800, le point No. 38, à 4,200, le point No. 39, à 4,600, le point No. 40, à 5,000, le point No. 41, à 5,400, le point No. 42, à 5,800, le point No. 43, à 6,200, le point No. 44, à 6,600, le point No. 45, à 7,000, le point No. 46, à 7,400, le point No. 47, à 7,800, le point No. 48, à 8,200, le point No. 49, à 8,600, le point No. 50, à 9,000, le point No. 51, à 9,400, le point No. 52, à 9,800, le point No. 53, à 10,200, le point No. 54, à 10,600, le point No. 55, à 11,000, le point No. 56, à 11,400, le point No. 57, à 11,800, le point No. 58, à 12,200, le point No. 59, à 12,600, le point No. 60, à 13,000, le point No. 61, à 13,400, le point No. 62, à 13,800, le point No. 63, à 14,200, le point No. 64, à 14,600, le point No. 65, à 15,000, le point No. 66, à 15,400, le point No. 67, à 15,800, le point No. 68, à 16,200, le point No. 69, à 16,600, le point No. 70, à 17,000, le point No. 71, à 17,400, le point No. 72, à 17,800, le point No. 73, à 18,200, le point No. 74, à 18,600, le point No. 75, à 19,000, le point No. 76, à 19,400, le point No. 77, à 19,800, le point No. 78, à 20,200, le point No. 79, à 20,600, le point No. 80, à 21,000, le point No. 81, à 21,400, le point No. 82, à 21,800, le point No. 83, à 22,200, le point No. 84, à 22,600, le point No. 85, à 23,000, le point No. 86, à 23,400, le point No. 87, à 23,800, le point No. 88, à 24,200, le point No. 89, à 24,600, le point No. 90, à 25,000, le point No. 91, à 25,400, le point No. 92, à 25,800, le point No. 93, à 26,200, le point No. 94, à 26,600, le point No. 95, à 27,000, le point No. 96, à 27,400, le point No. 97, à 27,800, le point No. 98, à 28,200, le point No. 99, à 28,600, le point No. 100, à 29,000, le point No. 101, à 29,400, le point No. 102, à 29,800, le point No. 103, à 30,200, le point No. 104, à 30,600, le point No. 105, à 31,000, le point No. 106, à 31,400, le point No. 107, à 31,800, le point No. 108, à 32,200, le point No. 109, à 32,600, le point No. 110, à 33,000, le point No. 111, à 33,400, le point No. 112, à 33,800, le point No. 113, à 34,200, le point No. 114, à 34,600, le point No. 115, à 35,000, le point No. 116, à 35,400, le point No. 117, à 35,800, le point No. 118, à 36,200, le point No. 119, à 36,600, le point No. 120, à 37,000, le point No. 121, à 37,400, le point No. 122, à 37,800, le point No. 123, à 38,200, le point No. 124, à 38,600, le point No. 125, à 39,000, le point No. 126, à 39,400, le point No. 127, à 39,800, le point No. 128, à 40,200, le point No. 129, à 40,600, le point No. 130, à 41,000, le point No. 131, à 41,400, le point No. 132, à 41,800, le point No. 133, à 42,200, le point No. 134, à 42,600, le point No. 135, à 43,000, le point No. 136, à 43,400, le point No. 137, à 43,800, le point No. 138, à 44,200, le point No. 139, à 44,600, le point No. 140, à 45,000, le point No. 141, à 45,400, le point No. 142, à 45,800, le point No. 143, à 46,200, le point No. 144, à 46,600, le point No. 145, à 47,000, le point No. 146, à 47,400, le point No. 147, à 47,800, le point No. 148, à 48,200, le point No. 149, à 48,600, le point No. 150, à 49,000, le point No. 151, à 49,400, le point No. 152, à 49,800, le point No. 153, à 50,200, le point No. 154, à 50,600, le point No. 155, à 51,000, le point No. 156, à 51,400, le point No. 157, à 51,800, le point No. 158, à 52,200, le point No. 159, à 52,600, le point No. 160, à 53,000, le point No. 161, à 53,400, le point No. 162, à 53,800, le point No. 163, à 54,200, le point No. 164, à 54,600, le point No. 165, à 55,000, le point No. 166, à 55,400, le point No. 167, à 55,800, le point No. 168, à 56,200, le point No. 169, à 56,600, le point No. 170, à 57,000, le point No. 171, à 57,400, le point No. 172, à 57,800, le point No. 173, à 58,200, le point No. 174, à 58,600, le point No. 175, à 59,000, le point No. 176, à 59,400, le point No. 177, à 59,800, le point No. 178, à 60,200, le point No. 179, à 60,600, le point No. 180, à 61,000, le point No. 181, à 61,400, le point No. 182, à 61,800, le point No. 183, à 62,200, le point No. 184, à 62,600, le point No. 185, à 63,000, le point No. 186, à 63,400, le point No. 187, à 63,800, le point No. 188, à 64,200, le point No. 189, à 64,600, le point No. 190, à 65,000, le point No. 191, à 65,400, le point No. 192, à 65,800, le point No. 193, à 66,200, le point No. 194, à 66,600, le point No. 195, à 67,000, le point No. 196, à 67,400, le point No. 197, à 67,800, le point No. 198, à 68,200, le point No. 199, à 68,600, le point No. 200, à 69,000, le point No. 201, à 69,400, le point No. 202, à 69,800, le point No. 203, à 70,200, le point No. 204, à 70,600, le point No. 205, à 71,000, le point No. 206, à 71,400, le point No. 207, à 71,800, le point No. 208, à 72,200, le point No. 209, à 72,600, le point No. 210, à 73,000, le point No. 211, à 73,400, le point No. 212, à 73,800, le point No. 213, à 74,200, le point No. 214, à 74,600, le point No. 215, à 75,000, le point No. 216, à 75,400, le point No. 217, à 75,800, le point No. 218, à 76,200, le point No. 219, à 76,600, le point No. 220, à 77,000, le point No. 221, à 77,400, le point No. 222, à 77,800, le point No. 223, à 78,200, le point No. 224, à 78,600, le point No. 225, à 79,000, le point No. 226, à 79,400, le point No. 227, à 79,800, le point No. 228, à 80,200, le point No. 229, à 80,600, le point No. 230, à 81,000, le point No. 231, à 81,400, le point No. 232, à 81,800, le point No. 233, à 82,200, le point No. 234, à 82,600, le point No. 235, à 83,000, le point No. 236, à 83,400, le point No. 237, à 83,800, le point No.

Carte No 8, marquée au présent. Protocole, le point *A* se trouvait situé à la distance 3,500 pieds au des puits d'Imanu-Nazze; le point *B* se trouvait près du Kara-tôpé-Kurud-Khali, qui restait aux Afghans, le point *C* à peu près à mi-distance entre les puits et le camp de Khatib-khali, et enfin le point *D* à peu près à mi-distance entre les puits d'Imanu-Nazze et les puits marqués Chah. Les puits d'Imanu-Nazze, Kara-tôpé Kurud, Khatib-khali et les puits marqués Chah, sont situés à l'extrémité sud-est de la chaîne de montagnes, dans une vallée fertile, qui s'étend jusqu'à la chaîne de montagnes de Khatib-khali et Khatib-khali, qui contiennent à servir de frontière entre ces deux villages vers la solitude réservée que les canaux de Boshgra sur tout leur parcours, c'est-à-dire jusqu'à Khatib-khali, seront compris dans le territoire russe. Et, d'autres termes la démarcation définitive consisterait sur les bords du Yamou-Dzich les droits existants des deux parties, c'est-à-dire, que les habitants de Khatib-khali conserveront toutes leurs terres et tous leurs puits, et les habitants de Boshgra, c'est-à-dire, les habitants de Boshgra, d'autre part, conserveront la solitude existante de leurs canaux jusqu'à Khatib-khali, et les droits de la rivière et de les utiliser conformément aux usages existants de Khatib-khali, lorsque les eaux de Yamou-Dzich seront trop basses pour alimenter directement les puits d'eau de Khatib-khali.

III.

IV.

V.

A

(တစ်ခွဲ)

W. RIDGEWAY
J. ZINOVLEV.

Civ

THE Privy Counsellor Zinoviev and Colonel Sir West Ridgeway, having met the object of coming to a definitive understanding as to the terms of an arrange-

The Imperial Government provides

tion is made in the correspondence relative to the arrangement

In the opinion of the Cabinet of the Petrovich Ministry a demonstration aimed at

On Map No. 1 annexed to the present Protocol, the part *A* being situated at a distance of 2000 feet south of the wells of Imam Nazari; the point *B* being near the village of Khatkhali; and the point *C* about midway between the east and west wells of Khatkhali; and, lastly, the point *D* about midway between the wells *Alt Kadim* and the wells marked *Chubhi*. The wells of Imam Nazari, Kani-Dope-Kand, West Khatkhali, and *Alt Kadim* are in the commencement of the road which descended between Boshchik and Kani as far as the commencement of the frontier between the two villages, with the single reservation that it is to say, the point *E* shall be included in Russian territory. In other words, the present demarcation will confirm Boshchik along all their course, that is to say, as far as Kani (point *E*), shall be included in Russian territory. On the south of the Annu-Dzhar, that is to say, that the inhabitants of Khatkhali shall be included in Russian territory, and, including those which are east of the local frontier marked *E*, *F*, *G* on the map, and 10 annexed to Protocol. On the other hand, the inhabitants of Boshchik shall

[illegible]

[illegible]

Instead of the ten Maps annexed to the Protocol, a single explanatory Map in three sheets is attached showing the whole frontier-line.

STATEMENT of Afghan Losses and Gains by present Settlement.

	Restored by Afghans	Conceded by Russians	Remarks.
Number of square miles of cultivation.	62	26½	
Number of square miles of waste	818½	707½	* Of which only 14 cultivable
Population	N	10	
Wells in waste	N	13	
Levyings	**	41,400	

Note.—The line of frontier nearest to Tiflis is much now restored by Afghans was, before the rectification, 1000. It is now 835.10'. The point nearest to Tiflis is same line, is 35.9', consequently, Russia is 11.4' miles nearer Tiflis. There were no Russian outposts on the former frontier, and probably will be none on the new frontier, as the Russian troops have been withdrawn from Peshawar and transferred to the Oxus in the direction of Khyber Sahib.

W. RIDGEWAY, *Colonel.*

Sir R. Morier to the Marquis of Salisbury.—(Received August 9.)

My Lord,
I HAVE the honour to inform your Lordship that M. de Griex and myself have this day exchanged the notes, of which I herewith transmit copies, recording the sanction of our respective Governments to the Protocol No. 4 of the 10th (22nd) July, signed by Sir West Ridgeway and M. Znovior, respecting the delimitation of the north-west frontier of Afghanistan.

I have, &c.
(Signed) R. B. D. MORIER.

Inclosure 1 in No. 4.

M. de Giers to Sir R. Morier.

M. l'Ambassadeur,

Le 22 Juillet (3 Août), 1887

Les négociations au sujet du tracé de la frontière nord-ouest de l'Afghanistan dont avaient été chargés le Conseiller Privé Zinoviev et le Colonel Sir West Ridgeway, ayant abouti à un arrangement dont les dispositions ont été consignées dans un Protocole en date du 10 (22) juillet, No. 4, signé par les deux Délégués, je me

Fais un devoir d'informer votre Excellence que le Protocole en question vient d'obtenir la sanction du Gouvernement de Sa Majesté l'Empereur, mon auguste Maître.

GIEKS.
(Signé)

M. l'Ambassadeur,

July 22 (August 3), 1887.

frontier of Afghanistan with which Privy Councillor Zinochov and Colonel N. West Hildgeway were charged, having resulted in an arrangement, the provisions of which have been placed on record in a Protocol dated 10th (22nd) July, 1904, signed by the two Delegates, I have the honour to inform your Excellency that the Protocol in question has received the sanction of the Government of His Majesty the Emperor, my august Master.

I have, &c.
(Signed) GILERS.

Inclosure 2 in No. 4.

Sir R. Morier to M. de Giers.

M. le Ministre,

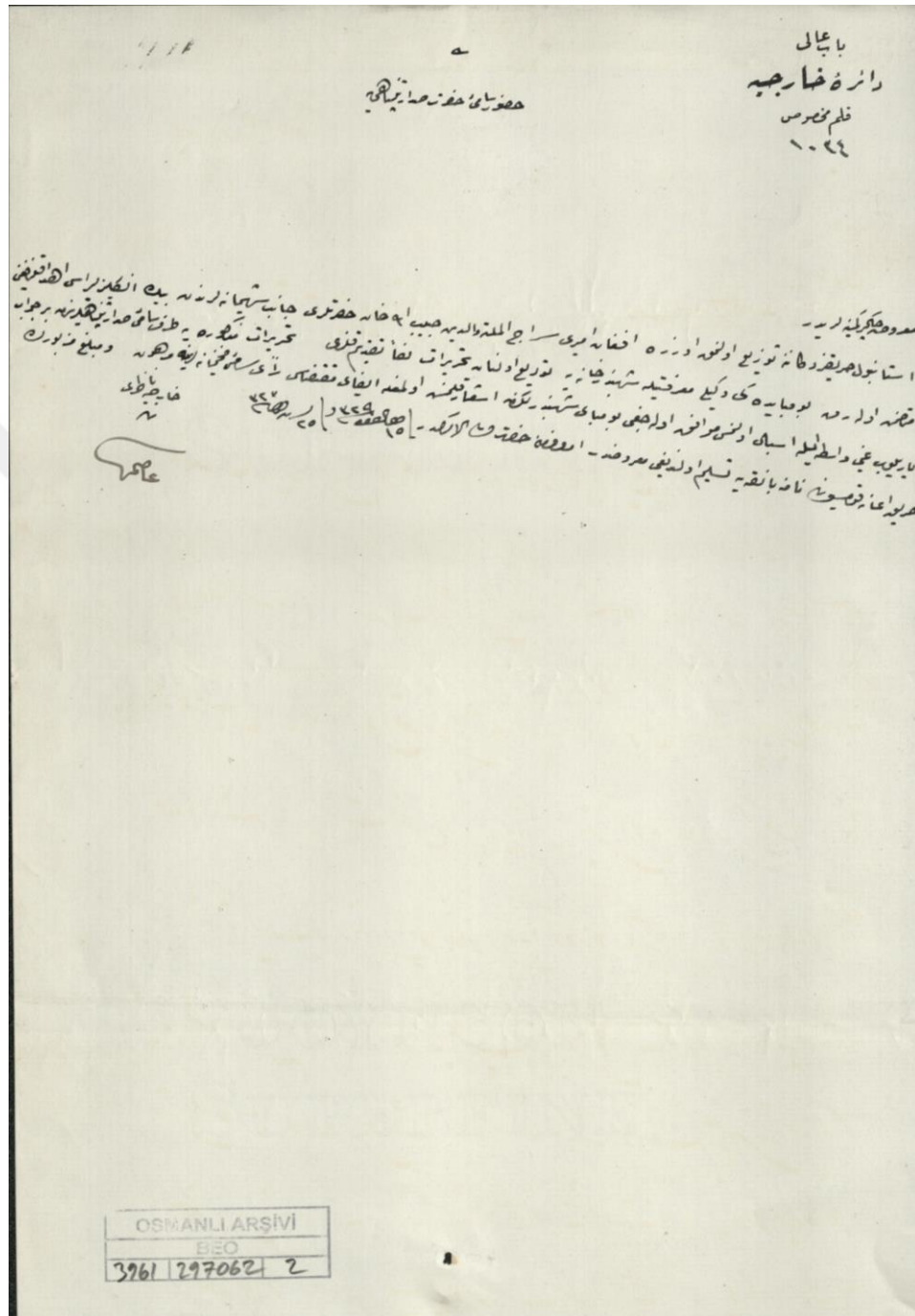
St. Petersburg, July 22 (August 3), 1887.

My dear Sir, I have the honor to inform you that Her Majesty's General Secretary of State, for Foreign Affairs, has been instructed by Her Majesty's Government to inform you that Her Majesty's Government has agreed to the proposal contained in Protocol No. 4 of the 10th (22nd) July, in which are recorded the details of the arrangements for the evacuation of the British and Commonwealth troops and personnel from the North-West Frontier of Afghanistan, and that the Government has agreed to the proposal contained in the Imperial Government, respecting the delimitation of the north-west frontier of Afghanistan.

I am, &c.,
(Signed) I. D. MORIER.

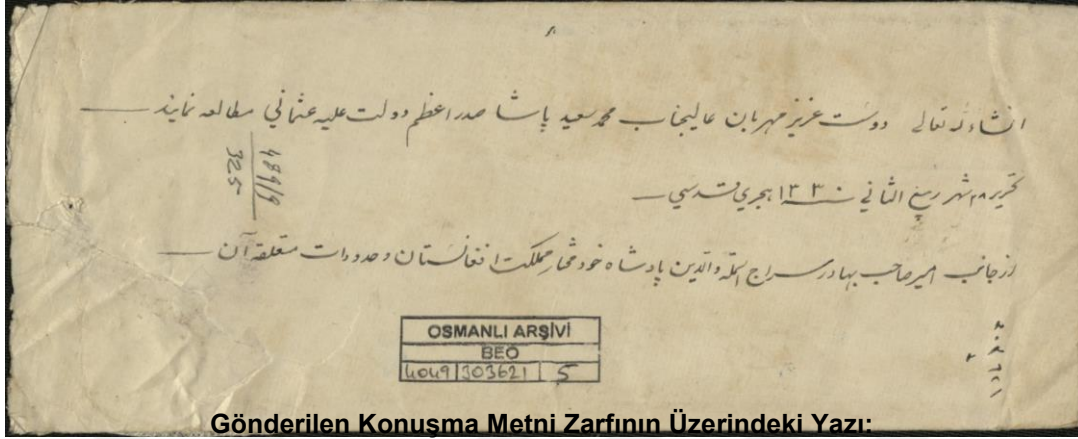
I avail, &c.
(Signed) R. B. D. MORIER.

Belge – 23: Afganistan Emiri Habibullah Han'ın İstanbul Yangını İçin Gönderdiği Yardım ve Mektubuna Dair, Hariciye Nazırının Sadrazam'a Yazdığı Yazı.¹¹⁴⁶

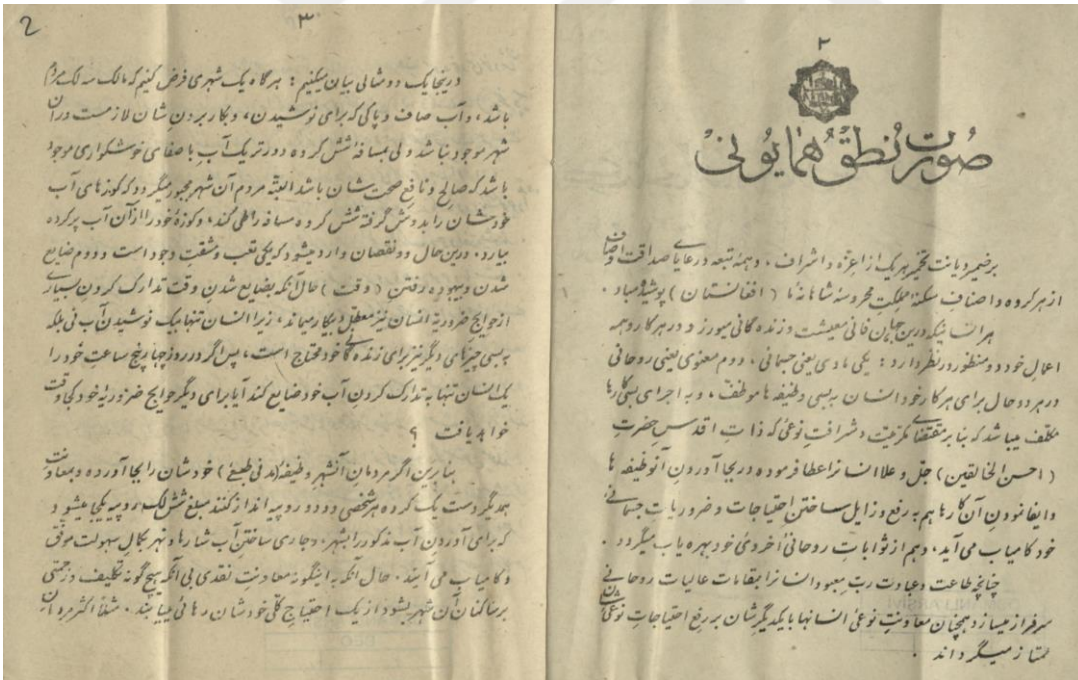

¹¹⁴⁶ BOA, FK: BEO, Dosya No: 3961, Gömlek No: 287062, 02

Belge – 24: Trablusgarp ve Birinci Balkan Savaşları Sebebi ile Afganistan Emiri Habibullah Han'ın Yardım Kampanyasında Yaptığı Farsça Konuşma Metni.¹¹⁴⁷

İnşallah aziz dostum Mehmed Seyit Paşa Osmanlı Devlet-i Aliyesi Sadrazamı okusun.
Tahrir: 28 Rabiulsani (Rabiulahir) 1330 hicri kameri,
Afganistan Özerk Padişahı Behadir Seracel devleteyin Emir Sahip ve ona bağlı hudutlar
tarafından

Konuşma Metninin Osmanlı Türkçesine çevrilmiş şekli diğer sayfalarda mevcuttur.

¹¹⁴⁷ Bu belgelere ilişkin bkz: BOA, FK: BEO, Dosya No: 4049, Gömlek No: 303621

۳

آن شهر که از کم در سال هفت پرست رو به خورشید را بر صفت میوه خوری خود
 بر سر اند که اگر تنها بهین میوه خوری را یک قدری تخفیف داده یک سال پیچیده
 میوه خورین قناعت کند و مبلغ کرد آرد تا در راه دفع احتیاجات عموماً
 خودشان صرف نمایند پس کارهای نافعی پسندیده بودی کار خوانند آورد
 مثال دیگر اینکه نوعی شمشیر به اراده از بی خانی مجرد بر از یک در و یک کجود
 در اجناس و اقلام مختلف تقسیم کرده اند که من چشما مجموع یک وجود گفته شوند
 علی الخصوص که کلاه بصیرت و در باطن ذہب و فیت هم در مین موجود باشد
 پس در آن حال برینده ای از افراد آن جس و ذہب یک عضو از اعضا
 یک وجودی شده و میشود که به اضطراب و الم یکی از آن اعضا دیگر به
 عضو مضطرب و مضطرب میگردد مثلاً هرگاه در یکی از جو اسب خسته اشان درد
 و المی عارض گردد چو اسب دیگر را جسته شام و تناثر نماید چشم اگر در کند
 قوه استماع نیزه می هزار را چون کلماتی میداند که پیرده گوش میخند
 شام از بوی کلبه را بهیچون آزار میخشد ذوق از ذایقه شیرینی
 تخم می پسندد پس میوه و حریر بر عضو در اسیر سوان کار می الم اجرا
 میکند تنها در جو اسب خسته فی بلکه در همه اعضا می وجود بهین احکام
 جاری می باشد

OSMANLI ARŞIVI

۴

شماره ای صادقه شانه خود میدوادم که هر کس بقدر استعداد حال و احوال
 و اندازه مال و منال خود درین عمل شریکوت می کنند
 درین باب بر شما امر و جبر نیست زیرا این یک کار است
 که بوجدان و انسانیت تعلقی دارد همه صاحبان وجدان و بر انسان باطن
 هر قدری که از مال زیاد از لطف اهل و عیال خود درین راه بدو اسم خود را
 درین وقفه نمایند و کار کرده خواهند بود یکی اینکه مال خود در راه رضای
 خداوند تعالی جسد و سعی کرده خواهد بود که امر الهی را بجا آوردند و لذت
 روحانی را از آن بدون دوم اینکه مقرر می شود و سنگیری هم نفعان هم
 خود را بجا آورده خواهند بود که شجره انسانیت را داد اگر دوست و شرف
 غیرت ملیده به آن بر جاداشتن
 ای رعایای صادقه انام این کتابچه (کتابچه اعانه بنیهای شهدا
 و ضعیفهای خار به طرابلس غرب) میباشد کیه بای محبت تانرا باز کنید
 و لهاسی تانرا با آب شفقت برادری آبیاری نمایند برای اولاد
 یتیم و یموه بای سقیم شهدای محذور جلدین تان که در راه محافظه وطن
 و شرف ملت خود جان باخته اند بقدر امکان یک معاونتی کنید
 برای رجبهای محرومین شان یک زحمتی تدارک نمایند در پی کم و بیش

OSMANLI ARŞIVI
BEO

۵

ای رعایای بادیانت صادقه غای ملت خوش خدمت افتخار
 مقصد و مرا دشمنانه بازین همه تمیذات این است که شمارا در باب یک عمل
 بسیار پر خیر و منفعت یادآوری کنم و بر یک کاری بسیار با صواب انسانیت کارانه
 تشویق و ترغیب نمایم که معناه داده از بهر شکر خیر و نوا آخرت باشد اما از فضل
 و رحمت خداوندی شکر گذارم که تا بحال همیشه در راه ملت صادقه بادیانت خود
 بجز خوبیا و نیکوئیهای روحانی و جسمانی شان و گریزی نداشتید هم و نخواهید
 ای ملت! آگاه باشید که در بوقت دولت علی عثمانیه که مجلس شمشیر
 مایان می باشد یک فقره ناکبانی ناجی و ناروا می سرود چار شده که فاکت و
 الم و اضطراب آن نارائز مضطرب و آلتناک ساخته است معاونت و پهرده
 آن برادران دینی ما دنیا و انسانیت را واجب و لازم است دوری رود تا
 و ضلالت از معاونت آنها محروم دهشته باری معاونت نقدی با آنها و سنگینی
 کردن لازم است چون شاموز لذتی را که از فایده های انگیزه معاونتها و
 و پهرده ها حاصل میشود شکر کرده باید لاجرم این اول بابت که شمارا برین عمل
 صالح بر شایسته دلالت و پیروی می کنم و دفتر (اعانه) یعنی جسته از
 دست بیلوینی خود باز می کنم و اول مبلغ بیست هزار روپیه کابل از کلان
 شخصی شانه خود در آن دفتر قید و ثبت می کنم و از غیرت و بییه و جوافروزی

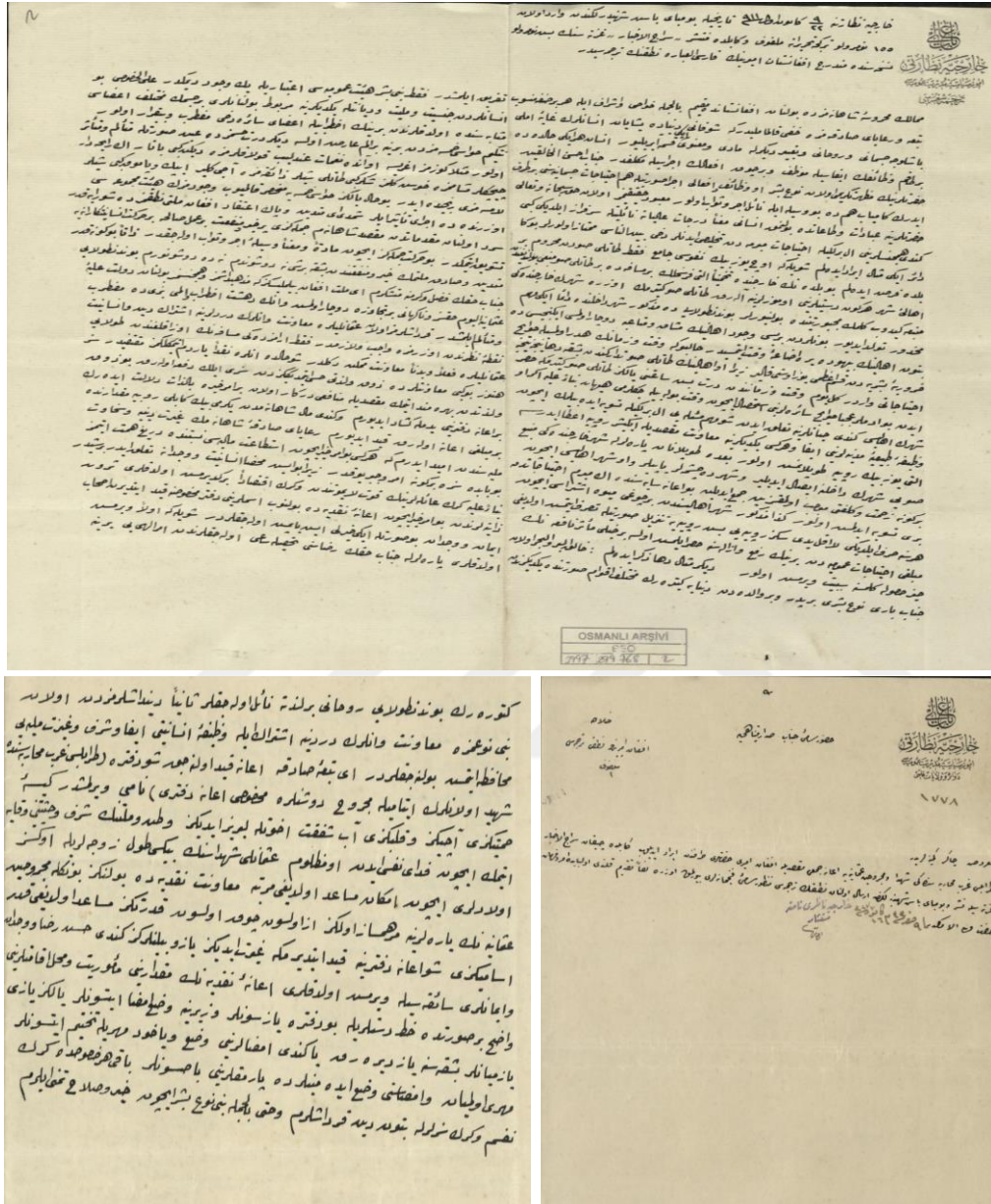
OSMANLI ARŞIVI
BEO

۶

نکرید هر قدر که دسترس داشته باشید کوشش و زحمت و نام تانرا
 قید این دفتر اعانه بنیهای شهدا هر کس که نوشتن یا دارد نام خود را و عدد و مبلغ
 که برضای وجدانی و رغبت ایمانی خود میدهد و خدمت و منصب
 خود را و محل اقامت خود را واضح و مفصل بنویسد و بخت
 خود امضا کند و هر کس که نوشتن یا ندارد بدیگری بنویسد
 و اگر دستخط بیست و است و دستخط کند و اگر نیتوانست حرکت
 و اگر هر چند داشت شخص خود را امضای زده عوض مهر دوز برشته
 مذکور بچسباند باقی در هر باب برای خود و شما و جمله اخوان
 دین بلکه همه بنی نوع انسان خوبی و نیکوئی و خیر و صلاح
 میطلبیم فقط در شب غمزه ای انجا احرام

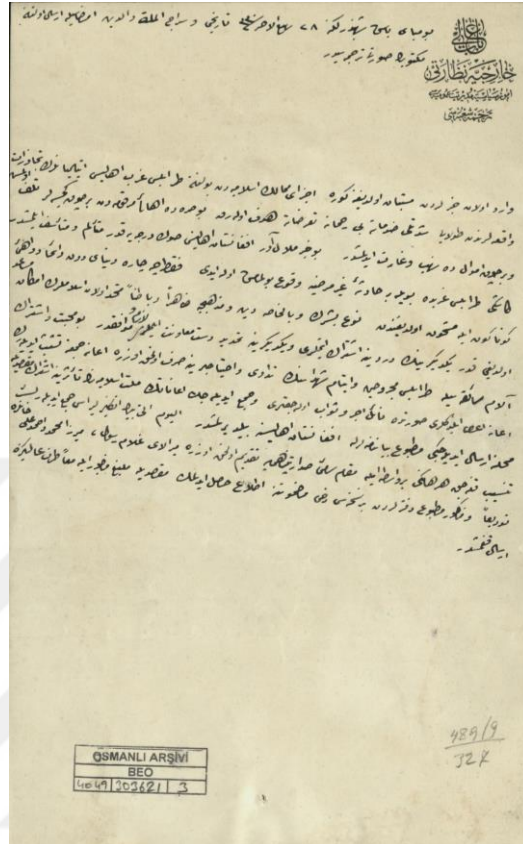
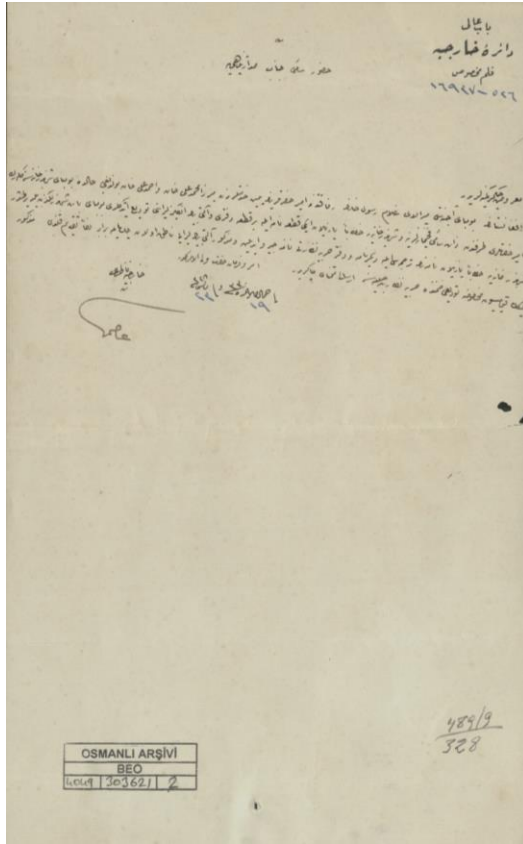
OSMANLI ARŞIVI
BEO

Belge – 25: Trablusgarp ve Birinci Balkan Savaşları Sebebi ile Afganistan Emiri Habibullah Han'ın Yardım Kampanyasında Yaptığı Konuşma Metnini Türkçe Tercümesi.¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁸ Bu metnin ana muhtevası kısaca şu şekildedir: 1911 Trablusgarp savaşı sebebi ile şehit aileleri ve yaralı olanlara yardım maksadı ile Afganistan başkenti Kabil'de Habinullah Han tarafından bir yardım kampanyası başlatılmıştı. Bu yardım kampanyasında, Afganistan Emiri Habibullah Han, kardeş diye hitap ettiği Osmanlı Devletinin büyük bir haksızlığa uğradığını ve onlara yardım edilmesi gerektiğinin önemini vurgulayan bir konuşma yapmış ve kendisi yirmi bin Afgan parası ile bu kampanyayı resmen başlatmıştır. Afganistan'ın önde gelen kişilerinin katılımı ile devam eden bu kampanyada toplam altı bin Sterlin toplanmıştır. Toplanan bu para, Habibullah Han'ın konuşma metni ve bir mektupla birlikte İstanbul'a gönderilmiş ve bab-ı ali tercüme odası tarafından tercüme edilmiştir. Belgeler için bkz: BOA, FK: BEO, Dosya No: 3997, Gömlek No: 299768

Belge – 26: Trablusgarp Savaşı Sebebi İle Şehit Aileleri ve Yaralıları İçin
Afganistan Emiri ve Afgan Halkı Tarafından Gönderilen Yardım.¹¹⁴⁹

SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

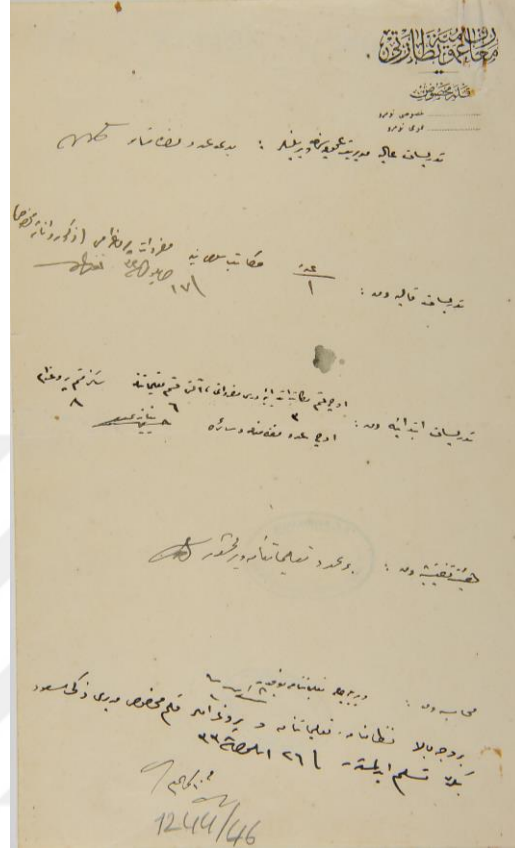
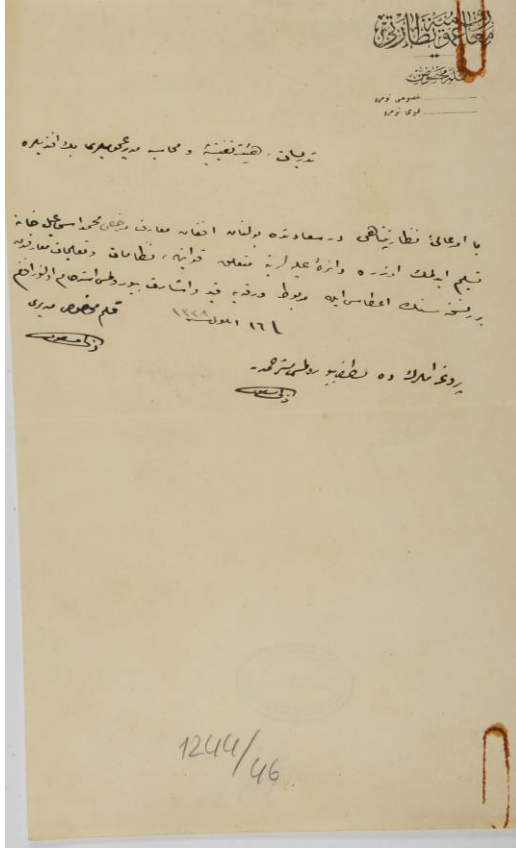
Afganistan'ın Bombay temsilcisi Miralay Gulam Resul Han, beraberindeki Emir Hazretlerinin "pişhidmeti" Mirza Muhammed Ali Han ve Ahmed Ali Han, Bombay Şehbenderhanesine gelerek iki kıta name ile bir kıta defter ve altı bin İngiliz Lirasını teslim ettiler. Söz konusu nameler ile altı bin İngiliz Lirası çek Harbiye Nezaret-i Celilesi, komisyon-ı mahsuseye gönderilmiştir.

SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

İslam ülkelerinin ayrılmaz bir parçası olan Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali, birçok insanın ölümüne ve bir çok yerin de yağmalanmasına sebep olmuştur. Bu olay İslam aleminin ciddi üzüntüsüne sebep olmuş ve herkes kendi imkanları dahilinde bu olayda zarar görenlere yardım etmeye çalışmaktadır. Bu olaydan ciddi bir şekilde etkilenen ve üzülen Afgan halkı da Trablusgarp'taki şehit aileleri, yetimler ve yaralıları yardım elini uzatmak için bir iane düzenlemişler ve bu iane kampanyasını da tüm ülkeye yaymak için yazılı basın aracılığı ile duyurmuşlardır. Şimdiye kadar toplanan altı bin İngiliz Lirası makam-ı sadaretpenahilerine takdim olunur.

¹¹⁴⁹ BOA, FK: BEO, Dosya No: 4049, Gömlek No: 303621,

Belge – 27: Afganistan Eğitim Sisteminin Düzenlenmesi İçin Osmanlı Maarif Nezaretinden İstenen Kanunlar, Nizamnameler ve Talimat-ı Maarif Belgeleri.¹¹⁵⁰

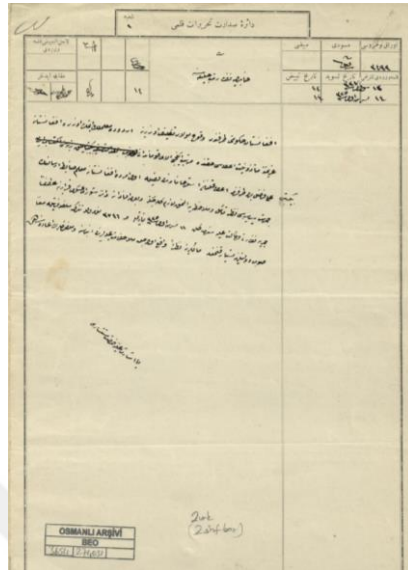
SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

Afganistan Maarif Nezaretinin talebi üzerine, Osmanlı Sadareti Kalem-i Mahsusundan Maarif Nezaretine gönderilen tahrirata göre, Afganistan Maarifine uygulamak üzere Maarif Nezaretine ait bazı kanunlar, nizamnameler ve talimat-ı maarif gibi belgelerin gönderilmesi ifade edilmiştir.

Afganistan Maarif Nezaretinin talebi üzerine, Sadaret Kalem-i Mahsusundan Maarif Nezaretine gönderilen tahrirat esasına Afganistan'a gönderilmesi gereken belgelerin uygun görüldüğüne dair yetkililerin imzaları.

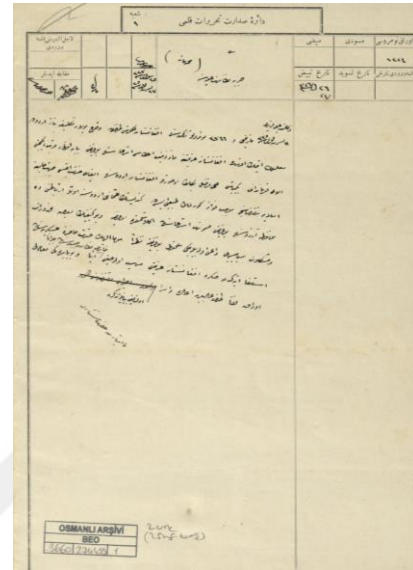
¹¹⁵⁰ BOA, FK: MF. MTK, Dosya No: 1244, Gömlek No: 46

Belge – 28: Afghanistan Ordusunu Eğitmek Üzere Gönderilecek olan Askerî Uzmanla İlişkin belgeler.¹¹⁵¹

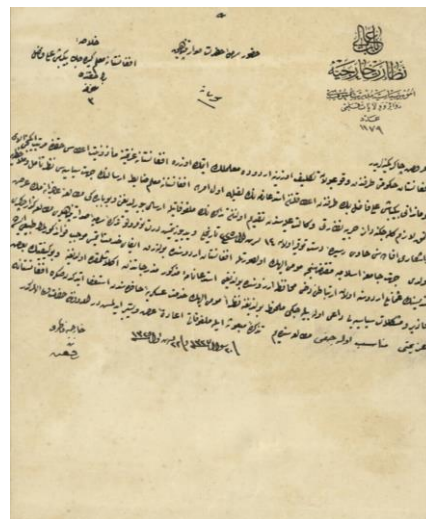
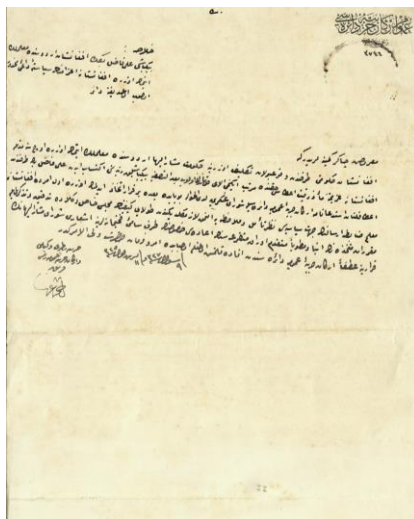
ÖZET:

Müretteb İkinci Alay Kumandanı
Binbaşı Ali Fazıl Bey'in
Afghanistan Ordusu'na muallim
zabit olarak irsalinin siyasi
cihetinin düşünülmesi gerektiği
anlatılmaktadır.

ÖZET:

Binbaşı Ali Fazıl Bey'in hizmet-i
askeriyeden istifa ettikten sonra
Afghanistan Ordusunda muallim
olarak istihdamı konusunda her
hangi bir maruzatın olmadığına
dair.

¹¹⁵¹ BOA, FK: BEO, Dosya No: 3654, Gömlek No: 274031

Belge – 29: Osmanlı Devleti Tarafından Kabil’de Kurulan “Mekteb-i Siraciye” Askerî Okuluna Gönderilen Nazif Efendi İle İlgili Belge.¹¹⁵²

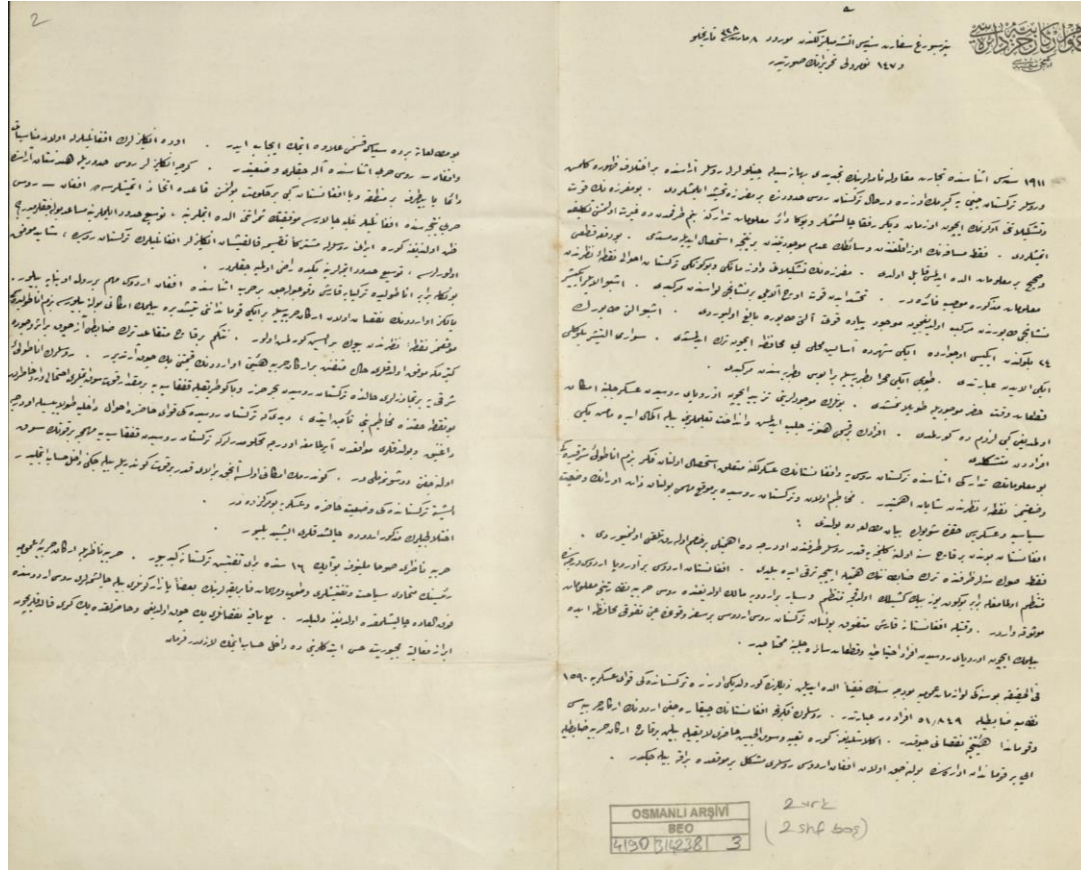
SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

Müstahdime-yi Maarif olan ve Afganistan’a giderek Osmanlılar tarafından kurulan Mekteb-i Siraciye ismindeki askerî okulda öğretmenlik yapan Nazif Efendi, gözlerinin tedavisi için dört aylığına İstanbul’a gelmiştir. Haydar Paşa’daki Gata Fakültesine bağlı hastanede tedavi yapılması kararlaştırılmıştır

دائرة مدارات تحریرات قلمی		شعبه		معارف		معارف		معارف		معارف		معارف		معارف	
اولاد و سرور	موسوی	میسری	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ
۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴	۱۳۴۴
مستقیم معارفه یک افغانستان کیه یک عثمانی طرقت کماله تا سیم یزید یک کیه نامده که عکری مکتب معارفه اید و بکره کوز لید تا دیرا کیه در آید و سیم یزید یک کیه عزیمت کیه دلد نظیفه قد یک حیدر با کاه فاکولته بر دلد قلیوه خسته خانه سیم یزید یک کیه استکمال بر مای سیم یزید یک کیه استکمال و منفله مومالی کیه مکتور خسته خانه قبولیه کیه هتیم اوقس ختم ایجاب یزید یک کیه تقیانه افغان هتیم															
دائرة مدارات تحریرات قلمی															
OSMANLI ARŞIVI BEO 3924/294258															

¹¹⁵² BOA, FK: BEO, Dosya No: 3924, Gömlek No: 294258

Belge – 30: Türkler Tarafından Eğitilmiş Olan Afgan Ordusu ve Rusların Afgan Ordusuna Bakışını Anlatan Belge.¹¹⁵³

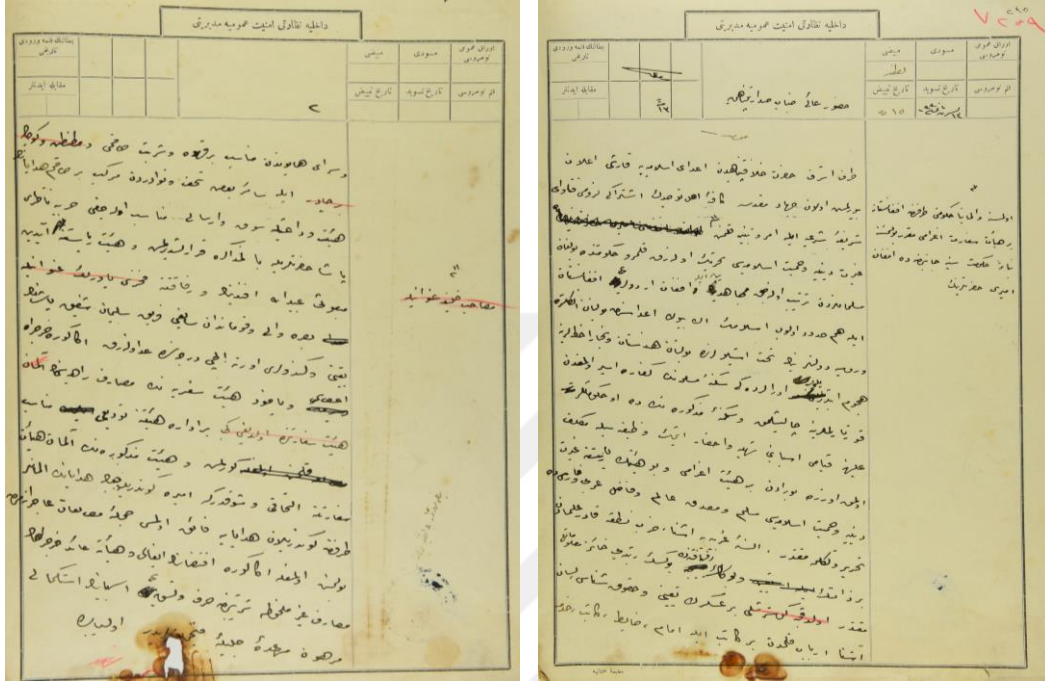
SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

1911'de Rusya ile Çin arasında yaşanan bir ihtilaf sebebi ile Rusların Batı Türkistan üzerinden Doğu Türkistan sınırına asker sevk ettiği ve askerî bir müfrezenin bölgeye gönderdiği belirtilmiştir. Ayrıca bu dönemde Afganistan sınırında da Rusların asker yığdığı belirtilirken, Afganistan'ın askerî durumu hakkında bilgi verilmektedir. Bir kaç yıl öncesine kadar Ruslar Afganistan ordusunu ciddiye almamaktaydı. Fakat son dönemlerde Türk uzmanları tarafından eğitim verilen Afganistan ordusu artık bir Avrupa ordusu düzeyindedir. Yüz bin kişiye ulaşan Afganistan ordusu, Ruslara göre özellikle kumandan bakımından hala bir takım eksiklikleri bulunmakta, ancak Türkler tarafından eğitime devam etmesi durumunda muhtemel bir Rus – Afgan savaşında Rusları zor duruma sokabilir.

Durumun bir de siyasî boyutu mevcuttur. O da İngilizlerin Afganistan ile olan ilişkileri bağlamında. İngilizler Rus hududu ile Hindistan hududu arasında daima tarafsız bir bölge bulundurmaya adeta bir kaide olarak benimsemişlerdir. Bu tarafsız bölge de Afganistan hükümeti olmuştur. Ama yine de muhtemel bir Afgan – Rus savaşında Afganistan'ın yanında yer alacaktır.

¹¹⁵³ BOA, FK: BEO, Dosya No: 4190, Gömlek No: 314238

Belge – 31: Birinci Dünya Savaşı Sırasında İslam Dünyasının İngilizlere Karşı “Cihad -ı Mukaddese” Davet Edildiğine ve Bir Heyetin Afganistan’a Gönderilmesine İlişkin Belgeler.¹¹⁵⁴

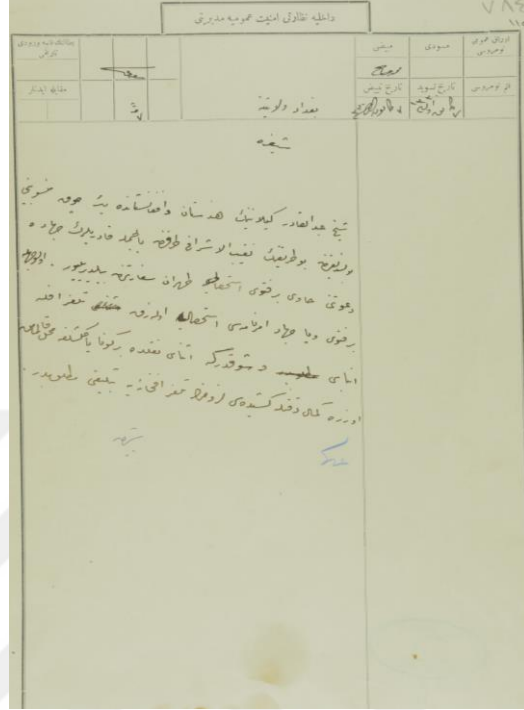
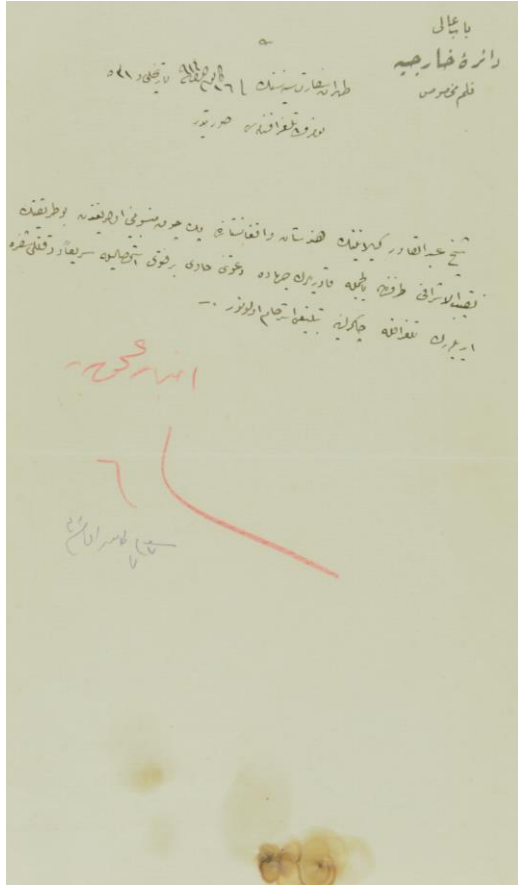
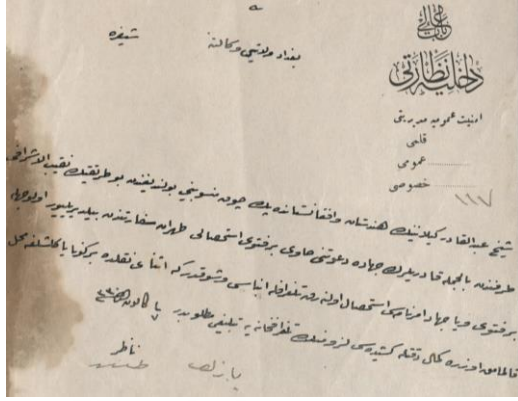
SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

Halife Hazretleri tarafından ilan edilmiş olan “Cihad-ı Mukaddese” tüm İslam âleminin katılımını sağlamak için “fetva-yı şerie” ile emir ve tembih edilmesi gerekir.

Yakında Almanyâ hükümeti tarafından Afganistan’a gönderilecek olan heyet ile Afganistan Emiri ve bu ülke içerisindeki Müslümanların dini hassasiyetlerinin tahrik edilmesi için devlet-i aliyenin de bir heyetinin gitmesi elzemdir. Bu heyet Afganistan Müslümanları ile birlikte, İngiltere ile Rusya istilasına uğrayan Müslümanların cihad-ı mukaddese katılmasını ve genel bir ayaklanmaya başlamasını sağlamak için faaliyet etmesi gerekir. Gidecek olan heyetin Arapça ve Farsça okuyup yazma bilmesi de önemlidir. Bu heyetin terkinde bir din alimi, bir yüksek rütbeli asker ve bir de hukukçunun olması gerekir. Ayrıca bu heyetin saray-ı hümayundan münasip hediyeler ile gönderilmesi de elzemdir.

¹¹⁵⁴ BOA, FK: DH. EUM. KLU, Dosya No: 05, Gömlek No: 18.

Belge – 32: Şeyh Abdulkadir Gilani'nin Hindistan ve Afganistan'daki Taraftarlarının Cihada Katılması İçin Bir Fetvanın Yayınlanması Talebini İçeren Belgeler.¹¹⁵⁵

SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET

Şeyh Abdulkadir Gilani'nin Hindistan ve Afganistan'da çok fazla taraftarı bulunmaktadır. Bu tarikatın önde gelenlerinin Cihada katılması için bir fetva veya cihat emirnamesinin yayınlanması hususunda Tahran Sefareti tarafından gönderilen tahrirata binen bir fetvanın yayınlanmasının elzem olduğu.

¹¹⁵⁵ BOA, FK: DH. EUM. 7şb, Dosya No: 2, Gömlek No: 54.

Belge – 33: Birinci Dünya Savaşı Döneminde Afganistan'a Gönderilecek Olan Heyetin Görevlerini belirleyen Belgeler.¹¹⁵⁶

تحت استیلا لرند کی هندستان و خا خطه لرند هجتم
 اندر یس واد مکتدره سکند مسندک کفاد اسیر
 ایلدند قوتلوس ایلدند قوتلوس ایلدند قوتلوس
 مذکورند = ده ایلکوات کافره عدیه قیام اندر یس اسیر
 تر یس ایلدند
 جوتلوس بوالی کورند ایلدند ترتیب ایلدند
 یاسنده غیرت دینه حقیقت اسلام یس واد
 عالم فضل عربی و فارسی سلفه تحریر و کلام مقتدر الیه
 عربی به آشنای ضرب لطفه ایلدند ایلدند برزات بولند

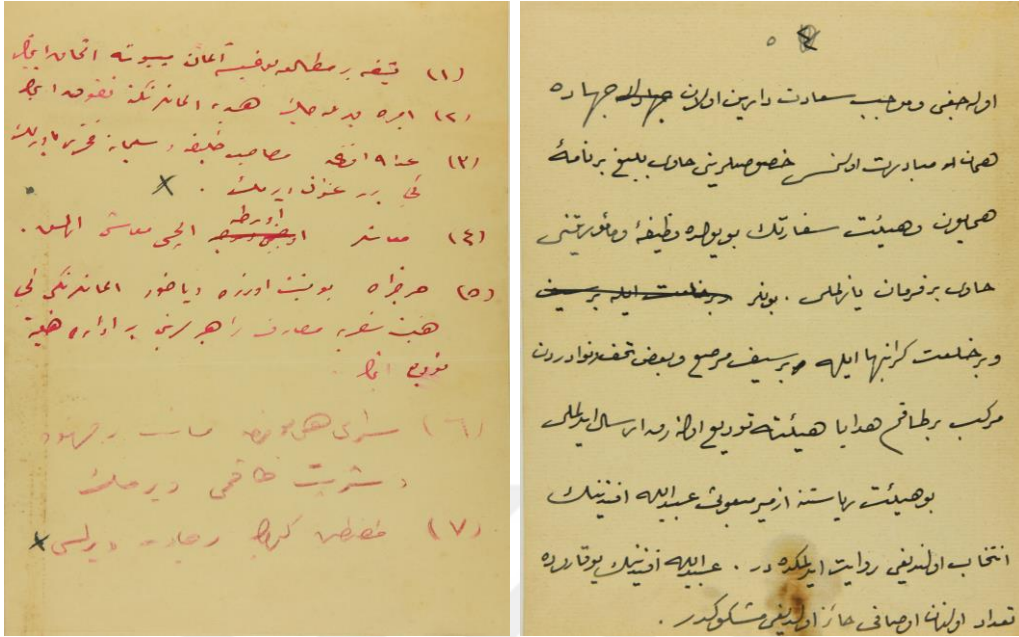
افغانستانه کور یس مقرر باخورد متصور ایلدند
 وظیفه یس:
 اکلا لرند کوره طرف اشرافه خا خطه ایلدند ایلدند
 قاضی بها د ایلدند بولند ده کافه اهل ترحیم بولند
 مقدس به ایلدند ایلدند قاضی قاضی سید ایلدند
 تقریر ایلدند ایلدند
 افغان اسیر یس ایلدند ده غیرت دینه حقیقت اسلام یس
 ایلدند ایلدند قاضی قاضی ایلدند ایلدند ایلدند
 ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 اسلامک الداعی ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند

اقوام مسندک کفاد آتند هیلدند ایلدند ایلدند
 صورتده تصویر ایلدند و بولند ایلدند ایلدند
 و ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 اسلام ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 قوت ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 غارت و ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 تاخر و ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند

کندک بولندک ایلدند ایلدند ایلدند
 ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند
 ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند ایلدند

¹¹⁵⁶ BOA, FK: DH. EUM. KLU, Dosya No: 05, Gömlek No: 18

Belge – 33'ün Devamı ve Sadeleştirilmiş Özeti:

SADELEŞTİRİLMİŞ ÖZET:

Afganistan'a gönderilmesi kararlaştırılan heyetin vazifesi ve özellikleri:

Anladığım kadarı ile Halife Hazretleri tarafından davet edilen cihad-ı mukaddese İslam âleminin icabet etmesi lüzumu "fetva-yi şerife-yi şeriye" ile sağlanacaktır.

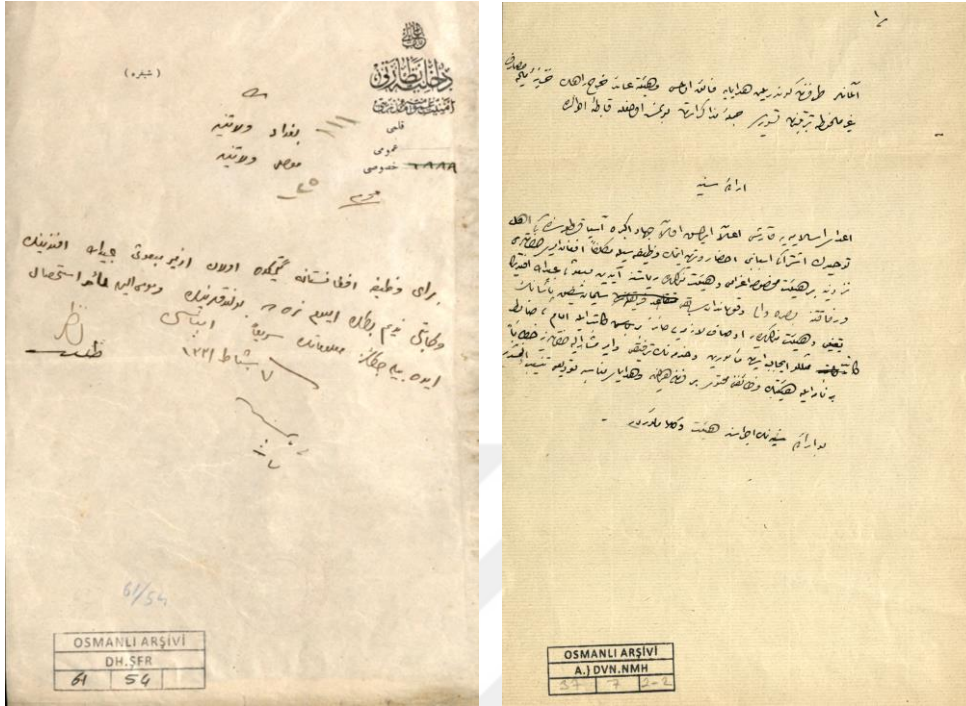
Afganistan Emiri Hazretlerinin de dini duyguları ile İslamî himmeti tahrik edilerek kendi hakimiyet sahasındaki Müslümanlardan oluşacak olan Mücahitler ve Afgan ordularının bu ülkeye yakın olup İngiliz ve Moskof devletlerinin istilası altındaki Hindistan ve Buhara'ya saldırması ve bu bölgelerde kafirlerin elinde esir olan Müslümanların kurtulması sağlanacaktır.

Bu göreve gönderilecek olan heyetin terkiibindekileri Arapça ve Farsça bilmeleri gerekmektedir. Bir kişi nutuk sanatına hâkim, bir kişi yüksek rütbeli asker, bir kişi de hukukçu ve bir de kâtip olacak. Bunların dışında imam, zabıt ve hizmetçi gibi kişiler de bu heyetin terkiibinde olacak.

Heyet bu şekilde teşkil ettikten sonra, cihat için hazırlanan "fetva -yı şerifenin" çıkartılma sebeplerini açıklayabilecek, İslam âleminin mevcut ayrılığından dolayı uğradıkları zararları, yeryüzündeki Müslümanların Kâfirlerin elinde çektikleri zilleti ağlatacak şekilde tasvir edebilecek kabiliyette olacak. Cihat çağrısına katılmamanın şeriat kurallarına aykırı olduğunu, Almanya ve Avusturya gibi güçlü devletlerin İslam topluluğu ile savaş halinde olmamasının, Müslümanlar için bir lütuf olduğunu ve artık Müslümanların bu fırsatı elden verdiklerinde çok vahim bir geleceğin kendilerini beklediğini beyan edebilecek.

Bu heyet bir miktar pahalı hediyeler ile gönderilecektir. Bu heyetin başkanlığını İzmir Mebusu Übeydullah Efendi'nin yapacağı beklenmektedir. Fakat Übeydullah Efendinin yukarıdaki sıfatları taşıdığı konusunda şüpheler mevcuttur.

Belge – 34: Afganistan’a Gidecek Olan Heyete Übeydullah Efendi’nin Başkanlık Edebileceğine İlişkin.¹¹⁵⁷

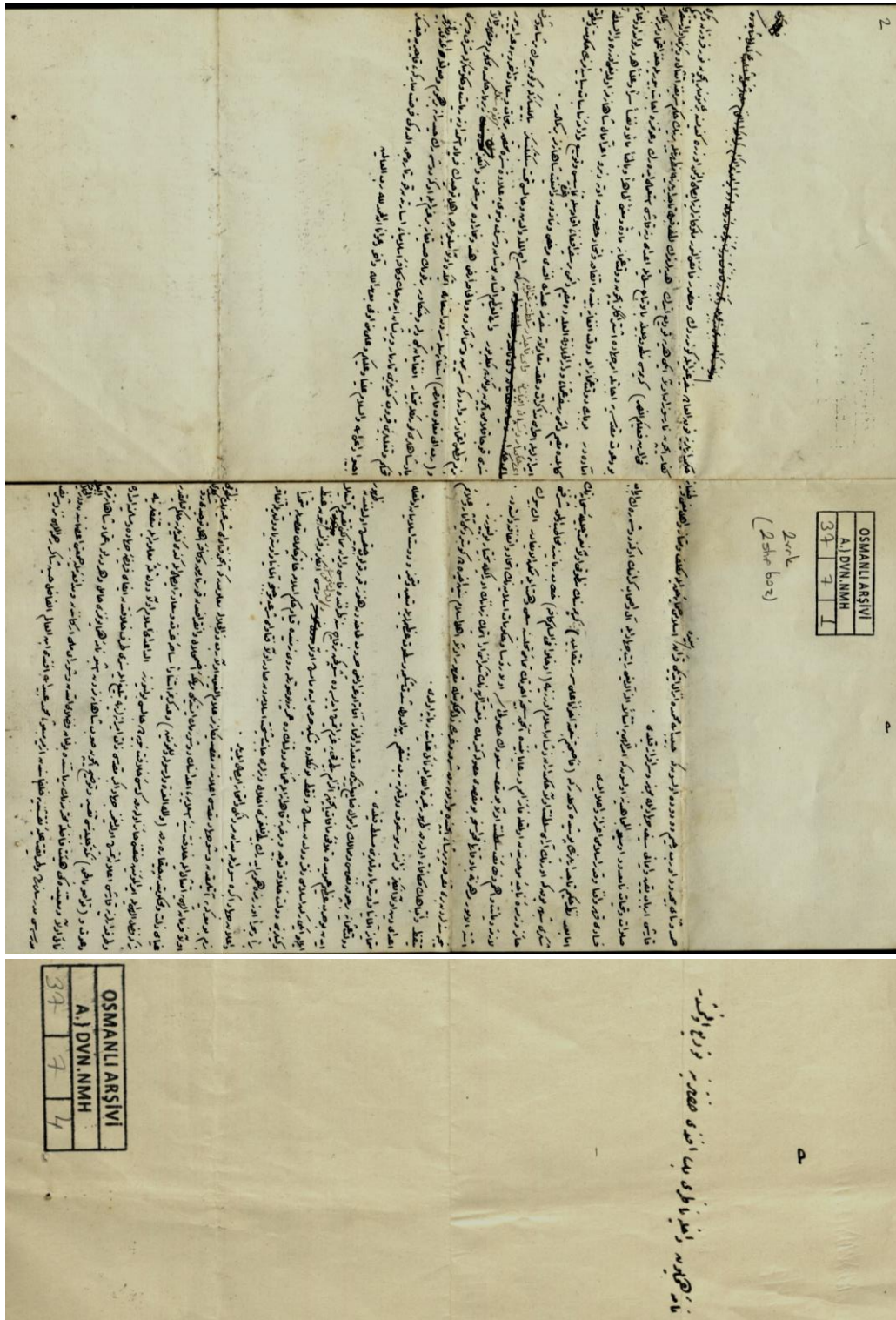

KISACA ÖZET:

Almanya Hükümeti tarafından Afganistan'a gönderilen elçilik heyetiyle birleşmek üzere Aydın Mebusu Übeydullah Efendi başkanlığında eski Basra Vali ve Kumandanı Ferik Süleyman Şefik Paşa'nın da tayin olunduğuna dair.

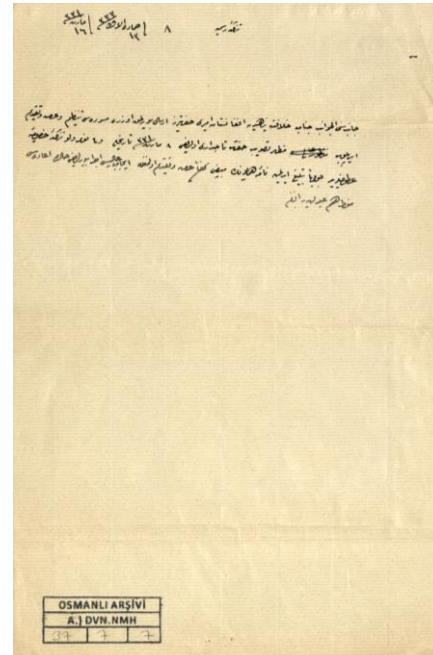
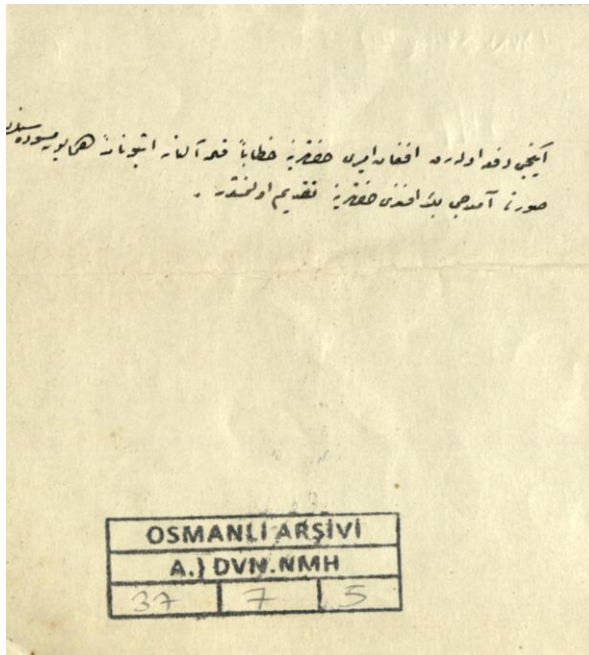
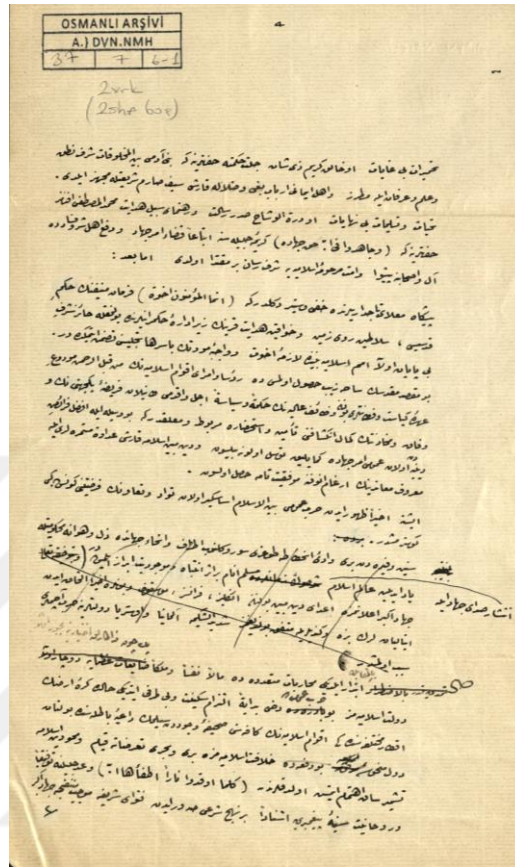
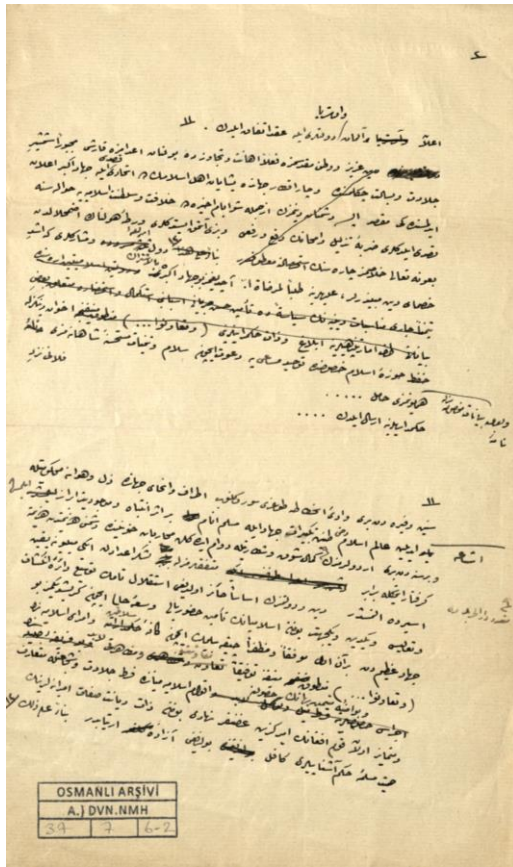
¹¹⁵⁷ Yukarıdaki belgelerden birine Übeydullah Efendi İzmir Mebusu olarak gösterilirken (BOA, FK: DH. ŞFR, Dosya No: 61, Gömlek No: 54), bir diğerinde ise Aydın Mebusu (BOA, FK: A} DVN. NMH, Dosya No: 37, Gömlek No: 7, 2 - 2) olarak gösterilmiştir.

Belge – 35: Sultan Mehmet Reşat'ın Afganistan Emiri Habibullah Han'a Yazdığı
Name-yi Hümayunu.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁸ BOA, FK: A} DVN. NMH, Dosya No: 37, Gömlek No: 07

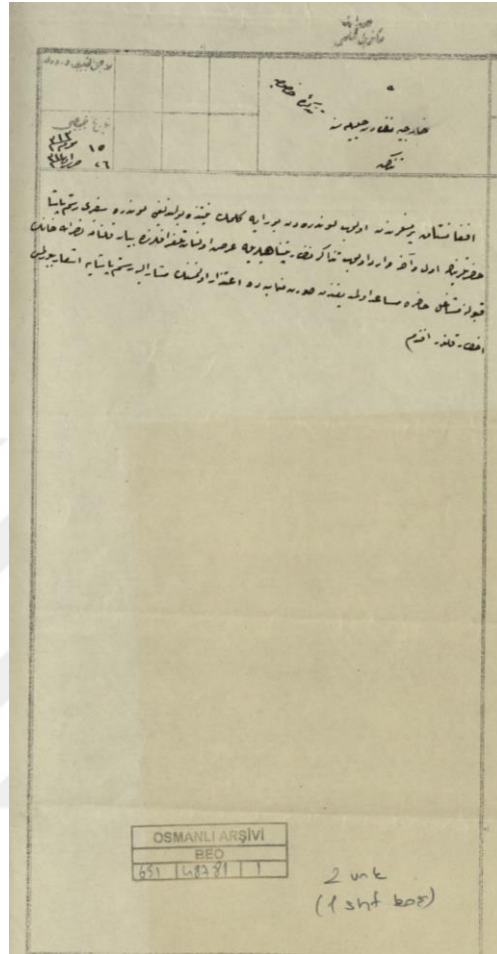
Belge – 36: Sultan Mehmet Reşat'ın Afganistan Emirine Gönderdiği İkinci Name-yi Hümayun.¹¹⁵⁹

Belge – 37: Afgan Prenslarinden Nasrullah Han'ın İstanbul'a Gelmek İstemesi.¹¹⁶⁰

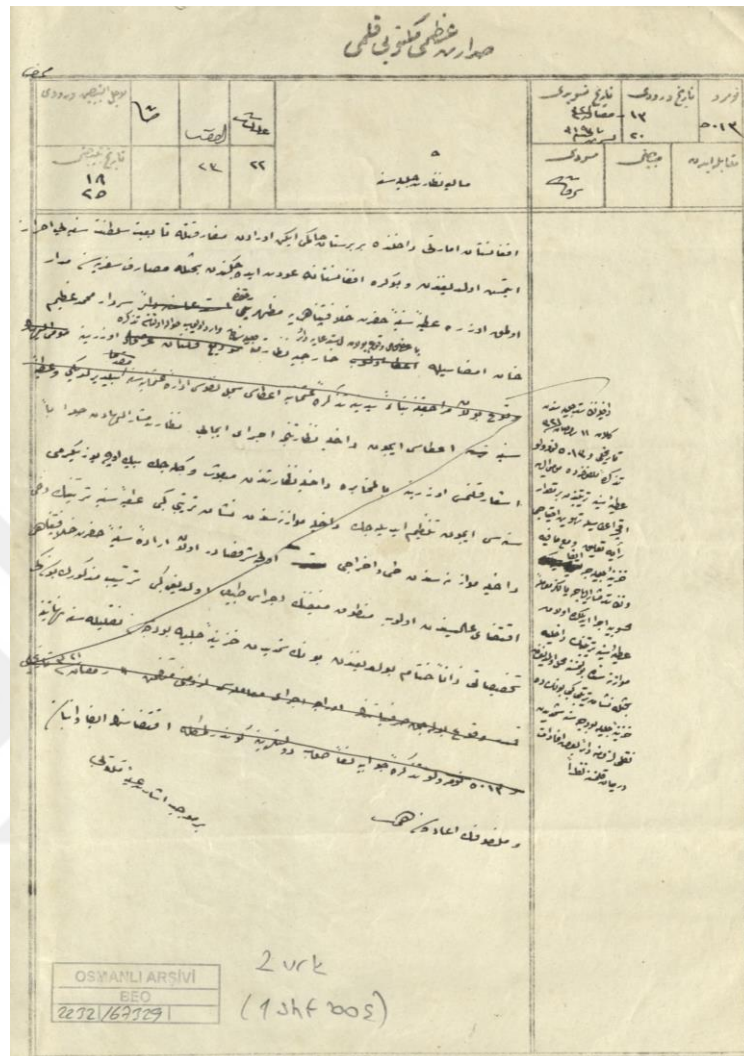
ÖZET:

Afganistan Prenslarinden olup Londra'dan buraya gelmek niyetinde bulunduğu Londra Sefiri Rüstem Paşa Hazretleri tarafından işar olunan Nasrullah Han'ın kabulüne meşagil-i hazıra müsait olmadığından suret-i münasibede itizar olunmasının Rüstem Paşa'ya tebliğı.

¹¹⁶⁰ BOA, FK: BEO, Dosya No: 651, Gömlek No: 48781

Belge – 38: Afganistan Eمارتي Dâhiliindeki Berberistan'ın Eski Hâkimine Atıye Verilmesi.¹¹⁶¹

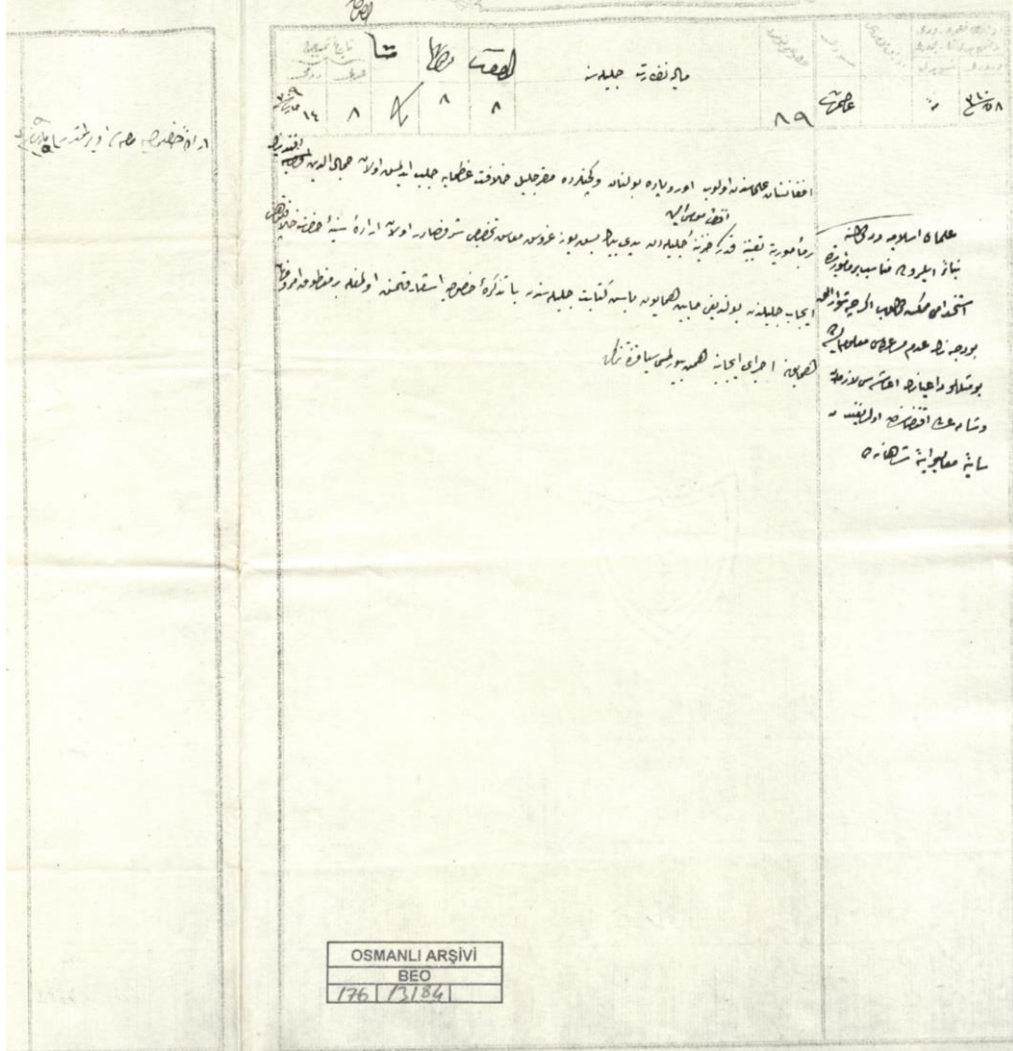

ÖZET:

Afganistan Emareti dâhilindeki Berberistan'ın hâkimi iken ayrılarak Osmanlı tabiiyetine geçen ve tekrar Afganistan'a dönmek isteyen Serdar Mehmed Azim Han'a atıye olarak mebaliğ-i kafiye itası hakkındaki melfuf dahiliye tezkiresi üzerine gerekli paranın Hazine tarafından mezkur atıyye tertibinin bütçesine nakli gerektiğinin beyanı.

¹¹⁶¹ BOA, FK: BEO, Dosya No: 2232, Gömlek No: 167329

Belge – 39: Ünlü Afgan Düşünür Seyit Cemalüddin-i Afganî'ye Osmanlı Devleti Tarafından Maaş verilmesi.¹¹⁶²

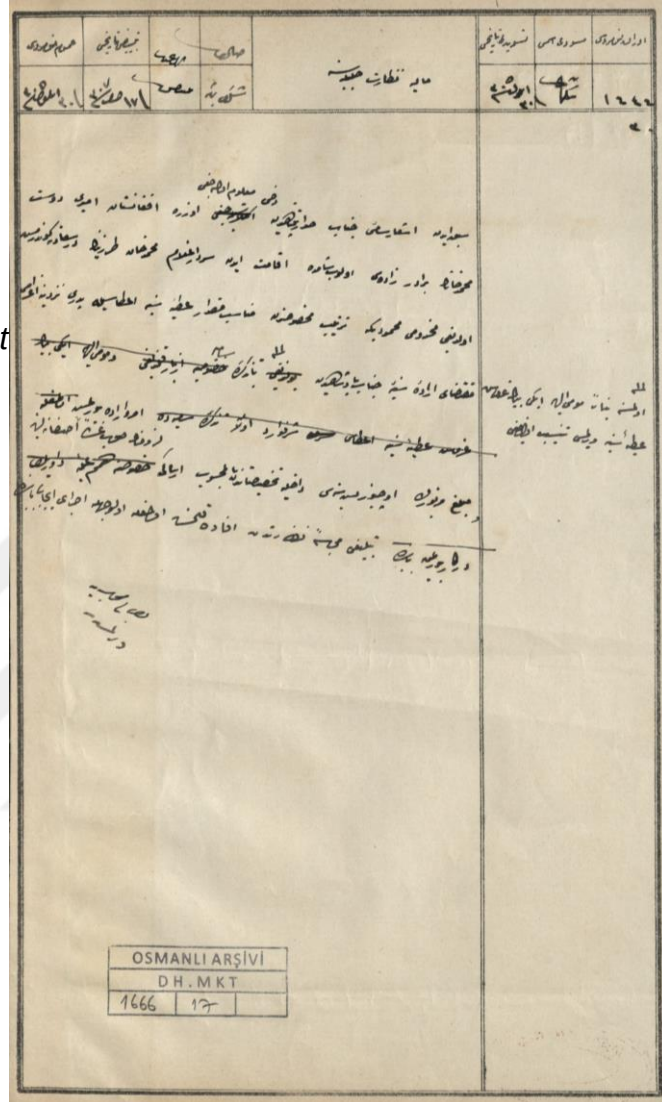

¹¹⁶² BOA, FK: BEO, Dosya No: 176, Gömlek No: 13184

Belge – 40: Ünlü Afgan Bilimadamı Mahmut Tarzi'ye Osmanlı Devleti Tarafından Atiye Verilmesi.¹¹⁶³

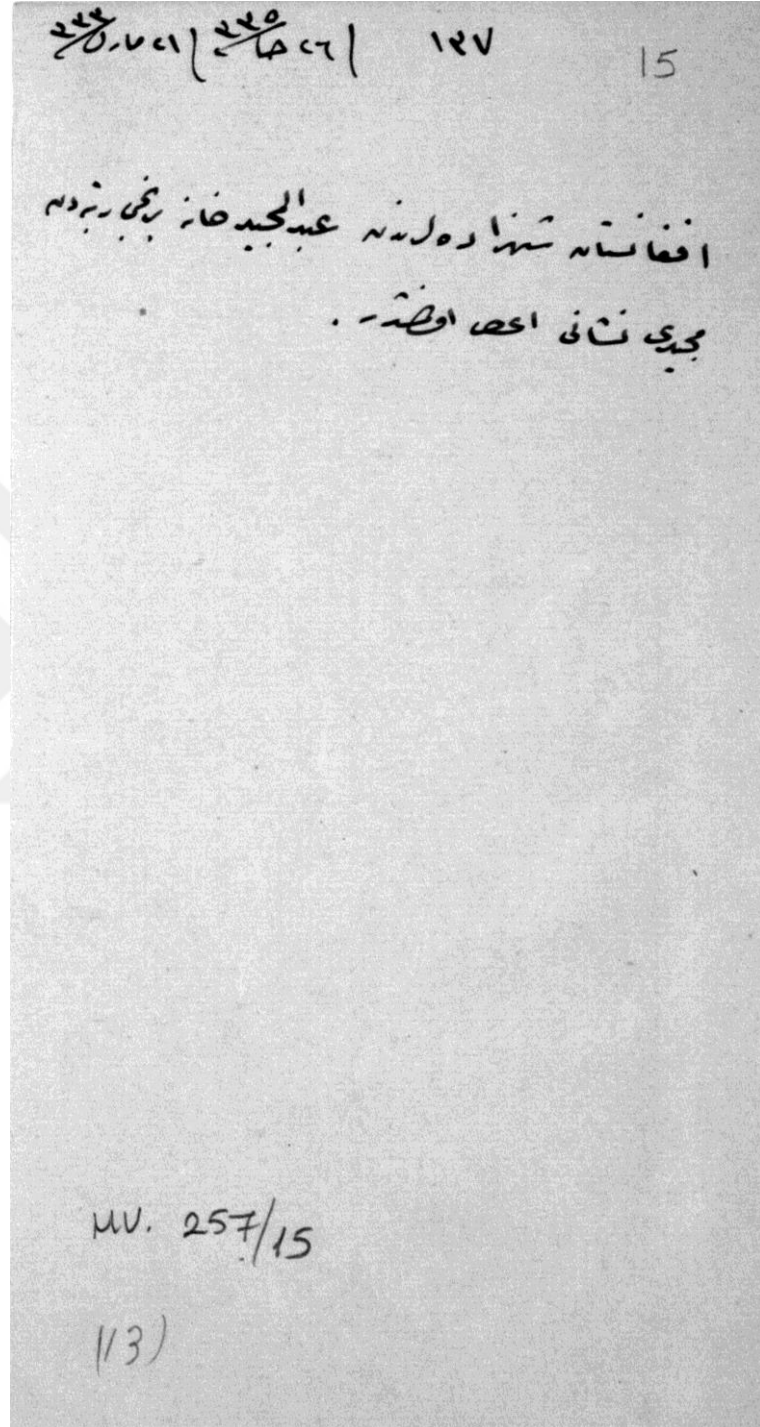
ÖZET:

Afganistan Emiri Dost
Muhammed Han'ın birader
zadesi olup, Şam'da ikamet
eden Serdar Gulam
Muhammed Han Tarzi'nin
Dersaadet'e gönderdiği
mahdumu Mahmut Bey'e
münasip miktar atiye
verilmesi.

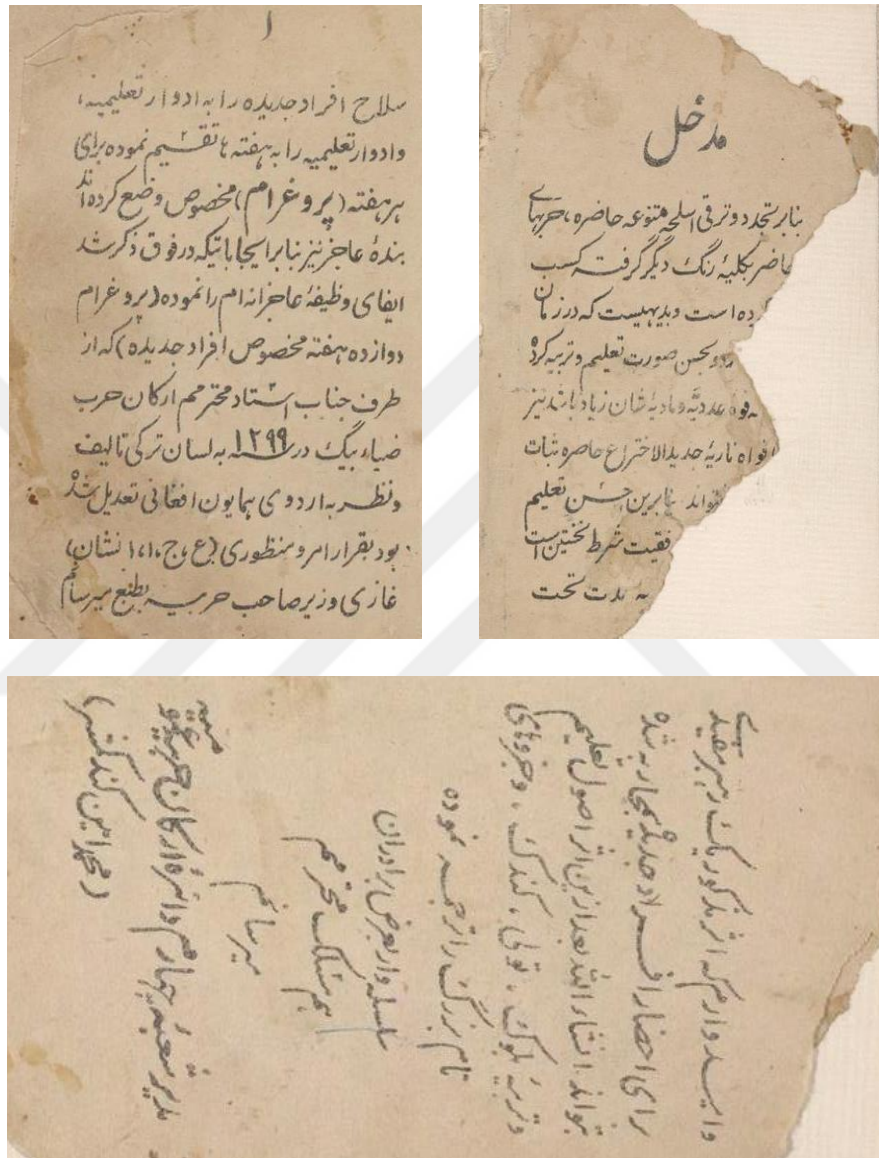
¹¹⁶³ BOA, FK: DH. MKT, Dosya No: 1666, Gömlek No: 17

Belge – 41: Afganistan Şehzadelerinden Abdülmecit Han'a Birinci Rütbeden Mecidiye Nişanı Verilmesi.¹¹⁶⁴

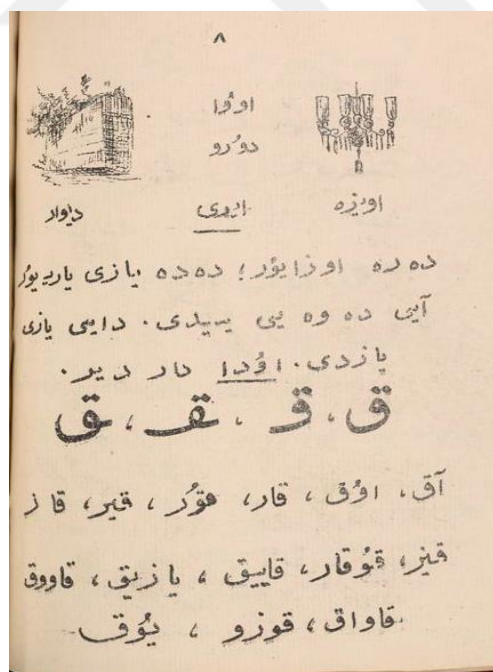
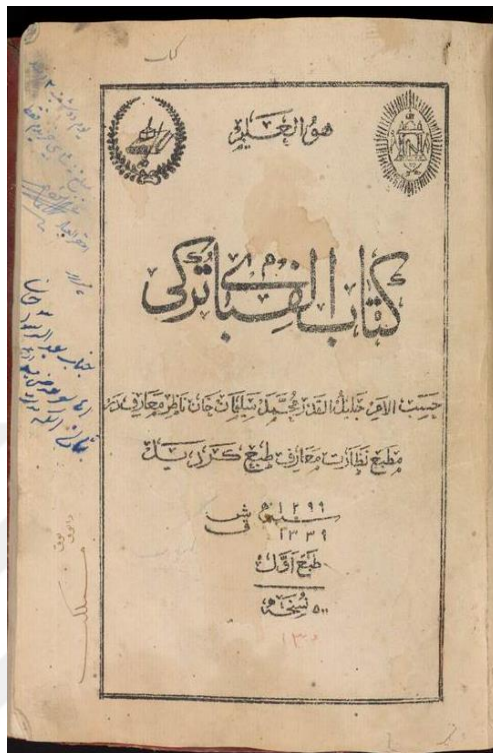
¹¹⁶⁴ BOA, FK: MV, Dosya No: 257, Gömlek No: 15

Belge – 42: Erkan-i Harbiye Dairesinin Dördüncü Şube Müdürü Muhammed Emin Kandakmüştür'ün 1918'de (ş. t. 1299) Ziya Bey isminde bir Türk subayından öğrendiklerini öğretmek için hazırlamış olduğu programın giriş bölümü.¹¹⁶⁵

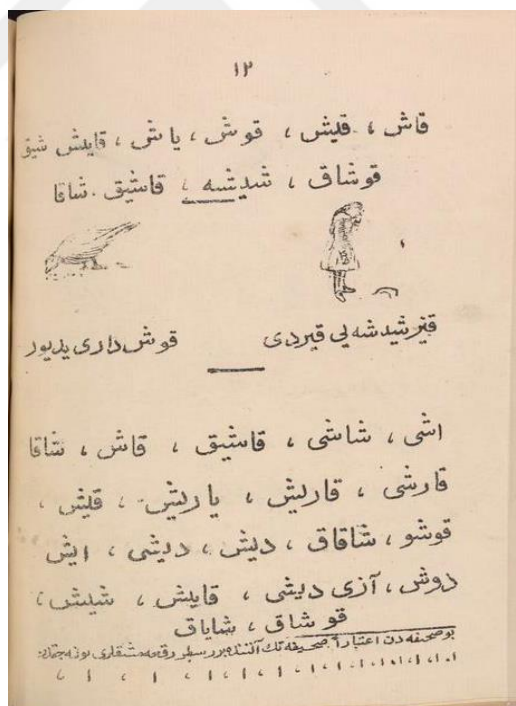

¹¹⁶⁵ Afganistan Millî Arşivi (AMA), Kayıt No: 132 / 81

Belge - 43: Afganistan'ın ilk modern okulu olan Habibiye'de Okutulan Türkçe Ders Kitabından Örnekler.¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁶ Afganistan Kamu Kütüphanesi (AKK), Kayıt No: 158 – 411/12

Belge - 44: Meclis-i Vükelâ Tarafından Afganistan'ın Bağımsızlığının Tanınması.¹¹⁶⁷

شماره پرونده: ۸۸۸
 تاریخ: ۱۳۰۶

شماره نومروسی	ضبطنامه تاریخی	مجلس وکلا
۸۸۸	۱۹ شهریور ۱۳۰۶	مذاکره مخصوص ضبطنامه

خلاصه مالی

افغانستان حکومتی مالی عیدیه برسانه اردو دولت و کی تجرویه و مصالحه تجویه احوال و در ۱۹۰۶
 مجوره معاهده نامه استرالای ایدیک و بر سر طرفه اعزامه ایتیمه دولت و بر استرالای معبره ایلر
 اولدین ایویریه حکومتی طرفه بر سر عمارت سینه بر سر مکتوبه بیام ایدلر کینه و استرالیه
 حکومت قزاق عواید توصیف و معادله مذکوره - انچه دول مستفیدله استرالای قبول ایلر اولر نظر کینه
 استرالای حکومت مذکوره و تماماً مالی استقلال اولدین دولت ایدلر کینه و حکومت سینه بر ده افغانستان
 حکومت استقلالده و بی عاید حکومت مذکوره و معادله مجور استرالای قارسی مخالفت اولدیر
 مدت معینده مدینه ساعده اوستی باب عالی حقوقه شارکی و بیام ایدلر کینه و معینه راقه موافق
 و عمارت کور کینه اولدین و در خارج نفرت و ۱۹۰۸ قازاق و ۱۹۰۸ قوروی مذکوره
 مذکور شارکی معینه سحریه برابر اولدین

قراری

استعاره واقع مناسب کور کینه جواباً نفرت و شارکی و بیام ایدلر کینه
 ۱۳۰۶ قوروی

MV. 226/45

¹¹⁶⁷ BOA, FK: MV, Dosya No: 224, Gölek No: 45

EK – II A): Resimler:**Resim-1: Kandahar’da Kurulan İlk Afgan Devleti (Hotaki)’nin Hükümdarları**

Mirvais Hotak
(1709 – 1715)

Şah Mahmud Hotaki
(1715 - 1725)

Şah Eşref Hotaki
(1725 - 1729)

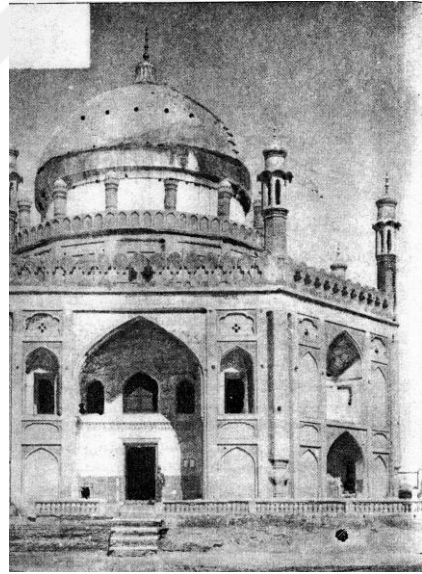
Resim – 2: 1747’de gerçekleşen ilk “Loya Cirga”da Ahmed Han Abdalî’nin “Ahmed Şah Durrani” adı ile hükümdar ilan edilmesi.

1747’de gerçekleşen ilk “Loya Cirga” toplantısında, Saber Şah isimli din adamının Ahmed Han Abdalî’yi Afgan Devletinin hükümdarı ilan etmesi ve taç yerine buğday başağının onun başına koymasını gösteren resim. Bu başak günümüzde de Afganistan’ın resmî devlet nişanında yer almaktadır.

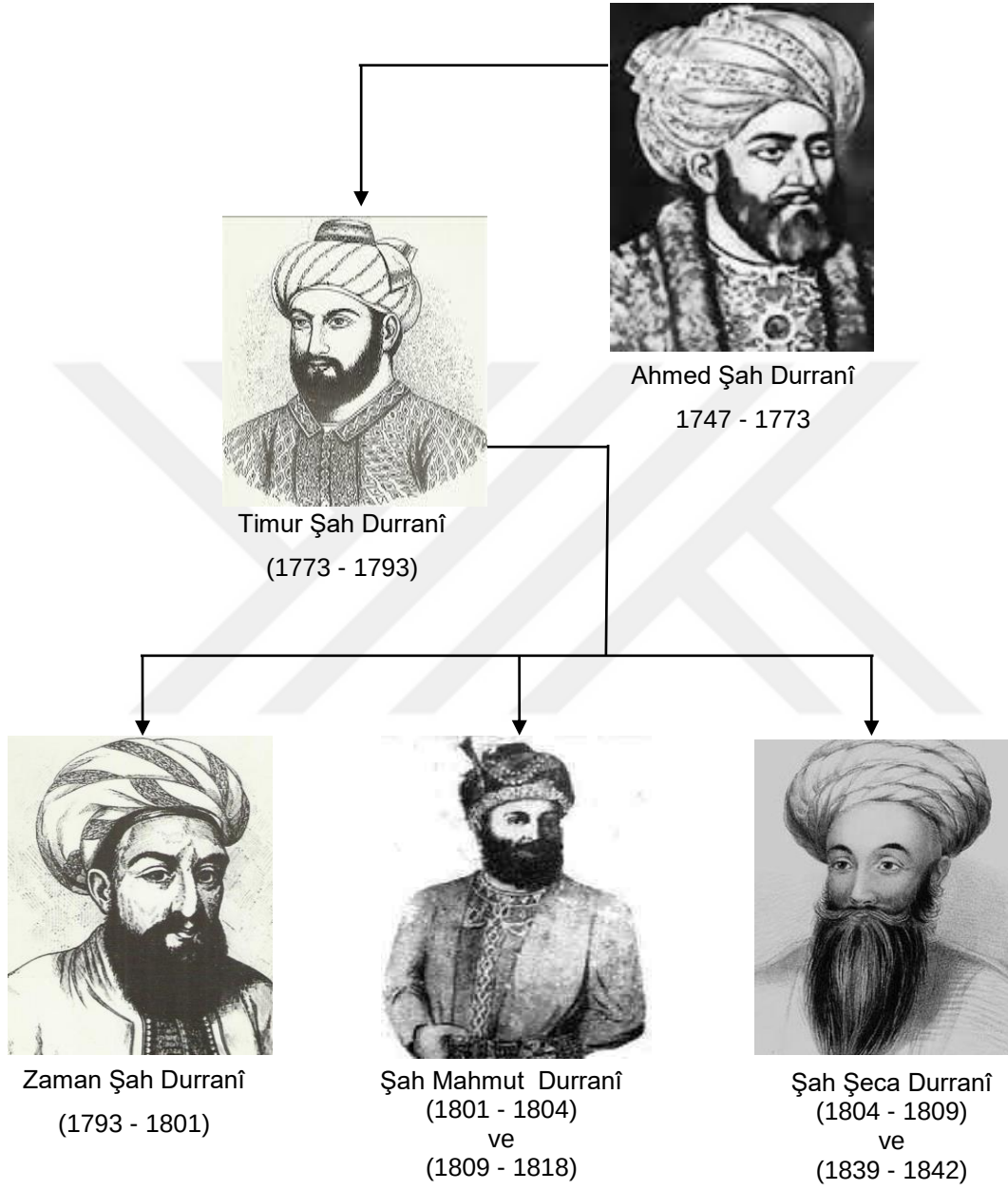

Ahmed Şah Durrani
1747 - 1773

Ahmed Şah Durrani’nin
Kandahar’daki Türbesi

Resim – 3: Durrani Afgan Devleti Hükümdarları ve Soy Kütüğü:
(Sedozai Ailesi)

Resim – 4: Mount Stewart Elphinstone

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) Temsilcisi, Fransızların Ruslarla işbirliği yaparak Hindistan'a saldırma ihtimaline karşı ilk defa 1809'da Afgan devleti ile bir takım antlaşmalara imza atmıştır. Hindistan'da olduğu sıralarda bölge tarihini yazmıştır. 1841'de Afganistan'daki İngiliz birliklerini denetlemek ve bu ülkedeki işleri yerine koymak için Afganistan'a gelmiştir. Aynı yılda İngilizlere karşı başlayan ayaklanmalarda İngiliz birliklerini komuta etmiş ve esir alınmıştır. 22 Nisan 1842'de esirken hayatını kaybetmiş ve naşı İngilizlere teslim edilmiştir.

Resim – 5: Sedozai Ailesinden Sonra Siyasal İktidarı Ele Geçiren Barekzai Ailesi lideri Dost Muhammed Han

İktidar dönemleri

Birinci Dönem:

(1836 – 1840)

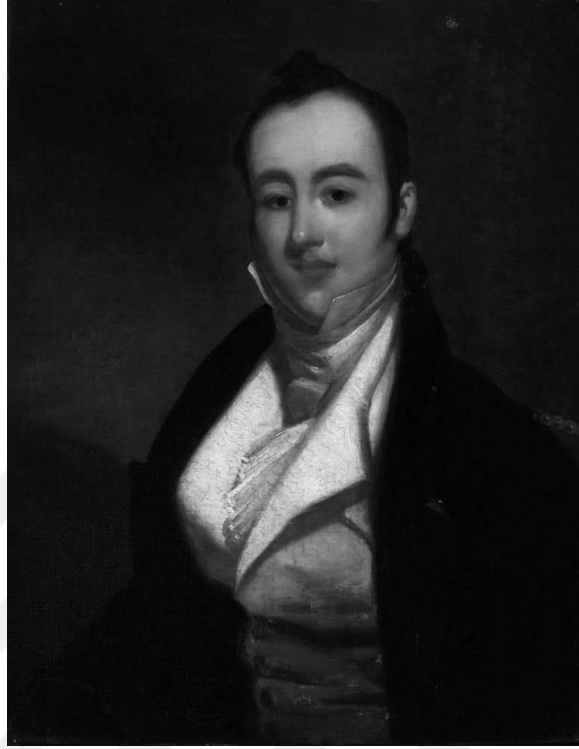
İkinci Dönem:

(1843 – 1862)

Resim – 6: William Hay Macnaghten:

*İlk defa 26 Haziran 1838'de
Afganistan'ın firari hükümdarı
Şah Şeca ve Sihler ile Üçlü
Lahor Antlaşmasını imzalamak
üzere bir heyetin başında
bulunup Afganistan'a gelmiştir.
Daha sonra 1839'da Afganistan
İngilizler tarafından işgal
edilince, Şah Şeca sarayında
"İngiliz Elçisi" olarak bulunmuş,
fakat sadrazamlık
pozisyonundaydı. Daha sonra
23 Aralık 1841'de Afgan
direnışçileri tarafından
öldürölmüştür.*

Resim – 7: Alexander Burnes:

*İlk olarak Emir Dost Muhammed ile
görüşmek üzere 20 Eylül 1837 yılında
Kabil'e gelmiştir. Daha sonra 1839
İngiliz ordusu ile Şah Şeca'nın askerî
danışmanı olarak Afganistan'a
gelmiştir. Ancak Şah Şeca
kabinesinde İstihbarat başkanı
pozisyonundaydı. Burnes, resimde de
göröldüğü gibi istihbarat toplamak için
kendisi Afgan kıyafeti giyerek Afgan
halkı içine karıştırdı. Burnes 2 Kasım
1841'de Afgan direnişçileri tarafından
öldürölmüştür.*

Resim – 8: Edward Rab Ellenborough (1790 - 1871)

1841 – 1844 Yılları arasında (Birinci İngiliz – Afgan Savaşları döneminde) İngilizlerin Hindistan Genel Valisi (British Governor – General of India) olarak görev yapmıştır. 1841'in sonunda İngilizlerin Afganistan'da yenilgiye uğramasından sonra, Mart 1842'de Hindistan'da bulunan Afganistan Emiri Dost Muhammed Han ile bir antlaşma yaparak İngiliz menfaatleri doğrultusunda çalıştırmak üzere onu Afganistan'a göndermiştir.

Resim – 9: Emir Şir Ali Han (1863 - 1878)

Dost Muhammed Han'ın oğlu olan Şir Ali Han, Rusya ile İngiltere arasında bir denge politikası oynamaya çalışmış ve daha sonra Ruslara yanaşan ilk Afgan hükümdarıydı. Onun Ruslara yanaşması İkinci İngiliz – Afgan savaşlarına sebep olmuştur.

Resim – 10: Şir Ali Han, 1869'da İngilizlerin Daveti Üzerine Bir Heyet İle Hindistan'da

Resim – 11: Şir Ali Han, İngiliz Temsilcileri Charles Chamberlain ve Sir Rechard F. Pollock ile Birlikte (1869)

Resim – 12: Şir Ali Han ve İngilizlerin Hindistan Genel Valisi (British Governor – General of India) -1869-

Resim – 13: Afganistan'a Gönderilen İlk Osmanlı Elçisi:

Şirvanizade Ahmed Hulusî Efendi

Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi, Meclis-i Tedkikat başkanı iken, 1877'de İkinci Abdülhamit tarafından Afganistan'a gönderilmiştir. Hulusi Efendi, Afganistan'a giden ilk Osmanlı elçisi olarak bilinmektedir.

Resim – 14: Pierre Louis Cavagnari:

1878'de kısa bir süre Afganistan Emiri olan Yakup Han ile 26 Mayıs'ta Gandomak Antlaşmasını imzalamıştır. Daha sonra İngiliz Elçisi olarak Kabil'de bulunmuştur. Ancak İkinci İngiliz Afgan Savaşları sırasında, 3 Eylül 1879'da Afgan direnişçileri tarafından Kabil'de öldürülmüştür.

Resim – 15: Yakup Han ve Kabine Üyeleri

1878'de İngilizlerin Afganistan'a doğru ilerlemesi ile Şir Ali Han tarafından "saltanat naibi" olarak tayin edilen Yakup Han, Şir Ali Han'ın ölümü ile kendi hükümdarlığını ilan etmişti. İngilizler ile imzaladığı Gandomak Antlaşması neticesinde Afganistan'ı tamamen İngilizlere teslim eden hükümdar olarak bilinmektedir. Kabine üyeleri de tamamen İngilizlere yakın olan kabile liderlerinden oluşmakta. Yakup Han Afganistan emiri olmasına rağmen, devletin tüm işleri İngiliz temsilcisi Pierre Louis Cavagnari'nin elindeydi.

Resim – 16: Gandomak Antlaşması (26 Mayıs 1878)

Afgan Tarafı (Soldan Sağa): Habibullah Mustufi, General Davutşah ve Yakup Han.
İngiliz Tarafı (Soldan Sağa): Mr. Jenkyns ve Pierre Louis Cavagnari.

Resim – 17: Orgeneral Frederick Roberts.

Afganistan'da "ikinci İngiliz – Afgan Savaşları" sırasında İngiliz temsilcisi Louis Cavagnari'nin öldürülmesinden sonra, Londra tarafından Afgan savaşının Başkomutanı olarak atanmıştır. Hindistan'da görev yapan tek İngiliz Orgenerali olduğu bilinmektedir.

Resim – 18: Hayber Cephe Komutanı
Generali Sam BrowneResim – 19: Kandahar Cephe Komutanı
General Donald Stewart

Resim – 20: İkinci İngiliz – Afgan Savaşları Sırasında Sam Browne Komutasındaki İngiliz Subayları, Sınırdaki Karargâhlarında Toplantı Halinde.

Resim – 21: Kandahar Cephesinde Fillerle Taşınan İngiliz Topçu Birliği

Resim 22: İngilizlere Karşı Pusu Kuran Afgan Direnişçiler

Resim – 23: Kabil'de İngilizlere Karşı Çıkan İsyanın Bir Resmi

Resim – 24: Emir Abdurrahman Han (1880 - 1901)

Afganistan'ın en otoriter ve "gaddar" emiri olarak bilinen Abdurrahman Han İngiliz – Rusya arasında cereyan eden mücadeleler döneminde Afganistan'da hâkimiyet etmiştir. İngilizler ile Ruslar arasında tampon bir bölge olarak Afganistan'ın belirlenmesi ve daha sonra bugünkü şeklinin alınması döneminde Afganistan hâkimi olmuştur.

Resim – 25: Henry Mortimer Durand

1893'te Bugünkü Afganistan sınırlarının çizilmesinde başrol oynayan İngiliz Generali Henry Mortimer Durand. Hala Pakistan Afganistan sınırı (Durand Line) bu şahsın adı ile bilinmektedir.

Resim – 26: Afganistan'da Siyasal Düşüncelerin Gelişmesinde Rol Oynayan En Önemli Kişiler:

Seyit Cemalüddin Afganî:

Afganistan'da bağımsızlık düşüncelerinin gelişmesinde ve bir takım yenilikçi fikirlerin gelişmesinde hiç kuşkusuz Seyit Cemalüddin Afganî büyük bir rol oynamıştır. Afganî 1868'de Kabil'e gelerek İngilizlere karşı bir takım örgütlemeleri organize etmiştir. Bu dönemde Dost Muhammed Han oğulları arasındaki mücadelelerde, başlangıçta Şir Ali Han'a karşı çıkmış. Bu yüzden Şir Ali Han iktidara geldiğinde Afganî'yi sınır dışı etmiştir.

Mahmut Tarzi:

1883'te Afgan Emiri Abdurrahman Han tarafından sürgün edilen Gulam Muhammed Tarzi'nin oğludur. Eğitimi Osmanlı topraklarında tamamlamış ve 1901'de Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra 1903'te Afganistan'a dönmüştür. 1911'de Seracülahbar-i Afganiye gazetesini çıkararak bir takım bağımsızlık propagandası yapmaya başlamıştır. Osmanlı topraklarındaki fikir akımlarından fazlası ile etkilenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ile yakın temasta olan Afgan aydınıdır.

Resim – 27: Emir Habibullah Han (1901 - 1918)

Emir Habibullah Han dönemi, Afganistan ile Osmanlı Devleti arasında her alanda ilişkilerin en fazla geliştiği bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti çeşitli alanlarda faaliyet eden uzmanları Afganistan'a göndermiş ve bu ülkede faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca bu dönemlerde, Trablusgarp ve Balkan savaşları yıllarında ve aynı zamanda İstanbul'da çıkan yangın sırasında Habibullah Han'ın kendi çabaları ile Afganistan'dan büyük miktarda yardım toplanarak İstanbul'a gönderilmiştir

Resim – 28: Birinci Dünya Savaşı Sırasında Afganistan'a giden İkinci Osmanlı ve Alman Heyeti ile Afganistan Kralı Habibullah Han Görüşmesi

Soldan Sağa - Oturanlar:
Osmanlı Heyetinden Kazım Bey, Alman Heyetinden Von Henting, Hindistan Müslümanlarından bir kişi, Afgan Kralı Habibullah ve dönemin Afgan dışişleri sorumlusu

Resim – 29: Balkan Savaşları Sırasında Türklere Karşı Uygulanan Zulümlerin Seracülahbar Gazetesi Aracılığı ile Afgan Kamuoyuna Gösterilmesi¹¹⁶⁸

Alttaki Yazıların Tercümesi:

Soldaki:

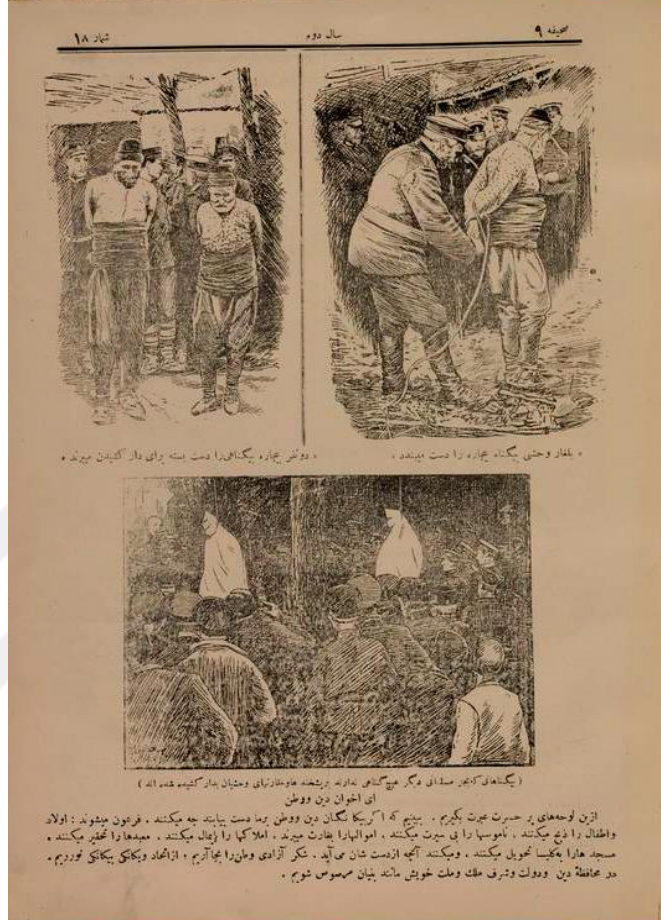
“İki günahsız ve çaresiz
insan elleri bağlı dara
asılmak için götürülmekte”

Sağdaki:

“Vahşi Bulgarlar, günahsız ve
çaresiz insanın ellerini
bağlamakta”

Alttaki:

“Müslüman olmaktan başka
hiç bir günahı olmayan çaresiz
insanlar, vahşiler tarafından dara
asılmaktadır”

Resimlerin altındaki açıklama yazısı: Bu kısa yazı aslında bir çağrı mahiyetindedir:

“Ey Din ve Vatan Kardeşleri!”

“Bu hasret dolu levhalardan ibret alalım. Din ve vatan yabancıları bize hâkim olunca neler yapacak.

Firavun olurlar: Evlat ve etfalımızı keserler. Namuslara tecavüz ederler. Malları yağma ederler.

Mülkümüzü ayak astı ederler. Mabetlere saygısızlık ederler. Camileri kiliseye dönüştürürler.

Ellerinden ne gelirse yaparlar. Özgürlüğümüze şükrederim. Birlik ve beraberliğimiz için çalışalım.

Dinimiz, devletimiz, şeref ve namusumuzu koruyalım.”

¹¹⁶⁸ Kaynak: Seracülahbar, 2. Yıl, S. 18, 1 Recep 1331 (h. t.), s. 9.

EK – II B) Karikatürler: 19. Yüzyılda Bölgedeki Durumu Anlatan Karikatürler

“Büyük Oyun” diye tabir edilen 19. Yüzyıldaki Rus - İngiliz rekabetinde iki güç arasında sıkışan Afgan Emiri Şir Ali Han ile ilgili karikatür.

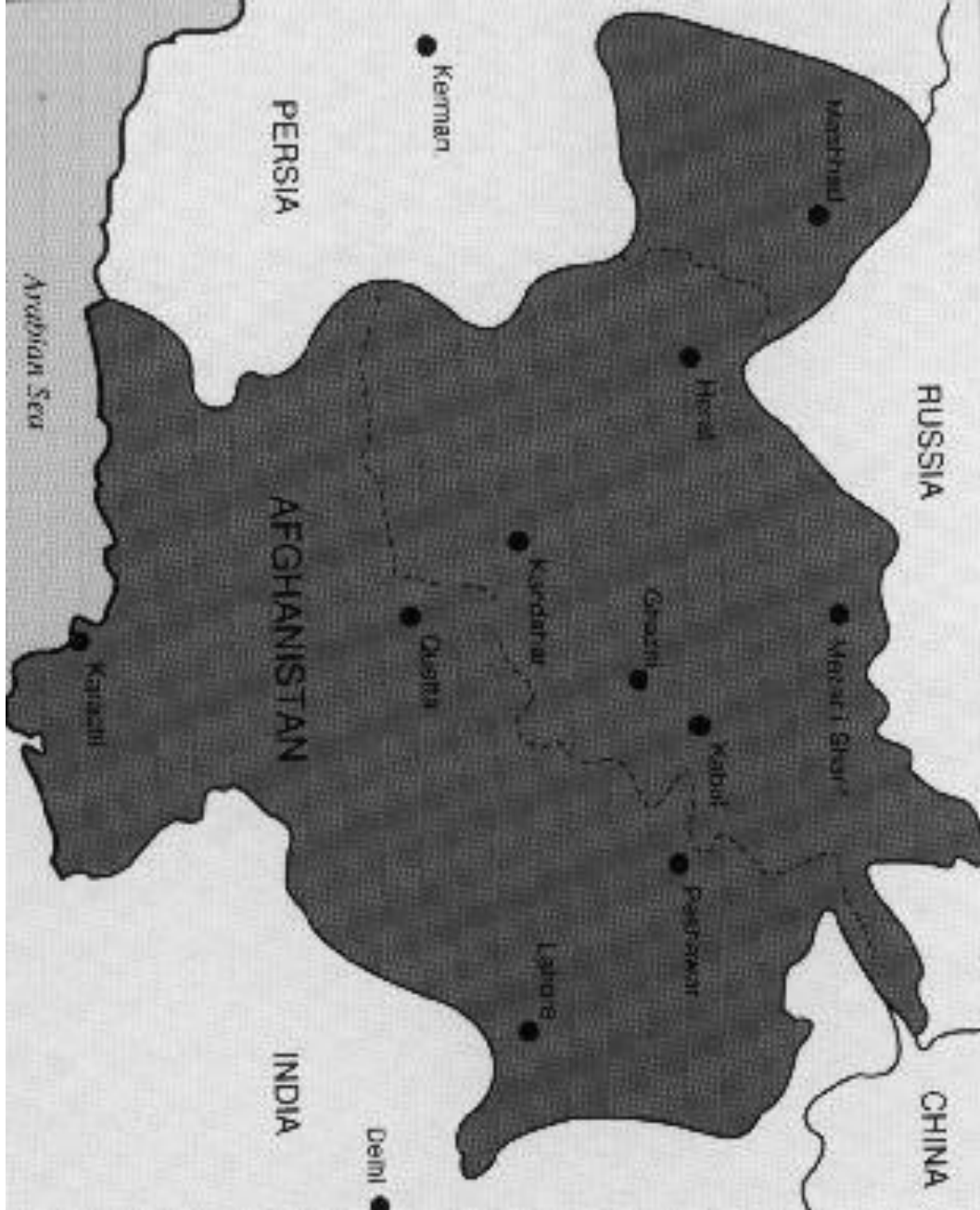
Bilindiği gibi, İngilizler ile İran arasında Ocak 1801’de bir ittifak antlaşması imzalanmıştı. Fakat daha sonra Rusların İran topraklarına ilerlemesi ile İranlılar İngilizlerden yardım talebinde bulunmasına rağmen İngilizler seyirci kalmıştı.

İran – Rusya arasında imzalanan Gülistan (25 Ekim 1813), Türkmençay (21 Şubat 1828) Antlaşmaları ile tüm Kafkasya bölgeleri başta olmak üzere, İran’ın hâkimiyet sahasındaki birçok bölge Rusların idaresine geçmişti. Buna rağmen, İran ile Rusya’nın dostluğu devam etmiştir.

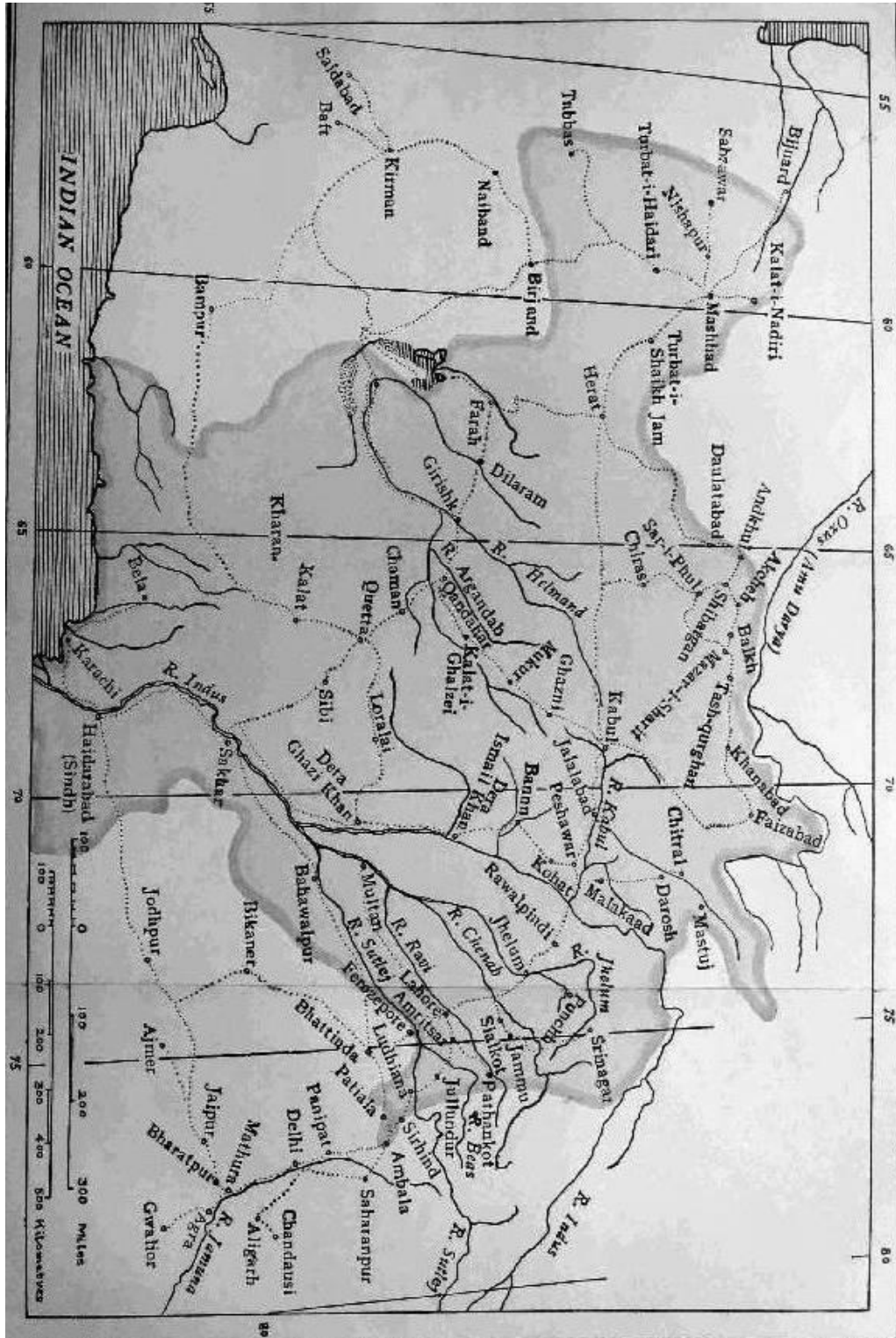

EK – III: Haritalar

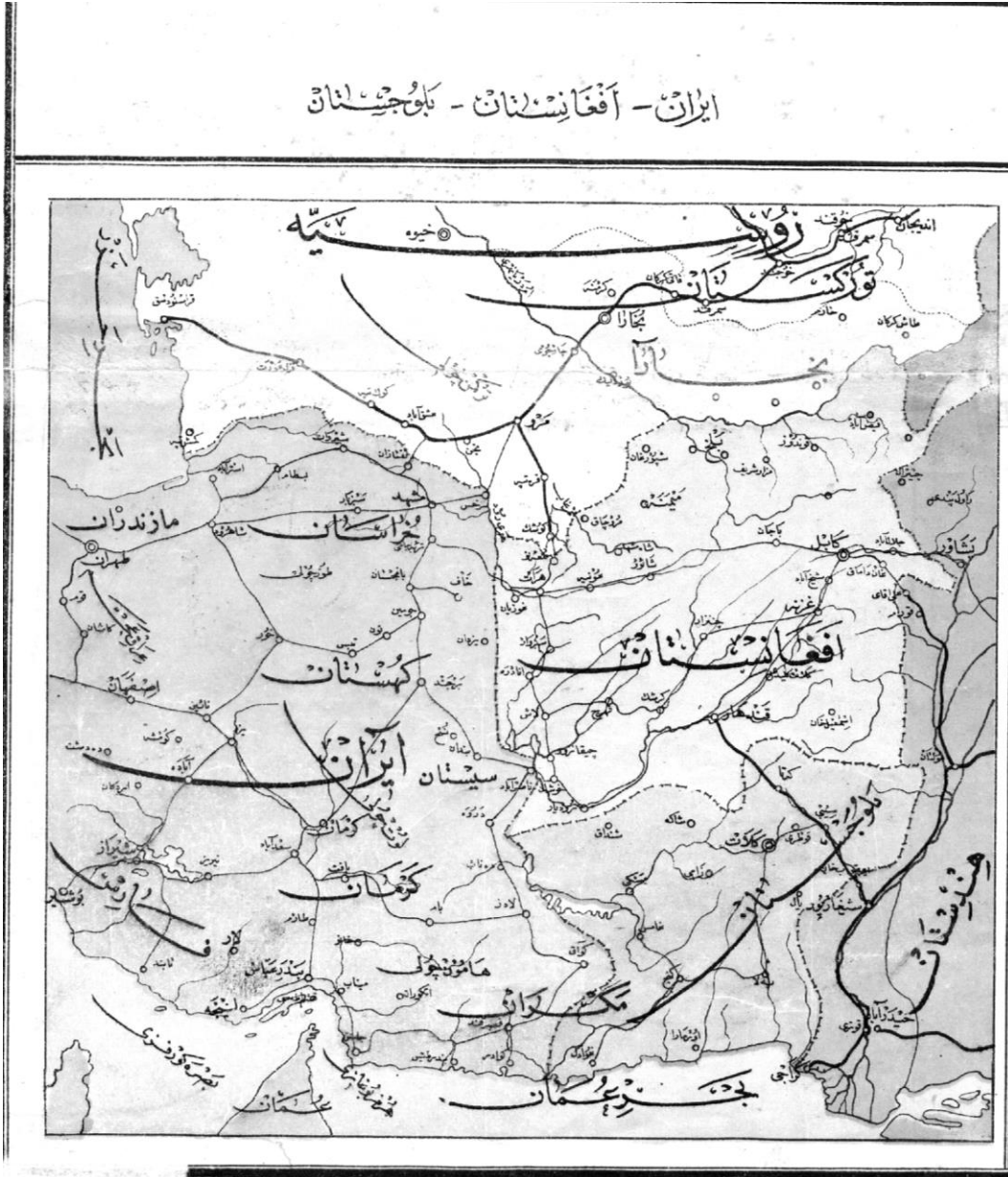
Harita - 1: Ahmed Şah Durranî döneminde (1747 - 1772) Afgan Devletinin hâkimiyet sahasını gösteren harita:

Harita - 2: 1769'dan başlayarak 1800'li yıllara kadar Afgan Devletinin hâkimiyet sahası:

Harita – 3: 1912 (hicri 29.R.1330)'de İstanbul Onik Mokusyan Matbaası Tarafından Basılan İran, Afganistan ve Belucistan Haritası

هر حق محفوظ است و در ۱۳۳۰ هجری

(BOA, FK: HRT. h, Gömlek No: 118)

Harita - 4: 1893'te Rusya ile Britanya arasında yapılan antlaşma sonucunda Afganistan sınırlarının çizilmesinden sonraki durumu

Harita - 5: Afganistan'ın Günümüzdeki Görüntüsü

Harita – 6: Afganların İdeal “Büyük” Afganistan’ını Gösteren Harita: 1947’de Pakistan’ın ortaya çıkmasından sonra Afganistan devleti tüm Peştun kavimlerini birleştirerek “Büyük Afganistan” iddiası ile ortaya attıkları ideal Afganistan haritası

Harita – 7: Bugünkü Afganistan’ın Etnik Kimliğini Gösteren Harita.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Fazıl Ahmad BURGET
 Uyuğu : Afganistan
 Doğum tarihi ve yeri : 14 Eylül 1973, Takhar (Afganistan)
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 0090 553 216 13 85 (Viber ve Watsap)
 e-mail : fahmetburget@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	04. 04. 2005
Lisans	Ege Üniversitesi	20. 09. 1999

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
200 - 2005	ASAM (Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi)	Orta Asya Uzmanı
2005 – 2011	Kabil Üniversitesi,	Misafir Öğretim
Görevlisi		
2006 – 2011	Bilgi Gazetesi,	Genel Yayın
Yönetmeni		
2011 – 2013	TÜRKSAM	Güney Asya Daire
Bşk.		
2012 – 2014	Yirminci Yüzyıl T. Enst.	Bilimsel Danışman
2014 – Devam	Afganistan Devlet Başkanlığı,	Siyasi Danışman

Yabancı Dil

İngilizce, Farsça, Peştunca

Yayınlar

2001 2005 yılları arasında ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi) yayınları olan *Stratejik Analiz* ve *Avrasya Dosyası* dergilerinin farklı sayısında Afganistan, Orta Asya ve Güney Asya ile ilgili makaleleri yayınlanmıştır.

“21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği” adlı ASAM’ın yayını olan kitabın “Afganistan Türkleri” bölümünü yazmıştır.

Yeni Türkiye dergisinin 53 Sayısında Afganistan ile ilgili ve *Ortadoğu Analiz* ve *21. Yüzyıl* dergilerinin farklı sayılarında çeşitli konularda makaleleri yayınlanmıştır.

Hobiler

Kitap (özellikle sosyoloji, felsefe ve farklı bölgelerdeki siyasi fikirler ile ilgili) okumak
Türk Sanat Müziği dinlemek.
Doğa yürüyüşü yapmak

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

